

ГОДИШЊАК
ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА
ПОЖАРЕВАЦ

Година V, број 5 ПОЖАРЕВАЦ, 2016.

Пожаревац
2016.

ЗАПИСИ

**ГОДИШЊАК
ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ПОЖАРЕВАЦ**

Година V, број 5
ПОЖАРЕВАЦ, 2016.

ZAPISI

**THE HISTORICAL ARCHIVES OF POZAREVAC
YEARBOOK**

Year V, No 5
POZAREVAC, 2016.

„ЗАПИСИ“
Годишњак Историјског архива Пожаревац

ИЗДАВАЧ:
Историјски архив Пожаревац
www.arhivpozarevac.org.rs
info@arhivpozarevac.org.rs

ЗА ИЗДАВАЧА:
Др Јасмина Николић, директор

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК:
Др Јасмина Николић

РЕДАКЦИЈА:
Др Јасмина Николић
Др Драгана Милорадовић
Јасмина Живковић, Мср.
Слободанка Цветковић
Наташа Милошевић Дулић

ИНОСТРАНИ ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИЈЕ:
Доц. др Петер Павел Класинц (Словенија)
Др Грасиа Тато (Италија)
Др Андреј Родинис (Босна и Херцеговина)
Др Димитар Атанасов (Бугарска)
Др Живана Хеђбели (Хрватска)
Др Јасна Позган (Хрватска)
Др Бојан Цвелфар (Словенија)
Мр Бојан Стојнић (Босна и Херцеговина/Република Српска)
Димитар Богески (Македонија)

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ:
ЗАПИСИ, Годишњак Историјског архива Пожаревац
Др Војислава Дулића 10, 12 000 Пожаревац/Србија
Телефон/факс +381 12 223 082

РЕЦЕНЗЕНТИ:
Проф. др Славиша Недељковић (историографија)
Доц. др Петер Павел Класинц (архивистика)
Др Миле Бакић (информатика)

ПРЕВОД НА ЕНГЛЕСКИ:
Наташа Ивић, Мср.

УДК: Народна библиотека Србије

ПРЕЛОМ И ГРАФИЧКИ ДИЗАЈН:
SVEN Ниш

ШТАМПА:
SVEN Ниш

ТИРАЖ: 350

Редакција се не сматра одговорном за ставове и мишљења аутора текстова.

Прихваћено за штампу на седници редакције 22. јула 2016.

ISSN 2334-7082
Штампање Часописа омогућио је Град Пожаревац
Review Printing enabled the City Pozarevac

ZAPISI
THE HISTORICAL ARCHIVES OF POZAREVAC YEARBOOK

PUBLISHER:
Historical Archive Pozarevac
www.arhivpozarevac.org.rs
info@arhivpozarevac.org.rs

FOR PUBLISHER:
Ph.D. Jasmina Nikolic, director

EDITOR-IN-CHIEF:
Ph.D. Jasmina Nikolic

EDITORIAL BOARD:
Ph.D. Jasmina Nikolic
Ph.D. Dragana Miloradovic
Jasmina Zivkovic, MA
Slobodanka Cvetkovic
Natasa Milosevic Dulic

FOREIGN MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:
Ph.D. Peter Pavel Klasinc (Slovenia)
Ph.D. Grazia Tato (Italy)
Ph.D. Andrej Rodinis (Bosnia and Herzegovina)
Ph.D. Dimitar Atanasov (Bulgaria)
Ph.D. Zivana Hedjbeli (Croatia)
Ph.D. Jasna Pozgan (Croatia)
Ph.D. Bojan Cvelfar (Slovenia)
Msc. Bojan Stojnic (Bosnia and Herzegovina/Republic of Srpska)
Dmitar Bogeski (Macedonia)

ADDRESS:
ZAPISI, THE HISTORICAL ARCHIVES OF POZAREVAC YEARBOOK
Dr Vojislav Dulic 10, Pozarevac, 12000, Serbia
Phone/fax +381 12 223 082

REVIEW:
Ph.D. Slavisa Nedeljkovic, prof. (Historiography)
Ph.D. Peter Pavel Klasinc (Archival)
Ph.D. Mile Bakic (Informatics)

TRANSLATION INTO ENGLISH:
Natasa Ivic, MA

UDK: National Library of Serbia

LAYOUT AND GRAPHIC DESIGN:
SVEN Nis

PRESS:
SVEN Nis

CIRCULATION: 350

Editorial board holds no responsibility over attitudes and opinions expressed by the authors.

САДРЖАЈ

CONTENTS

Др Јасмина НИКОЛИЋ
ВЕЋ ПЕТ ГОДИНА ПРЕД ВАМА

7

Ph.D. Jasmina NIKOLIC
IN ADDITION TO THE FIFT ISSUE WITH YOU

ARHIVISTIKA ARCHIVAL

Prof. dr Peter Pavel KLASINC
**ARHIVI: ČUVARI ISTINE,
IZMEĐU ZAŠTITE PODATAKA I
KORIŠĆENJA ARHIVA**

15

Ph.D. Peter Pavel KLASINC
**ARCHIVES: GUARDIANS
OF THE TRUTH, BETWEEN DATA
PROTECTION AND USE OF ARCHIVES**

Јасмина ЖИВКОВИЋ, Мср.
**ПРЕУЗИМАЊЕ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ
ПРАВОСУДНИХ РЕГИСТРАТУРА
– ТЕОРИЈСКА РАЗМАТРАЊА
И ПРАКТИЧНИ ПРОБЛЕМИ**

21

Jasmina ZIVKOVIC, MA
**ACQUIRING ARCHIVAL RECORDS
FROM LEGISLATIVE REGISTRIES –
THEORETICAL ANALYSIS AND
PRACTICAL ISSUES**

Др Драгана МИЛОРАДОВИЋ
**КРОЗ АЛБУМ ФОТОГРАФИЈА -
АРХИВСКА ГРАЂА И ФОТОГРАФИЈА У
ЕТНОЛОШКИМ И АНТРОПОЛОШКИМ
ИСТРАЖИВАЊИМА КОСТИМА -**

31

Ph.D. Dragana MILORADOVIC
**BROWSING THROUGH A PHOTO ALBUM –
ARCHIVAL MATERIAL AND PHOTOGRAPHY
IN ETHNOLOGICAL AND ANTHROPOLOGICAL
STUDIES OF COSTUMES**

Dr Mile BAKIĆ
**НЕКОЛИКО РИЈЕЧИ О ИЗДАВАЧКОЈ
ДЈЕЛАТНОСТИ АРХИВА**

42

Ph.D. Mile BAKIC
ON ARCHIVAL PUBLISHING

Мр Дејан ЈАКШИЋ
**ЗБИРКА ЛИТОГРАФИЈА
ФРАНЦА ГЕРАСА
„АУСТРИЈСКА ВОЈСКА 1620-1852“**

49

MSc. Dejan JAKSIC
**FRANZ GERASCH'S COLLECTION OF
LITHOGRAPHS "AUSTRIAN ARMY
BETWEEN 1620 AND 1852"**

Вера ЗАРИЋ МИТРОВИЋ
Татјана ЈОВАНОВИЋ НЕГОИЦИЋ
Мирјана СТЕПАНОВИЋ
**ФОНД СТАРЕ И РЕТКЕ КЊИГЕ
ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ПОЖАРЕВАЦ**

54

Vera ZARIC MITROVIC
Tatjana JOVANOVIC NEGOICIC
Mirjana STEPANOVIC
**FUND OF OLD AND RARE BOOKS OF THE
HISTORICAL ARCHIVES IN POZAREVAC**

Др Јован ПОПОВИЋ
**ПОСТАМЕНТИ НА КОЈИМА ПОЧИВА
ПРИРУЧНИК ДР БОГДАНА ЛЕКИЋА
„АРХИВИСТИКА“ И ЊЕГОВА КОРИСНОСТ У
СТРУЦИ И НАУЦИ**

60

Ph.D. Jovan POPOVIC
**THE BASES OF THE REFERENCE BOOK
ARCHIVISTICS BY BOGDAN LEKIĆ,
PHD, AND ITS APPLICABILITY IN THE
FIELD AND IN SCIENCE**

ISTORIOGRAFIJA HISTORIOGRAPHY

Проф. др Радован РАДОВАНОВИЋ
Мр Небојша ЂОКИЋ
**СТРЕЉАЧКО ОРУЖЈЕ ОРИЈЕНТАЛНОГ
ПОРЕКЛА У НАОРУЖАЊУ ПОЛИЦИЈЕ У
СРБИЈИ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 19. ВЕКА.**

73

Prof.Ph.D. Radovan RADOVANOVIC,
MSc. Nebojsa DJOKIC
**FIRING WEAPONS OF ORIENTAL ORIGIN IN
SERBIAN POLICE ARMAMENT IN THE FIRST HALF
OF THE 19TH CENTURY**

Милорад РАДОЈЧИЋ
**ГЕНЕРАЛ МИЛАН Ж. МИЛОВАНОВИЋ,
НОСИЛАЦ НАЈВАЖНИЈИХ ФУНКЦИЈА У
ВОЈСЦИ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ**

84

Milorad RADOJČIĆ
**GENERAL MILAN Ž. MIHAJLOVIĆ,
THE HOLDER OF THE MOST IMPORTANT
FUNCTIONS IN THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA**

Огњан ПЕТРОВИЋ
**ПУТНИЧКИ АВИОНИ
ФАМИЛИЈЕ ФАРМАН Ф.300**

100

Ognjan M. PETROVIĆ
**AIRLINERS OF
FARMAN F.300 FAMILY**

Др Јасмина НИКОЛИЋ
**ПОЛИТИЧКИ ЛИСТОВИ У ПОЖАРЕВЦУ У
ПЕРИОДУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА**

118

Ph.D. Jasmina NIKOLIC
**POLITICAL PRESS IN POŽAREVAC
BETWEEN THE TWO WORLD WARS**

Драгана МИШИЋ
**ДРЖАВНА ШКОЛА
ПОЉАНАЧКА – ПРИЛОГ
ПРОУЧАВАЊУ ИЗГРАДЊЕ
ШКОЛСКИХ ЗГРАДА
У ПОЖАРЕВАЧКОМ КРАЈУ**

130

Dragana MIŠIĆ
**THE STATE SCHOOL IN POLJANA – A
CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE
BUILDING OF SCHOOL PREMISES IN THE
DISTRICT OF POŽAREVAC - “SCHOOL LIFE”
MAGAZINE**

Мр Мирјана БОГОСАВЉЕВИЋ
**ЕКОНОМСКИ ОДНОСИ СРБИЈЕ И НЕМАЧКЕ
ПРЕ И ЗА ВРЕМЕ ОКУПАЦИЈЕ 1941-1944.**

140

MSc. Mirjana BOGOSAVLJEVIĆ
**ECONOMIC RELATION BETWEEN SERBIA AND
GERMANY DURING OCCUPATION 1941-1944**

Др Маријана МРАОВИЋ
**РАД „ВЛАДЕ НАРОДНОГ СПАСА“ НА
СУЗБИЈАЊУ ГЛАСИНА**

147

Ph.D. Marijana Mraović
**THE GOVERNMENT OF PUBLIC SALVATION’S
WORK ON SUPRESSING RUMOUR**

Слободанка ЦВЕТКОВИЋ
**РАТНЕ ПРИЛИКЕ У ПОЖАРЕВЦУ И
ОКОЛИНИ 1941-1944.**

154

Slobodanka Cvetković
**WAR OCCURENCES IN POŽAREVAC AND ITS
SURROUNDINGS BETWEEN 1941 AND 1944.**

Андријана ТУРАЈЛИЋ
**ПОЧЕЦИ И ПРОБЛЕМИ УСПОСТАВЉАЊА
НАСТАВЕ НА ФАКУЛТЕТУ ЛИКОВНИХ
УМЕТНОСТИ У БЕОГРАДУ.**

168

Adrijana TURAJLIĆ
**THE BEGINNINGS OF CLASSES AT THE
FACULTY OF FINE ARTS IN BELGRADE
AND ISSUES ENCOUNTERED**

Рената МИНИЋ, Мср.
Миланка СТОКИЋ
ЧАСОПИС ШКОЛСКИ ЖИВОТ

174

Renata Minić MA
Milinka STOKIĆ
JOURNAL - SCHOOL LIFE

ИЗ РАДА АРХИВА FROM THE ARCHIVES OF

- Наташа МИЛОШЕВИЋ ДУЛИЋ**
ПРИЛОГ ЗА БИБЛИОГРАФИЈУ НОВИНСКИХ
ЧЛАНАКА О ИСТОРИЈСКОМ АРХИВУ
ПОЖАРЕВАЦ У ЗАВИЧАЈНОЈ ПЕРИОДИЦИ, ОД
ОКТОБРА 2012. ДО ЈУЛА 2016. ГОДИНЕ **189** **Natasa MILOSEVIC DULIC,**
THE ADDITION TO THE BIBLIOGRAPHY OF
NEWSPAPER ARTICLES ON THE HISTORICAL
ARCHIVE OF POŽAREVAC IN COUNTY PERIODICALS
FROM OCTOBER 2012 TO JULY 2016
-
- Дејан ПРОДАНОСКИ**
ДРЖАВНИ АРХИВ У РЕПУБЛИЦИ
МАКЕДОНИЈИ – ОДЕЉЕЊЕ У ПРИЛЕПУ **209** **Dejan PRODANOSKI**
THE STATE ARCHIVE OF THE REPUBLIC OF
MACEDONIA – THE DEPARTMENT IN PRILEP
-
- Др Јасмина НИКОЛИЋ**
ПРИЛОГ ЗА БИБЛИОГРАФИЈУ
АРХИВСКИХ ИЗДАЊА ИСТОРИЈСКОГ
АРХИВА ПОЖАРЕВАЦ (2012-2016) **215** **Ph.D. Jasmina NIKOLIC**
THE ADDITION TO THE BIBLIOGRAPHY
OF THE ARCHIVAL PUBLICATION ON THE
HISTORICAL ARCHIVE OF POŽAREVAC 2012-2016
-
- Др Драгана МИЛОРАДОВИЋ**
ПРИКАЗ ИЗЛОЖБЕ И МОНОГРАФИЈЕ
„СРБИЈА И ПОЖАРЕВАЦ У
ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ 1941-1944 –
ОКУПАЦИОНА УПРАВА,
ИЗБЕГЛИЦЕ И ПРОСВЕТА“ **220** **Ph. D. Dragana MILORADOVIC**
THE REVIEW OF THE EXHIBITION AND
MONOGRAPH SERBIA AND POŽAREVAC IN THE
SECOND WORLD WAR 1941-1944 –
THE OCCUPATION ADMINISTRATION,
REFUGEES AND EDUCATION
-
- Слободанка ЦВЕТКОВИЋ**
ДАН ОТВОРЕНИХ ВРАТА АРХИВА 2016 **231** **Slobodanka CVETKOVIĆ**
ARCHIVE OPEN DAY 2016

МЕЂУНАРОДНА АРХИВСКА И КУЛТУРНА САРАДЊА INTERNATIONAL ARCHIVAL AND CULTURAL COOPERATION

- Mr. sc. Sejdaliја GUŠIĆ**
Milena GAŠIĆ **241** **Mr. SC Sejdaliја GUSIC,**
Milena GASIC
KONFERENCIЈА АРХИВИ СЛАВЕНСКИН
ДРЖАВА, КРАТАК ПРЕГЛЕД КОНФЕРENCIЈА
ОДРЖАНИН У ПЕРИОДУ ОД 2010. ДО 2015. **THE CONFERENCE OF PAN-SLAVIC**
ARCHIVES - A BRIEF REVIEW OF THE
CONFERENCES HELD BETWEEN 2010 AND 2015

ПРИКАЗИ И РАСПРАВЕ REVIEWU

- Загорка АВАКУМОВИЋ**
ПУТ ДОКУМЕНТА:
МЕТОДЕ И РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА
ВРЕМЕНА НАСТАНКА НАЈСТАРИЈИХ
АРХИВСКИХ ДОКУМЕНАТА **249** **Zagorka AVAKUMOVIC**
THE JOURNEY OF A DOCUMENT: THE METHODS
AND RESULTS OF THE RESEARCH ON THE TIME OF
ORIGIN OF THE OLDEST ARCHIVAL DOCUMENTS
IN THE ARCHIVE OF VOJVODINA
-
- Dr Ivana DOBRIVOJEVIĆ**
ALEKSANDAR STOЈANOVIĆ,
KOLABORACIONISTIČKA ŠTAMPA U SRBIЈI
1941 – 1944, БЕОГРАД 2015, 450. **252** **Ph. D. Ivana DOBRIVOJEVIC**
ALEKSANDAR STOЈANOVIC,
COLLABORATIONIST PRESS IN SERBIA 1941-
1945, BELGRADE, 2015, 450

Dr Zoran JANJETOVIĆ
**GRUPA AUTORA, SRBIJA I BRANIČEVO
U VELIKOM RATU 1914-1918, POŽAREVAC
(ISTORIJSKI ARHIV
POŽAREVAC), 2014, 303 STR.**

253 Ph. D. Zoran JANJETOVIĆ
**SERBIA AND BRANIČEVO DURING
THE GREAT WAR 1914-1918, POŽAREVAC
(THE HISTORICAL ARCHIVE OF
POŽAREVAC), 2014, 303 PAGES A**

Ненад ПРЕДОЈЕВИЋ
**ДР ДРАГО ЊЕГОВАН, ДР БИЉАНА
РАТКОВИЋ ЊЕГОВАН “СЛОБОДА
ШТАМPE У СРПСКОЈ ВОЈВОДИНИ (1848 –
1849)” ИЗДАВАЧ: “ДРУШТВО НОВИНАРА
ВОЈВОДИНЕ” И “МАЛО ИСТОРИЈСКО
ДРУШТВО” – НОВИ САД**

257 Nenad PREDOJEVIC
**THE FREEDOM OF PRESS IN SERBIAN
VOJVODINA (1848-1849),
PUBLISHERS: “DRUŠTVO NOVINARA
VOJVODINE” AND
“MALO ISTORIJSKO DRUŠTVO
NOVI SAD”**

Ненад ПРЕДОЈЕВИЋ
**ДР ДРАГО ЊЕГОВАН “ЗЛОЧИНИ
ОКУПАТОРА И ЊИХОВИХ ПОМАГАЧА У
ВОЈВОДИНИ 1941 – 1944 VI ГРУПА МАСОВНИХ
ЗЛОЧИНА (БАЧКА И БАРАЊА) ПРИНУДНИ
РАД, ИЗДАВАЧ: ИК “ПРОМЕТЕЈ” И “МАЛО
ИСТОРИЈСКО ДРУШТВО” – НОВИ САД**

258 Nenad PREDOJEVIC
**THE CRIMES OF THE OCCUPANTS AND THEIR
HELPERS IN VOJVODINA 1941-1944. THE
SIXTH GROUP OF MASS CRIMES (BAČKA AND
BARANJA). FORCED LABOUR. PUBLISHERS:
“PROMETEJ” PUBLISHING HOUSE AND “MALO
ISTORIJSKO DRUŠTVO NOVI SAD”**

Željka DMITRUS
**NOĆ MUZEJA U DRŽAVNOM ARHIVU U
ZAGREBU I PROMOCIJA ELEKTRONIČKE
PUBLIKACIJE „IZVJEŠTAJI GRADSKOG
POGLAVARSTVA U ZAGREBU,
ZAGREB GODINE 1913-1925“.**

260 Željka DMITRUS
**THE LONG NIGHT OF MUSEUMS AT THE STATE
ARCHIVE IN ZAGREB AND THE PROMOTION OF
ELECTRONIC PUBLICATION THE REPORTS
OF THE CITY GOVERNMENT IN ZAGREB,
ZAGREB 1913-1925**

БИБЛИОГРАФИЈА BIBLIOGRAPHY

Предраг МИЛАДИНОВИЋ
**ПРЕГЛЕД СРПСКЕ БИБЛИОГРАФИЈЕ
АЕРОКОСМОНАУТИКЕ 2009 – 2016**

265 Predrag MILADINOVIC
**THE REVIEW OF THE BIBLIOGRAPHY OF SERBIAN
AERO-COSMONAUTICS 2009-2016**

О АУТОРИМА ABOUT AUTHORS

О АУТОРИМА 283 ABOUT AUTHORS

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА INSTRUCTIONS TO AUTHORS

**УПУТСТВА САРАДНИЦИМА
И ПРАВИЛА ЗА НАВОЂЕЊЕ**

301 **INSTRUCTIONS TO COLLEAGUE AUTHORS HOW
TO ADD REFERENCES/BIBLIOGRAPHY**

ВЕЋ ПЕТ ГОДИНА ПРЕД ВАМА

Поштовани читаоци, драге колеге и сарадници,

Часопис „Записи“ – Годишњак Историјског архива Пожаревац излази редовно већ пет година, успешно промовишући архивистичку теорију и праксу, као и постулате друштвених и хуманистичких наука. Окупљајући изузетно велики број сарадника – чак осамдесетшесторо из десет земаља - до сада је широј стручној и научној, домаћој и иностраној јавности, представио више од стопедесет чланака из области архивистике, историографије, етнологије, антропологије, библиотекарства, културологије, информатике, методологије и др, доступних како у штампаном тако и у електронском облику.

Досадашња инострана редакција са члановима из Италије, Словеније, Хрватске, Бугарске, Босне и Херцеговине и Македоније, оснажена је новим члановима из Босне и Херцеговине и Хрватске, што ће, надамо се, унети нов квалитет у будући одабир чланака и научну валидност самог часописа.

Последњи, пети број који је пред уваженим читаоцима, доноси укупно тридесет разноврсних прилога, од којих седамнаест обрађује теме из архивистике и историографије, док тринаест даје приказе конференција, изложби, новообјављених публикација, библиографија и примере из рада архива и других институција у земљи и иностранству.

Пети број часописа „Записи“ садржи, поред уводника, шест тематских целина. Прва целина „Архивистика“ доноси седам оригиналних стручних радова из архивске теорије и праксе. Препоручујемо пажњи читалаца стручне текстове о теоријском разматрању и практичним проблемима преузимања архивске грађе правосудних регистратура, о архивској грађи и фотографији у етнолошким и антрополошким истраживањима костима и о издавачкој делатности архива.

Друга целина „Историографија“ заступљена је са десет оригиналних погледа на теме из овог домена научног истраживања, с тим што тежиште ове целине чине радови

из историје 20. века. Историји ваздухопловства у Србији посвећен је рад „Путнички авиони фамилије Ферман ф 300“, темама из историје просвете посвећена су три рада - „Часопис Школски живот“, „Државна школа Пољаначка – прилог проучавању изградње школских зграда у Пожаревачком крају“ и „Почеци и проблеми успостављања наставе на Факултету ликовне наставе у Београду“, док су Другом светском рату посвећена, такође, три рада - „Рад Владе народног спаса на сузбијању гласина“, „Економски односи Србије и Немачке пре и за време окупације 1941-1944“ и „Ратне прилике у Пожаревцу и околини 1941-1944“. Посебно препоручујемо пажњи читалаца научни рад „Генерал Милан Ж. Миловановић, носилац најважнијих функција у војсци Краљевине Србије“ - армијског генерала који је током своје дуге и успешне војне каријере спадао међу најбоље официре и значајно допринео успесима српске војске у ослободилачким ратовима од 1912. до 1918. године, а затим и развоју и унапређењу југословенске војске између два светска рата. Сви радови из ове тематске целине одговорили су методолошким, хеуристичким и херменевтичким захтевима историјске науке, писани су на основу релевантне литературе, објављене и необјављене архивске грађе, већина радова је уједначеног обима, што ову целину чини кохерентном и иновативном, као што је наведено и у рецензији др Славише Недељковића, редовног професора историје на Филозофском факултету Универзитета у Нишу.

У трећој тематској целини „Из рада архива“ представљамо пет чланака, од којих два даје приказ реализованих пројектних активности Историјског архива Пожаревац поводом обележавања седамдесет година од победе над фашизмом односно међународног дана архива, два рада доносе библиографије - новинских чланака о пожаревачком Архиву у завичајној периодици од 2012. до 2016. године и архивских издања пожаревачког Архива од 2012. до 2016, док последњи чланак у овој тематској целини даје податке о раду Архива у Прилепу у Македонији.

У складу са принципом промовисања струке и науке, и овај број часописа, у тематским целинама „Међународна архивска и културна сарадња“ и „Прикази и расправе“, доноси један приказ међународне конференције архива свесловенских држава одржаних у Словенији, у периоду од 2010. до 2015. године, и шест приказа нове литературе из области архивистике, историје, културе.

Шеста целина „Библиографија“ доноси преглед српске библиографије аерокосмонаутике од 2009. до 2016. године.

На крају часописа налазе се биографије са фотографијама аутора чланака и упутства на ћирилици, латиници и енглеском језику за будуће сараднике.

Можемо констатовати да је наш часопис, за пет година, наишао на добар пријем код стручне и шире јавности, што његовом уредништву чини велико задовољство и даје мотива за даљи рад. Сви досадашњи бројеви часописа налазе се у многим библиотекама, архивима, музејима, институтима, факултетима, у земљи и иностранству.

Такође, сви до сада објављени бројеви нашег часописа налазе се у електронском облику на веб страни Историјског архива Пожаревац (www.arhivpozarevac.org.rs/izdavacka-delatnost/casopis-Zapisi), чиме смо га учинили доступним и дигиталним корисницима широм света.

Уређивачки одбор овог часописа позива потенцијалне ауторе на сарадњу. Електронска адреса на коју аутори могу слати своје прилоге за шести број часописа

је info@arhivpozarevac.org.rs или draganamiloradovic@arhivpozarevac.org.rs, а прилози се могу слати до 1. јуна 2017. године. Молимо ауторе чланака да, пре него што нам пошаљу свој прилог, обавезно консултују веб страну Историјског архива Пожаревац на www.arhivpozarevac.org.rs, где ће моћи да пронађу смернице за писање радова, као и електронске верзије претходних бројева часописа.

Уређивачки одбор овог часописа захваљује свима који су својим залагањима, саветима и коментарима допринели припреми овог петог броја. Посебну захвалност дугујемо ауторима који су издвојили своје драгоцене време за писање стручних радова, научних чланака, приказа и есеја, као и на поверењу које су нам поклонили. Без њиховог доприноса часопис данас не би био пред уваженим читаоцима.

Захваљујемо се Граду Пожаревцу који је препознао суштину наше жеље и финансијски помогао публикавање часописа-годишњака Историјског архива Пожаревац.

На крају, надамо се да ћемо оправдати поверење аутора прилога у овом броју часописа и да ће сарадњу са нашим часописом наставити и у будућности. Жеља нам је, свакако, да придобијемо и нове сараднике, како би наредни бројеви часописа „Записи“ били још разноврснији и занимљивији.

У Пожаревцу, 27. октобра 2016. године

VEĆ PET GODINA PRED VAMA

Poštovani čitaoci, drage kolege i saradnici,

Časopis „Zapisi“ – Godišnjak Istorijskog arhiva Požarevac izlazi redovno već pet godina, uspešno promovišući arhivističku teoriju i praksu, kao i postulate društvenih i humanističkih nauka. Okupljajući izuzetno veliki broj saradnika – čak osamdesetšestoro iz deset zemalja - do sada je široj stručnoj i naučnoj, domaćoj i inostranoj javnosti, predstavio više od stopedeset članaka iz oblasti arhivistike, istoriografije, etnologije, antropologije, bibliotekarstva, kulturologije, informatike, metodologije i dr, dostupnih kako u štampanom tako i u elektronskom obliku.

Dosadašnja inostrana redakcija sa članovima iz Italije, Slovenije, Hrvatske, Bugarske, Bosne i Hercegovine i Makedonije, osnažena je novim članovima iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske, što će, nadamo se, uneti nov kvalitet u budući odabir članaka i naučnu validnost samog časopisa.

Poslednji, peti broj koji je pred uvažanim čitaocima, donosi ukupno trideset raznovrsnih priloga, od kojih sedamnaest obrađuje teme iz arhivistike i istoriografije, dok trinaest daje prikaze konferencija, izložbi, novoobjavljenih publikacija, bibliografija i primere iz rada arhiva i drugih institucija u zemlji i inostranstvu.

Peti broj časopisa „Zapisi“ sadrži, pored uvodnika, šest tematskih celina. Prva celina „Arhivistika“ donosi sedam originalnih stručnih radova iz arhivske teorije i prakse. Preporučujemo pažnji čitalaca stručne tekstove o teorijskom razmatranju i praktičnim problemima preuzimanja arhivske građe pravosudnih registratura, o arhivskoj građi i fotografiji u etnološkim i antropološkim istraživanjima kostima i o izdavačkoj delatnosti arhiva.

Druga celina „Istoriografija“ zastupljena je sa deset originalnih pogleda na teme iz ovog domena naučnog istraživanja, s tim što težište ove celine čine radovi iz istorije 20. veka. Istorijski vazduhoplovstva u Srbiji posvećen je rad „Putnički avioni familije Ferman f 300“, temama iz istorije prosvete posvećena su

tri rada - „Časopis Školski život“, „Državna škola Poljanačka – prilog proučavanju izgradnje školskih zgrada u Požarevačkom kraju“ i „Počeci i problemi uspostavljanja nastave na Fakultetu likovne nastave u Beogradu“, dok su Drugom svetskom ratu posvećena, takođe, tri rada - „Rad Vlade narodnog spasa na suzbijanju glasina“, „Ekonomski odnosi Srbije i Nemačke pre i za vreme okupacije 1941-1944“ i „Ratne prilike u Požarevcu i okolini 1941-1944“. Posebno preporučujemo pažnji čitalaca naučni rad „General Milan Ž. Milovanović, nosilac najvažnijih funkcija u vojsci Kraljevine Srbije“ - armijskog generala koji je tokom svoje duge i uspešne vojne karijere spadao među najbolje oficire i značajno doprineo uspesima srpske vojske u oslobodilačkim ratovima od 1912. do 1918. godine, a zatim i razvoju i unapređenju jugoslovenske vojske između dva svetska rata. Svi radovi iz ove tematske celine odgovorili su metodološkim, heurističkim i hermeneutičkim zahtevima istorijske nauke, pisani su na osnovu relevantne literature, objavljene i neobjavljene arhivske građe, većina radova je ujednačenog obima, što ovu celinu čini koherentnom i inovativnom, kao što je navedeno i u recenziji dr Slaviše Nedeljkovića, redovnog profesora istorije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Nišu.

U trećoj tematskoj celini „Iz rada arhiva“ predstavljamo pet članaka, od kojih dva daje prikaz realizovanih projektnih aktivnosti Istorijskog arhiva Požarevac povodom obeležavanja sedamdeset godina od pobede nad fašizmom odnosno međunarodnog dana arhiva, dva rada donose bibliografije novinskih članaka o požarevačkom Arhivu u zavičajnoj periodici od 2012. do 2016. godine i arhivskih izdanja požarevačkog Arhiva od 2012. od 2016, dok poslednji članak u ovoj tematskoj celini daje podatke o radu Arhiva u Prilepu u Makedoniji.

U skladu sa principom promovisanja struke i nauke, i ovaj broj časopisa, u tematskim celinama „Međunarodna arhivska i kulturna saradnja“ i „Prikazi i rasprave“, donosi jedan prikaz međunarodne konferencije arhiva sveslovenskih država održanih u Sloveniji, u periodu od 2010. do 2015. godine, i šest prikaza nove literature iz oblasti arhivistike, istorije, kulture.

Šesta celina „Bibliografija“ donosi pregled srpske bibliografije aerokosmonautike od 2009. do 2016. godine.

Na kraju časopisa nalaze se biografije sa fotografijama autora članaka i uputstva na ćirilici, latinici i engleskom jeziku za buduće saradnike.

Možemo konstatovati da je naš časopis, za pet godina, naišao na dobar prijem kod stručne i šire javnosti, što njegovom uredništvu čini veliko zadovoljstvo i daje motiva za dalji rad. Svi dosadašnji brojevi časopisa nalaze se u mnogim bibliotekama, arhivima, muzejima, institutima, fakultetima, u zemlji i inostranstvu.

Takođe, svi do sada objavljeni brojevi našeg časopisa nalaze se u elektronskom obliku na web strani Istorijskog arhiva Požarevac (www.arhivpozarevac.org.rs/izdavacka_delatnost/casopis_Zapisi), čime smo ga učinili dostupnim i digitalnim korisnicima širom sveta.

Uređivački odbor ovog časopisa poziva potencijalne autore na saradnju. Elektronska adresa na koju autori mogu slati svoje priloge za šesti broj časopisa je info@arhivpozarevac.org.rs ili draganamiloradovic@arhivpozarevac.org.rs, a prilozima mogu slati do 1. juna 2017. godine. Molimo autore članaka da, pre nego što nam pošalju svoj prilog, obavezno konsultuju web stranu Istorijskog arhiva Požarevac na www.arhivpozarevac.org.rs,

gde će moći da pronađu smernice za pisanje radova, kao i elektronske verzije prethodnih brojeva časopisa.

Uređivački odbor ovog časopisa zahvaljuje svima koji su svojim zalaganjima, savetima i komentarima doprineli pripremi ovog petog broja. Posebnu zahvalnost dugujemo autorima koji su izdvojili svoje dragoceno vreme za pisanje stručnih radova, naučnih članaka, prikaza i eseja, kao i na poverenju koje su nam poklonili. Bez njihovog doprinosa časopis danas ne bi bio pred uvaženim čitaocima.

Zahvaljujemo se Gradu Požarevcu koji je prepoznao suštinu naše želje i finansijski pomogao publikovanje časopisa-godišnjaka Istorijskog arhiva Požarevac.

Na kraju, nadamo se da ćemo opravdati poverenje autora priloga u ovom broju časopisa i da će saradnju sa našim časopisom nastaviti i u budućnosti. Želja nam je, svakako, da pridobijemo i nove saradnike, kako bi naredni brojevi časopisa „Zapisi“ bili još raznovrsniji i zanimljiviji.

U Požarevcu, 27. oktobra 2016. godine

FIVE YEARS IN FRONT OF YOU

Dear readers, colleagues and contributors,

Zapisi, the annual publication of the Historical Archive of Požarevac, has been published regularly for five years, successfully promoting the theory and practice of archive administration as well as the postulates of social sciences and the humanities. Bringing together as many as 86 contributors from ten countries, the magazine has presented wider scientific public, both domestic and foreign, with more than 150 articles in the field of archive administration, historiography, ethnology, anthropology, librarianship, cultural studies, computer science, methodology, etc., available both in print and in electronic form.

The foreign editorial staff, with members from Italy, Slovenia, Croatia, Bulgaria, Bosnia and Herzegovina and Macedonia, have now been reinforced with new members from Bosnia and Herzegovina and Croatia, which we hope will have positive effect on the future selection of articles and the scientific value of the magazine itself.

The latest, fifth issue, which the respected readers have in front of them, brings forth thirty different contributions, seventeen of which deal with archive administration and historiography while the other thirteen are the reviews of conferences, exhibitions, new publications, bibliographies and the examples from the work of archives and other institutions in the country and abroad.

In addition to the introductory note, the fifth issue of Zapisi consists of six thematic units. The first unit, "Archive Administration," brings forth seven original papers on archival theory and practice. We would like to draw your attention to the papers on the theoretical analysis and practical issues of acquiring archival records from legislative registries, on archival records and photographs in ethnological and anthropological studies of costumes and on archival publishing.

The second unit, "Historiography," features ten original perspectives on the topics from this field of scientific study,

and the unit is centered around the history of the twentieth century. The paper "Passenger Airplanes of the Ferman F300 Family" deals with the history of Serbian aeronautics, while the history of education is dealt with in three papers, "School Life' Magazine," "The State School in Poljana – a Contribution to the Study of the Building of Schools in the Požarevac Region" and "The Beginning of Classes at the Faculty of Fine Arts in Belgrade and the Issues Arising from it"; the Second World War is also addressed in three papers, "The Work of the Government of Public Salvation on Quashing Rumours", „The Economic Relationship Between Serbia and Germany Before and During the Occupation 1941-1944" and "War Atmosphere in Požarevac and its Region Between 1941 and 1944." We strongly recommend that you pay attention to the paper "General Milan Ž. Milovanović, One of the Most Important Officials in the Kingdom of Serbia" about the army general who was one of the best officers during his long and successful career, and who greatly contributed to the successes of the Serbian army during the liberation wars between 1912 and 1918, and subsequently to the development of the Yugoslav army between the World Wars. All the papers from this thematic unit have met the methodological, heuristic and hermeneutical requirements of historical science; they were written using relevant bibliography as well as published and unpublished archival records; their length is rather similar, making this unit coherent and innovative according to the review by Slaviša Nedeljković, a regular history teacher at the Faculty of Philosophy at the University of Niš.

In the third thematic unit, "From Archival Work," we present you with five articles, two of which show the realized activities of the Historical Archive of Požarevac planned for the 70th anniversary of the victory over fascism and the International Archives Day respectively; two paper presents the bibliography of newspaper articles about the Archive of Požarevac in county periodicals between 2012 and 2016, whereas the last article in

this thematic unit provides the information about the work of the Archive in Prilep, Macedonia.

In accordance with the principle of promoting the profession and science, in the thematic units “International Archival and Cultural Cooperation” and “Reviews and Discussions,” this issue of the magazine also carries a review of the Pan-Slavic international conferences of the archives held in Slovenia between 2010 and 2015, and six reviews of new bibliography on archive administration, history and culture.

The sixth unit, entitled “Bibliography,” presents a review of Serbian bibliography on aero-cosmonautics between 2009 and 2016.

The final pages of the magazine include the biographies and photographs of the authors of the articles and the instructions for future contributors written in Cyrillic and Latin scripts and in English.

We have come to the conclusion that, for the five years of its publication, our magazine has had good reception from professional and wider public, which brings great pleasure to its editorial staff and motivates them for further work. All the issues of the magazine published so far are present in many libraries, archives, museums, institutes and faculties, both in the country and abroad.

All the issues published so far are also available online, on the website of the Historical Archive of Požarevac (www.arhivpozarevac.org.rs/izdavacka_delatnost/casopis_Zapisi), which has made them available to the Internet users around the world.

The editorial board of the magazine is calling on the potential co-authors. The email addresses to which the authors can send their contributions for the sixth issue of the magazine are: info@arhivpozarevac.org.rs and draganamiloradovic@arhivpozarevac.org.rs. The contributions should be sent before 1st June 2017. Prior to sending us the contributions, we would greatly appreciate it if the authors of the articles could consult the website of the Historical Archive of Požarevac at www.arhivpozarevac.org.rs, where they can find the instructions for writing and the electronic versions of the previous issues.

The editorial board is grateful to everyone who has contributed to the preparation of the fifth issue with their assiduity, advice and comments. We owe special thanks to the authors for finding time to write professional papers, scientific articles, reviews and essays, and for the trust they put in us. Had it not been for their contribution, the magazine would not be in front of its readers today.

We are also grateful to the City of Požarevac for recognizing the essence of our wish and financially helping the publishing of the annual magazine of the Historical Archive of Požarevac.

Finally, we hope that we will justify the trust of the contributors to this issue of the magazine and that they will continue the cooperation with us in the future. We certainly wish to recruit new contributors as well, in order to make the future issues of Zapisi even more diverse and interesting.

In Požarevac, on 27th October 2016

архивистика
archival
arhivistika

archival
архивистика
arhivistika

ARCHIVES: GUARDIANS OF THE TRUTH, BETWEEN DATA PROTECTION AND USE OF ARCHIVES

Abstract: Archives have only recently been referred to as the guardians of memory, because they have been receiving and protecting archival records that, in principle, others deemed as constituting the memory of a nation and a State. Their role has changed in recent times. Today, public archives and archivists must take over the role of active seekers of the truth, which means that, first, they must seek and find documents that reveal the truth and appraise them as archival records; then, they have to bring those records into the archives and have them arranged, described and carefully preserved. Social reality has changed, therefore the paradigm of archival science has changed, in turn. Archival material is actually a kind of proving material for interesting research and discussion, for specific facts or activities, for the foundations of the rule of law, to help citizens protect their rights and, last but not least, for the search for truth. Archives as guardians of the truth must protect confidential, sensitive, legal and other information contained in archival material, and carefully regulate the use of archives for scientific, academic, administrative, public, publishing, exhibition and other purposes.

Keywords: archives, guardians of the truth, data protection, use of archives

INTRODUCTION

The interpretation of the new paradigm¹ of archival science, developed by professors at the Department of Archives and Records Management at Alma Mater Europaea – European Centre (Maribor) during their preliminary discus-

sions, is based on an assessment of the archives, which have been only recently referred to as the guardians of memory. The social role of archives has been changing in the last years. Until now, archives have received and protected those records that, in principle, others deemed as constituting the memory of a nation and a State. Archival records were protected as a cultural monument by means of individual (archival) acts.²

In the recent history of the development of archives, these have been differently defined and have also differently developed around the world. On the one hand, we can observe a significant development of archives as institutions of cultural, scientific and educational importance; on the other hand, though, archives have not yet defined their position in the environments where they operate, because their existence is often associated with related institutions such as museums, galleries, libraries, collections of documents, etc.

The new paradigm places archives in the position of acting as guardians of the truth. Archives and, of course, archivists are thus becoming active seekers of the truth, which basically means that, in a given working process, they have to search for documents that reveal the truth. These documents are then classified as archival records – which does not conflict with the definitions of archival records provided by positive archival provisions – thus ensuring that they are taken over to the archive, where confidential, sensitive, legal and other information is protected. It is necessary to carefully regulate the use of archival records for scientific, academic, administrative, public, publishing, exhibition and other purposes. This new paradigm of archival science and the new role of archives as guardians of the truth will be able to establish themselves where possible, that is to say, where social reality will come to a change.

1 A new paradigm was first published in: Archives guardians of truth, in Maribor / Slovenia 12. 3. 2016 and published on the back cover of the miscellanea of reviewed contributions entitled Archives in the Service of Man - Man in the Service of the Archives, issued by the 4. International Scientific Conference Alma Mater Europaea - European Center Maribor, Maribor, 2016. The new paradigm is the result of the work of the expert committee AMEU ECM, the Department of Archival Science and Records Management, led by Ass. Prof. Dr. Jelka Melik.

2 MELIK, Jelka - JERAJ, Mateja. Arhivi: ujetniki oblasti (Archives: Prisoners of the Authorities). Atlanti, ISSN 1318-0134, 2014, vol. 24, no. 2, pp. 51-58.

According to this paradigm of archives as guardians of the truth, we can refer to archival records as evidence of the truth, too. The latter must appear in surveys and discussions, as well as it must be reflected in specific facts or activities related to the environments where archival records are produced – in other words, truth constitutes supporting evidence for the existence of the foundations of the rule of law. Truth primarily serves to help the citizens protect themselves and their rights.

The new paradigm does not affect the core of the functioning of the archives, which is still represented by institutions that in many countries offer great support to research, as well as to educational and cultural activities.

BETWEEN PROTECTION AND USE OF ARCHIVES³

Perhaps it is wise to remember that State archives have been forming in Europe since the end of the 18th century, yet until the end of the 19th century they were in principle not accessible to the general public. It is true that the French Revolution in 1794 brought along new positions on archival records, since these were supposed to be openly accessible to the wider public. According to the then-current definition,⁴ activities in the archives belonged to the nation and archival records were available to all citizens. Therefore, the enforcement of the principle of public archives and user access to the archives is not new, because in history this has been the case for at least the last 220 years. It is true, though, that aspects related to the use of archival records, on the one hand, and aspects related to data protection in archival records,⁵ on the other hand, are currently changing.

3 About the topic Use of archival records see: ATLANTI - 4, Users and Technical Questions in Archives; Authors: Rumschoettel, Gaenser, Neirinck, Maršal, Klasinc, Saarenheimo, Tatò, Koroknai, Duchein, Modrušan, Haspel, Stojanov, Dusek. 1994, 186 pages. ATLANTI - 6, The Public in Archives; Authors: Duchein, Röss, Saarenheimo, Baranova, Klasinc, Tatò. 1996, 137 pages. ATLANTI - 8, Informatics and Users in Archives; Authors: Rumschoettel, Peterson, Tatò, Haspel, Cleyet-Michaud, Larin, Hagstedt, Schoegel Ernst, Klasinc, Haal, Horsman, Olafson, Modrušan. 1998, 186 pages. ATLANTI - 12, Protection of Archival Records...; Authors: Brunner, Klasinc, Hanus, Cova, Privalov-Larin, Baranova, Haspel, Aguado, Marosz, Kožar, Vezjak, Andresen. 2002, 174 pages.

4 Rječnik arhivske terminologije Jugoslavije (Glossary of Archival Terminology), Zagreb, 1972, 78 pages. See also; Glossary at: www.iias-trieste-maribor.eu. and others alike, such as ICA etc.

5 MELIK, Jelka. Arhivisti in njihovo poslanstvo v sodobnem svetu (Archivists and their Mission in the Modern World). V: HARTMAN, Marko (ur.), et al. Smartdoc by Media.doc 2014: zbornik. Ljubljana: Media.doc, Društvo informatikov, dokumentalistov in mikrofilmarjev, 2014, pp. 66-72.

Today, we are facing fundamental questions regarding data protection in archival records, which we are resolving in the framework of studies and scientific research work by looking for answers to questions about the respect of privacy, protection of sensitive data and legal protection. In recent times, all these issues have been closely linked to the protection of personal data and human rights.⁶

Specifically, I must point out that there is no boundary at all between data protection in archival records and the use of archival records themselves.

The use of archival records for scientific purposes is well positioned where there is good cooperation with scientific institutions. These studies are getting year by year more and more extensive and they represent a significant progress in taking archival records into account and in raising their significance.

Parallel to the scientific purposes of archival records, but from an opposite perspective, the question regarding the use of archives for administrative and legal purposes is also being raised. This issue finds a place in the theory and practice of archival work, because the amount of archival records held by archives around the world was mainly created in administrative, legal and similar institutions. Archives are thus sometimes considered to be a kind of extended arm of the Public Administration.⁷

A very important aspect related to the use and protection of archival records for public purposes is represented, in recent times, by publications, transcripts and presentations of archival records in specific works. In this respect it might be necessary to draw attention to two areas: firstly, to the exhibition of archival records, which is related to issues regarding the exhibiting activities of archives and other institutions that, for such exhibitions, make use of archival material; secondly, to the public use of archival records at various conferences, symposia or publicly open meetings.

6 On the access to archival records and their use were writing: Hedbeli, 2005, Nataša Pirc Musar, 2006. As far as the European framework is concerned, see Zdenka Semlič Rajh, 2006, all in Tehnični in.... Maribor.

7 Hedbeli, Ž. (2005). Položaj, uloga i promjene u pismohrana i arhiva kao posljedica širenja elektroničke uprave (The Position, Role and Changes in the Creators Archives and Public Archives as a Result of the Spread of Electronic Administration). Magistarski rad (Master's work). Zagreb. See also; Klasinc, P. P. (1983). Arhivi - javnost in uporabnost (Archives – The General Public and Usability). Sodobni arhivi 5 (1983), str. 79-86. Maribor. Pokrajinski arhiv.

In the above picture we intend to show the place (a depot, an archival storage area) where archival records are stored. Archival records are taken from it, digitized and transmitted via the Internet or other IT connections to the wider public. The public can be widely spread, and can also respond to a great extent to the digitized format of archival records. Once the digitization process is completed, archival records are returned to the peaceful depots of the archive's premises, where they are kept under ideal conditions and only rarely taken again from the depot after being digitized. Such exceptions must be precisely defined and should be rarely resorted to.

In preparing this paper I have realised over and over again that it is almost impossible to set boundaries between data protection, which involves privacy, sensitive data and legal interest, and the use of archival material, whether the latter is meant for scientific, administrative, public or similar purposes.

The fact is that the problem is dealt with separately in certain areas of archival theory and practice, but a good example of symbiosis of the two practices can be found in the way that mass digitisation – which involves the protection and use of archives – has been handled.

I intend to leave aside the projects regarding the digitization of archival records with the creators, since digitization is about a special form of use, accessibility and preservation of archival records in digital form.

DIFFERENT VIEWS AND PRACTICES⁸

Certain views on the use of archival records in some national archives are based on definitions of the role of the archives themselves, where it is stated that archival material represents a “unique road to the past”, and that archival records are intended for use by individuals and organisations. Some practices reveal specific priorities in the use of the archival material that has been recently used many times – for instance, research on family history or the use of family archival collections. Where there is greater publishing activity, archival records are given for use in issuing guides, inventories, archival sources, published documents from one or several different archival funds and collections. As far as studies of this type of archival practice are concerned, we run into the situation of being put in the position to provide public use on the one hand, while on the other hand we comply with the legal protection of personal data or with the protection of human rights and the like.⁹

These relations between data protection and the use of archival records are generally regulated by legal norms, which mainly differ from country to country. For this reason, we need to understand the recommendations developed by the International Council on Archives, which are also to be found in the Code of Ethics for archivists, in the Universal Declaration on Archives and in the Principles for the use of archival records.

Some archival institutions are addressing the problems related to the use or protection of archival records in a context of interdependence with the purposes of scientific research, which in some countries serves as a means of democratization.

Although the use of archival material is regulated by specific legal acts, usual practice shows examples of uncontrolled access to archival records. This can occur when large volumes of archival records are given for use, especially when the user did not even mention his/her interest in them.

⁸ In 2001 the Archival society of Slovenia published a miscellany of the XX Arhival congress in Ptuj with the main topic being Archives and users. Authors of the published papers are the following: Melik, Ogrizek, Tovšak, Zupanič, Gotovina, Drnovšek D., Čeh, Vodopivec and others.

⁹ Klasinc P.P. Nekatero strokovne projekcije med arhivističnimi in informacijskimi problemi danes (Some Professional Projections between Archival and Informational Issues Today). SMARTDOK, Ljubljana, 2015. pp. 33-38.

When it comes to the protection and use of archival records, we have to hold back from the practices in force in non-archival institutions, such as libraries, museums, galleries, etc., as well as private funds, extensive church archives, monastery archives and, perhaps, even notarial archives, which of course have a different status.

Preparations for exhibitions play an important role in the use of archival records, since they are estimated by archival experts as the most important and most popular way to present an archive and archival records, and as an interesting way for the general public to access certain types of archival material, too.

The scientific research purposes of the use of archival records are affecting education-related processes, since various historical researches could not be imagined without the use of records from different archival funds. Besides, archivists are often called for to determine the funds that would be suitable to deliver education.

Specific questions relating to the protection and use of archives incur in the process of conservation and restoration of archival records. An especially important role, of great responsibility, is the one played by conservators, as they are prolonging the life of archive records, which must be properly documented.

In general, as regards the introduction of the principles of data protection, on the one hand, and the use of archival records, on the other hand, we may well find that the clichés of confinement, restricted access to archives and archival institutions as the ones hiding or having to hide certain documents, are following one another in some environments.

The new paradigm “archives - guardians of the truth” can be relatively easily supported by implementing optimal procedures for the use of archival records, especially if we accept the fact that archives are also a kind of extended arm of the administrative state institutions. Such change in the enforcement of archival records’ use can be justified as a possibility for national economies to develop, because this way they could resort to archival records’ data for a variety of changes or improvements to the functioning of the economy. Such material will even better serve the economic development when digitized and arranged so that those in charge of the development of the economy can smoothly and easily access to it and debate on it.

Archival documents that appear in publications of various kind are definitely authentic, but questions of authorship, selection and publication remain open. As far as my personal practices are concerned, I can say that the publishing of archival sources can be done only by the principle of “sine ira et studio.” The archivist and the serious user decide on the publication or non-publication of a document. I, myself, was forbidden from doing research work in the Archives of the Archdiocese of Zagreb (Croatia) for reasons related to the publication of archival records.

We justify our giving archival records to exhibitions also by saying that through the exhibited material we are presenting the “charm of the first copies”, thus widely opening the access to data from archival records. Once the catalogue to the exhibition is published, a certain document is presented to the public and, at that same time, also protected.

Archival science and history – as we know it in Europe, mainly – somewhere meet within these efforts regarding the protection and use of archival records. To conclude, I would like to mention two projects, Icarus or Monastery, the systems used to scan archival collections in the Slovenian regional archives – SIRAnet – and those used at the Archive of the Republic of Slovenia – ARSdatabase. Similar systems are known across Europe: ARCHIVES PORTAL EUROPE, E-ARK, ENARC and others.

FINAL THOUGHTS

It can be concluded that the problems relating to data protection and the use of archival records are multifaceted and are to be dealt with by considering every level, both in large national archives and in smaller city archives that operate in different parts of the world. For a better positioning of the archives in the world, it may be necessary to agree on a more open access to archival documents.

The issue of privacy should be solved, but most of all an answer to the question of copyright and the right to copy archival records is needed. Possibly, these are themes for discussion on the part of contemporary archival theory and practice. However, it is still necessary to insist on the independence and total freedom of scientific research activities from hindrances. As a matter of fact, another question has been open for some years, that it to say, how these scientific research activities are

supposed to be defined in the job descriptions of employed archivists.¹⁰

Another undefined situation is when an archivist becomes a researcher, too, since in comparison to other researchers attending the archive, he/she is in a higher position. Here is the reason why archivists engage in history studies more than they do in archival science's. With the implementation of digitization, archives can equalise the relationship between archivists and external researchers.¹¹

Archives have to take care for the long-term preservation of archival records – without regard to whether the latter are produced on classic or modern media – and perform all activities on which depend the protection and use of the archival records that are preserved as a written cultural heritage of the country where a specific archive operates.¹²

SOURCES AND LITERATURE

Duranti, L. (2013). Archival Science in the Cloud Environment: Continuity or Transformation, *Atlanti, Special Edition: In honorem Charles Kecskemeti, Trieste, Maribor, 2013*, pp. 45-52.

Heđbeli, Ž. (2005). Položaj, uloga i promjene u pismohrana i arhiva kao posljedica širenja elektroničke uprave (La posizione, il ruolo ed i cambiamenti nei produttori di archivi ed archivi pubblici come risultato della diffusione dell'amministrazione elettronica). *Magistarski rad (Master's work). Zagreb.*

Klasinc, P.P. *Materialno varovanje klasičnih in novih nosilcev informacij v arhivih (Material Preservation of Traditional*

and New Media of Information in the Archives), Maribor, 1992, p. 280.

Klasinc, P. P. (1983). Arhivi - javnost in uporabnost (Archives – The General Public and Usability). *Sodobni arhivi 5 (1983)*, str. 79-86. Maribor. Pokrajinski arhiv Maribor.

Klasinc, P. P. (2015). Nekateri strokovne projekcije med arhivističnimi in informacijskimi problemi danes (Some professional projections between archival and informational issues today). *SMARTDOK, Ljubljana, 2015*, pp. 33-38.

Kožar, A. (2013). Arhivska etika kao barometer razvoja arhivistike (Archival Ethics as the Barometer of the Development of Archival Science), *Atlanti, Special Edition: In honorem Charles Kecskemeti, Trieste, Maribor, 2013*, pp. 75-82.

Melik, Jelka (2014). Arhivisti in njihovo poslanstvo v sodobnem svetu (Archivists and Their Mission in the Modern World). V: HARTMAN, Marko (ur.), et al. *Smartdoc by Media.doc 2014: zbornik. Ljubljana: Media.doc, Društvo informatikov, dokumentalistov in mikrofilmarijev, 2014*, pp. 66-72.

Melik, Jelka - Jeraj, Mateja (2014). Arhivi: ujetniki oblasti (Archives: Prisoners of the Authorities). *Atlanti, 2014, vol. 24, no. 2*, pp. 51-58.

Novak, Miroslav (2015). Delovno gradivo za pripravo študija prve Bolonjske stopnje arhivistike (Working material for the preparation of post-Bologna first-cycle degree programme in Archival Science), *Typescript, February 2015*.

Rječnik arhivske terminologije Jugoslavije (Glossary of Archival Terminology), Zagreb, 1972, p. 78.

Toplak L. - Klasinc P. P. - Semlič Rajh Z. (2014). *Izobraževanje arhivistov v Sloveniji, Atlanti (The Education of Archivists in Slovenia)*, 2, 2014, pp. 225-235.

10 Toplak L., Klasinc P.P., Semlič Rajh Z., *Izobraževanje arhivistov v Sloveniji, Atlanti (The Education of archivists in Slovenia)*, 2, 2014, pp. 225-235; for the first-level degree in Archival Science see: Ass. Prof. Dr. Miroslav Novak. *Delovno gradivo za pripravo študija prve Bolonjske stopnje arhivistike (Working material to prepare for post-Bologna first-level degree in Archival Science)*, Typescript, February 2015.

11 Duranti L., *Archival Science in the Cloud Environment: Continuity or Transformation, Atlanti, Special Edition: In honorem Charles Kecskemeti, Trieste, Maribor, 2013*, pp. 45-52. See also: Kožar A., *Arhivska etika kao barometer razvoja arhivistike (Archival Ethics as the Barometer of the Development of Archival Science)*, *Atlanti, Special Edition: In honorem Charles Kecskemeti, Trieste, Maribor, 2013*, pp. 75-82.

12 Klasinc P.P., *Materialno varovanje klasičnih in novih nosilcev informacij v arhivih (Material Preservation of Traditional and New Media of Information in the Archives)*, Maribor, 1992, p. 280.

РЕЗИМЕ

АРХИВИ: ЧУВАРИ ИСТИНЕ, ИЗМЕЂУ ЗАШТИТЕ ПОДАТАКА И КОРИШЋЕЊА АРХИВА.

Може се закључити да су проблеми у вези са заштитом података и коришћења архивских записа вишеслојни и да се њима треба бавити разматрањем сваког нивоа, од великих националних архива до мањих градских архива на различитим крајевима света. Ради бољег распоређивања архива по свету, може бити потребно постизање договора о отворенијем приступу архивским документима. Треба решити питање приватности, али најпотребнији одговор на питање ауторских права и права на умножавање архивских записа. Ово су могуће теме дискусија о улози савремене архивске теорије и праксе. Међутим, још увек је неопходно инсистирати на независности и потпуном ослобађању научно-истраживачих активности од препрека. Заправо, још једно питање је отворено већ неколико година, а то је како би ове научно-истраживачке активности требало да буду одређене у описима послова запослених архивиста. Још једна недефинисана ситуација јесте она када архивист постане и истраживач, будући да је он/она у предности у односу на друге истраживаче који посећују архив. То је разлог зашто архивисти чешће проучавају историју него архивске науке. Применом дигитизације архиви могу изједначити однос између архивиста и спољних истраживача. Архиви морају водити рачуна о дугорочном чувању архивских података – било да су ти подаци произведени на класичним или модерним медијима – и радити све у циљу заштите и коришћења архивских записа сачуваних као писано културно наслеђе земље у којој се тај архив налази.

ПРЕУЗИМАЊЕ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ПРАВОСУДНЕ ПРОВЕНИЈЕНЦИЈЕ - НОРМАТИВНЕ ДИЛЕМЕ И ИСКУСТВА ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ПОЖАРЕВАЦ

Сажетак: Преузимање архивске грађе у архивске установе представља почетак друге фазе или архивистичке заштите архивске грађе као културног добра и регистратурског материјала као добра које ужива претходну заштиту. Као посебан однос између ствараоца архивске грађе као предаваоца и архива као установе заштите и примаоца, примопредаја се заснива на одређеним законским и стручним нормативима, те се спроводи према посебно утврђеном поступку.

У раду је обрађена проблематика преузимања, на трајно чување у Историјски архив Пожаревац, архивске грађе настале радом правосудних органа на територији Браничевског округа. Анализирани су законски прописи из области заштите културних добара, односно архивске грађе, као и прописи на основу којих органи правосуђа поступају у области заштите своје архиве. Учињен је покушај да се на основу постављених норматива сагледају донети Историјског архива Пожаревац, посредством надлежне службе, у области сабирања и заштите архивалија правосудног порекла на територијалној надлежности овог архива.

Кључне речи: преузимање, законски прописи, судско пословање, архивска грађа, трајно чување, примопредаја, културно добро.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Да би се архивска грађа као културна баштина могла трајно чувати, као извор података, битно је да буде похрањена на одређеним „сталним местима“, односно за то посебно опредељеном простору у архивима као установама заштите културне баштине. Архиви преузимају и у своје депое, на

дуже време или трајно, чувају вредну архивску грађу која је занимљива за историју и науку уопште, али и за каснији рад оперативне односно потребе појединих грађана.²

Преузимање у архив представља завршни поступак „сабирања“ архивске грађе и регистратурског материјала и један је од основних и веома одговорних задатака архива. Заштита, која у најширем смислу подразумева проналажење, евидентирање, привремени смештај, осигурање архивске грађе изван архива, али и њену примопредају односно преузимање у архив, део је стручних послова којима се у архивима бави посебна служба за заштиту архивске грађе и регистратурског материјала ван архива.

Сама реч примопредаја етимолошки указује на двострану обавезу учесника у процесу: регистратуре као ствараоца или сопственика, који своју грађу предаје архиву, и архива као примаоца који преузима архивску грађу и регистратурски материјал на смештај, чување и заштиту према стручним прописима. Ради се о комплексном, уско повезаном и континуираном односу стваралаца и архива, произашлом из права и обавеза истих, на заједничком послу превентивне заштите архивске грађе и регистратурског материјала. У том смислу, архив преузима архивску грађу и регистратурски материјал од правних лица, као стваралаца, „из службених потреба“, након истека рока прописаног законом за чување грађе у регистратурама државних органа управе, правосуђа, установа, јавних служби, привредних и друштвених организација, али и након укидања, односно престанка рада наведених правних субјеката. Стога, преузимањем архивске грађе у архив, спољна служба „финализује“ целокупни свој рад на заштити архивске грађе и ре-

¹ Мср Јасмина Живковић, дипл. правник и мастер историчар, виши архивист – руководилац Одељења заштите архивске грађе ван архива (спољна служба) Историјског архива Пожаревац; e/mail: jasminazivkovic@arhivpozarevac.org.rs; jasminazivkovic@yahoo.com

² Ј. Живковић, *Заштита архивске грађе ван архива у Браничевском округу*, Посебна издања, књига 4, Историјски архив Пожаревац, Пожаревац, 2013, 107. У овој студији је обрађен историјат преузимања архивске грађе у Историјски архив Пожаревац, од оснивања ове установе до последњих година, у погледу регистра-тура свих делатности.

гистратурског материјала код стваралаца односно ималаца истих.

Позитивна архивска пракса у Србији подржава систем развијања архивске мреже, према коме архиви сакупљају и преузимају архивску грађу насталу на подручју њихове територијалне надлежности.³ У том смислу, Историјски архив у Пожаревцу, као установа заштите регионалног карактера, евидентира, сабира и преузима на смештај, чување и стручну заштиту регистратурски материјал и архивску грађу насталу на подручју Браничевског округа. У том процесу перманентну и приоритетну заштиту треба да уживају архивска грађа и регистратурски материјал правосудних стваралаца, с обзиром на значај ових органа у систему обликовања државе и њене власти, али и много ширу оперативну и историјску вредност архивалија ове провенијенције.⁴

НОРМАТИВНЕ ДИЛЕМЕ

Преузимање архивске грађе као део основних функција архива и предуслов њене заштите, чувања и обраде, „саобразно делокругу и подручју рада“ архива у Србији је начелно предвидео још Закон о државним архивама,⁵ 1951. године. Прецизнију регулативу преузимања архивске грађе садржао је *Закон о архивској грађи и архивској служби у Србији*, донет 1967. године, према коме „архиви преузимају, чувају и одржавају, сређују, стручно обрађују архивску грађу и обезбеђују услове за њено коришћење“, у складу са одредбама *Закона*.⁶ Законска решења из области заштите архивске грађе као културног добра, која су уследила после 1974. године, такође су изричито утврдила као

једну од обавеза архива да „преузима, чува и одржава архивску грађу“.⁷

Актуелни *Закон о културним добрима* (1994), прихватио је правну формулацију својих претходника у погледу обавеза архива да преузимају, у своје депое, архивску грађу на чување и заштиту према законским и подзаконским прописима и стручним стандардима.⁸ Истовремено, *Закон* је утврдио дужност свих стваралаца архивске грађе и регистратурског материјала, дакле правних субјеката, без обзира на делатност којом се баве, да „сређену и пописану“ архивску грађу предају на чување надлежном архиву после „30 година, рачунајући од дана настанка грађе“. Овде *Закон* пре свега разуме „државне органе и организације, органе јединица територијалне аутономије и локалне самоуправе, установе, предузећа и друга правна лица“, у чијем раду настају архивска грађа и регистратурски материјал. Изузетак од утврђеног правила, *Закон* је предвидео за „орган управе надлежан за унутрашње послове“ односно Министарство унутрашњих послова Републике Србије, са организационом мрежом на територији Србије. Према „правилу изузетка“, овај државни орган, као стваралац архивске грађе, стара се о документацији насталој његовим радом „у за то посебно образованом архивском одељењу“, али исту може „под условима које сам одреди предати у целини одговарајућој установи заштите“ сходно одредбама *Закона о културним добрима*.⁹ То значи да су законодавни, судски и управни (извршни) органи, изузев полицијских, као носиоци државне власти и функција, на свим хијерархијским нивоима у држави Србији, дужни да поступају у складу са одредбама *Закона о културним добрима*, у погледу целокупне заштите архивске грађе и регистратурског/документарног материјала насталог њиховим радом, самим тим и приликом примопредаје архивалија надлежном архиву на чување.

3 С. Бачић, Преузимање архивске грађе, у: „Приручник из архивистике“, Загреб, 1977, 88.

4 Проблематику заштите архивске грађе правосудних стваралаца аутор овог рада је обрађивао у више наврата, о чему је и писао у својој студији „Заштита архивске грађе ван архива у Браничевском округу“, посебно издање Историјског архива Пожаревац, (Пожаревац, 2013), као и чланку „Заштита архивске грађе и регистратурског материјала код правосудних стваралаца у Браничевском округу“, објављеном у: часопис „Записи“ - Годишњак Историјског архива Пожаревац, година II, бр. 2. Пожаревац, 2013, 47-60.

5 *Службени гласник НРС*, бр. 4/1951. Истовремено, утврдио је неопходну сарадњу државних архива са „народним одборима и друштвеним организацијама...и другим културно-просветним и научним установама“ у циљу прикупљања и преузимања на организовану заштиту архивске грађе.

6 *Службени гласник НРС*, бр.12/1967. По нашем мишљењу, *Закон о архивској грађи и архивској служби* из 1967. године био је један од најквалитетнијих и најобухватијих норматива архивског законодавства у Србији до данас.

7 *Закон о културним добрима*, Службени гласник СРС, бр. 6/1990.

8 Б. Лекић, *Архивистика*, Београд, 2006, 90-96.

9 *Закон о културним добрима*, Сл.гл.СРС, бр. 71/1994. Према позитивном архивском законодавству, архивска грађа и регистратурски материјал настао радом Министарства војске РС, војних органа и оружаних снага, такође се чува по посебним прописима, односно на исту се не примењује актуелни *Закон о културним добрима* Републике Србије.

Рад правосудних органа у Србији је данас уређен *Законом о уређењу судова*¹⁰ и *Законом о јавном тужилаштву*,¹¹ којима је регулисана стварна надлежност и делокруг рада правосудних органа. Према важећим прописима, судска власт у Србији је, као један сегмент државне власти, „независна од законодавне и извршне власти“ и, као таква, „штити слободе и права грађана, законом утврђена права и интересе правних субјеката и обезбеђују уставност и законитост“.¹² Јединствена у Србији, судска власт припада судовима опште и посебне надлежности. Судови опште надлежности су основни, виши, апелациони и Врховни касациони суд. Судови посебне надлежности су привредни судови, Привредни апелациони суд, прекршајни судови, Прекршајни апелациони суд и Управни суд.¹³

Тужилаштво, као самостални државни орган, „гони учињене кривичних дела и других кажњивих дела и предузима мере за заштиту уставности и законитости“.¹⁴ Модерно јавно тужилаштво, као део правосудног система у Србији, стварано је упоредо са судским органима. Оптужно начело кривичног поступка је спроведено и организовано углавном као јавна тужба, а само изузетно у поступку је овлашћени тужилац или приватни тужилац, када је то законом изричито одређено. Јавни тужилац је по својој природи самосталан државни орган, установљен да врши правосудно-управну функцију, подједнако одвојен и од суда и од управе. Најважнија функција државног тужиоца јесте гоњење учинилаца кривичних и других кажњивих дела, сходно начелу официјелности легалитета кривичног гоњења. Осим тога, он је овлашћен да улаже правна средства ради заштите уставности и законитости, ако се та питања појаве у његовом раду. Положај јавног тужиоца у кривичном поступку детерминисан је правима и дужностима које он има као странка у кривичном поступку, али и као државни орган. Тужилачку

функцију врше Републичко јавно тужилаштво, апелациона јавна тужилаштва, виша јавна тужилаштва, основна јавна тужилаштва и јавна тужилаштва посебне надлежности (Тужилаштво за организовани криминал и Тужилаштво за ратне злочине),¹⁵

Законом о седиштима и подручјима судова и јавних тужилаштава,¹⁶ утврђена је територијална надлежност правосудних органа у Србији. На подручју Браничевског округа правосудну функцију обављају судови, и то:

1. Основни суд у Великом Градишту, за подручје општине Велико Градиште и Голубац,
2. Основни суд у Петровцу на Млави, за територију општина Петровац на Млави и Жагубица, са судском јединицом у Жагубици, и
3. Основни суд у Пожаревцу, за подручје општина Жабари, Кучево и Мало Црниће, као и град Пожаревац, са судском јединицом у Кучеву,
4. Прекршајни суд у Пожаревцу, са седиштем у Пожаревцу, надлежним за град Пожаревац и одељењима суда у Великом Градишту, Жабарима, Жагубици, Кучеву, Малом Црнићу и Петровцу на Млави,
5. Виши суд у Пожаревцу, за подручје Основног суда у Пожаревцу, Основног суда у Великом Градишту и основног суда у Петровцу на Млави,
6. Привредни суд у Пожаревцу за територију општине Велика Плана, Велико Градиште, Голубац, Жабари, Жагубица, Кучево, Мало Црниће, Петровац на Млави, за градове Пожаревац и Смедерево, са судском јединицом у Смедереву, за подручје града Смедерева и општине Велика Плана и Смедеревска Паланка.¹⁷

Руководећи се начелом економичности судског поступка, важећи норматив правосудне организације извршио је „концентрацију“ надлежности, одузимајући одређеним првостепеним судским инстанцама самосталност у организационом смислу. У складу са тиме, на подручју Браничевског округа данас постоји Основно јавно тужилаштво у Великом Градишту, чија надлежност „покрива“ територију Основног

10 *Законом о уређењу судова* (Сл.гл. РС, бр. 116/2008, 104/2009, 101/2010, 31/2011, 78/2011, 101/2011, 101/2013, 106/2015, 40/2015, 13/2016)

11 *Законом о јавном тужилаштву* (Сл.гл.РС, бр. 116/2008, 104/2009, 101/2010, 78/2011, 101/2011, 38/2012, 121/2012, 101/2013, 111/2014, 117/2014, 106/2015, 63/2016)

12 *Закон о уређењу судова* (Сл.гл. РС, бр. 116/2008...13/2016), Ј. Живковић, Заштита архивске грађе и регистратурског материјала код правосудних стваралаца у Браничевском округу, у: „Записи“ - Годишњак Историјског архива Пожаревац, година II, бр. 2. Пожаревац, 2013, 47-60.

13 *Закон о уређењу судова* (Сл.гл. РС, бр. 116/2008...13/2016)

14 *Законом о јавном тужилаштву* (Сл. гл. РС, бр. 116/2008... 63/2016)

15 Ј. Живковић, Заштита архивске грађе и регистратурског материјала код правосудних стваралаца у Браничевском округу, у: „Записи“ - Годишњак Историјског архива Пожаревац, година II, бр. 2. Пожаревац, 2013, 47-60.

16 *Закон о седиштима и подручјима судова и јавних тужилаштава* (Службени гласник РС, бр. 101/2013)

17 *Закон о седиштима и подручјима судова и јавних тужилаштава* (Сл. гл. РС, бр. 101/2013)

суда у Великом Градишту, Основно јавно тужилаштво у Петровцу на Млави, за подручје Основног суда у Петровцу на Млави, Основно јавно тужилаштво у Пожаревцу, за подручје Основног суда у Пожаревцу и Више јавно тужилаштво за подручје надлежности Вишег суда у Пожаревцу.¹⁸

Законом о уређењу судова предвиђени су и послови судске управе, у оквиру којих се налази „уређивање основног пословања у суду“, као један од послова који „служе вршењу судске власти“. Рад судске управе је детаљније уређен Судским пословником,¹⁹ што значи да је законодавац посебним подзаконским прописима, поред канцеларијског, регулисао и архивско пословање у регистратурама правосудних органа. У оквиру Судског пословника је посебан одељак посвећен архивирању, чувању и издвајању предмета. Према одредбама Судског пословника, архивирају се и, у архиви чувају, правоснажни свршени предмети, на основу одлуке судећег судије који то потврђује својим потписом на штампилу предмета. Архивирани предмети се чувају у посебној просторији – архиви, у саставу писарнице. Окончани предмети се одлажу у архиву после две године, за које време се сматрају оперативом и налазе се у приручној архиви писарнице. Општа формулација услова чувања и безбедности архиве подразумева да предмети морају бити заштићени од влаге и пожара и обезбеђени од оштећења, уништења и крађе, што значи да простор архиве мора испуњавати основне техничке услове безбедности и заштите архиве. Поједини предмети од историјског и научног значаја, као и други предмети за које председник нађе да је потребно, могу се чувати на посебном месту, с тим да се на њихово место у архиви стави помоћни омот са забелешком о месту чувања.²⁰

За примопредају архивске грађе је битна одредба Судског пословника према којој се архивирани предмети, уписници, именици и друге помоћне књиге „чувају и издвајају по прописима о заштити културних добара и одредбама овог пословника“, ²¹ као и поменута могућност да се предмети од историјског значаја „чувају на посебном месту“. При томе би се „посебним местом“ оправдано може сматрати

смештајни простор историјског архива, као установе заштите архивске грађе у трајном смислу. То значи да је судска норматива прихватила као обавезујуће одредбе важећих прописа о заштити архивске грађе. Према томе, мишљења смо да су правосудни органи обавезни да, у погледу предаје архивске грађе на чување надлежном архиву примењују чл. 39. Закона о културним добрима.²² Подсетимо, према чл. 39. Закона, *сређена и пописана архивска грађа се предаје на чување надлежном архиву после 30 година, рачунајући од дана настанка грађе, с тим што архив може на захтев заинтересоване регистратуре, у овом случају правосудног органа, продужити рок утврђен у чл. 39. или исти скратити на основу споразума са регистратуром, уколико то захтевају потребе имаоца архивске грађе.*²³ Продужавању рокова се прибегава у случајевима када надлежни архив тренутно нема довољно расположивог простора у депоима, што по нашем мишљењу не би требало да постане устаљена пракса, јер је једна од основних заштитних функција архивски установа трајни смештај и чување архивске грађе као писане културне баштине. Утврђивање краћих рокова за преузимање грађе у архив је најчешће последица неодговарајућих услова у којима регистратуре чувају своју архиву, непостојање довољног смештајног простора, финансијске немогућности да се такав простор обезбеди, што све за крајњи резултат има постепено, али перманентно рунирање архивске грађе, губитак, трајно оштећење или чак физичко уништење. У пракси Историјског архива Пожаревац су забележени случајеви преузимања архивске грађе и регистратурског материјала пре истека утврђеног рока, чак и у несређеном или оштећеном стању, у регистратурама управне па и судске делатности, јер је постојала очигледна опасност од трајног губитка значајне архивске документације.²⁴

Судски пословник у чл. 240. предвиђа изузетак од правила предаје архивске грађе надлежном архиву на чување.

18 *Закон о седиштима и подручјима судова и јавних тужилаштва* (Сл. гл. РС, бр. 101/2013)

19 *Судски пословник је објављен у Службеном гласнику РС, бр. 110/2009, 70/2011, 19/2012, 89/2013, 96/2015, 104/2015, 113/2015, 39/2016.*

20 *Судски пословник, Сл. гл. РС, бр. 110/2009.....39/16.*

21 *Судски пословник је објављен у Службеном гласнику РС, бр. 110/2009.... 39/2016.*

22 *Закон о културним добрима, Сл. гл. РС, бр. 71/94.*

23 *Судски пословник, Сл. гл. РС, бр. 110/2009.....39/2016.*

24 ИАП, а.ф. Историјски архив Пожаревац, 1948-, службене евиденције Одељења заштите архивске грађе ван архива (спољна служба), Досије регистратуре Општина Жагубица, Досије регистратуре Виши суд Пожаревац. Начелно опредељење спољне службе пожаревачког Архива је одувек била превасходна заштита и очување архивске грађе, чак и у случајевима када сама регистратура нема адекватан однос према сопственој писаној историји.

На основу тог изузетка се у згради суда „чувају и не издвајају ради предаје надлежном архиву“:

1. списи који се односе на судску зграду и правне односе у погледу судских зграда и осталих непокретности које су у својини Републике Србије или су дате на коришћење суду, заједно са одговарајућим плановима, скицама, уговорима о грађењу, трошковницима и сл.;
2. судски регистри са исправама;
3. тестаменти и остале исправе које су поверене суду на чување заједно са пописима исправа и одговарајућим уписницима;
4. кривични списи у кривичним предметима због кривичних дела за које је изречена казна затвора у трајању од 30 до 40 година;
5. одлуке о трајном или привременом одузимању имовине;
6. пресуде и судска поравнања из парничних списа која се односе на статусне спорове, наследно правне спорове и спорове о непокретностима, смртвнице и решења о наслеђивању;
7. решења о проглашењу несталог лица умрлим и о доказивању смрти;
8. списи о одузимању пословне способности;
9. сви уписници и њима одговарајући именици.²⁵

Увидом у одредбе Судског пословника којима се утврђују рокови чувања предмета основне делатности, можемо закључити да се историјском архиву као установи надлежној за чување архивске грађе културног добра, предају само предмети чији је рок чувања орочен, односно који се не чувају трајно, што значи да немају статус архивске грађе, већ се ради о регистратурском материјалу који има оперативни значај, краће или дуже време, у раду правосудних регистратура или за потребе трећих лица. Према Судском пословнику се архивском грађом која има трајну вредност за културу и историју ове државе и њеног правосудног система, сматрају само напред наведене врсте судске документације, које се трајно чувају (или дуже од 30 година), али се при томе не врши њихово одабирање у оквиру архивског фонда формираног у регистратури и не предају се архиву као установи коју је држава основала управо

ради смештаја, чувања и трајне заштите архивске грађе као културног добра.²⁶ Са аспекта нормативног уређења заштите архивске грађе као културног добра, поменуте одредбе представљају очигледно кршење прописа из домена архивског законодавства.

Много боља „нормативна ситуација“ постоји код јавних тужилаштва, који своје пословање организују у складу са Правилником о управи у јавним тужилаштвима.²⁷ Према одредбама Правилника, тужилачки предмет се ставља у архиву после доношења правоснажне одлуке, уз обавезну назнаку рока чувања на омоту списка.²⁸ Посебан одељак Правилника је посвећен „архивском материјалу“, при чему је предвиђен начин чувања архивске грађе и регистратурског материјала, те издвајање регистратурског материјала из архивске грађе. Правилник прихвата појам архивске грађе и регистратурског материјала, који се „у јавном тужилаштву чувају у складу са прописима којима се уређује архивирање“. Правилник детаљније у односу на Судски пословник уређује поступак валоризације регистратурског материјала насталог радом тужилаштва, утврђује обавезу доношења Листе категорија регистратурског материјала са роковима чувања за тужилашку делатност на државном нивоу, уређује процедуру излучивања и уништавања безвредног регистратурског материјала.

За предмет нашег интересовања у овом случају, од велике је важности одредба Правилника према којој се архивска грађа „односно документација која је Листом ка-

26 Пракса „чувања у суду и не издвајања ради предаје државној архиви“ судске документације која има карактер архивске грађе није нова. Она је верификована и у прописима о судском пословању још средином 20. века. За разлику од актуелних прописа, тадашњи Правилник о унутрашњем пословању у среским, окружним и окружним привредним судовима (овјављен у службеном гласнику НРС, бр. 25/60) је предвидео чување архивске грађе у судовима као алтернативно решење „уколико није другим прописима другачије решено“. То значи да је примена архивског законодавства у овој области била првенствена, што је требало да резултира предајом целовитих архивских фондова правосудних органа надлежним архивима на трајно чување, а не само његових фрагментарних делова, који у ствари и немају својство архивске грађе. Видети: Р. Турковић, Нека питања одабирања архивске грађе из регистратурског материјала у органима управе, радним и другим организацијама, у: Архивски преглед, бр. 1-2, Београд, 1968, 163-170.

27 Правилник о управи у јавним тужилаштвима, Службени гласник РС, бр. 110/2009, 87/2010, 5/2012.

28 Правилник о управи у јавним тужилаштвима, Сл. гл. РС, бр. 110/2009, 87/2010, 5/2012.

25 Судски пословник, Сл. гл. РС, бр. 110/2009.....39/2016.

тегорија регистратурског материјала одређена да се трајно чува, предаје надлежном архиву после истека 30 година од године настанка“. Одлуку о предаји архивске грађе архиву доноси јавни тужилац, уз претходну сагласност архива, а сам поступак примопредаје се спроводи у складу са законским и другим прописима.²⁹

Постојање „издвојених“ норматива поступања са регистратурским материјалом код правосудних органа говори о изграђеном ставу релевантних државних субјеката о приоритетном значају ове архивске грађе и потреби њеног трајног чувања. Код норматива по којима раде тужилачки органи смо уочили поштовање одредаба Закона о културним добрима, са „захтевом“ за њихову доследну примену. На тај начин ове регистратуре бар путем „прокламованог“ испуњавају своје законске обавезе у погледу заштите архивске грађе и регистратурског материјала насталог својим радом. Са друге стране, у оквиру исте делатности, уочили смо неусаглашеност правних прописа о заштити архивске грађе са подзаконским прописима о судском пословању, прецизније архивирању односно примопредаји архивске грађе судова на даљу заштиту у надлежном архиву. Оваква колизија правних прописа је, са аспекта правне теорије и праксе несхватљива, а са аспекта заштите архивске грађе као културног добра и архивске делатности – потпуно неприхватљива. Судски пословник, који је у хијерархији правних прописа, акт са нижом правном снагом у односу на законски пропис, практично је „ставио ван снаге“ одредбе Закона о културним добрима у погледу примопредаје архивске грађе као културног добра архивима на чување. Овакав однос законодавца према нормативним заштите архивског блага државних органа представља својеврсну девастацију саме архивске струке, те заштитне функције и значаја архивских установа, а што је још значајније, последице могу бити несагледиве по архивску грађу као део постојања и рада ових државних органа.

ИЗ ПРАКСЕ ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ПОЖАРЕВАЦ

Приступ проблему заштите архивске грађе правосудних органа који смо приказали, има своје „лице и наличје“. Позитивну страну видимо у томе што је канцеларијско (судско и тужилачко) пословање једнообразно уређено, а судским органима стављено у „императив“ да оперативну документацију основне делатности и судске/тужилачке управе ре-

²⁹ Правилник о управи у јавним тужилаштвима, Сл. гл. РС, бр. 110/2009...5/2012.

довно сређују и евидентирају. На основу стручног надзора надлежне службе Историјског архива Пожаревац, утврђено је да правосудне регистратуре у Браничевском округу данас имају уређено канцеларијско и архивско пословање, ажурно спровode класификацију и архивирање завршених предмета. Такође, оне по природи своје делатности уредно воде евиденције о предметима основне делатности: уписнике, именике као и уписнике судске/тужилачке управе.³⁰

Проблем настаје у тренутку када заштита оперативне документације прелази у фазу архивирања и одлагања у архивске депое стваралаца, њену валоризацију као историјског документа, израде прописаног основног обавештајног средства о архивској грађи и регистратурском материјалу, те коначно предаје архивске грађе Архиву на чување и заштиту у складу са одредбама Закона о културним добрима.

Посебну дилему, којом се бавимо у овом раду, представља примопредаја архивалија правосудних органа архивима на чување. Нормативне, несхватљиве контрадикције доводе неминовно и до отежаног рада архивских установа, те ометања у обављању њихове основне, заштитне функције. Потешкоће у оптималном остваривању превентивне заштите архивске грађе правосудних регистратура, из наведеног разлога, нису мимоишле ни надлежну службу Историјског архива Пожаревац.

Преузимање архивске грађе као завршни део стручног рада Одељења заштите архивске грађе ван Архива, представља процес који се реализује кроз неколико подједнако значајних етапа: почиње припремним радњама које обухватају истраживање података и израду евиденција регистратура за преузимање архивске грађе, израду плана за преузимање архивске грађе на основу постојећих евиденција, припрему грађе у регистратури за преузимање, разматрање захтева и преписка са регистратурама око преузимања, заједно са провером пописа и сваке регистратурне јединице посебно, утврђивањем посебних и општих услова са предаваоцима о начину и условима коришћења архивске грађе која се предаје. Непосредно преузимање се обавља на месту које одреди Архив, углавном у архив-

³⁰ ИАП, а.ф. Историјски архив Пожаревац, 1948 - : службене евиденције Одељења заштите архивске грађе ван архива, записници о извршеном стручном надзору у регистратурама правосудне делатности, као саставни делови Досијеа регистратура. Ј. Живковић, Заштита архивске грађе и регистратурског материјала код правосудних стваралаца у Браничевском округу, у: „Записи“ - Годишњак Историјског архива Пожаревац, година II, бр. 2. Пожаревац, 2013, 47-60.

ком депоу, уз израду записника о примопредаји са списком грађе која се предаје, стручним надзором представника Одељења заштите ван архива, а завршава се ажурирањем података о преузетој грађи у прописаним евиденцијама и израдом анализа и информација о појединим проблемима везаним за преузимање архивске грађе.³¹ На овај начин спољна служба настоји да устроји ред и поштовање прописане методологије у примопредаји архивске грађе свих стваралаца, истовремено указујући на одговорност стваралаца и у завршном делу заштите архивске грађе и регистратурског материјала. Овакво опредељење спољне службе пожаревачког архива проишло је из дугогодишње праксе током које се показало да је свест стваралаца архивске грађе и регистратурског материјала, уколико нису из области управне и правосудне делатности, о потреби одговорног односа према документацији која настане њиховим радом, још увек недовољно изграђена.

И поред свих напора спољне службе Историјског архива Пожаревац, евидентирани проблеми код преузимања архивске грађе правосудних органа су једним делом резултат неусаглашености посебних законских и подзаконских прописа са архивских законодавством. Утврдили смо да ови ствараоци важећим Законом о културним добрима нису ослобођени обавезе предаје архивске грађе и регистратурског материјала Историјском архиву Пожаревац на чување и заштиту, у складу са роковима и условима предвиђеним Законом.

Међутим, у непосредном контакту са одговорним лицима појединих судова, као што је случај са некадашњим Општинским судом у Кучеву, данас судском јединицом при Основном суду у Пожаревцу,³² представницима спољне службе Архива је предочено да ова регистратура нема

обавезу Архиву да преда на чување архивски фонд настао радом исте, као целину. Ово право, правосудним регистратурама „гарантују“ одредбе поменутог Судског пословника. Пример судске јединице првостепене инстанце у Кучеву представља једну од практичних консеквенци актуелних „нормативних спорења“. Из сличних разлога, значајна количина архивске грађе Вишег (Окружног) суда у Пожаревцу је дуго година у самој регистратури била смештена у неадекватним депоима, незбринута и несређена, уз постојање латентне опасности да буде оштећена или чак уништена. Латентна опасност се у случају ове регистратуре претворила у реалност, па је значајна архивска грађа основне делатности некадашњег Окружног суда Пожаревац, из периода непосредно после Другог светског рата, трајно оштећена и уништена у елементарној непогоди, поплави која је погодила Србију током 2014. године.³³ Историјски архив Пожаревац је у конкретном случају, у циљу очувања преосталог дела архивске грађе, исту преузео по хитном поступку, иако је и сама претрпела знатна оштећења, које је потребно према поступку техничке заштите, третирати у наредном периоду. Том приликом је преузето око 135,00 м/1 архивске грађе, предмета основне делатности Вишег (Окружног) суда у Пожаревцу за период 1945-1960, која је из наведеног разлога сачувана само у фрагментима.³⁴

Често се дешава да се приликом преузимања архивске грађе једног ствараоца пронађе и грађа настала радом другог ствараоца, доспела за преузимање, у ком случају се та чињеница евидентира у записнику, односно записнички се преузима и тако евидентирана грађа. Такав случај у пракси пожаревачког архива догодио се и приликом стручног надзора над стањем заштите архивске грађе и регистратурског материјала у доспеле за преузимање ствараоца Виши суд Пожаревац. Наиме, у просторијама ове правосудне регистратуре, извесно време се налазила необезбеђена архивска грађа настала радом Вишег суда у Призрену. О постојању те архиве Виши суд Пожаревац, као држалац исте, није обавестио надлежну службу Историјског архива Пожаревац, нити су одговорна лица регистратуре о истој имала било каква сазнања.³⁵

31 ИАП, а.ф. Историјски архив Пожаревац, 1948-, службене евиденције Одељења заштите архивске грађе ван архива - Досијеа регистратура. С. Бачић, Преузимање архивске грађе, у: „Приручник из архивистике“, Загреб, 1977, 94 – 96. Б. Лекић, Архивистика, Београд, 2006, 90-97. Ј. Живковић, Заштита архивске грађе и регистратурског материјала код правосудних стваралаца у Браничевском округу, у: „Записи“ - Годишњак Историјског архива Пожаревац, година II, бр. 2. Пожаревац, 2013, 47-60. Поступак преузимања архивске грађе се обавља у складу са одредбама Закона о културним добрима из 1994. године и Упутства о поступку одабирања архивске грађе, излучивања и уништавања безвредног регистратурског материјала и примопредаји архивске грађе надлежном архиву, објављеног у Службеном гласнику СРС, бр. 47/81.

32 Сада судска јединица Основног суда у Пожаревцу. Видети: ИАП, а.ф. Историјски архив Пожаревац, 1948 -, Досије регистратуре Основни суд Пожаревац.

33 ИАП, а.ф. Историјски архив Пожаревац, 1948 -, Досије регистратуре Виши суд Пожаревац.

34 ИАП, а.ф. Историјски архив Пожаревац, 1948 -, Досије регистратуре Виши суд Пожаревац.

35 ИАП, а.ф. Историјски архив Пожаревац, 1948 -, Досије регистратуре Виши суд Пожаревац.

Преузимање архивске грађе Основних судова у Великом Градишту, Кучеву и Петровцу Петровцу на Млави за период после 1945. године није реализовано. Посебно је алармантна ситуација у Кучеву, али и у Петровцу на Млави (у седишту суда)³⁶ где је архивска грађа до 1960. године у веома лошем стању. Уз неадекватне услове чувања, помешану ригидан став одговорних лица у судским регистратурама, који доводи до селективне предаје архивске грађе архиву на чување, може само убрзати процес уништења и постепеног пропадања архивске грађе судских органа на подручју Браничевског округа.³⁷

Позитиван пример представља Основни суд у Пожаревцу, који је за град Пожаревац и делимично за судску јединицу у Жагубици,³⁸ до сада редовно предавао архивску грађу и регистратурски материјал по протеклу 30 година од њеног настанка.³⁹ Став одговорних лица овог правосудног органа опредељен је за очување целовитости фонда, што значи да је до сада архивску грађу предавао у целини, без издвајања врсте предмета односно докумената који према Судском пословнику треба да се чувају у просторијама регистратуре. Према искуству већине регионалних архива у Србији, па и Историјског архива Пожаревац, просторије за смештај и чување архивске грађе у правосудним регистратурама су често неадекватне, налазе се у подруму, грађа у њима је изложена дејству воде или влаге, буђи, физичким оштећењима. Имајући то у виду, мишљења смо да је одраз крајње неодговорности законодавца да утврди обавезу „не предавања“ архиву на чување и заштиту одређених категорија архивских докумената ових стваралаца, и то управо оних која је од посебног значаја за историју правосудја и рад правосудних органа у Србији.

36 Архива судске јединице у Жагубици, која је сада у саставу Основног суда Петровац на Млави (претходно у саставу Основног суда Пожаревац), налази се у сређеном и очуваном стању, а део архиве за трајно чување је преузет у Историјски архив Пожаревац. Видети, ИАП, а.ф. „Историјски архив Пожаревац, 1948 –“, Досијеа регистратуре Основни суд Пожаревац, Основни суд Петровац на Млави.

37 ИАП, а.ф. „Историјски архив Пожаревац, 1948 –“, Досијеа регистратуре Основни суд Велико Градиште, Основни суд Петровац на Млави, Основни суд Пожаревац.

38 До 2010. године посебно правно лице као стваралац архивске грађе, под називом Општински суд у Жагубици. Видети: а.ф. Историјски архив Пожаревац, 1948 –“, Досијеа регистратуре Основни суд Пожаревац.

39 ИАП, а.ф. Историјски архив Пожаревац, 1948 –“, Досијеа регистратуре Основни суд Пожаревац.

Посебно „тврди“ став и отпор предаји архивске грађе архиву не тако давно су заузимали представници јавних тужилаштава у Браничевском округу, истичући да њих „једино обавезују одредбе Правилника о управи у јавним тужилаштвима“.⁴⁰ Међутим, решења која је понудио актуелни Правилник о управи у јавним тужилаштвима представљају значајан искорак у унапређењу заштите архивалија овог стваралаца, управо јер су у сагласју са основним принципима заштите архивске грађе према важећем архивском законодавству. На тај начин, крајњи резултат превентивне заштите представља очување архивског фонда стваралаца правосудне провенијенције у целости, управо како прописују основни принципи архивске делатности и начела заштите архивске грађе као културног добра.

МИШЉЕЊЕ И ПРЕПОРУКА

На основу приказаног стања, оправдано се намеће мишљење да у области правосудне делатности постоје озбиљни нормативни недостаци, који директно утичу на судбину архивске грађе те провенијенције. Закључићемо да се на основу Судског пословника, као подзаконског прописа, ниже правне снаге у односу на закон, „суспендују“ законски прописи о заштити архивске грађе. На основу тога се документација настала радом правосудних стваралаца, која завређује статус архивске грађе и неопходност њеног трајног чувања, стручног смештаја и заштите, не предаје архивима, као установама које је управо држава основала за трајно чување и заштиту архивске грађе.(!) Рекли бисмо да је у питању „савршена контрадикција“, за коју сумњамо да се примењује у заштити културних добара у развијенијим државним и архивским системима, којима управо у овом периоду тако здрушно тежимо.⁴¹ Истовремено, овакво решење, поготову његова практична консеквенца, представља распарчавања архивских фондова правосудних стваралаца, дакле, негацију једног од основних архивистичких принципа, па је питање у каквом би се стању, после извесног времена исти налазили и да ли би значајна архивска

40 ИАП, а.ф. Историјски архив Пожаревац, 1948 –“, Досијеа регистратуре Више јавно тужилаштво Пожаревац.

41 Ј. Живковић, Заштита архивске грађе и регистратурског материјала код правосудних стваралаца у Браничевском округу, у: „Записи“ - Годишњак Историјског архива Пожаревац“, година II, бр. 2. Пожаревац, 2013, 47-60.

сведочанства о раду ових државних органа остала сачувана за будућност, од које овај народ и држава толико очекује.⁴²

У том смислу, наша би се начелна препорука односила на безусловно поштовање принципа провенијенције и принципа фондовске целине. При томе се посебно истиче начело фондовске целине, односно архивског фонда, као органске целине архивских докумената⁴³ произашлих из рада једне правосудне регистратуре. По том принципу се образује архивски фонд правосудне регистратуре у оквиру кога се архивска грађа сређује по принципу провенијенције (порекла) архивских докумената. При томе је важно знати да оба поменута, основна начела у архивистици не допуштају било какво издвајање делова органски повезаних списа из архивског фонда.

Начелна препорука поштовања фондовске целине и принципа провенијенције захтева да се усагласе нормативи судског пословања и заштите архивске грађе. На томе посебно треба да инсистира архивска струка у Србији. Аргументи за усаглашавање почивају на темељима правне теорије, према којима је јасно утврђен „хијерархијски ред“ законских и подзаконских прописа.⁴⁴ Према томе, Судски пословник, као нижи правни акт у односу на закон, не би могао да буде у супротности са законским прописима. Уколико јесте, као што је утврђено, мишљења смо да је неопходна иницијатива архивске струке да се поменути акт усклади са важећим законодавством и у погледу третмана архивске грађе и регистратурског материјала. С обзиром на значај документације у правној делатности, која се суштински темељи управо на писаним доказима, мишљења смо да би озбиљна иницијатива у предњем смислу, на државним нивоу, довела до резултата који би погодвали правосудним регистратурама, а истовремено обезбедили целовиту заштиту архивалија насталих у раду правосудних органа.

У својој пракси, Историјски архив Пожаревац инсистира на доследном поштовању одредаба Закона о културним

добрима, када је реч о преузимање архивске грађе свих стваралаца, па и правосудних органа, без обзира на постојећа нормативна неслагања. Суштину и оправданост архивске делатности представља заштита архивске грађе као културног добра, у том смислу очување архивског фонда као целине, јер само као такав, архивски фонд може бити релевантан историјски доказ о постојању, раду и дометима правних лица као стваралаца, у овом случају правосудних органа. Доследном применом основних принципа заштите, чији битан сегмент јесте примопредаја архивских целина надлежном архиву на чување, архивски фондови правосудне провенијенције се штите до губитка појединих својих сегмената, њиховог распарчавања, оштећења, развлачења, што значи и „растакања“⁴⁵ историје, у овом случају, правосудног система у Србији.

РЕЗИМЕ

Архивска грађа правосудних органа у архивском систему Србије ужива приоритетну заштиту, јер рад ови стваралаца (судова и јавних тужилаштава) има посебан значај за развој државне организације и функционисање њених сегмената власти. Према важећем архивском законодавству, ствараоци правосудне делатности имају обавезу, као и сви други државни органи, установе и правна лица утврђена Законом о културним добрима, да после прописаног рока и по утврђеној процедури, предају своју архивску грађу и регистратурски материјал надлежним историјским архивима на трајно чување и заштиту. При томе су основни принципи архивистике очување и преузимање у архив, архивских фондова као органских целина.

Нормативи по којима поступају правосудни органи у архивском пословању (Судски пословник) нису усаглашени са архивским законодавством, у погледу примопредаје архивске грађе архиву на чување. По одредбама Судског пословника, поједине категорије судске документације се не издвајају и не предају архивима на трајно чување, иако су оне Правилником о листама категорија регистратурског материјала правосудних органа вредноване као архивска грађа и трајно се чувају. Овакво решење је директно у супротности са одредбама Закона о културним добрима,

42 Ј. Живковић, Заштита архивске грађе и регистратурског материјала код правосудних стваралаца у Браничевском округу, у: „Записи“ - Годишњак Историјског архива Пожаревац“, година II, бр. 2. Пожаревац, 2013, 47-60.

43 Упутство о одређивању критерија о формирању архивског фонда, Архивско веће Србије, 1968, објављено у: „Архивски преглед“, бр. 1-2, Београд, 1969. Београд, 1968, у: „Архивски преглед, С. Вилфан, Сређивање архивске грађе, у: „Приручник из архивистике“, Загреб, 1977, 107-128., Б. Лекић, нав. дело, 120-123.

44 Р. Лукић, Б. Кошутић, Увод у право, Београд, 2008, 165-179.

45 Ј. Поповић, Архивска грађа Архива Југославије – предмет архивских спорова и њено кориштење, у: „Архивски вјесник“, год. 42, Загреб, 1999, 231-242.

којима су утврђене обавезе регистратура, међу њима и правосудних, у погледу очувања целине архивског фодна и примопредаје архивске грађе архивима на чување..

Изузетак представља систем чувања и предаје архиву, архивске грађе настале радом јавних тужилаштава. Правилник по коме јавна тужилаштва поступају са својом документацијом, заснован је на одредбама Закона о културним добрима, када је реч о предаји архивског фонда јавног тужилаштва архиву у циљу даље заштите.

Неусаглашеност поменутих прописа непосредно се одражава на статус архивске грађе која настаје радом правосудних органа, у првом реду судова. Долази до „цепања“ архивских фондова, отежаног коришћења, немогућности израде јединствене евиденције о фонду, физичке необезбеђености и губитка, што је све у супротности са основним принципима на којима почива архивистика и заштита архивске грађе као културне баштине. Због тога се, поред обавезујуће примене архивског законодавства, као препорука за унапређење заштите архивске грађе правосудне провенијенције, истиче се што хитније усаглашавање нижих правних аката са вишим, у овом случају Законом о културним добрима. Дуализам прописа у неком дужем периоду може довести до озбиљног урушавања значаја архивске грађе правосудне провенијенције, што истовремено значи и девастацију саме архивске делатности, као основне и меродавне у области прописивања правила и поступака примопредаје као сегмента заштите архивске грађе настале радом правосудних органа. Стога, надлежна служба Историјског архива Пожаревац инсистира на доследној примени Закона о културним добрима, као правног прописа, по хијерархији „старијер“ у односу на Судски пословник, чиме се обезбеђује потпуна заштита архивске грађе правосудне провенијенције.

SUMMARY

The archival material of judicial authorities in the archive system Serbia enjoys priority protection, because the work of these artists (courts and public prosecutor's offices) has a special significance for the development of the state organization and functioning of its segments authorities. According to the current archive legislation, the creators of judicial activities have an obligation, as well as all other state bodies, institutions and legal entities established by the Law on Cultural Assets that after the prescribed time limit and following the

established procedure, hand over their archives and registry material to relevant historical archives for permanent preservation and protection. In doing so, the basic principles of archival preservation and to download the archive all archive funds as organic whole.

The norms according to which the judicial authorities shall act in the archive operations (Court Rules) are not compliant with archival legislation, the handover of archival material archives for safekeeping. According to the provisions of the Court Rules, certain categories of judicial documents can not stand and do not surrender archives for permanent preservation, although those Rules on lists of categories of registration materials of judicial authorities evaluated as archives and permanently stored. This solution is directly contrary to the provisions of the Law on Cultural Heritage, which established the obligation of registry, including the judiciary, the preservation of archival funds continent and the handover of archival material archives for safekeeping.

The exception is a system of storing and handing archives, archival material generated by the work of public prosecutors' offices. Rules under which public prosecutors deal with its documentation, based on the provisions of the Law on Cultural Heritage, regarding the surrender of archive fund public prosecutor's office archives for safekeeping.

Non-compliance mentioned regulation directly affects the status of archive materials generated work of judicial authorities, primarily the courts. Come up with "splitting" of archival funds, difficulty of use, the impossibility of making records on unique fund, physical shortages and loss, which is all at odds with the basic principles on which the archival and protection of archive material as a cultural heritage. Therefore, in addition to mandatory application of archival legislation, recommendations for improving the protection of archives judicial provenance, according to urgently harmonize legal acts of lower to higher, in this case the Law on Cultural Property. Dualism rules over a longer period of time can lead to a serious collapse of the judicial character of the archive material provenance, suggesting the devastation itself archival activities, as well as primary and authoritative in the field of prescribing rules and procedures for handover as a segment of protection of archives incurred by the work of judicial bodies. Therefore, the relevant department of the Historical Archives of Pozarevac insists on consistent implementation of the Law on Cultural Heritage, as well as legal regulations, according to the hierarchy of "older" than the Court rules, thus ensuring complete protection of archival material of judicial provenance.

КРОЗ АЛБУМ ФОТОГРАФИЈА - АРХИВСКА ГРАЂА И ФОТОГРАФИЈА У ЕТНОЛОШКИМ И АНТРОПОЛОШКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА КОСТИМА

Сажетак: Архивска грађа не тако често предмет је истраживања етнолога и антрополога. Изузетно богат фондус Историјског архива Пожаревац пружа мноштво извора првог реда за истраживање бројних питања управо ове науке. Сусревши се са изузетном збирком фотографија насталој у периоду с краја XIX и почетка XX века, пружа нам се прилика да визуелизујемо бројним примерима претходна истраживања развојних фаза костима у Кнежевини/Краљевини Србији. Захваљујући својим документарним вредностима - валидности забележених информација, великом обиму материјала са могућношћу релативно прецизног датирања - збирка фотографија је незаобилазна као извор од прворазредног значаја за културно-историјска, етнологска и антрополошка истраживања културе.

Кључне речи: збирка фотографија, етнологска истраживања, традиционални грађански костим, модни костим, градска средина, Пожаревац.

Архивска документа из фондова и збирки, односно писани извори који се према степену објективности сврставају у изворе првог реда,¹ омогућили су нам стварање слике глобалних процеса стварања основних институција државе, префикса њене државности и друштва, као и реконструкцију модернизацијских токова не само у периоду који смо поставили као лимите нашег истраживања, већ и времена које му је непосредно претходило и условљавало и подстицало одређене фазе развоја.

Архивска фотографија, својом незаменљивом репрезентативноћу узорака, дала нам је јединствен увид у могућност сагледавања промене костима у Пожаревцу у овом дугом периоду када процеси модернизације, који прво као

ехо, а онда у све већим таласима, стижу до Кнежевине/Краљевине Србије и доносе „новотарије“ и моду.

Међутим, осим што ћемо пратити промене костима и његове форме, фотографија ће нам пружити и увид и о латентним моментима у структури града с краја XIX и почетка XX века.

Архивска грађа не тако често предмет је истраживања етнолога и антрополога.² Изузетно богат фондус Историјског архива Пожаревац пружа мноштво извора првог реда за истраживање бројних питања управо ове науке. Сусревши се са изузетном збирком фотографија насталој у периоду с краја XIX и почетка XX века, пружа нам се прилика да визуелизујемо бројним примерима претходна истраживања развојних фаза костима у Кнежевини/Краљевини Србији.

Поред материјалних и визуелних извора, као најзначајнијих за реконструисање костима с краја XIX века, било је неопходно, као и код сваке друге провере веродостојности извора, укључити и информације из свих осталих врста извора, као и досадашње резултате проучавања историје града Пожареваца, и, наравно, костима из тог периода.

Збирка фотографија која је послужила као основни извор информација при истраживању и анализи у овом раду, прошла је процес вредновања и датовања збирке – испитивањем фотографија, њихових спољних обележја, али и истраживањем свих унутрашњих носилаца информације која су доступна архивисти,³ као и упоређивање са већ постојећим параметрима датирања фотографија у збиркама. Сматрамо да одабрана збирка фотографија припада периоду од самог почетка 1880-тих година и завршава се

1 Више: Д. Милорадовић, Архивска грађа и фотографија као извори у истраживањима у етнологији, антропологији и историји, у: часопис „Записи“ – Годишњак Историјског архива Пожаревац, бр. 4, година IV, Пожаревац, 2015, стр. 38-45.

2 О истраживању архивске грађе: Десанка Николић, Значај архивских извора XIX века за етнологска истраживања, у: Симпозијум о методологији етнологских наука САНУ, Одељење друштвених наука, Научни скупови књ. II, Београд, 1974, стр. 181-193.

3 Упоређивање и провере нпр. фотографских атељеа, преко Књига еснафа, Евиденција занатлија, претходно идентификованих фотографија и сл.

позних двадесетих XX века, а коју смо, у процесу архивистичке обраде „радно“ назвали „Пожаревљани“, односно Збирка фотографија 1880-1920,⁴ и збирка фотографија унутар архивског фонда Удружење пожаревачких занатлија и радника „Слога“ Пожаревац (1893-1950).⁵ Морамо да нагласимо да се вредност збирке фотографија као извора не доводи се у питање, али је њена документарност ограничена на репрезентативни ниво културе, што, с друге стране, омогућава увид у вредносни систем културе и открива критеријуме за утврђивање шта се у ком периоду и код којих друштвених слојева сматрало репрезентативним и пожељним.

**Чиновничка породица у Пожаревцу, средином XIX века.
(ИАП, Слога, 53/35)**

Погранично место током дугог низа година свог постојања, Пожаревац је примао стране утицаје, примао досељенике, њихове навике, начин живота, уклапао их у свој градски миље који се у посматраном периоду формирао. Град се формирао и према њиховом укусу и месту настањи-

4 Збирка садржи око 357 фотографија у формату визит-карти.

5 Збирка фотографија унутар архивског фонда Удружење пожаревачких занатлија и радника „Слога“ Пожаревац (1893-1950) садржи 110 фотографија великог формата (принцес и викторија) и око 60 фотографија кабинет-формата.

вања. Истовремено, махале или `мале` су биле познате и по професионалним оријентацијама својих житеља. Каснији досељеници су већ имали жељени циљ – доћи до некретнине у мали коју насељавају раније досељени сународници. Данас о шароликости Пожаревца 80-тих можемо само да наслутимо на основу записа странаца који су посетили варош Пожаревац – Вилијам Дентон, 60-тих, и Каниц пред крај XIX века.

„Ношња жена у у овој земљи спада међу најупечатљивије и најграциозније од свих ношњи Европе. Ако је Мађарска земља у којој изгледа да је кројачка вештина достигла највеће савршенство, и ако је ношња мађарске господе сам узор господствене гиздавости, Србија је земља у којој би трговци помодном робом и кројачи из других земаља могли да похађају лекције грације, и науче вештину како да додају оно живописно одевним предметима које праве за своје муштерије... Преко кошуљице од танког платна, муслина или неког веома финог материјала, уобичајена одећа је горња хаљина или сукња од неке скупоцене свиле – тамна пурпурна је веома омиљена боја, мада се повремено користи и бели муслин; она је пребачена преко наобручене сукње тако великих размера какве се могу срести у Бечу или Паризу. Та хаљина је око чланака на рукама украшени високим везеним рубом, који је обично од сребра. Преко тога се носи јакна, углавном од најфиније кадифе; а омиљена боја јакне је зелена. Јакна је, такође обрубљена широким везом око врата; при крају и око руке он је везан златом. Уколико је вез на хаљини златан, јакна ће бити извезена сребром. Око струка се носи велика трака чији крајеви висе с предње стране. Често до самог доњег руба хаљине. Украс на глави је мала капа, углавном од црвене тканине, која је тесно припијена уз главу. Понекад се, међутим, та капа прави од коже, посребрене, или позлаћене тако да представља златне дукате. Око те капе је коса, права или лажна, оплетена у широки венац тако да прекрива скоро читаву капу, сем равнoг округлог поклопца са кога виси мали златни новчић, или зрно бисера. Скоро све жене носе тешке златне наушнице. Оваква ношња је веома скупа, али дуго траје. Таква јакна са чипком често ће коштати десет до дванаест фунти стерлинга. Наравно, као и у свим другим земљама, они који не могу да приуште себи тако скупу одећу задовољиће се јефтинијим материјалом и утешити се подражавањем такве моде, изабравши скромније материјале. У Београду, најалост, почиње да се прати далеко грациозна мода која стиже из Париза - свилени огртачи који као да су начињени по

угледу на стражарске кабанице војника зуавских пукова, а коса се носи по угледу на царицу Евгенију. Српска ношња је, међутим, толико пристала, и тако далеко лепша него париска, да би мени било жао да чујем да се више не носи.“⁶

Дентон је оком Европљанина запазио сваки детаљ и на мушком костиму – не само поредећи га са модом својих сународника, већ је вреднујући и у оквиру људи које среће:

„На глави је носио малу округлу капу од црвене тканине, о чији врх је окачена црна свилена кићанка. Бордо-бела кравата, преко које пада оковратник кошуље, била је лабаво везана око врата. Над горњом хаљином видело се довољно кошуље са предње стране да би се показало са колико је укуса извезена. Горња хаљина, на којој су били широки рукави, сашивена је од материје тамноплаве боје умекшане белим тракама. Преко ње је обучена јакна од fine пурпурне тканине опшивена крзном (иако је била врућина). Широки свилени појасни опасач, украшен златним нитима, носи се око правога опасача направљеног од неколико пута пресавијене црвене коже. У њему, са леве стране, носио је напуњен пиштољ богато украшене дршке, а посебно набијач за чишћење цеви која се завршавала главом од црног рога окованог комадима месинга. У свом појасу, на десној страни, носио је златни сат са масивним ланцем од истог материјала украшен уобичајеним мањим комадима накита; везана фишеклија; кожна дуванкеса; а испод свега тога мали бодеж или нож. Његове панталоне, у облику кратких широких чакшира, у различитој нијанси пурпурне боје у односу на јакну, причвршћене су око колена црвеним подвезицама, а завршавају се тешким широким комадом оперваженим везом од црног гајтана, који пада преко чланака и, захваљујући својој тежини, спушта крајеве панталона ближе његовим чизмама... његова одећа је, међутим, прилично просечан узорак ношње неког дућанције или трговца у посети пријатељима... удешена тако да остави утисак, али тако да се не разликује од оне коју обично носе особе његовог положаја...“⁷

Пар дана касније, при поновном сусрету у Ћуприји са истом особом, Дентон је записао да га је сретао између гостионице и окружног суда, где је ишчекивао „спори напре-

6 В.Дентон, Србија и Срби, Службени гласник, Београд, 2013, 113-114. Европљанин са високим начелима о просветном статусу цивилизованих земаља у односу на Србију, Вилијем Дентон, 1862. године боравио је у Пожаревцу и посетио неколико пожаревачких школа...

7 В.Дентон, нав. дело, стр. 162-163.

дак неке парнице, и био је одевен са мање укуса у нимало живописном западноевропском оделу – у врскапути и прслуку који би прошли проверу у Паризу или у Лондону.“⁸

На основу расположиве грађе о костиму, а имајући у виду значај и положај града у ослобођеној земљи и збивања у друштвеном и економском животу, у развоју грађанског костима Пожаревца у XIX веку јасно се издвајају периоди:

Са шубаром (ИАП, Збирка фотографија 113)

8 В.Дентон, нав. дело, стр. 163.

1. костим до 30-тих година XIX века, у периоду раног стицања аутономије Кнежевине,
2. од 30-тих до 80-тих година XIX века, када Кнежевина Србија већ стиче независност, а Пожаревац израста у центар Пожаревачког округа и богати се извозом пољопривредних производа, и
3. од 80-тих година XIX века до првих деценија XX века, када Краљевина Србија прелази пут од узлазног – растом трговине, занатства, индустрије, успоном културног нивоа и културом живљења – до периода трагедије државе и народа, обезбљујења и погрома и до стазе опоравка по стеченој слободи и стварања Краљевине СХС.

Говорећи о политичким и историјским моментима у бивствовању Кнежевине/Краљевине Србије - говоримо и о периодизацији костима.

Према општим карактеристика костима које се јављају у одређеним периодима током XIX века у оквиру грађанског слоја, „женска ношња сврстава се у категорију „фиксираних костима“.⁹ Његова значајна особина је да се „његова вредност заснива на трајности... (јер) показује тенденције задржавања истоветних форми.“¹⁰

Према М.Прошић-Дворнић узлазна линија женског костима креће од раскошног левантинског који постаје доминантни „фиксирани“ костим првих деценија XIX века, а потом добија своју „модну“ фазу око 1860, и „трансформисани фиксирани костим“ око 1890. Његова трансформација од „фиксираних“ ка „модном“ управо транспонује његову основну вредност – трајност – која се у фази стабилности споро мења, постаје фиксирана, а минуциозне промене догађају се у складу са нивоом друштвеног положаја особа из одређене заједнице који носе костим. Модне фазе наглашавају његову променљивост, уплив нових или изостанак важних елемената костима. Протоком времена „модни“ костими постају „фиксирани“, конзервативни, а њихово преклапања током паралелног постојања неумитно доводи до рађања нечег новог.¹¹

9 М.Прошић-Дворнић, Одевање у Београду крајем XIX и почетком XX века, Стубови културе, Београд, 2006, стр. 258, позива се на: Flügel, J.C. The Psychology of Clothes, The International Psycho-Analytical Library № 18, Edinburg; R.&R.Clark Ltd.

10 Исто, стр. 258.

11 Према: М.Прошић-Дворнић, Одевање у Београду., стр. 230, позива се на: Flügel, J.C. The Psychology of Clothes, The International Psycho-Analytical Library № 18, Edinburg; R.&R.Clark Ltd. Захваљујући особини „дугог трајања“ фиксирани костим постаје препознатљива и стална ношња одређене друштвене групе или етничке заједнице.

Строге границе између ових периода, када нам је у жижи посматрања костим, нису постојале - завршетак једног периода не означава потпуно нестајање дотадашњег костима, већ почетак употребе нових одевних предмета и прихватање другачијих естетских схватања. Развој и трансформација костима одвијала се постепено - делови одеће су упоредо постојали и полако се смењивали.

Одећа Пожареваца у прве три деценије XIX века била је готово једнака са костимом становништва у Београду и другим градовима ондашње Србије. Женску ношњу сачињавају платнена кошуља извезена памучним или златним нитима, шалваре, антерија, ћурче, либаде, џубе, као и свилени појас са сребрним копчама. На глави фес са кићанком око кога су обмотаване плетенице и увијена танка марама, бареш. Као накит употребљавани су низови дуката и бисера. На ногама чарапе и папуче разних боја.¹²

Док се мушка ношња састојала од феса или чојане капе „дињарлије“, „дињаре“, дуге кошуље везене златом, шарене антерије до чланака која се облачила преко кошуље и опасивала свиленим појасом. Преко свега облачило се кратко ћурче или широки гуњ, дужине до испод колена, широких рукава.¹³ На улици жене су скривале лице једном врстом велике мараме под називом „тулбент“¹⁴ или „тулбента“, којом је завијано читаво лице сем очију, а преко одеће је ношена фереца.¹⁵

12 Више у: М.Прошић-Дворнић, Одевање у Београду., стр.227 и даље; Тих.Р.Ђорђевић, Из Србије кнеза Милоша, Београд, 1983, стр. 52, 53, 54; Тих.Р.Ђорђевић, Србија пре сто година, Етхос, Београд, 2008, стр. 183; Тих.Р.Ђорђевић, Наша народна ношња, у: Наш народни живот, I књ.1, Београд, 1984, стр. 58-64; П.Васић, Ношња народа Југославије, Београд, 1968, стр. 97; Милка Јовановић, Ношња у Београду у XIX веку, Историја Београда, Београд 1974, стр.559; М.Прошић-Дворнић, Женски грађански костим у Србији XIX века, Зборник Музеја примењене уметности 24-25, Београд, 1980-1981, стр.11.

13 Љ. Гавриловић, Одевање између јавног и приватног, у: Приватни живот код Срба у деветнаестом веку, Клио, Београд, 2006, стр. 403-425; Љ. Крстић-Поповац, Београђанка XIX века, Из збирке Музеја града Београда, каталог изложбе, Београд, 2001, стр. 9-11; Д. Влајковић, Ношња у Крагујевцу XIX века, каталог изложбе, Народни музеј Крагујевац, 1987; В.Душковић, Градска култура у Србији 1804-1914, каталог изложбе, Етнографски музеј, Београд, 1991; В.Шарац-Момчиловић, Обућа у Србији, каталог изложбе, Етнографски музеј, Београд, 1996; В.Бижић-Омчикус, На почетку, каталог изложбе, Етнографски музеј, Београд, 2002; Д. Ђокић, Женска оглава у Браничеву, каталог изложбе, Народни музеј Пожаревац, 2006;

14 М.Прошић-Дворнић, Одевање у Београду..., стр. 236.

15 Т.Ђорђевић, Положај жене, у: Наш народни живот, II, књ. 4, Просвета, Београд, 1984, стр. 28-29.

За израду одеће, у првотридеценије XIX века коришћени су материјали одвајкада увожени са Истока и земаља Средоземља, често веома скупоцени. Чарапе и платно за рубље били су производи домаће радиности. Најширу употребу имају чоја, кадифа, атлас, кумаш, шамалаџа, ћитабија и друго, уз богату примену веза од гајтана, златних и сребрних нити, као и доминантну употребу црвене, зелене, плаве и вишневе боје.¹⁶

Скупоцени одевни предмети не само што су се преносили у оквиру породице као највећа вредност и баштинили тестаментом и миразом, већ су, по обичају наслеђеном од Турака, поједини одевни предмети, накит и оружје били поклањани у знак велике пажње, наклоности, захвалности, или као одликовање.¹⁷ На самом двору Књаза живели су веома скромно. Из плаћених рачуна видимо да је кнегиња Љубица направила „ситне трошкове“: за оправку беговских хаљина 18 гроша, за крпљење Милан-бегових хаљина 7,30 гроша, Мијаилу бегу на трошак 5 гроша, Мурату што је дјечи зубе вадио 23,10 гроша, госпођа кнегиња исплатила ткаљи 12,25 гроша. Послала госпођа у Чачак Цмиљани за ткање 150 гроша, једне шифле и 4 кравате свилени за Милана бега, по писму Цветка Рајовића 120 гроша, једно тесте артије за пенџере собе катанске 2 гроша и 12 тестета артије за пенџере на касарни 24 гроша.¹⁸

Оријентални костим овог периода пратили су одговарајући оријентални занати, као што су терзијски, ћурчијски, папуџијски...

Костим из периода од 30-тих до 80-тих година XIX века има тенденцију употребе краћих одевних предмета и практичнијих за ношење, са израженим оријенталним одликама, наглашених избором тканина, одређеним кројем, називима и избором декоративних елемената.

Женски костим у дужем периоду је био украшен дугим свиленим појасом, „бајадером“ са утканим цветним мотивима и дугачким свиленим ресама на ужим странама, везује се овлаш и спушта се ниже струка. Светлији бајадери,

бели и ружичасти, припадали су гардероби девојака, док су тамнији примерци саставни део гардеробе удатих жена.¹⁹ Као детаљ европског модног стила, бајадер је увожен из западноевропских земаља.²⁰ Либаде²¹ је ношено преко фистана као кратка горња одећа у устаљеном основном облику, у Пожаревцу се континуирано јавља у раздобљу дужем од једног века као симбол женског костима и њен најживописнији део. Основну форму представља дужина до струка, карактеристични, косо укројени шавови око којих се развија најлепши украс на леђима, као и равно кројени скутови, заобљени у доњем делу који се не преклапају и не закопчавају.²²

Либаде карактерише скупоценост материјала. За израду се бирају црни, сиви, плави, љубичасти или црвени атлас и кадифа. Вез терзијске израде од златних и сребрних нити тече дуж ивица уз гајтан и нашивене ширите. Разноврсност и оригиналност веза, чини сваки примерак уникатним. Орнаментални украс је по правилу богат често изведен пластично уз широку примену стилизованих цветних мотива.

Постава се редовно изводи у комбинацији две до три врсте материјала и игра значајну улогу у његовом естетском обликовању. За мање видљиве делове, полеђину и унутрашњост рукава, користи се једнобојна или штампана памучна тканина. За скутове и за горње делове рукава употребљавају се свилене тканине као што су атлас, сатен или рипс, ружичасте, жуте, љубичасте или црвене боје. Либаде постављено крзном или украшено широком, нашивеном крагном од самура, спуштеном до средине скутова, носиле су у хладније дане Пожаревљанке из кућа јачег имовног стања. Бело атласно либаде представља скупоцен и веома цењен хаљетак невестинске опреме који касније као детаљ носи млада жена. Црно атласно либаде сасвим мало украшено црним гајтаном представља део одеће жене у жалости. Такође, скроман и једноставан украс који се састоји од мало веза или само нашивених ширита и мемица, сведених украса, заступљен је као део костима удовице, или је део костима сиромашнијег слоја грађанки. Овакав начин

16 Тих. Ђорђевић, Архивска грађа за занате и еснафе у Србији, Београд 1925, стр. 12, 13, 38, 39, 104; М.Прошић-Дворнић, Женски грађански костим у Србији XIX века, МПУ, 24-25, Београд 1980-1981, стр.11.

17 Више: Двор и породица Књаза Милоша у Пожаревцу 1825-1839, Зборник докумената 1, Историјски архив Пожаревац, 2011, стр. 169.

18 М. Манојловић, Кнежев конак (двор) и породица у Пожаревцу, у: Двор и породица Књаза Милоша у Пожаревцу, стр. 172 наводи: М. Петровић, Финансије и установе обновљене Србије, I, 406.

19 П. Васић, Ношња народа Југославије, стр.108.

20 Д. Стојановић, Градска ношња у Србији током XIX и почетком XX века, МПУ, Београд, 1980, стр. 26; М. Јовановић, Народна ношња у Србији у XIX веку, Београд, 1979, стр. 30.

21 Назив либаде је индоевропског порекла и значи одело: Либас (либос 1), одело: сари – и – либас= комплет одела (хинду: либас); И. М. Оранскиј, навод из: Д.Влајковић, Народна ношња у Крагујевцу, стр. 14. у намени 51.

22 Више: М.Прошић-Дворнић, Одевање у Београду., стр. 248.

**Милева Трифуновићка,
добротворка „Слоге“ у жалости.
(ИАП, 53/171)**

**Марија Момировићка
(ИАП, Слога, 53/94)**

**Обућа провирује испод
руба хаљине (ИАП, Збирка
фотографија 113)**

декорације либадета јавља се у Србији од 60-тих година XIX века.²³ Само изузетно богата жена могла је у својој гардероби да има више од два либадета. Жене сиромашнијих занатлија имају само једно либаде „и за венчање и за сарану“.

Престижни део одеће који се носио зими била је бунда²⁴ преузета из европског начина одевања још 40-тих година XIX века.²⁵ Кројена је из делова, дугачка до испод кукова, а од струка наниже је веома набрана и прати ширину сукње. Рукави дуги и као код либадета у доњем делу проширени и постављени свилоном тканином. Закопчава се омчама и дугмадима, често урађеним од свиленог конца.

Најчешћи материјали за израду бунде су црни свилени атлас или трула вишња и плави сомот. Постављена је финим јагњећим крзном или је делом ватирана и проштепана. Око врата и предњих ивица скутова као обавезан детаљ је обруб од самуровог или лисичјег крзна.

Бунду поседују само богате Пожаревљанке, док остале носе „кашмир“ шалове или њихове копије изаткане од танко одређених вунених нити често увожене из Енглеске. Њихова употреба у Србији датира од 40-тих година XIX века.²⁶

Нануле и папуче су у најширој употреби, а богато украшени комушлуци поред чарапа представљају најчешћи детаљ у бошчалуку свекрве, заове и других жена из најближе младожењине родбине без којих девојка није могла да се уда. То је обућа намењена кретању по кући, „авлији“ и башти јер су жене ређе излазиле на улицу. За улицу се најпре користе јеменије, шивена оријентална обућа, касније дубоке ципеле на шнирање „штивлетне“, занатске израде које су се увозиле из Аустрије²⁷ или су је израђивале занатлије у Пожаревцу у једноставнијем облику.²⁸

23 Историјски архив Пожаревац (ИАП), Слога, 53/113, 116, 172, 182.; Д. Стојановић, нав. дело, 24.

24 Више: М. Прошић-Дворнић, Одевање у Београду., стр. 250.

25 Исто, стр. 25.

26 ИАП, Збирка фотографија 200, 212; ИАП, Слога 53/94, 102, 108.; Д. Стојановић, нав. дело, стр. 28.

27 М. Јовановић, Народна ношња у Србији у XIX веку, Београд, 1979, стр. 30.

28 На фотографијама истраживане збирке, ципеле једва провирују испод хаљина; ИАП, Збирка фотографија 29, 113, 114, 268...

Оглавља су најскупоценији део женског костима. По општим карактеристикама, садржи много оријенталних одлика, са наглашеном тенденцијом задржавања основне форме, и током трајања, дужем од стотину година, доживљава незнатне трансформације. Уз карактеристично челшање косе у две плетенице омотане око главе, најважнији делови оглавља су фес и бареш. Кад се девојка први пут „очешља у фес“, знак је да је стасала за удају.

Фес је плитка капа од црвене чоје, облика калоте, са црном свиленом кићанком која се распростире по целој површини, док је бареш трака између феса и плетеница.²⁹ Бареш је причвршћиван иглама са украсним главама и дијамантским гранама. Обавезно је украшаван и великим прстеном. Бареш је најчешће од fine, танке једнобојне или дезениране мараме, од свилене или сомотске траке, некад украшен везом од златних и сребрних нити.³⁰

Најскупоценији део оглавља представља тепелук - мала капа од црвене чоје, украшена нанизаним дукатима или бисером извезеним у облику купа од којих највећа заузима централни положај.³¹ Појава бисерног тепелука везана је за средину XIX века, али његова присутност на фотографијама из далеко каснијег периода говори о његовој омиљености и својеврсном статусном симболу сходно његовој цени. Богате Пожаревљанке су се радо фотографисале са тепелуком репрезентујући своју породицу. Наишли смо на два различита мишљења о коренима тепелука и бареша. По једном сматра се да тепелук нема паралела у костимима других балканских народа,³² док по другом мишљењу сматра се да бареш и тепелук представљају накит чисто оријенталног карактера, чији корени сежу у византијску уметност.³³

Накит који Пожаревљанке носе у периоду пред крај XIX века у потпуности одговара одевном концепту грађанки Србије, док у овом периоду одевање представља симбиозу оријенталних и европских делова костима чији се бројни облици јављају у дугом трајању. Облици накита³⁴ – дијамантске гране, прстење, наушнице - наручују се и увозе

врло рано са Запада,³⁵ и од средине XIX века прате историјске стилове који у то време владају Европом.³⁶

Економска моћ обогатених Пожаревљана, у првом реду трговаца и занатлија, одлучујући је фактор у избору скупоценог, иако не увек и уметнички квалитетног накита. Невестински накит се издаваја лепотом и поштоава се обичај да га на веридби дарује вереникова родбина. Делови комплета су прстен, наушнице и брош, „грана“, накит типично западњачког обележја³⁷ који је у Пожаревац стигао са запада – из Беча и Будимпеште, али су га израђивали и златари у Великом Градишту.³⁸

Истакнуто место у женском накиту припада иглама за косу, лепо обликованим и fine израде. Због практичне намене, да причврсте целокупно оглавље, посебно обмотане плетенице, заступљене су игле са украсним главама од ћирибара, јајастог или округлог облика. Огрлице од нанизаних бисера у више редова присутне су на највећем броју фотографија, док се ниске златног новца више везују за рурални костим или костим грађанства које се бави пољопривредом.

Општи економски просперитет града, као и прилив још већег броја досељеника из европских земаља и Срба „пречана“, узроковали су у последње две деценије XIX века велике промене у костиму Пожаревљана. Ове промене, у складу са демографским, економским и културним моментима, можемо идентификовати са ослобађањем од оријенталних компоненти и наступањем коначне европеизације.³⁹

Продор европских модних стилова, очигледно доста присутних већ почетком осме деценије одвија се убрзаним темпом, што у потпуности одговара целокупном начину живота и привређивања Пожаревца и Пожаревљана. Сведочанство о сусрету Истока и Запада, традиционалног и савременог, морао је да се заврши коначном европеизацијом.

29 Према: М.Прошић-Дворнић, Одевање у Београду..., стр. 249.

30 Више: М.Прошић-Дворнић, Одевање у Београду..., стр. 250.

31 Више: М.Прошић-Дворнић, Одевање у Београду..., стр. 249, 253.

32 ...за разлику од многих других одевних предмета. Према: М. Прошић-Дворнић, Женски грађански костим у Србији XIX века, МПУ 24-25, стр.16.

33 Бојана Радојковић, Накит код Срба XII до XVIII века, МПУ, Београд, 1969, стр. 252.

34 Више: М. Прошић-Дворнић, Одевање у Београду..., стр. 250.

35 Љиљана Прелевић-Мишковић, Накит кнеза Милоша у Историјском музеју Србије, 36 ИМС, 13-14, Београд 1977, стр. 338-342; Б. Радојковић, Накит код Срба..., 252;

36 М.Прошић-Дворнић, Женски грађански костим..., стр. 18; С.Бојковић, Карађорђевићи и Обреновићи, у збиркама Историјског музеја Србије, каталог изложбе, Београд, 2013, стр. 18 и даље.

37 Р. Крушковић, Накит из етнографске збирке Музеја у Нишу, каталог, Ниш, 1972, стр.23.

38 Архив Србије (АС), Министарство финансија Краљевине Србије, Административно одељење (МФА), 1883 – XXXV RN 115.

39 Последњи турски занатлија морао је да напусти варош 1869. године на тражење Пожаревљана, ИАП, СОП, 1869.

Економско јачање и опште стремљење ка Европи присутно је и у костиму житеља која све очигледније подлеже диктатима моде из европских центара као што су Беч, Пешта, Париз, Лондон. Најзначајнији протагонисти модних схватања и западне културе уопште, су бројни интелектуалци и странци са породицама, који су у значајном броју присутни у граду и чији су утицаји у новој средини неоспорни.⁴⁰ Осамдесете и деведесете године XIX века означавају време смењивања утицаја у костиму грађана Пожаревца и коначне преваге европског схватања одевања. Мушкарци као комуникативнији, и чија је професија, пословно или едукативно, често тесно повезана са контактима са иностранством, масовно и у потпуности прихватају европску одећу, испред које се традиционални костим повлачи у руралну средину где наставља да живи до краја века или до првих деценија XX века.⁴¹

Петар У. Обреновић и жена Марија (ИАП, Слога, 53/120)

Европски начин одевања прихваћен је и раније од млађих жена и девојака из најимућнијих градских кућа, нарочито од жена чиновника и интелектуалаца. Али, већина жена из трговачких и занатлијских породица дуго остаје

40 Љ. Гавриловић, Одевање између јавног и приватног, у: Приватни живот код Срба у деветнаестом веку, приредили А. Столић и Н. Макуљевић, Клио, 2006, стр. 410.

41 Према фотографији: Пијачни дан у Пожаревцу за време бугарске окупације у Првом светском рату. Фотографија је снимљена у Синђелићевој улици, на углу код Мале или Рибарске пијаце, где је некада била турска џамија. ИАП, Збирка фотографија Д. Шалер, као и бројним фотографијама из фонду ИАП.

верна традиционалном „српском костиму“ и носи га са поносом и достојанством. На породичним фотографијама из тог доба мушкарци и деца су увек у европској одећи, а жене у „српској“ ношњи. Разлози за овакво опредељење жена су свакако конзервативизам - „српске жене“ још увек су везане за кућу уз посебна ограничења средине. С друге стране, мушком традиционалном костиму недостаје она скупоценост и сложеност израде као код појединих делова женског костима који је репрезентовао економску моћ, родослов и чување породице. Прихватање новина од особа у зрелом животном добу у патријархалној пожаревачкој средини сматрано је недопустивим.

И док се традиционални мушки костим веома рано одбацује, без процеса трансформације унутар костима, последње две деценије XIX века за женски костим представљају период последње велике мене и уобличавања.

Фистан⁴² са танком марамом за груди која се постепено губи још крајем 70-тих година, у овом периоду потпуно изостаје из женске гардеробе. Уместо фистана у употребу улази хаљина са полукринолином „турнир“.⁴³ Израђена од скупоцених свилених материјала као што је тафт, моаре или „морандик“, карактерише је дуга и широка сукња са сконцентрисаним и нешто дужим наборима на задњем делу хаљине. Горњи део је кројен уз тело, узаних рукава, носи се у комплекту са либадетом и тепелуком, а једно кратко време прати је и појас „бајадер“. Већ деведесетих година XIX века у моду улази хаљина кројена из два дела, са блузом која прелази преко сукње. Задњи део сукње је набран, доста дужи и вуче се при ходу.⁴⁴

Последњих година XIX века јавља се звонаста сукња кројена из делова, која задржава већу дужину и набраност на задњем делу, често са украсима од волана и трака. Носи се у комбинацији са блузом од танких памучних и свилених тканина са округлим изрезом за врат и са блузом високог оковратника, маштовито обликованих рукава, уз доста украса од чипке, машинске или ручне израде.⁴⁵ Марама је у овом периоду поново у употреби, али са измена-

42 Више: М. Прошић-Дворнић, Одевање у Београду..., стр. 248. и даље.

43 Према: М. Прошић-Дворнић, Одевање у Београду у XIX и почетком XX века, стр. 258 и даље, стр. 310-314; ИАП, Збирка фотографија, 282, 273...

44 Према: Д. Стојановић, нав. дело, стр. 27; Више: М. Прошић-Дворнић, нав. дело, стр. 325 и даље; ИАП, Збирка фотографија 12, 225, 270, 271, 283...

45 Више: М. Прошић-Дворнић, Одевање у Београду, , стр. 259 и даље; ИАП, Збирка фотографија 221, 233, 235, 224...

У хаљини из два дела (ИАП, Збирка фотографија 12)

Девојка носи мараму са ресама (ИАП, Збирка фотографија 212)

Илинка А. Рашковића (ИАП, Слога, 53/104)

ма у начину ношења и избору материјала - носи се преко блузе, прекрштена преко груди, причвршћена брошем.⁴⁶ Најчешће је од пуније свиле, брокатног ткања, оивичена ресама или чипком, машински плетеном. Оглавље и либаде доживљавају незнатне промене, али су даље основни делови женског костима: бареш је сада обична узана, сомотска, прошивена трака украшена само прстеном и граном, док либаде губи богати терзијски вез, украс је нежан, сведен на најмању меру. Рукави су изразито широки, на којима се већ осамдесетих година као модни детаљ јавља разрез, дужине безмало до лакта, спојен шнирањем.⁴⁷

У сталним контактима село - град, временом делови грађанског костима улазе у костим на селу, али у одређеној намени: преузимањем феса, либадета и сукње уз кошуљу односно блузу, формира се венчано одело које тек пред Балканске ратове добија венчић и прозирни вео „до земље“.⁴⁸

⁴⁶ ИАП, Збирка фотографија 4, 17, 22, 200, 212...; ИАП, Слога 53/82, 83, 91, 97...

⁴⁷ ИАП, Збирка фотографија 44, 104, 133...

⁴⁸ Венчане фотографије из околине Пожаревца, ИАП, Збирка фотографија; кратки вео, дувак, добија волумен и досеже „до земље“. 120, 121, 122, 123, 124, 125, 129...

У Пожаревцу већ почетком осамдесетих на фотографијама се виђа једноставнији европски ансамбл. То је свакодневна одећа, лагоднија и јефтинија чији се крој назива „матине“. Састављен је од дуге сукње са нешто дужим и јаче набраним задњим делом често са украсима од нашивених атласних трака и волана и ивицама са „четкицама“, као заштитом од крзања, блузом кројеном уз врат, спреда на закопчавање до струка, а позади набрана на ластих одакле се наниже шири волан до преко кукова. Дуги рукави у доњем делу су скупљени под широку манжетну која досеже безмало до лакта, а у горњем делу проширени и код рамена завршени „на пуф“. За израду матинеа највише су коришћени материјали као што је лагани штоф, дифтин, молдон, кашмир и сл.⁴⁹

Српски грађански костим, схваћен као релативно фиксиран скуп одевних предмета, постао је социјална одлика и естетски ознака настајуће српске грађанске класе,⁵⁰ и у потоњем периоду задржао је свечани карактер. Пожа-

⁴⁹ Више: М.Прошић-Дворнић, нав. дело, стр. 327 и даље; ИАП, Збирка фотографија, 1, 3, 9, 12, 15, 16, 29, 113, 134...

⁵⁰ Према: Илдико Ердеи, Дуго путовање у Јевропу, приказ књиге „Одевање у Београду...“, М.Прошић-Дворнић, у: Гласник Етнографског института САНУ LVI, Београд, 279-282.

Са дугим велом (ИАП, Збирка фотографија 127 и 226)

Матине
(ИАП, Збирка фотографија 29)

ревљанка која се определила за српски грађански костим никада се није појављивала ван куће без потпуне и комплетне одеће и накита, посебно у свечаним приликама и значајним догађајима у оквиру куће - за славу, свадбу, дочек уваженог госта, национални празник или фотографисање. Специфична елеганција женског грађанског костима полако нестаје са улица и значајних места Пожаревца са генерацијом правих грађанки, и повлачи се у шкриње и ормане, посебно упакована у ланене ручно ткане пешкире богато украшених ивица, да очувана буде предата у аманет по женској линији.⁵¹ И данас сведочи о умећу занатлија XIX века, осећају за лепо и елеганцији генерација жена које су носиле грађански женски костим.

ЗАКЉУЧАК

Захваљујући својим документарним вредностима: валидности забележених информација, великом обиму материјала са могућношћу релативно прецизног датирања, збирка фотографија је незаобилазна као извор од прворазредног значаја за културно-историјска, етнологика и антрополошка истраживања културе. Интензивнијим коришћењем овог материјала могу се утврдити и процеси прожимања разноврсних утицаја што омогућује боље упознавање историје одевања, али и културно-историјских процеса у целини и пружа нам низ нових сазнања о култури из периода када је збирка настала.

Поред материјалних и визуелних извора, као најзначајнијих за реконструисање костима с краја XIX века, било је неопходно, као и код сваке друге провере веродостојности извора, укључити и информације из свих осталих врста извора, као и досадашње резултате проучавања историје града Пожаревца, и, наравно, костима из тог периода.

Архивска документа и фотографије која смо вредновали као артефакте прохујалог времена, посведочила су нам

51 Један примерак је у породичном власништву аутора.

SUMMARY

**BROWSING THROUGH A PHOTO ALBUM –
ARCHIVAL MATERIAL AND PHOTOGRAPHY IN
ETHNOLOGICAL AND ANTHROPOLOGICAL STUDIES
OF COSTUMES.**

A collection of photographs is a highly significant source for historical, ethnological and anthropological studies of culture. This is due to its documentary values – the authenticity of the documented information and the large volume of the material which can be dated with relative precision. With a more frequent use of the material, having detected its diverse influences, one can gain better understanding of the history of clothing and the general cultural and historical processes, giving us fresh insight into the culture of the time of the emergence of the collection. Apart from the tangible and visual sources, which were the most significant for the late 19th century costume reconstruction, like with any other source authenticity check it was necessary to provide the information from all other sources, as well as the former results of studies of the history of the city of Požarevac and, of course, of the costumes from this period. The archival documents and photographs validated as artefacts of the old times bear witness to the major demographic changes, education trends, health service circumstances, political and military relationships and problems and neighbourly (not always harmonious) relations, the monetary policies of the state and cities, the structure of the market, the expansion of trade and craftsmanship, the state of workshops, the turnover of merchandise, social statuses and social, national or religious conflicts, private and everyday lives. If it were not for the insight into such testimony to the times “before and after” and the collection of the snippets of life in the city as the centre of gravity, we would have quite an incomplete picture of reality at the turn of the 20th century.

о битним демографским променама, о променама у образовању, здравственим приликама, политичким војним, суседским (не увек и добросуседским) односима и проблемима, монетарној политици државе и града, о структури чаршије, успону трговине, занатства, стању радионица, промету роба, друштвеном положају различитих друштвених социјалних популација, конфликтима између друштвених слојева, између нација или различитих конфесија, о приватном и свакодневном животу. Без увида у таква сведочанства времена „пре и после“, и скупљања делића мозаика општег живота на простору града као гравитационог центра, имали бисмо знатно сужену слику стварности с краја XIX и почетка XX века.

**Матине, рукавице и сунцобран
(ИАП, Збирка фотографија 322)**

NEKOLIKO RIJEČI O IZDAVAČKOJ DJELATNOSTI ARHIVA

Apstrakt: Arhivska izdavačka djelatnost obuhvata, ne samo objavljivanje dokumenata, nego i svih drugih publikacija iz arhivske struke i nauke: studije, monografije, udžbenici, priručnici, hrestomatije, časopisi i dr., i predstavlja veoma značajnu profesionalno polje arhiva.

Ključne riječi: Arhiv, arhivska građa, arhivske publikacije, izdavačka djelatnost.

1. Pojmovno određenje

U arhivistici se koriste različite termini za pojmovo određenje ove važne arhivske oblasti, odnosno djelatnosti, najčešće su: objavljivanje, publikovanje arhivske građe, objavljivanje, publikovanje arhivskih dokumenata, arhivsko izdavaštvo, arhivska izdavačka djelatnost, izdavačka djelatnost arhiva i dr. Navedena arhivistička terminologija i njena pojmovna definicija u arhivskoj teoriji i praksi nastajala, razvijala i mijenjala se saobrazno razvoju arhivistike i arheografije, odnosno egzodike, koja se bavi teorijom, pristupima i metodologijom objavljivanja arhivske građe.

Ranije se više koristio termin objavljivanje arhivskih dokumenata (građe) i ona je obuhvatala svu arhivsku izdavačku djelatnost. Objavljivanje arhivske građe i izdavačka djelatnost arhiva terminološki i kao naučna djelatnost su bile isto, odnosno izdavačka arhivska djelatnost svodila se na objavljivanje arhivskih dokumenata. Govorimo o našim vlastitim poslijeratnim jugoslovenskim arhivskim iskustvima, a tako je bilo propisano i u arhivskim propisima, odnosno zakonima. Kasnije, postao je oficijelni i više u upotrebi se koristi termin izdavačka djelatnost arhiva, odnosno arhivska izdavačka djelatnost, koja pored objavljivanja arhivske građe obuhvata i objavljivanje drugih stručnih i naučnih publikacija: informativnih sredstava o arhivskoj građi, odnosno arhivskim fondovima i zbirkama, kataloge arhivskih izložbi, studija, monografija arhivskih enciklopedija, leksikona, rječnika, zapisa, materijala sa domaćih i inostranih arhivskim skupova i drugo. Kao što se vidi, ono i

pojmovno i sadržajno je šire od objavljivanja arhivskih dokumenata, koje čini njegov veoma značajan i nezamjenjiv sastavni dio. Sa njim je počela izdavačka djelatnost arhiva, na temelju čijih dostignuća i iskustva su kasnije nastali ostali oblici arhivskog izdavaštva. Treba dodati ili bolje reći, u pojmovnom smislu arhivsko izdavaštvo obuhvata i elektronsko izdavaštvo, koje se ostvaruje preko elektronskih nosilaca informacija, koje se još zove informatičko arhivsko izdavaštvo.

2. Arhivistički i pravni osnovi izdavačke djelatnosti arhiva

Dvojaki su osnovi, obaveze arhivskog izdavaštva, odnosno arhivske izdavačke djelatnosti: arhivistički, stručni, naučni, koji proizilaze iz profesionalnog, stručnog, naučnog bića arhiva, arhivske djelatnosti i pravni, odnosno normativni koje arhivima nameće arhivsko zakonodavstvo.

Svaki arhiv mogao se baviti arhivskim izdavaštvom, odnosno objavljivanjem dokumenata ukoliko je za to imao kadrovskih, materijalnih i drugih uslova, čime je sticao i razvijao profesionalni i naučni autoritet u svojoj sredini. Obično se znade i reći da se veličina arhiva „ponajviše očituje“ ili „prepoznaje“ preko dostignuća u izdavačkoj djelatnosti. Ovi arhivski poslovi nijesu „privilegija“ nekog od arhiva posebno, recimo viših, centralnih državnih arhiva, a da niži, lokalni arhivi su iz njih isključeni. Ima dosta primjera da su na objavljivanju arhivskih dokumenata prije pošli niži, lokalni, gradski, regionalni, od federalnih, nacionalnih arhiva. Praksa je pokazala da, obično, vodeći izdavački projekti su se povjeravali glavnim, centralnim arhivima, dakle projekti od kapitalnog značaja, dok oni od manjeg značaja, odnosno od značaja za lokalnu prošlost i istoriju obavljali su niži, lokalni arhivi. Arhivskom izdavačkom djelatnošću mnogo ne dobija samo arhivska djelatnost i arhivistika kao nauka, nego i nauka i kultura u vlastitoj sredini i uopšte u zemlji. Ovi arhivski poslovi su veoma složeni, značajni, odgovorni i nadasve naučni poslovi i time imaju prioritet u djelatnosti arhiva. Oni se veoma često obavljaju u zajedništvu

sa glavnim naučnim ustanovama u zemlji (akademija nauka, univerzitet i dr.), i tada, po pravilu, daju i najbolje rezultate. Svim ovim se često utiče na izražajnije interesovanje za arhive i arhivska dokumenta i arhivsku nauku, odnosno naučno istraživački rad i uopšte korišćenje arhivske građe u arhivima. Od ove vrste rada arhiva na dobrobiti su sve nauke, posebno istorija, čime mnogo dobija na značaju i kvalitetu. Arhivi ovoj nauci mnogo pomažu u pogledu njenog naučnog, kritičkog mišljenja i što većoj zasnovanosti i utemeljenosti na arhivskim dokumentima, što se smatra da su još uvijek njeni nedostaci. Treba istaći, veliki rezultat i doprinos arhivske izdavačke djelatnosti na planu umjetnosti, književnosti, uopšte svih oblasti kulture i zaštiti i afirmaciji kulturnih dobara, odnosno arhivske i kulturne baštine u jednoj zemlji.

Pravne obaveze za izdavačkom djelatnošću, posebno za objavljivanjem arhivske građe vrlo su definisane i relevantne, i proizilaze iz arhivskog zakonodavstva, odnosno, nametnuti su zakonskim obavezama. Većina zemlja to čini sa arhivskim zakonima, tako što arhivima to propisuje kao važan profesionalni zadatak, a neke zemlje čine to putem užih arhivskih propisa (pravilnici, uputstva i dr.), kojim se ova problematika konkretno i detaljno obrađuje i reguliše.

Crna Gora nikad nije imala poseban propis o ovim pitanjima (istovjetno je bilo i u bivšoj Jugoslaviji i njenim ostlim republikama), nego se to svodilo na jednom, rjeđe na nekoliko članova, odnosno odredbi nacionalnog arhivskog zakona, u kojima je o njima bilo riječi.

Arhivski zakon Crne Gore iz 1978 godine ¹ u članu 22 po prvi put u istoriji svog arhivskog zakonodavstva bliže utvrđuje arhivske izdavačke poslove „objavljuje arhivsku građu i druge publikacije, a po mogućnosti i stručne časopise“. Ovaj Zakon ostaće ubilježen i po tome što čini veliki profesionalni iskorak time što izdavačku djelatnost arhiva ne izjednačava sa objavljivanjem arhivskih dokumenata (građe), nego pod njom podrazumjeva i objavljivanje i „drugih publikacija“ i „po mogućnosti stručnih časopisa“.

Zakon o arhivskoj djelatnosti ² iz 1992. godine po pitanju bavljenja arhiva izdavaštvom, odnosno izdavačkom djelatnosti čini to znatno šire, potpunije i profesionalnije. Stručna je novina da se više akcentiraju naučnoistraživački poslovi arhiva, koji se vezuju posredno za izdavačku djelatnost arhiva i njihovu obavezu objavljivanja rezultata naučnoistraživačkog rada.

Zakon, što je takođe novo, u članu 1, u okviru pojma arhivske djelatnosti je uvrstio i publikovanje arhivske građe, kao njen sastavni i neizostavni dio. U članu 17 ovog Zakona propisani su poslovi što spadaju u djelokrug rada arhiva, u okviru kojih su i oni naučne prirode, „objavljivanje podataka o arhivskoj građi i informativnih sredstava o arhivskoj građi i drugih publikacija kojima se unapređuje zaštita i korišćenje arhivske građe....bavljenje naučnoistraživačkim radom i objavljivanje rezultata toga rada“. U Zakonu o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskoj djelatnosti³ iz 1994. godine, u članu 1, u definiciji arhivske djelatnosti datoj na savremenijem i potpunijem stručnom nivou dati su i poslovi publikovanja arhivske građe. Naučno-istraživački poslovi i poslovi arhivskog izdavaštva, iako nijesu dati cjelovito i sistematično, ipak u odnosu na prethodni Zakon dati su šire i konkretnije, odnosno daje se mogućnost arhivima u znatno većem kapacitetu da se bave naučnoistraživačkim radom, ali i izdavačkom djelatnošću, koja se najpretežnijim dijelom ostvaruje preko naučnoistraživačkih poslova arhiva.

Najnoviji arhivski zakon, Zakon o arhivskoj djelatnosti ⁴ iz 2010. godine nastavlja još šire i potpunije da obrađuje ova pitanja. U tački 9, član 17, je utvrđeno da arhivi „objavljuju arhivsku građu i publikacije kojima se unapređuje zaštita i korišćenje arhivske građe“: Predmetno rješenje je dobro i njime je obuhvaćena posve izdavačka djelatnost arhiva. Objavljivanje arhivske građe i drugih publikacija sa svrhom da se ne koristi ili što manje koristi izvorna arhivska građa, nego publikacije u kojima je ona data, čime se postiže veća zaštita originala i proširuje funkcija korišćenja arhivskih dokumenata na potencijalno više istraživača, odnosno korisnika. Arhivistika pledira na aspekt većeg korišćenja i zaštite dokumenata što se postiže njihovim publikovanjem i objavljivanjem, i to su zaista njeni veliki efekti. Međutim, ona doktrinarno zagovara i još neke koji nijesu zanemarljivi i na njih bi se morala posvetiti veća pažnja, a to su: postizanje većeg naučnog autoriteta i prestiža arhiva u svojoj sredini, zatim unapređenje nauke, kulture uopšte i dr. Tačka 15 istog člana reguliše sa dosta pozitivnih stručnih novina, detaljnije i šire funkciju arhiva u oblasti naučno istraživačkog rada „istražuje i proučava pitanja iz oblasti zaštite kulturnih dobara, arhivistike, pomoćnih istorijskih nauka, prava i informativnih nauka, savremenih tehnologija u obradi podataka, konverzije i restauracije i ostalih srodnih naučnih disciplina. Tačkom 16 se utvrđuje obaveza arhiva da organizu-

1 Zakon o arhivskoj djelatnosti, Službeni list Crne Gore, br. 11/1978

2 Zakon o arhivskoj djelatnosti, Službeni list Crne Gore, br.25/1992

3 Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskoj djelatnosti. Br. 6/1994

4 Zakon o arhivskoj djelatnosti, Službeni list Crne Gore, br.6/2010

je naučne i stručne skupove. Predložena rješenja su u skladu sa savremenim tendencijama u svijetu da arhivi trebaju biti po definiciji naučno-istraživake ustanove i imati kadar za obavljanje ovih poslova.

3. **Izdavačka djelatnost kao neizostavan i sastavni dio arhivske djelatnosti**

U praktičnom arhivističkom određenju uvijek stoji da su arhivi ustanove koje sabiraju, sređuju, čuvaju, daju na korišćenje arhivsku građu i dr. Ali uvijek, neizostavno, pored navedenih oblasti rada se ističu i poslovi objavljivanja arhivske građe, odnosno izdavačke djelatnosti. Rečeno jezikom arhivske prakse, jednostavno nema ili ne bi trebalo biti arhiva koji se ne trebaju baviti ovim poslovima. Nezamisliv je arhiv bez izdavačke djelatnosti. Ova djelatnost arhiva je jedna od onih polja njegovog profesionalnog rada, nezavisno od toga kako on praktično funkcioniše i koliko je utemeljen i priznat u svojoj sredini.

Ovo pitanje ima i određene svoje teorijske implikacije. Arhivska djelatnost je pojam, odnosno kategorija kojom se bavi i teorijska, "čista" arhivistika. Šta se pojmovno pod arhivskom djelatnošću podrazumjeva još uvijek nema konačnih rješenja, a naučne rasprave obiluju različitim mišljenjima. U ovom vidu pojam arhivske djelatnosti ne smije se poistovjećivati sa pojmom arhivske službe, niti sa konkretnim radom arhiva. Više je naglasak na konceptualnom, odnosno teorijskom poimanju i prosuđivanju sadržaja, osnovnih oblasti njihovog logičkog i stručnog slijeda, odnosno redosljeda, koji pojedinačno i kao cjelina tvore zamišljeno, idealno profesionalno polje rada arhiva, nezavisno od statusa, njihovih strukturnih, kadrovskih i drugih resursa. Idealno bi bilo kad bi se poklapala arhivska djelatnost kako se definiše u arhivistici, sa konkretnim arhivskim radom i djelatnošću, odnosno sa njenom pozicijom u arhivskoj praksi što je realno rijetko. Rijetki su arhivi, bar kad je riječ o našim iskustvima, koji svojim radom ostvaruju i obuhvataju sve poslove, odnosno arhivske oblasti, koji tvore pojmovo arhivsku djelatnost. U arhivistici je dosta teško dati neku opšteprijehvatljivu definiciju pojma arhivske djelatnosti, ima ih više i teško se za neku od njih odlučiti. Po našem mišljenju, pod pojmom arhivske djelatnosti se podrazumjeva: zaštita građe van arhiva, predaja arhivske građe arhivu, fizička i tehnička zaštita, sređivanje i obrada arhivske građe, kulturno-prosvjetna, izdavačka djelatnost, korišćenje arhivske građe i dr. Iz navedene definicije dobija se dodatna argumentacija o potvrđivanju teze o naučnosti arhiva i naučnom i stručnom značaju izdavač-

ke djelatnosti, posebno objavljivanja arhivske građe za arhive, arhivistiku, nauku i kulturu.

4. **Karakter, složenost i značaj izdavačke djelatnosti**

U arhivistici se smatra da poslovi objavljivanja arhivske građe, izrade naučno-informativnih sredstava, valorizuje i kategorizaciju arhivske građe su naučni poslovi i čine naučnu srž arhivistike. Poslovi arhivskog izdavaštva, uopšte objavljivanja dokumenata su naučni poslovi takođe i traže veliko stručno i naučno znanje arhivista. Potrebno je znanje iz više nauka: arhivistike, istorije, arheografije, pomoćnih istorijskih nauka, informatike, kao i štamparstva, izdavaštva, i dr. da bi se valjano obavljali izdavački projekti. Potrebni su čitavi timovi stručnjaka specijalista, odnosno arhivista, naučnih radnika, koji se svaki u svom domenu angažuju, a, po pravilu, rad na izdavačkim projektima, naročito kapitalnim je kontinuiran, sukcesivan i dugoročan.

Ukoliko su u pitanju dokumenti, odnosno stari rukopisi, pored poznavanja starih jezika, potrebno je poznavati i kulturu, pravo i dr. iz tih vremenskih perioda, što dodatno govori o složenosti u naučnom bavljenju ovim poslovima.

Za poslove objavljivanja dokumenata vrlo su potrebna česta i dugoročna istraživanja arhivske građe pored domaćih i u inostranim arhivima. Arhivska građa se treba pronaći, identifikovati, isčitavati, prevesti obično sa jezika koji u toj zemlji nije više u savremenoj upotrebi, te reprografisati ili mikrofilmovati i dr, što su dosta dugotrajni, složeni i zahtjevni u finansijskom pogledu poslovi. Tek kasnije slijedi mukotrpan rad autora, odnosno priređivača na selekciji i odabiranju arhivskih dokumenata za potrebe izdavačke publikacije za što je potrebno veliko teorijsko znanje i iskustvo, sa uvijek prisutnom bojaznošću da se za istraživačku temu ne izostavi neki od relevantnih dokumenata, ili da se ne odaberu dokumenta koja to po sadržaju i značaju ne zaslužuju. Inače, sva ta građa iz inostranih arhiva kao cjelina vrlo je bitna i pohranjuje se u arhive, predstavlja "kopijalne fondove" i služi za dopunu i kompletiranje posojeh arhivskih fondova.

Pošto su, u neku ruku, arhivi za istoričare i druge istraživače jednom vrstom laboratorija bez kojeg ne mogu raditi, to se poslovi na istraživanju i objavljivanju građe i izdavačkoj djelatnosti arhiva moraju obavljati u arhivima i sa njihovim naučnim i istraživačkim kadrom. Ovog kadra je sve više u arhivima i sve više se arhiva angažuje na vlastitim istraživačkim i izdavačkim projektima. Postoje i naučna odjeljenja pri organizovanijim i poznatijim arhivima, koja su projektovana i profesionalno

osposobljena da rade ove važne naučne poslove. Međutim, čak i u jakim naučnim arhivskim sistemima, arhivi istraživačke, odnosno izdavačke projekte obično obavljaju u saradnji i zajedništvu sa drugim naučnim ustanovama: akademijama, institutima, fakultetima i dr. angažovanjem njihovih naučnika kao autora i priređivača ili jednog od autora i priređivača. Ta saradnja je donijela dosta dobrog arhivima i valjane rezultate na planu nauke i nju treba nastaviti i razvijati dalje, ali ove poslove treba razvijati u arhivima i nastojati da arhivi postaju sve više naučne ustanove, i to velike. Oni ne smiju biti okrenuti samo prema administraciji i državnoj upravi, nego i što više nauči i biti važan dio naučnog i kulturnog sistema u zemlji.

5. Arhivi - naučne ustanove

Savremena arhivistika zastupa stanovište da su arhivi naučne ustanove. Po definiciji su takvim i trebaju se baviti naučno-istraživačkim radom. Moćni arhivi u svijetu su i moćne naučne ustanove u svojim zemljama i nosioci projekata od nacionalnog, pa i svjetskog značaja. Neki od njih su projekte na publikovanju arhivske građe realizovali u 18 i 19 vijeku, od kojih su i danas neki nedostižni i uzor za izdavačku djelatnost, odnosno objavljivanje dokumenata mnogim danas poznatim arhivima. Miloš Milošević zastupa stanovište da arhivi trebaju biti naučne ustanove i ističe: “ Da li je, naime, korisno da se samo obavljaju tzv. stručno – tehničke operacije sa građom ili se, kao što je to skoro svuda u svijetu, mora podržavati njihov što svestraniji razvoj, pa dosljedno i njihove naučne komponente? Tu nema dileme, jer smo to već ranije vidjeli da se u tim tzv. tehničkim poslovima arhiva kriju ponekad i veoma dalekosežni problemi, od čijeg će pravilnog rješenja zavisiti i dalji čisto naučni rad na izvorima. A pogotovo stoga što neizostavno treba razviti neizostavan rad na naučnoobavještajnim sredstvima, mora se odobriti put stvaranja i njegovanja u arhivima jednog dijela kadra sa naučno – istraživačkim interesom.”⁵ Ima zemalja, Sovjetski Savez (Rusija) da objavljivanje dokumenata smatra se bitnom arhivskom dužnošću, da je u periodu 1961-1965. godine objavljeno 400 knjiga arhivske građe i da su u toj zemlji arhivi proglašeni naučno-istraživačkim ustanovama.⁶

Iskustva arhiva Crne Gore u ovom pogledu nijesu nimalo pohvalna, odnosno nijesu se dovoljno postavili naučnim ustanovama. Dosta je slična situacija u ovom pogledu i sa zemljama bivše Jugoslavije. Pored inertnosti i zatranosti arhiva sa

administrativnim i tehničkim poslovima na arhivskoj građi, za to nije bilo interesa ni šireg društva. Sa birokratizacijom društva i stvaranjem vrlo razgranatog i moćnog činovničkog staleža desila se, takođe, velikim dijelom i birokratizacija brojnih državnih struktura i naučnih ustanova, među njima i arhiva. Činovnički aparat u arhivima sa velikim ideološkim referencama, naročito zastupljenim kod upravitelja arhiva trebao je imati više senzibiliteta i interesa za razvijanje naučne komponente arhiva i u njima veće zastupljenosti naučno-istraživačkog kadra. Kadra sa naučnim referencama malo je bilo u arhivima. Malo je kadra sa višim i sa visokim stručnim obrazovanjem što dovoljno pokazuju sledeći podaci: imamo u arhivima 7% visokoškolaca, a naši susjedi 33% (misli se na zemlje bivše Jugoslavije).

Arhivsko zakonodavstvo Crne Gore dosta je skromno podsticalo “naučnost” arhiva koja se dosta malo, pa i nedovoljno realizovala. Zakon o državnim arhivima NR Crne Gore⁷ iz 1951. godine u članu 7 utvrđuje djelokrug rada ovog arhiva, u okviru kojeg su poslovi “naučne obrade i objavljivanja arhivske građe koja se nalazi u zbirkama istorijskog-arhivskog materijala”. I u kasnijim crnogorskim arhivskim zakonima ovo pravo se novo utvrđuje, odnosno ponalja i neznatno proširuje i sadržinski upotpunjuje, što doista govori da Crna Gora u svom arhivskom i naučnom sistemu, ipak nije pridavala veliki značaj ovim pitanjima.

Mnogo veću pažnju i mnogo veći podsticaj razvoju ovih pitanja dalo je savezno arhivsko zakonodavstvo preko Glavnog arhivskog savjeta Jugoslavije, čije ideje je pratio Arhivski savjet Crne Gore, osnovan 1950. godine.

Glavni arhivski savjet⁸ Jugoslavije, u članu 1 Uredbe od 6. septembra 1950. godine utvrđeno je, da ima davati stručna mišljenja i predloge o svim važnijim i složenim pitanjima, među njima i objavljivanja arhivske građe, te da i vodi brigu o objavljivanju arhivskih publikacija.

Arhivski savjet Crne Gore, takođe kao stručno savjetodavno tijelo, je imao gotovo iste zadatke kao Glavni arhivski savjet Jugoslavije, a među njima su zadaci objavljivanja arhivske građe i arhivske izdavačke djelatnosti. Zapravo, oni su dati na osnovu uredbe o saveznom arhivskom savjetu i saveznog arhivskog zakona, čime je stvorena šira arhivska zakonodavna i stručna osnova za obavljanje ovih poslova na nivou arhiva u zemlji. Veliki, ili bolje reći, nemjerljivi je doprinos navedenih arhivskih propisa u stručnom i naučnom pokretanju, osmišljanju i oblikovanju ovih arhivskih poslova kod skoro većine

5 Miloš Milošević, Obavljanje arhivske građe, Priručnik iz arhivistike, Zagreb, 1977, 242

6 Isto, 242

7 Službeni list NR Crne Gore, br. 27-28/1951

8 Službeni list, FNRJ, br.54/1950

arhiva koji u ovoj oblasti nijesu imali gotovo nikakvih iskustva, niti za njih arhivističkog stručnog i naučnog kadra.

Sasvim razumljivo, tako da kažemo, navedeni arhivski savjeti nizom svojih odredbi su utvrdili postupak, procedure, organizaciju, strukturu i sastav stručnih tijela u svom bavljenju navedenom problematikom, tako da njihov doprinos je i ove naravi, ne samo doktrinarni i konceptualni. Bez ovog veliko je pitanje u federalnim jedinicama Jugoslavije kako bi se postavili, odnosno uspostavili i dalje odvijali poslovi objavljivanja arhivske građe, odnosno arhivske izdavačke djelatnosti. Sigurno veoma teško, mnogo sporije i ne bi se postigli postojeći rezultati. Savezna državna vlast preko svojim arhivskih tijela i propisa svim ovim je dosta ubjedljivo pokazala, da je jasno, pravovremeno uočila važnost ovih arhivskih poslova i da ih je na svom nivou pokrenula i pružila savjetodavnu i stručnu pomoć svim arhivima u zemlji. Mislim da ovu dimenziju saveznih državnih i arhivskih vlasti treba dobro i objektivno očitovati i dati joj pravo mjesto u nauci, koja, čini mi se, nekako svjesno se zaobilazi i zanemaruje.

Veoma brzo se pokazalo da je objavljivanje arhivske građe, odnosno izdavačka djelatnost arhiva veoma važna funkcija arhiva i visoko rangiran naučni posao, kojem sve zemlje posvećuju veliku pažnju i obezbjeđuju kadrovske, organizacione, materijalne i druge uslove.

Država mora znati istinu o svojoj prošlosti da bi razumjela svoju sadašnjost i bolje predvidjela svoju budućnost. Potrebna je ovakva uloga arhiva da bi se saznali i bolje osvijetlili istorijski događaji, zbivanja, ličnosti o kojima se krivo ili ništa nije znalo, bez obzira na društvene sisteme, kulture zemalja i dr. u kojima oni djeluju.

6. Razlozi za izdavačkom djelatnošću arhiva

Razlozi su brojni, najbolji su: zaštita izvornih dokumenata, proširivanje broja istraživača i korisnika, olakšavanje i pojeftinjenje rada istraživača i korisnika; šira pristupačnost arhivske građe istraživačima, odnosno građanima; doprinos afirmaciji arhiva i njihovog profesionalnog i naučnog rada; razvoj nauke, kulture i funkcija države. Veliki doprinos izdavačke djelatnosti je i u razvoju arhivistike, arhivske djelatnosti, odnosno arhivske teorije i prakse; razvoju i jačanju arhivskog sistema; većoj javnosti i demokratizaciji društva; širenju i unapređenju informisanja među građanima i dr.

Ovo su sažeto i kratko izneseni razlozi za izdavačku djelatnost arhiva. Po dometima u ovoj oblasti, kako se kaže, arhivi su poznati i prepoznatljivi u svojoj sredini i u njoj postaju

središte naučnog i kulturnog života. Svojim studijama, monografijama, priručnicima i drugim publikacijama arhivisti mogu dosta doprinijeti očuvanju i zaštiti kulturnih dobara, odnosno arhivske i kulturne baštine na lokalnom, regionalnom, nacionalnom, i međunarodnom nivou. Arhivistička literatura što obrađuje valorizaciju i kategorizaciju nezaobilazna je u rješavanju ovih pitanja, naročito kada se radi o arhivskim dokumentima kao kulturnim dobrima.

7. Struktura izdavačke djelatnosti arhiva

Ovo je zapravo pitanje kategorija, odnosno vrsta publikacija koje arhivi objavljuju u okviru izdavačke djelatnosti. Sa otpočinjanjem rada u ovoj arhivskoj oblasti, ona se svodila, uglavnom, na objavljivanje arhivske građe, tj. izradi zbornika arhivske građe. Tada nije ni bilo određenog jedinstvenog naučnog stava o tome što se pojmovno obuhvata pod izdavačkom djelatnošću i koje se kategorije publikacija mogu podvesti, odnosno obuhvataju arhivskom izdavačkom djelatnošću. Tog jedinstvenog naučnog određenja, čini se, ni danas nema u arhivistici i u arhivskoj praksi. Nije ni bilo pokušaja da se ova pitanja riješe metodološki i naučno na širem društvenom planu. Izdavački rad arhiva se uglavnom realizovao prema potrebama i svodio se na objavljivanje arhivskih dokumenata. Stoga se i nije mogla očekivati neka zapaženija aktivnost i rezultat izdavaštva, kod arhiva, istorijskih instituta, fakulteta za istoriju, akademija i dr. Takođe, izostala je šira i potpunija zakonodavna aktivnost u smislu donošenja: pravilnika, uputstava i dr. o izdavačkoj djelatnosti arhiva, kojima bi se bliže uredila i ovoj oblasti najvažnija pitanja: postupak, principi, metodologija, vrste publikacija i dr. Zato se i pojedini arhivi u „poznatijim istorijskim gradovima“ tada Beograd, Zagreb, Ljubljana, Osijek i dr. agilno i samoinicijativno okreću ovim pitanjima i njihovim preglastvom nastaju prve izdavačke publikacije arhiva – zbornici arhivske građe, koji su značajni za nauku, ali i arhive posebno, jer čine prve korake i postavljaju temelje arhivskog izdavaštva na prostorima bivše Jugoslavije.

Kada je riječ o arhivskom izdavaštvu u Crnoj Gori u ovom periodu trebalo bi ga posmatrati u istom kontekstu i analogiji sa ostalim tadašnjim jugoslovenskim izdavaštvom. Svi problemi: metodološki, organizacioni, kadrovski i dr. su karakterisrični i za Crnu Goru od kojih neki u izražajnijem obliku i sa većim naučnim i društvenim posledicama.

Godine 1978 došlo se na ideju da se radi projekat čiji su autori: dr. Rade Petrović, dr. Bogdan Krizman, dr. Todor Stojkov koji je u startu ocijenjen značajan, složen i kompleksan

arhivski naučni posao o čemu dosta govori: „postavilo se pitanje objavljivanja arhivskih izvora, ne kao neko stručno pitanje koje proizilazi iz potrebe jednog naučnog interesa, već kao značajan društveni posao koji je diktiran brojnim problemima, te se s toga pošlo sa stanovišta publikovanja izvorne arhivske građe, kao jednog dugoročnog zadatka i posla koji bi trebao da vodi Arhiv Jugoslavije kao savezna organizacija, a odnosio bi se na zajedničku jugoslovensku državu kao cjelinu, počev sa građom od 1918. godine. Prema tome, zadatak bi bio da se počne postepeno i sistematski objavljuje onaj izvorni materijal za koji postoji interes ne samo u međunarodnoj naučnoj javnosti ili samo među istoričarima specijalistima, jugoslovenima i balkanistima, nego i među državicima, političarima, privrednicima i mnogim drugim kategorijama zainteresovanih. Potreba za izdavaštvom je utemeljena i na sve većim događajima naše državne istorije. Ogroman arhivski materijal, još uvijek široj publici nepoznat, potrebno je izučavati, koristiti i umnožavanjem i objavljivanjem zaštititi. Sve ovo znači približiti ga široj javnosti. Samo tako pristupačan, arhivski izvorni fond čini i od arhiva živu instituciju, a ne skladište. Znači da i ovdje potreba za izdavanjem arhivske građe ne polazi samo od onog što treba užim specijalistima ili nekim drugim stručnjacima usko specijalizovanog profila, nego je mnogo šira. U uslovima jednog novog svijeta sa velikim procentom visokoobrazovanih ljudi, mogućnost korišćenja stručno-publikovane arhivske građe je neograničena.”⁹

O tome kako se odvijala izdavačka djelatnost na objavljivanju dokumenata prije rata i neposredno u poslijeratnom periodu iznijet ćemo određene podatke: za period 1919-1957. godine izdato je 375 svezaka arhivske građe (167.000 stranica) i 384 svezaka stenografskih bilježaka predtavnčkih tijela; od toga je izdato 120 svezaka, od čega: 46 svezaka dokumenata iz srednjeg vijeka, 66 za novi vijek i 8 svezaka dokumenata iz modernog doba.¹⁰ Poslije 1945. godine izdato je 255 svezaka (107.000 stranica), od toga 42 svezaka dokumenata je iz srednjeg vijeka, 88 novog vijeka, iz modernog doba 125 svezaka.¹¹

Od osobite važnosti su predstavljane publikacije dokumenata izdate neposredno poslije 1945. godine. Od tih prvih poslijeratnih publikacija dokumenata što su imale arhivistič-

kii širi istorijski značaj treba pomenuti: “Kongresi i zemaljske konferencije KPJ 1919-1937” 1949 Arhiv CKSKJ, “Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije”, 1941-1945 (1949) započeta višetomska edicija dokumenata Vojnoistorijskog instituta od 13 tomova i 164. knjige, “Prepiske Đure Jakšića (1952) – Arhiv Srbije,” “Zapisnici sjednica Ministarstva saveta Srbije” 1862-1898 (1952) – Arhiv Srbije, “Građa za istoriju Beograda u srednjem veku” (1952) – Istorijski arhiv Beograda, “Dubrovačka arhivska građa o Beogradu” (1952) – Istorijski arhiv Beograda.¹²

Što se tiče kategorija, vrsta publikacija što čine izdavačku djelatnost arhiva, one su se stalno umnožavale i bile sve raznovrsnije. Prema našem mišljenju arhivi bi trebali, objavljivati sledeće publikacije: zborničke arhivske građe, naučno-informativna sredstva o arhivskoj građi, kataloge arhivskih izložbi, sudije, monografije i druge stručne i naučne publikacije iz arhivistike, istorije pomoćnih istorijskih nauka, informatike i informativnih tehnologija, bibliografije, biografije, arhivske riječnike, enciklopedije, leksikone, arhivske časopise, prevode strane arhivske literature, i članaka, domaće i strane arhivske projekte, zakone i druge pravne propise domaćeg i stranog arhivskog zakonodavstva, materijale sa naučnih skupova, međunarodnih arhivskih kongresa i konferencija, i dr.

Spisak vrsta publikacija što čini strukturu izdavačke djelatnosti arhiva ovim ne bi bio konačan, njemu bi se mogli dodati i: plakati i slični materijali sa arhivskih izložbi i kulturnih manifestacija, javni nastupi i manifestacije: intervjui, nastupi sa radija, televizije, štampi u zemlji i inostranstvu pojedinih stručnih i rukovodećih lica arhiva i dr., a tome treba dodati elektronsko izdavaštvo arhiva, dakle sve publikacije izdate u elektronskoj formi.

9 R. Petrović, B. Krizman, T. Stojkov, Projekat objavljivanja arhivskih izvora i fondova Arhiva Jugoslavije, 1978, Adžić Svetlana, Izdavačka djelatnost, Arhiv Jugoslavije. 1950-1995, Beograd, 1995, 139

10 Miloš Milošević, Objavljivanje arhivske građe, Priručnik iz arhivistike, Zagreb, 1977, 243

11 Isto, 243

12 Bogdan Lekić, Arhivistika, Beograd, 1996, 222.

REZIME

Autor smatra da arhivska izdavačka djelatnost predstavlja, odnosno obuhvata pripremu, obradu, štampanje i objavljivanje štampanih, audio- vizuelnih i elektronskih publikacija, od časopisa do knjiga i drugih izdanja. Prema njegovom mišljenju, arhivska i izdavačka djelatnost ne može se vezati samo za arhive, nego i za druge institucije: akademije, univerzitet, istorijske institute, muzeje, biblioteke, izdavačke kuće, časopise i dr. Velikom novinom je da autor početke arhivske izdavačke djelatnosti vidi u dalekoj i daljoj prošlosti, crkve su bile centri širenja pismenosti, prosvete i kulture, imale svoje arhive, bile prvi univerziteti, a u svojim skriptorijumima su pisale i prepisivale knjige. Crkveni skriptorijumi su bile prve štamparije i preteče savremenog štamparstva, a njihova djela iz bogoslužbene djelatnosti, kanonskog prava, klasične književnosti, istorije i dr. su bila istovremeno i prva arhivska djela. Od njih neka po osnovu sadržaja i umjetničkih kvaliteta su i dio svjetske kulturne baštine. Autor se zalaže da arhivska izdavačka djelatnost se širi i dobija na značaju, i da treba biti uređena normativno i sistemski.

SUMMARY**On archival publishing**

According to the author, the publishing of an archive consists in the preparation, processing, printing and publishing of printed, audiovisual and electronic publications, ranging from magazines to books, etc. According to him, archive administration and publishing cannot deal with archives only, but also with other institutions: academies, universities, historical institutes, museums, libraries, publishing houses, magazines, etc. The author holds an innovative idea about the origins of archival publishing, tracing it to the distant past. Churches were centres for promoting literacy, education and culture; they had their own archives, they were forerunners of universities and books used to be written and rewritten in their writing-rooms. The writing-rooms of churches were home to the original printing presses and were the forerunners of modern publishing, and their works on liturgy, canon-law, classical literature, history, etc. were at the same time the first archival materials. Some of them belong to the world cultural heritage in terms of their content and artistic qualities. The author is the proponent of the expansion and giving more significance to archival publishing, arguing that it should be ordered normatively and systematically.

ЗБИРКА ЛИТОГРАФИЈА ФРАНЦА ГЕРАША „АУСТРИЈСКА ВОЈСКА 1620–1852”

Сажетак: Представљају се литографије аустријског уметника Франца Гераша, посебно оне које се чувају у оквиру збирке Архива Војводине. Оне нам на упечатљив начин показују изглед униформи и опреме хабсбуршке војске током више о два века, као и неке значајне историјске личности.

Кључне речи: Литографије, Франц Гераш, аустријска војска.

Архиви су институције које пре свега чувају писану папирну, рукописну и штампану, архивску грађу, насталу радом разнородних канцеларија. Међу архивским фондовима и нарочито збиркама, наилазимо и на ону архивску грађу која је другачија визуелним изгледом, материјалом, обликом и формом: фотографије, повеље и дипломе, слике, мапе и планови, печати, литографије и др. Она је интересантнија за ширу јавност, „речитија” од писаних текстова, визуелно допадљива, и као таква погодна за изложбе, илустрацију, интернет сајтове и разне архивске публикације.

Литографија је графичка техника равне штампе код које се цртеж израђен на каменој плочи отискује на папир у великом броју примерака. Ова техника је популарна због њене могућности да забележи свежину потеза четком и очува директност уметничког рада. Њене техничке могућности препоручивале су је нарочито у 19. веку као технички процес при изради плаката, часописа, историјских композиција, портрета личности, промотивног материјала.¹

1 Проналазак ове најмлађе графичке технике и утврђивање њених принципа се приписује Немцу Алојзу Зенефелдеру 1796. године. Литографија (од грч. λίθος – камен и γράφειν – писати) се разликује од осталих графичких техника јер се заснива на хемијским реакцијама а не на физичкој раздвојености набојених и ненабојених делова матрице. Литографија у боји је представљала далеко јефтинију и доступнију замену за до тада скупе и компликоване графике у боји израђиване у техникама дубоке штампе. Литографија је графичка техника равне штампе која као подлогу

Сликар и литограф Франц Гераш (Gerasch) био је веома плодан аустријски уметник (Беч, 1826–1906), аутор бројних акварела, историјских сцена, ведута, потрета и хромолитографија за научне сврхе. Студирао је Академији ликовних уметности, брат му је био сликар Август Гераш. Ишао је на студијска путовања, више пута је прошао кроз наше крајеве оставивши иза себе цртеже и аквареле које је касније литографисао. Посебно су га занимали војни походи, војни заповедници и прошлост аустријске војске, што је допринело и настанку ове збирке.²

Бечки издавач Леополд Теодор Нојман (Neumann) објавио је 1854. године, уз учешће више штампара, вероватно његову најзначајнију збирку Аустријска војска од римско-немачког цара Фердинанда II до аустријског цара Франца Јозефа I (Das Oesterreichische Heer von Ferdinand II. Römisch Deutschen Kaiser, bis Franz Josef I. Kaiser von Oesterreich). Садржала је 152 литографије сврстане у 7 тематских фасцикли у једном заједничком свежњу.³

*

користи литографски камен зрнасте структуре са равном површином. На глатку и обрађену површину камена се наноси цртеж неким масним средством. Касније су се употребљавале и металне плоче. Након хемијске обраде раствором киселине тако изведеног цртежа, површина камена исцртана масним материјалом прима штампарску боју, док површина која није била заштићена и на коју је деловала киселина боју одбија. На набојани камен се поставља папир као подлога, а након тога се приступа штампи уз помоћ литографске штампарске пресе, литографских ваљака и литографске боје, специјално израђена за примену у литографији у зависности од карактеристика цртежа. Због њених карактеристика била је популарна и код српских стваралаца (Анастас Јовановић): *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 3, Zagreb 1964, 322–324.

2 *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, Bd. 13, Leipzig 1920, 442.

3 Од многобројних коришћених сајтова коришћених за информације и поређење навешћемо само онај Немачког историјског музеја: <http://www.dhm.de>.

Нема података од кога је преузета грађа него се наводи да су литографије „затечене у Државној архиви у Новом Саду, после II светког рата”. Сачињена је архивска збирка (Ф. 501) од укупно 64 литографије спаковане у две кутије. Збирка је сређена је, израђен је сумарни/ аналитички инвентар,⁴ и у потпуности је дигитализована. Поред свог оригиналног броја из наведеног издања, свака је добила свој архивски број/ сигнатуру.

Уметнички обрађене литографије су колорисане, делимично и лакиране, са рукописним текстом на немачком језику, величине 21,4 x 29 cm, са паспартуом 18,5 x 23,8 cm. На свакој је наведена припадајућа група, опис на који се односи, односно лик који представља. Од осталих обликом одударају 5 примерка: три (54–56) имају штампане наводе, као да су део друге штампане целине, код две (14, 33) спољни оквир није сачуван већ су код прве графитном оловком додати натписи, а код друге је то изостало. Део литографија је лечен и конзервиран, нема већих оштећења осим по неколико окрзнућа на рубовима. Недостајући или нечитки бројеви проузроковали су неколико грешака у поретку (види ниже). Боје су благе, немају тако изражен колорит као примерци виђени на другим местима. Потпис аутора налази се у доњем десном углу.

Као и оригинална колекција представља униформе и опрему хабзбуршке војске и неколико високопозиционираних њених комаданата. Прикази су тако рађени да униформе добију главно место интересовања са прецизно исцртаним детаљима, док су људски ликови имају шематизован изглед са малим главама издушеног лица. За ранији период период свакако су коришћени старији предлошци и портрети. У првом плану су особе у карактеристичним војним радњама, пешаци или коњаници. Позадину чине уопштени скицирани пејсажи, тврђаве, оружје, опрема, објекти, собни енеријер, градови, војници. Неколицини литографија се може прецизније лоцирати место настанка (Петроварадинска тврђава). Изворне хронолошке групе: I од бр. 1–6, период 1620–1650. године; II од бр. 7–12, период од 1683–1748. година; III од бр. 13–24, период од 1750–1790. године; IV од бр. 25–29, период од 1790–1809. године; V од бр. 30–40, период од 1809–1835. године; VI од бр. 41–46,

период од 1835–1848. година; VII од бр. 47–61, период после 1848. године. Три задња примерка су накнадно додата.

Архив Војводине је 1990. године дао свој допринос обележавању значајне тристогодишњице Велике сеобе Срба циклусом предавања и изложбом дела литографија Франца Гераша „Униформе граничара Аустријске војске од 1620–1860”.⁵ Као изузетно визуелно занимљиве литографије су коришћене у припреми више других изложби и публикација,⁶ посебно оне које се могу ближе везати за наше крајеве (9, 20, 27, 28, 32, 54) као што су прикази припадника граничарских јединица. Овом приликом смо се одлучили да додатно приближимо збирку широј јавности и ставимо је у шири контекст који до сада није образлаган. Опис, уз неке наше коментаре, се састоји од наслова групе (испод сваке литографије), броја литографије и изворног броја, и наслова (изнад литографије).

Аустријска војска 1620–1650 (Das oesterr. Heer von 1620–1650)

1. (1) Јохан Черклас гроф од Тилија (Johann Tserklas Graf v. Tilly)⁷
2. (5) Валенштајн војвода од Фридланда (Wallenstein Herzog v. Friedland)⁸
3. (9) Гроф фон Папенхајм, аустријски генерал (Graf von Pappenheim oesterr. General)⁹
4. (11) Драгонер (Dragoner)¹⁰
5. (13) Поручник пешадије (Lieutenant von der Infanterie)
6. (16) Бубњар и фрулаш (Tambour u. Pfeiffer)

5 Програм обележавања 300-годишњице Велике сеобе Срба 1690–1990. године, Нови Сад 1990 (Павле Станојевић).

6 На пример: Кроз фондове и збирке Архива Војводине, 2005; Пловидба Дунавом и његовим притокама у XVIII и XIX веку, 2013; Слободни војни комунитет Петроварадин (1702–1918), 2013.

7 Или Церклас (†Serclaes, 1559–1632), командант Католичке лиге током Тридесетогодишњег рата: The Encyclopaedia Britannica, Vol. 26, Cambridge/ New York 1911, 976–977.

8 Албрехт Валенштајн (1583–1634) генерал Католичке лиге током Тридесетогодишњег рата. Убијен по одобрењу цара под сумњом за издају: The Encyclopaedia Britannica, Vol. 28, Cambridge/ New York 1911, 280–282.

9 Готфрид Хајнрих Папенхајм (1594–1632), царски фелдмаршал током Тридесетогодишњег рата: The Encyclopaedia Britannica, Vol. 20, Cambridge/ New York 1911, 739–740.

10 Лака наоружана коњица са грудним оклопима, пешадија којој кослужи за превоз: Antonius Bartal, Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae, Lipsiae 1901, 230.

4 Tadija Grosinger, Zbirka litografija „Austrijska vojska 1620–1860”, Analitički inventar, Novi Sad 1990. (необјављено, Архив Војводине)

Аустријска војска 1683–1748 (Das oesterr. Heer von 1683–1748)

7. (17) Гроф Ернст Ридигер фон Штархемберг, командант града Беча (Ernst Graf Rüdiger von Starhemberg. Stadtkommandant in Wien)¹¹
8. (18) Гренадир (Grenadier)¹²
9. (21) Принц Еуген Савојски, царски фелдмаршал (Eugen Prinz von Savoyen. k.k. Feldmarschal)¹³
10. (23) Коњаник лаке коњице (Chevauxlegers)
11. (30) Пешадинац (Infanterist)
12. (32) Артиљерац (Artillerist)

Аустријска војска 1750–1790 (Das oesterr. Heer von 1750–1790)

13. (35) Хусар (Husar)
14. (53) Генерал и генерал- ађутант (Generalität und General- adjutant) (!)¹⁴
15. (45) Генерал коњице (General der Cavallerie)
16. (46) Драгонер (Dragoner)
17. (48) Минер (Mienur)
18. (58)¹⁵ Артиљериски официр – редов – превозник (Artillerie Offizier – Gemeiner – Fuhrwesen)
19. (51) Граничарски хусар (National-Gränz Husar)
20. (52) Граничарски стрелац (National-Gränz Scharfschütze)
21. (50)¹⁶ Граничарски артиљерац и пешадинац (National-Gränz Artillerie – Infanterie)
22. (54) Угарски гренадир и мускетар (Ungarisch Grenadier – Musketier)

11 Аустријски фелдмаршал (1638–1701), командант успешне одбране Беча током турске опсаде (1683): *Vojna enciklopedija*, 9, Beograd 1967, 631.

12 Првобитно војник чије је главно задужење било бацање ручних граната: *The Encyclopaedia Britannica*, Vol. 12, Cambridge/ New York 1911, 579.

13 Знаменити аустријски војсковођа и државник (1663–1736), предводио је велике битке за ослобођење наших земаља од Турака: *Enciklopedija Jugoslavije*, 3, Zagreb 1958, 279–280 (V. Čubrilović).

14 При сређивању збирке овој литографији без пратећих наслова приписан је погрешно оригинални бр. 36 и наслов Хусарски официр (?). Овде смо то исправили према истој литографији пронађеној на интернету. Редослед у збирци, пак, нећемо мењати пошто су сигнатуре већ устаљене.

15 Такође погрешан редослед, пошто је број оштећен обрађивач је мислио да је то бр. 50.

16 Исто, бр. 53

23. (55) Драгонер (Dragoner)
24. (56) Копљаник – Оклопник – Хусар (Uhlane – Kürassier – Husar)¹⁷

Аустријска војска 1790–1809 (Das oesterr. Heer von 1790–1809)

25. (57) Официр копљаника (Uhlanen – Offizier)
26. (60) Пешадинац (Infanterie)
27. (61) Војник на Граничном кордону (Gränz Cordon)
28. (65) Војник на Граничном кордону (Gränz Cordon)
29. (67) Јохан кнез Лихтенштајна, генерал коњице (Johann Fürst zu Liechtenstein, General der Cavallerie)¹⁸

Аустријска војска 1809–1835 (Das oesterr. Heer von 1809–1835)

30. (70) Копљаник (Uhlane)
31. (71) Артиљерац (Artillerie)
32. (72) Угарски пешадинац (Ungarische Infanterie)
33. (74) Инжињерац (Pionnier)¹⁹
34. (76) Војни превозник (Militär- Fuhrwesen)
35. (77) Драгонер трубач (Dragoner- Troumpeter)
36. (78) Понтоњерац (Pontonnier)
37. (80) Хусар (Husar)
38. (87) Војник на Граничном кордону (Militär-Gränz- Cordon)
39. (88) Гранични гарнизонски батаљон (Gränz- Garnison- Bataillon)
40. (90) Коњаник лаке коњице (Chevaux-legers)

Аустријска војска 1835–1848 (Das oesterr. Heer von 1835–1848)

41. (96) Артиљерац (Artillerie)
42. (111) Гарнизонски батаљон (Garnison- Bataillon)

17 Улан – коњаник маоружан дугим копљем и сабљом; Кирасир–коњаник са прским оклопом; Хусар – мађарски лаки коњаник са кривом сабљом: *Vojna enciklopedija*, 10, Beograd 1967, 279; Isto, 4, Beograd 1961, 465–466; Isto, Beograd 1960, 657.

18 Јохан I Јозеф Лихтенштајн (1760–1836), владар истоимене кнежевине (von und zu) и командант царске војске у Наполеоновим ратовима: http://www.napoleonseries.org/research/biographies/Austria/AustrianGenerals/c_AustrianGeneralsL.html#L36

19 И ова литографија је без пратећих наслова па смо их навели према истој литографији пронађеној на интернету. Пешадинац који припрема терен инжињериски, претходница, извиђач: *The Encyclopaedia Britannica*, Vol. 21, Cambridge/ New York 1911, 632.

43. (112) Наредник Одељења за набавку коња (Remontierungs- Departement Feldwebel)²⁰
 44. (113) Драгонер (Dragoner)
 45. (115) Копљаник (Uhlane)
 46. (116) Драгонер трубач (Dragoner (Trompeter))

Аустријска војска (од 1848) (Das oesterr. Heer)

47. (117) Царски фелдмаршал (K.k. Feldmarschall)
 48. (119) Генерал и ађутант (General- und Flügel-Adjutant)
 49. (122) Царска пратња – телесна гарда (K.k. Trabanten – Leibgarde)
 50. (124) Царска хофбуршка стража (K.k. Hofburgwache.)
 51. (125) Кирасир – мајор (Kürassier. Major)
 52. (128) Драгонер – натпоручник (Dragoner. Oberlieutenant)
 53. (134) Ловац (Jäger)
 54. (135) Угарска пешадија (Infanterie ungarisch))
 55. (137) Инжињерска регимента – мајор (Genie-Regiment. Major)
 56. (138) Инжињерска регимента – капетан и редов (Genie-Regiment. Hauptmann u. Gemeiner)
 57. (139) Артиљерија (Artillerie)
 58. (142) Морнаричка артиљерија и пешадија (Marine. Artillerie.– Infanterie)
 59. (143) Корпус речне флотиле (Flotillen- Corps)
 60. (145) Надпоручник војног превоза (Fuhrwesen. Oberliutenant)
 61. (146) Интендантска јединица (капетан) (Militär-Montours- Oeconomie- Verwaltung)

Накнадно пронађене литографије²¹

62. (14) Трубач (Trompeter)
 63. (69) Кнез Карл Шварцемберг, царски фелдмаршал (Carl Fürst Schwarzenberg k.k. Feldmarschall)²²
 64. (141) Морнарица (Marine)

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart, Bd. 13, Leipzig 1920.
 Antonius Bartal, Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae, Lipsiae 1901, 230.
 Enciklopedija Jugoslavije, 3, Zagreb 1958.
 Enciklopedija likovnih umjetnosti, 3, Zagreb 1964.
 Tadija Grosinger, Zbirka litografija „Austrijska vojska 1620–1860“, Analitički inventar, Novi Sad 1990. (необјављено, Архив Војводине)
 Приручни вишејезични речник за архивисте: речник за обраду старе архивске грађе на латинском, немачком и мађарском језику која се чува у архивима у АП Војводини, приредили Зоран Стевановић, Дејан Јакшић и др, Нови Сад 2012.
 Програм обележавања 300-годишњице Велике сеобе Срба 1690–1990. године, Нови Сад 1990
 The Encyclopaedia Britannica, Vol. 12, Cambridge/ New York 1911.
 The Encyclopaedia Britannica, Vol. 20, Cambridge/ New York 1911.
 The Encyclopaedia Britannica, Vol. 21, Cambridge/ New York 1911,
 The Encyclopaedia Britannica, Vol. 24, Cambridge/ New York 1911.
 The Encyclopaedia Britannica, Vol. 26, Cambridge/ New York 1911.
 The Encyclopaedia Britannica, Vol. 28, Cambridge/ New York 1911.
 Vojna enciklopedija, 3, Beograd 1960.
 Vojna enciklopedija, 4, Beograd 1961.
 Vojna enciklopedija, 9, Beograd 1967.
 Vojna enciklopedija, 10, Beograd 1967.
<http://www.dhm.de>.
http://www.napoleonseries.org/research/biographies/Austria/AustrianGenerals/c_AustrianGeneralsL.html#L36

²⁰ Приручни вишејезични речник за архивисте: речник за обраду старе архивске грађе на латинском, немачком и мађарском језику која се чува у архивима у АП Војводини, приредили Зоран Стевановић, Дејан Јакшић и др, Нови Сад 2012, 114, 158.

²¹ Прави поредак би био: бр. 62 (између 51 и 6), бр. 63 (између 29 и 30), бр. 64 (57 и 58), у одељцима I, IV, VII.

²² Карл Филип од Шварцемберга (1771–1820), аустријски фелдмаршал у Наполеоновим ратовима: The Encyclopaedia Britannica, Vol. 24, Cambridge/ New York 1911, 390–391.

РЕЗИМЕ

Архиви су институције које пре свега чувају писану папирну архивску грађу, али се међу њиховим фондовима/збиркама налазе документа која се разликују изгледом и разним својствима. Као таква је интересантнија за ширу јавност од писаних текстова и као таква погодна за изложбе и све врсте архивске презентације. Литографија је графичка техника равне штампе код које се цртеж израђен на каменој плочи отискује на папир у великом броју примерака. Техничке могућности препоручивале су је као технички процес када је нешто требало визуелно представити, тако да су се литографски радови нашли и у архивском фонду.

Бечки сликар и литограф Франц Гераш био је веома плодан аустријски уметник, аутор бројних дела. На студијским путовањима, више пута је прошао кроз наше крајеве оставивши иза себе цртеже и аквареле које је касније литографисао. Посебно су га занимали војни походи, војни заповедници и прошлост аустријске војске. Бечки издавач Нојман објавио је 1854. године, уз учешће више штампара, његову најзначајнију збирку Аустријска војска од римско-немачког цара Фердинанда II до аустријског цара Франца Јозефа I. Садржала је 152 литографије сврстане у 7 тематских фасцикли у једном заједничком свежњу.

Збирка Архива Војводине (Ф. 501), са укупно укупно 64 литографије, везана је за ово издање. Уметнички обрађене колорисане литографије нам, као и оригинална колекција, на упечатљив начин показују изглед униформи и опреме хабсбуршке војске током више о два века, као и неке значајне историјске личности. Као изузетно визуелно занимљиве литографије су коришћене у припреми више изложби и публикација, посебно оне које се могу ближе везати за наше крајеве.

SUMMARY

FRANZ GERASCH'S COLLECTION OF LITHOGRAPHS "AUSTRIAN ARMY BETWEEN 1620 AND 1852"

Archival materials are mostly written on paper, but there are documents among its funds/collections which are different in terms of appearance and properties. Such documents are more interesting to a wider public than written texts and are convenient for exhibitions and all kinds of archival presentations. Lithography is a graphic technique of printing using a stone block on which an image has been drawn and imprinting it on a piece of paper in a large number of copies. It was recommended as a technique for visual representation, which was the reason why lithographs can be found in archival funds. Franz Gerasch, a painter and lithographer from Vienna, was a highly prolific Austrian artist. Travelling during his studies he had passed through our region several times, leaving behind drawings and aquarelles of which he subsequently created lithographs. He was especially interested in army action, commanders and the history of the Austrian army. In 1854, Neumann, a publisher from Vienna, co-published his most significant collection entitled The Austrian Army from the Roman-German Emperor Ferdinand II to the Austrian Emperor Franz Joseph I. It contained 152 lithographs thematically grouped into seven folders inside one bundle. The collection at the Archive of Vojvodina (F. 501), totalling 64 lithographs, is connected to this publication. Like the original collection, the artistic coloured lithographs represent the uniforms and equipment of the Habsburg Army during more than two centuries, and certain important historical figures. Being visually appealing, the lithographs were used for several exhibitions and publications, especially those concerning our region.

Вера Зарић Митровић
Татјана Јовановић Негоицић
Народна библиотека „Илија М. Петровић“ Пожаревац
Мирјана Степановић
Историјски архив Пожаревац
Република Србија

UDK: 930.25:093/099(497.11)
016:093/099(497.11)

ФОНД СТАРЕ И РЕТКЕ КЊИГЕ ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ПОЖАРЕВАЦ

Сажетак: Рад се бави Фондом старе и ретке књиге Историјског архива у Пожаревцу. Закон о старој и реткој библиотечној грађи, прописује критетијуме на основу којих се одређена библиотечка грађа може сврстати у стару и ретку. Обавеза библиотека задужених од стране Министра културе јесте да се баве истраживачким радом на терену, односно прикупљањем, проучавањем, евидентирањем и каталогизацијом ове грађе. Циљ је да се она на тај начин представи широј јавности, посебно у контексту заштите културних добара Републике Србије.

Кључне речи: стара књига, ретка књига, каталогизација, Историјски архив Пожаревац, Закон о старој и реткој библиотечној грађи, заштита културних добара

Законом о старој и реткој библиотечној грађи („Службени гласник РС“ бр. 52/11), она се сматра културним наслеђем од изузетног значаја за Републику Србију. Захтева посебну заштиту, без обзира на то у чијој је својини односно код кога се налази и да ли је регистрована и евидентирана (јавне библиотеке, музеји, архиви, институти, Српска академија наука и уметности, Српска православна црква, верске заједнице и друге организације, физичка лица). Стару и ретку библиотечку грађу чине:

1) старе српске књиге:

- (1) рукописне књиге на српскословенском и српском језику српскословенског језичког периода закључно са 18. веком, као и рукописне књиге настале до 1867. године на српскословенском, рускословенском (у српској употреби), славеносрпском и српском народном језику,
- (2) штампане књиге, периодичне и друге публикације објављене на српскословенском, рускословенском (у српској употреби), славеносрпском и српском језику, закључно са 1867. годином,

- (3) рукописне и штампане књиге на страним језицима чији је аутор припадник српског народа, закључно са 1867. годином,
- (4) издања дубровачке књижевности, која припадају и српској и хрватској култури, закључно са 1867. годином;

2) старе стране књиге: рукописне и штампане књиге објављене до године која се узима као критеријум по прописима државе из које потичу;

3) ретке књиге: публикације које имају неко од следећих обележја:

- (1) рукописне књиге настале после 1867. године,
- (2) примерци публикације који због посебне опреме или садржине излазе из профила укупног тиража,
- (3) библиофилска издања значајних аутора и библиофилска издања која имају посебну научну, историјску, културну или уметничку вредност,
- (4) ретка издања из ратних периода 1912-1913, 1914-1918, 1941-1945. године,
- (5) издања с тиражом мањим од 100 примерака која имају посебну научну, историјску, културну или уметничку вредност,
- (6) цензурисана, проскрибована издања која су сачувана у малом броју примерака, а сама по себи имају велики културни значај,
- (7) емигрантска издања објављена ван територије Републике Србије, сачувана у малом броју примерака;

4) посебне збирке:

(1) збирке књижевних и других рукописа и архивалија, мапа и карата, фотографија, гравира, музикалија, плаката, електронских публикација (укључујући и интернет баштину), библиотечки каталози и посебне библиотеке значајних личности, односно библиотеке целине од историјског, уметничког, научног или техничког значаја, које су у складу са овим законом утврђене као културно добро,

(2) музејски примерак сваке штампане или електронске публикације који Народна библиотека Србије и Библиотека Матице српске добијају путем обавезног примерка и трајно чувају по закону којим се уређује обавезни примерак.

Стара и ретка библиотечка грађа као културно добро, уколико има својства од посебног историјског, уметничког, научног или техничког значаја, категорише се као:

- 1) културно добро од изузетног значаја;
- 2) културно добро од великог значаја;
- 3) културно добро.

За културно добро од изузетног значаја проглашава се стара и ретка библиотечка грађа, и то:

- 1) сви примерци рукописне књиге и друге рукописне грађе, њихови делови и фрагменти, писани на старословенском језику или на некој од његових језичких редакција, као и на српском народном језику до краја 1800. године;
- 2) сви примерци публикација, њихови делови и фрагменти штампани на српскословенском, рускословенском (у српској употреби), славеносрпском и српском народном језику до краја 1800. године и књиге на страним језицима штампане до краја 1700. године;
- 3) сви примерци књига, периодичних публикација и остале старе и ретке библиотечке грађе ако имају једну од следећих карактеристика:
 - сведоче о изузетно значајним културним или историјским догађајима и личностима,
 - имају изузетну уметничку или естетску вредност,
 - представљају јединствене или изузетно ретке или посебно репрезентативне примерке свог времена,
 - представљају први примерак своје врсте,
 - јединствени су по својој очуваности или целовитости.

За културно добро од великог значаја проглашава се стара и ретка библиотечка грађа, и то:

- 1) сви примерци рукописне књиге и друге рукописне грађе, њихови делови и фрагменти, писани на српскословенском, рускословенском (у српској употреби), славеносрпском и на српском народном језику од 1801. до краја 1867. године;
- 2) сви примерци српских штампаних публикација, њихови делови и фрагменти, објављени од 1801. до 1867. године;

- 3) сви примерци рукописне књиге и друге рукописне грађе, њихови делови и фрагменти, писани на страним језицима до краја 1867. године, који имају посебан значај за српску или светску културу, уметност или историју;
- 4) сви примерци штампане књиге на страним језицима који су настали до године која се узима као критеријум за изузетна културна добра по прописима земља из којих потичу;
- 5) друга ретка библиотечка грађа која сведочи о значајним културним и историјским догађајима и личностима и има велики значај или представља посебно карактеристичан пример за одређено подручје или раздобље, односно има велики значај за научни и технички развој;
- 6) музејски примерак, односно обавезни примерак који се трајно чува у изворном облику у Народној библиотеци Србије и у Библиотеци Матице српске.

Културно добро је стара и ретка библиотечка грађа која није категорисана као културно добро од изузетног и великог значаја.

Стару и ретку библиотечку грађу за културно добро од изузетног значаја проглашава Народна скупштина.

На основу Закона о старој и реткој библиотечној грађи донета су следећи правилници: Правилник о ближим условима и начину коришћења старе и ретке библиотечке грађе („Службени гласник РС ” бр.22/13) , Правилник о мерама техничке заштите старе и ретке библиотечке грађе („Службени гласник РС ” бр.22/13) , Правилник о садржини и начину вођења регистра категорисане старе и ретке библиотечке грађе („Службени гласник РС“ бр 22/13).

Решењем о одређивању библиотека које обављају послове од општег интереса у заштити старе и ретке библиотечке грађе („Службени гласник РС“ бр. 14/13), донетим од стране Министра за културу, на основу члана 5. става 2. Закона о старој и реткој библиотечној грађи („Службени гласник РС“, број 52/11), Народна библиотека „Илија М. Петровић“ Пожаревац одређена је да обавља послове од општег интереса у заштити старе и ретке библиотечке грађе за све сопственике старе и ретке библиотечке грађе на територији града Пожареваца и општина Велико Градиште, Голубац, Жабари, Жагубица, Кучево, Мало Црниће и Петровац на Млави.

Радећи на заштити националног и културног наслеђа и презентовању старе и ретке књиге научној и широј јавности, Народна библиотека „Илија М. Петровић“ у Пожаревцу у оквиру едиције Браничево издала је четири публикације:

1. Живковић, Татјана, Ћирковић, Бојана, Каталог старе и ретке књиге у Народној библиотеци „Илија М. Петровић“: 1774-1867. године, Пожаревац, 1996. год.
2. Живковић, Татјана, Каталог књига 1868-1918. године“, Пожаревац, 1998. год.
3. Живковић, Татјана, Каталог старе и ретке књиге у Народној библиотеци „Илија М. Петровић“: 1774-1867, друго и допуњено издање Каталога, 2013. год.
4. Зарић Митровић Вера, Живковић, Татјана „Стара и ретка књига у пожаревачком крају – грађа за библиографију“, Пожаревац 2015. год.

„Стара и ретка књига у пожаревачком крају – грађа за библиографију“, ауторки дипломиране библиотекарке саветнице Татјане Живковић и више дипломиране библиотекарке Вере Зарић Митровић, је резултат Пројекта Стара и ретка књига у пожаревачком крају – грађа за библиографију, одобреног од стране Министарства за културу и информисање Републике Србије. Објављивањем ове стручне публикације обезбеђена је доступност драгоценог дела књижног фонда библиотека градских установа културе, црквених и манастирских, као и појединих приватних библиотека широј читалачкој публици. Библиографска обрада и истраживања ове врсте грађе, која припада наведеним фондовима, први је покушај бележења монографских публикација у временском раздобљу од најстаријих сачуваних издања до 1867. године и битна је као извор за даља истраживања библиотекарица, библиографима, научним радницима, студентима и осталим стручњацима друштвених и хуманистичких наука.

Каталог старих и ретких књига Историјског архива у Пожаревцу извод је из ове публикације. Библиографска грађа сређена је хронолошки, а у оквиру сваке године распоређена је по алфабетском распореду. Пописана је 21 библиографска јединица, чији је опис урађен методом de visu по међународним стандардима за опис монографских публикација и старе и ретке књиге ISBD(M) и ISBD(A). Код библиографског описа сваке публикације поштован је језик, писмо и правопис публикације. Одредницу чини презиме и име аутора или наслов публикације у фонетском облику. У подручју општих напомена наведени су подаци о

ауторима предговора или поговора, преводиоцима и др. Напомене садрже и податке који су карактеристични за примерак књиге, као што су посвете, рукописни записи или потписи, печати и сл. На крају сваке напомене наведен је податак о власништву.

Каталог је обogaђен илустрацијама из описаних публикација и представља значајну допуну националне библиографије као и електронског регистра старе и ретке књиге од изузетног и великог значаја.

БИБЛИОГРАФИЈА

1752.

1. SANCTI SALVIANI / OPERA OMNIA. Quae extant; in duos tomulos distributa, Cum Commonitorio Vincentii Lirinensis. Tomulus secundus Complectens Libros IV, advertius Avaritiam; Epistolas ejusdem; Commonitorium Vincentii Lirinensis / S. Salviani, Massiliensis presbyteri. – Tyrnaviae : Typis Academicis Societatis Jesu, 1752. – 249 str. ; 17 cm

Корице су картонске пресвучене кожом. – Екслибрис: Из књига Михаила Ј. Миладиновића.

Власништво: Историјски архив Пожаревац. / 5563

1767.

2. IL MATTINO IL MEZZO GIORNO E LA SERA POEMETTI NUOVAMENTE : illustrati con note storiche. – in Venezia: per Antonio Graziosi, 1767. – 211 str.; 19 cm

Повез броширан.

Власништво: Историјски архив Пожаревац. / 5564

1777.

3. МЕСЕЦОСЛОВ

МѢСЯЦЪ СЛОВОКЪ. МѢСЯЦЪ СЕПТЕМВАРЪ. – [б.м. : б. и.], [1777]. – 585 стр.; 14 cm

Повез кожни. – Примерак је оштећен.

[Текст црквеном ћирилицом]

Власништво: Историјски архив Пожаревац / 5565

1817.

4. ЛЕПРЕНС ДЕ БОМОН, Жана-Мари

Госпожи Марји ле Пренсь де Бомонтъ ПОУЧЕНІИИ МАЯЗИНЪ ЗА ДѢЦУ къ просвѣщенію разума и исправленію сердца на ползѣ Славенносервскє юности устроєннѣ Явдромъ Мразовичемъ Св. 1-4. – 22 изд. – Въ Бѣднимъ: печатомъ Императорскаго Университета Пешт., 1817.; 20 цм

[Св. 1]. – 263 стр.

Вторая часть. – 256 стр.

Третья часть. – 231 стр.

Четвертая часть. – 108 стр.

[Насловна страна и текст црквеном ћирилицом]. – Према наведеним изворима преводилац је Аврам Мразовић.

Новаковић 517; Кириловић 429; КНБС 1330; Панковић 579.

Власништво: Историјски архив Пожаревац. / 5566

1826.

5. ХУФЕЛАНД, Христоф Вилхелм

Христ[офа] Вилх[елма] Хуфеланда МАКРОВИОТИКА или Наук а о продужењу живота човеческог / преведена и с додатцима умложена от Иоанна Стейћа. – У Бечу : у Типографіи конгрегације Мехитариста, 1826. – Част 1-2; 20 стр

Прва част. – XXXIV, [2], 268, [10] стр. + [1] прил.

[Са списком пренумераната у 1. части]

Новаковић 670; Кириловић 577; КНБС 2876.

Власништво: Историјски архив Пожаревац / 5567

1841.

6. МАРИНКОВИЋ, Константин

ТОЛКОВАНИЕ СВЯЩЕННЫХ СЛОВАМИ КАЖДАГО ВОСКРЕСНАГО (НЕДЕЛЬНАГО) И ПРАЗНИЧНАГО ДНЯ съ приложенными Поучениями, предавано, и говорено цѣлоу учащейей юности нашего благочестія въ Гимназіумѣ Главено-Сербскаго обществѣ Новоградскаго, ово въ училищци, ово въ Владѣральной Церкви, за первое школьное теченіе / Константиноульскія Маринковичевы. – У Новомъ Садѣ: печатано Писмены Павла Іанковича, ц. к. Пріб. Книгопечатателя, 1839-1841. - Част; 1-2; 21 стр

Вторая часть. – 1841. - [2], 443, [23] стр.

[Са списком пренумераната].

Кириловић 979; КНБС 1418.

Власништво: Историјски архив Пожаревац. / 5568

7. НИКОЛИЋ, Атанасије

СЛАВИЕНТАРНА ГЕОМЕТРИЈА: устроена за употребу енциклопедије филозофије у лицејуму Княжества Србије/одег Игнатія Николѣа. – у Београду: при Типографіи Княжества Србије, 1841. - [12], 215 стр. + [5] прил.

Новаковић 1067; Кириловић 982; КНБС 1732; Панковић 1045.

Власништво: Историјски архив Пожаревац. / 5569

1843.

8. СВЕШТЕНО ЈЕВАНЂЕЉЕ

СВЯЩЕННОЕ ЕВАНГЕЛІЕ. – Москва: Синодальной Типографіи, 1843. – 206 стр. ; 29 стр

Корице су дрвене пресвучене плишем, оковане бакром са представама Христа Спаситеља и јеванђелиста са алегорјама.

Власништво: Историјски архив Пожаревац / 5570

1844.

9. ЗАКОНИК ГРАЂАНСКИ

ЗАКОНИКЪ ГРАЂАНСКІЙ за Княжество Сербско: обнародованъ на Благовѣсти 25. марта 1844. године. – У Београду : у Книгопечатниъ Княжества Сербскогъ, [1844]. - [2], 159, [3] стр.; 27 стр

Новаковић 1283; Кириловић 1074; КНБС 765; Панковић 1162.

Власништво: Историјски архив Пожаревац. / 5571

10. МЕСЕЦОСЛОВ

МЕСЕЦОСЛОВЪ за годину одъ рождества Христова 1845: коя е проста, има свѣчъхъ 365 дана. – У Београду: при Правительственной Книгопечатниъ, [1844]. – IV, [17], 20-57, [7] стр.; 20 стр

Новаковић 1356; КНБС 1455.

Власништво: Историјски архив Пожаревац / 5572

1845.

11. ЗБОРНИК ЗАКОНА И УРЕДАБА

СБОРНИКЪ ЗАКОНА И УРЕДБА и уредбены указъ, издааны у Княжествѣ Сербин. 2, (одъ априла 1840. до конца декабря 1844. године). – У Београду: печатано у Книгопечатниъ Княжества Сербскогъ, 1845. – 360 стр. ; 27 стр

Новаковић 1345; Кириловић 956 и 1153.

Власништво: Историјски архив Пожаревац / 5573

1847.

12. ЗБОРНИК ЗАКОНА И УРЕДАБА

СБОРНИКЪ ЗАКОНА И УРЕДБА и уредбены указъ, издааны у Княжествѣ Сербин. 3, (одъ 1. јуна до конца декабря 1846. године). – У Београду: печатано у Книгопечатниъ Княжества Сербскогъ, 1847. – [4], 215 стр. ; 26 стр

Новаковић 1461; Кириловић 956 и 1234.

Власништво: Историјски архив Пожаревац. / 5573

13. СРБИЈА. Закони

Александерз Караџорђевићз, княззз србскій, согласилзз Советззта опредѣлани смо и опредѣлаемо **УРЕДБИ О СНАФНДІА**. – У Београду : [Советзз], 1847. – 39 стр.; 35 см
КНБС 2757.

Власништво: Историјски архив Пожаревац / 5574

1848.**14. ЧАСОВИ БЛАГОГОВЈЕНИЈА**

ЧАСОВИ БЛАГОГОВЕНІЯ / Пребео сз немачкогз на србскій езикз... Гавриаз Поповићз. – У Београду: Трошком Дружества србске словесности, 1848 (У Београду: У Правителственой Печатњи, 1848. – 141 стр. [т]. 150]; 21 см

Новаковић 1558; Кириловић 1359; КНБС 2903.

Власништво: Историјски архив Пожаревац / 5575

1850.**15. МАТИЋ, Димитрије**

ОБЈАСНЕНІЕ ГРЪБАНСКОГЪ ЗАКОНИКА ЗА КНЯЖЕСТВО СРБСКО / издадо Димитрије Матићз. – У Београду : У Вняжества Србскога Књигопечатњи, 1850-1851. - Частъ 1-3 ; 19 см

I частъ . - 1850. - XX, 272, [4] стр.

Друга частъ: прво оддѣленіе. - 1851. - стр. 273-703, [1], XVII-XXIII

Друга частъ: друго оддѣленіе. - 1851. - стр. XXII, [2], 703-1064.

Трећа частъ: - 1851. - стр. XIII, 1065-1291.

Новаковић 1740; Кириловић 1528, 1527; КНБС 1437.

Власништво: Историјски архив Пожаревац. / 5576

1854.**16. ПРАВИЛА ГАРНИЗОНСКЕ СЛУЖБЕ**

ПРАВИЛА ГАРНИЗОНСКЕ СЛУЖБЕ. – У Београду : У државной Печатњи, 1854. - [4], 90, [8] стр., [5] савијених листова ; 13 см

Власништво: Историјски архив Пожаревац. / 5577

1856.**17. ЗБОРНИК ЗАКОНА И УРЕДАБА**

ЗБОРНИКЪ ЗАКОНА И УРЕДБА и уредбених указа, издавани у Вняжеству Србин. 8. (одъ почетка 1854. до конца 1855.

године). – У Београду : У Правителственой књигопечатњи, 1856. – 130 стр. ; 27 см

Новаковић 1864; Кириловић 1644.

Власништво: Историјски архив Пожаревац. / 5578

1861.**18. МИЛОВУК, Милан**

НАЧЕЛА НАУКЕ О ТРГОВИНИ / написао М[илан] Миловукиз. – У Београду: У Правителственой типографи, 1861. - [5], 98 стр.; 19 см

Новаковић 2368; КНБС 1510.

Власништво: Историјски архив Пожаревац / 5579

1864.**19. ВИДАКОВИЋ, Милован**

ЛЮБЕЗНА СЦЕНА У ВЕСЕЛОМЪ ДВОРУ ИВЕ ЗАГОРНИЦЕ / романтично сочинѣ Милована Видаковића. – У Београду: на свѣтъ издадо трошкомъ господина Димитрија Сервинца: а по други путъ препечатао Время Обрда. Караџића: Штампариа Николе Стефановића, 1864. - 214 стр. ; 20 см

Новаковић 2615; КНБС 320; Панковић (Додатак) 3. – С-29.

Власништво: Историјски архив Пожаревац. / 5580

20. ЈУСТИНИЈАНОВЕ ИНСТИТУЦИЈЕ

ЈУСТИНИЈАНОВЕ ИНСТИТУЦИЈЕ / Пребео н сз нужднимз објаснявајућимз приметбама пропратіо Михаило М. Радовановићз. – У Београду : У државной штампари, 1864. - [2], 293 стр.; 20 см

Новаковић 2708; Кириловић 2378; КНБС 1043.

Власништво: Историјски архив Пожаревац. / 5581

Без године издања**21. ПСАЛТИР**

ПСАЛТИРЪ. - [Б. м. : б. и., б. г.]. – 331 стр. ; 17 см

Корице картошке пресвучене кожом. – На унутрашњој страни предњег коричног листа запис: *Овај Псалтир мога деде Јеремије дајем Град. Народ. Архиву. Прота-стофор Добр.М. Лучић, 1. IV/1954, чл. Цркв. Суда Пожаревац у пензији.* – На првом празном листу запис: *Сија књига Псалтир Еремије Осодошевића из села Својдруга код Ужица...наставника ужичког пописано Јеремија Осодошевић месеца јануара 1836. године ...*

SUMMARY

This paper deals with the Fund of Old and Rare Books of the Historical Archives in Pozarevac. The Law on Old and Rare Library Holdings lays down the criteria based on which particular library materials can be classified as old and rare. Obligation of the libraries put in charge by the Minister of Culture is to conduct research field work, that is to say, to collect, study, record, and catalogue these materials. The aim is to present them to the general public, especially in the context of the protection of cultural property of the Republic of Serbia.

Key words: old books, rare books, cataloguing, Historical Archives of Pozarevac, the Law on Old and Rare Library Holdings, the protection of cultural property

На другом празном листу запис: Добривоје М. Лучић, богослов II године, 1899. Свршио Београдску богословију 29. II 1902. Године, Јеремијин унук по ћерки Полексији.

Власништво: Историјски архив Пожаревац. / 5582

ЛИТЕРАТУРА

1. Каталог књига на језицима југословенских народа 1519-1867, Београд, 1973.
2. Кириловић, Димитрије, Каталог Библиотеке Матице Српске, Књ. 1-2, Нови Сад, 1950-1955.
3. Максимовић, Војислав, Основе теорије библиографије, Београд, 1987.
4. Михаиловић, Георгије, Српска библиографија 18. века, Београд, 1964.
5. Новаковић, Стојан, Српска библиографија за новију књижевност 1741-1867, Београд, 1869.
6. Обрадовић, Раде М., Цркве и манастири Хомоља, Млаве и Стига, Петровац, 2003.
7. Панковић, Душан, Српске библиографије 1766-1850, Београд, 1982.
8. Соларић, Павле: Поминик књижески, приредио Лазар Чурчић, фототипско изд. Из 1810. Инђија, 2003.
9. Зарић Митровић, Вера, Живковић, Татјана, Стара и ретка књига у пожаревачком карају, Пожаревац, 2015.

ПОСТАМЕНТИ НА КОЈИМА ПОЧИВА ПРИРУЧНИК ДР БОГДАНА ЛЕКИЋА “АРХИВИСТИКА” И ЊЕГОВА КОРИСНОСТ У СТРУЦИ И НАУЦИ

Сажетак: Др Богдан Лекић, признати историчар и архивиста приредио је изузетно стручно и врлокорисно дело у архивској струци и науци под насловом Архивистика, које је објавио Завода за уџбенике и наставна средства- Београд 2006. године Тиме се име др Богдана Лекића нашло међу првим и малобројним архивистима са простора бивше Социјалистичке федеративне републике Југославије који је написао и објавио високо котиран архивистички приручник. Приручник је након изласка из штампе распродат. То је и реално јер је реч о књизи која је једнако потребна како архивистичким радницима тако и студентима историје, архивистике и других друштвених наука, радницима у регистратурама, као и свима онима који се баве заштитом и коришћењем архивске грађе.

Овај рад се не може сматрати традиционалним приказом књиге, већ аналитичком разрадом овог насушно потребног архивистичког приручника-уџбеника. Аналитички приказ књиге у целини и по поглављима је уједно и предлог др Богдану Лекићу, да напише допуњено издање, са унетим техничко-технолошким и електронским иновацијама и да како законским и подзаконским прописима које тражи временска дистанца од времена изласка из штампе првог издања.

Кључне речи: Богдан Лекић, архивистика, архивска грађа, валоризација архивске грађе, сређивање архивске грађе, информативна средства, коришћење архивске грађе, публикавање, физичка и техничка заштита архивске грађе, архивско законодавство

После девет година од изласка из штампе овог приручника, мада је релативна та временска дистанца, завређује поновно вредновање његовог значаја са ста-

новишта широког спектра употребне вредности. Реч је о првом научном раду ове врсте на југословенским просторима.¹

После изузетно позитивних оцена рецензента, промотера и приказивача ове значајне публикације, не само за практични рад архива већ и едуковање будућих архивиста и студената на Филозофском факултету, као и личних увида у библиографију објављених радова из архивистике и

¹ Проф. др. Азем Кожар угледни историчар и архивиста из Тузле први је, (након Приручника из архивистике, Савез архивских радника Југославије, Загреб 1977.) на просторим српскохрватског говорног подручја објавио први том трилогије Архивистика у теорији и пракси. Књига је објављена у Тузли 1995. године. Следећа два тома под истим насловом објављена су такође у Тузли, 2005. и 2011. године. Оне се сматрају наставком започетог и довршеног стручног рада на многе познате и крупне научно архивистичке теме и на нове изазове које време и савремени облици записа и електроника доносе. „Ради се о спектру питања различите теоријске и прагматичне архивистичке проблематике, на које је аутор на стручним саветовањима настојао и успио да одговори на много постављених питања“. Рецензенти су му били угледни научници између којих др. Петер Павел Класинц, др. Бранко Бубеник др. Мирослав Новак, др. Изет Шаботић и други.

Др. Миле Бакић, признати архивиста, који је дуже времена радио у Архиву ЦКСКЈ-Црне Горе у Подгорици и један период времена обављао функцију Директора Државног архива Црне Горе на Цетињу, објавио је у низу четири публикације из архивистике (2007-2014). Заиста за сваку похвалу.

Књиге су различитих обрађивачких тема и наслова и то Архивистика, чији је издавач Историјски институт Црне Горе, Подгорица 2007.; Црногорско архивско законодавство, издавач Државни архив Црне Горе Цетиње, Подгорица 2009 и Развој архивске службе у Црној Гори, Подгорица 2010. и чији су издавачи Државни архив Црне Горе-Подгорица и Службени лист Црне Горе Подгорица. Тај заиста велики подухват, послужило је аутору др. Милу Бакићу као основ за припрему и објављивање капиталног дела високих вредности Валоризација архивске грађе.

Наиме, почетком априла 2014. године из већ цијењеног пера и познатог архивистичког стручњака и провереног научника, изашла је из штампе и четврта књига под насловом Валоризација архивске грађе, у издању две изузетно престижне и угледне јавне установе Црне Горе и то: Државног архива Црне Горе Цетиње и Службеног листа Црне-Подгорица, чији су рецензенти Др. Петер Павел Класинц, директор међународног института архивских наука у Трсту и адвокат и публициста Јован П. Поповић из Београда.

историје др Богдана Лекића, те мирнијег читања и премишљања о садржају уџбеника, сматрамо вредним и на други начин, рекао бих неуобичајени о уџбенику и његовом аутору.

Треба нагласити да се др Богдан Лекић бави паралелно и архивистиком и историјом, што је уочљиво из његове богате библиографије објављених радова.

Богато практично теоретско искуство аутора, као и обиље коришћене домаће и стране литературе, домаћих и међународних архивистичких стандарда, омогућили су аутору да успешно напише овај приручник. Био је то веома одговоран задатак и пред струком и пред аутором. Требало је уложити доста напора и знања у сагледавању ове комплексне материје. Није било једноставно одважити се и написати приручник који треба да искаже најсавременија архивистичка достигнућа, да служи као водила у раду архива и да понуђена решења буду на нивоу савремених архивистичких мисли. Да би се сагледале вишедимензионалне вредности овог приручника, требало је извесно време неопходно да би се извршило компаративно сагледавање са претходним, нашим и страним приручницима. Приручник је научно дело у коме аутор сублимише и критички сагледава домаћа, страна и своја сазнања из области којом се бави овај уџбеник.

НЕКЕ ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРИРУЧНИКА

Аутор се потрудио да садржај приручника добије кохерентну структурално-тематску целину. Приручник карактеришу акритичност, критичко промишљање, лексикографска обрада значајних архивистичких појмова, указивање на генезу настанка и развоја основних архивистичких делатности. Уочљива је принципјелна критичност када су у питању различити ставови познатих страних и домаћих архивиста. Аутор не робује ауторитетима, али је коректан према њима. Износећи ставове других и своја закључивања, оставља простор за њихова упоређивања путем цитата. Самосталност у промишљању и закључивању једна је од карактеристика аутора, што додатно приручнику даје квалитет. Доследан је код коришћења домаћих и међународних архивистичких стандарда. Коректно су наглашена преузета домаћа и страна архивистичка достигнућа у теорији и пракси архива, архивских служби и Међународног архивског савета.

Упоредном критичком анализом садржаја досадашњих приручника са овим најновијим, уочава се значајна раз-

лика у методолошком приказу обраде материје у целини и свако поглавље посебно. Лекићев приручник карактерише косеквентност праћења архивистичке мисли, опрезност код указивања на антитезе, коришћење проверених егзактних чињеница и сигурност код сагледавања објекта, предмета и метода рада архивистике као науке.

Приручник једног аутора тражи интердисциплинарно сагледавање материје и с тим у вези посебан напор да би приручник добио функционални карактер и одразио савремену архивистичку мисао. Да је аутор био доследан у овоме потврђује богатство коришћених приручника, књига, стандарда, прописа, чланака и разних архивистичких извора.

Требало је велико искуство, знање и напор да се обимно коришћена литература и лична теоретска и практична сазнања критички сагледају и систематизују.

Били смо већ у прилици да чујемо или прочитамо неке оцене о овом приручнику од стране рецензента, промотера и приказа објављених у архивистичким гласилима. Овог пута настојаћемо да основна питања архивистике сагледамо кроз ауторове раније објављене радове и њихово осавремењивање, а која су у приручнику добила значајна места.

Архивистика као наука. Ово питање аутор разматра још у свом основном реферату „Научноистраживачки рад у архивима“ одржаном на савезном саветовању архивских радника Југославије 1990. године, објављен у часопису Архиви, св. 1-2, Љубљана; Архивски преглед 1-2, Београд, 1992-1993. Овај рад је аутору послужио као основа код обраде питања шта је архивистика: помоћна историјска наука или самостална научна дисциплина. Домаћа архивистика по први пут добила је одговор на ово питање. У претходним приручницима то је питање остало без одговора. Лекић се њиме темељно бави и сматра га полазним у сагледавању савремене архивистике. Он аргументовано указује на генезу развоја архивистике као помоћне историјске науке и њено прерастање у самосталну научну дисциплину. При томе јасно одређује шта се има сматрати под архивистиком у ужем, а шта у ширем смислу. На основу предмета рада, његовог карактера и врсте послова, одређује време од када архивистика прераста у науку. То своје тврђење заснива на променама које су се збиле у друштву уопште и посебно код карактера коришћења архивске грађе и с тим у вези код промена функција, задатака и послова архива који су од битног значаја за прерастање архивистике у самосталну научну дисциплину. При томе Лекић се ослања и на познато филозофско схватање науке уопште. За схватање архивистике и архивске службе уопште, то има изузетан значај и то

не само за њену научну већ и друштвену валоризацију, која је често, неправедно, изостајала или је била недовољна.

Научноистраживачки рад у архивима. Из истоименог рада аутор архивистику као науку сагледава кроз научноистраживачки рад архива. Ову функцију архива сматра фундаменталном без које нема успешног стручног рада на обради архивских фондова и збирки. Из претходно објављеног рада и приручника јасно су означени послови и задаци ове врсте, који имају научноистраживачки карактер. Лекић, код научноистраживачког рада, указује на неопходност поштовања одређених начела - принципа, које треба поштовати и код стручног рада како би се задовољиле научне, друштвене и културне потребе. Овом питању посвећена је оговарајућа пажња, што доприноси бољем савременом схватању архивистике као науке, као и архивске службе у целини која има карактер посебног друштвеног значаја. Значај научноистраживачког рада у архивима и његову тематску структуру, аутор је знатно продубио у приручнику у односу на његове претходно објављене радове. Веома је важно што нам аутор указује на време, друштвене проблеме и потребе развоја културних и научних институција и у вези с тим и на нове задатке и функције архива, те и на потребу научноистраживачког рада у архивима. Научноистраживачки рад и његова потреба, јасно су дефинисани у свим областима архивистичке делатности.

Архиви и архивска грађа. Из наслова овог поглавља уочава се да су обрађена два значајна питања. Оба ова питања била су предмет раније обраде аутора. „Тридесет година развоја архивске службе СР Србије“, реферат поднет на I сабору архивских радника Србије у Београду 1976 године. (Архивски преглед, бр 1-2, Бгд. 1976). Други интересантан рад је „Предност архива општег типа који имају статус органа управе у новим друштвеним условима“ (Гласник архива и Друштва архивских радника БиХ бр. XXX/91, Сарајево 1991). За настанак и развој архива и архивске службе код нас, поред ових радова, коришћена је и друга литература. Аутор посвећује довољно пажње и развоју архива и архивске службе у развијенијим архивским земљама. Паралелно са настанком и развојем архива и архивске службе указано је на промене у карактеру схватања архивске грађе, њеног значаја и употребне вредности. Није изостављена ни обрада међународних архивских асоцијација и њихов значај за развој архивистичке мисли.

О архивској грађи, њеном значају, особености, врсти и другим питањима аутор се бави још од шездесетих година прошлог века. Објавио је неколико радова: „Неке особе-

ности документарне и мемоарске грађе“ (Архивист бр 1-4, Београд, 1966-1957), „Архивска грађа о радничком покрету у НОБ“ (Архивист, бр 1, Београд, 1969), „Методологија прикупљања и врсте мемоарске грађе“ (Архивист, бр 1-4, Београд, 1966-1967), „Неке опште карактеристике грађе и општи принципи и методи рада на обради“ (Архивски преглед, бр 1-2, Београд, 1975) и други. Темељније и опширније архивским изворима бави се у својој докторској дисертацији: „Архивски извори за историју социјалистичке Југославије 1943-1953“, Архив Југославије, Београд, 1987.

Ауторова даља промишљања о архивској грађи као историјском извору за друге науке, уметност и друге културне и оперативне потребе, сумарно су дата у приручнику. Несумњиво, аутор користи своја научна и стручна сазнања објављена пре приручника, посебно из своје књиге „Архивски извори за историју социјалистичке Југославије 1943-1953“. Међутим, он се није ослонио само на претходна сазнања, већ ову тему знатно дубље и свестраније сагледава у приручнику. Посебно се задржава на појму, врсти савремене грађе и њен значај као интердисциплинарног извора сазнања. Питања савремене архивске грађе сагледава по основу канцеларијског пословања, подлоге докумената на којем су писани, по функционалној основи и по архивистичком основи. Бавећи се појмом архивске грађе, изражава несхватање зашто мемоарска и филмска грађа није обухваћена дефиницијом о архивској грађи када се зна да је назив архивске грађе изведен из назива архива.

Заштита архивске грађе ван архива. Овом значајном питању посвећена је одговарајућа пажња. Аутор се тиме бави током седамдесетих и осамдесетих година прошлог столећа. Аутор је поред објављених чланака аутор и приређивач неколико публикација из ове области. Издавајмо чланке: „Послератни развој система заштите архивске грађе и регистратурског материјала ван архива и даљи правци развоја у СР Србији“ (Архивски преглед, бр 1-2, Београд, 1974), „Заштита архивске грађе Савеза комуниста Југославије“ (Архивски преглед, бр. 1-2, Београд, 1974), „Неки проблеми заштите и преузимања архивске грађе која се налази у приватном поседу“ (Архивист, бр. 1-2, Београд, 1974). Од публикација, осим докторске дисертације, значајно је указати на: „Заштита архивске грађе и регистратурског материјала за случај непосредне ратне опасности, рата и других ванредних прилика“, САРЈ, Београд, 1987; „Заштита архивске грађе федерације“, Архив Југославије, НИРО Привредни преглед, Београд, 1988. и „Канцеларијско

пословање савезних органа и организација“, Архив Југославије, Београд, 1990. У наведеним публикацијама дати су реферати са одржаних архивских саветовања и саветовања која је организовао Архив Југославије. Лекић је један од аутора и приређивача ових публикација. У докторској дисертацији аутор се детаљно бави проблемом заштите архивске грађе ван архива. Указујући на значај овог питања, од кога зависи колико и која ће документа бити сачувана, аутор упозорава на пресудни значај законодавне регулативе, друштвене свести и одговорности, али и од доследног спровођења правног и стручног система заштите у коме је функција архива веома битна као одговорне институције за заштиту ове врсте културног добра. Лекић се залаже да се аутоматизовано канцеларијско пословање прилагоди и потребама архива. Он заступа став да се после излучивања безвредног регистратурског материјала изради такозвани скраћени деловодни протокол за документа трајне вредности. Сматра да ово информативно средство може добро да послужи и архиву за коришћење архивске грађе до њене архивистичке обраде.

Валоризација архивске грађе. Питање валоризације архивске грађе аутор сматра темељним за сваки савремени архив. Од одговорне и стручно обављене валоризације зависи шта ће се сачувати од докумената за садашња и будућа научна истраживања. Аутор полази од тога да уништен оригиналним документима нема алтернативе. Овом питању, оправдано, посвећује читаво једно поглавље. Валоризацијом архивске грађе Лекић се бави још од 1986. године. Познати су његови објављени радови: „Валоризација архивске грађе“ (Архивист, бр. 1-2, Београд, 1986) и „Културно благо архива Југославије и њихов значај за историју народа и народности Југославије“ (Архивски преглед, бр. 1-2, Београд, 1988). Овим питањем темељно се бави и у својој књизи „Архивски извори за историју социјалистичке Југославије“, у којој посебан део посвећује садржајном вредновању архивске грађе као историјског извора. Ту он кроз пет глава обрађује питање садржајног вредновања: по институционалном основу, садржајно вредновање унутар фондовских целина, садржајно вредновање правних аката као архивске грађе, критичком анализом архивске грађе као историјских извора и садржајно вредновање докумената као историјских извора. Тематска структура овог дела књиге јасно указује са којом је озбиљношћу обрађено ово питање. Отуда је разумљиво што аутору није представљао проблем код обраде овог питања у приручнику, јер је већ пре тога био ушао у суштину ове материје.

Валоризација архивске грађе у Приручнику добила је посебно поглавље са 36 страна текста. Ово поглавље чини синтезу домаћих, страних и личних практично-теориских искустава. Обрађено је кроз следеће поднасловне: предмет и задатак валоризације, искуства развијених архивских служби приликом вредновања архивске грађе, развој архивистичке мисли о одабирању архивске грађе код нас, листа категорија регистратурског материјала са роковима чувања, организација и израда листе, излучивање безвредног регистратурског материјала према листи, методологија одабирања архивске грађе и критеријум вредновања архивске грађе. Ово питање по први пут обрађено је на начин и са опсегом који заслужује. Реч је о фундаменталном питању архивистике, које је у Приручнику из архивистике (1977) било обрађено доста ограничено, без дубљег сагледавања. У приручнику ово питање обрађено је кроз два подналова (на 29 страна), што говори о студиозности са којом је обрађено. Полазећи од тога да је архивска грађа најзначајнији извор сазнања о прошлости, да уништена документа немају алтернативу, као и да архивска грађа има интердисциплинарни садржајни карактер то је разумљиво што се аутор толико посвећује овом питању. Отуда није случајно што аутор заступа становиште да се код вредновања архивске грађе требају консултовати различити профили стручњака. Аутор прихвата и оцене оних архивиста који указују на чињеницу да архивиста није у стању да сагледа све потребе различитих и бројних наука, без обзира колико било његово образовање широко.

Оно што је посебно значајно за валоризацију архивске грађе, то су критеријуми за вредновање докумената. Лекић је ово питање и раније обрађивао, али овог пута то чини знатно студиозније. Он критерије сврстава у шест основних група и то по основу: значаја ствараоца грађе; значаја садржаја докумената; времена и места настанка докумената; сачуване количине архивске грађе; значаја спољних и других обележаја докумената и по основу категоризације архивске грађе. Свака од ових група садржи по неколико критерија за утврђивање својсва архивске грађе. Веома је битно што нас аутор упозорава да се критерији примењују зависно од карактера докумената. Колико ће се критерија и по ком основу применити у одређеном случају зависи од документа. Треба рећи да је Лекићев допринос у сагледавању и обради овог питања несумњиво велики. Тако смо по први пут добили критеријуме вредновања архивске грађе, што је изузетно важно.

Комплетирање архивске грађе. У групи значајних затака архива спада рад на комплетирању дефицитарних фондова и збирки. То се нарочито односи на фондове и збирке из ратних периода у којима је уништана грађа, на илегалне покрете који су избегавали да остављају писане трагове о својој делатности и на службе чији се рад одвија делимично или у целини без писаних докумената. Проблем комплетирања архивске грађе, такође је био предмет ауторовог интересовања. То показују следећи радови: „Методологија прикупљања и врсте мемоарске грађе“ (Архивист, бр. 1-2, Београд 1966), „О потреби за прикупљањем и формирањем тематских архивских целина мемоарском грађом“ (Архивист, број 1-2, Београд 1968), „Архивска грађа о радничком покрету и НОБ“ (Архивист, број 1-2, Београд, 1973). Припрема и рад Округлог стола са темама: „Истраживачки пројекти Архива Југославије“ (Билтен Архива Југославије, број 4, Београд, 1982).

Питање комплетирања архивске грађе аутор у Приручнику сагледава кроз следеће поднасловне: Предмет и задатак комплетирања, Основни узрочници некомплетности грађе, Комплетирање документарном грађом, Комплетирање мемоарском грађом. Код рада на истраживању, снимању и комплетирању документарном и мемоарском грађом дата је методологија рада од претходних припрема до истраживања и снимања. Посебно се истиче да код овог посла не сме бити импровизације. У том циљу предвиђа се претходно утврђивање стања дефицитарних фондова и збирки које треба комплетирати документима фондова и збирки стране провенијенције. Лекић наглашава да овај посао треба радити у сарадњи са САНУ, историјским институцијама, професорима универзитета. Аутор се залаже и истиче предност систематског истраживања које треба да се спроводи у организацији архива Србије. Тематско истраживање препушта истраживачима који то обављају о свом трошку. За снимљену грађу о трошку друштва обавезно треба да се преда надлежном архиву. Истраживања и снимања грађе у циљу комплетирања треба да се врше на основу дугогодишњег плана, урађеног од стране еминентних научних радника, познаваоца грађе у иностраним архивима. Такође и истраживања, одабир и снимање докумената у иностраним архивима треба да обављају историчари и други научни радници који се баве одређеним историјским периодом. Дугорочни план истраживања треба да садржи, као и извештаји истраживача, податке о називу државе, називу архива, називу фонда или збирке, како би се обе-

збедио континент истраживања и избегло дуплирање истраживања.

Комплетирање мемоарском грађом врши се на основу сећања актера и учесника догађаја и збивања. Читав поступак припреме и узимања сећања методолошки је обрађен. Такође је указано на врсте мемоарске грађе и њихову верификацију. Гледано у целини, ово и друга питања везана за комплетирање архивске грађе дата су у виду стандарда. Аутор је своја искуства, али и других архивиста, зналачки систематизовао и прилагодио циљу приручника.

Сређивање архивске грађе Практично искуство на сређивању архивске грађе у градском, републичком и савезном архиву током шездесетих, седамдесетих и осамдесетих година прошлог века, аутор је успешно презентовао кроз теоретске радове, објављиване током тих деценија. Ту спадају: „Стручна помоћ на сређивању партијске грађе на терену (у пракси) Историјског архива Београда“ (Архивист број 1-2, Београд 1965); „Упутство за сређивање архивске грађе Савеза комуниста Београда“ (Архивски преглед, број 1-2, Београд 1965); „Сређивање грађе послератних синдикалних организација“ (Архивист, број 1-2, Београд 1966); „Формирање комплекса архивских фондова од послератне грађе друштвено политичких организација“ (Архивски преглед, број 1-2, Београд 1971); „Неке опште карактеристике и општи принципи рада на сређивању грађе друштвено политичких организација“ (Архивски преглед, број 1-2, Београд 1975); „Сређивање архивских фондова по принципу слободне провенијенције“ (IX конгрес архивских радника Југославије, СДАРЈ, Струга 1980); „Теоретско-практично сагледавање сређивања фондова по принципу слободне провенијенције и израда инвентара“ (Билтен Архива Југославије, број 4, Београд 1982); „Прва и друга фаза обраде архивске грађе настале после 1945. године“ („Содобни архиви“, Марибор 1986); „О неким основним проблемима обраде архивске грађе фондова социјалистичког периода“ (Македонски архивист, Скопље 1984). Изнети подаци о објављеним радовима говоре да аутору није било тешко да обради ово поглавље у приручнику и да нам своја теоретско практична искуства презентује у делу који се односи на сређивању архивске грађе по принципу слободне провенијенције. Тако он, не само што оставља могућност примене овог принципа у пракси сређивања, већ даје и методологију рада код његове примене. Лекић није заговорник примене овог принципа у случајевима где је могуће применити принцип провенијенције. Поред методологије сређивања грађе које је регулисано „Упутством архивског већа Србије“, а

које се односи на све ствараоце грађе, Лекић обрађује и питање сређивања фондова са специфичном структуром архивске грађе која произилази из структуре управљања ствараоца грађе. Он ту издваја две основне групе документа: 1. Документа настала из рада органа управљања и 2. Остала документа. За прву и најважнију групу даје методологију сређивања, а за другу предвиђа сређивање на основу канцеларијског система који је примењиван у регистратури (изворни систем).

Информативна средства. Информативним средствима аутор се бави и практично и теоретски. Познати су његови чланци: „Значај и потреба за јединственим пописом мемоарске грађе“ (Архивски преглед, број 1-2, Београд 1973); „Израда инвентара за фондове сређене по принципу слободне провенијенције“ (IX конгрес СДАРЈ, Струга 1990); „Искуство југословенских архива на сређивању и изради научноинформативних средстава“ (Међународно саветовање архива, Капри 1991). Један је од аутора публикације „Архивски фондови и збирке у СФРЈ, СР Србија“ (СДАРЈ, Београд 1978), као и неколико информативних средстава (каталог, водич, преглед) архивских изложби документа.

Достигнућа домаћих и страних архивских служби, као и личних, аутор користи у обради овог поглавља кроз три основна подналова: Настанак, предмет и задатак информативних средстава; Искуства развијених архивских служби; Информативна средства код нас. Лекић по први пут код нас, указује на настанак, предмет и задатак информативних средстава у контексту друштвеног развоја и потреба науке. Искуства развијенијих архивских служби критички сагледава и указује на њихове специфичности. Наша искуства су дата детаљније као и искуства оних земаља чија су решења, по оцени аутора, најприменљивија и задовољавају потребе науке. Стандарди израде информативних средстава дати су коректно са назнаком њихових аутора. Класична информативна средства дата су разрађено, без обзира да ли се ради о домаћим или појединих држава ако су оцењени као најбоље решење. Реч је о стандардима класичног типа информативних средстава, којима је посвећено ово поглавље. Било је то неопходно учинити из два основна разлога: 1. што су у највећем делу, код нас информативна средства још увек класичног типа и 2. што предстоји њихова аутоматизација. Оно што треба истаћи је да аутор информативна средства групише према њиховој структури података и намени. Сврстава их у три основне групе: евиденциона, општа и научноинформативна. Код сваке од ових група указује на њихову намену, садржај и врсту. Посебно се задржава

на научноинформативним средствима указујући на њихове појмове, намену, садржај, заједничке карактеристике, врсте, начела, методологију, структуру и на индексе као помоћна научноинформативна средства. То што се аутор највише задржава код каталога, као врсте научноинформативног средства није случајно јер је то, како се истиче, најпогодније средство за аутоматску обраду података. Треба рећи да су добро уочени приоритети израде информативних средстава и њихово преношење у аутоматизовану базу података.

Аутоматизација архивског система информисања о архивској грађи. Овом темом аутор се бави интензивније од почетка деведесетих година прошлог века. Један је од аутора и приређивач публикације „Канцеларијско пословање савезних органа и организација“ (Архив Југославије, Београд 1990) која садржи реферате са саветовања (одржано у организацији Архива Југославије) и прописа којима се регулише канцеларијско пословање. Наредне 1991. године држи реферат на савезном саветовању архивских радника, који је објављен у часопису Сodobни архиви, Марибор 1991. године. С обзиром да је регистратурски материјал извор архивске грађе то је архивско интересовање према канцеларијском пословању изузетно значајно не само због заштите архивске грађе већ и њене обраде у првој фази. Посебно интересовање аутора према питању излучивања безвредног регистратурског материјала на основу утврђених рокова и листи и према изради „скраћеног деловодног протокола“ архивске грађе после излучивања. Аутор сматра да овакво информативно средство, нека врста аналитичког инвентара, може послужити као информативно средство у архиву до архивистичке обраде фонда.

Полазећи од значаја осавремењивања и изградње јединственог и аутоматизованог архивског система, овом питању посвећен је одговарајући простор у приручнику. У оквиру овог питања указано је на циљ и задатак и особности компјутерске обраде података. Посебно питање посвећено је међународним архивским стандардима донешеним од стране Међународног архивског савета. Детаљно су дати општи међународни стандарди за опис архивске грађе и стандарди архивистичког нормативног записа за правна и физичка лица и породице. У овом делу аутор упозорава да се њихово коришћење треба усагласити са другим стандардима и терминологијом коју је такође донео МАС. Оно што чини посебан ауторов допринос је што даје могућу структуру архивске базе података која се базира на основним

функцијама архива. Није изостављено ни питање организације система информисања.

Полазећи од тога да је архивска грађа културно добро од општег друштвеног значаја, залаже се за децентрализацију информативних центара који би функционисали на бази јединствене обраде архивске грађе, јединствене базе података и јединственог софтверског и хардверског система који су међусобно компатибилни. Лекић таков систем омогућава умрежавање информационих архивских центара ради пружања података о архивској грађи из било ког архива и са било које локације, као и стварању оптималне могућности за коришћење архивске грађе за научне, културне, оперативне и друге потребе. Могућност одступања од јединствене базе података остављена је само архиву који по основу закона обавља посебне функције од интереса републике, који за те послове има додатне базе података. Како је приручник намењен корисницима различитих нивоа и познавања архивистике, то су дате основне карактеристике, принципи рада и могућности које пружају рачунари и интернет. На аутоматски архивски информациони систем аутор гледа као на императив времена и потребу науке и културе. С тим у вези указује на потребу постепене кадровске, техничке и програмске припреме и преласка на савремени систем обраде и информисања у складу са међународним архивским стандардима.

Публиковање архивске грађе и архивских информативних средстава. С обзиром на значај ове архивске делатности, овој теми посвећена је и одговарајућа пажња. Из коришћене литературе (домаће и стране) уочава се напор аутора да ову тему што боље обради и приближи је практичној примени. Коришћено је и лично искуство аутора. У време писања приручника, аутор је већ имао неколико књига са објављеном архивском грађом, као и информативна средства, што му је помогло у лакшем сагледавању проблематике архивских публикација.

Публиковање архивске грађе обрађено је најпотпуније до сада код нас, како са теоретског тако и практичног становишта. Обрађена су сва релевантна питања као што су: циљ и задатак публиковања архивске грађе; први издавачки подухвати (код нас и у свету); врсте публикација докумената; основна структура зборника докумената; припрема за истраживање и одабирање докумената; одабирање докумената за публиковање; избор и припрема основног текста документа за публиковања; прилози и илустрације и научни апарат зборника докумената. Овако обрађено питање публиковања архивске грађе отклонило је многе

досадашње дилеме у вези основних стандарда како треба објављивати документа.

Публиковање архивских информативних средстава, такође је обрадио и сагледао са више аспеката од значаја за науку и друге друштвене потребе. Да би се избегла произвољност у овом послу, аутор указује на значај публиковања информативних средстава; предуслове које треба поштовати код објављивања информативних средстава; избор информативних средстава за публиковање полазећи од карактера намене којима служе; обрађена су и питања прилога и илустрација које прате публикацију документа: редакторска, лекторска и техничка припрема рукописа за штампање. Аутор посебно упозорава на поштовање неких основних критерија код избора врсте информативних средстава за публиковање (општих, научно-информативних, појединачних), зависно од њиховог карактера, садржаја информација и намене. Првенство се даје општим и информативним средствима, а потом појединачним за одређене фондове и збирке или одређену групу фондова. Код информативних средстава фондова и збирки предност је дата коначно урађеним информативним средствима и за садржајно значајније фондове и збирке. Аутор и код овог питања користи лична искуства на изради информативних средстава. Ту спадају: „Архивски фондови и збирке у СФРЈ, СР Србија“, СДАРЈ, Београд 1978; „Кроз Архив Србије“, Архив Србије, Београд 1977, Архив Југославије, „Водич за коришћење архивске грађе“, Архив Југославије, Београд 1985. година.

Коришћење архивске грађе. У обради овог питања, поред богате домаће и стране литературе, аутор користи и лично искуство из истраживачког рада у области архивистике и историје. Његова докторска дисертација посвећена је архивским изворима, њиховој заштити, валоризацији, обради. Одговарајућу пажњу посвећује њеном коришћењу у научне, културно-просветне, оперативне и друге потребе. Лекић је и један од аутора и приређивач публикација о коришћењу архивске грађе у архиву. Ту спадају: „Архив Србије“, Архив Србије, Београд, 1977. и „Архив Југославије и културно благо које штити“ и друге, као и информативна средства о њима.

Кроз свеобухватна сагледавања ове значајне делатности архива уочава се богато коришћење домаћег и страног искуства, али и личног. Тако је коришћење архивске грађе сагледано са више аспеката: 1. За научне потребе (од друштвених до егзактних наука и уметности); 2. За културне потребе (од развијања односа према културним добрима,

па преко обележавања културних знаменитости и истакнутих личности, преко изложби, предавања, ТВ серија, такмичења мултимедијалних програма); 3. За потребе наставе из историје (до публиковања историјских читанки, мањих зборника докумената, албума фотографија, практичне наставе студената из истраживања, посебно радова итд); 4. Сарадња архива са архивима, сродним и другим институцијама на остваривању културног деловања (музејима, библиотекама, привредним субјектима, државним органима, ствараоцима грађе и сл.); 5. За оперативне потребе (државних органа, институција у чијим је радом настала грађа, институције које обављају послове дугорочног карактера (одржавање разних система); 6. За потребе институција које се баве праћењем процеса и достигнућа у научном, техничком, организационом и другом погледу; 7. За личне потребе грађана код остваривања права из радног, социјалног, здравственог и имовинско правног односа; 8. Коришћење архивске грађе у читаоници архива, где се обезбеђују услови за коришћење грађе, али и контрола правилног руковања са документима и води евиденција корисника, коришћене грађе и обрађених тема.

Кадровско питање. Кадрови су за аутора темељно питање и основни предуслов сваког успешног рада савременог архива. За успешно обављање основних функција и задатака архива и за његов углед у друштву, неопходан је научни и стручни кадар. Аутор се залаже за адекватно решење кадровског питања да би се обезбедио успешан и квалитетан рад на научноистраживачким и стручним пословима. То је основно полазиште код ауторовог инсистирања да се образовање архивистичких кадрова обезбеди кроз редовни систем школовања и стицања научних звања. На архивистичка звања гледа као на неопходна у прелазном периоду док се не остваре могућности за стицање научних звања. Аутор истиче да научноистраживачки рад у архивима представља темељну основу за валоризацију архивске грађе, обраду фондова и збирки, публиковање архивске грађе и информативних средстава, припрему изложби докумената, разних публикација научно-популарног карактера, предавања итд. Отуда је Лекићу несхватљиво како је могуће да се у библиотекарској струци обезбеђује стицање научних звања у редовном систему образовања, а архивистичкој струци не, иако и једна и друга струка имају за основне функције и задатке заштиту, обраду, публиковање и стварање услова за коришћење културних добара. За њега је неприхватљиво да се у XXI веку архивистичка струка враћа на стручне испите, уместо да иде корак даље и створи

услове за добијање кадрова који ће бити спремни да одговоре изазовима и потребама савременог друштва.

Архивско законодавство. Архивским законодавством Србије и Југославије аутор се дуго времена бавио, још од почетка предавања овог предмета на Архивистичком течају. Објавио је два историјска прегледа развоја архивског законодавства: Србије (Архивски преглед, број 1-2, Београд, 1966-1967) и Југославије (Архивски преглед, број 1-2, Београд, 1990). Ови радови су настали на основу његових скрипти предавања на Архивистичком течају, са извесним допунама. Отуда је разумљиво што ови радови чине основу садржаја овог поглавља у Приручнику.

Физичка и техничка заштита архивске грађе. Ова тематика не спада у архивистику у ужем смислу. Ипак јој аутор посвећује одговарајућу пажњу. Успешно користи најсавременију литературу из ове области.

Овим поглављем обухваћена су и обрађена сва релевантна питања користећи се домаћим, страним и личним искуствима, бавећи се паралелно архивистиком и историјом.

Изузев првих шест година проведених у просветно-вакспитним институцијама, остали радни век др. Лекић провео је као шеф одсека у Историјском архиву Београда (1960-1970), начелник одељења у Архиву Србије (1970-1977) и као помоћник директора Сектора за архивистичке послове у Архиву Југославије. За време рада у архивима стекао је стручна и научна звања: архивисте (1962), вишег архивисте (1975), архивског саветника (1976). Године 1983. докторирао је на теми: „Архивски извори за историју социјалистичке Југославије 1943-1953. године“ која је објављена у издању Архива Југославије 1987. године. Реч је о првом научном ове врсте на југословенским просторима.

О богатом Лекићевом стручно-архивистичком ангажовању и доприносу најбоље говоре следеће чињенице: био је председник Архивског већа Србије и члан више његових комисија: за утврђивање архивистичких стандарда; професор Архивистичког течаја; члан Комисије за доделу архивистичких звања у Србији; председник Научно-истраживачког савета САРЈугославије; члан Научног већа Института за новију историју Србије; члан уже редакције часописа Архивски преглед; главни и одговорни уредник савезног часописа Архивист; аутор више реферата одржаних на републичким, савезним и међународним архивистичким саватовањима и конгресима.

Др Богдан Лекић је аутор, коаутор и приређивач 21 књиге (10 из архивистике и 11 из историје). Има богату би-

блиографију објављених радова у архивистичким и историјским часописима. Аутор је и коаутор више архивистичко-документарних изложби и информативних средстава о њима („Бањица 1941-1944“, „Нови Београд 1948-1968“, „Омладина у радне победе 1941-1977“, „Архив Југославије и културно благо које штити“ и др.). Објавио је више историјских фељтона у Политици, НИН-у, Вечерњим новостима, Гласу и другим информативним средствима.²

Лекићев приручник Архивистика веома је добро оцењен од стране рецензента, промотера, издавача и архивистичких стручњака. Издавајемо неке делове из тих оцена:

Др Војислав Глишић, наш познати историчар, у својој рецензији поред осталог пише: „Он је могао успешно да напише овај приручник из архивистике захваљујући комплементарности личног искуства и знања из архивистике које је стекао током дугогодишњег рада. Пошто суверено влада проблемима из архивистике могао је да то методолошки и структурално успешно обради. То је могао да уради као познати архивиста и историчар, јер нема ниједне области из архивистике из које није објавио научне и стручне радове. Целокупно своје знање из архивистике управо је демонстрирао у овом приручнику.“

Проф. др Арсен Ђуровић са Филозофског факултета у Београду у свом студиозном излагању, као главни промотер овог приручника, изнео је своје високо мишљење о његовом садржају, методолошкој обради и научном доприносу архивистичкој мисли, као сублимацији достигнућа у овој области.

Милић Петровић, архивски саветник и наш познати архивиста у свом промотивном тексту објављеном у часопису Архива Југославије Архив, после дуже анализе садржаја приручника закључује: „Уџбеник Архивистика је резултат доброг познавања архивистичких дела код нас и у свету. Појава овог уџбеника сведочи о великом стручном и научном нивоу аутора и његовом богатом искуству у области ар-

хивистике. Може се рећи да је ово његов дар струци којој је посветио скоро цео радни век.“

Небојша Јовановић, уредник серије универзитетских приручника у Заводу за уџбенике и наставна средства истакао је да је приручник Архивистика један од бољих уџбеника у овој серији.

Јован П. Поповић, бивши директор Архива Југославије, у приказу овог приручника објављеног у часопису Архивски Записи број 14/2007, Цетиње 2008. пише: „Научник Лекић је крунисао своје дугогодишње седиментирано знање овом књигом, чиме је његова стручност стигла до једног од малобројних мјеста на пиједестал архивистичке науке“.

Увидом у библиографију објављених књига, чланака, приказа и других радова из архивистике и историје дошао сам до закључка да нам аутор овог приручника није још све рекао, те да има простора и потребе да нам у другом допуњеном издању (уколико је то прихватљиво аутору) омогући, још ближа сазнања, јер смо сигурни да он то може и хоће.

Да је реч о изврском znalцу из области архивистике и веома плодном писцу и ангажованој личности у архивистичкој струци говори и признање које је добио: Захвалница Друштва архивских радника Србије за сарадњу, унапређење и развој Друштва 1975; Повеља Савеза друштава архивских радника СР Србије за сарадњу и унапређење архивске делатности 1974. и Повеља Архива Југославије за посебан допринос у раду, развоју и афирмацији Архива Југославије 1986. године.

² Аутор је при изради овог приручника, консултовао бројну домаћу и страну литературу, без обзира где се она налази у књигама, часописима, и другим гласилима. Наравно у вишој мери је користио своје објављене књиге и радове, јер је то и био саставни дио обављања функције на којој се налазио. И из литературе коју наводи у књизи др. Лекић је користио 15 приручника из архивистике; 10 часописа из архивистике различитих издавача; 40 стручних публикација, 22 домаћа стручна упутства или препоруке; 15 међународних докумената (препорукa, стандарда...); 45 законских и подзаконских прописа (Србије, и покрајина Војводине и Косова и Метохије) и преко 150 архивистичких чланака. Наравно Ту је унет и одређени број наслова његових радова.

РЕЗИМЕ

Књига (архивистички приручник) др. Богдана Лекића, Архивистика коју је објавио Завода за уџбенике и наставна средства, Београд угледала је светлост дана 2006. године. Након десет година од изласка из штампе овог приручника, мада је релативна та временска дистанца, наравно и због брзе продаје исти завређује поновно вредновање његовог значаја са становишта широког спектра употребне вредности.

Ради комплекснијег сагледавања аутор овог рада скоро неубичајеном методологијом приступио је аналитичкој разради приручника у целини и појединачно по поглављима. Приручник садржи предговор и петнаест поглавља: архивистика као наука; архиви и архивска грађа, заштита регистратурског материјала и архивске грађе ван архива; валоризација архивске грађе; преузимање и смештај архивске грађе; комплетирање архивске грађе; сређивање архивске грађе; информативна средства; аутоматизација архивског система информисања; публикување архивске грађе ; коришћење архивске грађе; коришћење архивске грађе и књижног фонда; физичка и техничка заштита архивске грађе; архивски кадрови; смештајни простори и техничка опрема и архивско законодавство.

Свако од наведених поглавља-наслова има скоро уједначену вредност.

SUMMARY**THE BASES OF THE REFERENCE BOOK ARCHIVISTICS BY BOGDAN LEKIĆ, PHD, AND ITS APPLICABILITY IN THE FIELD AND IN SCIENCE.**

The book (i.e. the reference book on archivistics) by Bogdan Lekić, PhD, was published in 2006 in Belgrade by Zavod za Udžbenike i Nastavna Sredstva. Ten years after it was first published (____), it deserves a new evaluation from the point of view of its wide applicability. Aiming at providing a more complex review of the reference book, the author has used almost unconventional methodology to analyse it, as a whole and each of the chapters separately. The reference book consists of the foreword and fifteen chapters: Archivistics as a Science; Archives and Archival Material; The Protection of Registry and Archival Material Outside an Archive; The Valorization of Archival Material; Archival Material; Completing Archival Material; Managing/Ordering Archival Material; Information Means; Automatization of an Archive's Information System; Publishing Archival Material; Using Archival Material; Using Archival Material and a Book Fund; Physical and Technical Protection of Archival Material; Storage Spaces and Technical Equipment; and Archival Legislation. Each of the chapters are almost equally valuable/worthy.

САМОДЕРЖА ВСЕРОССИЙСКАГО
И ПРОЧАЯ, И ПРОЧАЯ, И ПРОЧАЯ,
АЛЕКСАНДРА ПАВЛОВИЧА
ИМПЕРАТОРА

Объявляем
Кресте Вспомоща Свободного
которому для свободного труда и обратно прозда, данъ сей патентортъ
за подписаниемъ и съ приложениемъ герба посло посима
сб срокомъ на Астана Кресте Вспомоща Свободного
данъ 1804 года.

ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛІЧЕСТВА
Всмилоштивйшаго Государя моего Дѣв-
спвишельнаго Спавейкаго Совѣтника, Хер-
сонскій Гражданскій Губернаторъ и Кавалеръ А. Орловъ.

Handwritten notes in cursive:
Всмилоштивйшаго
Государя
Императора
Александра Павловича
и прочая, и прочая, и прочая.

у дѣду С. Павловича
Благодарному Господину
писару Свѣдѣльскій
Зорьку Богдановичу.

Позналии Якова Обвилосавъ Милославскийи
Государь и Князь Павелъ, да се на штиномъ штиномъ
художѣ и художѣ брае и штиномъ штиномъ
и штиномъ штиномъ Штиномъ Штиномъ
Славному Потерительству втиномъ штиномъ
да се не штиномъ штиномъ штиномъ
Штиномъ штиномъ Штиномъ штиномъ
Штиномъ штиномъ Штиномъ штиномъ
Штиномъ штиномъ Штиномъ штиномъ

Large handwritten note in cursive:
Всмилоштивйшаго
Государя
Императора
Александра Павловича
и прочая, и прочая, и прочая.

Handwritten signature and note:
№ 958
Арина Шт
у Монарву.

Handwritten signature and note:
Арина Шт
у Монарву.

Handwritten signature and note:
Государь Павлович
Милославский

МИХАИЛЪ ШОБРЕНОВИЧЪ III
ПО МИЛОСТИ БОЖІЕЙ И ВОЛЫ НАРОДА
КНЯЗЬ СРВСКІЙ

Величавому
Штиномъ штиномъ Штиномъ штиномъ
Штиномъ штиномъ Штиномъ штиномъ

Милославский
Штиномъ штиномъ Штиномъ штиномъ

Штиномъ штиномъ Штиномъ штиномъ

историографија
istoriografija
historiography

historiography
istoriografija
историографија

СТРЕЉАЧКО ОРУЖЈЕ ОРИЈЕНТАЛНОГ ПОРЕКЛА У НАОРУЖАЊУ ПОЛИЦИЈЕ У СРБИЈИ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА

Сажетак: У раду је дат кратак преглед стрељачког оружја оријенталног порекла у употреби у Србији у првој половини XIX века. Дат је и његов сажет опис као и порекло. Посебна пажња је посвећена оружју прављеном на нашем тлу.

Кључне речи: стрељачко оружје оријенталног порекла, стрељачко оружје, крџалинке, велики рашак, каранфилке, далијанке, арнаутке, шишане, чопорак, штуцеви, гарубин, призрацац, шиља, леденица

У првој половини XIX века у Србији је доминирало стрељачко оружје оријенталног порекла. Додуше, у војним магацинима је било и савременог стрељачког оружја произведеног у мануфактурним радионицама Русије и Аустрије, али је реч о релативно ограниченом броју пушака и пиштоља на капислу, тзв. капислара. Код војних обвезника је све до формирања народне војске почетком шездесетих година доминирало оружје на кремен и то углавном оријенталног порекла. Пушака и пиштоља на капислу је било релативно мало. Тек са великом испоруком пушака капислара 1863. године из Русије пушке кременаче су отишле у историју. Јасно је да су и разне полицијске снаге у Србији све до средине XIX века биле наоружане углавном оружјем на кремен и то управо најчешће оним оријенталног порекла. Зато ћемо се у овом тексту упознати са тим оружјем.

Од стрељачког оружја оријенталног порекла користиле су се дуге пушке и мале пушке (пиштоље) различитих модела. Овде морамо скренути пажњу на то да се у народним песмама, оригиналним српским изворима, па и старим речницима (на пример Вуков или Маретићев) уместо термина пиштољ употребљавао термин мала пушка. У народу, па чак и међу стручњацима често се као синоним за мале

пушке користи реч кубура, што није у потпуности тачно, јер су кубуре мале пушке које су се носиле у кубурлуцима о јабуци на седлу.²

ДУГЕ ПУШКЕ

Дуге пушке крџалинке, велики рашак, каранфилке, далијанке

Сви извори се слажу да су најчешће пушке биле “крџалинке”, потом “арнаутке” са својим варијантама а најмалобројније су биле јаничарске пушке “шишане”, наравно не рачунајући и неке ретке моделе.

Постојали су велики и мали рашак. Велики рашак је био најсличнији арнаутки само му је кундак на врху био рашљаст.³

“Далијанке” су биле пушке обично дугачке 2 - 3 метра, цев је била спојена са усадником помоћу 12 прстенова, а кундак је био украшен “срмом” и седефом. Ранији испитивачи Дебра наводе да су пушке Албанаца (и “Далијанке” и “Чопорак”) биле украшене златом и сребром.⁴

На основу испитивања типологије пушака кременача у употреби на Балкану које је урадила Ђ. Петровић (које су и израђиване у постојећим оружарским центрима Балкана), “далијанке” би биле пушке које су представљале једну варијанту пушке кременаче познате под именом “каранфилка” или “рашак”, која је “најсличнија арнаутки, само .. је кундак на врху рашљаст”.⁵ За разлику од тих пушака, “далијанке” су поседовале знатно масивнији, пласнатији кундак, који је био мање извијен нагоре, а имао је и знатно мање наглашене извијене бочне ивице у рашље на крају кундака. Каткада се рашље нису уопште ни јављале.

2 Ćurčić V., 1926, 9

3 Бјелокошић Л., 1898, 123-124

4 Вељ М., 1899, 36; Смиљанић Т., 1934, 69

5 Бјелокошић Л., 1898, 3, 123 и 124; Ćurčić V., 1944, 189; Petrović Đ., 1974, 16

1 Рад је настао у оквиру истраживања на пројекту Структура и функционисање полицијске организације – традиција, стање и перспективе, који се реализује на Криминалистичко-полицијској академији у Београду.

У ствари, можда и главна њена одлика је била овај арапски односно берберски тип кундака који је био танак. То је била дуга и тешка пушка, која се приближавала типу пушака које су рађене у северној Италији за извоз Берберима у северну Африку.⁶

Пушке “каранфилке” и њихова варијанта “далијанке” допрле су на Балкан из северне Италије, највероватније у првим деценијама XVIII века, ако не и нешто раније. Главни лиферант „каранфилки” била је једно време фирма *Carlo e figlio*⁷, од чега је постало у Елбасану име те пушке “карафили”,⁸ у Грчкој “кариофилији”, а код нас “каранфилка”. Те пушке су биле првенствено намењене Грчкој и Епиру⁹ и централној Албанији. То је била главна пушка учесника у грчком устанку 1821. године. Исту такву пушку добио је од енглеског краља Али паша Јањински 1821.¹⁰ Те пушке називале су се у Србији и “крџалинке”,¹¹ вероватно по томе што су их на Балкану носиле личне пратње албанских паша крџалије.¹² Занимљиво је да Вид Вулетић Вукасовић, који је добро познавао старо оружје, даје термин “дибранеше” употребио за једну врсту дуге пушке код коњице.¹³ Сасвим је могуће да се у нашим западним крајевима, где је Вукасовић прикупљао податке, “далијанка” из Дебра звала “дибранеше”.

С правом се може претпоставити да су “далијанке” допрле у Дебар из централне Албаније, из Драча и Елбасана, јер за северну Албанију био је карактеристичан други тип пушке, тзв. пушке арнаутке или танчице. На порекло пушке “далијанке” из централне Албаније указивало би и предање да је кундак те пушке био украшен седефом. Примена седефа на пушкама била је типична за јужније и јужне делове Балкана.

Сасвим је могуће претпоставити да су пушке “далијанке” дошле у Дебар под тим називом који указује на талијан-

ско порекло,¹⁴ и којим је требало да се издиференцирају од пушака “Каранфилки”. У том смислу значајно је казивање пушкара из шарпланинске горе да су тамо рађене две врсте цеви за пушке. Једна врста звала се “дајлен” и била је дуга 6 педи (око 1,944 м), а друга је била краћа и звала се “каранфил”. Овде треба додати да је предак једног од главних пушкара из села Бачке у Гори дошао из Елбасана.¹⁵

С овом белешком о називима цеви пушака које су рађене у шарпланинској гори добија се шире подручје на којем су израђиване пушке “далијанке” у нашим областима. Изгледа, међутим, да су оне рађене и у Тетову, јер скоро исти тип кундака јавља се на пушкама система Пибоди-Мартини, чија израда је почела у Тетову између 1875. и 1880. године.¹⁶

ПУШКЕ “АРНАУТКЕ”

Пушке арнаутке, или како су их у Призрену називали “чакмак” (турска реч, значи кресиво), биле су турска варијанта кремењача са специјалним обликом кундака као слово Т. За ову врсту пушака, које В. Ђурчић назива танчицама, Норса каже да су западнобалканског порекла и карактеристичне за Арбанасе.¹⁷ Овај тип пушке, такозвана арнаутка, налази се крајем XVII века у Албанији и у Црној Гори; у XVIII веку се врло брзо раширила у земљама европске Турске.¹⁸ Поред назива арнаутка, Ами Боуе је забележио и назив “Пафтлије”. Он је дао њихов тачан опис. “Пушке су тешке 11 до 12 либри (либра је око 460 гр), а дугачке су 5 стопа (сама цев је 4 стопе). Цев је везана са усадником помоћу 8 широких месингамих гривни, кундак (јалман) и усадник су од кованог гвожђа, уметнички украшени цизелацијом. Кундак је врло танак, мало савијен, завршава се равном површином, спреда и позади је мало угласт..”¹⁹ По Грђићу Бјелокосићу, арнаутке су, дуге пушке, готово исто као рашак, само што им кундак на врху није био рашљаст. Кундак јој је био доста танак, окован у гвоздену ластру. На врху је био сведен у облику штампаног слова Т. Бјелокосићу тврди да су се ове

6 Gaibi A., 1962, Tav. 76-A,B.

7 Петровић Ђ., 1975 – 76, 52 нап. 78

8 Петровић Ђ., 1975 – 76, 52 нап. 79

9 То се може закључити на основу заступљености пушака каранфилки у музејима у Атини, као и на основу ликовне документације из XVIII и XIX века, а која приказује становнике тих области управо са таквим пушкама.

10 Бенаки музеј у Атини, Сала А, централна витрина, предмет бр. 6.

11 Караџић В., 1935, в. Крџалинка

12 Stone G., 1934, в. Gun

13 Вукасовић В., 1913, 73

14 У Дебру се раније приповедало да име потиче од реке Далијан у Матју. Та река, међутим, не може да се нађе ни на једној географској карти, као ни у забелешкама путника који су пролазили кроз ту албанску област.

15 Лутовац М., 1957, 806

16 Петровић Ђ., 1964: 118

17 Norcsa F., 1925, 149

18 Boenheim W., 1890, 468

19 Boue A., 1840, 226

пушке израђивале у Арбанији а у Босни и Херцеговини су их носили Арнаути који су ту служили у башибозуку.²⁰

Неке пушке имају задњи нишан са усправним додатком на цеви што је карактеристика турских цеви од XVII века. Карице за каиш са стране, су такође одлика арнаутки јер на Западу су карице на полеђини пушке.²¹ Усадник је од метала и обично са изгравираним, стилизованом биљном орнаментиком, која се понекад јавља и на металним оковима на кундаку. Калибар се кретао око 15 мм (обично до 17 мм). Дуга цев малог калибра је обезбеђивала већу прецизност и дomet. Захваљујући својим балистичким особинама пушке “арнаутке” су биле погодне за борбу на већим даљинама на брдском, испресецаном и пошумљеном земљишту односно за дејство из заседе и уопште четничко тј партизанско ратовање. У ствари, пушке “арнаутке” су и поред свог назива биле западноевропског порекла. На Балкан су доспеле посредством Млетачке републике и то недозвољеним увозом из оружарских радионица у северној Италији. Праве “арнаутке” су се израђивале у Метохији (Призрену, Ђаковици), Скопљу, Котору, Рисну, Скадру и још неким пушкарским центрима у северној Албанији.²²

ПУШКЕ “ШИШАНЕ”

“Шишане” су биле тешке пешадијске и позиционе, тврђавске пушке оријенталног порекла које су углавном користили јаничари. Одликовале су се вишеугаоно фацетираним кундаком и жљебљеном цеви. Биле су распрострањене на територији целог Османског царства па тако и у Србији.²³

ПУШКА “ЧОПОРАК”

Какав се тип пушке у Дебру подразумевао под именом “чопорака” није сасвим јасно. У сваком случају, “чопорак” су биле краће пушке, само са три прстена и њихова цев је била ижљебљена. Ипак, њена особеност: кратка изжљебљена цев, могла би да укаже да је реч о типичној османској пушки кременјачи, тзв. шишаној, која се код нас највише израђивала у Босни. Занимљиво, али карактеристично је да су се шишане радиле и у Тетову²⁴ и Елбасану,²⁵ значи у истој области где су израђиване и пушке “далијанке”.

20 Бјелокосић Л., 1898, 38

21 Воје А., 1840, 227

22 Петровић Ђ., 1975 – 76, 51 – 52; Петровић Ђ., 1965, 77

23 Петровић Ђ., 1975 – 76, 51 – 52; Петровић Ђ., 1965, 77

24 Поленаковић Џ., 1955, 40

25 Петровић Ђ., 1975 – 76, 52 нап. 90

ШТУЦЕВИ

Штуцевима су у Босни називане дуге пушке сличне шишанама. Штуцеви су били изолучени (олукли) као и шишане само што су им олуци били прави док су се код шишана увијали.²⁶

ГАРУБИН

Гарубин није, што би се можда на први поглед рекло, исто што и аустријски карабин који је био међу најраспрострањенијим “пушкама” у наоружању устаника од оних прављених у хришћанској Европи. Гарубин се спомиње и у народним песмама:²⁷

Па узима пушку гарубина,
Који ждере литру тученика
И дванајест синџирли куршума.

Гарубин је био једна од најкраћих великих пушака коју су носили коњаници о јабуци на седлу, поред кубурлука. Његово име је настало од речи крабинер. Цев гарубина је сведена на младицу, на отвору је широка а при фаљи је танка, мало дебла од човечјег прста. Није се пунио класичним зрнима (куршумима) већ пушчаним зрнима исеченим на мање комаде или крупном сачмом. Захваљујући томе, као и облику цеви, гарубин је имао слично дејство као пушка сачмара само што је левак расипања зрна имао нешто већи угао. Ово је омогућавало коњаницима да пуцају из гарубина у пуном галопу без прецизног нишањења.²⁸

МАЛЕ ПУШКЕ

Мале пушке су се, обично, делиле на запашњаче – тј оне које су се носиле за појасом (пасом) у бенсилаху и кубуре – мале пушке које су се носиле у кубурлијама о јабуци на седлу. У ствари међу њима није било веће разлике осим што су кубуре биле нешто простије израде.²⁹

“ЦЕЛИНЕ ДЕБАРКЕ”

За Призрен, западну Македонију, централну и делом јужну Албанију, крајем XVIII и почетком XIX века био је карактеристичан један тип малих пушака витких линија са танком благо надоле повијеном дршком која је имала врло шиљату купасту јабуку, скоро без дугмета, и окове од туча са

26 Бјелокосић Л., 1898, 125

27 Бјелокосић Л., 1898, 79

28 Бјелокосић Л., 1898, 79

29 Ћурчић В., 1926, 9

гравираним орнаментима који се нису могли уклопити ни у један познати стилски репертоар Запада и Истока. Главна пак особеност тих пиштоља били су украси на врату дршке који су се састојали од две паралелне траке розета ливених од олова, а између њих су се налазили пластични уски правоугаоници од туча. За те пиштоље уобичајен је назив “шиље”.³⁰

Поред ове заједничке карактеристике свих тих пиштоља уочене су међу њима и неке разлике, првенствено у облику, а затим и у другим детаљима. Због тога је извршено упоређивање “шиља”, заступљених у југословенским музејима, са њиховим типским сродницима — мирдитским целинама, леденицима са варијантама, а чији развојни пут је већ утврђен.³¹ На основу тога дошло се до извесних закључака у погледу развоја “шиља” у XVIII и XIX веку и о заједничком и различитом између њих и целина, леденица. Главни елементи који омогућавају датовање “шиља” у поједина раздобља поменута два столећа су следећи:³²

1. Благо кос нагиб дршке пиштоља типичан је за прву половину XVIII века. Он представља прелазни облик од равне дршке из друге половине XVII века, који је констатован код прототипа леденица,³³ ка лучно на доле повијеној дршци која се јавља у другој половини XVIII века да би се током XIX века још више повила. Повијена дршка пиштоља, исто као и повијен кундак пушке, амортизује трзај приликом опаљивања, омогућава прецизније гађање, лакше и спретније руковање.

2. Изражено дугме на јабуци дршке заступљено је у првој половини XVIII века и представља еволутивну карику у развоју од рељефног дугмета јабуке прототипа леденице из друге половине XVII века.³⁴ У другој половини XVIII века то дугме почиње да се редуцира, а затим се на прелазу XVIII у XIX век, и у XIX веку скоро сасвим спаја са јабуком, дајући овом типу пиштоља особен шиљат облик, по чему је уопштено, ван области где је израђиван, и прозван “шиља”.

3. У првој половини XVIII века цеви пиштоља тауширане су сребром или златом које је нането у дебљим слојевима и на релативно већој површини цеви. Такав начин тауширања губи се постепено у другој половини XVIII века, да би

се у XIX веку свео на обично уметање сребрне жице или потпуни недостатак украса на цеви. Та иста појава може се уочити и на цевима пушака “Џефердар”.

4. Прецизан начин извођења орнаменталних композиција на оковима од туча, који облажу све дрвене делове пиштоља, јавља се у првој половини XVIII века. У даљем току XVIII века гравирање постаје све грубље и у XIX веку прелази у скоро сасвим површинску обраду.

Пиштољи “шиље” заступљени су у знатном броју у музејима у Србији, Македонији, а и у Земаљском музеју у Сарајеву, У Цетињском музеју, на пример има их само неколико примерака, иако би према опажању Вука Караџића да је уобичајено оружје Црногораца мала пушка чијије кундак “од једноставног туча и врло шиљаст”,³⁵ требало да их буде више. С обзиром на такав распоред “шиља” у музејима у појединим нашим областима и на напред изнету опаску да је употребљаван у Призрену, западној Македонији и у централној и делом јужној Албанији, поставило се питање где су ти пиштољи рађени. Да ли су били производ неке од домаћих радионица оружја или су увезени из Елбасана, где је посведочена њихова производња у XIX веку.³⁶

Директна испитивања која је Ђ. Петровић вршила у оружарским центрима указала су да су такви пиштољи рађени на нашој територији и да би као место израде могли да дођу у обзир Призрен, Дебар и евентуално Тетово. Испитивања у Призрену упућивала су, штавише, да би као главно место израде тих пиштоља у нас требало сматрати Дебар, и да су то били управо пиштољи које су донели Горани из Дебра у Призрен.³⁷

Сигурну потврду да су такви пиштољи стварно рађени у Дебру нашла сам у старом инвентару Народног музеја у Београду у који су уписивани сви предмети што су стизали у Музеј откупом или поклоном у последњим деценијама XIX века. Тај инвентар водили су тада познати стручњаци, а у време када је он писан више се знало о пореклу пиштоља према месту израде него данас. Дакле, под бројем 881. уведен је пиштољ чији се опис слаже са изнетим општим карактеристикама “шиља”. Али, најважније је да је уз опис додато и име тог пиштоља “целина дебарка”.

Колико је познато, два најстарија сачувана примерка “целине дебарке” у нас налазе се у Војном музеју у Бе-

30 Ћирић V., 1944, 201; Петровић Ђ., 1975 – 76, 42

31 Петровић Ђ., 1970, 160 – 166

32 Петровић Ђ., 1975 – 76, 43

33 Петровић Ђ., 1970, 157 и 162

34 Петровић Ђ., 1970, 157 и 162

35 Караџић В., 1953, 142

36 Џауши А., 1962, 262; Петровић Ђ., 1975 – 76, 43 – 44

37 Петровић Ђ., 1975 – 76, 44

ограду. Један је поменути примерак из Народног музеја у Београду, који је 1935. године предат Војном музеју (ст. инв. бр. 124 (67-А)), а други (ст. инв. бр. 129 (146)) припадао је Ибрахиму Кастриоту, чије је име арабицом тауширано сребром на цеви. Орнаменте на оковима радио је неки мајстор Шабан, који се потписао арапским писмом на десној страни окова усадника. Овај други примерак нешто је старији од првога, али оба поседују заједничке елементе који допуштају датовање у прву половину XVIII века. Датовањем ове две “целине дебарке” из Војног музеја у Београду у прву половину XVIII века, наведена предања из Призрена, Скопља и Тетова добијају у веродостојности, а тиме се и потврђује претпоставка да је пушкарство морало постојати у Дебру у првој половини XVIII века и да је већ тада имало одређене квалитете и специфичности.³⁸

Усмена предања из Призрена, Скопља и Тетова упућују на то да је Дебар био у првој половини XVIII века и полазна база за ширење “целина дебарки” у друге регионе. Већ је речено да су дебарски тип пиштоља прихватили призренски пушкари и уврстили га међу своје производе. Али, они су му дали и своју интерпретацију. До нас је, на жалост, дошло само један примерак таквог пиштоља из друге половине XVIII века (Војни музеј, ст. инв. бр. 125/55-е) који допушта да се утврди да су интервенције биле мале и да су уследиле у духу начина рада мирдитских целина. Врат дршке је нешто дебљи, јабука мање зашиљена, поред ливених ружица од олова уметнут је корал (касније црвени печатни восак), а угравирани орнаменти на оковима од туча дати су у ширим потезима и са извесним стилским елементима.³⁹

Дебарски тип пиштоља производио се и северније од Призрена у оружарским радионицама у Ђаковици,⁴⁰ али није извесно да ли се радио и у Пећи, чија је производња ручног ватреног оружја припадала другој регији са другим типом пиштоља. О томе нема за сада расположивих података. Због тога Призрен и Ђаковица остају још увек као најсеверније тачке где је израђивана “целина дебарка”. На истоку она се сигурно јављала међу производима скопских пушкарских у другој половини XVIII века, с обзиром на територијално порекло првих пушкарских у Скопљу. Њена израда потврђена је у Скопљу у XIX веку.⁴¹ Да ли је у ту производњу

било укључено и Тетово тешкоје одговорити, јер се не зна како су изгледали пиштољи “калканделен”. Традиција о пушкарима Ковачевићу из Дебра могла би на то да укаже, али порекло два тетовска пушкарских из средине XVIII века: Каро из Скадра и Кајкуш из Турске,⁴² упућивали би и на друге узоре.⁴³

Израда и употреба “целина дебарки” на западу посведочена је у Елбасану.⁴⁴ На основу цртежа објављеног у делу Чорипи-а и Убисини-а о балканским земљама који приказује Албанца и Сулиота са витким пиштољима⁴⁵ што имају особености дебарских пиштоља из прве половине XVIII века, изгледа да су они употребљавани и у јужним деловима Албаније.⁴⁶

“Целине дебарке” називане су у Дебру у другој половини XIX века (усмено предање) “топанца” од исквареног турског табанца, у значењу пиштољ. У Призрену су их такође звали једноставно пиштољ, а у Елбасану “*karabereshe*”.⁴⁷ Управо овај последњи назив указује на његово порекло и путеве продора на Балкан.⁴⁸

Пиштољи кременјачи западног порекла у које се убраја и “целина дебарка” дошли су на Балкан углавном из Италије у другој половини XVII века, и то на два начина: наоружавањем Албанаца, далматинских Хрвата и Морлака (Срба), који су служили као помоћне трупе Венеције у Далмацији, и недозвољеном трговином пиштољима или само њиховим цевима, која је претежно била оријентисана ка лукама Албаније и Грчке. На први начин раширила се у централном делу југозападног Балкана мирдитска целина или целина, која је задржала и свој првобитни назив а добрим делом и изглед, и прерасла у Котору, Скадру и Призрену у најраскошнији балкански пиштољ, познат у нас и под именом леденица. Кријумчарењем, пак, изгледа да је унет на Балкан пиштољ који је био предак “целине дебарке”.⁴⁹

Недозвољена трговина оружјем између Италије и Балкана нарочито је цветала од последњих деценија XVII и

38 Петровић Ђ., 1975 – 76, 44

39 Петровић Ђ., 1975 – 76, 44

40 Петровић Ђ., 1970, 156

41 Петровић Ђ., 1965, 76

42 Петровић Ђ., 1964, 117; Петровић Ђ., 1975 – 76, 45 нап. 18

43 Петровић Ђ., 1975 – 76, 44-45

44 Čaushi A., 1962, 262

45 Bosnie, Serbie, Illyrie, Croatie, Dalmatie, Montenegro, Albanie par Chopin; Valachie, Moldavie, Transylvavanie, Bessarabie par Ubcini, Vol 1, Paris 1866.

46 Петровић Ђ., 1975 – 76, 45

47 Čaushi A., 1962, 262

48 Петровић Ђ., 1975 – 76, 45

49 Петровић Ђ., 1975 – 76, 45

током прве половине XVIII века. Главни актер је била Бреша, град у северној Италији, чувени центар за производњу ручног ватреног оружја, који се после губитка купаца у Западној Европи преоријентисао на Балкан, где је постојала неутољива жеђ за оружјем.⁵⁰ Грчки трговци преузимали су директно из Бреше пушке и пиштоље, или само цеви,⁵¹ док је оружје “за рачун турских трговаца” транспортовано преко Венеције, али знатно чешће из Сенигалије, где су одржавани познати сајмови. Ту су их прихватили патрони дубровачких и бокелских бродова. Главна балканска лука за увоз тог оружја био је Драч.⁵²

Ако је тачна претпоставка да је предак “целине дебарке” унет кријумчарењем из Бреше у Драч, онда би његово ширење ка унутрашњости земље текло старим путем *Via Egnatia* из Драча ка Елбасану. У Елбасану, којије у то време већ имао солидну занатску базу,⁵³ он је био прихваћен од оружара, и задржао је име које указује на његово порекло — “*karabereshe*”. Тај назив допушта претпоставку да је Елбасан био прво место где се почео да израђује на Балкану, и даје истовремено био и полазна тачка за његово даље ширење ка унутрашњости полуострва. Напуштајући Елбасан, варијанта брешанског пиштоља је изгубила ознаку места порекла, јер то вероватно није ништа значило онима који су је прихватили. Остао је назив пиштољ као довољна одредница за нову врсту оружја које до тог времена није било у употреби у крајевима где је прихваћено.⁵⁴

Међутим, изгледа да је назив за тај и такав пиштољ, прототип “целине дебарке”, био бар једно време двојезичан. Наиме, сам термин “целина” првобитно је употребљаван међу Албанцима као ознака за прве пиштоље кременаче које су упознали. Термин води порекло од талијанске речи “*acciaiino*” или “*azzalino*”, која је већ средином XVI века означавала у Италији табан са системом паљења на кремен. Одатле је он пренет и на оружје са таквим механизмом.⁵⁵ Сећање на тај назив одржало се и у појму “целина дебарка”. Термин, пак, “табанџа” који се сачувао као ознака за ту врсту дебарског пиштоља у усменом предању код становника Дебра, турског је порекла и означава како пиштољ тако

и механизам за опаљивање на ручном ватреном оружју, табан,⁵⁶ што се и данас употребљава. То би, према томе, могло да значи да су “целину дебарку” пренели у Дебар особе које су живеле у средини где су постојала оба назива за те пиштоље, искварен талијански и турски, односно даје “шила” звана у Призрену “целина дебарка”, с обзиром на типске сродности са правом целином, док је у Дебру преовладавао назив турског порекла. У том смислу “целина дебарка” била би само интерпретација истог појма једне друге средине.⁵⁷

Ако се сумира досада изложено, произилази даје мирдитска цалина или призренска цалина била тип пиштоља северне Албаније, а “целина дебарка” тип централне Албаније, одакле је продро у Дебар и даље на исток и север кретањима дебарских пушкара.⁵⁸

Како је изгледала “целина дебарка” која је унета из Бреше на тле централне Албаније може се само нагађати. За конкретизацију недостају потребни писани и ликовни извори. У сваком случају њен изглед није могао у прво време одступати од изгледа мирдитске цалине. Међутим, остаје отворено питање где се одиграла њена трансформација, која ју је на неки начин удаљила од цалине, односно где је заједничком типу дат посебан декор.

Украсни елементи на оковима од туча призренских цалина упућују на балканске и северно-талијанске узорне. На дебарским пиштољима орнаментика на оковима не може се везати ни за једну епоху нити за неки од уметничких стилова. Анализа тих елемената указује да они припадају сфери безвремене народне уметности. Слични детаљи налазе се на везу женских кошуља из Корче,⁵⁹ женској ношњи из јужне Албаније,⁶⁰ а највише као детаљи веза на деловима младине одеће из околине Дебра, Гостивара, Тетова и Скопске Црне Горе.⁶¹ Шта више, детаљи украса на цеви пиштоља Ибрахима Кастриота подсећају на вез на рукавима Дебранки,⁶² а елементи завојитих линија у картушу на вез на рукавима православног девојчица из околине

50 Петровић Ђ., 1970, 160-165

51 Gaibi A., 1968, 8

52 Gaibi A., 1968, 4-5; Петровић Ђ., 1975 – 76, 45

53 Храбак Б., 1969, 62

54 Петровић Ђ., 1975 – 76, 45

55 Петровић Ђ., 1970, 165

56 Крајић В., 1935, в. Табанџе

57 Петровић Ђ., 1975 – 76, 45-46

58 Петровић Ђ., 1975 – 76, 46

59 Zoizi R., Mborja Dh., 1959, таб. 4

60 Zoizi R., Mborja Dh., 1959, таб. 6

61 Македонски народни ношњи, Скопје 1963, таб. VIII, IX, XVII, XIX, XXV и XXVI.

62 Симљанић Т., 1934, 67

Дебра⁶³ и на гуњевима Дебрана.⁶⁴ То значи да је та орнаментика настала независно од утицаја расадника стилских струјања у том делу Балкана. Другим речима, она би била производ једне затворене средине, у овом случају Дебра. Сигурно је једно: да “целина дебарка” Ибрахима Кастриота сведочи да су у првој половини XVIII века били завршени процеси у формирању тог типа пиштоља и да он у то време већ представља специфичност дебарског пушкарства за шире околно подручје.⁶⁵

МАЛА ПУШКА “ПРИЗРЕНАЦ”

Већ смо навели да усмено предање у Дебру наводи да су ту рађене и кубуре које су такође облагане оковима од туча. Ми данас нисмо у стању да са сигурношћу утврдимо о каквом је то типу кубура реч, али можемо претпоставити да су те дебарске кубуре биле у ствари копија призренских малих пушака “призренаца”, чији је опис оставио Вук Караџић.⁶⁶ У збирци призренских малих пушака кременјача у Војном музеју у Београду издвајају се два примерка (ст. инв. бр. 394/295) чија једноставна орнаментика завојитих и правих линија одговара начину украшавања “целина деббарки”. Тај утицај Призрена ишао је вероватно директним путем, посредством оружја које се доносило из Призрена у Дебар.⁶⁷ На тај начин оба оружарска центра могла су међусобно да делују — Дебар дајући Призрену свој тип “целине деббарке”, а Призрен лиферујући у Дебар свој тип “призренца”. Отуда и Ј. Хан и С. Гопчевић истичу подударност оружја рађеног у Дебру и Призрену.⁶⁸

Сем дугих пушака, у Призрену су се радиле и мале пушке. Њих назива Боуе пиштољи венецијци или на словенском призренци. Према Боуе ови пиштољи су врло дугачки и тешки једну либру и 12 унција (једна унција око 40 грама). Цев је изолучена и има једну или две месингане гривне. Све што је на Западу од дрвета код ових пиштоља, овде је од месинга, уметнички цизелирано. Део где се држи пиштољ је тањи него обично и завршава се неком врстом јабучице која има на крају шиљак. Ова врста малих пушака позната

је у Метохији под именом целина. Нази вају га и целина,⁶⁹ цалина⁷⁰ или мердиторе.⁷¹ Целина је била од туча, специјалан рад Арбанаса, а нарочито су је много радили пушкари из Мирдита. Израђивана је и у Ђаковици и на Црногорском Приморју.⁷² Према тврдњи познавалаца оружја у Метохији, целина је морала да буде украшена сребрним оковима са пластичним ситним омаментима у облику трна.⁷³

У Музеју I Српског устанка налази се једна мала пушка, означена као лично Карађерђева, која је прави тип целине. Табан ове целине је изгравиран углавном стилизованом биљном орнаментиком. Нарочито је интересантно да је на табану угравирано арапским писмом име мајстора: Осман, што је реткост за прозводе из наших пушкарских радоница.

Сем целина, рађене су и мале пушке које су имале нешто ширу јабучицу. Кубуре са широком дршком која је већином од дрвета, местимично обложена месингом, у Призрену нису израђиване.

ШИЉА

Шиља је мала пушка, најсличнија леденици, једино што јој је “оправа” од туча целокупно саливена (дрво упоште није коришћено) док је код леденица од сребра. Јабука јој се завршавала у виду шиљка који је био шиљарији него код леденице. Биле су то најтврђе мале пушке па су их сељаци радо куповали чобанима.⁷⁴

ЛЕДЕНИЦА

Леденица или ледењача је била мала пушка, која се носила о пасу, и чија је цела оправа била од сребра док су чарак и цев били од гвожђа и челика као и код осталих пушака. [патља јој је била тања од штапљи било које друге мале пушке осим шиље.⁷⁵

ПЕЊАНКЕ

Пењанке су биле мале пушке, простије израде, код којих је кундак био од дрвета, пас и јабука од туча или жуте меди (бронзе), цвет одозго горе на шпатљи од сребра. Јабука (или

63 Симљанић Т., 1934, 69

64 Симљанић Т., 1934, 67

65 Петровић Ђ., 1975 – 76, 46

66 Караџић В., 1935, в. Кубура

67 Васиљевић Ј., 1940, 176

68 Хан Ј., 1876, 152; Горџевић С., 1889, 202

69 Petrović Đ., 1955, 87

70 Nopcsa F., 1925, 151; за Мирдите је био у оно време типичан пиштољ кременјача скоро без јабуке, који се звао цалина

71 Vukasović V., 1913, 73

72 Petrović Đ., 1955, 87

73 Petrović Đ., 1955, 88

74 Бјелокосић Л., 1898, 38 и 125

75 Бјелокосић Л., 1898, 80

глава) је била прилично велика и округлог облика. По шпатљи, око цвета, обично су у дрво биле урезане шаре у које је затим уливано растопљено сребро. Добила је име по Пећи где је највише израђивана. Биле су врло тражене у нашим крајевима пре свега због релативно ниске цене. Интересантно је да пећанкама нема трага у народним песмама.⁷⁶

ЗЛАТКЕ

Златке су мале пушке најсличније леденицама само што су пуно масивније и теже. Шпатља им је била дебља а Јабука (глава) округла и знатно већа. Око врата су обично омотане сребрном жицом да боље и чвршће стоје у руци. Нису ливене од злата, као што се понекад наводи већ су коване од сребра као и леденице да би затим сребро било позлаћено. Биле су то најскупље мале пушке које су обично носили најбогатији појединци.⁷⁷ Спомињу се и у народној песми:⁷⁸

Мирку даде двије пушке мале,
Све у срму заљевене суху,
Осим огња, што му ватру чува.
Мали рашак

Мали рашак је, мала пушка, најсличнија кубури само што му је цев била доста дужа од цеви кубуре. То је била једина мала пушка која је имала и предњи и задњи нишан као што су их имале велике пушке. Као и остале мале пушке имала је јабуку од које се на растојању од једне шаке на шпатљи налазила мала рупица. У ову рупицу се увлачи доњи крај арбије а горњим крајем арбије се упирало у прса или раме па се тако с њоме гађало као и великом пушком.⁷⁹

ДАНИЦКИЊЕ

Мале пушке даницкиње су у ствари пиштољи прављене у граду Данцингу па их је и Вук Караџић превео у свом речнику као “Danziger pistole”. Насред цеви и на табанској тахти урезано је име места: DANZIG.⁸⁰ Име даницкиња је сачувано и у народним песмама:⁸¹

76 Бјелокосић Л., 1898, 123; Ћурчић В., 1926, 15

77 Бјелокосић Л., 1898, 123; Ћурчић В., 1926, 14

78 Ћурчић В., 1926, 14

79 Бјелокосић Л., 1898, 124

80 Бјелокосић Л., 1898, 40; Ћурчић В., 1926, 9

81 Ћурчић В., 1926, 9

Донесе му свилена појаса
И за појас двије даницкиње
Обадвије у чистој злату,

а чуло се, по В. Ђурчићу и двадесетих година XX века у Босни.⁸²

ВЕНЕДИЦИ

Венецици су мале пушке пореклом из Венеције (Млетачка). Неке од њих имају домаћи оков, обично од жутог тенећета, а табан и цев из Италије, друге опет имају оригиналан и италијански оков. По правилу на табану или на цеви је урезано име талијанског мајстора који их је израдио (на пример G. Bancki, Lasaro Lasarini итд). Сматрало се да су венецици најбоље мале пушке и да се некада за њихове цеви давало онолико злата колико су саме цеви тешке. Када би се опалило из венедика у стакло на прозору зрно не би разнело цело стакло већ би га само пробушило. Разлог је томе што су венедике у односу на друге мале пушке имале не само знатно тање цеви већ и знатно мањи калибар.⁸³

Интересантно је да је наш народни певач знао да се венецици праве преко мора па их и назива морски венецици:⁸⁴

Он задеде двије златке мале,
Двије пушке, до два венедика,
Цијеви су морски венецици,
А табани од морске мазије,
А кундаци од морске маслине.

Све мале пушке, без обзира на врсту, правиле су се а углавном и продавале у пару (тј по две) због чега су се, понекад, у народу звале и чифтанке. Иначе, када би се носио јатаган обично се носила само једна мала пушка а само пред борбу, стављала се и друга мала пушка.⁸⁵

ПУШЧАНИ ПРИБОР

Барут је ношен на различите начине али најчешће у лепо украшеном јеленском, биоволском или волујском рогу. Рог за барут је имитиран и у бронзи са украсним емајлом а понекад и у дрвету опшивеном кожом. Сиромашнији људи су

82 Ћурчић В., 1926, 9

83 Ћурчић В., 1926, 9 – 11

84 Ћурчић В., 1926, 10

85 Бјелокосић Л., 1898, 40

носили барут у обичним малим тиквицама “вратачама” или кожним кесицама званим “хатум” или “атум”.⁸⁶

“Ћила” или “кантар ћила” је била метална цевчица на врху кесице која је служила као мера за барут. Наиме, у њу је могла да стане тачно одређена количина барута потребна за једно пуњење пушке. Барут је из кесице (или рога) сипан у ћилу а затим је, кад би се ћила напунила, сипан из ње у пушку. Након тога би се стављало пушчано зрно. Постојале су и ћиле без кесице и оне би се обично окачиле поред уљарице. И ове ћиле су биле мале цевчице ливене од туча, сребра и ређе гвожђа, често сребром тауширане. На врху металне ћиле налазила се, тачно у средини, гвоздена шипкица а на врх ње “пљосната” глава довољно велика да може сву шупљину ћиле да затвори. Та шипкица је могла да се помера а по њој су биле нарезане линије које су означавале колико за коју пушку је потребно барута. Иначе, овакве ћиле су обично носили ловци.⁸⁷

Басма потпрашница је служила за потпрашивање пушака барутом на фаљи. Басме су прављене попут крушке од дрвета или од кости и укупаним оловом или коситром нашаране. Често су се употребљавале и басме од сребра.⁸⁸

Арбија је служила за пуњење и чишћење малих пушака и било их је више врста али су се углавном могле поделити на дрвене и металне. Глава и држаље су биле сребром окорване.⁸⁹

Дрвене арбије су се правиле од тврдог дрвета (дреновине, јаворовине, буковине, тисовине ...). То је био комад дрвета дужи од цеви мале пушке (кубуре, леденице итд) а довољно танак да може да уђе у цев оружја. При врху, где се држала руком, биле су нешто шире и имале су једну, две или три обле или “ћошкасте” главнице у које су биле урезане различите шаре у које је, опет, било уливено калај или сребро. Дрвене арбије су се углавном користиле код пушака са изолученом цеви (као што су биле шишане) а да се олуци не би кварили. Металне арбије су се опет делиле на целокупне и са машицама. Целокупне су ливене од гвожђа, туча или сребра и састојале су се од главе и држала за руку које је било украсно ишарано. Арбије са машицама су биле исте као целокупне само што су из држала излазила два ножа која су се називала “маше” или “машице”. Машице

су биле од гвожђа и служиле су за дохватање ватре на лулу и за вађење куваног меса из котла, по потреби могао се са њима и опанак пробушити а могле су се употребити и у борби јер се оштрим ножевима могао пробости човек. Машице су се при ношењу стављале у гвоздене корице (“тулије”) а при држалу су имале “бурмицу” која би се “забурмала” у тулије да ова не би остала у цеви при набијању пушке.⁹⁰

Арбије су се носиле за појасом поред осталог оружја.⁹¹

Зејтинице су у Босни чешће називане уљарицама и зајтиницама. У зејтиници су се носиле и крпе којима су пушке подмазиване и чишћене.⁹²

ДАГМА (МАЈСТОРОВА ЗНАЧКА)

Мале пушке прављене у Италији су имале дагме. Један пар венедика који је око 1920. године био власништво Авдаге Пеце из Сарајева је поред натписа LASARO LASARINI имао дагму - људску главу са брадом. На једном пару лазаринки, које је обрадио В. Ћурчић такође око 1920-1925. године је поред натписа L. LAZARINO постојала дагма у виду људске главе са брадом.⁹³

БИБЛИОГРАФИЈА

- Бјелокосић Л., 1898: Лука Грђић Бјелокосић, Збирчица о оружју, Зора за 1898. годину, Мостар 1898.
- Boenheim W., 1890: W. Boehheim, Handbuch der Waffenkunde, Leipzig 1890.
- Boue A., 1840: Ami Boue, Turquie d' Europe II, Paris 1840.
- Васиљевић Ј., 1940: Јован Хаџи Васиљевић, Град Дебар у време ослобођења 1912, Братство XXXI, Београд 1940.
- Вељ М., 1899: М. М. Вељ, Дебар и његова околина, Братство VIII, Београд, 1899.
- Вукасовић В., 1913: Вид Вулетић Вукасовић, Напомене о народном умјећу, Дубровник 1913.
- Gaibi A., 1962: A. Gaibi, Le Armi da Fuoco Portatili, Milano 1962.
- Gaibi A., 1968: A. Gaibi, Le armi da fuoco “alla Morlacca” dete “Albanesi”, Armi antiche, Torino 1968.
- Gopčević S., 1889: Spiridon Gopčević, Makedonien und Alt-Serbien, Wien 1889.

86 Ćurčić V., 1926, 18; Бјелокосић Л., 1898, 40

87 Бјелокосић Л., 1898, 40; Ćurčić V., 1926, 18

88 Ćurčić V., 1926, 18-19

89 Бјелокосић Л., 1898, 37; Ćurčić V., 1926, 18

90 Бјелокосић Л., 1898, 37 – 38

91 Бјелокосић Л., 1898, 38

92 Бјелокосић Л., 1898, 125

93 Ćurčić V., 1926, 9 и 12

- Zoizi R., Mborja Dh., 1959: Rrok Zoizi, Dhimiter Mborja, Arti popullor ne Shqiperi, Tiranë 1959.
- Караџић В., 1935: Вук Стефановић Караџић, Српски рјечник, Београд 1935.
- Караџић В., 1953: Вук Стефановић Караџић, Црна Гора и Бока Которска, Београд 1953.
- Лутовац М., 1957: М. Лутовац, Пушкарски занат у шарпланинској Гори, Гласник Етнографског института II – III, Београд, 1957.
- Nopcsa F., 1925: Franz Nopcsa, Albanien, Bauten, Trachten und Geräte Nordalbaniens, Leipzig 1925.
- Petrović Đ., 1955: Đ. Petrović, Puškarski занат у Метохији, Vesnik Vojnog muzeja 2, Београд 1955.
- Петровић Ђ., 1964: Ђ. Петровић, Тетовеки пушкарски, Рад VII Конгреса Савеза Фолклориста Југославије, 1960, Охрид 1964.
- Петровић Ђ., 1965: Ђ. Петровић, Карактеристике оружарске производње и оружарски занати у Скопљу у XIX веку, Зборник музеја за град Скопје бр. II – III, Скопје 1965.
- Петровић Ђ., 1970: Ђ. Петровић, Порекло и карактеристике пиштоља званих леденице, Бока – зборник радова из науке, културе и умјетности – 2, Херцег Нови 1970.
- Petrović Đ., 1974: Đ. Petrović, Prilog upoznavanju načina rada sa muzejskim zbirkaма оруђа i vrste оруђа израђене на Kosovu i Метохији, у Makedoniji, Bosni i Hercegovini u XVIII i XIX veku, Obrada i zaštita историјских збирки u музејима, Матићна служба Историјског музеја Србије, Београд 1974.
- Петровић Ђ., 1975 – 76: Ђ. Петровић, Везе Македоније и Албаније на примеру производње ручног ватреног оруђа у Дебру у XVIII и XIX веку, Зборник Музеја примењене уметности бр. 19-20, Београд 1975 – 76.
- Поленаковић Џ., 1955: Џ. Поленаковић, Кореспонденција на Јордан Хаџи Константинов - Џивот со Друштво српске словесности, Материјали 2, Скопје 1955.
- Симљанић Т., 1934: Т. Смиљанић, Дебарски Пољани и Роканци, Народна старина св. 33, Загреб 1934.
- Stone G., 1934: G. C. Stone, A Glossary of the Construction, Decoration and Use of Arms and Armour, Portland – Main, 1934.
- Хан Ј., 1876: Ј. Г. Хан, Путовање кроз поречину Дрима и Вардара, Београд 1876.
- Храбак Б., 1969: Б. Храбак, Албанија од коначног пада под турску власт до средине XVIII века, у књизи: Из историје Албанаца, Београд 1969.

- Ћурчић В., 1926: Vasil Ćurčić, Starinsko оруђе, Сарајево 1926.
- Ћурчић В., 1944: V. Ćurčić, Starinsko оруђе у Bosni i Hercegovini, Glasnik Državnog muzeja, Сарајево 1941. (1944. г).
- Çaushi A., 1962: A. Çaushi, Dyfëkinjt dhe armët në Elbasan në shekullin XIX-të, Etnografia Shqiptare I, Tiranë, 1962.

РЕЗИМЕ

У првој половини XIX века у Србији је доминирало стрељачко оруђе оријенталног порекла. Додуше, у војним магацинима је било и савременог стрељачког оруђа произведеног у мануфактурним радионицама Русије и Аустрије, али је реч о релативно ограниченом броју пушака и пиштоља на капислу тзв капислара. Код војних обвезника је све до формирања народне војске почетком шездесетих година доминирало оруђе на кремен и то углавном оријенталног порекла. Пушака и пиштоља на капислу је било релативно мало. Тек са великом испоруком пушака капислара 1863. године из Русије пушке кременаче су отишле у историју. Јасно је да су и разне полицијске снаге у Србији све до средине XIX века биле наоружане углавном оруђем на кремен и то управо најчешће оним оријенталног порекла. Зато ћемо се у овом тексту упознати са тим оруђем.

Од стрељачког оруђа оријенталног порекла користиле су се дуге пушке и мале пушке (пиштоље) различитих модела. Овде морамо скренути пажњу на то да се у народним песмама, оригиналним српским изворима па и старим реченицама (на пример Вуков или Маретићев) уместо термина пиштољ употребљавао термин мала пушка. У народу, па чак и међу стручњацима често се као синоним за мале пушке користи реч кубура што није у потпуности тачно јер су кубуре мале пушке које су се носиле у кубурлицима о јабуци на седлу.

Сви извори се слажу да су најчешће пушке биле “крџалинке”, потом “арнаутке” са својим варијантама а најмалобројније су биле јаничарске пушке “шишане”, наравно не рачунајући и неке ретке моделе.

Мале пушке су се, обично, делиле на запашњаче – тј оне које су се носиле за појасом (пасом) у бенсилаху и кубуре – мале пушке које су се носиле у кубурлијама о јабуци на седлу. У ствари међу њима није било веће разлике осим што су кубуре биле нешто простије израде.

SUMMARY

FIRING WEAPONS OF ORIENTAL ORIGIN IN SERBIAN POLICE ARMAMENT IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY.

During the first half of the 19th century Serbian armament was dominated by weapons of oriental origin. Army warehouses did have modern ... weapons made in manufacturing workshops of Russia and Austria, but those were a relatively limited number of rifles and guns ..., the so-called kapislari. Until the formation of the national army at the beginning of the 1860s, the weapons were dominant and they were usually of oriental origin. There were relatively few rifles and guns. It was only in 1863 when a large number of ... rifles was delivered from Russia that rifles became history. It is known that various police forces used ... weapons, mostly oriental ones, until the mid-19th century. That is the reason why this paper deals with them. Of oriental firing weapons, various models of long rifles and small rifles (pistols) were used. One should take notice of the fact that in folk poems, original Serbian sources and old dictionaries (e.g. Vuk or Maretić's dictionary) the word small rifle was used instead of pistol. The people, together with the experts, often used the word kubura as the synonym for a small rifle, which was not completely accurate since kubura was a small rifle carried in a kuburluk, a holster fixed on a saddle horn. According to all the sources, the most common rifles were krdžalinka and arnautka with their various versions, whereas the least common was a Jannisary rifle šišana, except for some other rare models. Small rifles were usually divided into zapašnjača-s, carried on one's belt in a bensilah, and kubura-s, small rifles carried in a kuburlija on a saddle horn. In fact, there was not much difference between them except for the fact that kuburas were somewhat simpler.

ГЕНЕРАЛ МИЛАН Ж. МИЛОВАНОВИЋ, НОСИЛАЦ НАЈВАЖНИЈИХ ФУНКЦИЈА У ВОЈСЦИ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Сажетак: У овом чланку обрађен је живот и свеколико деловање армијског генерала Милана Ж. Миловановића (1874-1942). Током своје дуге и успешне војне каријере спадао је у прве редове наших најбољих официра, постепено је освајао чинове и заузимао више положаје, да би временом стигао и до оних најважнијих. Својим неуморним и договорним радом и деловањем значајно је допринео успесима српске војске у ослободилачким ратовима од 1912. до 1918. године а посебно настанку, развоју и унапређењу југословенске војске између два светска рата. Био је носилац бројних ратних и мирнодопских одликовања и других признања. Заслужио је да га трајно отргнемо од заборава и да на његовом примеру васпитавамо данашње и будуће генерације младих.

Кључне речи: пожаревачки округ, војска, командни кадар, ослободилачки ратови, развој и модернизација војске, одликовања и друга признања.

У породици Емилије и Животе Миловановића, учитеља, свештеномонаха и истакнутог пчелара, 27. маја 1874. године у селу Шетоње¹, срез млавски, округ пожаревачки, родио се син Милан Миловановић,² потоњи армијски генерал, министар и војни писац. Како је његово име и презиме било често почетно слово очевог имена користио је као своје средње слово. У његовим биографијама могу се наћи различити датуми рођења. Тако Миле С. Бјелајац³ пише да је рођен 15. маја 1874. године, јер се служи новим

календаром, док Маринко Пауновић⁴ пише да је рођен 30. априла 1874. године.

Као дечак Милан Ж. Миловановић извесно време живео је, па и започео школовање у Ваљеву, где му је у то време боравила породица.⁵ Ипак, основну школу завршио је у Петровцу на Млави, а шест разреда гимназије у Великом Градишту и Београду.⁶ Са XXIV класом ступио је у Нижу школу Војне академије 15. септембра 1891. године. Започето школовање успешно је завршио 2. августа 1894. године као десети у рангу и произведен у чин пешадијског потпорчника. Са њим у класи било је још 56 питомаца, међу којима су били и каснији дивизијски генерали Милош Вучковић, Драгутин Кушаковић и Стеван Милетић, те бригадни генерали: Драгољуб Јеремић, Војислав Константиновић, Димитрије М. Пајић и Жарко Протић.⁷

Као припадник VII класе похађао је и Вишу школу Војне академије, коју је завршио 1899. године. Са њим је тада завршило 17 питомаца, међу којима су били и армијски генерал Милан Туцаковић; дивизијски генерали Милан Вучковић и Драгомир Милојевић, те бригадни генерал Ђурђе Лазић. У тој класи су били и познати ратници: пешадијски пуковник Живојин Баџић, који је као командант XIII пешадијског пука „Хајдук Вељко“, храбро погинуо у Колубарској бици код Љига 14. новембра 1914.⁸; пешадијски потпуковник Душан Пурић, који је као команданат IV (Ужичког) пука „Стеван Немања“, јуначки пао на Мачковом камену код

1 Село у коме је рођен удаљено је петнаестак километара од Петровца на Млави, а на уласку у Горњачку клисуру. Некад је то било просечно српско село. Сада има око 600 домова и преко две хиљаде становника. Скоро да нема домаћинства из кога бар неко није на раду у иностранству.

2 Архив Војноисторијског института Београд, Фонд досијеа персоналних података, К - 1116/705.

3 Миле С. Бјелајац: Генерали и адмирални Краљевине Југославије 1918-1941; Београд, 2004, 217.

4 Маринко Пауновић: Срби – биографије знаменитих, Београд, 1998, 148.

5 Милорад Радојчић: Бесмртни ратници ваљевског крају у ратовима 1912-1918. Витезови Карађорђевог звезда, Ваљево, 2014, 262-263.

6 Народна енциклопедија, Загреб, 1928, књ. II, 773.

7 Споменница седамдесетпетогодишњице Војне академије 1850-1925, Београд, 1925, 283. и 284.

8 Милорад Радојчић: Пуковник Живојин Д. Баџић – командант XIII пешадијског пука „пука „Хајдук Вељко“ (+ 14. новембра 1914. године у Колубарској бици у околини Љига), „Баштиник“, Неготин 2009, 12, 73-82.

Крупња 9. септембра 1914. године⁹; пешадијски потпуковник Владимир Ристић, који је као командант II пешадијског пука „Кнеза Милутина“, преминуо од колере у болници у Велесу, 25. марта 1913¹⁰; пешадијски потпуковник Илија Радивојевић, председник Врховне комнаде завереничке организације „Црна рука“, који је као командант XIX пешадијског пука погинуо на Дренку, на Црном врх 18. VI 1913. године и још неки¹¹

ПОРЕКЛО

Миланов отац Живота С. Миловановић, рођен је 1853. године у Петровцу на Млави. По завршетку богословије радио је као учитељ у Кратову (Македонија) 1872. године, а наставио у Близнаку (Хомоље) и Петровцу на Млави. Био је прави народни учитељ. За свештеника Српске православне цркве рукоположен је 1875. године и затим поповао у Везичеву.

У ратовима 1876 -78. године учествовао је као војни свештеник Пожаревачке активне бригаде. Касније је био свештеник у Раброву код Пожаревца (1879 – 1889), Телијама код Ваљева и Ваљеву (1889-1894). Када је у Ваљевској гимназији 1892. предавао веронауку, основана је ђачка књижница, поконио је десет књига и сврстао се међу њене прве дародавце.

Важио је за човека који је доста читао и био добро обавештен. Бавио се и писањем новинских и сличних текстова. Издавао је и уређивао црквени лист Беседник у Пожаревцу 1885. и 1905. године, као лист за црквену поуку и књижевност. Издавао га је и у Ваљеву од 1. априла 1890. године па је изашло осам бројева. До обнове Гласа цркве средином друге половине 20. века биле су то једине црквене новине у Ваљеву,¹² пошто је прва серија овог црквеног гласила излазила у Шапцу.

Миланова мајка Емилија била је кћи Алексе Божића, учитеља из Новог Сада, рођена је око 1854. у Жабљу, у та-

дашњој Аустроугарској. Умрла је од тифуса у Ваљеву 20. новембра 1891. године, у 35 години. Опојали су је свештеници: Радомир Јовановић, Марко Протић, Андрија Јовановић, Михаило Вићентијевић и ђакон Љубомир Марковић. Сахрањена је на Новом гробљу у Ваљеву.¹³

Оставши удовац Живота Миловановић је у манастиру Раковица крај Београда, 20. новембра 1894. године примио монашки чин и узео име Методије. До 1908. године био је монах у Хиландару на Светој Гори а онда игуман манастира Витовница, Вољавча и Боговађа. Током 1908. године постављен је за старешину Миљковог манастира код Свилајнца, док је за настојатеља манастира Суково код Пирота постављен је 1911. године.

Мада је био у подмаклим годинама изгледа да је у улози војног свештеника учествовао и у Првом светском рату. Остало је забележено¹⁴ да се 2. децембра 1916. у српској цркви Свети Сава у Солуну, у присуству свих генерала српске војске који су се ту затекли, особља Врховне команде, представника савезничких штабова и огромног броја официра и грађанства, опростио од потпуковника Војина Поповића, познатијег под именом Војвода Вук. Тим поводом истицано је да је архимандрит Методије био један од његових најстаријих другова још из првих акција у Пчињи 1904. године. По завршетку Првог светског рата Методије је би у манастиру Лешак код Лепосавића и архимандрит манастира Јоакима Осоговског код Криве Паланке у Македонији, где је и умро 19. марта 1933. године.

У своје време Живота С. Миловановић припадао је групи водећих пчелара у Србији. У Ваљевским новинама у пролеће и лето 1889. године заузимао се у корист до невероватности занемареног пчеларства, нудећи заинтересованима и практичне савете. Кад је у јулу 1892. године, освештан његов кованлук са око 60 кошница у томе је, поред више свештеника, учествовао и Васа Пелагић.

Био је један од иницијатора оснивања и оснивача Српског пчеларског друштва. Најпре, се на његову иницијативу, уз подршку млавских пчелара 7. августа 1897. у Јагодини састало 60 пчелара из целе Србије. На том скупу, који је отворио игуман Методије, пчелари Србије изабрали су иницијативни одбор, који је требао да сачини правила Пчеларског друштва и сазове оснивачку скупштину.¹⁵ Та

9 Архив Војно-историјског института, Фонд досије персоналних података, К. 1448/344 и Љ. Тешић: Бесмртни командант с Мачковог камена, „Глас јавности“, Београд, 5. новембар 2003. године.

10 Милорад Радојчић: Бесмртни ратници ваљевског краја у ратовима 1912-1918. Витезови Карађорђевог звезда, Ваљево 2014, 354- 355.

11 Споменница седамдесетогодишњице Војне академије 1850-1925, Београд, 1925, 356. и Милорад Радојчић: Ваљевац на челу „Црне руке“, „Напред“, Ваљево, 2580, од 10. јулљ 1998, 10.

12 М. Радојчић и З. Ранковић: Миловановић Живота С. у Биографском лексикону ваљевског краја, Ваљево, 2007/2008, књ. 3, св. 11, стр. 61.

13 Матична књига умрлих Цркве у Ваљеву за 1891. годину.

14 Предраг Пејчић: Четнички покрет у Краљевини Србији 1903-1918, Крагујевац, 2007, 267.

15 Лист „Пчелар“, Београд, бр. 12 од 1982. године.

скупштина одржана је 31. октобра 1897. у Дому Српског пољопривредног друштва у Београду у присуству преко 160 пчелара и пријатеља пчеларства. Том приликом донета је одлука да се оснује Српско пчеларско друштво; изабрани су први надзорни и управни одбор на челу са Алексом М. Живановићем, секретаром министарства народне привреде; донета одлука да се покрене часопис Пчелар, као орган друштва који ће пропагирати рационално пчеларење и објављивати све новине, како у пчеларству Србије, тако и у свету.¹⁶ У почетку Пчеларско друштво је радило преко повереника по окрузима којих је било 14; настојало је да сагледа стварно стање пчеларства у Србији и утврди колико ко има кошница.

За време боравка у Ваљевоу Живота С. Миловановић био је ангажован и у раду Пољопривредне подружине, па је биран за њеног потпредседника. А са Михаилом Ступаревићем, учитељом у Ћелијама и једним од учесника Тимочке буне, био је иницијатор и организатор прве Пчеларске подружине у Ваљевоу 1921. године. Тим поводом истицао је да је за време наше старе славе под заштитом цркве и српских владара, пчеларство се много гајило да су се тада не само подмиривале све потребе у земљи у меду и воску, него су се ти пчелини приноси и на страну извозили, а тиме и леп приход народу давали.

У политичком погледу припадао је Либералној странци и био водећи аутор у њеним новинама Глас истине, које су излазиле у Ваљевоу 1893-1894. године. Због тога је постао пречеста мета за грдње, поруге па и клевете људи окупљених око радикалског листа Ваљевске новине. Сумњичен је, шта више, у пролеће 1893. године за покушај наводног тровања једног свештеника и због тога хапшен.

Живота Миловановић се активно бавио писаном речју. Написао је и објавио књиге: Свето крштење у Православној цркви Краљевине Србије (Београд, 1888); Живот у Хиландару, књ. I (Шабац, 1908), књ. II (Београд, 1908), књ. III. (Београд, 1909); Беседе игумана Методија (Солун, 1907), Манастир Св. Атанасија Лешак, Лешачки манастир (Скопље, 1923) и Манастир св. оца Прохора Пчињског (Скопље, 1924).¹⁷

Поред Милана његови родитељи су имали кћер која је била удата за Милана Арсића, свештеника и познатог

пчелара из Младеновца.¹⁸ и сина Стевана, рођеног 1887. године у Раброву, који је учио гимназију. Других података о њима немамо.

ПОЧЕТАК ОФИЦИРСКЕ КАРИЈЕРА

Радну каријеру започео је крајем лета 1894. као пешадијски потпоручник¹⁹ на дужности водника, тј. командира вода у I чети I инжењеријског батаљона. У чин поручника унапређен је 1. новембра 1897. године, а на претходној дужности остао је све до 12. октобра 1897. године када је постао слушалац VII класе у Вишој школи Војне академије, коју је завршио септембра 1899. године.²⁰ Дакле, у пешадији је радио до 1897. године, односно до ступања у Вишу школу Војне академије.

По завршетку те школе, као поручник, био је вршилац дужности командира IV понтонирске чете I инжењеријског батаљона. Петог новембра 1900. године постаје приправник за генералштабну струку, коју је завршио 28. октобра 1902. године. Капетан II класе постао је 18. децембра те године. На служби у Генералштабном одељењу Штаба Команде Активне војске био је до почетка јануара 1903. године, а 7. марта 1903. године унапређен је у чин генералштабног капетана I класе. Средином јануара 1903. године отишао је на шестомесечно одсуство ради усавршавања француског језика.²¹ Сима Ц. Ћирковић²² пише да је био на специјализацији у Француској. У другим изворима²³ може се прочитати да је био на одсуству у Француској што асоцира на могућност да је самофинансирао тај свој студијски боравак у Француској.

Главни генералштаб је 1900. године свом Спољњем одсеку проширио надлежности па је Уредбом о ђенералштабној струци из 1902. године назван Извештајним одсеком

18 Лист „Пчелар“, Београд, бр. 3 за 1933. годину, стр. 90-92.

19 Велимир Иветић: Начелници Генералштаба 1876-2000, Београд, 2000, 41.

20 М. Манојловић у Српском биографском речнику (Нови Сад, 2015, том VI, 563) пише да је Вишу школу Војне академије завршио 1900. године..

21 Велимир Иветић: Армијски генерал Миловановић Ж. Милан (1874-1942) у Браничево кроз време и културну историју Србије, зборник радова са научног скупа одржаног 25. октобра 2005. године, Пожаревац 2006, свеска I, 275-287.

22 Сима Ц. Ћирковић: Ко је ко у Недићевој Србији 1941-1944: лексикон личности: слика једне заборављене епохе, Београд, 2009, 331.

23 Бранислав Ђурђевић, Митар Ковач и Јованка Шарановић: Српски војни поменик, Београд, 2003, 246.

16 Исто и „Пчелар“ 1998. године.

17 М. Радојчић и З. Ранковић: Миловановић Живота С. у Биографском лексикону ваљевског краја, књ. 3, св. 11, стр. 62

Операцијског одељења. Управо у том Одсеку Главног генералштаба Војске Србије од 28. јула 1903. године службовао је генералштабни капетан I класе Милан Ђ. Миловановић. И тако постао његов први старешина који је требао да системски реши многа питања надлежности, организације, начина рада и слично. Уз обављање редовне формацијске дужности од 15. октобра те године постао је и члан Испитне комисије за ниже војно-административне чиновнике. Већ 3. маја 1904. године прешао је на рад у Генералштабни одсек Општевојног одељења Министарства војног. Истовремено постао је ађутант в. д. начелника Главног генералштаба - пуковника Александра Машина.

За командира I чете I батаљона VII пешадијског пука Краља Петра I одређен је 12. августа 1905. године. На службу у штаб VII пешадијског пука упућен је 31. марта 1906, а већ 24. априла те исте године постављен је за начелника Штаба Команде Дринске дивизијске области у Ваљево. Током јуна 1906. године унапређен је у чин генералштабног мајора. Двадесетосмог априла 1908. године Милан Ж. Миловановић постављен је за команданта II батаљона V пешадијског пука Краља Милана у Ваљево.²⁴ Током службовања у Ваљево доста се ангажовао на едукацији официрског кадра, припремајући и држећи предавања официрима. Та своја предавања приређивао је и за објављивање, па је из овог града на Колубари почео интензивније да сарађује у војно-стручном часопису Ратник.

Важио је за особу која је стално и марљиво радила на свом усавршавању па је и био добре опште и стручне спреме. Према старијима био је пажљив, а према млађима одмерен и тактичан. Држао је до свог достојанства и имао правилан однос према својој али и државној имовини. Уопште био је чврстог и постојаног карактера, присебан и одлучан, искрен и поверљив, скроман и дружељубив.

ЈЕДАН ОД ОРГАНИЗАТОРА ВОЈНООБАВЕШТАЈНЕ СЛУЖБЕ

Након анексије Босне и Херцеговине 1908. године Главни генералштаб Војске Србије формирао је граничне рејоне са Турском и Аустро – Угарском према Босни, који су имали надзорне официре са искључиво обавештајним задацима. Зна се да су простор границе са Турском покривали ови гранични рејони и надзорни органи: Врањски – официр Божин Симић; Рашки – капетан Радоје Пантић и

Јаворски – капетан Милан Видојевић. Дакле, сваки гранични рејон представљао је један обавештајни центар. Сви ти центри били су везани за Извештајни (Обавештајни) одсек Операцијског одељења Главног генералштаба.

Од 18. априла 1909. године поново шеф тог одсека Операцијског одељења Главног генералштаба био је Милан Ж. Миловановић. У то време била је то највиша војно-обавештајна институција у земљи. А зна се да Војно-обавештајна служба прикупља и пручава обавештајне податке о ратном потенцијалима оружаних снага других земаља који могу бити стратешки, оперативни и тактички. У ширем смислу она је обухватала и контраобавештајну делатност, односно праћење и спречавање обавештајних активности специјализованих органа оружаних и осталих снага других држава.

Пошто је после анексије Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске основана организација Народна одбрана, на иницијативу групе официра око организације Уједињење или Смрт, познатије као Црна рука, дошло је повезивања граничних официра са Народном одбраном. Опште основе за то организовање израђене су у Одсеку за обавештајну службу Генералштаба српске војске а урадио их његов начелник пуковник Милан Ж. Миловановић уз помоћ потпуковника Драгутина Димитријевића Аписа.²⁵ У Генералштабу у то време сматрало се значајним прикупљање обавештајних података, успостављање повереника, рад на припремама за дизање устанка, посебно у Босни и Херцеговини итд. С тим у вези није сувишно нагласти да се тада није знало за постојање организације Уједињење или Смрт. У чин генералштабног потпуковника Милан Ж. Миловановић је унапређен 18. маја 1911. године.

Тих година војни изасланици, искључиво генералштабни официри, били су потчињени непосредно Главном генералштабу. Занимљиво је да потпуковник Миловановић тада није имао ни једно потчињено лице, односно да је био једини у поменутом Одсеку. Вероватно и у таквој организацији службе треба тражити узрок што Српска војска за рат против Турске 1912. године није имала довољно података о покретима и груписању турске војске, за шта је био одговоран Главни генералштаб, односно Штаб Врховне команде, Штаб I апрмије и његови извиђачки органи. Тада је то у већини европских војски сматрано скоро нормалним, те је по Уредби о ђенералштабној струци²⁶ Извештајни одсек Операцијског

24 Архив Војноисторијског института Београд, Фонд досијеа персоналних података, К - 1116/705.

25 Предраг Пејчић: Четнички покрет у Краљевини Србији 1903-1918, Крагујевац, 2007, 110

26 Уредба о ђенералштабној струци, Београд, 1902, чл. 16.

одељења Главног генералштаба имао задатак: Да проучава: организацију, формацију, дислокацију, наставу и целокупну убојну спремност суседних држава, као и да сређује податке о томе; да врши студије суседних држава са гледишта војно-географског, војно-статистичког, војно-административног и фортификационог, и да прати уопште развиће страних великих сила у циљу усавршавања наше војске, као и унутрашње политичко-економско стање њихово.

То што је Турска војска постигла оперативну изненађење првог дана Кумановске битке, поред Миловановића, још више су били одговорни начелник Главног генералштаба, а да подсетимо од 1903, са прекидима док је био министар војни био је генерал потоњи војвода Радомир Путник. Његов помоћник од 17. марта 1909. био је пуковник, а потоњи генерал и војвода Живојин Р. Мишић, а в. д. начелника Операцијског одељења од 27. октобра 1910. године потпуковник, а потоњи пуковник и генерал Божидар Терзић. Ипак, највеће кривица пада на Штаб Прве армије.

Отуда они и нису најзаслужнији за оптимално груписање српске војске. Прва армија, чији је командант тада био престолонаследник Александар Карађорђевић, која је у свом саставу имала и Коњичку дивизију, чији је командант био кнез Арсен Карађорђевић морала је образовати претходницу, која је тада била неопходна због извиђања. То је добро знао Милан Ж. Миловановић јер је у својим радовима објављеним у Ратнику (1908-1911) писао о претходницама, извиђачко-заштитничким одредима, о бочним маршевима и побочницама, слабом извиђању руске коњице у Руско-јапанском рату и др. Према томе знао је шта се може десити у некој од будућих битака Српске војске²⁷ али вероватно није имао овлашћења и могућности да тим поводом било шта предузме.

У ОСЛОБОДИЛАЧКИМ РАТОВИМА 1912-1918.

До краја јуна 1913. године у балканским ратовима био је шеф Обавештајног одсека Оперативног одељења Врховне команде. У II балканском рату кратко време био је начелник Штаба Црногорске дивизије.²⁸ Са том јединицом учествовао је у чувеној бици на Брегалници. Од 10. августа 1913. године био је командант VII пешадијског пука Краља

27 Велимир Иветић: Армијски генерал Миловановић Ж. Милан (1874-1942) у Браничево кроз време и културну историју Србије, зборник радова са научног скупа одржаног 25. октобра 2005. године, Пожаревац 2006, свеска I, 275-287.

28 Небојша Јовановић: Енциклопедија Првог светског рата (1914-1918), Нови Сад 2014, 333.

Петра I са којим је учествовао и гушењу Арнаутске побуне 1913. године²⁹. Потом је постао начелник Штаба привремено формиране Подримске дивизије, јачине четири пешадијска, један коњички и један артиљеријски пук, под командом пуковника Миливоја Анђелковића Кајафе.³⁰ За заслуге у балканским ратовима 30. октобра 1913. године ванредно је унапређен у чин генералштабног пуковника.

У Првом светском рату узимао је високе положаје у српској војсци.³¹ Од 12. јула 1914. године је био помоћник начелника Штаба III³² армије, којом је командовао генерал Павле Јуришић Штурм. Њу су чиниле Дринске дивизије I и II позива а имала је задатак да брани Ваљево. Временом од Дринске дивизије II позива образовани су одреди: Шабачки (Бадовинци), Лознички (Лозница – Зворник), Обреновачки (Обреновац) и Љубовијски (Љубовија) са седиштем у Ваљеву. Уочи офанзиве аустроугарске V армије, српске главне снаге (Прва и Друга армија), концентрисане у Шумадији, очекивале су главни удар са севера. Због тога је III армија бранила врло широк фронт на Сави и Дрини, од ушћа Колубаре у Саву до Љубовије. Убрзо по почетку борбених дејстава српска Врховна команда се почела ослобађати убеђења да ће главне аустроугарске снаге „ударити са севера“ према Шумадији па је почела са прегруписавањем наших снага. Тако је наредила Трећој армији да свим снагама спречава надирање непријатеља преко Дрине и Саве“.³³

Од 16. септембра до 12. октобра 1915. године био је послат у Атину, у саставу делегације Србије, као представник Врховне команде ради преговора са грчком владом и врховном командом око заједничке акције против Бугарске.³⁴ Нажалост, вођени преговори нису успели.

За начелника Општевојног одељења Министарства војног постављен је 15. децембра 1915. године. То је значило да је био друга личност у Министарству и да је по потреби за-

29 Сима Ц. Ћирковић: Ко је ко у Недићевој Србији 1941-1944: лексикон личности: слика једне заборављене епохе, Београд, 2009, 331.

30 Миле С. Бјелајац: Генерал Драгиша Пандуровић: Живот и сведочења, Београд, 2007, 39.

31 Мирољуб Манојловић: Браничевски алманах, Пожаревац, 2002, 163.

32 Маринко Пауновић у књизи Срби – биографије знаменитих (Београд, 1998, 148) пише да је био помоћник начелника штаба 5 армије.

33 Крсман Милошевић: Србија у великом рату 1914-1918, Београд 2008, 46,

34 Миле С. Бјелајац: Генерали и адмирални Краљевине Југославије 1918-1941, Београд 2004, 217.

мењивао министра. Истовремено постао је дисциплински руководиоца Министарства, главни персоналац у војсци и др. Отуда се та дужност популарно називала „заменик министра“. Ова дужност је у толико била тежа и значајнија ако се зна да се тадашњи министар војни – пуковник Радивоје Бојовић, за Владу непознатим правцем повлачио за Грчку и био смењен због других пропуста 19. децембра 1915. године. На његово место постављен је пуковник, а од 1916. године генерал Божидар Терзић, који је и у Народној скупштини тврдио да су му многи битни догађаји у вези Српске војске непознати.

За разлику од Владе у којој су извршене мање измене, коренитије промене су учињене у Врховној команди. Због болести дужности начелника Врховне команде разрешен је војвода Радомир Путник, али и његов заменик пуковник Живко Павловић. На почетку реорганизације српске војске 29. јануара 1916. године пуковник Милан Ж. Миловановић, постављен је за начелника Оперативног одељења Врховне команде, што је значајно место јер су се преко њега планирали и спроводили најбитнији задаци војске. Практично тада је био трећи човек у Штабу Врховне команде после генерала и потоњег војводе Петра Бојовића као начелника Штаба Врховне команде и његовог помоћника Петра Пешаћа, прво пуковника а касније и армијског генерала.³⁵

Један од тих значајнијих а интересантнијих задатака био је слање Косте Миловановића Пећанца у Србију ради припреме и дизања устанка у време када српске трупе избију до Скопља. То је Миловановићев потчињени, пуковник, а касније и армијски генерал Данило Калафатовић, тадашњи шеф Обавештајног одсека Оперативног одељења Врховне наредбе, прецизирао кроз Наредбе (инструкцију) Штаба Врховне команде Оп. бр. 4 605 од 21. августа 1916. године поручнику и четничком војводи Пећанцу.³⁶

Када је коначно решено да се предузме пробој Солунског фронта и када је српска Врховна команда разрадила обе варијанте напада, Милан Ж. Миловановић је 1. августа 1917. године одређен за делегата српске Врховне команде код француске Врховне команде а затим и код савезничке Врховне команде на Истоку. После образлагања Меморан-

дума српске Врховне команде од 20. октобра 1917. године (обе варијанте) у савезничкој команди, био је носилац координације планирања и свих других припремних радњи савезницима.

Уочи пробоја Солунског фронта 20. августа 1918. године постављен је за начелника Штаба II армије, дакле армије која је имала задатак да изврши главни удар при пробоју фронта. У то време II српска армија запоседала је јужне падине Ветерника, Кравице и Доброг поља и југозападни огранак Сокола. Након пробоја Солунског фронта и кад је почело енергично гоњење од српских армија, бугарска војска је била приморана да 29. септембра потпише примирје, а 2. октобра 1918. године и капитулира. У томе посебну улогу имала је II наша армија.

На тој дужности Милан Ж. Миловановић је остао до 12. новембра 1919. године, односно до извршења свих ратних задатака II армије.³⁷ Чином потписивања примирја 13. новембра 1918. (са Мађарском) за њега као и већину српских официра није био завршен I светски рат пошто је требало учврстити и обезбедити границе новообразоване државе.

Од 27. марта 1910. до 17. октобра 1919. године с ратним прекидима Милан Ж. Миловановић је био и професор Војне академије у Београду, а предавао је војно стручни предмет Тактику.³⁸

НОВЕ ДУЖНОСТИ У НОВОЈ ДРЖАВИ

Стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (СХС), односно Краљевине Југославије, створена је и наша нова држава, па је и њена војска организована према новонасталим потребама. У Војсци Краљевине СХС/ Југославије Милан Ж. Миловановић обављао је највише дужности и досегао до највишег чина. Од 12. новембра 1919. године до 10. марта 1921. био је командант Врбаске дивизијске области у Бања Луци. Након тога постављен је за другог помоћника начелника Главног генералштаба Војске Краљевине СХС војводе Петра Бојовића. Као што се зна Генералштаб је основни орган Врховне команде за припрему и употребу оружаних снага, пре свега војске. У рату је пратио ситуацију на ратишту, спроводио одлуке о извођењу борбених дејстава

35 Велимир Иветић: Армијски генерал Миловановић Ж. Милан (1874-1942) у Браничево кроз време и културну историју Србије, зборник радова са научног скупа одржаног 25. октобра 2005. године, Пожаревац 2006, свеска I, 275- 287.

36 Архив Војноисторијског института, Београд. Група фондова српске војске, Пописник 7, кут. 162, ф. 7. група 23, док. 23/7, листови 4 и 5.

37 Велимир Иветић: Армијски генерал Миловановић Ж. Милан (1874-1942) у Браничево кроз време и културну историју Србије, зборник радова са научног скупа одржаног 25. октобра 2005. године, Пожаревац 2006, свеска I, 275- 287.

38 Споменница седамдесетпетогодишњице Војне академије 1850-1925, Београд, 1925, 239 и „Политика“, Београд, 19. априла 1934, 1.

и помагао реализацију наређења Врховног команданта.³⁹ Од 15. јануара 1922. године био је први помоћник новом начелнику Главног генералштаба армијском генералу Петру Пешићу⁴⁰, којег је често заступао највише током 1923. и 1924. године, када је генерал Пешић био и министар војске и морнарице.

По доношењу новог Закона о устројству војске и морнарице, почетком 1923. године у чин дивизијског генерала произведен је 5. јануара 1923. године. Поред њега тада је у генералски чин унапређено је још 15 генерала из редова бивших ратних команданата српске војске. Били су то: Љубивоје Барјактаревић, Миливоје Николајевић, Душан Пешић, Драгутин Кушаковић, Драгољуб Узун-Мирковић, Милорад Ристић, Драгољуб Костић, Михаило Филиповић, Стеван Милетић, Живан Митровић, Александар Алекса Стојшић, Данило Калафатовић, Михаило Љ. Јовановић, Милан А. Јовановић и Драгутин Окановић.⁴¹

За команданта Треће армијске области постављен је 1. марта 1928. године уместо Миливоја Зечевића. Тим поводом британски војни изасланик у Краљевини СХС ком. В. Н. Онлеу његово постављење овако је оценио у свом извештају: Ужива глас великог радника, али је погоднији за штапског официра него за предводника трупа.⁴²

У чин армијског генерала Милан Ж. Миловановић произведен је 17. децембра 1928. године. Његово Величанство Краљ Александар Карађорђевић указом од 11. априла 1929. године поставио га је за начелника Главног генералштаба,⁴³ уместо пензионисног армијског генерала Петра Т. Пешића. Његовим доласком на тај положај није било више Пешићевог оптимизма или одмјереног самопоуздања генерала Калафатовића јер је Миловановић био песимиста у погледу односа са Италијом и могућег рата. Његов песимизам ослањао се на ове претпоставке: а) веровање да постоји војни споразум Италије, Мађарске и Бугарске; б) орјентација Румуније према неутралности, на којој је према М. Бјелајцу, Италија својски радила; ц) пресија Италије по-

моћу Пољске да Чешка узме исту позицију; и д) изолација Југославије. Миловановић је признао француском генералу Rozetu да је по преузимању дужности начелника био фрапиран чињеницом какве је све активности предузела Италија, како у припреми будућег рата, тако и дипломатском активностима код југословенских суседа.⁴⁴

Вероватно и под тим утиском онај исти британски војни изасланик сада је другачије прокоментарисао његово именовање. Поред осталог писао је ... генерал Миловановић, који није упечатљива личност и не изгледа да ће дуго остати на том положају. Верује се да ће на његово место доћи дивизијски генерал Калафатовић.⁴⁵

Као начелник Генералштаба Војске Краљевине Југославије генерал Миловановић посебну пажњу поклањао је обуци војничког и старешинског кадра као једном од најзначајнијих фактора одбрамбених припрема. Услед недостатка финансијских и материјалних средстава нарочити акценат је стављен на свакодневно обучавање, али нису запостављане ни сложене вежбе и маневри као круна обуке једне армије. Услед тога и недостатка искуства командног кадра изостајале су сложене, а коришћене штапске вежбе. Квалитет тих вежби знатно је побољшан присуством француских официра стражара. Из француских извора види се да је 1933. године њихов аташе сугерисао генералу Миловановићу да под вођством француских официра буду узети у разматрање неки штабни проблеми као што је на прим. случај великог разарања стратешких комуникација, кашњење југословенске концентрације према Италији, повлачење у дефанзиву, а потом офанзива.⁴⁶

Маневри који су тих година организовани оставили су лош утисак на све стране посматраче, па и представнике југословенског Генералштаба. Незадовољан неким показаним елементима генерал Миловановић, као начелник Генералштаба, исказао их је 24. јануара 1931. године у рпорту Министру војном захтевајући да од њему потчињених органа (команди, инспекција родова, одељења и др) тражи да се уочено што пре отклони. Прва критика односила се на површну припрему за једну тако „скупу ствар“, као што је маневар. По његовој оцени сам маневар је показао од-

39 Небојша Јовановић: Енциклопедија Првог светског рата (1914-1918), Нови Сад 2014, 147.

40 Миле Бјелајац – Предраг Трифуновић: Између војске и политике. Биографија генерала Душана Трифуновића (1880-1942), Београд – Крушевац, 1997, 149.

41 Службени војни лист, од 5. јануара 1923. године.

42 Живко Аврамовски: Британци о Југославији, Годишњи извештај Британског посланства у Београду 1921 – 1941, I – III, Београд – Загреб, 1986-1996, , I, 573.

43 „Политика“, 13. априла 1929. године стр. 6.

44 Миле Бјелајац: Војска Краљевине СХС/Југославије 1922-1935, Београд, 1994, 231.

45 Живко Аврамовски: Британци о Краљевини југославији, Годишњи извештај Британског посланства у Београду 1921 – 1941, I – III, Београд – Загреб, 1986-1996, , I, 632.

46 Миле Бјелајац: Војска Краљевине СХС/Југославије 1922-1935, Београд, 1994, 197.

суство суштинске дисциплине код официра и трупе, тј. поштовања основних тактичких правила борбе, које је требало савладати до маневра у борбеној обуци. Према томе – писао је генерал Миловановић, грешке које се дешавају не чине се због тога што старешине немају одакле да се почне, него због тога што оне или не читају оно што им се даје или небрижљиво раде. Дакле, у једном или другом случају, посреди је немарљивост. А немарљивост треба да повлачи и заслужену казну. Та борбена недисциплина огледала се у небрижљивом наступању при чему нису поштоване карактеристике земљишта, потребе маскирања и противавионска дејства, извиђање непријатеља и обавештајна служба, поштовање ратних услова у динамици (нпр. брзина рада каква у рату није могућа), шаблонски рад команданата батаљона, одсуство иницијативе млађих официра, непоштовање артиљеријске и митраљеске ватре, гомилање трупа и комора, прави кркљанци, испадање из строја оруђа и опреме јер је у планирању маневра интендантура била занемарена. Генерал Миловановић се мимо обичаја (да се само након маневра обрати командантима армија и њихових начелницима штабова), због алармантног стања које је испољено, директно обратио Министру за интервенцију.⁴⁷

У периоду 1929 - 1935. у југословенској војсци откривено је више афера са шпијунажом и субверзивном делатношћу. Највећа је била у Општевојном одељењу Главног генералштаба, новембра 1929. године. Тада је један Рус, техничко лице, искористио небудност појединих југословенских официра и омогућио италијанском војном аташеу да дође до наших шифри. Тако су била компромитована сва три „речника за тајну кореспонденцију“ (из 1917, 1922. и 1927.) и то од августа 1928. Сви су хитно морали битно преправљени. Поред тога италијанска страна је дошла до података о свим индустријским предузећима (капацитет, врста итд). У ту аферу поред др Димитрија Цвијета, били су укључени Прокофиров, Роксиков и Савојски. Прокофиров се по хапшењу убио, О читавом случају писала је и светска штампа тврдећи да је компромитован и план мобилизације (Џикаго, Tribjun, Ноје Fraје Prese, румунски и француски листови).

Од избијања ове афере заузета је строга дискреција према многим, па и француском војном аташеу. Генерал Миловановић, као начелник Генералштаба тим поводом тражио је од Министра војске и морнарице да се строго поверљивом наредбом скрене пажња свим надлежним службама, где има Руса на служби, да према њима буду обзри-

вији и да им се не поверавају ствари које би их могле навести на издајство из користољубља, да се за најмању сумњу отпуштају људи који су некада бесно живели и расипали се а сада су принуђени да живе са 1.200- 3.000 динара месечно..., јер такви људи увек могу лако пасти у искушење, само да до новца дођу.⁴⁸

Већ 1930. године онај исти британски војни изасланик пише и ово. ... питамо се може ли генерал Живковић (тадашњи премијер – прим. М.Р.) са своја два одана пријатеља, генералима Хаџићем и Миловановићем, наставити политику одстрањивања личних противника и постављања пријатеља, а да пре или после не изазове незадовољство у војсци, од чијег благостања зависи целокупна структура садашњег режима?... Садашњи премијер показује превелику склоност да се меша у чисто војничка питања.⁴⁹

Иако се тада војнополитичка ситуација у Европи усложавала, генерал Миловановић је износио предвиђања, која су се остваривала, а претходно је предлагао најоптималније мере. У Европи је тада било више предлога о одржавању конференције о разоружавању, територијалним ревизијама и др. На пример Бугарска је опет покренула „Македонско питање“, на конгресу ВМРО априла 1932. донета је одлука да се продужи са „акцијама“. У Скупштини се износили захтеви да се Македонцима дају бугарска мањинска права, што је и Влада истицала, наводно, напуштајући реваншизам, итд.

Познато је да је Мала Антанта, војно- политички савез створен 1920-1921. године између наше земље, Чехословачке и Румуније, ради очувања граница према Мађарској утврђених мировним уговорима из 1919. и 1920. године. Непосредни повод његовом настанку био је упад бившег аустроугарског цара Карла I у Мађарску (марта-априла 1921. год.) с намером да обнови Хабсбуршку монархију. Мала Антанта је представљала саставни део система Версајског система безбедности заснованог на савезничким победама у Првом светском рату и чврстом ослоњу на Француску.⁵⁰ У оквиру тог савеза интензивно су припремане разне варијанте ратних планова. Тим поводом долазило је оштрих расправа и жустрог сучељавања мишљења око избора најадекватнијих решења. Посебно је било расправа око

47 Исто, 198.

48 Исто, 170. и 171.

49 Живко Аврамовски: Британци о Краљевини југославији, Годишњи извештај Британског посланства у Београду 1921 – 1941, I – III, Београд – Загреб, 1986-1996, I, 688.

50 Мала енциклопедија Просвета, Београд, 1978, књ. 2, стр. 467.

односа са Бугарима па се јавља и жеља једне генералске струје да коригује прихваћене планове којима је „кумовао“ начелник Оперативног одељења Главног генералштаба бригадни генерал Димитрије – Мита Живковић, који је по неким мишљењима био далеко моћнија фигура и од самог начелника Генералштаба Милана Ж. Миловановића.⁵¹

Посебно су била занимљива његова ангажовања на састанцима начелника генералштабова земља Мале Антанте у Прагу децембра 1931. и посебно, од 14. до 16. новембра 1932. Миловановић је био против било каквог попуштања пораженим земљама у Првом светском рату. На састанку 1932, за разлику од прокламованих мирољубивих политика, разматрана је могућност општег европског сукоба и напада ревизионистичких држава на Малу Антанту. Тада је закључено: ако Италија, Албанија, Мађарска и Бугарска нападну Малу Антанту, онда ће прво поразити Мађарску, потпуно је освојивши. Те су такви планови рађени у генерал-штабовима Мале Антанте.⁵²

У оквиру веома разуђене сарадње наше и француске војске њихови официри, који су били нека врста наших инструктора, писали су и слали извештаје краљу Александру, начелнику Генералштаба Миловановићу и још по неком. Како је из тих извештаја провејавало да је наша војска у извесној кризи и да су јој нужне одређене корекције тим извештајима поклањана је дужна пажња. Тим поводом извршене су допуне Уредбе о Главном генералштабу и генералштабној струци али предузете још неке мере и радње. Француски представници су имали повољно мишљење како о наклоности министра војног генерала Драгомира Стојановића, тако и начелника Главног генералштаба Милана Ж. Миловановића, те њихове околине која их „за сада“ драговољно слуша, указујући им пуно поверење, тражећи врло често да чује њихово мишљење. Коментаришући овај добар дух сарадње француски генерал Lepetit је писао свом министру: Трудимо се да искористимо ту добру вољу да их придобијемо за основне мере. а на првом месту, реформу школства. Хоћемо ли у томе успети?⁵³

Генерал Миловановић је био у Прагу 3-4. јула 1932. године, када је одржан познати свесоколски слет. Из Југославије на њему је учествовало око 5.000 вежбача и одред из Војске. Он је тада био на челу делегације Војске и Морнарице.⁵⁴

МИНИСТАР ВОЈСКЕ И МОРНАРИЦЕ

После Марсељског атентата, у коме је убијен краљ Александар (Карађорђевић), положај Владе је постао нестабиланији. Пошто је председник владе Никола Т. Узуновић 18. априла 1934. године поднео оставку владе, коју је Њ. В. Краљ прихватио и истим указом поставио је нову владу коју ће и даље, као председник, водити Никола Т. Узуновић. Један од четири нова министра у тој влади био је армијски генерал Милан Ж. Миловановић, дотадашњи начелник Главног генералштаба,⁵⁵ који је претходно на том положају провео пет година. На позив краља њега је на тој дужности наследио генерал Милан Недић, кога је довео из Скопља у намери да успешније модернизује војску.⁵⁶ Његово аванзовање нови британски војни изасланик T.D. Daiy овако је објаснио у свом извештају: Миловановић је постао министар војни да би генерал Недић (Милан – прим. В. И.) постао начелник Главног генералштаба јер је то желео још покојни краљ Александар да на челу Генералштаба има способну и одлучну личност, способну да изведе промене у организацији војске.⁵⁷

Као министар војске и морнарице генерал Миловановић се својски трудио да се Војска модернизује и снабде новим борбеним средствима. С тим циљем су вођени дуготрајни и мукотрпни разговори са Французима, па је и краљ Александар 1934. године одлучио да се укључи у тај посао. Већ 8. јула 1934. године дао је налог да се поведу директни преговори са фирмама Brandt и Hotchkiss и сугерисао образовање комисије која ће водити тај посао на челу са генералом Терзибашићем.⁵⁸

51 Миле Бјелајац: Војска Краљевине СХС/Југославије 1922-1935, Београд, 1994, 221.

52 Велимир Иветић: Армијски генерал Миловановић Ж. Милан (1874-1942) у Браничево кроз време и културну историју Србије, зборник радова са научног скупа одржаног 25. октобра 2005. године, Пожаревац 2006, свеска I, 275- 287.,

53 Миле Бјелајац: Војска Краљевине СХС/Југославије 1922-1935, Београд, 1994, 225. и 226.

54 Живко Аврамовски: Британци о Краљевини југославији, Годишњи извештај Британског посланства у Београду 1921 – 1941, I – III, Београд – Загреб, 1986-1996, II, 13.

55 „Политика“, Београд, 19. априла 1934, 1.

56 Миле С. Бјелајац: Генерали и адмирални Краљевине Југославије 1918-1941; Београд, 2004, 26.

57 Живко Аврамовски: Британци о Краљевини Југославији, Годишњи извештај Британског посланства у Београду 1921 – 1941, I – III, Београд – Загреб, 1986-1996, II, 259.

58 Миле Бјелајац: Војска Краљевине СХС/Југославије 1922-1935, Београд, 1994, 112. и 113.

Како је и та влада поднела оставку шесту владу, на чијем је челу поново као председник био Никола Т. Узуновић, 22. октобра 1934. године именовало је Краљево намесништво. Решење је нађено у намери да се она ојача са три бивша премијера из времена Шестојануарске диктатуре: генералом Петром Живковићем, др Војиславом Д. Маринковићем и др Милованом Сршкићем. Генерал Живковић је добио ресор Министарства Војске и Морнарице, а остала двојица су били министри без портфеља. Очекивало се да ће постављењем генерала Живковића, команданта Гардијске дивизије за министра влада добити шири ослонац у Војсци.⁵⁹

Именовањем генерала Живковића престала је функција министра генералу Милану Ж. Миловановићу после само 183 дана. Ову промену онај исти британски војни изасланик објаснио је овако: Генерал Миловановић био је болестан човек и није у стању да се носи са догађајима, који су у сваком тренутку могли постати веома озбиљни.⁶⁰

ПРЕДСЕДНИК ВОЈНОГ САВЕТА О ОБЕЗБЕЂЕЊУ ДРЖАВНИХ ГРАНИЦА

Уредбом о Војном савету донетом 11. јануара 1935. године предвиђено је образовање Војног савета који је имао задатак да испуни празнину насталу убиством краља Александра Карађорђевића. Члан 35 Закона о народној војсци, који је почео да се примењује уместо оног закона из 1931. године, дефинисао је овај Савет као највишег команданта за време рата. У миру имао је обавезе око свих ратних припрема, кадровске политике у војсци од дивизијског генерала навише итд.⁶¹ Генерал Миловановић, као министар

на расположењу, 21. фебруара 1935. године постављен је за првог члана Војног савета. Остала два члана тог органа били су такође армијски генерали Емило Ј. Белић, дотадашњи командант II армијске области и Милан Ђ. Недић, дотадашњи начелник Главног генералштаба. По тадашњој војној формацији, првоименовани члан овог органа у случају рата постајао је врховни командант, а друга два команданти јужне, односно северне групе армија. Према томе Миловановићев избор за председника Војног савета значио и његово именовање за врховног команданта целокупне оружане силе Југославије у случају рата. Намесништво је поштено схватило да оно не може бити колективни врховни командант, већ да то треба бити једно способно војно лице. Међутим, занимљиво је да је кнез Павле претходно питао генерала Живковића да ли прихвата генерала Миловановића као првог члана Војног савета што је овај потврдно одговорио.

Међутим, било је и оних који су сматрали да је формирањем Војног савета, органа без стварних ингеренција (мирнодопски, саветодаван, председава седницама министар војни) „склоњени“ најистакнутији и најугледнији генерали Милан Ж. Миловановић, Милан Ђ. Недић и Емило Белић.⁶² Француски војни аташе, у свом извештају од 15. јануара 1935. године поводом доношења Уредбе о Војном савету забележио је да да му је начелник Генералштаба рекао да је организација тог органа привремена и да ће бити реформирана у складу са искуствима. У том извештају генерал Миловановић је оцењен као личност која више нема ни живости, ни карактера, а ни духа за одлуке које су у тим актуелним околностима биле неопходне.⁶³

Као први члан, односно, председник Војног савета, генерал Миловановић био је против кордонског распореда војске за одбрану Југославије, односно да се не може бранити цела територија Југославије (бранити све значајно одбранити ништа). Интересантно је да је председник Војног савета армијски генерал Милан Ж. Миловановић још 20. децембра 1938. године, поводом расправе о утврђивању граница, у свом реферату, између осталог констатовао:

...У предратно доба било је доста времена за извршење мобилизације и концентрације, као и остале припреме; водили су се дипломатски преговори, па је оглашен рат а

59 Око његовог именовања постоје разне контраверзе. По једној њега је због самовоље из Владе удаљио краљ Александар и намеравао да се по повратку из Париза, октобра 1934. трајно реши његових услуга. Међутим, он је поново преузео дужност неприкосновеног команданта Гарде, којом је могао држати Београд под претњом. Уз то довео је за начелника Главног генералштаба свог опонента Милана Недића, на дужност команданта града Београда Војислава Томића, на дужност министра – оданог Милана Ж. Миловановића, док је на челу ваздухопловства стајао Недићев брат Милутин. Смрћу краља амбициозном Живковићу се поново указала прилика да уз помоћ политичара, па и самог кнеза Павла задобије кључни ресор Министарства војног и своје опоненте неутралише.

60 Живко Аврамовски: Британци о Краљевини Југославији, Годишњи извештај Британског посланства у Београду 1921 – 1941, I – III, Београд – Загреб, 1986-1996, II, 290.

61 Богољуб С. Илић: Мемоари армијског генерала 1898-1942, Београд, 1995, 156.

62 Миле Бјелајац: Војска Краљевине СХС/Југославије 1922-1935, Београд, 1994, 147.

63 Живко Аврамовски: Британци о Краљевини Југославији, Годишњи извештај Британског посланства у Београду 1921 – 1941, I – III, Београд – Загреб, 1986-1996, II, 379-380.

потом је чекано да се изврши потпуно концентрација целе војске, па су тек онда почињале операције. У послератно доба овако повољне прилике не могу се више и не смеју очекивати. У жељи да се скупоцени рат што пре сврши и да се прође са што мање људских и материјалних жртава, све државе базирају своју политику и своју стратегију поглавито на принципу изненађења, по коме се непријатељ може напасти и пре огласа рата, у моменту који је за по њега најнеповољнији, а у циљу да се заузму важни објекти и читаве одбрамбене линије у пограничној зони, да се продре што дубље у његову територију, да му се поремети мобилизација и концентрација и поколеба морал како у војсци тако и у народу. За остваривање такве доктрине формирају се нарочите трупе: брзе дивизије, моторизоване јединице, планинске трупе и веома моћна авијација....

Залажући се за утврђивање граница, генерал Миловановић даље каже:... А када је у питању живот и опстанак државе, једна здрава нација даје све што се мора дати како у крви тако и у новцу. За нас ово питање не може бити чисто војничко питање, него је то, из познатих разлога, и једно веома крупно питање: да ли ћемо ми нашу нашу енергичну и одсудну акцију почињати од самих приграничних зона или ће се унапред донети одлука да се постепено напуштају поједине зоне, па и читаве покрајине... наш западни сусед, ако би нас предахитрио са једним добро организованим препадом, у најбољем случају по нас, могао би да нам узме целу приграничну планинску зону до линије Велика Гора – Љубљана – Св. Јошт, а наш северни сусед до Драве и цео гребен Караванки.... Шта вреде разни пактови, уговори о савезу и споразуми, то знамо врло добро из балканских ратова и великог светског рата, а то су нам најубедљивије показали и последњи догађаји.... Од свих положаја који су дошли у обзир за утврђивање, несумњиво од најнепосреднијег значаја је онај који треба да нам заштити пуну мобилизацију и концентрацију, поред свега изнетог још и зато што је брзина наше мобилизације и концентрације релативно мала у сравњењу да могућом брзином изненаде акције нашег северног и западног суседа.

На крају генерал Милан Ж. Миловановић је истакао да би југословенска војска била поколебана ако би непријатељ успео да јој макар само у приграничној зони, омете мобилизацију и поремети пуно остварење предвиђеног плана за концентрацију војске... Било би право изненађење, кад би велика Југославија дала мање од мале Србије. Међутим, има једна разлика која је маленој Србији давала више моралне снаге. Она је била потпуно хомогена и задахнута

истим идеалима. У Југославији има више племена и вера, има локалног племенског патриотизма, па у извесној мери и племенске себичности. Због тога настаје једно крупно питање и како ће се држати чланови појединих племена кад виде да њихова грудa земље прелази у непријатељске руке, а нарочито ако виде да то бива по неком унапред утврђеном плану. При томе врло су поучне за овај случај и оне ствари које су се дешавале 1914/15. године за време повлачење српске војске... Овом језгровитом, реалном и концизном предвиђању и предлозима заиста се не може ништа приговорити. Ово је изнето јер је у вези са израдом ратног плана – да су ова разматрања и предлози узети уобзир сигурно не би дошло до онако катастрофалног кордонског распореда по плану „Р-41“ и до драстичног ометања мобилизације и концентрације.⁶⁴

Само је генерал Велимир Терзић у литератури истакао правилна настојања генерала Миловановића: Овде се треба подсетити на видовита предвиђања генерала Миловановића још крајем 1938. године...⁶⁵ По Терзићу износио је реалистичније предлоге за одбрану Југославије: предлагао планирано и организовано повлачење и о томе у погодном време упознавање војске и јавности, а ефикасну одбрану припремати у деловима земље, где за то постоје услови. Зато је као и председник Сталне комисије за утврђивање ратног плана предлагао да се тежиште са линијских утврђивања на Северном и Западном фронту пренесе на линије: планина Динара – десне обале река Уна, Сава и Дунав. Такво мишљење изнео је и нови председник Комисије дивизијски генерал Милан М. Раденковић 18. маја 1940. с тим да је то образложио и другим битним разлогом.

Армијски генерал Милан Ж. Миловановић пензионисан је и преведен у резерву указом од 6. марта 1940. године.⁶⁶ Пошто је имао 66 година живота априла 1941. године није био мобилисан.

ВОЈНИ ПИСАЦ

Као војни мислилац генерал Миловановић није био ни довољно познат ни истражен. Остало је забележено да је Владимир Белић изнео да је написао око 12 војно-научних

64 Велимир Терзић: Слом Краљевине Југославије 1941., Београд 1946, II, 651. и 652.

65 Исто, II, 655

66 Миле С. Бјелајац: Генерали и адмирални Краљевине Југославије 1918-1941; Београд, 2004, 217.

студија, штампаних у Ратнику⁶⁷ а једна реченица из његовог чланка Дисциплина (Ратник, 1909, 1212) цитирана је уз непотпу биографију у Српском војном поменику. Пуковник др Велимир Иветић⁶⁸ пише да је као војни писац објавио више радова (двадесетак само у Ратнику) и превода углавном као из Тактике. Он је својим радовима утицао на освремењавање ратне вештине српске војске и јачање морала војске и народа за ратове ради ослобођења и уједињења Српства.

У часопису Ратник објавио је ове прилоге:

1. Стратегијски значај бугарско железно – путне мреже, превод, књ. LIII, св. I стр. 43;
2. О претходницама. Предавање држано официрима ваљевског гарнизона, 1908, I, 15 и II, 72;
3. Офанзивне радње у одбрани. Предавање држано официрима ваљевског гарнизона, 1908, VIII, 163. и IX, 311;
4. Један метод за постепено и систематско извођење обуке из ноћне службе. Са три слике у слогу, 1909, I, 1;
5. Облик савремене битке и наша пешадијска егзицирна правила, 1909, IV, 553, V-VI, 723;
6. Дисциплина. Предавање држано официрима ваљевског гарнизона и старешинама II позива народне војске, 1909, VIII, 1209;
7. Вођење боја (критика превода Војина Максимовића), 1909, IX, 1525;
8. Наша нова пешадијска егзирцирна правила. Две слике у слогу, 1900, X, 1537, XI – XII, 1725;
9. О вођењу боја. Одговор на одговор, 1909, XI – XII, 1907;
10. Извиђачко-заштитнички одреди. Једна скица у слогу, 1909, I, 1;
11. Настава и наставник. Предавање држано официрима београдског гарнизона 16. фебруара 1910. године, 1910, IV, 553;
12. Наша нова пешадијска егзирцирна правила. Одговор критичарима. 1910, V-VI, 909;
13. О великим маневрима енглеске војске 1910. године, 1911, III, 31;

14. О бочним маршевима и побочницама, 1911, X, 1;

15. Неколико мисли о тактичкој обуци официра. Предавање држано официрима београдског гарнизона, 1912, III, 29;

16. Француско привремено правило за маневровање пешадијом, 1922, I, 4 и II, 1.

У недељнику Српска војска објавио је у пет наставака чланак О војничком васпитању нашег народа (од бр. 23. од 7. VI до бр. 27 од 6. VII 1909). С тим у вези није сувишно подсетити да је овај лист излазио од 1908. до 1912. године. Његов власник и уредник био је пуковник у пензији Светислав Исаковић а током 1908/1909 уредник је био пуковник у пензији потоњи војвода Живојин Мишић. Није без основа ни податак да су Исаковић и Мишић били блиски пријатељи и да је Мишић активно сарађивао у том листу.⁶⁹ У листу су писали, углавном веома способни српски официри, већином пензионисани после 1903. године. Поред изузетно квалитетних прилога у корист јачања одбрамбене моћи Србије, лист се истицао у односу на остале тадашње листове, који су излазили у Србији по знатно вишем културном нивоу.⁷⁰

У својим радовима указивао је на пропусте и недостатке српске теорије ратне вештине, објашњавао и иницирао потребне полемике. Изучавајући стране војске, посебно војне теорије европских сила и ратну историју, учовао је празнине и некохерентности у борбеним правилима српске војске. Покренуо је и водио више полемика. Пуковник у пензији и специјалиста за архивистику др Велимир Иветић сматра да од свих полемика у историји ратне вештине Србије најзначајније место заузимају полемике које је иницирао Миловановић са будућим генералима Петром Пешићем и Војином Максимовићем 1909-1910. године, иако то раније у литератури није помињано. Критиковани генералштабни потпуковник Петар Пешић овако је започео свој одговор Ђенералштабни мајор Милан Ж. Миловановић, критикујући наше ново пешадијско егзирцирно правило показао је једновремено нашем читалачком свету, да критика не мора и не сме да буде жучна, већ треба да је уљудна и објективна, као и да је потребно приликом изнети и свој суд, казати своје мишљење о ономе што се критикује,

69 Милорад Радојчић: Војвода Мишић и његови Колубарци у ратовима 1912-1918, Београд, 2006, 158.

70 Велимир Иветић: Армијски генерал Миловановић Ж. Милан (1874-1942) у Браничево кроз време и културну историју Србије, зборник радова са научног скупа одржаног 25. октобра 2005. године, Пожаревац 2006, свеска I, 275-287.

67 Исто.

68 Велимир Иветић: Начелници Генералштаба 1876-2000, Београд, 2000, 42.

ја са радошћу констатујем овај факат, јер је наша критика упућена странпутицом, тако да више не личи на критку, већ има карактер личних напада, што је врло штетно по правилне односе чланова једне солидне задруге, каква треба да буде официрски кор.⁷¹

После 1922. године генерал Миловановић није сарађивао у војној штампи, с обзиром да је обављао највише војне дужности, при чему се ангажовао на интензивирању војно издавачке делатности.

ПРИЗНАЊА

Пошто је био претежно окренут пракси и обављању различитих дужности, завршио је највише војне школе али се и непрестано самообразовао. Стекао је изузетно квалитетна знања која су му уз његову интелигенцију и одговорност омогућили „видовито“ предвиђање у каквим све ситуацијама може доћи Србија у „скорашњем“ рату.

Био је пример личности са складним спојем теорије и праксе уз бројне моралне квалитете те је могао бити одличан сарадник људима са различитим особинама, склоностима и слабостима. Он је изразити представник оних српских официра који су били надахнути несаломљивим родољубљем и жељом да се потпуно и до краја заложу за добро народа и државе. Он је један од оних који су потпуно одговорили својим задацима у времену када се решавало о судбини наше земље. У историји ратова његова заузеће једно од водећих места.⁷²

Током читаве официрске каријере Милан Ж. Миловановић је вредно и предано радио. Поред обављања бројних одговорних дужности од 1924. до 1928. године био је члан Главног одбора Друштва Црвеног крста Југославије⁷³ и тиме показао и своју неограничену хуманост и солидарност. Био је неуморан како у миру тако и у ратовима. Тај труд и рад нису могли остати незапажени па је добио многобројна домаћа и страна одликовања и друга признања.

Од домаћих признања имао је ордене Белог орла I и II реда и ордене Белог орла III и IV реда са мачевима, ордене Светог Саве I и II реда, Југословенске круне I и II реда, Златну медаљу за ревносну службу, Медаљу за војничке врлине,

Генерал Милан Ж. Миловановић

споменице из ратова: 1912, 1913, 1914/1918. године и Албанску споменицу. Имао је чак пет ордена Карађорђевог звезде, највишег признања из тог периода. Војислав Стојковић пише да је био једини пример да неко има и шест одликовања Карађорђевог звездом.⁷⁴ Била су то три ордена Карађорђевог звезде са мачевима III и IV реда (два пута) и два ордена Карађорђевог звезде III и IV реда (1904. године).⁷⁵ Према истом извору⁷⁶ за ове ордене Карађорђевог звезде са мачевима III и IV реда имао је указе 14 611, 50 179 и 153 961.

Од страних одликовања био је добитник: француских ордена Легија части I, III и IV реда, британског ордена Св. Ђорђа и Михаила III реда, белгијског ордена Леополда III реда, руског ордена Св. Станислава II реда, грчког ордена Ратног крста II реда, Феникс I реда и Медаље за војне заслуге I реда, пољски орден Полонија Реститута I и III реда, че-

71 Исто

72 Војислав Стојковић Воке: ЗАСЛУЖНИ СИНОВИ – Биографије заслужних људи са територије источне Србије и Поморавља, Београд, 1940, 115.

73 М. Манојловић: Миловановић, Милан Ж., Српски биографски речник, Нови Сад, 2015, том VI, 563

74 Војислав Стојковић Воке: ЗАСЛУЖНИ СИНОВИ – Биографије заслужних људи са територије источне Србије и Поморавља, Београд, 1940, 115.

75 Томислав С. Влаховић у књизи Витезови Карађорђевог звезде, Аранђеловац, 1990, стр. 326, помиње да је био само витез Карађорђевог звезде са мачевима четвртог реда.

76 Исто, 434

хословачки орден Белог орла I реда, орден Румунска звезда I реда и бугарски орден Св. Александра I реда.

Дакле имао је укупно 33 одликовања и друга признања. Међу којима 19 домаћих признања и 14 страних одликовања. Према томе спадао је међу наше највише истицане и награђиване официре. И на основу овога може се констатовати да је био један од најдаровитијих српских официра и са највише официрског угледа.

ПРИВАТНО

Огромна већина оних који су имали прилике да са њим раде и сарађују за њега су имали само речи хвале. Међутим, било је и појединаца који су му по нешто замерали. Тако његов колега – армијски генерал Богољуб С. Илић⁷⁷ за њега пише да је био добар официр али велики опортуниста и потпуно под утицајем браће Живковића (генерала Петра и Димитрија Живковића – примедба М. Р.). Слушао их и извршавао њихове жеље слепо само да се што дуже одржи на своје положају, иако је осећао да га ови не цене нити поштују и то су му понекад веома уочљиво показивали.

Милан Ж. Миловановић је од 1902. године био ожењен Милицом (1876 -1958), кћерком Милутина Карановића (1854- 1926), пешадијског капетана I класе.

У браку су имали петоро деце - синове Милутина (12. V 1907 - 1972) и Слободана, рођеног 3. I 1910. године, пуковника, који је погинуо на Сремском фронту 1945. године и ћерке Радмилу (22. V 1905 - 1976), Радојку, удату Јовановић (22. V 1905 - 1993) и Олгу (30. X 1908 - 1983).⁷⁸ Дакле, кћерке Радмила и Радојка су биле близнакиње.

Њихова кћи Радмила забавља се са мајором и познатим пучистом Живаном Кнежевићем (1906-1986). Према сведочењу које је оставио Кнежевић, морао је прекинути њихову емотивну везу и осујетити жељени брак под притиском њеног оца генерала Милана Ж. Миловановића у време његовог школовања на Вишој школи Војне академије, ради одласка у Ратну школу у Француску и пријема на генералштабну припрему. По истом извору узрок тог разлога био је последица отпуста генераловог сина Даке из гимназије Кнежевићевог оца. Претходно је Дака био избачен из свих других гимназија.⁷⁹ Раду су потом родитељи удали

по проваџилуку. Очигледно заслепљен очинском нежношћу генерал Миловановић спречио је младог официра Живана Кнежевића да се ожени његовом кћерком и даље напредује у каријери. Утицај породице или очинска слабост на сина, учинили су да родитељство препостави угледу свог официрског положаја најпре помоћника начелника а потом и начелника Генералштаба Војске Краљевине Југославије.⁸⁰

Кћи Олга се 1930. године удала за коњичког поручника Богољуба Вуковића, сина коњичког бригадног генерала Милана Т. Вуковића.⁸¹ Богољуб је као генералштабни мајор на дужности начелника штаба Коњичке дивизије учествовао у Априлском рату 1941. године био заробљен и интерниран у заробљеништву. По завршетку Другог светског рата остао је у емиграцији у Француској.

Занимљиво је да је Милан Ж. Миловановић са супругом два пута (1909. и 1912. године) боравио у Дубровнику ради лечења и опоравка. Вероватно с обзиром на дужности које је у то време обављао, био је под сталном присмотром аустроугарских власти и протериван. Тим поводом Поглаварство у Дубровнику донело је 22. априла 1910. године решење да се за свагда из свих Краљевина и заступљених на Царевинском вијећу земаља са забраном поврати. Како му то решење није било уручено јер је већ био отпутовао кад се крајем марта 1912. године са супругом поново појавио у Дубровнику донето је ново решење 2 априла, којим му је предато прво решење о протеривању.⁸²

Преминуо је у Београду 12. септембра 1942. године⁸³. Умро је у свету који је био девастација система за који је дао своју професионалну каријеру.⁸⁴ Сахрањен је у породичној гробници на београдском Новом гробљу у парцели бр. 22, други ред, гробно место 30. До смрти становао је у Београду у Добрачиној улици бр. 48/ II.

80 Миле Бјелајац: Генерали и адмиралци 1918-1941 (23 наставак) – Несрећна љубав младог официра, „Политика“, Београд, април-мај 2005

81 Миле С. Бјелајац: Генерали и адмиралци Краљевине Југославије 1918-1941; Београд, 2004, 217

82 Милан Ж. Живановић: Дубровник у борби за уједињење 1908 – 1918, Београд, 1962, 49-50.

83 У неким текстовима може се прочитати да је умро 13. септембра 1942. године, што указује да се то вероватно догодило у касним ноћним сатима, вероватно на преласку једног у други дан.

84 Сима Ц. Ћирковић: Ко је ко у Недићевој Србији 1941-1944: лексикон личности: слика једне заборављене епохе, Београд, 2009, 331.

77 Богољуб С. Илић: Мемоари армијског генерала 1898-1942, Београд, 1995, 149.

78 Запис са надгробног споменика на Новом гробљу у Београду.

79 Миле С. Бјелајац: Генерали и адмиралци Краљевине Југославије 1918-1941; Београд, 2004, 86. и 113.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА**НЕОБЈАВЉЕНА ГРАЂА**

- Архив Војноисторијског института Београд,
Група фондова српске војске, Пописник 7, кут. 162, ф. 7.
група 23, док. 23/7, листови 4 и 5.
Фонд досијеа персоналних података, К - 1116/705
Фонд досијеа персоналних података, К. 1448/344
Међуопштински историјски архив Ваљево
Збирка маричних књига: Матична књига умрлих Цркве у
Ваљево за 1891. годину

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовски Живко: Британци о Југославији, Годишњи извештај Британског посланства у Београду 1921 – 1941, I – III, Београд – Загреб, 1986-1996.
Бјелајац С. Миле: Војска Краљевине СХС/Југославије 1922-1935, Београд, 1994
Бјелајац С. Миле: Генерали и адмирални Краљевине Југославије 1918-1941; Београд, 2004.
Бјелајац С. Миле: Генерал Драгиша Пандуровић: Живот и сведочења, Београд, 2007.
Бјелајац Миле –Трифунковић Предраг: Између војске и политике. Биографија генерала Душана Трифунковића (1880-1942), Београд – Крушевац, 1997.
Влаховић С. Томислав: Витезови Карађорђевог звезда, Аранђеловац, 1990.
Велики војнички календар за 1936, Београд 1935.
Ђурђевић Бранислав, Ковач Митар и Шарановић Јованка: Српски војни поменик, Београд, 2003.
Иветић Велимир: Начелници Генералштаба 1876- 2000, Београд, 2000.
Илић С. Богољуб: Мемоари армијског генерала 1898-1942, Београд, 1995.
Живановић Ж. Милан: Дубровник у борби за уједињење 1908 – 1918, Београд, 1962.
Јовановић Небојша: Енциклопедија Првог светског рата (1914-1918), Нови Сад 2014.
Мала енциклопедија Просвета, Београд, 1978, књ. 2.
Манојловић Миролуб: Браничевски алманах, Пожаревац 2002.
Милошевић Крсман: Србија у великом рату 1914-1918, Београд 2008.
Народна енциклопедија, Загреб, 1928, књ. 2.

- Пауновић Маринко: Срби – биографије знаменитих, Београд, 1998.
Пејчић Предраг: Четнички покрет у Краљевини Србији 1903-1918, Крагујевац, 2007.
Радојчић Милорад: Војвода Мишић и његови Колубарци у ратовима 1912-1918, Београд, 2006.
Радојчић Милорад: Бесмртни ратници ваљевског крају у ратовима 1912-1918. Витезови Карађорђевог звезда, Ваљево, 2014,
Споменица седамдесетпетогодишњице Војне академије 1850-1925, Београд, 1925.
Српски биографски речник, Нови Сад, 2015, VI том.
Стојковић Војислав Воке: Заслужни синови – Биографије заслужних људи са територије источне Србије и Поморавља, Београд, 1940.
Терзић Велимир: Слом Краљевине Југославије 1941., Београд 1986, II
Ђирковић Ц. Сима: Ко је ко у Недићевој Србији 1941-1944: лексикон личности: слика, Београд 2009.
Шантић Милан: Витези слободе, Београд 1938.

ЧЛАНЦИ

- Велимир Иветић: Армијски генерал Миловановић Ж. Милан (1874-1942) у Браничево кроз време и културну историју Србије, зборник радова са научног скупа одржаног 25. октобра 2005. године, Пожаревац 2006, свеска I, 275- 287.
Радојчић Милорад: Ваљевац на челу „Црне руке“, „Напред“, Ваљево, 2580, 10. јул 1998, 10.
Радојчић Милорад: Пуковник Живојин Д. Баџић – командант XIII пешадијског пука „пука „Хајдук Вељко“ (+ 14. новембра 1914. године у Колубарској бици у околини Љига), „Баштиник“, Неготин 2009, 12, 73-82.
Радојчић Милорад и Ранковић Здравко: Миловановић Живота С. у Биографском лексикону ваљевског краја, Ваљево, 2007/2008, књ. 3, св. 11, стр. 61.
Радојчић Милорад: Некадашња војна елита ваљевског краја, „Ваљевски алманах“, Београд 2013, VII, 80
Тешић Љуб.: Бесмртни командант с Мачковог камена, „Глас јавности“, Београд, 5. новембар 2003. године.

ЛИСТОВИ И ДРУГЕ ПУБЛИКАЦИЈЕ

- „Ново време“, Београд, 20. септембар 1942.
„Политика“, Београд, 19. април 1934, 1.

„Политика“, Београд, април- мај 2005
 „Пчелар“, Београд, бр. 12 од 1982. године
 Службени војни лист, од 5. јануара 1923. године
 Уредба о ђенералштабној струци, Београд, 1902, чл. 16.

SUMMARY

GENERAL MILAN Ž. МИХАЈЛОВИЋ, IN THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA

Milan Ž. Milovanović was born on 11th May 1874 in the village of Šetonje near Petrovac na Mlavi, to the parents Života and Emilija Milovanović (née Božić). He started primary school in Valjevo and finished it in Petrovac na Mlavi. He spent the six years of grammar school in Veliko Gradište and Belgrade, after which he finished Military Academy Lower and Higher schools. He went to France to improve his language knowledge. Milovanović participated in both Balkan wars and World War I. He performed several important duties, in war and peace. Among them is the job of a professor at the Military Academy, Head of the Intelligence Department of the High Command, of the Headquarters of Montenegro Division, a delegate of the High Command in the French High Command, of the Operation Department of the Main..., of the Headquarters of the Second Army, the Commander of the Third Army, etc. He also did theoretical work and cooperated with publications and magazines on the military field.

Owing to his physical, intellectual and moral qualities and professional abilities/skills, and hard work, Milan Ž. Milovanović was one of the best Serbian army officers. Over the course of his long and brilliant military career he was gradually taking increasingly important positions. He was one of the four generals performing the two highest military functions (the of the Main ... and the Minister of the Army and Navy). He was also the only person, apart from the King, who had the war schedule as the High Commander of the Armed Forces. He largely contributed to the successes of the Serbian Army during the wars, and to the emergence and development of the newly-formed Yugoslav Army until the Second World War. He was awarded many war and peace ... and other He died on the 12th September 1942 in Belgrade. He was buried in the family tomb in New cemetery in Belgrade. He has had numerous and successful offspring.

РЕЗИМЕ

Милан Ж. Миловановић родио се 11. маја 1874. године у селу Шетоње код Петровца на Млави, од оца Животе и мајке Емилије, рођ. Божић. Основну школу започео је у Ваљево а завршио у Петровцу на Млави. Шест разреда гимназије похађао је у Великом Градишту и Београду. Потом је завршио Нижу и Вишу школу Војне академије. Боравио је и у Француској на усавршавању језика.

Учествовао је у оба балканска и Првом светском рату. Обављао је више значајних дужности и у миру и у рату. Поред осталих дужности вршио је и послове професора Војне академије, шефа Обавештајног одсека Врховне команде, начелника Штаба Црногорске дивизије, делегата Врховне команде у Француској Врховној команди, начелника Оперативног одељења Главног генералштаба, начелника штаба Друге армије, команданта Треће армије итд. Бавио се и теоријским радом а сарађивао је и у војно-стручним листовима и часописима.

Захваљујући својим физичким, интелектуалним, моралним особинама и стручним способностима, залагању и неуморном раду Милан Ж. Миловановић је спадао у ред најбољих српских официра. Услед дуге и сјајне официрске каријере постепено је заузимао све важније положаје. Био је један од четири генерала која су обављала две највише војне функције (начелник Главног генералштаба и министар војске и морнарице). Уз то био је једини који је имао ратни распоред на дужности врховни заповедник оружане силе, а да није био краљ. Доста је допринео и успесима српске војске у ратовима, настанку и развоју ново-образоване југословенске војске до Другог светског рата.

Био је носилац многих ратних и мирнодопских одликовања и других признања. Преминуо је 12. септембра 1942. године у Београду, а сахрањен у породичној гробници на Новом гробљу у Београду. Иза себе оставио је бројно и успешно потомство.

ПУТНИЧКИ АВИОНИ ФАМИЛИЈЕ ФАРМАН Ф.300

Сажетак: У раду је обрађен настанак, развој, производња и употреба фамилије путничких авиона Фарман Ф.300 од 1929. до 1935. у Француској и Краљевини Југославији.

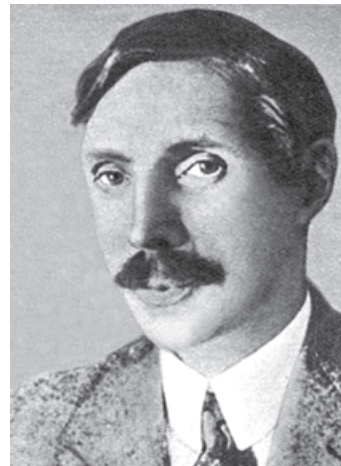
Кључне речи: Фарман, Ф.300, Ф.301, Ф.302, Ф.303, Ф.304, Ф.305, Ф.306, „Линије Фарман“, „Ер-Оријент“, „Трансафричка авиацијска компанија“, „Ер Франс“, „Аеропут“, Краљевина Југославија

Фабрика „Фарман“ (Farman) започела је 1929. пројектовање тромоторног путничког авиона који је био мање-више увећани једномоторац Ф.190 из 1928. године. Тако је настала фамилија Фарман Ф.300. „Фарман“ је током 1930-1931, поред прототипа Ф.300, произвео 5 путничких модела (Ф.301 и Ф.303 до Ф.306), један рекордерски авион (Ф.302) и један хидроавион (Ф.310), користећи за погон различите типове звездастих мотора снаге 230-380 KS и само један тип линијског мотора од 650 (код јединог једномоторца Ф.302). Укупно је направљено 19 авиона и три конверзије, а највећи број је коришћен у француској авио-превозној компанији „Линије Фарман“ (Lignes Farman). Аероплан Фарман Ф.306 југословенског Друштва за ваздушни саобраћај „Аеропут“ а. д. био је трећи (№3) од четири примерка те верзије. Није носио француску регистрацију већ је одмах, као нов, добио југословенску ознаку UN-SAH. У флоти „Аеропута“ летео је од 15. јуна 1931. на унутрашњим линијама до 12. септембра 1933. када је уништен у катастрофи код Љубљане.¹

Настанак и производња

Моћна француска фабрика авиона „Фарман“, базирана у Бијанкуру на Сени (Billancourt (Seine) или Boulogne-

Billancourt) настала је средином Првог светског рата уједињавањем двеју ваздухопловних предузећа у власништву двојице француских пионира авијације, браће Анрија (Henry) и Мориса Фармана (Maurice Farman). Од 1919. пословала је под називом SAeHMF (Société des Aéroplanes Henry et Maurice Farman), од 1922. као SDHMF (Société dite Henry et Maurice Farman). Затим су називи фирме мењани, 1925. у SAHMF (Société des Avions Henry et Maurice Farman), 1927. у SHMF (Société Henry et Maurice Farman), 1931. у SAHMDF (Société des Avions Henry-Maurice et Dick Farman)...²

Анри Фарман,
портрет 1932.

Фабрика „Фарман“ била је једна од најзаслужнијих фирми за буран развој француских путничких авиона у трећој и четвртој деценији 20. века. После успеха путничког авиона Ф.60 (F.60 Goliath) из првих послератних година, појавио се јула 1927. необичан (по дизајну и техничким решењима) „Фарманов“ двокрилни ерлајнер Ф.180 (F.180

¹ John Stroud, *European transport aircrafts since 1910*, (у даљем тексту: J. Stroud, *European transport...*), Putnam, London, 1966, 118-120, 596-597; E. Angelucci, P. Matricardi, *Aeroplani di tutto il mondo dal 1918 al 1935*, Ilo, 1976, 43; J. Liron, *Les Avions Farman*, Docavia, Volume 19, Paris 1984, 131-137, 228, 243.

² J. Liron, н. д., 14-15.

Oiseau Bleu) са два мотора у тандему, испод горњег крила. Тип је био намењен за прелет северног Атлантског океана, али се од тога одустало. Направљена су само три примерка и сви су ушли у флоту „Фарманове“ авио-превозне компаније SGTA (Société Générale de Transports Aériens) познатије под називом „Линије Фарман“ (Lignes Farman). Један други тип, Фарман Ф.190 (F.190) који је полетео јула 1928, постао је родоначелник велике и веома популарне фамилије висококрилаца која је на крају довела почетком тридесетих година до развоја фамилије тромоторних Ф.300. Пројект Ф.190 започет је са циљем да се направи један релативно мали авион, поуздан и употребљив за више намена. Авиони фамилије Ф.190 одлично су се продавали, до 1931. произведено је преко 100 примерака у 15 верзија које су се разликовале углавном по погонским постројењима. Тип Ф.190 се прославио својим дугим путовањима на релацијама Париз-Сајгон, Париз-Мадагаскар и Париз-Чад.³

После успеха фамилије Ф.190, „Фарман“ је започео 1929. развој авиона следеће генерације који би наставио исту концепцију и конструкцију, али са већим димензијама и повећаним долетом, снагом и капацитетом. Директор компаније „Линије Фарман“ Жан Брун (Jean Brun) дао је формални захтев, а Анри Фарман (1874-1958) је креирао 1929. један тромоторни трговачки (путнички) авион (trimoteur commercial), намењен за модернизацију ваздухопловног материјала на линијама те превозне компаније. Тако је настала фамилија авиона позната под заједничким називом Ф.300. Прототип Ф.300 (F.300) №1/7155⁴, опремљен са три звездаста мотора Gnome-Rhone (GR) 5Ba од по 240 KS, напустио је фабрику у Бијанкуру на самом крају 1929. године. Први лет је извршио 13. јануара 1930. пробни пилот Лисијен Купе (Lucien Coupet) на аеродрому Туси ле Нобл (Toussus-le-Noble) у северном делу централне Француске. Авион је добио 24. априла 1930. регистрацију F-AJIG и пловидбену дозволу на аеродрому Ле Бурже (Le Bourget), а онда је тај

7155-ти авион произведен код „Фармана“ полетео на пробни комерцијални лет Париз-Келн-Берлин.⁵

Аероплан Ф.300 је спадао у категорију једнокрилних тромоторних аероплана средње снаге. Његови карактеристични облици кормила, крила и трупа већ на први поглед су подсећали на већ познате типове Фарман Ф.170, Ф.190, Жабири (Jabiru) и друге. Код пројектовања, Анри Фарман је искористио као базу претходни тип Ф.190. Укратко, може се сматрати да Ф.300 представља повећани Ф.190 са три мотора. С обзиром на велики број конкурентских вишемоторних авиона на тадашњем светском тржишту, појава новог авиона не би донела велике користи фабрици, осим ако се тај авион не би издвајао по неким важним особинама. У том смислу, фабрика „Фарман“ је поставила себи циљ да пројектује авион који може да узлети само са два мотора и да при пуном оптерећењу нормално лети на висини од 2300 до 2500 метара. Постизање тог циља имало је за последицу да је авион Ф.300 постао врло интересантан за авио-превозне компаније.⁶

Нова верзија Ф.301 (F.301) испоручена је око три месеца после прототипа. Представљала је ојачани Ф.300 опремљен са три мотора Салмсон (Salmson 9Ab) од по 230 KS. Први Ф.301 №1/7167 F-AJLP полетео је 17. фебруара а 21. марта 1930. стигао у центар за испитивање. Кућа „Фарман“ произвела је 1930. још 5 ерлајнера серије Ф.301, №2 до №6 који су добили регистрације F-AJMG, 'H, 'I, 'J, 'K, респективно. Авиони Ф.301 су били опремљени квалитетном радио-станциом и најновијом навигационом опремом, укључујући жирокопски компас и вештачки хоризонт фирме Спери (Sperry). Могли су да лете дању и ноћу, без спољње видљивости и без једног мотора. Били су лаки за руковање и одржавање, конфорни за путнике.⁷

„Фарманова“ авио-превозна компанија SGTA (тј. „Линије Фарман“), која је имала на стоку већи број неископишених звездастих мотора Гном-Рон Титан (Gnome-Rhône 5Bc Titan) од по 240 KS, лансирала је у мају 1930. серију од шест авиона верзије Ф.303 (F.303). Поред мотора Титан, та нова верзија добила је модификована крила са ојачаним рамењачама. Крајем 1930. завршена је модификација (конверзија) прототипа Ф.300 F-AJIG у верзију Ф.303 и тако

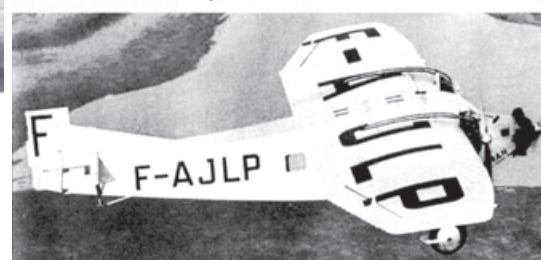
3 J. Stroud, *European transport...*, 118; John Stroud, *Wings of Peace*, (у даљем тексту: J. Stroud, *Wings of Peace*), *Aeroplane Monthly* August 1991, 497-500.

4 По француском маниру, № (Numero тј. број) представља фабрички број (с/п – construction number), који увек почиње од №1 за одређени тип авиона. Неке француске фабрике (укључујући и „Фарман“) наводиле су, иза №, и број који је представљао последњи произведени авион те компаније од њеног оснивања (данашњи назив за тај број је line number). Пример Ф.300 показује да је то био први авион тога типа (№1) а у исто време и 7155-ти авион произведен код фирме „Фарман“.

5 J. Stroud, *European transport...*, 118; Angelucci, *Matricardi*, н. д., 43; J. Liron, н. д., 131, 228-229.

6 Ing.***, *Ваздухопловни гласник 5/1930*, 74-80; J. Stroud, *European transport...*, 118.

7 J. Liron, н. д., 134, 228, 229, 236.

Челни авион фамилије Ф.300, F-AJIG: (горе) прототип Ф.300 №1; (доле) Ф.303 №1, конверзија (модификација) прототипа Ф.300 (рекламе „Фарман“).

Путнички авиони Фарман Ф.301: (горе и у средини лево) F-AJMG №2 и F-AJLP №1, оба у служби „Линија Фарман“ током 1931 (рекламе „Линије Фарман“); (доле лево) F-AJMJ №5 из исте компаније (поштанска карта); (десно) два погледа на путнички одељак ерлајнера Ф.301 (рекламе „Линије Фарман“).

Фарман Ф.302 №1 F-AJPP, једини једномоторни члан фамилије Ф.300: (горе лево) троседи рекордерски авион и (доле лево) исти авион преуређен у 10-седи ерлајнер; (десно) једини хидроавион на пловке Ф.310 F-AKEY №1 (Avions Farman via непозната штампа)

Две касније верзије фамилије: (горе) дугодолетни Фарман Ф.304 №1 F-ALCA (виа М. Милосављевић) и (доле) стандардни путнички Ф.306 №1 F-ALEE компаније „Линије Фарман“ (МВ)

је настао прототип Ф.303 №1/7155. Први серијски примерак био је Ф.303 №2/7215 F-AJVQ, а за њим су уследила још два, №3/7214 F-AJVR и №4/7217 F-AJVS, који су септембру 1931. предати компанији „Ер-Оријент“ (Cie Air Orient). Пети Ф.303 био је №5/7178 F-AJVT а шести Ф.303 №6/7241 F-ALEF који је настао у априлу 1932. ремоторизацијом бившег Ф.305 №1/7241 на моторе Титан.⁸

После остваривања дугодолетних колонијалних рута преко Индијског океана до Далеког истока авионима Ф.192 и Ф.197 током 1929. и 1930, постављен је захтев кући „Фарман“ да испоручи један тромоторни дугодолетни авион за прелет од Париза до острва Мадагаскар, базиран на типу Ф.300. Тако је створена верзија Ф.304 опремљена са три мотора Лорен 9На (Lorraine 9Na Algot) од по 300 KS. Тај једини Ф.304 №1 F-ALCA полетео је у фебруару 1931. а током следећег месеца остварио је прелет Париз-Тананарива (пилот капетан Marcel Goulette).⁹

Настављајући развој тромоторне концепције фабрика је експериментисала и уградила два типа мотора на истом авиону – тако је настао тип Ф.305 са снажнијим централним мотором Гном-Рон Јупитер (Gnome-Rhône Jupiter 9Aa) KS од 380 KS и са два бочна мотора типа Титан од по 240 KS. Први лет је изведен у априлу 1931. прототипом Ф.305

№1/7241 F-ALEF (тај авион је годину дана касније модификован у Ф.303 №6 са истом регистрацијом). Други примерак Ф.305 био је №2/7243 F-ALHQ (касније модификован у Ф.306 №4/7243, такође са истом регистрацијом).¹⁰

Верзија Ф.302 настала је на захтев приватног купца (André Bailly) који је захтевао један једномоторни авион дугог долета базиран на моделу Ф.300. Прототип Ф.302 №1/7192 F-AJPP, једини једномоторни примерак фамилије, произведен у марту 1930, био је тросед опремљен једним „мотором за рекорде“ типа Хиспано-Суиза (Hispano-Suiza 12Nb) од 650 KS. Носио је 1863 литара горива и 40 литара уља, с којим је могао да прелети 10.000 km без слетања. На дан 9. марта 1931, француска посада (Régimensi и Lalouette) постигла је авионом Ф.302 светски рекорд даљине, прелетевши 2678.12 km за 16 h 59' 49", са теретом од 2 тоне.¹¹

Последња верзија тромотораца фамилије, произведена за путнички саобраћај, била је Ф.306 опремљена са три мотора Лорен Мизар (Lorraine 7Me Mizar) од по 240 KS. Тип Ф.306 је носио 1088 литара горива, али је имао мању носивост од Ф.301. Први примерак је био Ф.306 №1/7240 F-ALEE (произведен у мају а сертификован у августу 1931), други №2/7242 F-ALHP, а четврти №4/7243 F-ALHQ је био модификовани ех Ф.305 №2/7243 са истом регистрацијом. Трећи примерак Ф.306 №3 UN-SAN продат је као нов авион југословенској компанији „Аеропут“ и није носио француску регистрацију.¹²

„Фарман“ је израдио у фебруару 1931. и једну хидроверзију на бази Ф.301, означену са Ф.310. То је био путнички хидроавион на пловке намењен за саобраћај на Медитерану, са могућношћу брзе конверзије у торпедну варијанту. За погон су служила три мотора Салмсон (Salmson 9Ab) од по 230 KS. Тип је створен према захтевима конкурса по којем је настало 7 прототипова по укупној цени од 17.432.000 франака. Осим прототипа Ф.310, тада су настали и типови CAMS 58-2, Gourodu-Leseurre 710 HY, Latécoère 501, LeO H 24, SPCA 60T и Wibault-Penhoët 240. Француска држава је откупила Ф.310 №1 F-AKEY за 1.714.000 франака, али је развој обустављен после удеса на пробама у марту 1932, тако да су на медитеранским ваздушним линијама претежно коришћени летећи чамци фирме ЛеО.¹³

8 J. Liron, н. д., 134, 134, 237.

9 J. Liron, н. д., 135, 136, 237.

10 J. Liron, н. д., 136, 228, 229, 236, 237.

11 J. Liron, н. д., 136, 236, 239.

12 J. Liron, н. д., 137, 238.

13 J. Liron, н. д., 138, 230, 231, 237.

Амблеми (логои) компанија: (горе лево) „Авиони Фарман“; (доле лево) „Линије Фарман“ (јасно зелена слова на црвеном диску); (горе у средини) „Ер Оријент“ (натписи и морски коњиц црни, ромб црвен, остало светли песак); (доле у средини) округли лого „Ер Оријент“ (црно-бели); (горе десно); „Ер Франс“ у раном периоду (плаво на жутом диску); (доле десно) „Аеропут“ 1933 (бела стилизована птица, црвени диск, плави спољњи прстен)

Рекламе 1930-1931: (лево) фабрике „Фарман“ и (у средини и десно) авио-превозне компаније „Линије Фарман“

Употреба у француским авио-компанијама

авионе фамилије Фарман Ф.300 оригинално су користиле три француске авио-превозне компаније: „Линије Фарман“, „Ер Оријент“ и „Трансафричка авијацијска компанија“ (Cie Transafricaine d'Aviation). Осим француских, једина страна компанија која је користила авион поменуте фамилије, била је југословенски национални авио-превозник „Аеропут“.¹⁴

Компанија „Линије Фарман“ увела је у своју флоту серију од шест ерлајнера Ф.301, №1 до №6 (F-AJLP, F-AJMG, 'H, 'I, 'J, 'K) и користила их за одржавање европских линија Париз-Берлин и Париз-Брисел-Есен-Хамбург-Копенхаген-Малме. За време службе у тој компанији авиони Ф.301 добили су, због сребнасте боје, надимак „Сребрна звезда“ («Étoile d'argent») по којем су остали познати у ваздухопловном жаргону француске цивилне авијације.¹⁵

У флоти поменуте компаније летели су и једини једномоторни Ф.302 (№1/7192 F-AJPP), последњи од шест авиона Ф.303 (№6/7241 F-ALEF), један Ф.305 (№2/7243 F-ALHQ) и три Ф.306 (№1/7240 F-ALEE, №2/7242 F-ALHP и №4/7243 F-ALHQ, при чему је овај последњи био конверзија авиона Ф.305 №2/7243). Бивши рекордерски авион Ф.302 ремоторизован је 1933. уградњом погоднијег мотора Хиспано (Hispano Suiza 12Lbr) од 650 KS са редуктором и конвертован у путничку верзију за 8 путника. Свих 11 авиона компаније „Линије Фарман“ преузела је 1933. новоформирана компанија „Ер Франс“ (Air France).¹⁶

Компанија „Ер Оријент“ са базом у Дамаску у Сирији, одржавала је везу између Француске и делова Европе са Блиским и Далеким истоком, од којих су многе дестинације биле француске колоније. У њеној флоти летела су у прва четири Ф.303, али њихова служба није била дуга: №1 F-AJIG конверзија од прототипа Ф.300 (срушен 18. 2. 1932), №2 F-AJVQ (повучен из употребе августа 1933), №3 F-AJVR (уништен новембра 1931) и №4 F-AJVS) (повучен 3. 12. 1932).¹⁷

¹⁴ Angelucci, Matricardi, н. д., 43

¹⁵ J. Stroud, Wings of Peace.

¹⁶ J. Liron, н. д., 136-137; Golden Years of Aviation, Civil Aircraft Register – France (<http://henri.eisenbeis.free.fr/temp/Civil-Aircraft-Register-France.html> приступљено 13. 6. 2016 (у даљем тексту: Golden Years...); <https://www.aviafrance.com/farman-f-302-aviation-france-10069.htm> приступљено 15. 6. 2016.

¹⁷ Golden Years...

„Трансафричка авијацијска компанија“, основана 1929, користила је само један примерак, био је то пети авион Ф.303 (№5 F-AJVT) који је 1933. ушао у флоту „Ер Франса“.

Буран развој ваздушног саобраћаја у Француској током двадесетих година 20. века довео је до стварања већег броја авио-превозника од којих су најуспешнији били Messageries Aériennes (CMA), Les Grand Express Aériens, Les Lignes Farman, Messageries Transariennes и La Compagnie Franco-Roumaine (CFRNA). Међутим, већ 1930. дошло је до прве фазе консолидације на тржишту у циљу смањења све већих губитака услед економске кризе. Спајањем компанија, формирано је пет великих француских авио-превозника, специјализованих за одређена тржишта: „Аеропостал“ (Aéropostale) у Шпанији, Мароку и Јужној Америци, „Ер Унион“ (Air Union) и „Линије Фарман“ у Западној Европи, ЦИДНА (Compagnie Internationale de Navigation Aérienne – CIDNA, бивша CFRNA) у Источној Европи и нова компанија на почетку пословања, „Ер Оријент“ (Air Orient) на Далеком истоку. Раст у авио-саобраћају довео је до отварања више ваздушних линија из Француске према иностранству, саобраћај је у 1933. повећан чак пет пута у односу на 1923, али због растуће глобалне рецесије, француски министар ваздухопловства, Пјер Кот (Pierre Cot) донео је одлуку о даљем реструктурирању ваздухопловства и ваздухопловне индустрије. У том циљу, одлучено је почетком 1933. да се француски авио-превозници уједине и да се формира један национални авио-превозник под именом Société Centrale pour L'Exploitation des Lignes Aériennes (SCELA), што је и учињено 30. маја 1933. године. Када је авио-превозник Aéropostale после стечаја такође интегрисан у компанију SCELA, створена је 30. августа исте године, нова национална компанија „Ер Франс“. Компанија је званично почела са радом у јутарњим сатима 7. октобра 1933. са базом у Ле Буржеу, главном француском аеродрому. Спајањем пет авио-компанија створена је мешовита флота од чак 259 авиона 31 различитог типа. У наредних пет година тај број је смањен на само 100 авиона, углавном домаћих типова Блох, Потез и Вибо (Bloch 220, Potez 62 и Wibault 282), а „Ер Франс“ је успео да повећа саобраћај на 104,424 путника годишње, дупло више у односу на време када је компанија формирана. Мрежа линија је проширена за 20% током тог периода.¹⁸

18 <http://www.airlinerworld.com/2013/09/air-france/> приступљено 13. 6. 2016; French pre-war Register, version 120211 (www.ab-ix.co.uk/f-aaaa.pdf) приступљено 13. 6. 2016).

Рекламе: (горе лево, горе у средини) „Ер Оријент“ 1933 и 1932; (горе десно, доле лево) „Линије Фарман“ 1931-1932; „Ер Франс“ (Годишњак ЈВ 1933-34)

До 31. децембра 1934. новформирано „Ер Франс“ прихватио је од „Линија Фарман“ 23 ваздухоплова Фарман: 11 авиона фамилије Ф.300, 6 Ф.190 и по један Ф.200, Ф.201 и Ф.282. По маниру нове компаније, авиони у њеној флоту су крштени новим именима, осим два Ф.301 (F-AJMI и F-AJM) који нису добили имена јер су пре тога испали из строја (први се срушио 31. октобра 1933, а други је повучен из употребе у августу 1934). Од 11 наслеђених авиона фамилије Ф.300, 6 авиона су били типа Ф.301: F-AJLP «Iris», F-AJMG «Jonquille», F-AJMH «Jacinthe», F-AJMI, F-AJMJ (оба без имена) и F-AJMK «Cyclamen». Од осталих Ф.300, један је био Ф.302 F-AJPP «Tulipe», један Ф.303 F-ALEF «Myosotis» (модификовани ex Ф.305) и три Ф.306, F-ALEE «Bleuet», F-ALHP «Azalée» и F-ALHQ «Jasmin» (модификовани ex Ф.305). Поред тих 11 авиона из „Линија Фарман“, „Ер Франс“ је прихватио још један авион – то је био Ф.303 F-AJVT «Anémone», бивши авион „Трансафричке авијацијске компаније“. Фармани фамилије Ф.300 нису се дуго задржали у флоту „Ер Франса“, већ у мају 1935. отписано је чак 9 авиона. Последњи оперативни Фарман фамилије, једномоторац Ф.302, отписан је у децембру 1938, чиме је била завршена прича о авионима фамилије Фарман Ф.300.¹⁹

19 Golden Years...

После испитивања авиона Ф.306 №4 F-ALHQ, Техничка служба (Service technique) доставила је 11. маја 1934. извештај број 4135 Дирекцији Цивилне авијације (тј. њеној Секцији за летећи материјал) у којем је наведено да су двојица службених пилота (Viard и Bogard) на пробама утврдили да је авион показао уздужну и попречну нестабилност, као и недостатак при дејству кормила и одржавању правца.²⁰

Тромоторци Ф.300 коришћени су за саобраћај на ваздушним линијама од 1930. до 1935, а најуспешнији су били у прве две године службе. У каснијем периоду постепено су губили на значају, прво због економске кризе а затим и због застаревања и убрзаног увођења модернијих ерлајнера, бржих, конфорнијих и са већим бројем путничких седишта. Остали су запамћени по томе што су својом концепцијом тромотораца омогућили већу поузданост и остваривање дугодолетних тура. Ипак њихов значај је остао донекле забрављен у односу на касније уведене ерлајнере који су их заменили.

Приказ авиона ФАРМАН Ф.301 у Београду

домаћи ваздухопловни стручњаци, који су помно пратили све светске новости на пољу војног и цивилног ваздухопловства, врло рано су писали о авиону Фарман Ф.301. Непосредни повод за један такав чланак који је објављен маја 1930. у Ваздухопловном гласнику била је посета и демонстрација авиона Ф.301 на београдском аеродрому.²¹

На путу из Букурешта за Париз слетео је 14. маја 1930. на ваздухопловно пристаниште „Београд“ аероплан Фарман Ф.301 са три мотора Салмсон 230 KS, својина фирме „Фарман“. У авиону су били само пилот и механичар. Сврха посете Румунији била је презентација и демонстрација новог путничког авиона а и посета Београду имала је исти циљ. Фабрика „Фарман“ желела је да прикаже свој нови тип балканским земљама, потенцијалним купцима.²²

Непотписани аутор тог интересантног чланка, очигледно инжењер, потанко је описао авион и његову конструкцију и детаљно објаснио шта су пројектанти „Фармана“ хтели и шта су остварили својим типом Ф.301. Поред осталог, у поменутом чланку је наведен и следећи текст:

„У погледу циља којег је конструктор (пројектант) аероплана желео да постигне пројектујући га, а чија појава иначе не би значила ништа нарочито поред многобројних типова вишемоторних аероплана на светској пијаци, тај циљ је јасно дефинисан чињеницом: да аероплан може да узлети са једним заустављеним мотором и да при пуном оптерећењу, потпуно нормално лети на висини од 2300 до 2500 метара. Према томе, ... конструктор је хтео да оствари практично искоришћење тромоторног аероплана у случају квара једног мотора, обезбеђујући потпуно нормално управљање, стабилност и сигурност лета, у чему је, судећи по резултатима у лету, потпуно успео. Код израде пројекта конструктор је узео у обзир само снагу два мотора, занемарујући трећи и на тој бази прорачунао и аероплан.“²³

Прва година службе Ф.306 у „АЕРОПУТУ“ (1931)

национална авио-превозна компанија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца основана је маја 1927. под називом Друштво за ваздушни саобраћај „Аеропут“ а. д. Првобитна флота се састојала од шест једномоторних путничких (саобраћајних) авиона Потез 29-2 (Potez 29-2) са мотором Лорен (Lorraine 12Fb) 450 KS. Тај тип авиона могао је да превози 7 људи (2 члана посаде и 5 путника) путном брзином од 175-180 km/h. Прва линија Београд-Загреб отворена је 28. фебруара 1928. године. До 1930. „Аеропут“ је организовао редовне летове из Београда преко Загреба до Граца и Беча и из Београда до Скопља и Солуна, чиме је преко територије Краљевине Југославије успостављена најкраћа ваздушна веза између средње Европе и базена Егејског мора. Истовремено, „Аеропут“ је отворио и унутрашње ваздушне линије из Загреба и Београда за Сарајево и Подгорицу. На тај начин је остварен план да се највећи центри у земљи повежу са градовима који су имали лоше земаљске везе.²⁴

Током 1930. „Аеропут“ није набављао нове саобраћајне авионе јер су шест постојећих Потеза задовољили тадашње потребе компаније. Почетком 1931. „Аеропут“ је набавио први аеро-такси, авион Де Хевиленд 80А Пас Мот (de Havilland DH.80A Puss Moth), који је добио регистрацију UN-SAA (прву регистрацију у низу за авионе „Аеропута“), по новом, у међувремену уведеном, трећем начину реги-

20 J. Liron, н. д., 137.

21 Ing.***, Ваздухопловни гласник 5/1930, 74-80.

22 У чланку нису наведена имена посаде нити регистрација Ф.301 који је посетио Београд. Највероватније се радило о прототипу Ф.301 №1/7167 F-AJLP, мада нема сигурне потврде.

23 Ing.***, Ваздухопловни гласник 5/1930, 74-80.

24 R.E.G. Davies: A History of The World's Airlines, London, Oxford University Press, New York, Toronto, 1967, 66, 69; Прича о Jugoslovenskom aerotransportu, JAT, 1987, 24; Александар Коло, Потез 29, Наша крила бр. 8, 10.

стровања цивилних авиона у Краљевини Југославији. По том начину, шест Потеза 29 је пререгистровано регистрацијама UN-SAB до UN-SAG.²⁵

Поред постојећих линија, „Аеропут“ је одлучио да отвори 1931. нове линије из Београда и Загреба за Сплит чиме је створена окосница будуће мреже ваздушних линија југословенског цивилног ваздухопловства која ће опстати непромењена практично до почетка 90-тих година 20. века. Због намере отварања ваздушних линија преко планинских терена „Аеропут“ је, пред летећу сезону за 1931, од фабрике „Фарман“ купио за 2.200.000 динара један нови тромоторни авион Фарман Ф.306. Својим првим комерцијалним летом у Краљевини Југославији, нови Фарман је отворио 15. јуна ваздушну линију Београд-Подгорица-Сплит која је представљала први део руте Београд-Подгорица-Сплит-Сушак-Загреб и која је обезбедила повезаност јадранске обале са градовима у унутрашњости земље.²⁶

Авион Фарман Ф.306 №3 (трећи произведени Ф.306) није био регистрован у Француској, из фабрике је испоручен са југословенском регистрацијом UN-SAH. То је био једини авион фамилије Ф.300, који је продат иностраном купцу и који никад није носио француску регистрацију. Био је уписан у регистар цивилних авиона Краљевине Југославије у јуну 1931. при чему је добио иматрикулацију или број уписа (CofR – Certificate of Registration) број 30 и пловидбену дозволу (CofA – Certificate of Airworthiness) број 22. Као власник уписан је „Аеропут“ који се у ICAN регистру водио као Société de Navigation Aérienne, „Aeropot“, Belgrade.²⁷

На самом почетку јуна завршени су „мањи инвестициони радови“ на аеродрому на Гробничком пољу у циљу припреме за отварање предвиђене ваздушне линије која би ишла од Београда преко Сушака за Сплит, Сарајево и назад до Београда. Штампана је писала да ће саобраћај одржавати „велики тромоторни Фарманов авион“, који би требало да долази у Сушак два пута недељно, а одатле би летео за

25 Огњан М. Петровић, Цивилни аероплани Краљевине Југославије 1925-1941 (у даљем тексту: О. Петровић, Цивилни авиони...), Лет бр.1, Београд, 1998, 92, 138, 139.

26 Наша крила бр. 15, јун 1931; Јадранска стража бр. 8, август 1931; Огњан М. Петровић, Путнички авион Аеро А-35, Расински анали 13/2015, Историјски архив Крушевац, 291.

27 ICAN Bulletin 606, 22 February 1934, Yugoslavia, Amendments during 1933, Date 00.00.33; О. Петровић, Цивилни авиони..., 139.

ICAN (International Commission for Air Navigation), био је претходник данашњег ICAO (International Civil Aviation Organization).

Две фотографије новог путничког тромоторца Фарман Ф.306 №3 UN-SAH, снимљене испред хангара „Аеропута“ на аеродрому „Београд“, 1931 (горе: Алманах ЈВ 1931/32, доле: О. Петровић). На носу авиона је бели натпис FARMAN.

Сплит, тачније на аеродром у Сињу. Најављено је да ће линија бити отворена 16. јуна и да ће се повезати на линију „Аеропута“ Загреб-Беч и на линију пољске компаније ЛОТ (Polskie Linie Lotnicze – LOT) који држи везу између Београда и Балтика.²⁸

На дан 15. јуна 1931. успостављен је први део предвиђене ваздушне линије. Рано ујутру Фарман је освећен на Београдском (Бежанијском) аеродрому (у Земуну), а онда је у 08.00, шеф пилота „Аеропута“ Владимир Стрижевски полетео. Присутне су биле многе званице, међу њима председник „Аеропута“ др Драгутин Новаковић, командант аеродрома потпуковник Миодраг Томић и шеф цивилног аеродрома Матија Хођера. Авион је слетео у 09.45 у Сарајево у којем се задржао 20 минута. У Подгорицу је стигао нешто после 11.00 сати. Како су писала Наша крила, пилот Стри-

28 Otvorenje zračne linije Beograd-Sušak-Split-Sarajevo, Jutamjni list, Zagreb, 2. 07. 1931.

Два снимка авиона Ф.30б UN-SAH: (горе) група цивила и војних личности позира испред авиона којем се обрћу пропелери, у средини, испод кока елисе централног мотора, стоји шеф-пилот Владимир Стрижевски (у белој одећи), следећи на десно, инжењер Тадија Сондермајер, генерални директор „Аеропута“ (МВ); (доле) шесторица центлемена испред авиона (с лева на десно, трећи) пилот Стрижевски, (четврти) инжењер Сондермајер; лого „Аеропута“ се види на носу авиона (виа Ч. Јанић)

жевски није желео да преоптерети моторе у лету преко планина, па је летео брзином од 180 km/h на 2600 метара при чему су мотори радили на 1600 обртаја у минути. Тиме је „Аеропут“ званично отворио линију Београд-Сарајево-Подгорица за летећу сезону 1931. године. Током непуна 3 месеца извршена су 52 лета а сва места у авиону била су стално попуњена. Та линија, у жаргону цивилне авијације позната као „црногорска линија“, први пут је била отворена 8. маја 1930. са старим аеропланима Потез 29-2.²⁹

29 Svečano otvorenje avionske linije Sarajevo-Split-Sušak, *Novosti*, Zagreb, 17. 06. 1931; *Наша крила* бр. 85, јун 1931; *Obustva zračnog saobraćaja*, *Jugoslavenski list*, Sarajevo, 11. 09. 1931.

Сутрадан, 16. јуна, „Аеропут“ је отворио ваздушну линију Београд-Сарајево-Сплит (Сињ)-Сушак-Загреб и натраг. Фарман је стигао у 14.30 на летелиште Гробничко поље а затим у Загреб у 16.00, са закашњењем због свечаних дочека на аеродромима. У авиону је био и генерални директор „Аеропута“, инжењер Тадија Сондермајер, који је новинарима изјавио да је „пут био ванредно добар“. Отварање линије обављено је на свечан начин. У Београду и Загребу није било свечаности јер су ти градови већ били повезани ваздушним линијама (авионима Потез 29-2). На осталим аеродромима Фарман су дочекали званични представници власти и велики број радозналих грађана. Итинирер је у августу измењен утолико што је авион из Сплита прво летео у Загреб а одатле за Сушак. Сезона на тој, такозваној „јадранској линији“, завршена је 12. септембра 1931, такође после 52 лета. На првим летовима авион је летео и са празним седиштима (због страха људи од прелета планина), али је убрзо настала права навала путника.³⁰

Линију Братислава-Загреб одржавала је од 1. јуна до 4. септембра чехословачка авио-превозна компанија ЧСА (Československé státní aerolinie – ČSA). Авиони немачког друштва „Дојче Луфтханза“ (Deutsche Lufthansa A. G. скраћено DLH) саобраћали су на линији Ангора-Цариград-Београд-Берлин преносећи само пошту и робу, али не и путнике.

Исте, 1931 године је набављен и други лаки авион, туристички Де Хевиленд 60 Мот (de Havilland DH.60 Moth), познат и као Џипси-Мот или Стандард-Мот, регистрован са UN-SAI. После те куповине, „Аеропут“ је био у могућности да са своја два лака авиона лакше одржава службу аеро-таксија.³¹

Владина субвенција за цивилну авијацију у 1931. износила је 10 милиона динара, од тога је „Аеропуту“ следовало 8, компанији ЦИДНА 1,5 и југословенским аероклубовима пола милиона динара.

Укупна дужина линија „Аеропута“ током 1931. године износила је 2332,5 km чиме је постигнута солидна основа за даљи развој ваздушног саобраћаја.³²

30 Исто.

31 Статистички годишњак Краљевине Југославије (прилог Тадије Сондермајера), 1931; О. Петровић, *Цивилни аероплани...*, 95.

32 Статистички подаци трговачког ваздухопловства европских држава, *Ваздухопловни гласник* бр. 2/1933.

Година кризе (1932)

Светска економска криза је погодила и ваздушни саобраћај, додуше са одређеном задршком, тако да је „Аеропут“ трпео 1932. тешке последице. Пошто држава није била у стању да осигура дотадашње субвенције, укинуте су све линије, осим основног правца Беч-Београд-Солун, а и та линија је одржавана током целе сезоне само захваљујући делимичној сарадњи са страним компанијама.³³ Веза између Београда и Загреба успостављена је 16. марта, а 1. маја је продужена за Беч, заједно са аустријском компанијом „Аустрофлуг“ (Autroflug). Чехословаци су одржавали руту Братислава-Загреб од 1. јуна до 6. септембра, мада је било мало путника на овој линији. Компанија ЦИДНА је исте године увела нове тромоторне авионе Вибо (Wibault 282. Т12) са 10 седишта на својој рути за Цариград.

Први аеро-такси „Аеропута“, авион UN-SAA продат је 1932. купцу у Енглеској а уместо њега купљен је модернији тросед де Хевиленд 83 Фокс Мот (de Havilland DH.83 Fox Moth), регистрован са UN-SAK. Са Џипси-Мотом, а нарочито са Фокс Мотом, организована је авио-такси служба.³⁴

Током 1932. забележен је рапидан пад саобраћаја – дужина линија износила је само 1.572 km, а авиони су прелетели свега 237.612 km и превезли 1.045 путника (испод 60 % од претходне године) и 18 тона терета. „Аеропут“ је у тој години постао пионир у коришћењу авиона за запрашивање из ваздуха. Шуме на огранцима планине Романије напале су биљне штеточине, па је „Аеропут“ у заједници са Министарством шума и руда, користећи своја два авиона Потез 29-2 (UN-SAB и UN-SAC) са уграђеним резервоарима и распршивачима, запрашио 561 хектара заражених шума на испресецању планинском терену.³⁵

Искористивши кризу, „Аеропут“ је од компаније ЦИДНА купио 1932. радионице за оправку авиона (за суму од 501.276 динара), које је ова имала у Краљевини Југославији, да би постао потпуно самосталан у одржавању своје флоте од 6 авиона Потез 29-2. Ревизије Потеза обављане су до тада у фабрици авиона „Икарус“, а мотора Лорен (Lorraine)

33 Лет дуг седам деценија, ЈАТ, Београд, 1997, 18; Чедомир Јанић, Јово Симишић, Више од летања, ЈАТ, Београд, 2007, 34.

34 О. Петровић, Цивилни аероплани..., 95.

35 Сава Ј. Микић, Историја Југословенског ваздухопловства, Београд, 1932, 689-693; Инж Тадија Сондермајер, Опште ваздухопловство Краљевине Југославије, Годишњак ЈВ 1933-34, Београд 1934; Лет дуг седам деценија, ЈАТ, Београд, 1997, 18.

Фарман Ф.306 UN-SAN, аеродром Љубљана, август 1933 – отварање нове линије Љубљана-Сушак (виа Ч. Јанић). На носу авиона је уцртан лого „Аеропута“.

у домаћој фирми „Јасеница“ А. Д. у Смедеревској Паланци. После поменуто куповине „Аеропут“ је преузео целокупни ремонт у својим проширеним радионицама.³⁶

Последња година службе Ф.306 у „АЕРОПУТУ“ (1933)

Следеће, 1933. године, „Аеропут“ се у потпуности опоравио. Обновљене су старе линије: Београд - Загреб-Грац-Беч (овде су уствари постојале две линије, „загребачка“ коју су држали „Аеропут“ и „Аустрофлуг“, и „пештанска“ коју је експлоатисала ЦИДНА), Београд-Скопље-Солун („Аеропут“ и ЦИДНА) и Загреб-Сушак (заједно са ЧСА). Компанија ЦИДНА је октобра 1933. ушла у састав новоформиране француске националне авио-превозне компаније „Ер Франс“ (Air France). Уведене су и нове линије, Загреб-Љубљана и Љубљана-Сушак, а такође и посебне линије Београд-Загреб и Београд-Скопље. Словеначка (тј. Словенија) се због неодговарајућег аеродрома није мог-

36 Рад Друштва за ваздушни саобраћај Аеропут у 1933 години, Годишњак ЈВ 1933-34; Лет дуг седам деценија, ЈАТ, Београд, 1997, 18.

Рекламе „Аеропута“: (лево и у средини) плакати са стилизованим цртежима тромоторног Фармана Ф.306; (десно) шема линија „Аеропута“ 1931, на француском језику (МВ)

ла укључити у ваздушни саобраћај све до 20. августа 1933, када је отворен нови аеродром Љубљана.³⁷

Чешкословачка компанија ЧСА одржавала је од 1. јуна до 31. августа међународну ваздушну линију Праг-Брно-Братислава-Загреб-Сушак, с тим што су се на делу Загреб-Сушак наизменично смењивали, на по 15 дана, ЧСА и „Аеропут“. На дан отварања линије у Загреб су дошли представници компаније и новинари авионом Фокер F.VII (Avia/Fokker F-VII-3m). Поред тог типа, Чехословаци су на овој рути користили и авионе Аеро 35 (Aero A-35), Шмолик 32 (Letov Šmolik Š-32) и Капрони (Caproni Ca-97). Дужина лета од Прага преко Братиславе и Загреба за Сушак износила је

763 km а лет је трајао 5 h и 45', са свим застанцима на успутним ваздушним пристаништима.³⁸

Према извештају Управног одбора „Аеропута“ од 24. фебруара 1934, компанија је током летеће сезоне за 1933. године одржавала следеће линије са укупно 947 предвиђених летова: Београд-Загреб-Грац-Беч, Београд-Скопље-Солун, Загреб-Сушак, Загреб-Љубљана, Љубљана-Сушак, Београд-Загреб и Београд-Скопље.³⁹

Тромоторни Фарман Ф.306 летео је и 1933. углавном на унутрашњим линијама преко планинског подручја, због којих је и набављен. Понекад је коришћен и за промотивне и друге сврхе. На пример, 4. јуна 1933. Фарман је превезао делегате Средишне управе Аероклуба из Београда у Загреб на национални „Авијатички митинг“. А 27. августа 1933, у

37 Рад Друштва за ваздушни саобраћај Аеропут у 1933 години, Годишњак ЈВ 1933-34; Gustav Ajdič, Zoran Jerin, Letalstvo in Slovenci 2, Ljubljana, 1990, 99.

38 Ваздухопловни гласник бр. 6/1933, 202-203; Огњан М. Петровић, Путнички авион Аеро А-35, Расински анали 13/2015, Историјски архив Крушевац, 291.

39 Рад Друштва за ваздушни саобраћај Аеропут у 1933 години, Годишњак ЈВ 1933-34.

Виктор Никитин, саобраћајни пилот: (лево) портрет (лични картон); прва три пилота компаније „Аеропут“ крајем двадесетих – Владимир Стрижевски и Михајло Јарошенко (виа Ч. Јанић)

време одржавања конгреса трговаца ради оснивања трговачких удружења, учесници конгреса су дошли поподне на аеродром, разгледали авионе, хангаре и пристанишну зграду, а затим им је организовано летење у авиону Фарман.⁴⁰

Катастрофа авиона Ф.306 UN-SAN

Од 1. до 15. септембра 1933. извршени су пробни летови на линији Љубљана-Сушак. На једном од тих летова, 12. септембра, срушио се тромоторни авион Фарман Ф.306 №3 UN-SAN, по полетању са љубљанског аеродрома. У катастрофи су погинула два члана посаде и свих 6 путника, а авион је потпуно уништен.⁴¹

40 Наша крила бр. 140, 2. септембар 1933; Ваздухопловни гласник бр. 6/1933.

41 Рад Друштва за ваздушни саобраћај Аеропут у 1933 години, Годишњак ЈВ 1933-34.

Авион Ф.306 стартовао је 12. септембра 1933. у 06.20 са љубљанског аеродрома. Пилотирао је искусни пилот „Аеропута“ Виктор Никитин, један од тројице саобраћајних пилота те компаније, а други члан посаде био је механичар Спиро Тркуља. У авиону је било шест путника и то: Иванка Спилер, Владимир Стрекељ, Иван Козлер, Антон Лусин (сви из Љубљане), Иван Зурај из Словеначке Бистрице и Георг Кениг из Нирнберга у Немачкој. Током претходне вечери авион и мотори су прегледани, а метеоролошка прогноза је била повољна. На аеродрому је била магла у 06.00, која се полако дизала. Никитин је одлучио да полети и авион се, после краћег рулања, уз заглашујућу буку мотора подигао у ваздух и ушао у маглу. Два минута касније, после праволинијског лета од 1.300 метара скренуо је удесно и ударио у зидну ограду душевне болнице на Студенцу, на око километар јужно од аеродрома.⁴²

42 Наша крила бр. 142, 16. септембар 1933; Момчило Јосиповић, Мртва уста не говоре (фељтон), НИН, Београд, 1. август 1982; G. Ajdić, Z. Jerin, n. d., 102.

Виктор Михајлович Никитин (Викторь Михайлович Никитинъ) рођен је 2. маја (по старом календару) 1893. у Лозановки у Царској Русији. Војну коњичку академију завршио је 1915, а Војну ваздухопловну академију у Севастопољу 1916. године. Као пилот 12. ескадриле Руског ваздухопловства тешко је рањен 17. августа 1916. у ваздушној борби. После Брест-Литовског мира, био је у војсци генерала Деникина и касније Врангела, до децембра 1920. године. Имао је 606 сати у ваздуху. У Краљевину СХС је дошао 1922, а 5 година касније је добио држављанство.⁴³

Механичар Спиро Тркуља је рођен 14. децембра 1894. у селу Грговцима код Ливна у Босни. У службу „Аеропута“ примљен је 15. маја 1930. године.⁴⁴

Фарман, набављен пре нешто више од две године, специјално за летове преко планинског подручја, био је мало експлоатисан с обзиром на застој у летењу током 1931. године. Према званичном извештају Управног одбора „Аеропута“, одржаном 25. фебруара 1934, штета (авион и мотори) је покривена из фонда Друштва „Аеропут“ за осигурање летећег материјала, а посада и путници су били осигурани код „Јадранског осигуравајућег друштва“ и то: пилот на 100.000 динара, механичар на 50.000 динара, а сваки путник на 370.000 динара. Родбини је одмах исплаћено осигурање.⁴⁵

Неких месец дана пре катастрофе, 2. августа, загребачке Новости донеле су чланак о цивилној и туристичкој авијацији у Краљевини Југославији са поднасловом који је гласио: „Већ шесту годину ниједна несрећа“. У чланку је најављена „сутрашња посета ваздухопловног пристаништа“ у Загребу, дато објашњење о цивилном и војном делу аеродрома (који је био и база 4. ваздухопловног пука Ваздухопловства војске Краљевине Југославије) и описан ваздушни саобраћај на загребачком аеродрому у периоду 1928. до 1933. године.⁴⁶ У том тренутку нико није могао да претпостави каква ће се несрећа десити половином септембра.

Дан после катастрофе Фармана UN-SAN, „Аеропут“ је извео пропагандни лет из Љубљане за Загреб једним авионом Потеза 29. За Сушак се није ишло због немогућности

слетања услед лошег времена. Путници су били новинари Милан Ђулафић (Политика), Тоне Јанежич (Јутро) и Тоне Зобец (Централни пресбиро), који су се фотографисали за успомену, са пилотом Стрижевским испред Потеза 29. Истога дана у 23.00 ковчези са телима пилота Никитина и механичара Тркуље одвезени су аутофургоном љубљанског градског погребног завода у Земун. У Љубљани је владала велика народна жалост, а грађани су долазили на гробље да одају почаст жртвама.⁴⁷

Изгубивши свој једини тромоторац способан за летове преко планинских подручја на линији за Словенију, „Аеропут“ је хитно реаговао и набавио у Енглеској нови тромоторни авион типа Спартан Крузер (Spartan Cruiser Mk.I). Шеф пилота Владимир Стрижевски и инжењер Миленко Митровић Спирта, технички директор „Аеропута“, прелетели су крајем друге декаде септембра Спартан из Лондона на земунски аеродром на којем је авион (без свечаности због несреће Фармана) крштен 28. септембра 1933. именом „Љубљана“. Тим авионом (који је добио регистрацију YU-SAN) већ сутрадан, 29. септембра, поново је отворена линија Београд-Загреб-Љубљана. „Аеропут“ је већ тада донео одлуку да током 1934. набави још два тромоторна ерлајнера типа Спартан Крузер.⁴⁸

Овако брза одлука и експресна набавка авиона Спартан, иако условљена хитном потребом „Аеропута“ да нађе замену за настрадали Фарман, ипак не би била могућа да компанија није већ имала потребна сазнања и информације о авиону Спартан. Те информације су добијене током презентације и демонстрације авиона Спартан Крузер Mk.I G-ABTX коју је у Београду извршио британски пуковник Стренџ (Strange) 20. октобра 1932. године. Присутни су били војни и цивилни ваздухопловни стручњаци, међу њима и инжењер Сондермајер, директор „Аеропута“.⁴⁹

Пред почетак летеће сезоне за 1933. „Аеропут“ је имао у редовном саобраћају 6 Потеза 29-2 и једног Фармана Ф.306. Управа „Аеропута“ је сматрала да се летећи парк мора постепено обнављати а за потребе компаније најбоље

43 Наша крила бр. 142, 16. септембар 1933; М. Јосиповић н. д.; напис на надгробном споменику Никитина у Новом Саду.

44 Наша крила бр. 142, 16. септембар 1933.

45 Наша крила бр. 142, 16. септембар 1933; Рад Друштва за ваздушни саобраћај Аеропут у 1933 години, Годишњак ЈВ 1933-34.

46 Naša civilna i turistička avijacija, Novosti, Zagreb, 2. 08. 1933.

47 Propagandni polet dan po nesreči, Jutro, Ljubljana, 15. 09. 1933; Da zamjeni Farman „Aeropot“ kupuje engleski tromotorni Spartan, Novosti, Zagreb, 15. 09. 1933.

48 Da zamjeni Farman „Aeropot“ kupuje engleski tromotorni Spartan, Novosti, Zagreb, 15. 09. 1933; Mjesto Farmana tromotorni avion Spartan, Novosti, Zagreb, 29. 09. 1933; Živko Avramovski, Britanci o Kraljevini Jugoslaviji 1921-1938, Knjiga II, 215.

49 Пробна летења тромоторних авиона „Спартан Крузер“, Време, Београд, 21. 10. 1932.

су одговарали вишемоторни авиони мање категорије. Финансијска средства нису допуштала да се набави неки вишемоторац већег типа јер су се цене таквих авиона кретале од 3 до 5 милиона динара. У том смислу „Аеропут“ се одлучио за набавку Спартана, Команда ВВ је дала сагласност за избор типа, али је на захтев домаће индустрије тражила да се аероплан набави у земљи. Преговори између Команде, индустрије и „Аеропута“, трајали су од Скупштине друштва до децембра 1932. када је одобрена куповина два Спартана од матичне британске фирме и набавка једног код домаће индустрије. Први Спартан (Cruiser Mk.II) №5 YU-SAN плаћен је 1.062.235 динара. Други авион истог типа, №6 YU-SAO ушао је у флоту „Аеропута“ у мају 1934, а трећи примерак Змај Крузер II №1 YU-SAP испоручила је фабрика „Змај“ из Земуна у мају 1935. године.⁵⁰

У званичном извештају Управног одбора „Аеропута“ од 25. фебруара 1934, наведено је да је компанија у то време располагала са 7 авиона за редован саобраћај, два авиона за нередован саобраћај и 24 авионска мотора. Авиони за редован саобраћај су били 6 Потез 29-2 (YU-SAB до YU-SAG) и један Спартан (YU-SAN) а за нередован Фокс Мот (YU-SAK) и Џипси Мот (YU-SAI). Од 24 мотора, 13 су били типа Лорен, 3 Мизар, 6 Џипси Мејџор, и по један Џипси III и Џипси I. Иако Фарман Ф.306 UN-SAN у време писања извештаја није постојао, на стоку компаније још увек су се налазила три резервна мотора Мизар, бројеви 45018, 45030 и 45031, са по 416,50, 422,15 и 430,50 часова рада, респективно.⁵¹

Означавање, обележавање и бојење авиона UN-SAN

„Аеропут“ је користио за свој авион званичан назив Фарман Ф.306. У српском ваздухопловном жаргону авион је називан једноставно Фарман или Фарман-Мизар или Фарман 3 x Мизар.

Авион је носио цивилне регистарске ознаке UN-SAN на 4 службено прописана места, са обе стране трупа и са горње и доње стране крила. Регистарске ознаке на трупу исписане су белом, а на крилима црном бојом. Сходно величини

крила, регистарске ознаке на крилима биле су много већих димензија од оних на трупу и постављене преко оба крила (UN- на левој, а SAN на десној страни, гледано од позади).

Фарман Ф.306 компаније „Аеропут“ није добио нови тип регистарских ознака Краљевине Југославије у форми YU-xxx. Тај нови, четврти тип ознака уведен је одлуком Међународне комисије за ваздушну пловидбу нешто пре несреће Фармана, тако да он није стигао да понесе предвиђену нову регистрацију YU-SAN.⁵²

Сходно службено прописаним националним ознакама за цивилне авионе Краљевине Југославије, преко целог кормила правца, са обе стране, налазила се државна застава (средње плаво-бело-црвено, одозго на доле).

Авион је испоручен са стандардним белим натписом FARMAN на носу (испод горњег лонжерона), али је то убрзо обрисано, а на носу је постављен амблем (лого) „Аеропута“ из периода 1931 (бела стилизована птица на црвеном диску).

Једини натписи који су остали на авиону током целе службе, били су стандардни натписи југословенске авијације на кормилу правца (тип и број авиона, у два реда), преко горњег плавог поља заставе, исписани латиницом: F.306 №3, при чему је слово F било нешто крупније.

Авион је био обојен у две боје. Труп је обојен тамно плавом бојом, осим доње површине која је обојена сребрнатом бојом (бронзом). Истом тамно плавом бојом обојене су и гондоле бочних мотора. Чеони капотажи свих мотора су у боји природног полираног алуминијума. Све остало је обојено сребрнатом бојом. Упорнице су боји природног метала, ноге стајног трапа црне.

Општи подаци авиона Ф.306

појектант: Анри Фарман (Henry Farman)
 произвођач: SHMF (Société Henry et Maurice Farman),
 Billancourt/Seine, France
 ознака фабричка: F.306
 ознака у жаргону: Фарман, Фарман-Мизар
 намена: путнички авион
 статус: саобраћајни авион „Аеропута“
 власник и корисник: Друштво за ваздушни саобраћај
 „Аеропут“ а. д., Београд, Краљевина Југославија
 период: 1931-1933.

50 Рад Друштва за ваздушни саобраћај Аеропут у 1933 години, Годишњак ЈВ 1933-34; Огњан М. Петровић, Тромоторна крстарица Аеропута – Spartan „Cruiser II“, Наша крила бр. 15, септембар 1997; О. Петровић, Цивилни авиони..., 99, 142.

51 Рад Друштва за ваздушни саобраћај Аеропут у 1933 години, Годишњак ЈВ 1933-34.

52 Наша крила бр. 142, 16. септембар 1933; О. Петровић, Цивилни авиони..., 85, 143.

фабрички број: №3
 цивилна регистрација: UN-SAN
 иматрикулација, број уписа (CofR): 30
 пловидбна дозвола (CofA): 22

ТЕХНИЧКИ ПОДАЦИ АВИОНА Ф.306

*Опис*⁵³

Тромоторни подупрти висококрилни моноплан дрвене конструкције са фиксним стајним трапом класичног типа. Слично као и код ранијих типова фирме „Фарман“ и авиони фамилије Ф.300 имали су дрвену конструкцију уз делимично коришћење дуралумијума и челичних оквира.

Крило дводелно, конструкција са две рамењаче правоугаоног попречног пресека, платнена превлака. Полукрила спојена на горњем делу трупа и везана са обе стране за доњи лонжерон трупа са по једним паром крилних упорница (косника) од дуралуминијума. Ради отклањања вибрација и веће чврстине целог система, постављене су попречне упорнице између крилних упорница и трупа и крилних упорница и крила.

Хоризонтални стабилизатор једнаке тетиве монтиран је на горњој ивици задњег дела трупа и подупрт на доњи лонжерон трупа са две упорнице са сваке стране. Кормила висине су такође са једнаком тетивом, нису балансирана. Дуги вертикални реп са прилично малом висином, троугластог облика, носио је кормило правца правоугаоног облика, балансирано помоћу правоугаоне површине постављене испред осе обртања.

Простран и дубок труп правоугаоног попречног пресека, израђен је од оквира и уздужница прекивених лепеном и представља крут систем без деформација. Пилотска и путничка кабина представљају интегралну целину. Четири велика прозора са обе стране путничке кабине могла су да се отварају. Врата за путнике су на десној страни, а на њима је код неких авиона био 5-ти прозор.

Централни мотор је постављен на предњем делу трупа, а два бочна мотора у моторским гондолама које су приљубљене уз доњу површину крила у циљу смањења отпора. Гондоле су изведене у облику кутија од дуралумијума које су профилисане у задњем делу. Мотори су били непокривени. Издувна цев централног мотора ишла је испод тру-

па до иза путничке кабине, а издувне цеви бочних мотора су закривљене на горе и одведене преко крила. Бензин је смештен у два резервоара, у сваком крилу по један.

Робустан стајни трап, без осовине, са великим растојањем између точкова (3,30 m), опремљен олео-пнеуматском амортизацијом система Мезије (Messier). Упорнице стајног трапа ослоњене су на чвор на предњим крилним упорницама, што је изведено у виду зглоба, на прост и успешан начин. Главни точкови са пумпаним гумама, димензија 1000 x 225 cm, снабдевени су сигурним кочницама. Испод репа дрљача.

Инструменти за контролу бочних мотора постављени су на видљивом месту на самим моторским гондолама, а за централни мотор у пилотској кабини. За управљање аеропланом постоји дупла команда-волан са секторима. На помоћном пилотском месту, на којем је седео радио-телеграфиста, уместо ножне команде предвиђени су вертикални клизачи за управљање кормилом правца (нешто слично педалама бицикла).

Унутрашњост авиона је уобичајена за путничке авионе. Пилотска кабина са два седишта (једно поред другог) налазила се одмах испред нападне ивице крила и била је издвојена преградом са вратима од путничког простора у којем је смештено осам удобних седишта и два одељења, за умиваоник и пртљаг. Путничка кабина је климатизована и грејана издувним гасовима мотора. Пилот је имао одличну видљивост са свог места, а четири прозора са сваке стране на путничкој кабини су добро распоређени да би се избегло нагомиланье воде и одржала видљивост у кишним условима.

Погонска група

Три водом хлађена 7-цилиндарска звездаста клипна мотора Lorraine 7Me Mizar номиналне снаге 176,53 kW (240 KS) при 1800 min⁻¹, еквивалентна снага 208,15 kW (283 KS) и три двокраке металне елисе Chauvière serie 120.

Мотор 7Me Mizar, запремине 16 литара, масе 165 kg, 140 mm x 150 mm (пречник клипа x ход клипа), произведен је 1928. а хомологован 1930. године. Коришћен је за погон француских типова авиона CAMS 90, LeO H-222, Potez 33/1, FBA 17, Farman 197, Farman 306. Укупно је направљено 90 примерака.⁵⁴

53 Ing.***, Ваздухопловни гласник 5/1930, 74-80; J. Stroud, European transport..., 120; J. Stroud, Wings of Peace.

54 Les moteurs d'aviation Lorraine, 23 (via net).

ТТ подаци⁵⁵

Димензије:

размах – 19,12 m
 дужина – 13,33 m
 висина – 3,37 m
 површина крила – 71,00 m²

Масе:

празан – 2846 kg
 полетна – 4800 kg

Перформансе:

тах брзина – 240 km/h
 плафон – 5000 m
 долет – 850 km

Носивост:

посада – 2
 путника – 8

СУДБИНЕ АВИОНА ФАМИЛИЈЕ ФАРМАН Ф.300

F-AJIG Farman F.303 N°1/7155

Прототип Farman F.300 N°1/7155, први лет 13.1.30, регистрован 24.4.30. Модификација у F.303 N°1/7155 завршена крајем 1930, регистрован 1.12.30 (CofR 2637), Cie Air Orient, Paris, крштен “Le Vaillant”. Срушен 18.3.32. у пустињи на рути Багдад-Дамаск, није много оштећен али није оправљан, брисан/отписан 9.33.

F-AJLP Farman F.301 N°1/7167

Регистрован 24.4.30 (CofR 2367), Societe Generale de Transports Aerien (SGTA), Paris. Регистрован 10.30. на Societe des Moteurs Salmson, Paris/Le Bourget. Регистрован 1935 на Cie Air France, Paris, крштен “Iris”. Оштећен 1.4.35. при слетању у Стразбург, није оправљан, отписан 5.35.

F-AJMG Farman F.301 N°2/7182

Регистрован 24.4.30 (CofR 2369), Societe Generale de Transports Aerien (SGTA), Paris/Le Bourget. Регистрован 1933. на Cie Air France, Paris, крштен “Jonquilles”. Отписан 5.35.

F-AJMH Farman F.301 N°3/7183

Регистрован 26.4.30 (CofR 2372), Societe Generale de Transports Aerien (SGTA), Paris/Le Bourget. Регистрован 1933. на Cie Air France, Paris, крштен “Jacinthe”. Отписан 5.35.

F-AJMI Farman F.301 N°4/7184

Регистрован 28.5.30 (CofR 2402), Societe Generale de Transports Aerien (SGTA), Paris/Le Bourget. Регистрован 1933. на Cie Air France. Срушен 31.10.33. Etobon, Haute-Saone. Уништен 12.33.

F-AJMJ Farman F.301 N°5/7185

Регистрован 28.5.30 (CofR 2401), Societe Generale de Transports Aerien (SGTA), Paris/Le Bourget. Регистрован 1933. на Cie Air France. Повучен из употребе 31.10.33. Брисан/отписан 8.34.

F-AJMK Farman F.301 N°6

Регистрован 2.7.30 (CofR 2428), Societe Generale de Transports Aerien (SGTA), Paris/Le Bourget. Регистрован 1933. на Cie Air France, Paris, крштен “Cyclamen”. Отписан 5.35

F-AJPP Farman F.302 N°1/7192

Први лет 9.30 (резервисан 10.30 за Farman). Регистрован 4.8.32 (CofR 3225), Societe Generale de Transport Aerien (SGTA), Paris. Регистрован 1933. на Cie Air France, крштен “Tulipe”. Повучен из употребе 12.38.

F-AJVQ Farman F.303 N°2/7213

Регистрован 22.1.31 (CofR 2679), Cie Air Orient, Paris. Отписан 8.33. За N°2/7215.

F-AJVR Farman F.303 N°3/7214

Регистрован 22.1.31 (CofR 2680), Cie Air Orient, Paris. Срушен 30.9.31 у близини Sonmiani, Baluchistan, 150 km NW од града Karachi. Брисан/уништен 11.31.

F-AJVS Farman F.303 N°4/7215

Регистрован 22.1.31 (CofR 2681), Cie Air Orient, Paris. Срушен 17.9.32. Rutbah. Брисан-отписан 7-12.32. За N°4/7217.

F-AJVT Farman F.303 N°5/7218

Регистрован 5.1.31 (CofR 2662), Cie Transafricaine d'Aviation, Paris (базирана у Алжиру). CofT to Farman F.305? Регистрован 17.11.32 на Societe Generale de Transport Aerien (SGTA), Paris. Регистрован 1933. на Cie Air France, Paris, крштен “Anemone”. Отписан 5.35

F-ALCA Farman F.304 N°1

Регистрован 2.31 (-), Societe des Avions Farman; крштен “Caillol-Roux et Dodement” (у знак сећања на несрећу авиона Farman F.190 на дан 13.1.30) за руте за Madagascar и Африку. Нестао без трага 1933.

F-ALEE Farman F.306 N°1/7240

Регистрован 4.8.31 (CofR 2910), Societe Generale de Transports Aerien (SGTA), Paris. Регистрован 1933. на Cie Air France, Paris, крштен “Bleuet”. Отписан 5.35.

55 Извештај француске Техничке службе (Service Technique) N°4135 од 11. маја 1934. са испитивања авиона F.306 N°4 F-ALHQ.

F-ALEF Farman F.305 N°1/7241

Регистрован 9.11.31 (CofR 3007), Societe Generale de Transport Aerien (SGTA), Paris. Модификован у Farman F.303 N°6/7241, CoFT 5.32. Регистрован 1933. на Cie Air France, Paris, крштен "Myosotis". Срушен 7.12.34 у Прагу. Отписан 5.35.

F-ALHP Farman F.306 N°2/7242

Регистрован 21.9.31 (CofR 2967), Societe Generale de Transports Aeriens (SGTA), Paris. Регистрован 1933. на Cie Air France, Paris, крштен "Azalee". Оштећен 5.2.35 на слетању у Croydon; растављен и превезен у Париз ради ремонта. Отписан 5.35

UN-SAH Farman F.306 N°3

Регистрован 6.31 (CofR N°30, CofA N°22), Société de Navigation Aérienne, "Aeropot", Belgrade. Уништен 12.9.33. на полетању са аеродрома Љубљана. Брисан 1933. Није понео нову предвиђену регистрацију YU-SAH-

F-ALHQ Farman 305 N°2/7243

Регистрован 3.12.31 (CofR 3024), Societe Generale de Transport Aerien (SGTA), Paris. Модификован у Farman 306 N°4/7243, CoFT 8.33. Регистрован 1933. на Cie Air France, Paris, крштен "Jasmin". Срушен 1.4.35 у дрвеће бризу Gournaу-en-Brau, блузу места Дьерре. Брисан/отписан 5.35.

F-AKEY Farman 310 N°01

Хидроавион на пловке. Регистрован 1931 (-), Societe Avions Farman, француска Влада. Срушен 16.3.32.

РЕЗИМЕ

Чувени француски произвођач авиона, фабрика „Фарман“, започела ја 1929. развој тромоторног путничког авиона на бази успешног претходног једномоторног типа Ф.190 из 1928. године. Тај развој је довео до појаве нове фамилије тромотораца познате под општим називом Ф.300. Фамилија се састојала од прототипа (означеног са Ф.300), пет путничких верзија (Ф.301 и Ф.303 до Ф.306), једне верзије за освајање рекорда (Ф.302) и једног хидроавиона (Ф.310). Све верзије су биле опремљене ваздухом хлађеним звездастим моторима снаге 230-380 KS, осим Ф.302 који је имао водом хлађени линијски мотор од 650 KS. Током 1930 и 1931. фабрика је испоручила 19 авиона и три конверзије. Највећи део авиона користила је француска авио-превозна компанија „Линије Фарман“ а само један примерак је испоручен 1931. југословенској националној авио-превозној

компанији која је пословала од 1927. под називом Друштво за ваздушни саобраћај А. Д. „Аеропут“. Тај путнички авион, Фарман Ф.306 фабр. бр. 3, регистрован са UN-SAH, уведен је јуна 1931. у службу „Аеропута“, као први тромоторац те компаније. „Аеропут“ га је користио углавном на новоотвореним редовним унутрашњим линијама преко планинских терена централног дела Краљевине Југославије. На жалост, радни век јединог југословенског Фармана Ф.306 није био дуг. Авион се срушио 22. септембра 1933, два минута по полетању са летелишта код Љубљане. У катастрофи су страдали два члана посаде и свих 6 путника.

SUMMARY**AIRLINERS OF FARMAN F.300 FAMILY**

Famous French aircraft manufacturer, Avions Farman begun in 1929 the development of a three-motor airliner which was a more or less enlarged previous single-motor Farman F.190 type from 1928. After this project, Farman managed to design a new three-motor airliner family, generally known as F.300. The family consisted of prototype (F.300), five airliner models (F.301 and F.303 to F.306), one record breaker (F.302) and one floatplane (F.310). All were equipped with 230-380 HP air-cooled radials, while the single-motor F.302 was powered by 650 HP in-line engine. Total of 19 machines and three conversions were delivered during 1930-1931. The lion's share was used in French airline company SGTA (Société Générale de Transports Aériens) also known as Lignes Farman, owned by Avions Farman.

Prototype F.300 N°1/7155 (F-AJIG), equipped with three 240 HP GR 5Ba radials, flew on January 13, 1930. The first series aircraft F.301 N°1/7167 F-AJLP, powered by three 230 HP Salmson 9Ab radials had its maiden flight on February 18 of the same year. Farman delivered six F.301 airliners, N°1 was followed by N°2 to N°6 (registered F-AJMG, 'H, 'I, 'J, 'K, respectively). All were used by Lignes Farman. During the service within this company, F.301 got the nickname Silver Star (French: «Étoile d'argent»). New airliners had the most modern radio and navigation equipment and could fly in night conditions. From October 7, 1933, all F.301 airliners continued to serve within new French national airline Air France.

Version F.302 was a single-motor three-seat long-distance aircraft designed on private owner's request. Sole example

and prototype F.302 N°1/7192 F-AJPP was finished in March 1930 with one water-cooled 650 HP Hispano-Suiza 12Nb in-line engine. On March 9, 1931, French pilots, Réginensi and Lalouette broke the world distance record of 2678.12 km with 2 tones of pay weight. The aircraft was later accepted by Air France.

Lignes Farman demanded a new version of airliner with three 240 HP Gnôme-Rhône 5Bc Titan radials and Avions Farman delivered a new F.303 N°1 prototype in May 1930. This first F.303 was a conversion of F.301 prototype equipped with new engines in April of the same year. There were six machines of this second series of airliners, F.303 N°1 to N°6 (F-AJIG, F-AJVQ, 'VR, 'VS, 'VT, F-ALEF, respectively). The sixth F.303 N°6 was a conversion of F.305 N°1, modified in April 1932. Four machines (N°1 to N°6) used by Air Orient, the fifth F.303 (N°5 F-AJVT) flew within Compagnie Transafricaine d'Aviation and the sixth F.303 within Lignes Farman. Until October 1933, the last two machines flew within Air France.

Sole long-distance version F.304 N°1 F-ALCA, equipped with three 300 HP Lorraine 9Na Algol radials, flew in February 1931. During the following month, this machine achieved a non-stop flight Paris-Tananariva, Madagascar.

Continuing the development of the three-motor family, Avions Farman used powerful 380 HP Gnôme-Rhône Jupiter 9Aa radial as central engine in combination with two under wing 240 HP Titans. The first machine (ie prototype) of the new version was airliner F.305 N°1/7241 F-ALEF which flew in April 1931; a year later, this aircraft was modified into F.303 N°6 with the same registration. The second F.305 N°2/7243 F-ALHQ was converted to F.306 N°4/7243, also with the same registration. Both of them flew within Farman Lignes and Air France.

The last airliner version was F.306 powered by three 240 HP Lorraine 7Me Mizar radials. The first machine F.306 N°1/7240 F-ALEE was delivered in May and certificated in August 1931. The second was N°2/7242 F-ALHP, while the fourth N°4/7243 F-ALHQ was the conversion of F.305 N°2/7243 with the same registration. All these airliners served within fleets of Lignes Farman and Air France. The third example F.306 N°3 UN-SAH was delivered directly to Yugoslav national airline Aeroput.

Floatplane version F.301 N°1 F-AKEY with three 230 HP Salmson 9Ab was intended to Mediterranean air routes. Unfortunately, after accident during trials, the development was cancelled.

Wishing to open domestic air routes over mountainous terrain, Aeroput bought in 1931 one Farman F.306 three-motor airliner which entered the service in June 1931, opening air

route Belgrade-Podgorica-Split. This plane, the sole member of F.300 family which served within a foreign airline, never carried French civil registration. Yugoslav registration UN-SAH was factory applied, while CofR N°39 and CofA N°22 were issued in June 1931, immediately after the machine arrived in the Kingdom of Yugoslavia. During the three months of the so-called „flying season“ in 1931, Farman UN-SAH completed 52 flights.

Severe economic crisis reached the Kingdom in the early thirties, especially in 1931 and 1932. Reduced state subsidies induced discontinuation of traffic on all Aeroput routes, except for Vienna-Belgrade-Thessaloniki trunk airline. Aeroput maintained traffic on this single remaining line during 1932 summer season only thanks to close cooperation with two foreign operators, CIDNA and Austroflug.

The following year, 1932, was slightly better for Aeroput which again got state subsidies and renewed traffic on Zagreb-Sušak route and introduced new routes Zagreb-Ljubljana and Ljubljana-Sušak. In this way, Aeroput company managed to establish the connection between the country's mainland and Adriatic coast by air. Farman UN-SAH took over the main part of these over mountains' flights. Unfortunately, this first Aeroput's three-motor airliner was lost in catastrophe on September 22, 1933 near Ljubljana aerodrome. The machine crashed two minutes after the take-off, killing all people on board – pilot Viktor Nikitin, mechanic Spiro Trkulja and six passengers.

Farman UN-SAH was overall silver doped, except for both sides and upper surface of fuselage which were dark blue. State flag colors were applied over rudder, white registrations on fuselage sides, large black registrations on upper and under-wing surfaces. Black inscriptions (FARMAN and N°3) were applied in two rows over light blue color of state flag.

ПОЛИТИЧКА ШТАМПА У ПОЖАРЕВЦУ У ПЕРИОДУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Сажетак: У раду се даје преглед и анализа садржаја политичке штампе у Пожаревцу у периоду између два светска рата. Аутор је учинио покушај да, после уводних општих напомена о штампи у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца/Југославији у назначеном периоду, да анализу садржаја политичких листова који су излазили у Пожаревцу: *Демократа*, *Одбрана*, *Наш лист - за привредни и просветни напредак града и села*, *Пожаревачки грађанин*, *Грађанин*. Ови политички листови могли су се набавити код пожаревачких продаваца новина, изазивали су интересовање и знатижељу мештана, а што је чињеница која је Пожаревљане сврставала у ред урбаних средина које су спознале благодети штампе као цивилизацијске тековине и индикатора модернизаторског помака.

Кључне речи: Пожаревац, период између два светска рата, политичка штампа, *Демократа*, *Одбрана*, *Пожаревачки грађанин*, *Наш лист-за привредни и просветни напредак града и села*, *Грађанин*.

Прва половина 19. века (1801-1850) дала је штампи Срба, Хрвата и Словенаца 70 листова са 379 годишта (комплета). Од тог броја, на Србе опада 29 листова са 174 комплета, на Хрвате 24 листа са 125 комплета и на Словенце 17 листова са 80 комплета. По начину излажења, 3 листа су излазила два пута недељно, 37 листова једном недељно, 1 лист петнаестодневно и 24 листа месечно и неодређено; било је 26 политичких листова, 34 забавно-поучна, 7 просветно-дидактичких, 2 верска и 1 стручни лист. Према територији излажења, у Србији је излазило 11 листова, у Војводини 10, у Хрватској 14, у Далмацији 10, у Словенији 16, у осталим покрајинама Аустро-Угарске 9 листова, 25 листова је штампано ћирилицом, 11 латиницом, 12 словеначким језиком, 12 немачким и 7 листова на италијанском језику. У периоду од 1850. до 1870. године број листова се не повећава, просечно је годишње излазило по 23 листа са 236 комплета. Први пут се јављају листови за занатство, трговину, моду, илустровани, војни и педагошки, а бележи се

пораст хумористичких листова на подручју Србије и Војводине. Већ у периоду од 1871. до 1900. године уочава се бржи развој штампе – покренуто је 140 нових листова политичког и привредног карактера, а излазило је 204 листа.¹

Срби, Хрвати и Словенци су у 20. век ушли са преко 420 листова, да би до средине 1914. године било више од 800 листова. Најбрже се развијала и напредовала политичка штампа (више од 40% од укупног броја листова који су излазили), а најтеже привредна штампа. За време Великог рата, осим малог броја листова који су излазили на територији бановине Хрватске, сви остали листови били су угашени.²

Од 1918. године и формирања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, прво је почела да се уздиже дневна политичко-информативна штампа. У Београду, Загребу, Сарајеву, Новом Саду, преко ноћи су покретани нови дневни листови. Уз дневну штампу, нагло се развијала периодична политичка, привредна, књижевна и научна штампа, као и штампа националних мањина. После ослобођења постојао је 61 лист, већ 1924. године тај број је опао на 42 дневна листа.³

У Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, крајем 1927. године, било је 214 дневних листова, штампани највише до 2000 примерака по листу; од 214 листова, 14 излази два до три пута недељно, 174 једном недељно, 10 три пута месеч-

- 1 Подаци према: Чедомил Митриновић, *Савремена штампа*, у: Јубиларни зборник живота и рада Срба, Хрвата и Словенаца 1918-1928, II део, издање Матице живих и мртвих СХС, Београд, 1929, 441.
- 2 У време Првог светског рата, у избеглиштву је покренуто неколико политичких и шалјивих листова на латиници (због недостатка штампарија и ћириличних слова), у Солуну, на Крфу, у појединим градовима Француске, а умножавали су се и расписи за војне јединице.
- 3 Чедомил Митриновић, *Савремена штампа*, у: Јубиларни зборник живота и рада Срба, Хрвата и Словенаца 1918-1928, II део, издање Матице живих и мртвих СХС, Београд, 1929, 443; у Србији је било 8 листова, Јужној Србији 1, Босни и Херцеговини 2, Војводини 5, Хрватској и Славонији 12, Далмацији 2 и Словенији 5 листова; од овог броја било је 31 политичко-информативни лист, 2 економско-финансијска и 2 службена листа.

но, 10 два пута месечно и 6 једном месечно; латиницом се штампа 82 листа, ћирилицом 73, на словеначком језику 16, чехословачком 3, руском 2, немачком 19, мађарском 18 и румунском језику 1 лист; од овог броја, само 34 листа су независна, 15 је самоуправних (обласни и општински), 5 званичних, а сви остали припадају политичким групама – тако интересе Радикалне странке заступају 32 листа, Демократске 8, Хрватске сељачке странке 7, Савеза земљорадника 3, Социјалистичке 5, Комунистичке 5, Немачке странке 17, Мађарске 17, Руске странке 1, итд.⁴ Поред наведеног, у овом периоду било је и 167 привредних листова,⁵ 167 књижевних, научних, уметничких и верских листова,⁶ 6 илустрованих листова, 11 забавних, 14 дечијих, 13 хумористичких, 13 омладинских, 2 модна, 5 женских, 2 есперантска, 10 школских, 2 скаутска, 8 спортских, 5 туристичких, 6 орловских, 5 хигијенских, 3 трезвењачка, 1 полицијски, 3 филателистичка, 5 обавештајних листова Црвеног крста и 7 листова посвећених рекламама, продаји и куповини различитих предмета.⁷

4 Подаци према: Чедомил Митриновић, *Савремена штампа*, у: Јубиларни зборник живота и рада Срба, Хрвата и Словенаца 1918-1928, II део, издање Матице живих и мртвих СХС, Београд, 1929, 444.

5 Од овог броја, било је 19 пољопривредних листова (листови за вртарство, воћарство, пчеларство, сточарство, репарство, млекарство), занатство је било заступљено са 31 листом (листови за обућарство, гостионичарство, кување, графику, апотекарство, кројење, димњичарство, зубарство, књијарство и лов), индустрија са 26 листова (листови за шумарство, млинове, техничко-механички, поштанско-телеграфски, радио-телефонију, железнички, бродарски листови, за аеронаутику и аутомобилизам), промет са 19 листова, корпорације и професије за заштиту својих интереса имале су 23 листа, банкарство 8 листова, задругарство 8 листова и трговина 1 лист; према: Чедомил Митриновић, *Савремена штампа*, у: Јубиларни зборник живота и рада Срба, Хрвата и Словенаца 1918-1928, II део, издање Матице живих и мртвих СХС, Београд, 1929, 444.

6 Од овог броја, 35 часописа за књижевност и социјално-културна питања, 12 за уметност (6 листова за позоришни, 2 филмска и 4 музичка), 46 научних часописа (17 општепросветних листова, 13 педагошких, 1 за природне науке, 3 историјско-филозофска, 6 правних и 6 за медицину и ветерину) и 57 верских листова (православље је заступљено са 10 листова, католичанство са 44 листа, 1 јеврејски верски лист и 2 секташка), затим 3 листа баве се питањима копнене војске, 6 поморством и 4 комуналним питањима; према: Чедомил Митриновић, *Савремена штампа*, у: Јубиларни зборник живота и рада Срба, Хрвата и Словенаца 1918-1928, II део, издање Матице живих и мртвих СХС, Београд, 1929, 444-445.

7 Подаци према: Чедомил Митриновић, *Савремена штампа*, у: Јубиларни зборник живота и рада Срба, Хрвата и Словенаца 1918-1928, II део, издање Матице живих и мртвих СХС, Београд, 1929, 445.

Тридесетих година 20. века, у Краљевини Југославији постојало је више од 700 листова, од тога је било 25 дневних, 16 листова је излазило два до три пута недељно, 237 листова једном недељно, 28 листова три пута месечно, 285 листова једном месечно, 1 лист двомесечно и 5 листова полугодишње. Највише листова излазило је у Хрватској и Славонији 232, па у Србији и Јужној Србији 151 лист, Словенији 131, Војводини 110, Босни и Херцеговини 41, Далмацији 29 и у Црној Гори 8 листова.⁸

Пожаревац је 1874. године добио своје прве новине под именом *Сељак*. Наредне 1875. године почиње да излази лист за политику, економију и право *Браничево*, који је после само три месеца забрањен од стране тадашње власти. Тек 1885. године појављују се листови различитих концепција и тематике. Група свештеника и учитеља издаје часопис црквено-школског садржаја *Беседник*, појављује се и лист за правосуђе и правне науке *Право*, као и лист за новости, забаву и огласе *Стижанин*. Лист за младеж *Родољуб* излазио је 1886. године, а од 1887. појавиле су се и прве пожаревачке независне новине под називом *Грађанин*.⁹ Листови *Народна воља*, *Право* и *Народне новине* почеле су да излазе у Пожаревцу у 1889. години. До 1914. године у Пожаревцу су излазили и листови *Окружне новине* (1892), *Напред за право, правду и истину* (1893), *Заставник* (1893), *Српски грађанин* (1894), *Народна школа* (1895), *Стижанин* (1895), *Школица* (1895), *Полет* (1897), *Нови грађанин* (1897), *Браничево* (1898), *Пожаревљанин* (1900), *Истина* (1901), *Беседник* (1902), *Слобода* (1903), *Пожаревачки одјек* (1905), *Окружне новине* (1906), *Одбрана* (1907), *Пожаревачки гласник* (1907), *Мали одјек* (1908), *Општинске новине* (1908), *Педагошки лист* (1908), *Пожаревачка самоуправа* (1908), *Стиг* (1910), *Дан* (1911), *Народни пријатељ* (1911), *Наше новине* (1911).¹⁰

Према доступним подацима, у периоду између два светска рата, у Пожаревцу је излазило више политичких, ђачких и верских листова. Код пожаревачких продаваца новина, поред *Политике*, *Правде* и осталих дневних, недељних и месечних листова штампаних у Београду и другим српским

8 Подаци према: Чедомил Митриновић, *Савремена штампа*, у: Јубиларни зборник живота и рада Срба, Хрвата и Словенаца 1918-1928, II део, издање Матице живих и мртвих СХС, Београд, 1929, 445.

9 Мирољуб Поповић Цицко, *Нека сећање траје – стари Пожаревац*, Пожаревац, 2003, 364; Младен Владимировић, *Пет векова писане речи*, Пожаревац, 1965, 49-50.

10 Младен Владимировић, *наведено дело*, 50-53.

градовима, могли су се набавити и политички листови *Демократа*, *Одбрана*, *Наш лист - за привредни и просветни напредак града и села*, *Пожаревачки грађанин* и *Грађанин*, који су изазивали интересовање и знатижељу мештана, а која чињеница је сврставала Пожареваљане у ред урбаних средина које су спознале благодети штампе као цивилизацијске тековине и индикатора модернизаторског помака.

Пожаревац као град у снажном привредном, демографском и просветно-културном успону и као административно-управно седиште пожаревачког среза, имало је своје листове који су унели дух у друштвени живот града, подстичући његову динамику, лагано потискујући уличну гласину, доприносећи на тај начин либерализацији трговине, занатства, културних токова, друштвених навика, заводећи својеврсну контролу јавног мњења над радом општинске управе, подстичући колективну свест о потреби унапређења квалитета живота у граду решавањем комуналних проблема, итд.

У даљем тексту чланка дајемо преглед и анализу садржаја политичких листова који су штампани у Пожаревцу у периоду између два светска рата.

Политичка штампа

У групу политичких листова, који су излазили у Пожаревцу у периоду између два светска рата, спадају „Демократа“, „Одбрана“, „Пожаревачки грађанин“, „Наш лист - за привредни и просветни напредак града и села“ и „Грађанин“.

Лист *Демократа* (1921-1923), од 1921. године орган Демократске странке Округа пожаревачког, власника и глав-

ног уредника Петра Н. Антића; власник у име Месног одбора за град Пожаревац био је Драгутин Ранковић, адвокат пожаревачки, главни уредник Никола Ђурица, професор пожаревачке гимназије, а од броја 48/1921 Никола А. Јовановић, адвокат у Пожаревцу; одговорни уредници били су Љубомир К. Павловић и Михајло Љ. Обреновић (од броја 32/1921). Први број је изашао 1921. године, а последњи 1923. године.¹¹ Седиште редакције било је у улици Св. Савска број 24 у Пожаревцу. Лист је излазио суботом, штампан је ћирилицом, на четири стране формата фолио, у познатој штампарији Ђорђа Наумовића у Пожаревцу, у графичком погледу био је професионално уређен. Коштао је 0.50 динара за примерак.¹²

Уводнике и коментаре писао је Драгутин Ранковић. Осим страначких прилога и извештаја, објављивани су чланци из културе и просвете. У чланку *Стална позоришта и путничке позоришне дружине* први пут је писано о потреби оснивања професионалног позоришта у Пожаревцу и критикован рад путујућих позоришних дружина,¹³ а било је и написа о томе да град Пожаревац и даље нема своју читаоницу. У беседи Николе Ђурице, поводом Дана ослобођења По-

11 Младен Владимировић, *наведено дело*, 54; Мирољуб Поповић Цицко, *наведено дело*, 365; Велиша Јоксимовић, *Књижевност Пожаревачког краја – Од Григорија Синаита Млађег до Србољуба Митића*, Пожаревац, 2014, 345.

12 www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna_biblioteka_Pozarevac/Zbirka_periodike, лист *Демократа*, број 44 од 29. октобра 1921. године;

13 www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna_biblioteka_Pozarevac/Zbirka_periodike, лист *Демократа*, број 44 од 29. октобра 1921. године;

жаревца, глаорификује се лик преминулог владара, уз описе повлачења народа и војске из Пожаревца 1915. године.¹⁴

У циклусу козерија *Међу њима* Драгутин Ранковић даје духовиту слику ратних и поратних догађаја, исмевајући ратне профитере и политичке противнике. Предмет критике били су грађански политичари, локална администрација, радикалски прваци. У броју 45 од 12. новембра 1921. године објављене су оштре критике о раду Радикалне странке и њених посланика.¹⁵

Лист је доносио и вести из различитих области живота, као вест о формирању демократског омладинског клуба у Пожаревцу,¹⁶ о стању благајне суда општине пожаревачке, о раду друштва *Пријатељи Француске* у Пожаревцу, о улози полицијских власти у исправљању кривичних дела и кривица на територији градских и среских судова, о откривању споменика у селу Шапине, о победи демократа у Кусићу,¹⁷ затим привредне поуке, мудре изреке и фељтоне-приче о људима, о временским приликама.¹⁸

Последња страница Демократе била је намењена комерцијалним огласима и рекламама. Лист је из броја у број доносио многобројне огласе који су се унапред плаћали. Цена огласа била је за *гармонд од речи о.20 динара, цицера од речи о.30 динара, за припослано од реда гармонд 1 динар*. Читаоци су тако обавештавани о понуди галантеријске радње у Табачници и трговине Димитрија Илића Моравца у Пожаревцу, о понуди књижаре браће Живковић, о производима кожарске трговине Димитрија Ђ. Димитријевића и

14 www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna_biblioteka_Pozarevac/Zbirka_periodike_лист_Демократа. Лист је донео Објаву суда општине града Пожаревца КСХС, број 8885 од 14.10.1921. године о програму обележавања Дана Ослобођења свечаним програмом у Саборној цркви, затим сали хотела „Српска круна“ пројекцијом филма о погребу Њ.В.Краља Петра и предавањем о његовом животу и раду.

15 www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna_biblioteka_Pozarevac/Zbirka_periodike_лист_Демократа, број 45 од 12. новембра 1921. године.

16 www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna_biblioteka_Pozarevac/Zbirka_periodike_лист_Демократа, број 44 од 29. октобра 1921. године;

17 www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna_biblioteka_Pozarevac/Zbirka_periodike_лист_Демократа, број 45 од 12. новембра 1921. године.

18 www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna_biblioteka_Pozarevac/Zbirka_periodike_лист_Демократа, број 46 од 19. новембра 1921. године;

ФОТОГРАФИЈЕ
За грађанске карте — Легитимације
— Карауле појарске и изјектације
1-3 Драга Павловић.

У Дубровачкој улици бр. 8 (Табачница) отворили смо одлична сортирану галантеријску радњу.

Пошто смо нашу радњу снабдевали директно, умугућности смо да исту продајемо по поповољним ценама.

Препоручујемо потрошачима велики избор чешког платна, као до сада најбољу робу, коју смо директно набавили из чешких фабрика и коју ће мо давати по солидној цени.

Сваки онај који код нас дође да пазари, увериће се сам о солидности цена и о квалитету робе, наша је девиза: велики обрат — мања зарада.

Ленић и Марцаић

Помодна мануфактурна и гала териска трговина
ДИМИТРИЈА ИЛИЋА

МОРАВЦА

У ПОЖАРЕВЦУ

Извештава поштовано грађанство и потрошаче да је добила велику партију ШЕШИРА велурских од 100 д. комад. Вунене вишле од 30 до 50 дин. Шловјане, утцигера зимског сатина за јоргане у свима бојама, цвилеха за душеке и лоретне у све ширине и све остале сорте мануфактурне и галантеријске робе.

Цене солидне и утврђене.

С поштовањем

ДИМИТРИЈЕ МОРАВАЦ

КЊИЖАРА

БРАЋЕ М. ЖИВКОВИЋ

Препоручује и потрошачима постојеће да смо нашу књижару сортирали са најбољом робом, а како наша радња налази на ол. цијази 35 год. то смо и мали доволно времена да пронађемо све цијаце и фабрике које дају робу најјефтиније то нама дају могућности да и ми робу у ол. верзији дајемо јефтино.

Услуга брза, цено солидно и утврђено како на општој тако и на детаљ. Муштре шаљемо на захтеп бесплатно поручбене окриваљаче по алх. телу.

АГЕНТУРСКО—КОМИСИОНАРСКА КАНЦЕЛАРИЈА
“ГЛОБУС“ у згради до „Гранд Хотел“ у Пожаревцу обавља све послове које спадају у делокруг њеног рада.
Врши набавке: 1. Разноврних машина и пољопривредних справа из чувене немачке фабрике „LANZ“; 2. Писаћих и шиваћих машина „STOEBER RECORD“; 3. Разноврне ужарске робе, као цакова, мушета и цирада из чешких фабрика; 4. Ковачког, каменог и дрвеног угла и 5. Дрва за огрев.

Прима робу у комисијон.
АГЕНТУРСКО—КОМИСИОНЕРСКА КАНЦЕЛАРИЈА
“ГЛОБУС“

У ПОЖАРЕВЦУ У ЗГРАДИ ДО ГРАНД ХОТЕЛА има у комисијону Разноврних дрва и угла за огрев.

НОВО ОТВОРЕНА
ГВОЖЂАРСКА РАДЊА
НИКОЛИЋА ИВИЋА И КОМП.

Извештава пошт. грађанство вароши Пожаревца и околине, да је снабдевена робом из првих руку и исту даје по најнижој цени без конкуренције.

ПОШТАНИЧКА КЊИЖАРА И ТРГОВИНА
КАНЦЕЛАРИСКОГ МАТЕРИЈАЛА
П. ПЕТРОВИЋА И ЈОВАНОВИЋА
пређе: ПЕТАР М. ПЕТРОВИЋ
У ПОЖАРЕВЦУ КРАЉЕВА УЛ. БР. 18

препоручује велики избор канцеларијског материјала као: хартије канцеларијске, трговачке за писаће машине; коверте свих велики а; трговачко књиге, књиге за копирање, желатинске смеси, хантографска платна, упијаће (фице Енглејске) хартије и све монополске државне обрасце потребне канцеларијама.

ВЕЛИКИ ИЗБОР: писанама, цртанама, свес, цртаће прибор, језикуља плајаза, пера, најбољег Редовног чешког мастила, у свима бојама и свих канцеларијских и школских прибор. Све школске књиге и прибор за основне школе и гимназије.

Велики избор албавних и научних књига. Нарочиту пажњу окреће државним и општинским надлежностима, да је свих материјала набављен из првих руку и да је у могућности продавати га без конкуренције.

ПРОДАЈА НА МАЛО И ВЕЛИКО.
Муштре и цено шаље надлежностима на захтеп бесплатно.

АГЕНТУРСКО - КОМИСИОНЕРСКА КАНЦЕЛАРИЈА
“ГЛОБУС“
У Пожаревцу у згради до Гранд Хотела.
потребује једног приправника—практиканта.
Награда добра.

Одговорни уредник Драгољуб Ђ. Обреновић Ш. токовица Ђеђић Нискоулица-Пожаревац

гвожђарске радње Николића Ивића и компаније,¹⁹ затим о услугама фотографске радње Драге Павловића и штампарије Ђорђа Наумовића,²⁰ а од броја 46 појављује се и оглас Агентурско-комисионарске канцеларије „Глобус“ у Пожаревцу за продају угља, дрва, пољопривредних и шиваћих машина.²¹

Лист *Одбрана* (1928), орган Самосталне демократске странке, власника Милана Ст. Милановића, опанчара. Главни и одговорни уредник био је Радован Вукићевић, учитељ. Лист је штампан у штампарији *Јадран* у Пожаревцу, изашло је 14 бројева током 1928. године.²² У уводној речи првог броја листа, главни и одговорни уредник Радован Вукићевић изражава приврженост пожаревачком крају, али и протест због учмалости политичког и културног живота. Читаоце обавештава да није више у редовима Демократске странке и да је задатак овог новог листа ширење оптимизма и ставова нове политичке странке. Милорад Николић у свом чланку *Државна ергела Љубичево* пише о историјату ергеле од 1853. до 1923. године, а Михајло Миладиновић о својим истраживањима завичајне историје Пожаревца.²³ Нема података када је лист престао да излази.

Лист за политику, привреду и књижевност *Пожаревачки грађанин* (1931),²⁴ покренут је као реакција на уређивачку политику редакције *Грађанина*, који се, по мишљењу Војислава Ј. Јовановића, одвојио од уређивачке концепције оснивача Миодрага Јовановића Јошке и постао режимско гласило. Програм листа (*Наша реч*) објављен је 28. новембра 1931. године. Лист је излазио четвртком и недељом у Пожаревцу, седиште листа било је у Табачкој чаршији – Дубровачка 48 у Пожаревцу, штампан је на два листа формата

фолио, по цени од 1 динар за примерак, у периоду од 1931. до 1933. године.²⁵

У листу је негована савремена завичајна књижевност, а нарочито приповедачка проза. Песме су објављивали Данило Л. Поповић и Војислав Богић. У песми *Преко Албаније* Данило Л. Поповић даје атмосферу колективног страдања народа и војске. Војислав Богић оглашава се љубавном поезијом. Приповетке и цртице објављују Александар Д. Ђурић, Миодраг Пурковић, Марко Д. Марковић, Миодраг Јовановић Јошка и др. У реалистичкој приповеци *Парничари* Александра Д. Ђурића долази до изражаја слика нарави стишког човека. Полазећи од мотива парничења родбине због имовине, похлепе и деоба, Ђурић је у позадини дао и одјеке минулог рата.²⁶ Миодраг Пурковић претежно пише кратке приче о конфликтима и карактерима из савременог живота.²⁷ Марко Д. Марковић, учитељ из Набрђа, бави се темама из социјалног миљеа, наглашавајући немаштину, беду и глад, али и утицај окружења на поступке људи. У приповеци *Невоља* обрађује мотив проституције коју тумачи друштвеним околностима. Људима са дна бави се и Миодраг Јовановић Јошка.²⁸

У листу су објављене и две значајне студије Илије М. Петровића и Миодрага Пурковића. Илија Петровић је у раду *Први Југословени у Америци* писао о првим Србима, Хрватима и Словенцима на америчком континенту. Разматрајући српско-бугарске односе од деветог до двадесетог века, Миодраг Пурковић спомиње и историјске и политичке неспоразуме, сукобе и ратове, али у први план ставља чиниоце који суштински повезују два народа (језик, народни живот, обичаји, вера, култура).²⁹

19 [www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna biblioteka Pozarevac/Zbirka periodike](http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna_biblioteka_Pozarevac/Zbirka_periodike), лист *Демократа*, број 44 од 29. октобра 1921. године;

20 [www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna biblioteka Pozarevac/Zbirka periodike](http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna_biblioteka_Pozarevac/Zbirka_periodike), лист *Демократа*, број 45 од 12. новембра 1921. године;

21 [www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna biblioteka Pozarevac/Zbirka periodike](http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna_biblioteka_Pozarevac/Zbirka_periodike), лист *Демократа*, број 46 од 19. новембра 1921. године;

22 Младен Владимировић, *наведено дело*, 54; Мирољуб Поповић Цицко, *наведено дело*, 365; Велиша Јоксимовић, *наведено дело*, 346;

23 Велиша Јоксимовић, *наведено дело*, 347.

24 Велиша Јоксимовић, *наведено дело*, 350-352; Власник и уредник Листа је Војислав Ј. Јовановић, *Пожаревац*, год. I, бр. 1 (12. децембар 1931), год. III, бр. 121 (1933). Штампан у Штампарији Војислава Ј. Јовановића у Београду; и у: Младен Владимировић, *наведено дело*, 54; Мирољуб Поповић Цицко, *наведено дело*, 365.

25 [www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna biblioteka Pozarevac/Zbirka periodike](http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna_biblioteka_Pozarevac/Zbirka_periodike), лист *Пожаревачки грађанин*, број 12 од 11. фебруара 1931. године – годишња претплата на лист била је 80 динара, полугодишња 40 динара, тромесечна 20 динара; већ од броја 35 годишња претплата на лист била је 60 динара, полугодишња 30 динара, тромесечна 15 динара.

26 *Пожаревачки грађанин*, 6. мај 1933; Велиша Јоксимовић, *наведено дело*, 350.

27 *Каприц*, *Мала Шпањолка погађа*, *Неверство г. Симине жене*, *Пonoћно звоњење*, *Са славе*, *Ситница*, *Тактика*, *Самоубица*.

28 *Пожаревачки грађанин*, 1932,35; Велиша Јоксимовић, *наведено дело*, 351.

29 Велиша Јоксимовић, *нав. дело*, 351; Пасусе о првој српској царици, жени цара Душана, која је била Бугарка и једина жена која је ступила на тле Свете Горе, Пурковић је неколико деценија касније развио у обимну књигу *Јелена, жена цара Душана*. О српско-бугарским односима расправљао је и у тексту *Југословенство Ал. Стамболијског*.

ПОЖАРЕВАЧКИ
ГРАЂАНИН

ЛИСТ ЗА ПОЛИТИКУ, ПРИВРЕДУ И КЊИЖЕВНОСТ

<p>ИЗЛАЗИ: ЧЕТВРТОМ и НЕДЕЉОМ ЦЕНА: На годину дана 60.— дин.; на пола год. 30.— дин.; на 3 месеца 15.— дин. Поједини број 1.— дин.</p>	<p>Оснивач Јован С. Јовановић - Јошка Власник и уредник ВОЈИСЛАВ Ј. ЈОВАНОВИЋ</p>	<p>ЦЕНА ОГЛАСИМА: Мањи 0,40 дин. од речи — већи 0,40 дин. од квадратног сантиметра. Претплату, писма и рукописе слаати у плаћеном писму Обилнез Венац 5, Београд или Цветни Трг 44 — (преко пута парка) — Пожаревац.</p>
--	---	--

ЈЕДИНИ ПУТ ЗА ПОМОЋ СЕЉАКУ

Г. Анте Ковач, народни посланик, написао је чланак у коме развија мисао: зашто заштићујемо сељака. Претресајући то питање, узима у помоћ речи из програма југословенске-радикално-сељачке демократије, који у једној својој тачци каже да је сељачки дом основна привредна и просветна јединица и да је он главни темељ народне културе, народне привреде и филичке силе нашег народа и државе. Наво-

Преко тог јединог и задружног кредита сељак је у могућности да се ослободи зеленашког кредита и зеленаша, у толико пре што је данас врло тешко разграничити појам зеленашења од незеленашења. Сам закон о заштити земљорадника је врло растегљив у одређивању појма зеленаштва, јер допушта наплаћавање камата које се свуда у свету, па и код нас, по нашим здравим појмовима, сматрају зеленаштвом.

би се тешкоће наших земљорадника задругара лакше пребродиле и да би они преко својих организација лакше могли да планирају своје производе на домаћим и страним тржиштима. Оснивање су житарске задруге где-год је имало услова за то, а где нису ти услови постојали, Главни савез српских земљорадничких задруга оснивао је своја стоваришта. Та стоваришта имала су за циљ да развијају задругарски дух, да задругаре уче пословању са житом и да их припреме за самостално вођење житарских задруга. То је нов облик задру-

Чланке о друштвеним, политичким и културним збивањима објављивали су Александар Д. Ђурић (*Пожаревац пре сто година*, 14. јануар 1932), Миленко Стојановић (*Ђура Јакшић у Пожаревцу*, 1932, бр. 59), Михајло Миладиновић (*Алекса Крајинац*, 7. фебруар 1932; *Седмдесетогодишњица пожаревачке гимназије*, 7. јануар 1933), Војислав Живковић (*Технократија*). Лука К. Лазаревић, у тексту *Педесета је година* (1933) пише о спровођењу радикала, осумњичених за сарадњу са учесницима Тимочке буне, у Пожаревац на издржавање затворске казне. Позоришне хронике писао је Миодраг Јовановић Јошка. У чланку *Од чега пати Пожаревац* (1933) Миодраг Пурковић расправља о духовном стању града. Његови су закључци суморни: *Пожаревац чами као осуђеник на вечиту робију*. Пурковић сматра да су за лоше стање у пожаревачкој култури одговорни интелектуалци који нису везани за град или одлазе из града, али и чаршијски менталитет (*Пожаревац пати од ... оспоравања туђих способности и недавања својих*).³⁰

30 Велиша Јоксимовић, нав. дело, 352.

У редовној рубрици *Вести* лист је доносио вести о седницама скупштине града, о пољопривредним конференцијама, о скупштини Пожаревачке трговачке омладине, о скупштини Удружења занатлија и раденика *Слога*,³¹ о посети бана Дунавске бановине Пожаревцу у циљу оснивања Бановинске штедионице,³² затим објаве начелника среза пожаревачког,³³ вести о филмским пројекцијама у пожаревач-

31 www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna_biblioteka_Pozarevac/Zbirka_periodike, лист *Пожаревачки грађанин*, број 12 од 11. фебруара 1932. године.

32 www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna_biblioteka_Pozarevac/Zbirka_periodike, лист *Пожаревачки грађанин*, број 58 од 24. јула 1932. године.

33 www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna_biblioteka_Pozarevac/Zbirka_periodike, лист *Пожаревачки грађанин*, број 73 од 15. септембра 1932. године – лист је објавио акт начелника среза пожаревачког, број 8733 од 14. марта 1932. године односно акт број 19498 од 12. септембра 1932. године, којим се регулише заштита јавних путева и безбедности саобраћаја на њима, употребом рефлекторног стакла жутоцрвене боје, глатке површине, пречника 5 цм, постављеног на свим колима позади 100 цм изнад земље.

ким биоскопима,³⁴ о забавама пожаревачких удружења,³⁵ о концертима у граду,³⁶ о спорту.³⁷

Последња страница листа *Пожаревачки грађанин* била је резервисана за огласе и рекламе. Лист је из броја у број доносио многобројне огласе који су се унапред плаћали. Цена огласа била је за мањи 0.40 динара, од речи већи 0.40 динара од квадратног сантиметра. Читаоци су тако обавештавани о продаји украсног цвећа, грамофонских плоча, кројењу мушких одела и женских костима и мантила, о понуди зубног лекара Иларија Рутара, о понуди модне обуће радионице *Рекорд*, о понуди исхране за абонирце (по цени од 8 динара по менију) у хотелу *Златни плуг*,³⁸ ручно рађеним јорганима, ручно рађеним папучама, пеглању веша и прању официрских униформи, о понуди електропредузећа *Трудић* и продавнице ципела *Бата*,³⁹ о новом женском листу *Југословенска жена*,⁴⁰ и др. Од 1933. године лист Војислава Ј. Јовановића излазио је у Београду под називом *Сло-*

бодни грађанин, али је престао да се бави пожаревачким темама.⁴¹

Новембра 1933. године појавио се у Пожаревцу први број антифашистичких недељних новина *Наш лист - за привредни и просветни напредак града и села* који је, са краћим прекидима, излазио до средине 1936. године. Укупно је штампано око 100 бројева, а тираж листа износио је до 2000 примерака. На челу листа налазио се уређивачки одбор различитих политичких схватања, у саставу Миодраг и Горица Јовановић, др Војислав Дулић, Стојан Фитликовић, Драги Владисављевић, Миша Обрадовић и Борко Стошић, а одговорни уредник је био Миодраг Јовановић.⁴² Лист је штампан у штампарији *Јадран* у Пожаревцу, излазио је сваког петка, на шест страна формата фолио и био је под непосредним утицајем Комунистичке партије преко Велизара Косановића, Веселина Маслеше, Отона Крсмановића и других. Миодраг Јовановић је био задужен за дневне и локалне теме, Неша Тумангелов за село и аграрна питања, Миодраг Пурковић за историју и културу, М. Стојановић за просвету и књижевност, Слободан Гавриловић Питур за педагошке чланке и политичке карикатуре. Најпре је лист објављивао текстове против фашистичке идеологије уопште, о положају интелектуалаца у фашистичкој држави, о положају ситних, средњих сељака и радника у таквој држави, доносио је написе против председника општине Душана Живојиновића и лекара Бобе Лазаревића, водио је пропаганду против политичких покрета Димитрија Љотића и Светислава Хође-ре, позивао на синдикалну борбу радника, на оснивање радничко-сељачке партије. У рубрици *Вести* доносио је актуелности из живота Совјетског савеза.⁴³ Антидинастички став редакције исказан је нарочито после убиства краља Александра, када, за разлику од свеукупне југословенске штампе, овај догађај није ни споменут у листу, због чега су у Пожаревцу одржане демонстрације испред редакције, просторије су демолиране, а сам лист је био пред забраном. Да

34 www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna_biblioteka_Pozarevac/Zbirka_periodike, лист *Пожаревачки грађанин*, број 12 од 11. фебруара 1932. године и број 73 од 15. септембра 1932. године – о филмским пројекцијама у тон-биоскопу *Шухарт* – филмови *Дракула*, *Цјеливање дозвољено*, *Победоносна каравана*, *Тарзан*, *Сјене манежа* и др; у тон-биоскопу *Круна* даване су вечерње пројекције филмских остварења, са почетком у 21 сат, па је тако 15. септембра 1932. године на репертоару био филм *Неверни Екшарт*.

35 www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna_biblioteka_Pozarevac/Zbirka_periodike, лист *Пожаревачки грађанин*, број 12 од 11. фебруара 1932. године – учитељска забава, виноградарска слава у кафани Велики булевар, матине Удружења студената пожаревачке области у хотелу *Српска круна* уз џез музику, итд.

36 www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna_biblioteka_Pozarevac/Zbirka_periodike, лист *Пожаревачки грађанин*, број 58 од 24. јула 1932. године – концерт музике 9. пешадијског пука код Саборне цркве у Пожаревцу.

37 www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna_biblioteka_Pozarevac/Zbirka_periodike, лист *Пожаревачки грађанин*, број 58 од 24. јула 1932. године – одржано првенство Браничевско-подунавске жупе, такмичили се фудбалски клубови *Железничар*, *Викторија*, *Ђурађ*, *Грађански*, *Сартид*, *Млади радник*, *Омладинац* и *Металац*.

38 www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna_biblioteka_Pozarevac/Zbirka_periodike, лист *Пожаревачки грађанин*, број 35 од 05. маја 1932. године;

39 www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna_biblioteka_Pozarevac/Zbirka_periodike, лист *Пожаревачки грађанин*, број 58 од 24. јула 1932. године

40 www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna_biblioteka_Pozarevac/Zbirka_periodike, лист *Пожаревачки грађанин*, број 12 од 11. фебруара 1932. године

41 Младен Владимировић, *наведено дело*, 55;

42 Предраг Радовановић, *Антифашистичке новине Наш лист и њихов значај*, у: *Пожаревачки алманах (уредник Саша Марковић), Пожаревац, 1957, 62; Јасмина Николић, Пожаревац 1918-1941: антрополошка перспектива, докторска дисертација у рукопису, Библиотека Одељења за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, 2013; Младен Владимировић, наведено дело, 54; Мирољуб Мирољуб Поповић Цицко, наведено дело, 365; Велиша Јоксимовић, наведено дело, 352.*

43 Предраг Радовановић, *наведено дело*, 63-66; Јасмина Николић, *наведено дело*;

би се омогућило његово даље излагање, штампан је посебан број посвећен атентату на краља Александра.⁴⁴

Новине су, такође, писале о разним проблемима града и околине, као о штети коју наноси плављење река Могиле и Млаве и о потреби регулисања њиховог тока, о могућности развоја индустрије у граду, о проблему незапослености, о комуналним проблемима. У рубрици *Лекарски савети* давана су практична упутства о чувању од разних болести, о симптомима болести и начину њиховог ширења, дају се савети жени са села приликом трудноће, после порођаја и слично. Новине су водиле пропаганду у корист оснивања здравствених задруга, јер је то била добра форма продора Комунистичке партије на село. Михајло Миладиновић је писао о менталитету сељака и темама из друштвене и културне историје, а у својим *Уличним козеријама* исмејавао је паланачку нарав и однос паланке према престоници. Лист је престао да излази средином 1936. године.⁴⁵

Према доступним подацима, у периоду између два светска рата, у Пожаревцу је, поред месечних, у континуитету излазио и један локални недељни лист.⁴⁶

Грађанин је био лист за политику, привреду и књижевност који су покренули и одржавали пожаревачки радикали. Први број изашао је 25. новембра 1887. године.⁴⁷ Излазио је у прекидима све до 1941. године. Први пут је обустављен 1895. године да би поново био обновљен 1900. године када је једно време излазио под називом *Српски грађанин*. Током Првог светског рата није излазио, да би био обновљен тек 1924. године и од тада без прекида излази до 6. априла 1941. године.

Драгиша Лапчевић, један од његових најстаријих сарадника, бележи у *Грађанину* 1927. године да му је име дато у знак сећања на француску револуцију, јер је у *грађанину* требало гледати слободног човека у политичким прави-

ма.⁴⁸ Један од оснивача листа и његов први уредник био је Јован С. Јовановић Јошка, истакнути пожаревачки радикал. У име Радикалне странке власници су били Михаило Костић и Ђорђе Наумовић.⁴⁹ Грађанин је штампан ћирилицом у познатој пожаревачкој штампарији Ђорђа Наумовића, лист је у графичком погледу био професионално уређен.⁵⁰ Излазио је четвртком и недељом, на формату фолио, коштао је 1 динар, тромесечна претплата износила је 25 динара, полугодишња 50 динара, а годишња 100 динара.⁵¹ За време свог постојања променио је 13 главних и одговорних уредника, а у међуратном периоду лист је уређивао Милорад Радовић Раул.

Настојећи да стекне симпатије што ширег круга читалаца, уредништво је из броја у број уводило нове рубрике, а најчешће су биле *дневне вести, спорт, из медицине, пијачни барометар, питалице, писма читалаца*, затим разна обавештења, огласи, рекламе и сл.

У духу интегралног југословенства *Грађанин* је појашњавао бројна политичка питања оштро иступајући према политичарима странака чија је делатност била забрањена 6. јануара 1929. године, окривљујући их за *злоупотребу националног рада, за ускостраначке и личношифарцијске интересе, позивајући омладину да се појави на политичкој позорници*.⁵² Такође, лист на својим страницама, после

44 Предраг Радовановић, *наведено дело*, 66; Јасмина Николић, *наведено дело*; Велиша Јоксимовић, *наведено дело*, 353.

45 Предраг Радовановић, *наведено дело*, 66; Јасмина Николић, *наведено дело*;

46 *Периодика Браничева 1875-1941*, каталог изложбе, Историјски архив Пожаревац, Пожаревац, 2002; у међуратном периоду, у Пожаревцу је редовно излазио један недељни лист *Грађанин* (1887-1895, 1900-1914, 1924-1941);

47 Велиша Јоксимовић наводи да је изашао из штампе нулти број овог листа 15. новембра 1887. године, у коме је објављен Програм листа – „Народна просвета је најмоћније средство за културно развиће народа“; у: Велиша Јоксимовић, *наведено дело*, 306.

48 ИАП, *Периодика Браничева 1875-1941*; Велиша Јоксимовић, *наведено дело*, 306; Јасмина Николић, *Културни живот у Пожаревцу у периоду између два светска рата*, магистарска теза у рукопису, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, 2008; више видети и у: Ана Влајковић, *Грађанин и друштвени живот Пожаревца од 1929. до 1931. године*, дипломски рад у рукопису, Београд, 1999; Јовановић Добрица, *Грађанин и политички живот у Пожаревцу 1937-1941*, дипломски рад у рукопису, Пожаревац, 1985.

49 Ђорђе Наумовић, власник и штампар листа *Грађанин*. Од ране младости је припадао Радикалној странци, био је у врховима месне, среске и окружне партијске хијерархије. Године 1900. преузео је *Грађанин* кроз који је Радикална странка сејала идеологију радикалну те хармонично допуњавала живу реч где она није могла да стигне. Радикална странка се, повинујући се законским прописима о забрани и распуштању странака и удружења јануара 1929. године, повукла са политичке сцене без отпора, али је очигледно да је тај основни правац Странке у овом периоду преузео лист *Грађанин*; ИАП, *Грађанин*, 46/1931; Велиша Јоксимовић, *наведено дело*; Јасмина Николић, *наведено дело*; Ана Влајковић, *наведено дело*; Добрица Јовановић, *наведено дело*;

50 Вук Драговић, *Српска штампа између два рата – Основа за библиографију српске периодике 1915-1945*, I, Београд, 1956.

51 Младен Владимировић, *наведено дело*, 50.

52 ИАП, *Грађанин*, 2/1929.

ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВОМ

ГРАЂАНИН

НЕЗАВИСАН ОРГАН

Број 7 динар

ПРЕТПЛАТА:
 За годину дин. 100
 " 6 месеца " 50
 " 3 месеца " 25
 Допнос, претплату, огласе
 и остало упућивати на
 штампарју Ђ. Наумовића
 Огласи се прилажу
 по тарифи.
 ЗА ОГЛАСЕ ПОЛАЖЕ
 СЕ НОВАЦ У НАПРЕД

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК
МИЛОРАД М. РАДОВИЋ
 Раткова ул. бр. 17.

ИЗЛАЗИ:
ЧЕТВРТОМ И НЕДЕЉОМ

ВЛАСНИК
БОРЉЕ НАУМОВИЋ, штампар
 Дунавска улица број 8.

Писма, рукописи и огласи, шаљу се уредништву у плаћеном писму. — Рукописи се не враћају.

Број 72

Пожаревац, недеља 9 септембра 1934 год.

Год. XXXIX.

увођења шестојануарске диктатуре, окривљује за све невоље Краљевине СХС/Југославије парламентарни систем који *дискредитује сам себе, који се претворио у роман у коме су се утркивали малим делом поштени и паметни, а већим делом неваљалци, глупаци и простаци, да буду главни јунаци.*⁵³ Окривљиван је и народ који је изабрао погрешне људе што значи да је сам грешио и ради њихове неспособности није могао протестовати.⁵⁴ Грађанин је редовно позивао Пожареваљане на свечаност прославе рођендана Њ.В.Краља и Дана Уједињења, чији је програм прославе био одређен од суда општине пожаревачке и објављен на насловној страни листа у неколико бројева.⁵⁵

Крупни историјски догађаји, нарочито ратови за ослобођење и уједињење, утицали су на појаву ратне мемоарско-документарне прозе, тако да су се на страницама

Грађанина могли читати документарни фељтони са мотивима балканских ратова, сећања и дневнички записи из Првог светског рата, прилози из националне и културне историје.⁵⁶

Читаоци са села ишчитавали су чланке који су третирали она питања која су их највише интересовала, као што су савети среског пољопривредног референта и других стручњака за побољшавање приноса и унапређење производње, указивање на потребу оснивања пољопривредних читаоница у којима ће сељак добити *шире народно просвећивање и подићи своје пољопривредно образовање путем предавања из пољопривреде, хигијене, домаћинства,*⁵⁷ о виноградарству и коњарству, задругама, пијачним извештајима и др.

Новине су редовно информисале Пожареваљане о активностима општинских власти. Попут правог барометра градског јавног мњења, са страница листа упућивана су општинској управи кратка питања о разним проблемима које је она, у интересу грађана, требало да реши, попут оних *када ће нас полицијска или општинска власт заштити од свакодневног терора појединих бекрија?*

Поклонници књижевности и ученици гимназије и осталих пожаревачких школа, на страницама *Грађанина* могли

53 ИАП, *Грађанин*, 3/1929.

54 ИАП, *Грађанин*, 14/1929.

55 ИАП, *Грађанин*, 101/1931; *Грађанин*, 49/1931 - Раул Радовић сачинио је статистички приказ о врсти и броју објављених прилога у *Грађанину* 1930. године: 38 политичких чланака, 10 чланака о просвети, 2 научне расправе, 2 филмска приказа, 1 расправа о књижевности и уметности, 16 позоришних приказа, 24 приказа књига и листова, 2 путописа, 9 оригиналних песама, 5 преведених песама, 15 оригиналних приповедака, 18 приповедака преведених са француског језика, 4 приповетке преведене са руског језика, 4 приповетке преведене са немачког језика, 1 приповетка преведена са пољског језика, 1 приповетка преведена са италијанског језика, 47 анегдота, 5 шала, 49 некролога и посмртних говора.

56 ИАП, *Грађанин*, 30. април 1931. године, чланак/есеј Симе Пандуровића *На стазама искуства и посматрања*.

57 ИАП, *Грађанин*, 18/1930; Ана Влајовић, наведено дело; Јасмина Николић, наведено дело;

су сазнати нешто више о великанима југословенске књижевности,⁵⁸ прочитати приказ неке нове књиге,⁵⁹ чланак о поселима, хумористичко-сатиричне⁶⁰ и љубавне песме.⁶¹

Тежећи унапређењу здравственог нивоа, културе и свести својих читалаца, у уредништву су значајну пажњу поклањали темама из медицине објављујући низ поучних текстова и тиме посредно доприносили побољшању општих здравствених и хигијенских прилика у многим домаћинствима.⁶²

Чести су били и прилози о спорту⁶³ и соколству, о позоришту,⁶⁴ читаоници, занимљивости из живота руских емиграната у Пожаревцу, о тешкоћама радника и напорима усмереним ка побољшању њихових животних и радних услова и слично.⁶⁵

Грађанин је објављивао и информације о економско-финансијској кризи, отварању ловне сезоне у Пожаревачком срезу, постављању нових судијских приправника у Среском суду, опасностима по мир у Средњој Европи, седницама већа Дунавске бановине, о привредним сајмовима у Љубљани, Загребу, Осијеку за које је Генерална дирекција одобравала повластице за железнички превоз за посету Пожаревљанима.⁶⁶

Три броја из друге половине априла 1932. године посвећена су хуманитарном и културно-просветном раду и трагичној смрти Лепосаве Павловић, председнице по-

жаревачког Женског друштва од 1908. до 1931. године и уреднице листа *Матерински дан* – истиче се њено порекло, образовање, допринос школовању женске деце (оснивање ћилимарске школе при занатлијској школи у Пожаревцу, оснивање занатлијских школа у Голупцу, Великом Градишту и Кучеву), обављање дужности инспектора свих занатлијских школа, ангажовање у хуманитарним и културно-просветним удружењима (Црвени крст, Градска читаоница, Певачко друштво *Браничево*), патриотски рад као милосрдне сестре.⁶⁷

Схватање да „ко оглашава тај напредује“ лагано је преовладало у свести носилаца привредних токова у Пожаревцу, нарочито трговаца и занатлија који су међу првима спознали моћ рекламе, тако да је последња страница *Грађанина* била намењена комерцијалним огласима и рекламама. Читаоци су тако обавештавани о понуди пржене и млевене кафе, шећера, пиринча, уља, бомбона, чоколаде, рума, ликера, о разним производима у радњама *Павловић и Мирковић*, о обући *најновијих фазона*, разним врстама сапуна, шеширима „за господу и даме“, штофовима и готовим мушким оделима, дамским капутима, мантилима и костимима *по најнижој цени и најбољој изради*.⁶⁸

На новинским ступцима оглашавани су станови и локали за издавање, лекарске услуге итд. Они су коришћени и за исказивање јавних захвалности установама или појединцима, за честитања поводом разних празника, јубилеја, породичних слава, обзнањивање парастоса и помена, оглашавање продаје имања, кућа или локала путем лицитација.⁶⁹

Са посебним узбуђењем читане су вести из „црне хронике“ о разним пљачкама, убиствима, тучама и другим криминалним догађајима који су распаљивали машту читалаца доприносећи стварању разних верзија једног истог догађаја, као и изрицању осуда и лицитирања кривичним санкцијама пре одлуке судских органа.

Грађанин је својим читаоцима препоручивао часописе и листове из разних крајева Краљевине Југославије, а посебно оне који су пропагирани југословенство - *Јужнословенска мисао*, *Југословенски гласник* и др. Тако је новембра 1929. године лист донео обавештење о условима претплате на недељни преглед штампе који издаје Централни Пресбирио Председништва Министарског Савета у коме су сабрани

58 Тодор Илић објављује књижевну критику; Веселин Чајкановић објављује чланак о научном раду др Николе Вулића, Миодрга Пурковић углавном објављује прилоге из националне и културне историје.

59 У листу од 19. априла 1928. године објављен је приказ Веселина Чајкановића књиге Дамњана Рашића „Кроз рат за слободу“; Иван Николић представља, у листовима 1938. године, књиге Александра Ђурића „Без отаџбине“, „Страшна година“ и „Ка победи“;

60 Период од 1924. до 1935. године обележиле су хумористичко-сатиричне песме Милорада Радовића Раула, објављиване у овом листу;

61 После Првог светског рата долази до процвата родољубиве и ратне поезије; песме су објављивали Стеван Матијевић, Сава Стевановић, Мирко Вешовић, Милосав Павловић, Боривоје Ценић, Славко Стојићевић, Владимир Влајко Перић, Милета Јакшић, Немања Павловић, Селимир Смиљковић; подаци из: Велиша Јоксимовић, *наведено дело*, 309-310;

62 ИАП, *Грађанин*, 1930.

63 ИАП, *Грађанин*, 18/1930; лист је доносио извештаје са утакмица – најпопуларнији је био фудбал, па атлетика, бициклизам и женски рукомет тзв. хазена.

64 ИАП, *Грађанин*, 17, 28, 37, 45, 51, 56, 70/1929.

65 ИАП, *Грађанин*.

66 Ана Влајковић, *наведено дело*; Јасмина Николић, *наведено дело*;

67 ИАП, *Грађанин*, 17/1932.

68 ИАП, *Грађанин*, 51/1919, 60/1926, 4/1927; Ана Влајковић, *наведено дело*; Јасмина Николић, *наведено дело*;

69 ИАП, *Грађанин*, 84/1926.

изводи из чланака о актуелним политичким, економским и културним проблемима. Поред тога, препоручивани су листови који су допринесли народном просвећивању. Даме су редовно могле да сазнају да је изашао нови број *Женског листа* из Загреба или *Нови живот* из Загреба, лист за безалкохолну културу, као и *Здравље*, месечни лист за здравствено просвећивање под највишом заштитом Њ.В. Краља Александра.⁷⁰

Лист је био критичар и противник династије Обреновић, присталица Карађорђевића. Октобра 1940. године власништво и уредништво преузима типограф Божидар Недељковић, брат Ђорђа Наумовића, који је најавио да ће се лист вратити програму који су утврдили његови оснивачи и да ће наставити борбу за здрав народни дух. Упркос ентузијазму и залагању уредништва *Грађанина* да лист задржи ниво читаности и континуитет излагања, 6. априла 1941. године, након изласка последњег броја, лист је угашен.⁷¹

Лист *Грађанин* је био својеврсно обележје и хроничар једног динамичног периода у прошлости Пожареваца, у коме је он начинио дефинитиван отклон од паланке оријенталног типа и окренуо се узорима Београда и Европе.

Фотографије у чланку: www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna_biblioteka_Pozarevac/Zbirka_periodike, лист Демократа и лист Пожаревачки грађанин; Историјски архив Пожаревац, лист Грађанин.

ИЗВОРИ

1. Историјски архив Пожаревац, лист *Грађанин*, 1919-1932.
2. www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna_biblioteka_Pozarevac/Zbirka_periodike, Портал Дигитална Народна Библиотека Србије, Библиотека Пожаревац, лист *Демократа* (1921, бр.44-48)
3. www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna_biblioteka_Pozarevac/Zbirka_periodike, Портал Дигитална Народна Библиотека Србије, Библиотека Пожаревац, лист *Пожаревачки грађанин* (1932-1933).

ЛИТЕРАТУРА

1. Влајковић Ана, *Грађанин и друштвени живот* Пожареваца од 1929. до 1931. године, дипломски рад у рукопису, Београд, 1999.

70 Ана Влајковић, *наведено дело*; Јасмина Николић, *наведено дело*;

71 Велиша Јоксимовић, *наведено дело*, 307.

2. Владимировић Младен, *Пет векова писане речи*, Пожаревац, 1965.
3. Вуловић Градимир, *Путовођа, адресар кроз Пожаревац и срез*, Пожаревац, 1939.
4. Драговић Вук, *Српска штампа између два рата – Основа за библиографију српске периодике 1915-1945*, I, Београд, 1956.
5. Јовановић Добрица, *Грађанин и политички живот у Пожаревцу 1937-1941*, дипломски рад у рукопису, Пожаревац, 1985.
6. Јоксимовић Велиша, *Књижевност Пожаревачког краја – Од Григорија Синаита Млађег до Србољуба Митића*, Пожаревац, 2014.
7. Минић Рената, *Колекције периодике у Народној библиотеци „Илија М. Петровић“ Пожаревац*, у: Колекција периодике у српским библиотекама, Дани матичних библиотека Србије 2015 Библионет – Београд, Заједница матичних библиотека Србије, Ужице, 2015, стр.161-170.
8. Митриновић Чедомил, *Савремена штампа*, у: Јубиларни зборник живота и рада Срба, Хрвата и Словенаца 1918-1928, књига II, Матица живих и мртвих СХС, Београд, 1929.
9. Николић Јасмина, *Културни живот Пожареваца у периоду између два светска рата*, магистарска теза у рукопису, Библиотека Одељења за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду, 2008.
10. Николић Јасмина, *Пожаревац, 1918-1941: антрополошка перспектива*, докторска дисертација у рукопису, Библиотека Одељења за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду, 2013.
11. *Периодика Браничева 1875-1941*, каталог изложбе, Историјски архив Пожаревац, Пожаревац, 2002.
12. Поповић Мирољуб Цицко, *Нека сећање траје – стари Пожаревац*, Пожаревац, 2003.
13. Радовановић Предраг, *Антифашистичке новине Наш лист и њихов значај*, у: Пожаревачки алманах (уредник Саша Марковић), Пожаревац, 1957.
14. Славнић Душан, *Књижари и штампари*, у: Јубиларни зборник живота и рада Срба, Хрвата и Словенаца 1918-1928, књига II, Матица живих и мртвих СХС, Београд, 1929.

РЕЗИМЕ

Имајући на уму значај штампе као незамењивог и често јединог извора информација, нарочито вредног за изучавање сложене природе човековог доживљаја епохе у којој живи, у Историјском архиву Пожаревац и Народној библиотеци у Пожаревцу ишчитавали смо оновремену политичку штампу. Пронаћи у мору чињеница, дописа, репортажа, вест о животу Пожаревљана, представља више него мукотрпан посао. Ипак, њихово коришћење бацило је више светла на друштвени, политички, културни живот града и његових становника и употпунило нам многа сазнања. У њима смо пронашли податке који на објективан и документован начин сликају атмосферу, живот и прилике у Пожаревцу и Србији. У њима је регистровано мноштво информација из којих се може сазнати о настанку нових предузећа и радњи, а исто тако и о стечајима и лицитацијама имовине, о новим проналасцима, начину становања, уређењу ентеријера, одевању, исхрани, саобраћају, забавном и уметничком животу, понуди и потражњи радних места, али и о односима међу људима, о културној ситуацији и о целокупној друштвеној и духовној клими посматраног периода. Највише података дао нам је лист *Грађанин* који је излазио у Пожаревцу у континуитету.

SUMMARY**POLITICAL PRESS IN POŽAREVAC BETWEEN THE TWO WORLD WARS**

Having in mind the importance of the press as an irreplaceable, and often the only, source of information, particularly valuable for the study of the complex nature of human perception of the age in which they live, we have been looking through the political press from the past at the Historical Archive of Požarevac and the National Library in Požarevac. To find a piece of news about the lives of the citizens of Požarevac among a multitude of facts, letters and reports has been extraordinarily difficult. However, it has shed light on the social, political and cultural lives of the citizens and improved our knowledge in many ways. The news contain the data which illustrate, in an objective and documentary way, the atmosphere, life and circumstances in Požarevac and Serbia. They include a large amount of information on the emergence of new companies and shops, about liquidations and property auctions, inventions, lifestyles, interior design, clothing, eating, traffic, art and entertainment, the job market, but also on social relations, the cultural situation and the general social and spiritual atmosphere of a certain period. We have gathered most data from the *Грађанин* (Citizen), which was issued in Požarevac with continuity.

ДРЖАВНА ШКОЛА ПОЉАНАЧКА – ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ИЗГРАДЊЕ ШКОЛСКИХ ЗГРАДА У ПОЖАРЕВАЧКОМ КРАЈУ

Сажетак: Изградња школских зграда у литератури није приоритет у описивању, ако се прати систем школа и просветна политика у Србији. У градовима то је била обавеза државе, али у мањим местима и мештани су се активно укључивали у подизању зграда. Дотрајале зграде из 19. века, ратно разарање у време Првог светског рата, али и повећање броја ученика 30-их година 20. века, ангажовало је мештани села Пољана у Пожаревачком срезу да узму учешће у изградњи нове школске зграде. Како се квалитетно градило сведочи чињеница да је иста у функцији и данас.

Кључне речи: Пољана, Државна школа Пољаначка, Режијски одбор, Технички одељак среског начелства у Пожаревцу

„У нашој просветној политици једна од највећих потреба је, да морамо подићи што већи број народних школа по сеоским општинама“ речи министра просвете Стевана Ћирића, тридесетих година 20. века.¹ Разлоге ове политике можемо наћи у чињеници да се повећавао број школске омладине после Првог светског рата услед природног прираштаја, дотрајалих школских зграда и наплате ратне штете, новца који је усмерен у опремање и изградњу школа. Ако даље пратимо тадашњу локалну штампу, видећемо да се питање просвете често јавља. Како је Пожаревац припадао Дунавској бановини, видљиво је како су на простору читаве ове бановине, били интезивирани радови на подизању основних и средњих школа. Буџетска средства бановине за основне школе износила су 29.614.890 динара, а 8.795.000 динара за средње школе.²

После Првог светског рата Пожаревачки крај имао је 144 основне школе. Штета која је на њима учињена у току рата износила је 1.849.908 динара.³ Још је лошије стање

било са школским књижицама којих је било три са укупно 349 књига, као и са опремљеношћу школа.⁴ Релевантна литература која се бави школама и образовањем Пожаревачког среза не садржи податке о њиховој изградњи. Како и на који начин су настајале школске зграде.⁵ Овај рад представља мали допринос томе питању на примеру изградње нове школске зграде Државне школе Пољаначке, јер се у породичној заоставштини нашло нешто од докумената.

Село Пољана налази се у близини града Пожареваца, на путу према Свилајнцу. Насеље је смештено дуж пута, а школу је имало још на крају 19. века.⁶ Стара школска зграда, која је напуштена изградњом нове, јако дуго је била препуштена пропадању док није срушена због изградње здравствене амбуланте. И данас се користи назив „стара школа“ или „школско“ када се говори о том простору у селу. Непосредно пред Други светски рат (1939/1940) школа је била са четири разреда, са исто толико одељења и са четири учитеља (два учитеља и две учитељице). Укупно је било 308 ученика (191 дечака и 117 девојчица).⁷ За данашње норме то би били веома бројни разреди.

Нова школска зграда почиње да се гради после иницијативе државних власти, али и потреба села. Грађена је ангажовањем мештана, што се види из докумената који су сачувани.⁸ Готово у аутентичном стању како је изграђена, школа постоји и данас.

4 Исто, 203.

5 М. Исић, Основно школство у Србији 1918. 1941 I-II, Београд 2005, М. Манојловић, Браничевски алманах, Пожаревац 2002 и Епархија браничевска, Пожаревац 2003.

6 Т. Миловановић Адамовић, Пољана у срцу, Пољана 2006.; Д. Перић, Школа у Лучици, Пругову и Пољани, Пожаревац 2003. и М. Исић, Основно школство у Србији 1918 – 1941 II, Београд 2005, 386 то је било 1875. године

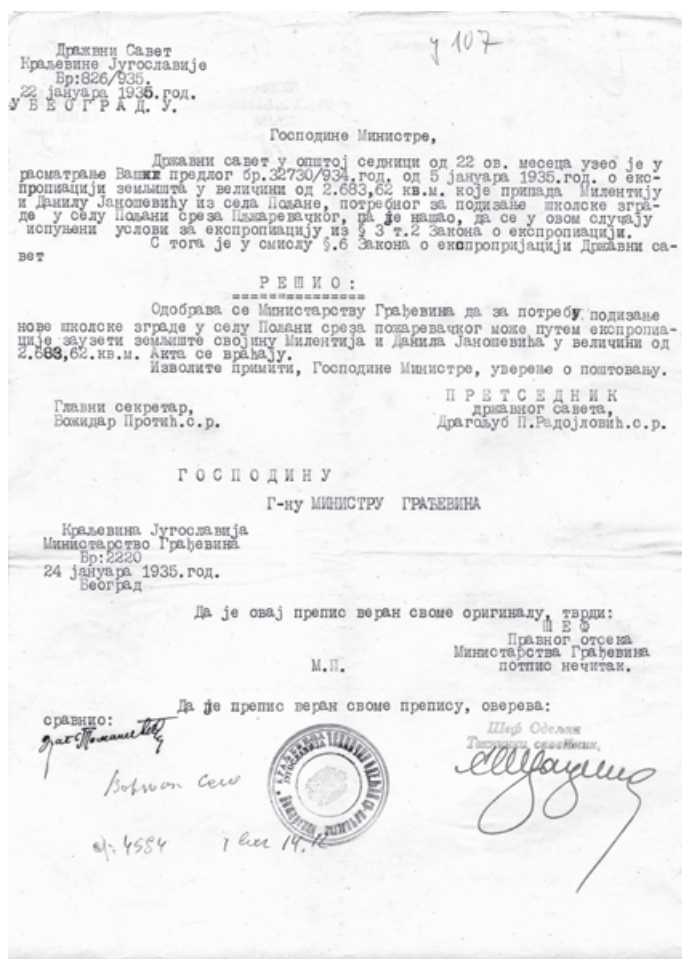
7 М. Исић, Основно школство у Србији 1918 – 1941 II, Београд 2005, 386

8 Сва документа која су коришћена приликом писања овог рада налазе се у поседу породице Ристић из Пољане

1 Грађанин, бр. 29 од 11. априла 1935.

2 Грађанин, бр. 16 од 27. фебруара 1938.

3 М. Исић, Основно школство у Србији 1918 – 1941 I, Београд 2005, 16.

Документ је из заоставштине Милована Ристића. Заведен је под бројем 826/935

Почетак изградње нове школске зграде, према сачуваној документацији, налазимо у документу Државног Савета Краљевине Југославије бр: 826/935 од 22. јануара 1935. којим се одобрава експропријација земљишта Милентија и Данила Јаношевића површине 2.683,62 квадратна метра⁹. Види се да да је постојала намера мештана да се изгради нова школска зграда и да су се обрадили надлежним властима. О томе сведочи и Уговор о куповини и продаји из кога се види да је парцела број 4583 продата Пољаначкој основној школи за 7.410 динара. Све трошкове уговора и

⁹ Документ је из заоставштине Милована Ристића. Заведен је под бројем 826/935 од 22.01.1935. од стране Државног савета Краљевине Југославије. Види се да је постојала преписка на релацији Министра грађевине и Државног Савета (ове документације у заоставштини Милована Ристића нема) и да је позитивно решен захтев на основу Закона о експропријацији. Документ је веран оригиналу оверен и потписан од стране Правног отсека Министарства грађевина

катастарског укњижења сносио је купац. На име административних такса које је купац платио, а за то дато је 370,50 динара. Уговор је закључен 5. новембра 1935. године. Потписали су га у име продавца Милентије Јаношевић, а у име купца председник Школског одбора Недељко М. Стевић.¹⁰

Да је Милентије Јаношевић био власник поменуте парцеле и да је имао право да је прода, а истовремено и да је ослобођен даљих пореских обавеза потврдили су мештани села: Александар П. Чолаковић, Милан Живановић и Милојко Андрејић својим потписима.¹¹

Пројекат за израду две основне школе са учитељским становима са предрачуном послат је на одобрење бану Дунавске бановине, који је актом бр. 11758 од 7. маја 1936. године то одобрио¹². Пројекат је садржавао изградњу једносратне школске зграде са четири учионице, два учитељска стана и свечаном салом и једносратну зграду са четири учионице и приземну зграду са једним учитељским станом. Технички одељак среског начелства у Пожаревцу је прикупио потребну документацију из које се види да ревидирана предрачунска сума износи 786.550,11 динара. Од те суме за рад и материјал дало би се 624.524,31 динара, а остало је вредност која се остваривала у природи. Начелник техничког одељења био је инж. Ђ. Гаспарини. Ревидирана предрачунска сума није смела бити прекорачена, а било

¹⁰ Документ је из заоставштине Милована Ристића. Сачувана су два преписа истог уговора. Потпуно су идентични, само је један оригиналан са укњиже, а други препис истог. На првом се може видети печат Основне школе пољаначке (он је дат као прилог). Уговор је сачињен на припремљеном обрасцу у који су руком уписивани подаци. Процедура је била једноставна. Предмет купопродајног уговора била је парцела број 4583 површине 14,82 ари по цени 7.410 динара. Купац је потврдио да је примио новац, а административне трошкове књижења сносио је купац. Такса је износила 296,40 динара односно 4% од уговорене суме. Све је обављено 5. 11. 1935. у Среском суду у Пожаревцу.

¹¹ Документ је заоставштина Милована Ристића. Дан пре потписивања купопродајног уговора, у Општини пољаначкој под бројем 4031 од 4. 11. 1935. заведено је Уверење којим се потврђује власништво над парцелом која је предмет куповине. Уверење је оверено печатом Општине пољаначке, а потом сутрадан 5. 11. 1935. печатом Начелника Среза пожаревачког. Документ је оригиналан, оверен печатом и таксиран административном таксом.

¹² Документ је из заоставштине Милована Ристића. Представља обраћање начелника Техничког одељења инжењера Гаспаринија који се у предмету Пројекат за изградњу две основне школе са учитељским становима у селу Пољана обратио бану Дунавске бановине да одобри овај пројекат. Дана 7. 05. 1936. под бројем 11758 то је и урађено. Документ је препис оригинала оверен од стране Канцеларије бана.

о

куповини и продаји

Закључен између Јаносевић Јаносевић
Милосавица из Пољана с једне стране
и Владимир Основно школе
из Пољана с друге стране.

1) Продавац-црт Јаносевић Јаносевић
Милосавица
продаје купцу Владимир Основно школе
своје земљиште уписан о у пописном листу зг. ул. бр. 108 кат.
описиште Пољана и ш.о.
парц. бр. 4583 у површини 14,00
парц. бр. _____
парц. бр. _____

за уговорену цену од динара 4410 седри хиљада
четири стотине десет

2) Купац-црт Владимир Основно школе
купује под ш.о. 1) означен о земљиште за цену од динара
4410 седри хиљада четири стотине десет

3) Продавац-црт поштербује да је прими о цену у износу од
динара 4410 седри хиљада четири стотине десет
и присиој е нарочишо, да се право власништва на _____ земљишту
поменуша под ш.о. 1) овог уговора, укњижи у том-улошку у мерици:
под ш.о. 1) овог уговора означена поштербује бр. 4583
описиште одласништв зг. ул. у пописном листу зг.
описиште одласништв зг. ул. бр. 108 кат. описиште бр. 108
уписан о у пописном листу зг. ул. бр. 108 кат. описиште бр. 108

4) Све шаксе и шробаконе овога уговора и укњижбе права власништва
сноси: Купцу

5) Сйранке се одрчу права на раскид овога уговора било с којег
разлога а нарочишо с разлога ошшећења преко половине.

Документ је из заоставштине Милована Ристића. Сачувана су два преписа истог уговора. Потпуно су идентични, само је један оригиналан са укњижбе, а други препис истог.

је забрањено уступање посла другом лицу слободном погодбом или лицитацијом без одобрења Краљевске банске управе. Изградња школе одвијала би се у мешовитој режији.

Чланови режијског одбора били су Иван Т. Митић, Саво Ж. Андрејић и Живојин Недељковић. Техничко одељење среског начелства у Пожаревцу је актом бр. 3423 од 16. маја 1936. године је известило Месни школски одбор у Пољани о одлуци Банске управе о подизању школе. За надзорног инжењера одређен је Сретен Обрадовић код кога се налазио цео предмет. За потребе копирања пројекта плаћено је 60 динара. Финансијске послове наплате и исплате новца око изградње школе водио је Режијски одбор кога су чинили Милован Д. Ристић, Драга Митић и Александар Босијоковић. Председник Школског одбора био је Агатон М.

6) Продавац-црт поднос уверење одбора описиште Пољана
описиште од 4-11-1935 г. Бр. 4031
да ова продаја није проширена пропису § 471 а т. с. п.
5. новембра 1936 год.
Пољана

Поштинс продавац,
Милосавица Јаносевић
из Пољана

Поштинс купца,
Владимир Основно школе
Пољана

ПОРЕСНА УПРАВА У ПОЖАРЕВЦУ
Бр. 18887
5-11- 1936 год.

По овом уговору наплаћено је:
Држав. шаксе по ТБр. 12 зак. о шакс. 4410/48 Дин. 296,40
и зведено у днес. бр. 1748
1% банов. шаксе у динара 4410/16 4410
и зведено у днес. бр. _____

Свеса динара 370,80
М. Ристић
Блатој, ручњак бр. 6026
5-11-1936 г.
у Пожаревцу м.б. Р. Ристић

м.б. _____
На основу Ош456 поштербује се исцрпнишост
поштинс — рукописна Јаносевић Јаносевић
Милосавица Пољана које суд посредно познаје.
Такса по ТБр. 29 Зсш. наплаћена је.

Срески суд у Пожаревцу 5. новембра 1936 год.
м.б. _____
Судница
Торбац

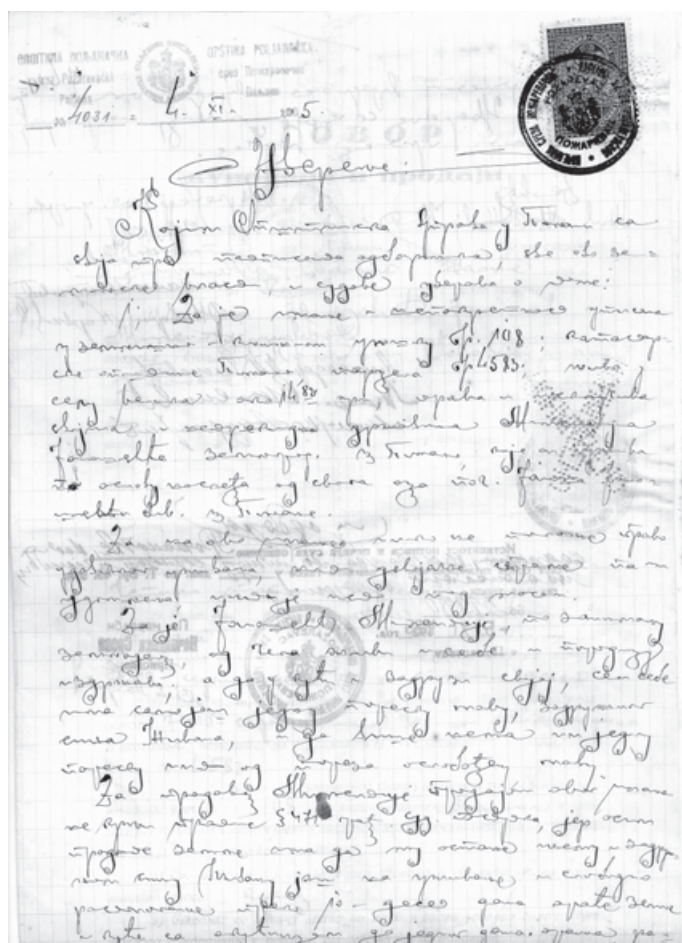
На основу предње исправе а по одлуци Среског суда у
Дн. Бр. _____ од _____ укњижено је право
власништва у зг. ул. бр. _____ к. о. _____

Са је овај препис веран свом оригиналу
М. Ристић

Јовановић. Сви су они били угледни мештани села Пољана.¹³ Постојао је и елаборат о подизању школске зграде што сведочи кратка белешка о врћању истог уз овај предмет.

Краљевска Банска управа Дунавске бановине, Просветно одељење, донело је решење да се прегледано земљиште које је било својина школске општине у Пољани, површине 3149,53 квадратних метара, може употребити за подизање школе. То је било 9. јуна 1937. године. Из овог времена сачуван је Записник Окружног суда у Пожаревцу од 26. фебруара 1937. године из кога сазнајемо да је на захтев основне школе у Пољани покренут поступак код стечајног суда да се из стечајне масе Данила Јаносевића врати школи 7060

¹³ Документ је из заоставштине Милована Ристића. То је оригиналан документ којим Техничко одељење среског начелства бројем 3423 од 16. об. 1935. извештана месни Школски одбор у Пољани о одлуци Банске управе. Административна такса коју плаћа Школски одбор била је 60 динара.

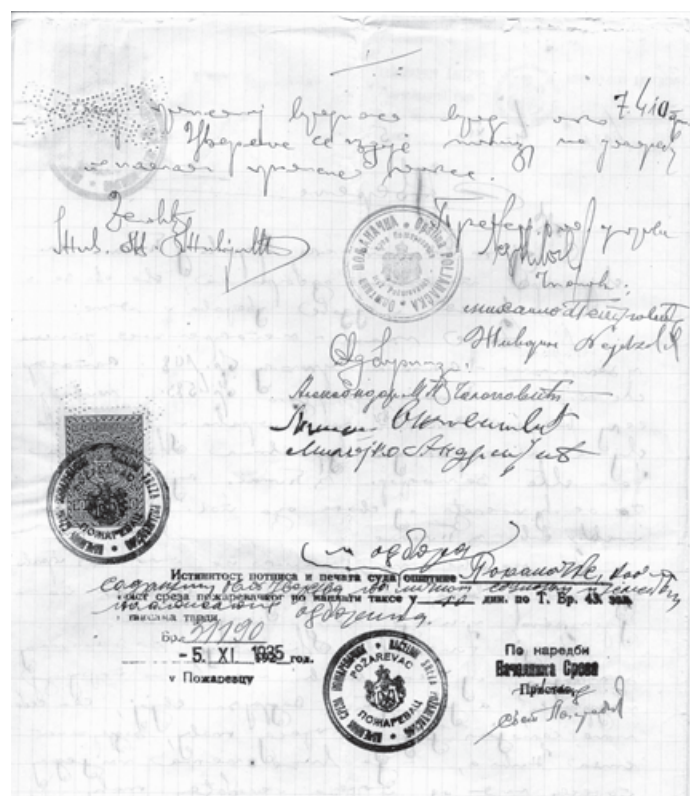

динара за експроприсани плац. Очито је да је поменути Данило Јаносевић у међувремену имао новчаних проблема и да је држава намиривала своја потраживања. Овај захтев школе је одбијен, јер је решење о експропријацији постало извршно и није се могло даље одустати од њега.¹⁴

Месни школски одбор у Пољани имао је улог код Државне хипотекарне банке под именом „Фонд за подизање школске зграде у Пољани“.¹⁵ Средства су била намењена за исплату грађевинског материјала и надница радницаима. Одлуком Техничко одељења средског начелства у Пожаревцу бр. 3636 од 28. јула 1937. године, та средства су им била

14 Документ је из заоставштине Милована Ристића. То је Записник под бројем 75/43/17 који је био састављен код Окружног суда у Пожаревцу дана 26. 02. 1937. Из кога се види да је експропријација била извршена и није се могла више мењати. Документ је потписао стечајни судија Васић и оврен је печатом Окружног суда у Пожаревцу

15 Документ је из заоставштине Милована Ристића. То је Уложна књижица Државне хипотекарне банке краљевине Југославије. Број књижице био је 7140 и гласила је на Фонд за подизање школске зграде у Пољани.

Драгана Мишић

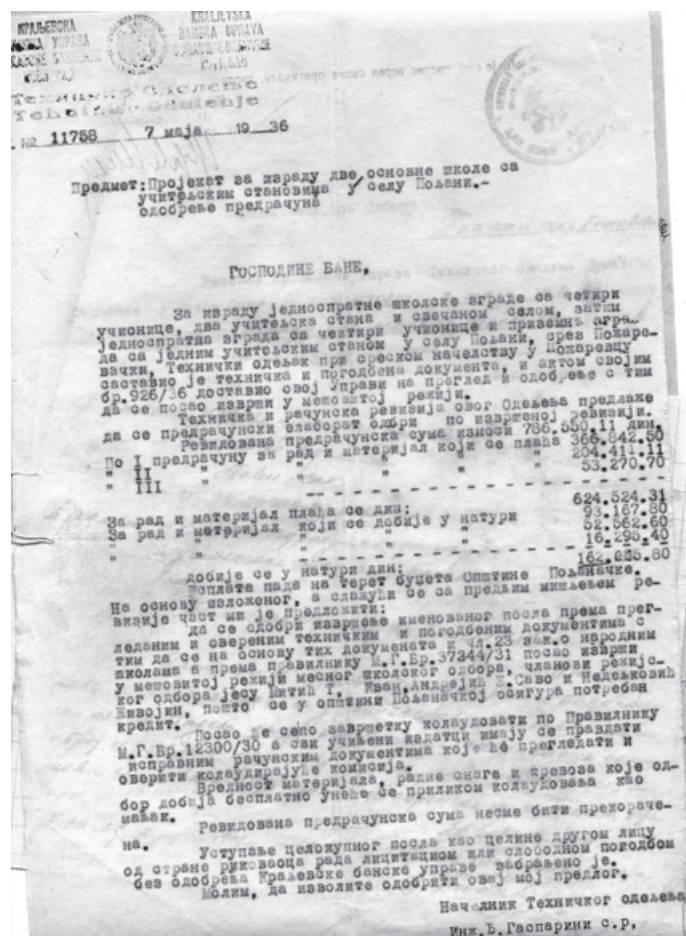
Документ је заоставштина Милована Ристића. Дан пре потписивања купопродајног уговора, у Општини пољаначкој под бројем 4031 од 4. 11. 1935.

на располагању и пребачена су на рачун Пореске управе у Пожаревцу.¹⁶

Просветно одељење Банске Управе одобрило је Месном школском одбору у Пољани да може да прода школско имање површине 274,14 ари за потребе изградње школе.¹⁷

16 Документ је из заоставштине Милована Ристића. То је документ који је био упућен Општинској управи Пољана од стране Техничког одеља средског начелства од 16. 02. 1939. Позивају се на решење Министарства просвете I-46002 од 18.11. 1938. По коме је општини додељена помоћ од 10.000 динара. Трошење ових средстава морало је да се правда уредном документацијом. Требало је да се направи и предрачун за радове који треба да се изврше на терет ове суме. Овај документ прати технички извештај који је састављен 28. 03. 1939. Предвиђено је било да се изврши набавка негашеног креча и цемента. Превоз би био на терет мештана и обавио би се кулуком. По приложеном Предрачуну било је предвиђено да се негашени креч плати 7.500 динара, а цемент 2.500 динара.

17 Документ је из заоставштине Милована Ристића. На основу Закона о народним школама Просветно одељење Краљевске банске управе Дунавске бановине бројем 29034 од 5.07.1938. одобрило је да Месни школски одбор може да за потребе изградње школе продати школско имање у величини 274,14 ари.

Документ је из заоставштине Милована Ристића. Представља обраћање начелника Техничког одељења инжењера Гаспарини који се у предмету Пројекат за изградњу две основне школе

Очито је да су средства којима се располагало била недовољна да би се обавезе испалаћивале и школа се одлучила да прода део своје имовине. То је било 6. јула 1938. године.

Из записника који је сачињен 25. септембра 1938. године, а који су потписали мештани Станимир Живковић, Светислав Стојимировић, Најдан Живковић, Данило Јаносевић и Никола Радовановић, сазнајемо да је лицитација одржана 4. септембра и да је била извршена. Пуномоћје за потписивање купопродајних уговора добио је Агатон М. Јовановић. Из Записника са седнице месног школског одбора истог дана (25. септембар 1938) са истим потписаним одборницима, а који је потписао и управитељ школе Бранислав А. Ђорђевић и председник школског одбора Агатон М. Јовановић сазнајемо да је постигнута цена на лицитацији 46.344,00 динара. Сматрано је да је постигнута задо-

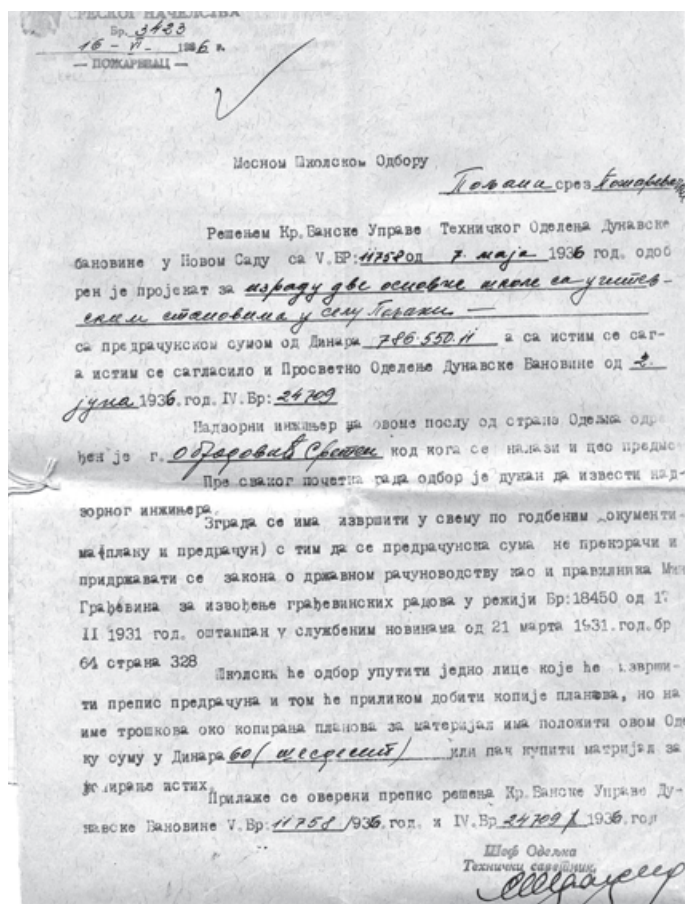
вољавајућа цена и да се лицитација неће понављати.¹⁸ Из извештаја који је сачињен у вези лицитације наведена су лица која су купила земљиште. То су из мештани Пољане: Миодраг Илић (19.900,00 динара), Миодраг Јовановић (5410,00 динара), Станимир Живковић (9450,00 динара) и Владимир Јаносевић (1514 динара) и Александар Младеновић из Београда (државни службеник који је купио земљу у вредности 10070,00 динара)

Следећег дана (26. септембар 1938) одржана је седница Месног школског одбора Државне народне школе у Пољани на којој је донета одлука да благајник Режијског одбора Милован Д. Ристић Пореској Управи у Пожаревцу уплати 2027,00 динара на име пореских обавеза и 2978,00 динара на име допунске преносне таксе од средстава добијених на лицитацији. Ова дуговања су се морала измирити како би се продато земљиште могло укњижити на новог купца. Овај записник су потписале исте особе као и претходни. Благајник је био дужан да изврши ову трансакцију и о томе уз потврде и приложену књижицу обавести Месни школски одбор. Одлука је била спроведена већ следећег дана о чему свеочи извештај који су потписали чланови регијског одбора.¹⁹

Из Записника са седнице 2. октобра 1938. године одлучено је да благајник Милован Д. Ристић код Пореске Управе у Пожаревцу подигне 17 комбинованих обвезница ратне штете (Серија 5449 од броја 133 – 149). Из извештаја који је поднео благајник видимо да је то износило 60.000,00 динара, дан касније. Сачуван је и исечак из поште о тој трансакцији. На име камате на поменуте обвезнице 5. новембра 1938. године подигнуто је 1062,50 динара. Следеће године, 17. фебруара 1939. године подигнуто је 9.990,00 динара на име камате исте обвезнице. Исте године (1939) на име камате отсечених купона подигнуто је 212,50 динара. Од онога што је сачувано видимо да је благајник регијског одбора подигао 10.000,00 динара према налогу Дунавске финансијске дирекције у Новом Саду 24. октобра 1940. године и 212,50 динара на име камате одсечених купона исте серије и броја обвезница 11. јануара 1940. године. Обвез-

18 Документ је из заоставштине Милована Ристића. Сачуван је записник у пет примерака који су сви потписани и оверени. Печат је Основне школе пољаначке, а оверени потписима петорице одборника.

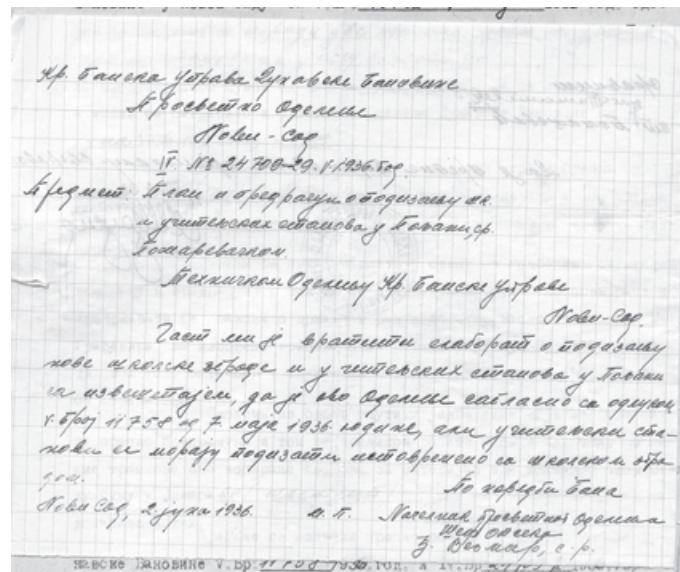
19 Документ је из заоставштине Милована Ристића. Документ је препис оригинала. Сачињен је 1.10.1938. Потписао га је председник Школског одбора Агатон Јовановић и оверен је печатом Основне школе пољаначке.

нице ратне штете су биле важан извор финансирања школе у Пољани, а видимо да су се нплаћивале и у време када је рат у Европи већ увелико трајао.²⁰

Из сачуваним Налога за исплату које је школа потраживала од Пореске Управе у Пожаревцу можемо да пратимо динамику подизања новца, односно радова који су се одвијали. Те налоге потписивао је благајник Милован Ристић да је новац примио, Агатон Јовановић као председник Школског одбора и Управник школе. За потребе исплате куповине 100.000 цигала подигнуто је 4. септембра 1937. године 20.000,00 динара. Дан касније (10. септембар) подигнуто је још 20.000,00 динара за потребе куповине креча. Негашени креч и цемент плаћени су 17. септембра 30.000,00 динара, а потом је подигнуто још 40.000,00 динара (28. септембар). Следећа исплата била је 12. октобра и износила је 30.000,00 динара. Иста сума подигнута је 2. новембра. У децембру је најпре подигнуто 70.000,00 дина-

²⁰ Документ је из заоставштине Милована Ристића. Документ је препис оригинала. Сачињен је 2.10.1938. потписао га је председник Школског одбора Агатон Јовановић и оверен је печатом Основне школе пољаначке

Документ је из заоставштине Милована Ристића. То је оригиналан документ којим Техничко одељење средског начелства бројем 3423 од 16. об. 1935. извештана месни Школски одбор у Пољани о одлуци Банске управе.

ра (2. децембар), а потом и 8.000 динара (24. децембар). Према сачуваним признаницама знамо да је у овом периоду потрошено 218.000,00 динара. Вероватно је интензитет изградње у овом периоду био највећи јер се средства која су подизана смањују. Следеће године сачувана су три налога и то на 10.000,00 хиљада од 3. јануара, 14.926,50 динара од 22. јула и 10.000,00 динара од 31. августа, све из 1938. године²¹.

Да се школа градила неколико година видимо из чињенице да је благајник Милован Ристић подизао и исплаћивао новац и 1940. године. Дана 22. априла подигао је 1268 динара, 24. априла 1279,90 динара. Сазнајемо да је приход школског имања за 1937. годину био 1050,50 динара и да је тек 22. априла 1940. године управник школе Бранислав А. Ђорђевић тај новац приложио који је ушао у Фонд за подизање школске зграде.

²¹ Документ је из заоставштине Милована Ристића. Сачувано је више оваквих обраћања Пореској управи у Пожаревцу. Форма је иста: Упућује се благајник...са молбом да му се исплати (износ) што потврђује председник Школског одбора Агатон Јовановић, оверено печатом Основне школе пољаначке, а испод уписан износ и потпис благајника. То је оверено истим потписом и печатом.

ЗАПИСНИК

состављен код Округлог суда у Пољани на дан 25. фебруара 1937. године сачињеној Мили Миловић дашка на Пољани.

Присутни су:

- Судије: Стефан Милић
- Вештаци: Милић
- Задужени: Милић
- Риса: Јанковић

По повлику преседе својим суду брањеник ове масе Владимир Миловић, од. од. на име!

Према одлуци овог суда од 10. окт. мес. Ст. 75/34/16 а по захтеву основне школе у Пољани од 26-1-ов. г. Бр. 51:

да не дозвољава да се на масу експропријације врати имот. Пољаничкој 7066 садржи књижа несагласно динара за експропријацију масе имот.

На основу општег познатица од 28. новембра 1936 г. Бр. 331 види се да је овај масови имот експропријација нешто извршено. На основу овог познатица основна школа познатица књижа је Миловићу вратио на име у Пољани одређеног цени у 7066 динара за рачун експропријације.

Сада општег познатица на име једноструко да неће и да одлуче је од ове експропријације, да ово масови имот врати да неће одлуче једино од ове експропријације, неће за редовним партиципацији дозвати поште.

В. Миловић, суд. Стефан Милић, суд. М. Милић, суд. ЗА ВЕРНОСТ ОТПРАВКА

Документ је из заоставштине Милована Ристића. То је Записник под бројем 75/43/17

ТЕХНИЧКО ДЕЛСТВО СРЕСКОГ НАЧЕЛСТВА

К. бр. 111/37

ПРЕДМЕТ: Утврђивање дозволе за изградњу зграде школске зграде у Пољани.

Према одлуци овог суда од 10. окт. мес. Ст. 75/34/16 а по захтеву основне школе у Пољани од 26-1-ов. г. Бр. 51:

да не дозвољава да се на масу експропријације врати имот. Пољаничкој 7066 садржи књижа несагласно динара за експропријацију масе имот.

На основу општег познатица од 28. новембра 1936 г. Бр. 331 види се да је овај масови имот експропријација нешто извршено.

На основу овог познатица основна школа познатица књижа је Миловићу вратио на име у Пољани одређеног цени у 7066 динара за рачун експропријације.

Сада општег познатица на име једноструко да неће и да одлуче је од ове експропријације, да ово масови имот врати да неће одлуче једино од ове експропријације, неће за редовним партиципацији дозвати поште.

В. Миловић, суд. Стефан Милић, суд. М. Милић, суд. ЗА ВЕРНОСТ ОТПРАВКА

Документ је из заоставштине Милована Ристића. То је документ који је био упућен Општинској управи Пољана од стране Техничког одељка среског начелства од 16. 02. 1939.

Краљевска Банска Управа Дунавске Бановине
Просветно одељење
IV број 29034
5 Јула 1938. године. Нови Сад.

Предмет: Позване, одобрење за отуђивање шк. иметна.

На основу § 39 Закона о народним школама, предлога Бановинског школског одбора бр. 3184/38 и чл. 19 става 3 под г. Уредбе о уређењу Министарства просвете

ОДБРАВАМ:

да месни школски одбор народне школе у Пољани, ср. покрајевачког, може отуђити школско иметно у величини 274,14 арца, ради доградња школске зграде.

6 јула 1938. г.
Н. Сад.

М. П.

Б. А. Н.
Св. Рајин, с. р.

Да је преседе вратио својим суду

Поздравом
Начелнику просветног одељења
Петровград,
Миловић

Документ је из заоставштине Милована Ристића. На основу Закона о народним школама Просветно одељење Краљевске банске управе Дунавске бановине бројем 29034 од 5.07.1938.

ДРЖАВНА ХИПОТЕКАРНА БАНКА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

УЛОЖНА КЊИЖИЦА

Парш. бр. 7140

(Књижа: партиципација: 1)

Фонд за подизање школске зграде у Пољани

Ова књижа има 33 стране

Документ је из заоставштине Милована Ристића. То је Уложна књижица Државне хипотекарне банке краљевине Југославије. Број књижице био је 7140 и гласила је на Фонд за подизање школске зграде у Пољани.

Великог 5. септембра 1938 год. у м.п. начелника управитеља основне школе у Пољани.

ЗАПИСНИК

Седнице месног школског одбора основне народне школе у Пољани одржане дана 5. септембра 1938 год. у начелничкој управитеља основне школе у Пољани.

Дневни ред: Доношење одлуке да се одобри ликвидација о продаји школског непокретног иметна.

Седници су присутни доде потписани одборници што је дозвољено бројем решаваном.

Позив је се председнику узео да је дозвољено број одборника за решаване то ош предложе. Дневни ред по реду и то:

Да одбор доноси одлуку о одобрењу ликвидације државне књижице 4-IX 1938 год. о продаји школског иметна а која је продаја одобрена решавом Краљ. Бан. Управе Дунавске Бановине IV Бр: 29034/38.

Основаном ликвидацијом дана 4-IX-1938 год. постигнута је продајна цена од динара 46.344.- узгледом, само продајна цена.

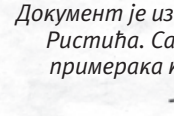
Предлагачем одбору да четири претходне ликвидације односно ликвидацију одржану дана 4-IX-1938 год. у вези са њоме стоје одобрени са узгледом сумом ликвидацијом од динара 46.344.- динара а која је сумма дозвољавала да и да се за исто иметно постигла дозвољена цена и да се поновном ликвидацијом неће постигла већа цена.

Одлучено је предлажем председника одбор после краћег свог међусобног саговора и споразумно доноси ову:

О. Д. Д. У. М. У. Одобрава се ликвидација одржана дана 4-IX-1938 год. о продаји непокретног школског иметна за цену од узгледом динара 46.344 четрдесет нест хиљаде три стотине четрдесет четрнаест динара.

Одлуку одбору доноси ове школе у Пољани дана 5. IX-1938 год. Бр. 111/38

Управитеља школе Миловић Председник школског одбора Миловић

Документ је из заоставштине Милована Ристића. Сачуван је записник у пет примерака који су сви потписани и оверени.

ЗАПИСНИ.

Седница месног школског одбора Државне народне школе у Пољани, одржана на дан 26 септембра 1938 год. у канцеларији адм. школе.
Седници су били присутни сви доле потписани.
Пошто се председник школског одбора М. Јовановић уверио да има довољан број чланова за разговарање, то иста отвара седницу и предлаже - и она следећи дневни ред:

1-Донети одлуку да благајник реџијског одбора Милован Д. Ристић, може исплатити Пореску Управу у Пожаревцу дужину и текућу држ. порез да школско земљиште у Динара, и допуску преноску таксу у Динара од новца који је наплаћен од продата школског земљишта, путем јавне аукције одржане на дан 4 септембра 1938 год. према решењу Бран. банске управе Дунавске области IV Бр. 29034/38 год.

Затим председник школског одбора А. Јовановић објашњава члановима да се помнути порез и допуску преносна такса, мора измилити јер у правини не може се продато земљиште пренети на купце иста.
Одбор после дужег међусобног саветовања једногласно

РЕШЕЊА.

Да благајник реџијског одбора Милован Д. Ристић може измилити како порез тако и напред означену таксу код Пореске управе у Пожаревцу од добијеног новца од продата школског земљишта, по стим да иста достава извештај реџијском одбору у Пољани, коју је суму исплатио као и то да уз извештај приложи и књижице, које ће добити од Пореске управе у Пожаревцу, о плаћеној порези и пом. таксе.

Са овим је седница закључена.
Одвојених мишљења није било.

Пословође-Управитељ школе, Бран. А. Борезић с.р. /М.П./ Претседник школског одб. А. Јовановић с.р.

Чланови,
Стамислав Језиковић с.р.
Свет. Стојимировић с.р.
Најдан Њимчић с.р.
Данило Јанковић с.р.
Никола Радољачковић с.р.

Да је овај препис веран своје оригиналу Турпе по званичној дужности.

Бр. 173
1938 год.
Пољана.

Управитељ школе, Претсед. школског одбора,
Бран. А. Борезић Милован Д. Ристић

Документ је из заоставштине Милована Ристића. Документ је препис оригинала. Сачињен је 1.10.1938.

ЗАПИСНИ.

Седница месног школског одбора Државне народне школе у Пољани одржана на дан 2-1-1938 год. у канцеларији управитеља адм. школе.
Седници су присутни сви доле потписани.

Пошто се председник школског одбора Милован Д. Јовановић уверио да има довољан број чланова за разговарање, то иста отвара седницу и предлаже - и она следећи дневни ред:

1-Донети одлуку да се 17 ном. обвезница ратне штете серија 5449 од броја 133-149, који се налазе код Пореске управе у Пожаревцу могу продади.

2-Одредити лице које ће иста поднети, као и припадајући интересе који је Поресна управа овима од пом. купована.

РЕШЕЊА.

I- Да благајник реџијског одбора Милован Д. Ристић може код Пореске управе у Пожаревцу поднети 17 ном. обвезница ратне штете, серија 5449, од броја 133-149, стим да се истом уз спроводи акт изда и пуномоћје да може иста поднети.

У пуномоћју треба наизачити да исти може поднети поред 17 ном. обвезница, још и припадајући интересе на отесена купована.

II- Да благајник реџијског одбора Милован Д. Ристић по пријему тих обвезница и припадајући интересе, има издати резерв на пом. обвезнице овд. школском одбору.

Затим да пом. благајник по пријему припадајућег интереса поставља реџијском одбору извештај на прималну суму који би служио као документ примања.

Са овим је седница закључена.
Одвојених мишљења није било.

Пословође/Управитељ школе, Бран. А. Борезић с.р. /М.П./ Претсед. ш. одбора, Агатаон Јовановић с.р.

Чланови
Стамислав Језиковић с.р.
Светислав Стојимировић с.р.
Најдан Њимчић с.р.
Данило Јанковић с.р.
Никола Радољачковић с.р.

Да је овај препис веран своје оригиналу по званичној дужности.

Бр. 374
1938 год.
Пољана.

Управитељ школе, Претсед. школског одбора,
Бран. А. Борезић Милован Д. Ристић

Документ је из заоставштине Милована Ристића. Документ је препис оригинала. Сачињен је 2.10.1938. потписао га је председник Школског одбора Агатаон Јовановић

ПОРЕСКА
ОБЛАСТ
ПОЉАНА
1938

Милован Д. Ристић
Уложено 19.04.1943
Унос 30.04.1943

Претсед. ш. одбора
Бран. А. Борезић

Турско 19.04.1943
Унос 30.04.1943

Документ је из заоставштине Милована Ристића. Сачувано је више оваквих обраћања Пореској управи у пожаревцу. Форма је иста: Упућује се благајник.

1	2	3	4	5
Година 1938	Државни порез	Самоправљање		
Број рачуна по га. књиге	883	Дана	21, 21, 17, 4	
Дуг из прошле године	883	Дана	21, 21, 17, 4	
Текућа провизија	173	Дана	21, 21, 6	
Укупно I. Укупно I.	1557	36	42	38
Преплата из прошле год.				
Текућа уплата				
Укупно II.				

6	7	8
Књига за одошнице	Екзекутивни трошкови	
Дана	Дана	

ДАТУМ 1943г.	Уложено или изузето	СУМА СЛОВИМА И
Април 1943	11063319	Један милион и тринаест хиљада триста деведесет и девет
10	30	

БРОЈЕВИМА	ПОТВРДА
11063319	
11063310	

Документ је из заоставштине Милована Ристића. Сачувана је Пореска књижица на име Добро основне школе - Пољана за 1938. годину. По њој пореско задужење је било 1935 динара

Документ је из заоставштине Милована Ристића. Улог је од 21.04.1943. у износу од 110.633,19 динара, а исплата од 30.04.1943.

И
ПРИМЉЕНИХ И ИСПЛАТНИХ ДОКУМЕНАТА ЗА ПОДИЗАЊЕ НОВЕ ШКОЛСКЕ ЗГРАДЕ У ПОЉАНИЦИ

ед.	Од кога је примљен новац?	По упу- ту шк. одбара	Бр. до- гов. прот.	Бр. доку- мента	Сума		Примед- ба
					Дин.	п.	
8.	Из депозита код Пор.Управе у Пожар.	386	4	1	20.000	/	
9.	" " " " " "	345	5	2	20.000	/	
10.	" " " " " "	353	6	3	30.000	/	
11.	" " " " " "	367	7	4	40.000	/	
12.	" " " " " "	384	12	5	30.000	/	
13.	" " " " " "	405	13	6	30.000	/	
14.	" " " " " "	439	14	7	70.000	/	
15.	Од Министарства просвете, помоћ,	45417	22	8	8.000	/	
9.	Из депозита код Пор.управе у Пож.	338	26	9	10.000	/	
10.	" " " " " "	238	30	10	14.926	50	
11.	Од Краљ.Бан.Управе Е.О.Н.помоћ	Одл.					
12.	Од прод.шк.земљишта, 4. IX. 1938 год.	3225	32	11	10.000	/	
13.	Из Пореске Управе у Пож.куп. 11-15 18-19	/	34	12	46.344	/	
14.	Од Министарства просвете, помоћ	Одл.					
15.	Из поште у Пож.инт. од куп. Бр. 20 " Бр. 21	46002	39	14	9.990	/	
16.	" " " " " "	/	40	15	212	50	
	" " " " " "	/	44	16	212	50	
Свега примљено динара:					341.173	/	
Свега издато динара:					307.858,62		
Остаје готовина динара:					33.314,38		
Задржан новац за порез,					3.508,31		
Свега динара:					36.822,69		

Према сачуваном Таксеном листу Министарства финансија Државна школа Пољаначка платила је држави 2.978,00 динара на име задужења за 1938. годину. Пореска стопа била је 0,4%, држава је школу дужила са 2560 динара пореске таксе и 240 динара пореза на земљиште. Плаћено је 27. септембра исте године. Из сачуване Пореске књижице за исту годину школа је задужена са 1935,00 динара и то 1557,00 динара на име државног пореза, а остатак били су бански, општински и верски доприноси. И ово је плаћено истог дана (27. септембар).²²

Сачувана је Уложна књижица Државне хипотекарне банке Краљевине Југославије коју је отворио Фонд за подизање школске зграде у Пољани. У њој је уписана уплата

²² Документ је из заоставштине Милована Ристића. Сачувана је Пореска књижица на име Добро основне школе – Пољана за 1938. годину. По њој пореско задужење је било 1935 динара, плаћено је 1527 динара и нечитко (500) динара. То показује да је школа као порески обавезник имала своју имовину на коју је уредно плаћала порез. Сачувам је и Таксени лист за 1938. годину, по коме је школа дужена са 2.800 динара по стопи од 0,4%. Према образцу књижице то је била највећа стопа задужења (остале стопе су биле 0,2% и 0,1%). Ово задужење је плаћено 27.09.1938. у износу 2.978 динара

И
ИЗВОДИ У МИКОВОЈ ШКОЛИ.

Ред. Бр.	Коме и зашто	Исплаћено Бруто		Обустава		Исплаћено нето		Примедба
		Дин.	п.	Дин.	п.	Дин.	п.	
1.	Брани Давидићу, за циглу	40.000				40.000		
2.	Слави Девинћу, за цемент	40.800				40.800		
3.	" " " " " "	4.408	10			4.408	10	
4.	Војиславу Ђивановићу, за креч	5.702	10			5.702	10	
5.	Душану М. Стевићу, за руке	58.500	25	1887	50	52.162	50	
6.	Војиславу Ђивановићу, за креч.	8.285	25			8.285	25	
7.	Слави Девинћу, за матер.	2.286				2.286		
8.	" " " " " "	25.511	90			25.511	90	
9.	" " " " " "	15.282				15.282		
10.	" " " " " "	788	35			788	35	
11.	Брани Давидићу, за циглу	3.480				3.480		
12.	Брани Давидићу, за цреп	9.050				9.050		
13.	Душану М. Стевићу, за руке	26.500		662	50	25.837	50	
14.	Војиславу Петровићу, за руке	8.000		200		7.800		
15.	Војиславу Ђивановићу, за креч	6.282				6.282		
16.	Слави Девинћу, за материјал	2.172	80			2.172	80	
17.	Војиславу Петровићу, за руке	7.918	45	197	96	7.720	49	
18.	Пореској Управи Пож. за пор. и пр.	5.005				5.005		
19.	Војиславу Ђивановићу, за креч	2.931	20			2.931	20	
20.	Војиславу Петровићу, за руке	1.180		29	50	1.150	50	
21.	Слави Девинћу, за материјал	3.705	50			3.705	50	
22.	" " " " " "	8.430				8.430		
23.	Душану М. Стевићу, за руке	27.638	97	1.080	85	26.153	12	
Свега динара:		307.858	62	3.508	31	304.850	31	

Документ је из заоставштине Милована Ристића. Извод прихода и расхода рађен је као сумарни приказ. Виде се извори финансирања школе, као о начин исплате (преко рачуна и на руке) за грађевински материјал. На њему нема никакве овере или печата.

од 110.633,19 динара 21. априла 1943. године, а 30. априла исте године је подигнуто десет динара. Камата је била 2%. Никаких даљих трансакција није било.²³ То је било време рата и монете која после њега више није била у оптицају. Наравно, банкарски систем је уништен.

Остао је сачуван Извод из примљених и исплатних докумената на коме нема никаквог датума, печата или потписа, али остаје нам да верујемо да можемо да сагледамо финансијску конструкцију ове инвестиције. Улазна средства била су 341.173 динара. Чине их депозит код Пореске управе у Пожаревцу, помоћ Министарства просвете, помоћ Банске Управе, продаја школског земљишта. У овом Изводу сачувана су имена људи са којима се пословало и који су радили на градилишту. Купован је грађевински материјал: креч, цигла, цемент, бетонско гвожђе, малтер, летве, цреп, плаћане су наднице. Држави је такође плаћан порез. Укупни трошкови били су 307.858,62 динара. За порез је задржано 3.508,31 динара. У табели прихода и расхода Фонд је био у плусу за

²³ Документ је из заоставштине Милована Ристића. Улог је од 21.04.1943. у износу од 110.633,19 динара, а исплата од 30.04.1943. у износу од 10 динара. Камата је износила 2%

RESUME

THE STATE SCHOOL IN POLJANA – A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE BUILDING OF SCHOOL PREMISES IN THE DISTRICT OF POŽAREVAC. “SCHOOL LIFE” MAGAZINE

The government was eager to invest assets in the distribution of schools on its territory. People in the villages definitely understood the need for building modern, big and organized school buildings. It was taken care of providing scholastic staff by building flats for teachers within school buildings. That provided that villages had teachers everyone knew and helped, and teachers themselves contributed to educational and cultural prosperity of the villages. The village of Poljana had its church, and constructing a new school building brought teachers who lived in a small village and undoubtedly left a great influence there. That way the names of all people who had to stake their reputation on building a new school have remained written down even today. They were only peasants and farmers in their village, but they carried out the construction works. They were literate enough to manage farm households for themselves and to build school on behalf of the village. All the paper work outlived the cashier because it was very important to save face for future. People believed each other, but they nevertheless kept documentation.

The new school building is still used for its purpose.

33.314,38 динара. Нажалост како је тај новац утрошен немамо података.²⁴

Опремање школске зграде училима и другим наставним материјалом било је предмет деловања неких других људи. Тога нема у заоставштини Милована Ристића.

РЕЗИМЕ

Држава је била спремна да улаже средства у мрежу школа на својој територији. Мештани села су такође сигурно увиђали потребу изградње модерних, великих, уређених школских зграда. Водило се рачуна да се обезбеди учитељски кадар кроз изградњу учитељских станова у оквиру школе. То је обезбеђивало да села имају своје учитеље које су сви знали и помагали, а учитељи да својим радом допринесу просветном и културном уздицању сеоских средина. Пољана је имала своју цркву, а изградњом нове школске зграде и своје учитеље који су живели у сеоској средини и несумњиво оставили свој траг у селу. На овај начин остала су записана имена мештана који су свој углед заложили да се изгради нова школска зграда. Водили су послове изградње иако су били само сељци, земљорадници, у свом селу. Писмени довољно да воде своје домаћинство и у име села изградњу школе. Сва ова документа су надживела благајника, јер је важно било сачувати образ за будућност. Веровали су једни другима, али документацију чували.²⁵

Подигнута школска зграда и данас служи својој намени.

²⁴ Документ је из заоставштине Милована Ристића. Извод прихода и расхода рађен је као сумарни приказ. Виде се извори финансирања школе, као о начин исплате (преко рачуна и на руке) за грађевински материјал. На њему нема никакве овере или печата. Вероватно је рађен за потребе сравнивања благајне. Графитном оловком је нешто рачунато, али је остао запис „код агатона“ и сума 24800, што нама тешко данас нешто значи

²⁵ Милован Ристић који је био благајник Режијског фонда, умро је 1953. године од последица нарушеног здравља узатвору због принудног откупа.

ЕКОНОМСКИ ОДНОСИ СРБИЈЕ И НЕМАЧКЕ ПРЕ И ЗА ВРЕМЕ ОКУПАЦИЈЕ 1941-1944.

Сажетак: Српско-немачки односи су одувек изазивали посебну пажњу. Обележје тих односа у историји су сталне промене и развој како у политичком тако и у економском смислу. С једне стране однос српског друштва према Немачкој карактерише у ширем друштвеном контексту дистанцираност и резервисаност док је са статистичке и чињеничне стране Немачка најважнији привредни и политички партнер Србије још од краја првог светског рата па све до данас.

Интересовање за економију Србије и Немачке за време окупације произашла је из чињенице да је економија за време окупације тема о којој се мало писало и говорило и најчешће она је била у сенци историјских и политичких објашњења и различитих друштвених процеса. У већини историјских истраживања нагласак је углавном стављен на политичке теме и процесе, али је јако мало анализа економског стања из угла окупације као свакако специфичног друштвеног оквира.

Кључне речи: Србија, Немачка, окупација, економија, политика, промене у привреди, спољна трговина, увоз, извоз, монетарна политика

Abstract: Serbian-German relations have always attracted special attention. The hallmark of these relations in history is the constant change and development, both in political and in economic terms. On one hand, the attitude of Serbian society towards Germany is characterized in a broader social context by detachment and aloofness while, on the other hand, statistics and facts show that Germany has been the most important economic and political partner of Serbia since the end of World War II until today.

The interest for the economic affairs of Serbia and Germany during the occupation arose from the fact that the economy during the occupation was a topic that was rarely discussed, and it usually was in the shadow of historical and political issues and different social processes. In most historical researches the emphasis is placed mainly on political issues and processes, but there was very few analyses of the economic

situation from the perspective of the occupation, as a specific social framework.

Keywords: Serbia, Germany, occupation, economy, politics, foreign trade, import, export, monetary policy

ПРЕДРАТНА ЕКОНОМИЈА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Привреда Краљевине Југославије била је условљена чињеницом да је унутар ње постојао неједнак степен привредног развојка појединих области. После Првог светског рата проблем су представљали велики ратни губици становништва и огромна ратна разарања у привреди. Највише штете претрпели су саобраћај, инд средстава. Након рата главна делатност државе у привреди била је усмерена на њену обнову и повећање производње. У то време привреда је била независна од утицаја државе и владао је принцип либералне економске доктрине. Носиоци привредне политике развијали су производњу у зависности од потражње на тржишту руководећи се искључиво интересом што веће зараде.

Почетком двадесетих година кренуло се са развојем индустрије а у прилог томе ишла је и одлука Министарског савета од 11. марта 1919. године којом су царинске олакшице проширене на целу земљу. У првих пет година од 1919-1923 дошло је до пораста просечног раста инвестиција у индустрији са 2,2% на 5,2%. Основано је пуно нових фабрика, 682 нова предузећа са две милијарде капитала што је представљало најбржи темпо индустријализације у међуратном периоду. Истовремено отворена су и нова радна места а вредност увоза смањена је са 2613 милиона динара 1924. године, на 1449 милиона динара 1929. године тј. за 80%¹ Због свега овога домаћа индустрија се развијала спонтано и неплански, следећи економске законитости понуде и по-

1 Архив Југославије, Централна индустријска корпорација у Краљевини Југославији, 76-52-85, Општи реферат о домаћој индустрији

тражње. Влада и политички кругови су по сваку цену желели да створе што боље услове за развој индустрије како би се земља што пре ослободила увоза индустријских производа, служећи се при том само царинском политиком али непредузимајући друге економске мере.

И поред тежње да се помогне привреди до краја двадесетих година држава није имала израђене планове за спровођење јединственог привредног програма нити је доносила било какве важне државне законе. Томе је у великој мери допринела нестабилност владе која се стално мењала. Скупштина није ни радила и готово се није бавила питањима економске природе, политика је у том смислу увек била важнија. Једна од важнијих година је 1923. када је тадашња влада донела три пакета мера како би покушала да заведе ред у привреду ратом разорене државе:²

- административним мерама фаворизован је увоз а ограничаван извоз
- реституцијом а касније и репарацијама од бивших непријатељских земаља обновљен је највећи део производних средстава и инвентара уништеног за време рата и
- закључен је унутрашњи зајам у вредности од 500 милиона динара чиме се пре свега ишло на сређивање саобраћајних прилика у земљи

Ове мере су биле повезане са тежњом државе да се развије индустрија као основни фактор привредног развика јер се у индустрији са истом количином рада у процесу производње остварује већа тржишна вредност и вишеструко увећава доходак за разлику од осталих привредних грана где то није случај. Посебно се развијала прерађивачка индустрија у којој је процес производње најкраћи и која је инвеститорима најбрже доносила профит. До краја 20 тих година базична индустрија једва да је и постојала те су све потребе и даље задовољавале увозом.

До средине тридесетих година рударство и индустрија оствариле су видан напредак. Сходно друштвено економској структури земље оствариван је и национални доходак. Удео пољопривреде у укупном националном доходу Југославије износио је у целом међуратном период преко 50%.³ Међутим, због велике густине сеоског становништва уситњеног

поседа, недостатка радне снаге, техничке неопремљености, југословенска привреда је била нискокумулативна и давала је мало новчаних вишкова. Привреда се није могла модернизовати услед недовољно развијене индустрије. Индустријски раст је заустављен већ 1923. године након притиска конкуренције стране индустрије која је имала мање производне трошкове јер је располагала великим капиталом и јефтним кредитима. У таквим условима, раст индустрије текао је спорије од раста становништва не успевши да промени привредну структуру становништва. Светска економска криза која је почетком тридесетих година погодила Југославију, није имала неповољан утицај на њену индустрију у мери у којој је то имала у развијеним европским земљама. То се објашњава чињеницом да је домаћа индустрија имала пласман својих производа у властитој земљи и поред смањене куповне моћи становништва, јер њени купци никада нису прелазили обим минималних потреба земље.

С друге стране најважније обележје пољопривредне структуре била је аграрна пренасељеност и ситан сељачки посед. У поседовној структури обрадивог земљишта у Србији у 1931. години било је 2,5 % газдинства са поседом већим од 20 хектара. Уситњавање сеоских имања није настало као резултат аграрне реформе већ као последица деобе земље услед пораста броја становника на селу. Пољопривреда у Југославији свих година је била веома заостала. Тренд сталног осиромашења села трајао је готово цео период до 1938. године и за све те године доходак сељака од имања од 20 хектара био је мањи од дохотка обичног градског радника. Интересантан је податак да је сељак са имањем до пет хектара зарађивао 2 675 динара по глави, сељак са имањем од 20 хектара имао је 3910 динара а градски радник 3926 динара.⁴ То објашњава чињеницу да се Београд стално физички ширио. Људи су напуштали села и долазили у град.

Попис из 1921. године показао је да се у Србији 79,83% становништва бавило пољопривредом док је истовремено у индустрији и занатству било запослено свега 9,8% радно активног становништва.⁵ Овде треба напоменути да се у званичној статистици број запослених у пољопривреди утврђује тако што се као радна снага пописују и жене и одрасла деца, чланови сеоског домаћинства који су ангажовани на пољопривредним пословима, док се у осталим гранама привреде

2 Драган Алексић, Држава и привреда у Краљевини СХС, Институт за новију историју, Београд, 2010, 15-19

3 Гласник завода за унапређење спољне трговине, Београд, јануар 1940, год. XI / бр. 1, 2

4 Драган Алексић, Привреда Србије у II светском рату, Институт за новију историју Србије, Београд, 2002.

5 Дефинитивни резултати пописа становништва 31. I 1921, Општа државна статистика, Државна штампарија Сарајево, 1932.

пописују само стално запослени. До средине двадесетих година (1926 г.) Југославија је могла да оствари извесну акумулацију, захваљујући високој цени аграрних производа на светском тржишту. На то је додатно утицао и социјални фактор одређен самом структуром земље. Наиме због ниске куповне моћи становништва, постојали су знатни вишкови пољопривредних производа, који су били упућени на извоз, јер домаће тржиште није могло да их користи.

Интересантни су и следећи подаци: између два рата житарице у Југославији су гајене на преко 80% ораница. Најраспрострањеније житарске културе су биле кукуруз и пшеница а у много мањем обиму гајени су раж, овас и јечам.. У периоду 1938.-1940. године пшеница је гајена на просечно 15,1% свих обрадивих површава или на 28,8 % ораница , а кукуруз на 18,8% обрадивих површина или 35,9% ораница. По глави становника Југославија је 1937. године имала 355 кг кукуруза, 156 кг пшенице и 108 кг кромпира, али само 26 кг јечма и 14 кг ражи. Од производа ратарства једино су кукуруз и пшеница давали извозне вишкове, који су чинили значајну ставку у извозу. По обиму производње у пољопривреди и учешћу у извозу Југославије, земљорадња је у међуратном периоду била на првом месту, испред сточарства и шумарства. Сопственом производњом југословенска пољопривреда задовољавала је домаће потребе за житарицама и давала извозне вишкове. Највише су се извозиле житарице тј. кукуруз.⁶ Сточарство је обезбеђивало знатно већу и стабилнију зараду него биљни производи, који су према променљивом исходу жетве имали много веће осцилације цена него стока. Према величини сточног фонда, Југославија је пред Други светски рат заузимала четврто место у Европи.

У условима неразвијене привреде рударство је имало вишеструки значај: снабдевало је индустрију сировинама, запошљавало је неквалификовану радну снагу и представљало значајни извор државних прихода. Југославија је спадала у најбогатије земље рудним богатством у Европи. До средине 30. тих година рударска привреда била је у успону. Од 1935. залагањем државе настао је период њеног убрзаног развоја. У период од 1935-1940. подигнуто је више објеката за прераду руде а већ од 1938. године почела је на светском тржишту да се јавља повећана потреба за појединим рудама (пре свега рудом гвожђа). Углавном све дотадашње потребе за рудама биле су стављене у функцију рата. Произ-

води југословенског рударства били су тражени артикли на светском тржишту а велики део металних руда извозен је у непрерађеном или полупрерађеном облику јер су потребе за рудама у Европи биле огромне. Из године у годину убрзано је расла експлоатација руда најзначајнијих за развој прерађивачке индустрије. Највише се развијала производња главних руда метала: бакра, гвожђа, олова и цинка. И поред тога што је у годинама кризе (1932,1933 и 1934) дошло до знатног пада у односу на 1931.годину, у периоду од 1931-1940 године, рударска производња у Југославији остварила је пораст од 73,2%. Од укупног раста у десетогодишњем периоду највећи раст је био у 1938. години и износио је 20,0% у односу на претходну годину⁷.

Услед ограничености домаћег тржишта Краљевина Југославија била је углавном окренута спољној трговини и међународној размени тако да је цела привреда у великој мери била под утицајем спољнотрговинских односа између Југославије и Немачке као главног политичког и привредног партнера. О овоме ће посебно бити речи у делу о спољнотрговинским односима.

Основни модел организације економског система у Трећем рајху представљала је тзв.“диригована привреда“. Диригована привреда је подразумевала да економском политиком руководи немачка привредна управа у сарадњи са свим привредним чиниоцима и у складу са интересима окупатора. Власти су контролисале све сегменте економског живота: производњу, расподелу, размену и потрошњу. Доношење појединачних привредних аката било је у надлежности окупационих власти док је домаћа администрација у систему дириговане привреде обављала стручне послове. На тај начин Србија је представљала само допуну немачке привреде.

За време окупације стање привреде се знатно погоршало. Привредни опоравак Србије није био могућ из више разлога. Осим директног утицаја рата дошло је до слабљења производних снага у свим областима привреде. Разорена инфраструктура, губитак радне снаге, одношење залиха сировина потпуно је паралисало и ослабило привреду Србије. Разбијањем Југославије дошло је до сужавања привредног простора и ниског степена индустријализованости што је имало за последицу смањење производне способносни земље. На новонасталој политичкој и економској карти где

6 Драган Алексић, Привреда Србије у II светском рату, Институт за новију историју Србије, Београд, 2002, .25-26

7 Гласник за унапређење спољне трговине, 1940.год. XI/бр.3 ,Раст рударске производње у Југославији.

је Србија егзистирала као засебни ентитет недостајале су читаве привредне гране, које су пре рата биле фаворизоване у другим крајевима заједничке државе а запостављене у Србији.

С друге стране пољопривреда у Србији имала је неколико карактеристика: мали сеоски посед, аграрна пренасељеност, слаба техничка опремљеност и мали производни капацитети. Пред други светски рат српска пољопривреда имала је изразито ситнопоседничку структуру сеоског поседа. Због слабе производне способности пољопривреде нису се могли формирати новчани вишкови. То је био и основни разлог зашто ситно сељаштво које је било доминантно у поседовној структури српске пољопривреде, није било у могућности да посед опреми савременим пољопривредним алатима и радном стоком. Техничка опремљеност сеоског газдинства била је врло сиромашна.⁸

Иако је 1940 - 1941 година била изузетно плодна српска пољопривреда је једва покривала потребе за домаћом храном. Постојеће мере окупационих власти макар на почетку 1942. године у пољопривреди нису имале за циљ повећање пољопривредне производње већ прерасподелу постојећих залиха аграрних производа. Почетком 1942. године било је сасвим јасно да се морају предузети мере у пољопривреди које би припремиле окупиране земље на дуг и исцрпљујући рат.

За развој пољопривреде у Србији од посебне важности је било увођење мере планске пољопривреде а наредба је донета 1942. године, тачније 9. фебруара. То је био договор између владе Милана Недића и немачке власти. Разлози за увођење планске пољопривреде су били вишеструки, с једне стране дошло је до осетног пада увоза у односу на претходе године а с друге стране услед неповољних временских приликани није било засејано довољно жита. Циљ је био да се тачно утврде потребе земље рачунајући ту и снабдевање Вермахта и да се онда крене у производњу.

Разним економским мерама Немци су успели да стабилизују српску привреду у периоду од половине 1942. године па и током целе 1943. Контрола капитала као и дистрибуције сировина, заједно са већ спроведеном контролом расподеле инвестиционих добара и то како увезених тако и оних која су произведена у земљи, затим контрола радне снаге довела је до стварања и спровођења дириговане привреде

као најважнијег циља Немачке власти ради постизања ратног успеха. Разлог зашто је то тако можда лежи и у чињеници да је ионако ослабљена привреда у то време била додатно умањена чињеницом да је прерасподела материјалних добара ишла у корист ратних оружаних снага а на штету цивилних потреба становништва. Највећи део друштвеног производа трошен је на подмиривање војних потреба Немачке. Немачка је окупацијом Србије успела да искористи све њене привредне потенцијале за своје ратне потребе.

Окупација Југославије довела је до разарања монетарног система. Свака област је имала свој новац а била је заправо под влашћу окупационих сила као врховних монетарних команди. Упоредо са различитим валутама (У Словенији је уведена немачка марка, у Хрваткој, Срему и БиХ круна, у Србији српски динар, у Македонији бугарски лев) циркулисао је Немачки окупациони новац који је по фиксном паритету постојао истовремено са локалним националним валутама и био паралелно са њима легално средство плаћања.. Цео монетарни систем није имао никакво покриће у злату или девизама већ само делимично у робним сертификатима. Одсуство резерви у периоду од 1941-1945. године, брутално штампање пара за финансирање окупације и рата довели су до огромне инфлације.⁹

У тежњи да се и даље одржи робна размена између свих континенталних држава потребно је било пронаћи одређене облике који ће омогућити платни промет. У ту сврху Немачка је основала Централни клириншки завод у Берлину коме је стављено у задатак да спроведе организацију платног промета са заинтересованим земљама. Цео платни промет наше земље са иностранством обављао се преко Српске народне банке односно преко централног клиринга у Берлину.¹⁰

Немачка се при организацији платног промета и будућег привредног поретка руководила у првом реду сопственим интересима. У прилог овоме иде и мишљење председника немачког Института за банкарство Фишера који је поставио тезу да се при привредној реорганизацији Европе ради у првом реду на томе да се што више изједначе постојеће разлике појединих народних привреда што се може постићи једино интезивним развијањем привредних снага свих по-

8 Исић Момчило, Социјална и аграрна структура Србије у Краљевини Југославији, Институт за новију историју Србије, 1999

9 -Период „В“ (окупација), I група: српска Народна банка, „Циркулар о почетку рада Српске Народне банке, досије бр. 230

10 Период „В“ (окупација), I група: српска Народна банка, „Извештај о раду банчних одељења и филијала као и о привредним приликама у земљи“, досије бр. 235

менутих земаља. Клириншки платни систем у основи остаје само техничко помоћно средство при спровођењу платног промета између појединих земаља који ће се и даље усавршавати и допуњавати.¹¹

СПОЉНА ТРГОВИНА

У предратном периоду привреда Југославије зависила је од спољнотрговинских односа и политике Немачке. Спољно-трговинска размена у 30-тим годинама, током привредног успона Краљевине Југославије, одвијала се по принципу слободне трговине на основу старих пословних веза и уз минимална ограничења. Најважнији спољнотрговински партнери Југославије су биле Италија, Аустрија, Чехословачка, Немачка, Велика Британија, Француска. Период либералне трговинске политике завршен је 1930. године са првим знаковима привредне депресије.

Од средине 30 тих година са почетком економске кризе Краљевина Југославија је променила правац своје спољне економске политике, ослабила трговинске везе са својим традиционалним партнерима и окренула се Немачкој. Немачка је била високо развијена индустријска земља, а Југославија је имала претежно аграрну привреду због чега су у извозу превладавали пољопривредни производи и сировине, а у увозу машине и готова роба. Иако је Југославија према уговору формално добила статус најповлашћеније нације на немачком тржишту неравноправан положај уговорних страна брзо је дошао до изражаја. Увоз од кога је зависило функционисање целокупне привреде није смео бити смањен те је излаз тражен само у повећању увоза из Немачке за коју је Југославија била везана билатералним уговорима. Повећањем обима свог увоза из Немачке Југославија је постала потпуно зависна од Трећег Рајха. Како је Немачка овладава већином југословенског увоза, овладава је и индустријализацијом. Она је била та која је одређивала наспрам својих ратних потреба које индустријске гране ће имати приоритет у односу на неке друге.¹²

Прве негативне последице немачке економске доминације Југославија је осетила у промени услова спољнотрговинске размене. Немачка је имала доминантну улогу и потпуни монопол над Европским привредним простором који

је постигла и елиминацијом сваког конкурента на тржишту. Од 1938. године привредна делатност у свету почела је да се развија под утицајем ратне опасности. Те године привреда свих европских земаља а и целог света била је нераскидиво повезана са међународним политичким догађајима. Функционисање привреде директно је било повезано са ратним припремама.

Нова фаза у југословенско немачким економских односима наступила је после великих промена на политичкој сцени и успешне немачке офанзиве у Западној Европи. Италија је ушла у рат а Француска је капитулирала. До средине 1940. године Немачка је поштовала трговинску сарадњу са Југославијом, али у другој половини године, рокови испоруке немачке робе Југославији били су све дужи док је Југославија према Немачкој редовно извршавала све своје обавезе.¹³

Пред сам почетак рата 1940. године основана је Дирекција за спољну трговину као самостална установа Министарства трговине и индустрије са основним задатком да регулише извоз - увоз, да води царинску политику и спроводи интервентне мере на тржишту. Уредбом Војног заповедника Србије 18. јуна 1941. године укинута је Дирекција за спољну трговину и сви њени послови су пренети у надлежност новоформираног Одељења за спољну трговину при Министарству привреде.

Спољна трговина Југославије крајем 1939. године бележи повећан извоз а смањен увоз. По количини извоз је износио 395 793 тона у вредности од 728,4 мил. динара према 301 803 тона односно 526,3 милиона динара у истом периоду децембар 1938. године. Према томе извоз у децембру 1939. године повећао се према одговарајућем месецу 1938. године по количини за 93 990 тона, а по вредности 202,1 милион динара. Са увозом ситуација је нешто другачија. Крајем 1939. године увоз је износио 93 834 тоне у вредности од 400 мил динара према 114 738 тона односно 400,9 мил. динара у 1938. години. То значи да се увоз у истом периоду поређењу са 1938. годином смањио и то како по количини тако и по вредности. По својој структури увоз је крајем 1939. године остао исти као и у претходним годинама осим што се појавио проблем око увоза сировина. Текстил се највише увозио а затим и разне машине и апарати.¹⁴

11 Драгутин Гајић, Карактеристике банкарства у Југославији између два светска рата, Економски Факултет у Београду, Београд, 1965, 49

12 Гласник завода за унапређење спољне трговине, октобар 1940, год. XI/ број 10

13 Априлски рат I, Зборник докумената, Војно историјски институт, Београд, 1967, 711

14 Гласник завода за унапређење спољне трговине, март 1940., год. XI/ број 3

У српског увозу почетком 1941. године највеће учешће имала је Немачка са 70%, затим Италија и Хрватска. Однос трговинске размене између Србије и Немачке имао је стално тенденцију повећања извоза а опадање увоза. На то указује и податак да се обим извоза Србије повећао са 1,3 милијарде у привредној 1941-1942 години на 2,8 милијарде у 1942-1943 години или за 115,4%. У Немачку су се највише извозили пољоприврдни производи 72% и производи рударства 28%. После Немачке највећи и најозбиљнији партнер у спољној трговини била је Италија која је учествовала са 13% у извозу и 8% у увозу. На трећем месту се налазила Хрватска са уделом у српском увозу од 12% а у извозу 0,8%. Пољопривреда је свакако била најзаступљенија привредна грана па је цео извоз зависио од развоја пољопривредних производа. Посматрано дугорочно, биланс спољне трговине био је неповољан. И поред повећаног извоза у две године 1942. и 1943., Србија је од Немачке примала мање робе од осталих земља.

Све фабрике у Србији које су могле на било који начин да учествују у производњи Немци су већ првих дана окупације преузели за потребе Вермахта и других служби које су биле у функцији вођења рата. Према попису војне индустрије 1941. године Немачкој армији додељено је укупно 26 фабрика које су директно или индиректно радиле за потребе ратних оружаних снага. Тако су све војне области од наоружања армије, преко ваздухопловства (производња авиона у Краљеву), морнарице (бродарско друштво), сувоземне војске биле покривене преко фабрика које су задовољавале њихове потребе.

Услед ограничености домаћег тржита Краљевина Југославија и Србија биле су углавном окренуте спољној трговини и међународној размени тако да је цела привреда у великој мери била под утицајем економије на светском тржишту и извозу.

Као најјача сила у Европи Немачка је диктирала правила спољне трговине и начин на који ће се она одвијати. За спољнотрговински однос између Немачке и Југославије важно је неколико ствари:

- за Немачку спољнотрговински односи су се пре свега базирали на ратним основама и циљевима које је Немачка имала да оствари
- главне тешкоће на које су наилазиле земље па и сама Југославија на светском тржишту састојале су се у тешком снабдевању индустрије потребним сировинама, у повлачењу улога на штедњу, повећању

транспортних трошкова и повећању државних расхода како услед све веће потребе тако и услед све већих цена.

- раст цена представљао је стални и велики проблем економије без обзира на државну интервенцију и контролу
- Немачка је привреду Југославије ставила под своју контролу путем уредби и мера које су морале да се поштују и спроводе.
- Србија је извозила у Немачку пољопривредне производе, пре свега житарице кукуруз и јечам, затим стоку и сточне производе а увозила је текстил, машине и метале

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Историјски архив Београда

Управа града Београда, Одељење специјалне полиције, Уредба о управи цена, Инв. бр. К.2772, Кбр. 590, 1941-1944 година

Архив Србије

Комесаријат за цене и наднице 1941-1944.

Архив Југославије

Централна индустријска корпорација у Краљевини Југославији

Архив Народне Банке

Период „В“ (окупација), I група: српска Народна банка, „Циркулар о почетку рада Српске Народне банке, досије бр. 230

Период „В“ (окупација), I група: српска Народна банка, „Извештај о раду банчаних одељења и филијала као и о привредним приликама у земљи“, досије бр. 235

Период „В“ (окупација), I група: српска Народна банка, „Регулисање платног промета са иностранством“, досије бр. 245

Период „В“ (окупација), I група: српска Народна банка, „Уредба о девизама“, досије бр. 252

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Дефинитивни резултати пописа становништва 31. I 1921, Општа државна статистика, Државна штампарија Сарајево, 1932.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексић Драган, Држава и привреда у Краљевини СХС, Институт за савремену историју Србије, Београд, 2010
- Алексић Драган, Привреда Србије у II светском рату, Институт за савремену историју Србије, Београд, 2002
- Гајић Драгутин., Карактеристике Банкарства у Југославији између два светска рата, Економски факултет Београд, 1965
- Живковић Никола, Ратна штета коју је Немачка учинила Југославији у Другом светском рату, Институт за савремену историју, Београд, 1975.
- Исић Момчило, Социјална и аграрна структура Србије у Краљевини Југославији, Институт за новију историју Србије, 1999.
- Ристовић Милан, Немачки нови поредак у Југоисточна Европа , 1940/41-1944/1945, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1991
- Гласник завода за унапређење спољне трговине, Београд, јануар, 1940, год. XI/ бр.1,2
- Гласник завода за унапређење спољне трговине, март 1940., год. XI/ бр 3
- Гласник завода за унапређење спољне трговине, октобар 1940, год. XI/ број 10.

РЕЗИМЕ

До пред сам Други светски рат економски развој био је постепен и стабилан, али економију све четири године окупације карактерише зависност од ратних околности јер она представљала главну покретачку снагу за остваривање немачких ратних циљева. Избијањем рата у Европи 1939. године почиње потпуни прелаз на ратну привреду што има за последицу да трговина назадује у истој мери у којој се рат територијално шири. Рат са собом доноси трговинске блокаде и стављање привреде па и саобраћаја у функцију остваривања ратних циљева. Ратну привреду Немачке обележило је неколико основних фактора: привреда се развијала у правцу искоришћавања сировина и природних ресурса (експлоатација рудника, плодне земље, а затим и фабрика, машина, радне снаге) ради освајање нових територија те се није много водило рачуна о основним егзистенцијалним потребама становништва; пољопривреду

је обележио мали сеоски посед, аграрна пренасељеност, слаба техничка опремљеност и мали производни капацитети. Своју интервенцију у области пољопривреде Немачка је развијала кроз низ мера које је спроводила а неке од њих су: планска пољопривредна производња, контрола тржишта и потпуно искоришћавање свих расположивих ресурса за остваривање својих политички и освајачких ратних циљева. Биланси и садржај спољнотрговинске размене Краљевине Југославије и Немачке у годинама пред рат и пред сам напад на Југославију показују да је такав диктат увелико био наметнут нашој привреди и пре окупације, снагом највећег спољнотрговинског партнера.

SUMMARY

Until just before the second world war economic development was gradual and stable, but the economy of all four years of occupation was characterized by the dependence on the war circumstances as it represented the main driving force for the realization of German war aims . The outbreak of war in Europe in 1939 triggered a full transition to a war economy, which made the trade regress to the same extent to which the territorial war spread. War brought trade blockade and put the economy and the traffic in the function of achieving war aims . German war economy was marked by several basic factors: the economy was developing in the direction of exploitation of raw materials and natural resources (exploitation of mines, fertile land, and also factories, machines, work force) in order to conquer new territories but not much attention was paid to the basic needs the population. Agriculture was marked by a small village property, agrarian overpopulation, poor technical equipment and small production capacities. Germany developed the intervention in the area of agriculture through a series of measures that were implemented, some of which were : agricultural production planning, control of the market and the full utilization of all available resources in order to achieve their political goals and war conquest. Balances and contents of foreign trade of the Kingdom of Yugoslavia and Germany in the years before the war and before the attack on Yugoslavia indicated that such a way was largely imposed on our economy even before the occupation, by the power of the largest foreign trade partner.

РАД „ВЛАДЕ НАРОДНОГ СПАСА“ НА СУЗБИЈАЊУ ГЛАСИНА

Сажетак: Немачка окупација Србије 1941-1944. године била је помогнута допунском контролом колаборационистичких органа власти, прво Савета комесара, а потом „Владе народног спаса“ Милана Недића.

Овај рад је настао на основу архивске грађе Војног архива Министарства одбране Републике Србије уз примену метода квалитативне анализе писања колаборационистичке штампе на територији окупираних Србије. Разматран је начин на који је Недићева влада покушавала да открије изворе и преносиоце гласина и сузбије њихов ширење, односно да умањи њихов ефекат.

Кључне речи: „Влада народног спаса“, окупација Србије, пропаганда, гласине.

Појам гласина

Као један од облика пропаганде¹ навели бисмо и појаву ширења гласина. Уколико узмемо у обзир једно од упрошћених тумачења поменуте појаве, према којем су гласине увек неистините или полуистините поруке, не мо-

жемо у целини сагледати њихов карактер.² Један од најпознатијих твораца обмањивачких гласина био је Јозеф Гебелс који је најављивао припреме за „инвазију Британије“ док се Немачка спремала за напад на Совјетски Савез.³ Гласине су преношене неофицијелно, „шаптаким путем“, „од уха до уха“. Њихова ефикасност као посебне пропагандне методе била је заснована на психолошкој законитости по којој човек увек испољава заинтересованост за вести које му се саопштавају „у поверењу“ и услед потребе да их пренесе блиским особама. Због потребе за вестима у рату и страха од недовољне обавештености становништво је било жртва најразличитијих вести које су преношене на разне начине, најчешће „у четири ока“: „Гласине живе од актуелности и узбудљивости догађаја, а циркулисање најчешће зависи и од занимљивости, важности и узбудљивости садржаја.“⁴

Ханс-Јоахим Нојбауер је утврдио да су гласине биле повезане са страховима, надањима и очекивањима људи, које је требало поделити са другима.⁵ По њему гласине представљају „стратегију превазилажења комуникативних препрека“.⁶ Гласине и представе о стварности које су креиране на основу осећања имале су најчешће опречан ток у односу на стварна дешавања. Предсказања су углавном била непоуздана, али су могла својом сугестивношћу деловати на

1 Наука до данас није изнедрила једну општеприхваћену дефиницију појма „пропаганда“. Поједини аутори се и данас споре око тога да ли је настанак пропаганде везан за рад католичке Конгрегације за пропаганду вере (Congregatio de propaganda Fide) у 17. веку, или се о пропаганди као друштвеној и политичкој појави може говорити и у време античких држава. Издиференцирана су мишљења у вези са неутралношћу термина „пропаганда“: неки аутори, попут историчара уметности Тобија Кларка, сматрају да је термин изгубио своју неутралност током Првог светског рата, док комуниколози Гарт Џовел и Викторија О’Донел истичу да пропаганда од свог увођења у речнике није имала неутралну конотацију, узевши у обзир да је организација по којој је добила име представљала оружје у једном верском и политичком сукобу. У овом раду се под појмом пропаганде подразумева организовано ширење различитих информација са циљем да се утиче на формирање ставова, мишљење и поступање људи. Драгоцену и веома темељну теоријску анализу појма и дефиниције пропаганде објавио је др Бојан Симић, у својој монографији Пропаганда Милана Стојадиновића (Београд 2007, стр. 17–24), као и др Маријана Мраовић у докторској дисертацији под називом: Пропаганда владе Милана Недића 1941-1944. године“ одбрањеној на Филозофском факултету у Београду 2015. године.

2 Вуко Михаиловић је поделио гласине на: гласине застрашивања, спонтане и организоване гласине, подривачке и обмањивачке гласине. В Вуко Mihailović, Propaganda i rat, Beograd, 1984, str. 92.

3 Гебелс је крајем рата, без обзира на извесност исхода, наставио да шири вести о поразу бољшевика до ногу, ослобађању Берлина и промени немачког положаја на боље. У том циљу користио се свим техникама шаптакне кампање и пропагандом „од уста до уста“ како би пренео ове поруке. R. E. Herzstein, The War that Hitler Won. The Most Infamous Propaganda Campaign in History, London, 1978, стр.34.

4 Вуко Mihailović, Propaganda i rat, Beograd, 1984, str. 192-193.

5 Ханс-Јоахим Нојбауер, Фама: историја гласина, Београд, 2010, стр. 14.

6 Исто, стр. 123.

промену уверења код људи, посебно у време репресије и ратних дешавања. Дошаптавање и поверљиво обавештавање је више утицало на субјекте пропаганде него званична обавештења домаћих власти о неком догађају, поготово ако је друштвена клима била неповољна по представнике власти и у тим случајевима били су присутна настојања да се иза званичних вести пронађе нешто што је прикривено.⁷

МЕРЕ „ВЛАДЕ НАРОДНОГ СПАСА“ ЗА ОТКРИВАЊЕ НОСИЛАЦА ГЛАСИНА И ЊИХОВО СУЗБИЈАЊЕ

Гласине и предсказања су као пропагандна појава имале важну улогу у Другом светском рату из разлога што је за њихово ширење постојала погодна клима условљена драматичним ратним збивањима и пуна предрасуда. Гласине су кружиле од човека до човека, од села до села, од града до града и стварале атмосферу несигурности и страха. Потреба Недићеве владе за њиховим сузбијањем била је све већа како се ближио крај рата, као и напор да се утврди извор гласина и пронађе најбољи начин да се заустави њихово ширење.⁸ Уведена је строга контрола и цензура информација од стране окупаторских и домаћих власти. Константно је ометана фреквенција Радио-Лондона, а целокупна ситуација додатно је отежавана непоузданим вестима које су стизале са фронта. У једном од немачких упутстава за пропаганду из марта 1943. године помиње се склоност Срба да поверују „пропаганди шапутања“: „Српски народ верује у гласине и ревносно их шири даље, а одбацује као непријатељску пропаганду све што потиче од Немаца.“

У склопу анализе ширења гласина, осим званичних мера власти којима су гласине сузбијане, треба узети у обзир и пласирање гласина у народу од стране владиних пропагандиста како би се умањио утицај непријатељских гласина. Поменути појаву могли бисмо назвати „рат гласинама“. Ово је случај такозване „крне пропаганде“ када су преносиоци порука користили лажни идентитет и организовано ширили гласине. Посредовање је најчешће вршено дошаптавањем преко агената убачених међу становништво на

разне начине. Борба против дошаптавања почела је већ у време комесарске управе, под будним оком надлежних немачких власти. Београд је у то време био главни центар из кога су се шириле гласине, а према извештајима Одељења за државну безбедност није заостајало ни Ваљево. Главни извор обавештавања становништва и стална инспирација за стварање и ширење гласина, током читавог ратног периода, посебно у градовима, био је Радио-Лондон, коме је становништво поклањало више пажње него Радио-Москви и Слободној Југославији.

Комесарска управа је одмах по свом консолидовању увидела колику опасност има ширење атмосфере дезорганизованости и нерада на окупираној територији. Изузев отежаног снабдевања немачког управног апарата привредним производима и лоше прехране сеоског, а посебно градског становништва, долазило је до окупљања људи по кафанама и ширења разних непроверених или измишљених вести које су дестабилизовале ионако нестабилан систем управе. Комесар за Министарство народне привреде објавио је Наредбу у циљу сузбијања нерада у градовима, по варошима и селима, како би се онемогућило прекомерно ширење разних гласина и становници усмерили на продуктиван рад уместо да подривају „комесарску власт“. На удару су посебно били земљорадници којима је власт сугерисала обавезно обрађивање „сваког парчета земље“: „Земљорадници знајте, да сада није време празних разговора и преклапања већ доба узорног рада.“ Председницима градских и сеоских општина били су овлашћени за предузимање казненних мера према нерадницима и беспосличарима.⁹ Ипак, ширење гласина није могли бити заустављени. Пијаци биле једно од места на којима се одвијао сусрет села и града и посебно погодне за размену вести, с обзиром на ограничено кретање становника уз одређене дозволе за улазак и излазак из градова. Сусрети на пијаци били су прилика за међусобну размену информација између варошана и сељака о појединостима из живота.

Вест о нападу Немачке на Совјетски Савез 22. јуна 1941. године била је подстицај за разна нагађања о исходу рата и процене реалне снаге немачке војске. У народу се поново јавило уверење у могућност победе над Немачком и снагу Руса „који ће врло брзо изаћи на крај са Хитлером“. Према појединим сачуваним сведочанствима причало се и о дола-

7 Детаљније о проблематици гласина видети у: Ранковић Ј. Драгун, Свакодневни живот под окупацијом – искуство једног Београђанина 1941-1944, приредили Наташа Милићевић и Душан Никодијевић, Београд 2011.

8 Др Александар Стојановић и др Маријана Мравовић обрадили су у уводној студији монографије под називом Колаборационистичка штампа у Србији 1941-1944 проблематику информисања у тоталитарним друштвима и развој ратне пропаганде., Колаборационистичка штампа у Србији 1941-1944/ приредио др Александар Стојановић, Београд 2015, стр. 17-88.

9 Наредба комесара за Министарство народне привреде од 26. маја 1941. године, Војни архив (у даљем тексту ВА), група фондова Недићеве архиве (у даљем тексту група фондова Нда), К 60, бр. рег. 7/1-3.

ску руских и британских падобранаца и скором завршетку рата, а овакву врсту вести пласирали су углавном комунисти.¹⁰ У оваквој атмосфери причало се и о руском магнету огромне привлачне снаге који ће једним потезом уништити немачку авијацију.¹¹ Немачка антисовјетска пропаганда покушала је да овим гласинама о крају рата и совјетској надмоћи парира критиком совјетског поретка како би народ заплашила и пасивизирала, али у томе није постигла већи успех с обзиром на чињеницу да је просечан српски становник села био у великој мери необавештен о организацији совјетског друштва.

Једна од првих званичних мера домаћих власти за спречавање пропаганде дошаптавањем била је Обзнана управника града грађанима Београда о одржавању реда и о сузбијању неистинитих гласова.¹² Униформисани и цивилни органи Управе града Београда добили су овлашћење да казне сва лица “која настоје ширењем неистинитих гласова да наруше ред и мир“, ако је потребно и применом оружане силе. Одељење за државну заштиту Министарства унутрашњих послова било је задужено за сузбијање „фантастичних и алармантних вести о току рата између Немачке и Совјетске Русије.“¹³ Министарство унутрашњих послова је 2. јула 1941. године издало Наредбу (распис) свим средњим начелницима и жандармеријским станицама у земљи која садржи детаљна упутства за неутралисање утицаја непријатељске пропаганде.¹⁴ Средњим начелницима је сугерисано да одмах након пријема расписа организују све неопходне мере ради адекватног одговора на непријатељску пропаганду: састану се са председницима општина као

подређенима у ланцу управљања и упуте их у рад са виђењим домаћинима који су требали бити следећа инстанца у спровођењу контрапропаганде у директном контакту са народом.¹⁵ Милан Аћимовић у изјави објављеној у Новом времену говорио о карактеру непријатељске пропаганде називајући је „сиренском“ и упозоравајући становништво да мора онемогућити „све који раде противно народним интересима“.¹⁶

На основу појединих чланака могуће је дочарати слику „просечног шапача“ коју су домаће власти преносиле путем средства информисања народу. Центар шапачке пропаганде, према виђењу једног од новинара Новог времена, био је Београд из кога се она ширила даље по целој Србији.¹⁷ Аутор поменутог чланка навео је конкретне примере вршења ове пропаганде, чији су главни преносиоци: београдска господа, имућнији привредници, црноберзијаници. Посебно је издвојио фаворизоване чиновнике који током радног времена уз кафу препричавају „актуелне вести“ из земље и иностранства. Током најврелијих летњих дана 1941. године пуштене су вести о искључењу воде како би се дестабилизовао водоводни систем у потпуности. Вођена је и пропаганда у правцу угушивања националне свести. Поменуте су и гласине „о искрцавању непрегледних маса совјетских падобранаца, што је иначе врло лако извести, пошто се бољшевици држе чврсто на Дунаву, пошто су окупирани Београд, па и сам град Панчево...“.¹⁸

Одељење за државну заштиту сматрало је комунисте главним носиоцима непријатељске пропаганде. Сачуване су и детаљне анализе начина на који су комунисти вршили пропаганду, наравно кроз призму припадника комесарске и касније Недићеве владе. Власти су ширење „измишљених и лажних вести, вешто скројених и дотераних за припросту, лаковерну и наивну душу нашег народа“ виделе као први корак у психичкој припреми народних слојева за саботажу.

10 Зборник НОР-а, XII-1, стр. 181-182.

11 Г. Давидовић, М. Тимотијевић, Затамњена прошлост, Историја Равногораца чачанског краја 1941-1945, стр. 90.

12 Ново време, 25. јун 1941.

13 Извештај Министарства унутрашњих послова о општој ситуацији у земљи од 2. јула 1941. године, ВА, група фондова Нда, К 19, бр. рег. 3/2-2.

14 У наредби Милана Аћимовића коју је Одељење јавне безбедности доставило Одељењу за државну заштиту 12. јула 1941. године, под тачком 3. наводи се као основни задатак власти „да спречи и у корену угуши свако пијанчење и бекријање, нерад и ленствовање, туче и свађе, коцкање и неморал сваке врсте и да се са свима прекршитељима одмах и по закону најстрожије поступа, кажњавајући их осетним казнама затвора и принудним радом.“ У наведеном документу непријатељска пропаганда назива се „лажном, измишљеном, анационалном и опасном“, пропагандом због које могу страдати не само појединци, већ и њихове породице, читава села и градови., ВА, група фондова Нда, К 19, бр. рег. 39/1-1.

15 Наредба Милана Аћимовића средњим начелницима од 15. јула 1941. године.

16 Изјава Милана Аћимовића под насловом: „Недела извесног малог броја људи која се тешко могу осветити целом српском народу“, Ново време, 14. јул 1941.

17 Чланак „Улога саботера у политичком и привредном животу“, Ново време, 18. септембар 1941.

18 Чланак „Борба за рад и мир“, Ново време, 9. октобар 1941., У наставку борбе против непријатељских гласина, у чланку објављеном у Новом времену под насловом „Чињенице и ми“ јавности се презентују „реални“ подаци о стању на Источном фронту, како би се „залуђеном свету објаснило да Совјети заиста нису доспели већ-до Панчева“, Ново време, 9. октобар 1941.

Други корак у психичкој припреми био је растурање летака „са измишљеном и тенденциозном садржином“ у којима би се народ позивао на непослушност према полицијским и жандармеријским органима и на борбу против окупаторских власти.¹⁹ Управник града Београда Драги Јовановић донео је Обзнану којом се свако лице које подржава партизанску акцију на било који начин сматра кривим, а остали грађани дужни су да пријаве ова лица.²⁰ Председништво Министарског савета регулисало је сузбијање гласина и у редовима државних службеника већ поменутом Уредбом о уклањању национално непоузданих службеника из јавне службе. У оквиру ове уредбе постојао је део који се конкретно односи на уклањање из службе због „ширења лажних вести које ремете мир и уносе забуну“.²¹ Борба против ширења гласина на локалном нивоу наставила се затварањем кафана као главних места за окупљање становништва по селима и варошима. Недићева Наредба број 20. односи се на затварање сеоских кафана као „расадника из којих се шири неморал“ како би се сузбили пијанство, коцка и ленствовање.²² Недић је кафане пргласио „седиштима и својном партијских кортеша“, чије повећање доприноси претварању већине села у варошице у којима су сељаци одвајани од њива и породица постајали лаке мете за вршење пропаганде шапутањем. Поменутом наредбом затворена је већина кафана изузев друмских механа за одмор путника, а министар унутрашњих послова задужен је да установи која села имају заиста карактер варошице, а да остала која то нису поново прогласи селима. Управо су кафане као „места за тровање и разарање народног организма и његових моралних вредности“ биле препрека коју је требало уклонити како би се умањио утицај непријатељске пропаганде.

Ситуацију у Србији на крају 1941. и почетком 1942. године можда најбоље оцртава анонимно писмо, вероватно једног државног службеника, председнику владе (писмо је упућено Недићу почетком 1942. године).²³ Писмо је одличан пример начина на који су настајале и ширене гласине из разних извора и са разних страна. Аутор писма анализирао је ситуацију на територији окупираних Србије, проблеме са

недозвољеним преласком усташа преко границе, немачку подршку истима као и велики број избеглица који су активни припадници комунистичког покрета и крију се по српским селима у ужичком крају. У писму се помиње како је велики број бугарских војника, део Арнаута и Турака на Косову и део Црногораца био у дослуху са комунистима. Стању несигурности и конфузије становништва у окупираној Србији доприносила је и појачана активност Радио-Лондона. Комунисти су припремали нове акције на пролеће, а међу активним официрима било је прикривених комуниста.²⁴

Упркос свим напорима представника домаћих власти да сузбију ширење гласина, на основу записника са конференција које су чланови српске владе одржали са окружним начелницима током фебруара 1942. године, можемо закључити да је проблем био делимично решен. Константована је појачана активност непријатељске пропаганде у Београду и у појединим окрузима.²⁵ Као један од центара пропаганде дошаптавањем помиње се Ниш, као и Нишки, Лесковачки и део Крушевачког округа. На овим територијама био је присутан константан страх становништва услед свакодневних гласина о партизанској одмазди.²⁶ Извештаји Министарства унутрашњих послова у првим месецима 1942. године потврђују постојање поменуте атмосфере страха и несигурности у Србији. Комунисти су подржавали страх код лаковерног и необавештеног света о поновним немирима у пролеће, а код родољубивог дела народа пуштали су гласине о „Дражином устанку“.²⁷ На основу извештаја крагујевачког окружног начелника о општој ситуацији у округу у другој половини фебруара 1942. године можемо закључити да је шапачка пропаганда заиста узела замаха. Истиче се нагла промена расположења код немачке војске у овом округу након гласина о скоријем нападу комуниста. Приликом анализе расположења у народу крагујевачки окружни начелник истакао је већу наклоност према Дражином по-

²⁴ Исто.

²⁵ ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег 21/2, Записник са прве конференције чланова српске владе са окружним начелницима одржане 5. фебруара 1942. године: Излагање Драгог Јовановића.

²⁶ ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег 21/2, Записник са друге конференције чланова српске владе са окружним начелницима одржане 6. фебруара 1942. године: Излагање начелника Ч. Владеновића.

²⁷ ВА, група фондова Нда, К 20, бр. рег.11/3-1. У Народним новинама се у чланку под називом „Сваки на своје место“ осуђује интелигенција: учитељи, попови и економи као кривац за народно страдање коме треба забранити свако политичко деловање у народу, Народне новине, 28. јануар 1942.

¹⁹ ВА, група фондова Нда, К 29, бр. рег.14/2-12.

²⁰ У Нашој борби објављен је чланак под насловом „Смртна казна за комунистичке јатаке у Београду“ са текстом Обзнане, 14. децембар 1941.

²¹ ВА, група фондова Нда, К 1 А, бр. рег. 9/3-1.

²² Ново време, 7. децембар 1941.

²³ ВА, група фондова Нда, К 20, бр. рег. 19/7-1.

крету, као и ширење вести о његовој скорој акцији у овим областима. Такође, за преношење ових гласина он сматра кривим Београд и крагујевачку Радну службу која је преко својих водећих чланова, а они преко немачких локалних власти, указала Немцима да у Крагујевцу постоји бојазан од оружане акције Драже и комуниста.²⁸ У Наредби окружним начелницима од 3. марта 1942. године (коју је издао као заступник министра унутрашњих послова) председник владе захтевао је енергичну активност на нивоу округа и срезова ради коначног отклањања комунистичких и свих других сумњивих елемената и против ширења разних непроверених и алармантних вести.²⁹

Начелник Краљевачког округа Д. Маринковић је у извештају председнику владе о јавној безбедности и политичким приликама у округу поднетом 10. јуна 1942. године изнео низ компромитујућих оптужби на рачун бившег окружног начелника Милије Диковића. Према наводима ових оптужби Диковић је одржавао честе конференције са свештеником Обућином, бившим секретаром Радованом Браловићем и Момчилом Балићем, шефом одсека пропаганде у Краљеву. Маринковића су највише погодиле оптужбе на његов рачун, посебно гласине о томе да је припремио списак од стотину најугледнијих људи у Краљеву за таоце, као и да је спреман да исти уручи немачким властима уколико буде потребно. Маринковић је морао лично да разuverава забринуто становништво које је након ових гласина тражило објашњење, а потом је Балића удаљио са места шефа Одсека за пропаганду.³⁰ Средином јуна 1942. године, у склопу борбе против гласина објављен је плакат под насловом „Ко и даље упропашћава српски народ“, са потписом министра пошта, телеграфа и телефона Јосифа Костића. Министар је критиковао вести пласиране из Лондона о победи Драже Михаиловића над Недићевом војском и заробљавању 25.000 војника, као и гласине о исплати народу свих реквизиционих признаница које би Дража издавао ради издржавања његове војске.³¹

Борба домаћих власти против пропаганде дошаптавањем настављена је и током 1943. године уз обилато коришћење плаката, летака, објављивање прогласа намење-

них свим друштвеним слојевима. Ипак, страх од репресалија био је код становништва несмањен, што је условило даље прилажење покрету отпора. У ратно време лако се могло настрадати услед ширења и препричавања разних вести које су нарушавале кредибилитет српских и немачких власти. У пролеће 1943. године се масовно веровало у слом немачке државе, а поново су се шириле разне стварне или измишљене вести о победама савезника, посебно у унутрашњости Србије. Причало се о усташким злочиним, лешевима по Дунаву и Сави, а од стране представника власти су распрострарене вести да су Срби у лондонској влади запостављени и да су Хрвати надвладали. Истовремено са жељом за пропасти Немачке јачао је код богатијих становника страх од болшевизма. Такође, овај страх појавио се и код Срба националиста, као и револт према југословенској избегличкој влади која није успела да заштити српске националне интересе. Недић је сматрао опасним овакво бављење гласинама које би по њему утицало на поновно ангажовање страних сила на Балкану, избацавање страних агената и падобранаца, као и на даљу обест подривачких елемената према народу. Видео је решење проблема ширења гласина, односно делимичног уклањања носилаца ових активности у њиховом упућивању на обавезни рад у Немачку.³² Прво је требало сачинити спискове непожељних лица, потом их постепено и разним начинима уклонити из села и послати у Немачку. Општине су биле задужене да их снабдеју одећом, обућом и храном до збирне станице. Борба против дошаптавања није била транспарентна у свим случајевима. Наведено Недићево наређење било је упућено писменим путем само начелницима округа који су потом издавали усмена наређења за његово извршење начелницима срезова и председницима општина.³³

Истовремено је вођена контра пропаганда намењена стварању што негативније слике непријатеља у очима народа.³⁴ У плакату са Недићевим потписом упућеном „браћи Србима и сестрама Српкињама“ изразито је наглашен председников захтев народу да не нарушава мир и ред у земљи, а посебно „да одбаци све лажне гласове који желе

28 Извештај Окружног начелства округа Крагујевачког Одељењу за државну заштиту Министарства унутрашњих послова од 27. фебруара 1942. године.

29 ВА, група фондова Нда, К 60, бр. рег.16/1-1.

30 ВА, група фондова Нда, К 21, бр. рег.57/1-1.

31 Плакат „Ко и даље упропашћава српски народ“ од 14. јуна 1942. године.

32 У чланку објављеном у Обнови 21. септембра 1942. године говори се конкретно о упућивању на принудни рад.

33 ВА, група фондова Нда, К 20 А, бр.рег. 36/2-1.

34 Плакат „Бенерале Дражо, остави нас на миру!“ од 5. априла 1943. године.

да га одвуку у нову несрећу“.³⁵ Влада је придавала велику важност гласинама које би пуштене у правом тренутку могле прозроковати већу штету и утицати на јавно мњење које је било пријемчиво за разне утицаје и пријем различитих пропагандних садржаја, односно променљиво у својој неинформисаности. Тиме би били ометени или онемогућени за извесно време било какви покушаји преобликовања политичке свести код маса.³⁶

У другој половини 1943. године власти су и даље биле забринуте због ширења „друштвене епидемије“, односно шаптакче пропаганде која је погађала државне интересе. Настављено је са објављивањем упозорења народу и Недићевих наређења против ширења гласина. „Обнова“ и „Ново време“ објавиле су наређење председника владе против проношења лажних вести уз обавезну примену Уредбе о телесном кажњавању и јавно истицање имена криваца и њихове кривице.³⁷ Становништву је поручивано да не верује непријатељској, већ само пропаганди домаћих власти, заснованој на истини и на потреби генерала Недића да очува ред и мир на окупираној територији.³⁸

Иако су разлике у начину подношења окупације и животу становника под окупаторским режимом варирале од округа до округа, од града до града, поготово су драстичне биле разлике између села и града. Српско село је почетком 1944. године и даље било наклоњено четницима, док су у градовима, посебно и Београду постојале поларизације на прокомунистичке и пронемачке кругове уз мању подршку Дражином покрету. Почетак 1944. године донео је низ нових гласина о коначном поразу Немачке. Немачки извори из овог периода извештавају да су и они Срби који су радили у окупационом апарату били, како је забележио Георг Кисел, прикривено, а делом и отворено верни Краљу у коме су видели симбол заједнице која би се једног дана могла успоставити. Слично расположење владало је и према генералу Михаиловићу.³⁹ Почетком пролећа 1944. године када је савезничка авијација појачано дејствовала на немачке

положаје у Румунији и остатку Балкана почело је принудно спуштање америчких падобранаца и другог персонала који су углавном добијали помоћ од ЈВУО. Гласине о савезничкој победи и крају рата биле су поново актуелизоване. Међутим, било је и случајева да сељаци пријављују четнике Немцима (велики број извештаја команданта Топличког корпуса, потпуковника Милутина Радојевића, велики број становника на југу Србије подржавао је Косту Пећанца и често су за новчану награду проказивали четнике Немцима и Бугарима).⁴⁰ У Србији је било области у којима се причало о споразуму између четника и Недићеве администрације како би се становништво ослободило вишеструког потраживања.

Савезничко бомбардовање Ниша и Београда у априлу 1944. године било је повод за пропагандну кампању „Владе народног спаса“, а уз организовану пропаганду ширене су и разне вести. Пропаганду дошаптавањем и спекулисањем о победницима у рату и уређењу Србије након рата било је немогуће зауставити, тако да су власти покушале да је контролишу у извесној мери. У „Прогласу Владе народног спаса српском народу“ објављеном након бомбардовања посебан део односио се на саветовање народу да се свим средствима бори против гласина.⁴¹ Објављен је и „Проглас владиног комесара“ Драгог Јовановића у коме се становништво Београда и околних срезова уверава у способност српске владе да санира последице бомбардовања, али се поново апелује на становништво да не ремети ред и мир.⁴²

Током августа 1944. године ситуација на фронтима била је наклоњена савезницима, а уследиле су и промене на унутрашње политичком плану дела окупиране српске територије. „Влада народног спаса“ настојала је предузимањем низа мера да задржи контролу и супротстави се „најезди комунизма“: „Јер једнога дана, окупатор ће отићи из земље, али ће комунисти остати...“ Вршена је и припрема терена за немачко напуштање српске територије: „Окупатора, ако буде из било којих разлога почео да напушта земљу, нико не сме нападати нити узнемиравати“. Поново су активирани преки судови, на основу Уредбе о преким судовима од 16. септембра 1941. године.⁴³

35 Плакат „Браћо Срби и сестре Српкиње“ од 24. септембра 1943. године., плакат “Браћо Срби”, ВА, група фондова Нда, К 9, бр.рег.2/2-2.

36 Чланак “Судбина и опстанак наш зависи од нашег рада у будућности”, Наша борба, 1. март 1943.

37 „Наредба бр. 39 председника Министарског савета од 7. октобра 1943. године: „Не проносите лажне вести!“, Обнова, 8. октобар 1943. године; Ново време, 8. октобар 1943., стр. 3.

38 Обнова, 8. октобар 1943. године.

39 К. Николић, Страх и нада у Србији 1941-1944. године: свакодневни живот под окупацијом, Београд, 2002, стр. 240.

40 Исто, стр. 251.

41 ВА, група фондова Нда, К 9, бр. рег.42/1-1, „Проглас Владе народног спаса српском народу“, април 1944. године,

42 „Проглас владиног комесара“, 19. април 1944. године.

43 Наредбом председника српске владе од 31. августа 1944. године посебно је регулисана казна за пропаганду шапутањем., ВА, група фондова Нда, К 34, бр.рег. 7/3-4.

Постепена кулминација ситуације на фронтима и назирање скорог краја и победника у рату био је повод даљем ширењу гласова и разних вести о исходу рата и уређењу нове државе. Сеоско становништво је полако престајало да пружа помоћ четницима у храни и људству, а најбољи пример била је општа мобилизација коју је Врховна команда прогласила 1. септембра 1944. године. Становништво је на све начине покушавало да избегне мобилизацију. Према сведочанствима савременика родитељи мобилисаних војника су тражили да посете синове, а ове посете су негативно утицале на морал, посебно пред борбу. „Поред тога, међу њих се увлаче наши непријатељи који шире алармантне вести и убијају дух.“⁴⁴ Завршетком окупације српско становништво је већински пружило подршку партизанском покрету из чисто прагматичних разлога.

РЕЗИМЕ

Гласине и предсказања су као пропагандна појава имале важну улогу у Другом светском рату из разлога што је за њихово ширење постојала погодна клима условљена драматичним ратним збивањима и пуна предрасуда. Гласине су кружиле од човека до човека, од села до села, од града до града и стварале атмосферу несигурности и страха. Потреба Недићеве владе за њиховим сузбијањем била је све већа како се ближио крај рата, као и напор да се утврди извор гласина и пронађе најбољи начин да се заустави њихово ширење. Уведена је строга контрола и цензура информација од стране окупаторских и домаћих власти.

SUMMARY

“THE GOVERNMENT OF PUBLIC SALVATION”’S WORK ON SUPRESSING RUMOUR.

Rumours and ... were a very important phenomenon in World War II because there were right conditions for their spreading, caused by dramatic war occurrences and full of prejudice. Rumour was spread from one person to another, from village to village, from town to town, creating an atmosphere of insecurity and fear. Nedić’s government’s need to suppress them was increasing as the end of the war was approaching, and so was the need to determine their sources and find the best way to prevent them from spreading. Both the occupators and home government introduced harsh control and censorship.

44 ВА, група фондова ЈВуО, К 45, бр. рег. 4-9.

РАТНЕ ПРИЛИКЕ У ПОЖАРЕВЦУ И ОКОЛИНИ 1941-1944.

Сажетак: У раду се на основу извештаја окружних и средских начелника Округа и Среза пожаревачког из Војног архива и докумената Историјског архива Пожаревац, реконструишу ратне прилике у Пожаревцу и околини у периоду немачке окупације 1941-1944. године.

Кључне речи: Други светски рат, Влада Милана Недића, партизани, четници Дража Мхаиловић, колаборација, колаборационисти.

Ратна тензија у Краљевини Југославији, па и у Пожаревцу, уочљива је од самог почетка Другог светског рата. Тако се већ у другој половини октобра 1939. године, у локалној штампи често срећу наслови Како треба градити склониште од напада из ваздуха или Најбоље сте се одужили нашој Одбрани када о њој ништа не говорите... Ратна психоза расте и током 1940. године, када се по локалним новинама могу видети тумачења звукова сирена за опасност.¹ У фебруару 1941. председник Градског

Милутин Д. Милојковић, председник Градског поглаварства Пожаревац (ИАП)

1 Грађанин, 65/1939, 15, 97/1940.

поглаварства у Пожаревцу, Милутин Д. Милојковић, издаје Наредбу о припремама за пасивну заштиту и обезбеђење склоништа и замречења.²

Након потписивања капитулације у априлском рату, већ 18. априла 1941. године у Пожаревац улази немачка окупациона војска. За град и његове становнике то је значило више од хиљаду дана неизвесности, страха и наде да ће и томе доћи крај. Уз звуке лупања добоша којим су се најављивале немачке наредбе, протекле су четири године немачке окупације.³ Наредба команданта Пожаревац, Тихсена, објављена 19. априла 1941, обавестила је грађане Пожаревац да немачка војска преузима сву власт у граду и да се њена наређења морају безусловно извршавати. Команда места била је смештена у тадашњој згради Гимназије.⁴ Грађанима је било забрањено напуштање домова између 20 и 6 часова ујутро, у супротном следила је казна стрељањем. Часовници су од 21. априла прилагођени немачком времену - 1 час унапред. Сваки напад на немачке војнике био је кажњаван стрељањем, а исте казне следиле су за крађу, саботажу. Становништву је наређена моментална предаја оружја, у супротном је следила казна стрељањем. Војницима Југословенске војске наређено је јављање за 21. април и предаја опреме, пошто је југословенска држава безусловно капитулирала код ових ствари није више у питању својина југословенске државе, већ Немачко државно добро. По Немачком праву предвиђена је смртна казна за присвајање државне имовине, стајало је у наређењу немачке команде. Сви производни погони морали су одмах да наставе да раде. Осуђеници који су ослобођени за време рата или привремено пуштени морали су се пријавити Командантури места. Градско Поглаварство је морало да одреди комисију за утврђивање цена која ће

2 ИАП, 36 П I 1941/2.

3 Драган Богдановић-Буцић, Записи из окупираног Пожаревац, Пожаревац 1995, 3.

4 Данас је то Основна школа „Доситеј Обрадовић“

PLAN DER STADT POŽAREWATZ

MASSTAB 1:10000

LEGENDE:

- ① Amtsgebäude
- ② Kreis Kommandantur
- ③ Bürgermeisteramt
- ④ Gimnasium
- ⑤ Handelsakademie
- ⑥ Landwirtschaftliche Schule
- ⑦ Volksschule
- ⑧ Kirche
- ⑨ Kreis Krankenhaus
- ⑩ Zivil Krankenhaus
- ⑪ Mühle
- ⑫ Gießerei
- ⑬ Hotel
- ⑭ Tankpumpe
- ⑮ Frauenstrafanstalt

Einwohner:	serben	15033
	zigeuner	1939
	Flüchtlinge	1858

План Пожаревца из периода окупације (ИАП)

Проглас становништву Југославије главнокомандујућег немачке војске (ИАП)

мотрити да трговци не повећавају цене. Све цене су морале остати непромењене, у супротном могло је доћи до затварања радње, односно заплене робе. Градско поглаварство је било обавезно да образује чистачку колону која ће чистити улице и одржавати путеве. Грађанству је наређено да куће одржавају у чистоћи. Забрањено је и напуштање вароши, осим уз одобрење Месне команде у хитним случајевима. Затворене су јавне куће и стављене под лекарски надзор. Због бриге за своје војнике, окупатор је наредио берберима да своје алате за бријање немачких војника што брижљивије дезинфикују. Поглаварству је наређено да набави 15 радио апарата и достави их Месној команди, а до 21. априла достави списак свих занатлија...⁵ У циљу успостављања тоталне контроле на окупираној територији строго се водило рачуна о томе ко улази у град, па је власницима хотела и гостионица било наређено да морају попуњавати листе странаца – особа које узимају на стан са обавезом да их свакодневно предају Команди Места.⁶

Немачком окупационом поделом у априлу 1941. Пожаревац је био седиште крајскоманде бр. 378.⁷ Већ у децембру 1941. враћен је окружни административни систем и именовани су нови окружни начелници, а Пожаревац је поново постао центар Округа. За начелника Округа пожаревачког именован је Душан Јевтић, а његов помоћник био је Радомир Петровић, саветник у Министарству унутрашњих

дела. Јевтић је на тој дужности био до маја 1942. када га је заменио Милан Калабић дотадашњи окружни начелник у Крагујевцу.⁸ Калабић ће на том месту остати до почетка октобра 1942. када је заједно са још три окружна начелника ухапшен као сарадник покрета Драже Михаиловића и крајем године стрељан.⁹ Уместо њега је именован Драгољуб Маринковић, који ће на месту окружног начелника остати до краја окупације.¹⁰

Пожаревац је на почетку окупације имао 65.229 становника у 35 општина, али је убрзо, као и цео срез и округ, почео да се пуни избеглицама. На дан 18. јула 1941. у Срезу је већ било евидентирано 486 избеглица. Да би се предупредиле побуњеничке акције, немачке власти су из предострожности ухапсиле око 20 људи под оптужбом да су комунисти или сарадници комуниста, али је већи број њих одмах пуштен на слободу.¹¹ Комунистичке акције, према извештајима окружних власти огледале су се у већем обиму у извршењу разних дела, спаљивању општинских архива, убиствима и пљачкању. Локалне власти нису могле у потпуности да се носе са бунтовничким групама, јер према извештајима, у тим првим месецима окупације у Пожаре-

5 ИАП, Зб П I 1941/2

6 ИАП, Зб П I 1941/7, 9. мај 1941.

7 Драган Алексић, Привреда Србије..., 134.

8 Б. Петрановић, нав. дело, 462.

9 Драган Алексић, Србија под немачком окупацијом у другом светском рату. Особености окупационе управе, у: Ослобођење Београда 1944, Зборник радова, ИНИС, Београд 2010, 69-70.

10 ВА, НА, Извештаји окружног начелника 1941/42; С. Марковић, Стазама смелих, Пожаревац 1978, 223.

11 Извештај Начелства среза Пожаревачког, Војни архив (даље ВА), Недићева архива (даље НА), 28-4-5.

вац није био упућен ни један одред војске. Школе су по наређењу отпочеле рад, па се стварао привид нормалног живота вароши.¹²

Убрзо ће у Пожаревац бити упућене јаче снаге, четници Косте Пећанца под вођством војводе битољског Василија Карапашевића, одреди Љотићеваца и недићеваца, и други који су се с времена на време смењивали.¹³ Добровољачке одреде попуњавали су и грађани Пожареваца што је забележено у извештају окружног начелника, да се пријавило 300 грађана који су хтели да приступе добровољачким одредима.¹⁴

Чланови комунистичке организације током лета нису били мирни. Своје деловање су започели атентатом на судију Шебељског, паљењем жита у делу Пожареваца званом Меминац и атентатом на власника месаре у којој се снабдевала окупациона војска, Јохана Бингела.¹⁵ Због тога је у септембру 1941. године дошло до хапшења и одмазде од стране окупационих власти.¹⁶ У октобру 1941, због оптужби да су комунисти, убијена су тројица ученика Гимназије, а у новембру на градским улицама осванула су обешена тела тројице партизана од којих је један, Угрин Бранковић, био ученик Гимназије. Крајем исте године, о телеграфске бандере у Пожаревцу су обешена још шесторица људи због оптужби да су партизани.¹⁷

Око Пожареваца се током лета 1941. окупљала „шумска војска“ па је саобраћај према Петровцу, Кучеву, Великом Градишту и Свилајнцу био у прекиду.¹⁸ Активности комунистичких јединица сводиле су се углавном на спаљивање општинских архива, рушење мостова, пљачке.¹⁹ Због оружаних активности и небезбедних путева снабдевање Пожареваца је било отежано па је Начелство у споразуму са командантом немачке војске забранило сваку куповину намирница из Среза и приступило поновном нормирању цена

12 Извештај Начелства среза Пожаревачког, ВА, НА, 28-4-6; Слободанка Цветковић, Окупирана школа, у: Група аутора, Пожаревачка гимназија 1862-2012, Пожаревац, 2012, стр. 229.

13 С. Марковић, Стазама смелих – монографија народноослободилачког рата на подручју општине Пожаревац, Пожаревац 1979, стр. 42, 43, 83, 96, 97; У Пожаревцу је те прве окупационе године било око 250 Немаца, 150 жандарма и 500 недићеваца;

14 Извештај Начелства среза Пожаревачког, ВА, НА, 28-4-7.

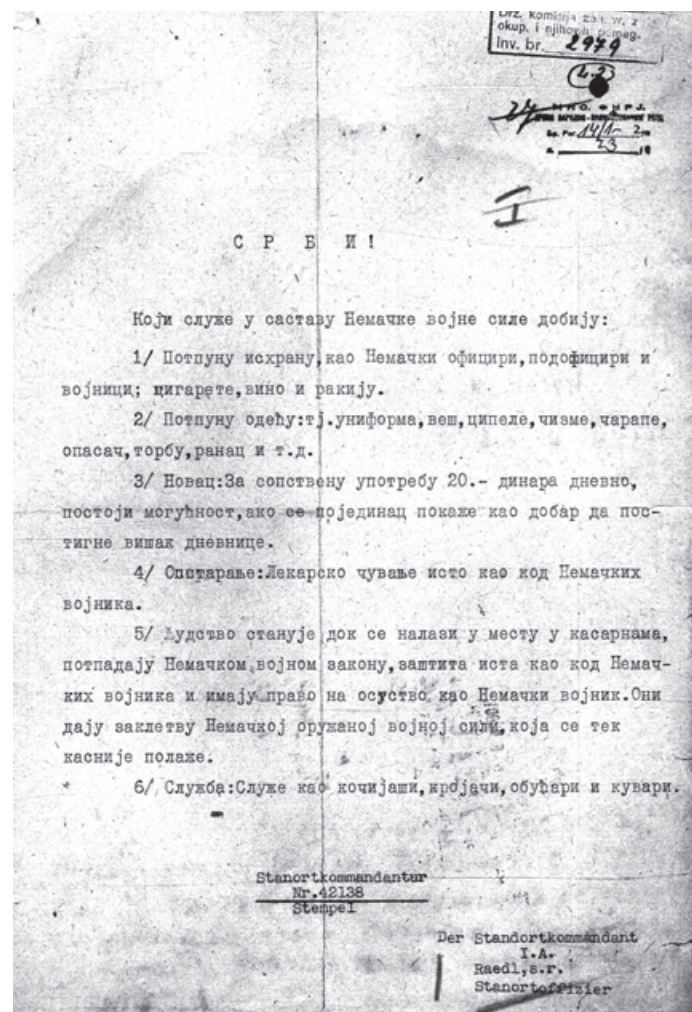
15 С. Марковић, н. д., 87, 90, 93, 102.

16 Исто, 99.

17 Исто, 124, 129.

18 Исто, 101.

19 Извештај Начелства среза Пожаревачког, ВА, НА, 28-4-7.

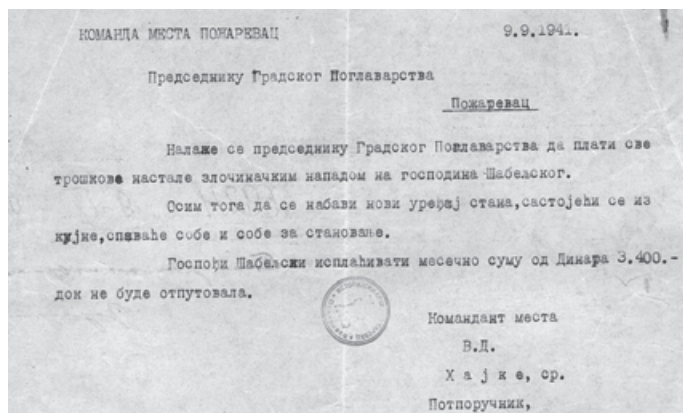

Позив Србима да се ставе у службу немачке војне силе (Војни архив)

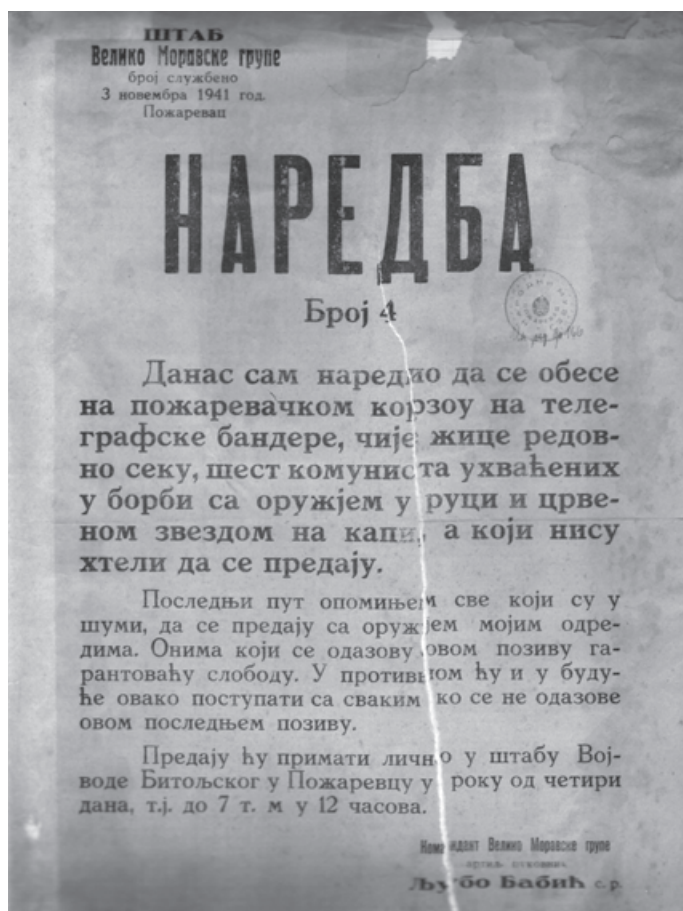
како би се спречило неконтролисано повећање и омогућило задовољење потреба становништва.²⁰

Доласком пролећа у читавом округу је поново дошло до већих активности различитих оружаних одреда, па је зато у пролеће 1942. године окружни начелник Душан Јевтић у свом извештају оценио да безбедност округа није онаква каква би требала да буде. Наводи у извештају и да се у појединим деловима округа налазе мање групе партизана од 3 до 30 људи које крстаре по округу. Вође тих одреда, према извештајима окружног начелника били су Драгиша Миладиновић из Кнежице са око 60 људи, Живојин Поповић учитељ из Раброва, који је према њиховим сазнањима био без војске, док је у селу Драговцу деловао Миша Ђурчија. Он је

20 Извештај Начелства среза Пожаревачког, ВА, НА, 28-4-7.

Налог председнику Градског поглаварства да исплати трошкове настале нападом на судију Шебељског (ИАП)

Наредба Команданта Велико Моравске групе, пуковника Љубе Бабића да се предају сви који су се одметнули у шуму (ИАП)

**Живојин Жика Поповић,
учитељ из Раброва,
један од партизанских
команданата у
пожаревачком крају,
погинуо 1944. године
(ИАП)**

у акцијама током фебруара 1942. и убијен, а део његових сабораца је ухваћен.²¹

Власти су подгревале атмосферу страха и несигурности. Као оруђе манипулације користили су како претње, тако и обећања. У прилог томе говори и податак да за конкурс расписан за питомце полицијске школе прво није било одзива, али када је народу објашњено и када му је истина саопштена у ком се циљу позивају младићи, видело је се да је схваћена потреба установљавања што бројнијег људства, обученог кроз курс за сузбијање комунизма па је одзив био далеко већи, око 700 пријављених младића.²²

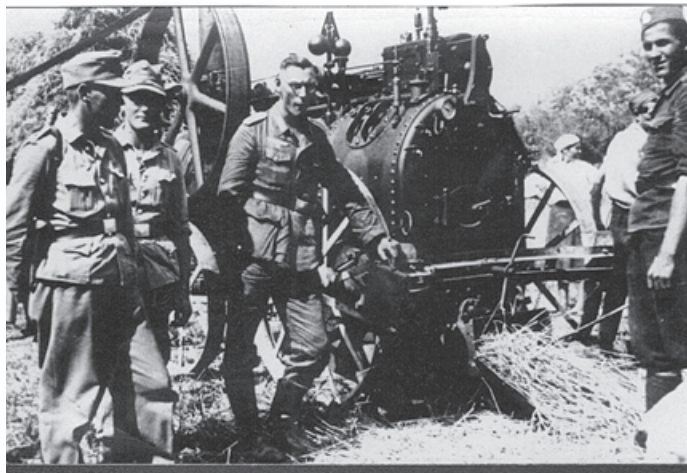
За сва недела и пљачке који су се догађали, оптуживали су комунисте. Припадност комунистичком покрету стално је проверавана код сумњивих појединаца, па је тако Предстојништво градске полиције у Пожаревцу у јуну 1942. известило окружног начелника о Милану Михаиловићу студенту права из Пожаревца, који је био у логору у Београду, Албуновић Живојину студенту хемије из Пожаревца за кога су тврдили да није комуниста и о Станковић Радмили, ученици шестог разреда Гимназије у Пожаревцу, родом из Петровца, да није комунисткиња већ да је млада и брбљива и као таква постала сумњива иако нема никакве везе са партизанима и комунистима.²³

У извештајима окружних начелника током 1942. наводи се потреба за већим бројем стражара и агената, извештава се о партизанским нападима у околини Пожаревца, ради се на сузбијању пропаганде из иностранства, нарочито из Москве и Лондона путем радио емисија. Говори се да је

21 Извештај окружног начелника у Пожаревцу, ВА, НА, 20-4-47.

22 Извештај окружног начелника у Пожаревцу, ВА, НА, 20-4-47.

23 Извештај Предстојништва градске полиције од 21. јуна 1942, ВА, НА, 139-1-2.

Вршидба у сарадњи домаћих колаборационих снага и немачке војске (ИАП)

расположење народа на страни Владе народног спаса, а да народ партизанске акције сматра штетним. Извештава се о повременим сукобима четничких одреда са органима СДС-а, као и о сукобима између партизана и четника. Власт је покушавала да репресивним мерама утиче на родитеље партизана. Родитељима су претили да ће бити интернирани, похватани, а судећи по извештајима, у неким случајевима је то уродило плодом, па су неки напуштали партизанске јединице и предавали се властима. Партизанске јединице у околини Пожаревца током 1942. предводили су Јован Шербановић, студент медицине из Лазнице, Живојин Поповић Уча, учитељ из Раброва, Бошко Вребалов, лекар из Београда, Сима Симић звани Кока, студент медицине из Ракинца, Миле Пљуца или Домаћин, кројачки радник из Пожаревца.²⁴

Осим ратних прилика, 1942. година била је и сушна, што је узроковало слаб род кукуруза, сунцокрета, соје, шећерне репе, поврћа и пшенице (род пшенице је износио око 480 кг по хектару). На све то, високи разрези немачких власти које је требало испоручити (нпр. само пшенице 800 вагона) и све већи број избеглица које је требало хранити, додатно су отежавали ситуацију.²⁵ Исхрана становништва нарочито у градским срединама, била је веома отежана, а код народа су се већ примећивали знаци неухрањености.²⁶ Све је то довело до све учесталијих крађа које су ригорозно кажњаване.²⁷ Народ је према речима окружних власти, посебно

24 Извештај окружног начелника за јун 1942, ВА, НА, 21-2-49.

25 Извештај окружног начелника за август 1942, ВА, НА 21-4-31.

26 Извештај окружног начелника за јул 1942, ВА, НА, 21-3-43.

27 Извештај окружног начелника за август 1942, ВА, НА 21-4-31.

Реквирирање стоке у корист немачке војске (ИАП)

тешко подносио обавезу кулука у руднику угља, углавном у пољопривредној сезони, о чему сведоче и извештаји окружних начелника.²⁸

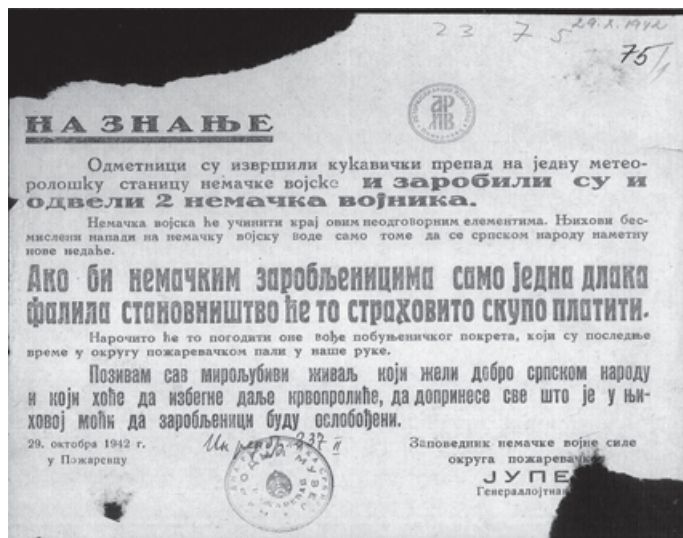
После смене Милана Калабића, за окружног начелника у јесен 1942. долази Драгољуб Маринковић.²⁹ Ситуација је што се безбедности тиче остала непромењена, око Пожаревца и у целом округу и даље су биле присутне групе партизана и четнички одреди, како легални, тако и нелегални. Пропаганда партизанских одреда била је све учесталија, на сеоским зградама често су освитали пропагандни леци са потписом команданта Народно-ослободилачког одреда за округ пожаревачки, Вељка Дугошевића. Партизани су позивали народ да се не покорава окупаторским властима као ни властима Недићеве владе, а општинским управама су издали наређење да у року од 10 дана поднесу оставке. Због њиховог деловања у извештајима се наводи да је народ био у страху од одмазде окупатора. Акцијом Недићевих власти, крајем 1942. године, убијен је један од партизанских вођа, Влада Милентијевић Ганди.³⁰

Четнички одреди су били активни у срезовима млавском, хомољском и деспотовачком, где су биле бригаде Богдана Прице, Јагоша Живковића и капетана Банковића, док је поручник Вујисић боравио у срезу моравском. Према извештајима окружних власти, они нису вршили никакве злочине, већ су показивали лојалност према српским и према немачким властима. Злочине према њиховим ин-

28 Извештај окружног начелника за јул 1942, ВА, НА, 21-3-43.

29 Саша Марковић, нав. дело, 223. Уместо Милана Калабића у октобру за окружног начелника долази Драгољуб Маринковић.

30 Извештај окружног начелника за децембар 1942, ВА, НА, 22-1-13.

Обавештење заповедника немачке војне силе округа пожаревачког, генераллајтнанта Јупеа, о нестанку двојице немачких војника и о одмазди ако се не врате (ИАП)

формацијама чинили су одметници четничких одреда који су као недисциплиновани морали да напусте своје одреде. Окружни начелник у својим извештајима оцењује да народ није расположен ни према четницима због одузимања хране, али и због хапшења од стране окупатора. У срезу Звишком организовао се Воја Јевремовић познатији као Воја Триброђанин, бивши војвода звишког четничког одреда, са око 200 четника.³¹

У октобру 1942. године Пожаревац и околину потресале су претње немачког команданта изазване заробљавањем два немачка војника. Ако би немачким заробљеницима само једна длака фалила становништво ће то страховито скупо платити. Нарочито ће то погодити оне вође побуњеничког покрета који су последње време у округу пожаревачком пали у наше руке. У децембру исте године наредба је још ригорознија ...ако се два припадника немачког ваздухопловства не врате до 15. децембра 1942. године биће стрељано за почетак 3 таоца и сваког трећег дана после 15. 12. 1942. даљих 3 таоца.³² У децембру 1942. године миниран је један мост на железничкој прузи Пожаревац-Петровац од стране четника Драже Михаиловића и оборени су телефонски стубови. Као одмазда, 15. децембра 1942. стрељано је 50 присталица Драже Михаиловића, стоји у обавештењу

31 Извештај окружног начелника, Пожаревац, за 1-15. јануара 1943, 1943.ВА, НА, 22-1-46.

32 ИАП, Зб П I 1942, На знање, заповедник немачке војне силе округа пожаревачког Јупе 29. октобра 1942. и 1.12.1942.

артиљеријског генерала Бадера, командујућег генерала и заповедника у Србији.³³

Комунистичка акција ни у месецу јануару 1943. није престала, мада није била ни активнија него ранијих месеци. Испољавала се у нападима на поједине општине, пљачкање општинских каса, паљење општинских архива, напада на приватне куће, убиства противника. У том тренутку према извештајима окружних власти Стигом су крстариле четири партизанске групе. Жика Поповић бивши учитељ из Раброва, вођа комуниста за округ пожаревачки и политички комесар за Источну Србију имао је одред од 20-25 људи. Јован Шербановић, студент медицине из Лазнице, именован је као одговоран за убиства и пљачке појединих лица и пљачку општина. Са њим је била група од 15-20 људи. Група Симе Симића студента из Ракинца, била је најактивнија у паљењу општинских архива и пљачкању општинских каса и бројала је 20 људи. Четврту групу предводио је Влада Милентијевић - Ганди бивши кројач из Пожареваца. Након убиства Гандија остаци његове групе прикључили су се Шербановићевој и Симићевој групи. Осим ових комунистичких банди разна зверства врше и неразоружани одбегли четници као и одбегли робијаши, стоји у извештајима окружног начелника.

У званичним извештајима стоји и да се акција одреда Драже Михаиловића током јануара 1943. почела ширити, као и да су они своје деловање управљали против органа СДС-а тако што су разоружавали стражаре и патроле, стражарске станице и одводили стражаре. Њихово најизраженије деловање било је у срезу Млавском. Постојале су четири групе четника које су предводили Богдан Прица, ваздухопловни наредник, Јагош Живковић, жандармеријски поручник са око 100 људи, затим капетан Банковић, који како се наводи, не чини никакве злочине и лојалан је окупаторима, а под командом има око 200 људи. Четврта група била је под командом поручника Вујичић или Вујисић, а имали су штаб на Бељаници и били су под командом Синеше Пазарца. Они осим партизана не дирају никога и не нападају органе Немачке војне силе. Народ гледа на њих рђаво због хране и због хапшења од стране окупатора, наводи окружни начелник у свом извештају. Активан је и Воја Триброђанин за кога се мислило да делује са Дражом Михаиловићем у срезу Звишком, и да је одговоран за разоружавање станица Српске државне страже. Њихове акције су, сматра окружни начелник, изазивале страх у народу који се због недеља која врше партизани и илегални

33 ИАП Зб П I 1942.

четници боји одмазде коју окупаторске власти предузимају као санкцију за извршење дела саботаже с једне стране, а с друге стране народ је заплашен од казне којом прете партизани и илегални четници у случају да извршавају наређења легалних власти.³⁴

Уз општу несигурност претила је и опасност од глади услед слабих резерви хране. Градско поглаварство у Пожаревцу је добијало два вагона хране недељно, односно по 200кг кукурзног хлеба по члану непроизвођача. Остало градско становништво у округу пожаревачком није било снабдевено у довољној мери. Сеоско сиромашно и неопроизвођачко становништво добијало је мање количине хране које нису биле довољне за нормалну и редовну исхрану.³⁵ Проблем је био и у снабдевању лековима, санитарским материјалом, животним намирницама и огревом. На срећу није било заразних болести и епидемија. У пожаревачком округу број избеглица је растао, па се на почетку 1943. попео на 8234.³⁶

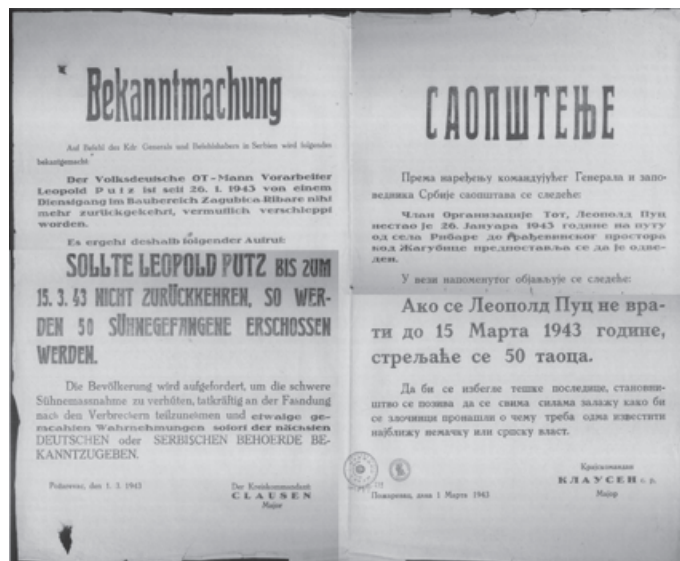
Пролеће 1943. је донело нова страдања за грађане Пожаревца. Због нестанка једног немачког возача, који се није вратио до 1. јануара 1943. стрељано је 50 комуниста и присталица Драже Михаиловића.³⁷ Комунистичка акција у току марта је била појачана нарочито у моравском и пожаревачком срезу где је већи број општина био онемогућен у раду јер су спаљене општинске архиве. Убијени су и председници појединих општина, а долазило је до убистава виђенијих грађана који су се својим ставом истакли против партизана. Вође партизанских јединица су и даље биле исте, само је уместо Гандија на челу његове групе био Драган Марковић. Поред њих активне су биле и четири четничке групе са укупно 2000 људи, а све под командом Синише Пазарца чији је штаб био на Бељаници, као и самостални четнички одред Воје Триброђанина. Према речима окружног начелника ове четничке групе нису до сада вршиле никакве злочине нити саботаже сем што гоне и убијају партизана и њихове симпатизере. Својом акцијом растерали су партизана из

34 Извештај окружног начелника за јануар 1943. године. ВА, НА, 22-2-15.

35 Слична је ситуација и у главном граду Београду, где је у фебруару 1942. године било само 6 дана када се могао набавити хлеб, а месо није могло ни једног дана. Порција хлеба је смањена са 400 на 265 грама дневно по глави, да би у јуну 1942. године пао на 230 грама, а у децембру свега 190. Видети у: Наташа Милићевић, Душан Никодијевић, Свакодневни живот под окупацијом 1941-1944, Искуство једног Београђанина, Београд 2011, 22.

36 Извештај окружног начелника за јануар 1943., ВА, НА, 22-2-15.

37 ИАП, Зб П II 1943.

Саопштење крајскоманданта Клаусена о одмазди због нестанка Леополда Пуца (ИАП)

планина и шума тако да су се партизани морали спустити у долине, где су наставили своју разорну акцију. Четници Воје Триброђанина, према информацијама власти су препоручивали народу ред и мир и лојално држање према окупаторској војсци. Ради уништења комунистичких банди и завођења реда у округу власти су у споразуму са немачким војним властима вршили припреме за радикално чишћење терена. Расположење народа према званичним властима било је у ставу ишчекивања ефикасних мера ради народне заштите. Народ се осећа незаштићен, из страга од освете извршују наређења терористичких банди. Осећа да га државна власт не може да заштити, почиње да губи веру у српску власт, мишљење је окружног начелника. Због опасности од оружаних одреда није се могла вршити пропаганда у народу, што је свакако доприносило губљењу поверења.³⁸

У марту 1943. је наређено да се на подручју града Пожаревца изврши поновно пријављивање становништва које живи стално на територији града. Пријаве су подносили носиоци домаћинства за себе и децу млађу од 14 година, мужеви за жене, а сви остали самостално, самци, ђаци и други.³⁹ Неизвесност је додатно подгрејала и претња крајскоманданта Клаусена, да ће због нестанка једног од чланова немачке организације ТОТ, Леополда Пуца, 26. јануара 1943, ако се он не врати до 15. марта, бити стрељано 50

38 Извештај окружног начелника за март 1943, ВА, НА, 22-6-28.

39 ИАП, Зб П II 1943.

талаца.⁴⁰ Желећи да спрече евентуалне оружане активности, поново је у априлу наређено свим власницима оружја да га испоруче Градском поглаварству. Казном стрељања претило се свима онима код којих би се након датог рока пронашло оружје.⁴¹

Акцијом окупатора и Недићеве власти током марта 1943. разбијена је група Драгана Марковића „Драже“, који је рањен и заробљен. Том приликом је ухапшена и Роксанда Ивановић, рођена Игњатовић учитељица, али и неколицина других партизана. Половином априла пронађен је и леш једног од партизанских вођа, Симе Симића. Због акција партизана од стране немачких војних власти почетком маја стрељано је 15 комуниста за одмазду због убиства председника општине и деловође у селу Вошановац.⁴²

Основни ангажман четника у наредном периоду постаје борба против партизана. Они пролазе кроз села, траже од сељака да им припремају храну, а народ саветују да поштује власт. На њиховом удару су били сви они које су сматрали сарадницима партизана, па су их ликвидирали.⁴³

Пролеће 1943. донело је довољно кише, али су земљорадници оскудевали у алатима и справама за обрађивање земљишта, у људској и сточној радној снази. Исхрана непроизвођачког становништва у округу и великог дела произвођачког становништва по селима била је тешка. Од 1. фебруара од власти се није добијала храна, а ушур из млинова, чија је расподела била у надлежности окружног начелства, ни издалека није могла да подмири потребе. Из срезова су у окружно начелство свакодневно стизали извештаји о смртним случајевима од глади. Испред начелства је свакодневно дефиловала маса која вапије за хлеб. Стање је утолико било лошије што је поново почео да расте број избеглица. Контрола цена од власти није давала одговарајуће резултате, јер због оружаных акција представници власти се нису усуђивали да излазе на терен, а то је давало простора за злоупотребе. Као мера власти дозвољена је слободна продаја за воће и поврће па је на тржишту било довољно те робе, али су цене биле 300-400% више него у претходној години.⁴⁴

40 ИАП, Зб П II 1943.

41 ИАП, Зб П II 1943.

42 Извештај окружног начелника за прву половину априла 1943, ВА, НА, 23-13.

43 Извештај окружног начелника за април 1943, ВА, НА, 22-8-25.

44 Извештај окружног начелника за мај 1943, ВА, НА, 23-2-20.

Страх, неизвесност, глад код народа, пушкарања у околини Пожаревца довели су до поштравања мера окупационих власти. Тако је 9. јуна у граду осванула Објава према наређењу Предстојништва Градске полиције да су сви посетиоци парка, шетачи и остала лица која се буду затекла у близини дивизије за време дизања и спуштања заставе, дужни да ово поздраве. Мушкрци су дужни да скину капе, а жене ако су у покрету да стану, а ако седе да устану. Непокоравање је било најстрожије кажњавано.⁴⁵ Истог датума је објава Крајскомандантуре у Пожаревцу која је садржала упутства за случај напада из ваздуха. На тавану сваке куће морало је да се припреми један или више џакова песка или земље, пијук, лопата, секире и сличне алатке до 15. јуна.⁴⁶ Због безбедности путева и страха од илегалних акција, Крајскомандантура у Пожаревцу је наредила да сви власници имања на путевима од Пожаревца према Београду, В. Грдишту, Петровцу и Кучеву морају до 25. јуна 1943. посећи са свог имања сво жбуње, 300 метара лево и десно од свих железничких пруга и путева, а ако то не уради сопственик, дужно је Градско поглаварство. Окупатору су били одговорни и једни и други.⁴⁷ Из јуна исте године је и наређење о заштити жетве председника Градског поглаварства Војислава Милосављевића⁴⁸ и Наредба крајскомандантуре и Житарске централе да сви произвођачи пшенице морају разрезане количине предати Одељењу за исхрану у Улици Синђелићевој у року од 24 часа од саопштења разреза.⁴⁹

Акције комуниста током лета 1943. биле су смањеног интензитета. Примећено је кретање комунистичких одреда у Пожаревачком и Млавском срезу. Изузев једног напада на немачке војнике крај Пожаревца, спаљивања једне општинске архиве и пљачке општинске касе у Набрђу, као и два мања сукоба са легалним органима српске оружане силе, сва друга кретања партизана свела су се, према информацијама окружних власти, на тражење хране. Кретали су се у групама од 3 до 5 људи. Главни вођа за цео Округ пожаревачки био је политички комесар Жика Поповић, бивши учитељ у Раброву. Због њиховог деловања у току августа дошло је у два маха до одмазде од стране немачких власти стрељањем комуниста и присталица Драже Михаиловића. За два убијена немачка војника и два рањена, стрељано је

45 ИАП, Зб П II 1943.

46 ИАП, Зб П II 1943.

47 ИАП, Зб П II 1943.

48 ИАП, Зб П II 1943.

49 ИАП, Зб П II 1943.

75 комуниста и 75 присталица Драже Михаиловића од којих 94 у Београду и 56 у Пожаревцу. За убиство председника општине у Средњеву убијено је још 10 комуниста, као и 10 за убијеног претседника општине Клење.

Извештаји окружних власти наводе да се штаб четничких јединица под командом Сенише Пазарца налазио на Бељаници, а одреди су били под командом мајора Николе Анђелковића, 60-70 људи, капетана Крсте Рончевића, око 60 људи, Воје Триброђанина, њих око 150, Јагоша Живковића од око 200 људи и капетана Банковића од 100 људи. Њихове акције биле су усмерене на гоњење и уништавање партизана и њихових јатака, али и других разбојника и лопова. Народ су саветовали на послушност властима. Илегални четници су избегавали сукоб са Немцима, али су се повремено сукобљавали са одредима СДС-а. Колaborационе власти су у сарадњи са немачким војним властима предузимале мере на уништавању, како комуниста, тако и илегалних четника, покушавајући да створе ред и мир у округу. Окружни начелник је наставио да врши пропаганду у народу у корист покорности окупатору. Иако су од почетка окупације грађанима забрањивали слушање радио програма, власти су у августу 1943. године одобрили да у округу може бити 50 радио апарата по јавним локалимa. На њима је могла да се слуша само београдска радио станица у сврху правилног оријентисања народа.⁵⁰

Суша током лета 1943. и велика штета на усевима постављала је питање опстанка становништва у зимским месецима. Пшеница којом се располагало подељена је непроизвођачком становништву, државним службеницима и избегличким породицама, 5кг по члану домаћинства, док су остали непроизвођачи из града добијали хлеб са пекарница. Потребне количине за расподелу обезбеђивало је окружно начелство од ушура. Немачким властима, које су прво морале да буду задовољене, у том тренутку је већ било испоручено 90% од разрезане количине пшенице.⁵¹

Главни задатак Недићеве власти постаје уништавање партизанских јединица. У томе су им помагали и илегални четници који партизане немилосрдно гоне и убијају. Партизани су се кретали у срезу пожаревачком и рамском, а њихове акције, осим паљења општинске архиве у Топоници, према званичним извештајима, свеле су се на тражење

хране. Процене окружних власти биле су да је од огромног броја паризана који су угрожавали јавну безбедност у овом округу остао само незнатан број, 10 до 15, док су остали побијени. Предводили су их Жика Поповић, Ђура Кеџман, Тоша Геометар и Божидар Димитријевић Коџица у срезу пожаревачком, док су у срезу звишком и голубачком били Велимир Дамјановић и Милоје Милојевић и Александар Трајковић звани „Саша“ у срезу млавском. Групе су бројале према проценама од 4 до 15 људи, а попуњаване су од партизана који су се пребацивали из суседних округа. Процена окружних власти била је да су због својих метода, партизани народу нанели многа зла и да их народ осуђује и ускраћује сваку помоћ.

Акције четника Драже Михаиловића спроводиле су групе мајора Николе Анђелковића, у срезу рамском, Крсте Рончевића у срезу голубачком, Воје Триброђанина, у срезу Звишком, група Јагоша Живковића у срезу млавском и у пожаревачком, група капетана Банковића. Групе су биле добро наоружане пушкама, пушкомитраљезима и бомбама, а бројале су од 50 до 200 људи. Углавном су народ и даље позивали на покорност и спровођење мера власти, као и на уништавање партизана и јатака. У извештајима окружног начелника бележи се као изузетак случај мајора Анђелковића у срезу рамском који је забрањивао испоруку жита окупатору и који је стрељан, али није јасно да ли је то био разлог његове ликвидације.⁵²

Пропаганда код народа се и даље спроводила, па је у Пожаревцу од 5-12. септембра 1943. одржана антикомунистичка изложба у просторијама Народне школе Вук Караџић. Иложбу су по наређењу посетили сви чиновници, ученици свих школа и чланови свих удружења, као и велики број грађана. У септембру 1943. је одржан и велики народни збор коме је према проценама власти присуствовало преко 2000 људи. Збор је отворио претседник општине пожаревачке Војислав Милосављевић, а говорили су бројни угледни грађани Пожаревца.⁵³

За предстојећу зиму (1943/1944), након прикупљања разрезане количине пшенице и предаје откупним фирма-

50 Извештај окружног начелника за прву половину августа 1943, ВА, НА, 23-8-30.

51 Извештај окружног начелника за прву половину августа 1943, ВА, НА, 23-8-30.

52 Извештај окружног начелника за септембар 1943. ВА, НА, 24-2-5.

53 На збору су говорили Драгиша Вујић пензионер, прота Драгутин Маринковић, Света Кузмановић апотекар, Милутин Милојевић бивши претседник општине, Стеван Стојановић земљорадник, Никола Јовановић адвокат, Милорад Атанацковић трговац, др Богдан Лазаревић, лекар и Милан Ничора студент технике, сви из Пожаревца и Живота Алексић, земљорадник из Трњана. Извештај окружног начелника за септембар 1943. ВА, НА, 24-2-5.

ма, преостале количине су подељене државним и самоуправним службеницима, с тим да им то буде за наредних седам до дванаест месеци. Снабдевене су и избеглице, као и пензионери који су добили помоћ од 15кг пшенице по члану породице са правом да се као и остали незбринуте произвођачи снабдевају хлебом из пекара. Снабдевање осталим намирницама било је веома тешко, посебно када је у питању маст, месо, млеко и сир. Ове намирнице су могле да се набаве само на црној берзи по огромним ценама, па су као такве биле неприступачне сиромашном свету и чиновницима.⁵⁴ Већ крајем 1942. године месечна чиновничка плата за обезбеђење намирница по стварним ценама могла је да задовољи само 10% потреба просечне породице. По реалним ценама, за подмиривање потреба требало је да плата буде бар три пута већа. Крајем 1943. године цене су порасле три до четири пута више од почетка окупације, па су за неке производе на илегалном тржишту биле и до 1600% скупље од прописаних.⁵⁵

Песимизам је полако захватао и локалне власти, па тако у октобру 1943. окружни начелник бележи да српске власти нису у могућности да заштите народну имовину и безбедност, да је народ препуштен сам себи и живи у великом страху, јер су органи СДС-а повучени са терена у Пожаревац и Велико Градиште. У Пожаревцу и у другим местима округа држали су се народни зборови у организацији колаборационе власти.⁵⁶

Поред акција четника и партизана, у јесен 1943. у Округу су присутни и бугарски одреди који су злостављали народ по селима. У извештајима окружног начелника се бележи и да су непозната наоружана лица 29. октобра опљачкала општинску касу у Трњану и однели 45.000 динара оставивши признаницу „Пожаревачки одред или варошки“ и наредивши да се више не долази у општину, нити да се врше ма какве дужности. Власти су сумњали да су то починили комунисти. Забележено је да су партизани одводили сељаке из села које су сматрали противницима. У Маљуревцу су четници од претседника општине тражили испоруку 3000кг кукуруза за потребе југословенске војске у отаџбини, а за неизвршење претила му је казна по четничком закону.⁵⁷

54 Извештај окружног начелника за септембар 1943, ВА, НА, 21-2-5.

55 Н. Милићевић, Д. Никодијевић, Свакодневни живот, 23-26.

56 Извештај окружног начелника за прву половину октобра 1943, ВА, НА, 24-3-4.

57 Извештај окружног начелника за прву половину новембра 1943, ВА, НА, 24-4-59

У народу се и даље под дириговањем немачких власти, од стране окружног начелника, водила пропаганда у корист Немаца. Грађанима су се делиле плакате и брошуре, показивале фотографије са ратишта. Народ се често могао видети код излога радњи где су биле истакнуте слике, посебно у пазарне дане у Пожаревцу. У организацији власти одржавали су се протестни зборови против изручивања српског народа болшевизму од стране англоамериканаца на конференцији у Москви. Из извештаја окружних начелника произилази да је народ на немачке акције гледао са одобравањем и да је видно и бурно реаговао против трговине српским животима. Окружни начелник сматра да је народ показао посебно интересовање приликом преузимања ресора министарства унутрашњих послова од стране Милана Недића видећи у томе гаранцију за што скорије побољшање прилика у Србији и консолидацију свих српских снага. Властима у Београду се преноси и да су сви службеници настојали да што боље одговоре својој патриотској и националној дужности у духу стремљења српске владе Народном спаса. Као награду за такво понашање, а због тешког материјалног положаја у коме се налазе, подељено им је по максималној цени на сваког члана породице по 50кг жита.⁵⁸ Трбало је народ умирити, спречити побуне. Пропаганда је зато врло активна, а референт Државне пропаганде за округ Пожаревачки Милош Аћимовић и Начелник среза Пожаревачког Милорад Мишић на зборовима које су организовали позивају сељаке на искрену и верну сарадњу са свима сарадницима владе ђенерала Недића и лојално држање према окупаторским властима. Објашњавајући ситуацију поводом образовања Титове владе, позивали су их на истрајну борбу против страних агитатора чији је главни циљ да са комунистичким бандама састављеним од белосветског олоша угрозе ред и мир у Србији и доведу у питање биолошки опстанак српског становништва.⁵⁹

Акције четника настављају се, према званичним извештајима власти, у бескомпромисном уништавању свега онога што је имало ма какве везе са партизанима. Из четничких редова су очишћени они који су били друге народности, а група Руса која је била у одреду Воје Триброђанина је ликвидирана. Четнике су водили капетан Кузмановић, са 80 људи, жандармеријски капетан Јагош Живковић, који је сада имао 250 људи, Крста Рончевић, са 60 људи, пот-

58 Извештај окружног начелника за прву половину новембра 1943, ВА, НА, 24-4-59.

59 Извештај окружног начелника за децембар 1943, ВА, НА, 25-1-6.

**Припадник четничких одреда
у униформи (ИАП)**

поручник Роглић, који је формирао засебан одред, затим одред капетана Синише Оцокољића (Синише Пазарца) који је био најбројнији и бројао је око 400-500 људи. Одред капетана Банковића имао је 150 људи, а одред поручника Бране Мргоде око 100 људи. Окружне власти врло повољно и са симпатијама су оцењивале њихово деловање, јер поред чишћења партизана и њихових симпатизера показали су тенденцију у конструктивном правцу за сарадњом са српским властима. Наводе да се народ због акције четника осећао безбедније, јер су одреди СДС-а, граничне страже и одреди градске страже били смештени у градским насељима, у Пожаревцу, Градишту и Петровцу, док ван ових места јавну безбедност одржавају ненаооружани сеоски стражари. Пропагандно предавање у овом периоду пред 2000 слушалаца у Пожаревцу одржао је Радомир Јовановић на тему „О безбедности, поретку и сузбијању комунизма“. Наводи се и да су присутни клицали мајци Србији, српском народу и генералу Недићу. У округу је у том тренутку било и 9301 избеглица, а у све већем броју су стизале нове.⁶⁰

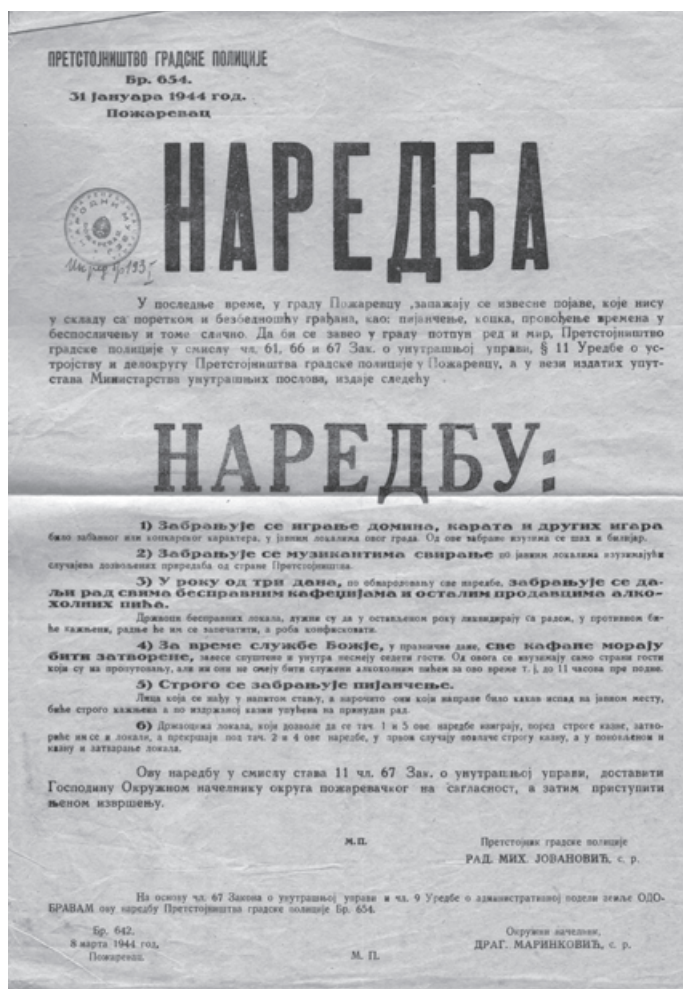
Акцијама четника током фебруара 1944. ухваћен је Велимир Дамјановић звани Ћата, који је након погибије Жике Поповића преузео команду његовим партизанским одре-

Пожаревачки партизански одред, септембар 1944 (ИАП)

дом. Ухваћена је и једна партизанка и ликвидирана једна група партизана. У граду Пожаревцу је спроведена истрага против комуниста која је резултирала хапшењима. Вера Милетић, која је ухваћена у Београду, била је доведена у Пожаревац и према извештајима власти, дала је потребне податке у вези са овом истрагом. Према проценама власти, четничким акцијама су комунистички одреди разбијени, а од њих су остале само мале групе од три до десет људи. Међутим, у исто време промењен је однос четника према окупаторској власти. Примећено је да су са њихове стране почели да се растурају летци у којима се отворено напада вођа Рајха. Пропаганда власти је зато била још активнија, у њу се укључују и поједини представници Цркве, па је тако у сали Гранд хотела у Пожаревцу одржано предавање на којем су говорили архијерејски намесник Добривоје Лучић и заменик старешине Окружног суда Миодраг Васић. Окружни начелник у свом извештају преноси да су ова предавања прекидана поклицима и одобравањима који су се на крају претворили у спонтано клицање Претседнику владе Ђенералу Недићу, српском народу и Србији. Такође се наводи да су ова предавања изазвала велику пажњу, па да су због великог броја оних који нису могли да уђу у салу Гранд хотела на улици инсталирали звучнике који су преносили предавања. Такође је у просторијама кафане Браничево

⁶⁰ Извештај за јануар 1944, ВА, НА, 24-4-8.

Наредба окружног начелника Драгољуба Маринковића из марта 1944. којом се забрањују појаве које нису у складу са поретком и безбедношћу грађана (ИАП)

одржано двосатно предавање Павла Никитовића васпитача Завода у Смедеревској Паланци за ученике виших разреда Гимназије и Трговачке академије са темом „Марксизам и подела рада“, а општу психозу која се створила, окружни начелник у свом извештају описује као антикомунистичку.⁶¹

Значајан је податак да у таквом једном времену страха, неизвесности и оскудице, окружни начелник Драгољуб Маринковић примећује извесне појаве које нису у складу са поретком и безбедношћу грађана: пијанчење, коцка, провођење времена у беспослицењу и слично. Зато је објављена наредба да се забрањује играње домина, карата и других

61 Извештај окружног начелника за фебруар 1944, ВА, НА, 25-3-31.

игара забавног или коцкарског карактера у јавни локалима овог града, осим шаха и билијара; забрањује се свирање музикантима по јавним локалима, осим дозвољених приредби; забрањује се рад бесправних кафеџијама; наређује се да за време службе божије у празничне дане све кафане морају бити затворене, завесе спуштене и унутра не смеју седети гости, осим страних на пропотовању, али им се не сме служити алкохол до 11 часова пре подне. Пијанчење је строго забрањено уз претњу принудног рада.⁶² Одмазде због комунистичких ликвидација су настављене, па је 19. јануара 1944. због убиства председника општине Салаковац стрељано 10 активних комуниста.⁶³

У септембру 1944. године Пожаревац су напали „шумци“, тј. четници који су ушли у град до самог центра града, 5. септембра 1944. Објава Крајскоманданта говори о томе да и поред дате часне речи једног вишег четничког официра, да се Пожаревац од њих неће напасти, четници су ипак извршили напад на град. Били су одбијени уз високе кржаве губитке. Грађани Пожареваца! Досад је живела немачка посада са вама у најбољем споразуму. Треба и даље тако да остане. Ви не смете помагати, да се терају ваши синови, од људи без савести и срца и са пуно погрешним схватањем ситуације, у готову смрт. На послетку, сваки ће народ да задеси оно, што му је предвидело провиђење. Ја као крајскомандант, жалим што је дошло до крвопролића. Но, борба је гарнизону наметнута, Ожалошћени су грађани и становници град ис српски народ. Крајскомандантура покушаће и поред тога да учини све да ублажи страдања вароши. Грађани Пожареваца, Слушајте наређења Крајскоманде! Немојте се без потребе задржавати на улицама! Затварајте прозоре! Помозите да се униште разбојници. Српски народ већ је доста крварио, крвопролиће треба једном да прстане. Генерал Дража Михаиловић и Српска влада не одобравају ову акцију, наводи се у саопштењу Крајскоманде.⁶⁴

Већ почетком октобра 1944. године, из Пожареваца се могла чути канонада топова. У Летопису Државне грађанске школе се наводи да је око 6 часова у јутро, 10. октобра, Пожаревац надлетала руска авијација за извиђање од правца села Лучице, где су већ биле руске трупе.⁶⁵ Руски бомбардери су бомбардовали немачке положаје, а том приликом

62 ИАП, ЗБ П II 1944.

63 ИАП, ЗБ П II 1944.

64 Датум објаве је 5.9.1944. Преузето из: Драган Богдановић Буџић, Записи из окупираног Пожареваца, 1995, 66-67.

65 Слободанка Цветковић, Окупирана школа, у: Пожаревачка гимназија 1862-2012, Пожаревац, 2012, 240.

SUMMARY

WAR OCCURENCES IN POŽAREVAC AND ITS SURROUNDINGS BETWEEN 1941 AND 1944.

A specific feature of the German occupation of Serbia in the Second World War is the fact that it was not only a usual war conflict between the occupator and the occupied, but also among the occupied themselves, a civil conflict, the conflict of politics and ideology. Požarevac and its surroundings – the district of Požarevac – are part of such a war story. According to the reports of the district and and the correspondence with police organs the state of safety, events and opportunities in Požarevac and have been reconstructed. The reports have also given the point of view of the collaborationist government on the Četnik and Partisan movements, the cooperation of the Četnik movement with Nedić's government, the attitude towards the occupators and the occupators' attitude towards the government and the people.

страдало је и нешто нашег живља.⁶⁶ Напад руске војске ишао је из села Лучице ка Пожаревцу. Немци су били опкољени, под сталним ударима руске артиљерије. Једини излаз из града, према Љубичеву и Морави, био је под сталном паљбом руских „каћуша“. Наредног дана, 15. октобра у јутро, сазнало се да је непријатељ напустио Пожаревац, око 2 часа после поноћи.⁶⁷

РЕЗИМЕ

Специфичност периода немачке окупације Србије у Другом светском рату је чињеница да то није био уобичајени ратни сукоб између окупатора и окупираних, већ сукоб и међу окупиранима, грађански сукоб, сукоб политике и идеологије. Пожаревац и његова околина – Пожаревачки округ део су ове ратне приче. На основу извештаја окружних и средњих начелника Министарству унутрашњих послова, преписке са полицијским органима реконструисано је стање безбедности, догађаји и прилике у Пожаревцу и околини. Такође, кроз извештаје је дат и угао гледања колаборационих власти на четнички и на партизански покрет, сарадњу четничког покрета са Недићевим властима, однос према окупатору, али и окупатора према властима и народу.

66 Д. Богдановић-Буцић, Записи из окупираних Пожареваца, 73, бележи да је 11. октобра 1944. у бомбардовању Пожареваца поред огромног броја Немаца погинуло и 49 становника Пожареваца, највише жена.

67 С. Цветковић, нав. дело, 240

ПОЧЕЦИ И ПРОБЛЕМИ УСПОСТАВЉАЊА НАСТАВЕ НА ФАКУЛТЕТУ ЛИКОВНИХ УМЕТНОСТИ У БЕОГРАДУ

Сажетак: У оквиру три документа која се чувају на Факултету ликовних уметности у Београду, указаћемо на проблеме које су имали студенти који су одмах после Другог светског рата уписали ову Академију, након што је она основана. Можемо рећи да су сви проблеми у одређеној мери решени, мада постоје неки недостаци који се и данас провлаче и које би било добро решити. Упркос свим тим проблемима, ФЛУ је опстао и даље и траје преко осамдесет година.

Кључне речи: Академија, настава, проблеми, министарство, наставни план

Пре Другог светског рата, 1937. године, настаје Академија ликовних уметности у Београду¹, коју су основали професори: Тома Росандић, Петар Добровић и Мило Милуновић.

За време Другог светског рата Академија се селила из својих простора (данашња зграда Рајићева 10, објект на Топличиним венацу 21, два спрата Коларчевог народног универзитета) у друге просторе (зграда Техничког факултета, Музеј кнеза Павла), да би у једном тренутку настава била попуно обустављена. Након завршетка рата, у пролеће 1944. године, после савезничког бомбардовања Београда, било је тешко поново успоставити наставу, посебно зато што Академија није имала своју зграду у којој би наставила рад. Године 1945., Мило Милуновић, као ректор Академије ликовних уметности пише Министарству просвете Србије, где наглашава да је зграда на Топличиним венцу оштећена, јер ју је окупатор, за време рата, користио за своје потребе.

Академија наставља ипак са дотадашњом праксом, наине и даље узима одређене просторе под закуп, јер је то једини начин да се настава одржи.

На ово се неопходно осврнути, пошто недостатак радних просторија са собом доноси и одређене потешкоће у настави, број студената је сведен на минимум, настава не

може бити адекватна у просторијама у којима нема довољно светлости и које нису намењене да буду атељеи и др.

Поред проблема са простором, појављују се и извесне недоумице у вези наставног плана. Наине у првих неколико година рада Академије ликовних уметности, наставни план је често мењан како би се дошло до образовног програма који би, пре свега, био најпогоднији за студенте. Овај наставни план наравно било је неопходно ускладити са проблемима простора које смо већ навели.

Како професори самостално нису могли да мењају наставни план, наставнички Савет Академије, у више наврата, обраћао се Министарству просвете са предлозима, тражећи одобрење за уношење промена у дотадашње начине извођења наставе.

У наставку ћемо размотрити неке од тих предлога и видети које је измене донела Академија.

***Факултет ликовних уметности, Београд**

НАРОДНА РЕПУБЛИКА СРБИЈА
АКАДЕМИЈА ЛИКОВНИХ УМЕТНОСТИ
Бр. 1021
4 јуни 1948
У БЕОГРАДУ
КОМИТЕТУ ЗА КУЛТУРУ И УМЕТНОСТ ПРИ ВЛАДИ ФНРЈ

У вези акта 3788 од 24. маја 1948 год. по предмету реорганизације ликовног школства (високе школе) достављамо наша следећа мишљења о приложеном предлогу:

1) Наставнички савет Академије ликовних уметности разматрајући предлог комитета о реорганизацији Академије, узимајући у обзир напомене о појединавању администрације и евентуално лакшем саобраћању између министарства односно комитета и школа, у принципу нема ништа против да у саставу академије буде као посебна школа и школа за примењену уметност. Али, пошто Наставничком савету није познат програм средње школе за примењену уметност, те се није упуштао у

¹ Истраживање обављено на Факултету ликовних уметности, Београд.

разматрање овог предложеног програма остављајући да то питање размотри форум који ће се бавити и питањем програма средње школе за примењену уметност. Исто тако Наставнички савет није расправљао о дужини трајања наставе у тој школи.

2)Разматрајући предлог за рад оних одељења која су до сада постојала на Академији Наставнички савет да наставнички одсек треба да почне са радом од првог семестра. У погледу програма потребно је оне који се налазе на сликарском, вајарском или графичком одсеку растеретити извесних предмета специфичнијих за наставнички одсек, да би се могли више посветити сликању, вајању или графици а исто тако код наставничког одсека форсирати више оне предмете који су потребнији за наставнике. Уколико би већ постојећи програм за наставнике требао мењати, наставнички савет ће на тражење доставити своје мишљење у том погледу.

Уколико би неко од студената у току студија показао више смисла за неки други одсек, он то може учинити као и на другим факултетима, исписавши се са једног да би прешао на други, полажући одговарајуће испите.

3)У питању броја часова Наставнички савет предлаже да слушаоцима III и IV године отсека сликарства и вајарства максимални број часова буде 36, како би се могли више посветити сликању и вајању, док би се извршан број предмета из ових година пребацио у I и II годину. Због тога Наставнички савет предлаже да се из плана отсека за сликарство обришу предмети: Писмо, Орнаментика, Слободна перспектива, да се Графичке дисциплине и Примењена графика слушају факултативно, а да се Нацртна геометрија и перспектива, уколико остају предмет, предају са најмањим бројем часова.

У Вајарском одсеку предлаже се избацавање предмета као и код сликара разматрајући да се ту могу брисати и Технологија и Обрада новина док би се требало оставити студентима да бирају између Обраде камена и обраде дрвета.

У Одсеку за Графику потребно је избацивати као предмете: Писмо, Орнаментика и Технологију.

Наставнички савет предлаже да се за све студенте који нису учили Руски језик уведе овај као обавезни предмет а за сликаре и вајаре и Архитектура.

Што се тиче припремног течаја наставнички савет је мишљења да би он требао да остане само за оне студенте који не долазе ни из једне школе.

По питању Специјалке Наставнички савет сматра да Специјалке треба да остану још за извршан..... Мајсторске школе не покажу практичне резултате, односно док он дефинитивно не формира ју.....

Смрт фашизму Слобода народу!

*Академија ликовних уметности
(Потпис)*

Овде се већ у првој тачки спомињене могућност школе за примењену уметност у оквиру Академије, која међутим никада није реализована. Даље се говори о реорганизацији, наставе, односно како студенте наставничког смера треба ослободити неких предмета који се тичу више уметничког смера и обрнуто, како би и једни и други имали више времена да се посвете позиву који су одабрали. Исто тако се предлаже и укидање појединих предмета (Писмо, Орнаментика, Слободна перспектива, Технологија и Обрада новина), за које се утврдило да нису неопходни одређеном смеру или да студентима тога смера одузимају време предвиђено за сликање, вајање и израду графика. Предлажу утврђивање Руског језика као обавезног предмета, а за вајаре и сликаре се предлаже да обавезан предмет буде Архитектура.

Припремни течај који је постојао пре пријемног испита, остаје и даље исти за све који желе да упишу Академију, али нису ишли ни у једну уметничку школу.

У задњем пасусу документа неке речи су нечитке тако да не можемо са сигурношћу тврдити на шта се тачно односио овај део који говори о Специјалкама.

***Факултет ликовних уметности, Београд**

НАРОДНА РЕПУБЛИКА СРБИЈА

АКАДЕМИЈА ЛИКОВНИХ УМЕТНОСТИ

Бр. 736

19-III-1949

У БЕОГРАДУ

МИНИСТАРСТВУ ПРОСВЕТЕ НР СРБИЈЕ

Одељење за уметничке школе и курсеве

Према телефонском тражењу достављамо вам извештај о бројном стању студената ове Академије и згради.

1)За пријемне испите на почетку зимског семестра пријавило се 132 кандидата али је због недостатка просторија примљено свега 28.

На почетку летњег семестра у припремни течај уписано је 24 кандидата.

На Сликарском одсеку уписано је 83 студента.

На вајарски отсек уписано је 32 студента, и

На Графички отсек уписано је 5 студената.

На Специјални течај сликарски уписано је 8 студената

На “ “ вајарски “ “ 3 студента

На “ “ графички “ “ 2 “

2) Студенти су по класама распоређени овако:

Припремни течај ради у једној класи и у једном претсобљу. према бројном стању Припремног течаја за несметан и правилан рад било би потребно да имамо бар још једну велику класу. Са овим бројем смештеним у ове просторије студенти су толико натрпани да немају места ни да се окрену а о неком правилном и систематском раду неможе бити ни говора.

Прва и друга година Сликашког и Графичког отсека смештене су у две класе и једном малом претсобљу. И овде је ситуација иста као и у припремном течају.

Студенти треће и четврте године-сликари, смештени су у 6 малих класа од којих је једна на тавану, без зидова, облепљени хартијом и у којој преко зиме не може радити због хладноће а преко лета због велике топлоте. Графичари су смештени у једној класи а вајари у четири класе. Код вајара ситуација у погледу смештаја није ни мало боља, ако не гора, него код сликара.

Специјални течај вајарског отсека смештен је у једној малој класи док су студенти Специјалке-сликари смештени у једној класи на Академији и у четири атељеа на палати Руинионе, које су студенти добили од I Реона на своје име, те им ми плаћамо кирију, осветљење, огрев и воду.

Академија је смештена у Рајићевој бр. 10/1 и на Топличином Венцу бр. 21. Просторије су прављене за приватан стан тако да ниједна нема ни једног услова потребног за атељерски рад. Због рђаве светлости мора се употребљавати електрично осветљење преко целога дана, што ипак не задовољава наставу, а троше се огромне суме новца на то. Због тога што су мале просторије, Вечерњи акт одржава се у девет класа, што значи да се у девет учионица ложи, гори светло, плаћа модел. када би располагали са великом просторијом, Вечерњи акт би се према броју студената, могао одржавати у две просторије.

За теориске предмете немамо уопште просторија тако да се часови одржавају у канцеларији или библиоте-

ци. Уколико се држи час у класи то време студенти одговарајуће класе не могу да употребе на сликање.

Под оваквим условима апсолутно је немогуће правилно спровести наставни програм и постићи неки успех. У интересу је правилног развоја студената да се питање зидања зграде Академије одмах реши пошто је то једино решење које би у нашим условима могли да поправи ситуацију.

На крају напомињем да су нам радионице за гипс и камен смештене у малим и неподесним просторијама, да за радионицу за Фреско немамо уопште просторија, да за технолошки кабинет нема уопште просторија а према новом Наставном плану требали би да формирамо и радионицу за дрво. Исто тако Народна студентска омладина уопште нема своје просторије што није случај ни на једном факултету односно високој школи.

Иако се улажу велики напори да би се колико толико омогућили хигијенски услови за рад ипак је то немогуће у овако скученим просторијама са наведеним бројем студената.

Моли се министарство просвете да ово питање узме у разматрања и помогне да се оно реши.

Смрт фашизму- Слобода нардоду!

Секретар Академије ликовних уметности

Потпис

(Живојин Муњић)

У овом документу из 1949. Академија се обраћа Министарству Просвете НР Србије, где наводи управо проблем који смо нагласили на почетку, а то је недостатак простора. Међутим овде можемо видети да је број студената морао бити смањен због недостатка места за рад. Из приложеног можемо видети да су неки студенти смештени на таванским просторијама, које су „адаптиране“ за наставу, а други у два стана која су изнајмљена, било како било, ниједан од тих простора свакако није намењен да буде атеље, тако да се и сами студенти суочавају са доста проблема при раду. Недостатак места за рад пре свега, недостатак светла или превише вештачког светла, итд.

***Факултет ликовних уметности, Београд**

НАРОДНА РЕПУБЛИКА СРБИЈА

АКАДЕМИЈА ЛИКОВНИХ УМЕТНОСТИ

Бр. 802

5-IV-1949. год.

У БЕОГРАДУ

МИНИСТАРСТВУ ПРОСВЕТЕ НР СРБИЈЕ
ОДЕЉЕЊЕ ЗА УМЕТНИЧКЕ ШКОЛЕ И КУРСЕВЕ
БЕОГРАД

У вези вашег тражења број 19929 од 2- IV-1949 године, достављамо одговор Наставничког савета Академије ликовних уметности.

1/У принципу Наставнички савет се слаже да наставни план по коме се сада ради остане и даље на снази. Али, с обзиром да је недовољан број часова главних предмета /3 дневно/Савет предлаже да се изврши измена у броју предмета и у броју часова тако да главни предмети/цртање, вајање и сликање/буду заступљени недељно просечно са 22 часа и да се уведе као нов предмет руски језик, чију неопходност за студенте није потребно ни доказивати с обзиром на потребе у литератури и животу. Да би се ово извело Савет предлаже следећу измену:

Сликари:

а) Да Технологију слушају у III и IV години што ће им бити сасвим довољно за савлађивање материје повезано је са почетком сликања.

б) Да се Орнаментика и Писмо потпуно избаце као предмет, што је образложено нашим ранијим предлогом.

в) Да се Графика слуша факултативно. што се у пракси показало као боље, што смо раније детаљно образложили.

г) Примењено сликарство да се брише као предмет

д) Архитектура и сликарство да се укину као предмет с тим, да се основни елементи Архитектуре пређу у оквиру предмета-Наука о стиловима, у припремном течају.

Вајари:

Да се укину предмети: Орнаментика и Писмо, Технологија обраде новина; обрада дрвета и Архитектура и пластика из разлога наведених као и код сликарства аи у ранијим нашим образложењима.

Графика: да се избаце предмети: Орнаментика, Примењена графика и Историја графике а Технологија да се слуша само у IV години.

Овим би се постигло то, да се студенти највише времена посвете своје стручном раду а у исто време да слушају и педагошку групу предмета је-

Што се тиче Наставног програма, он је у основној линији правилно идејно постављен и преко њега се на-

стоји да се изграде студенти у духу социјалистичког реализма. Само програми у разради нису идејно координирани, пошто сваки предмет захтева специјалну студију а ми смо се до сада углавном борили за уздизање стручних наставника, који би могли да обављају чисто стручни део посла, као специфичним делом наставе, док кроз састанке Наставника тек отпочињемо да обухватамо поједине предмете у вези са савременим наставним проблемима.

У вези са тим мораће се повести рачуна о специфичности школе као и о идејном и о методском правилнијем постављању и координацији програма појединих предмета.

2) Ниједан наставник теориских предмета нема свог уџбеника. За Нацртну геометрију служе се уџбеником за средње техничке школе, који, који по мишљењу наставника задовољава у стручном погледу. За наставу педагогике служе се уџбеником студената ВПШ. За Технологију немају уџбеника већ хватају прикљешке. Професор Дучев ради на припреми једном уџбеника из Анатомије, али је овај посао у припремној фази и нема изгледа да ће скоро бити завршен.

О методској и идејној страни уџбеника не може се ни говорити кад они фактички не постоје.

Наставнички савет је мишљења да би се могли написати јединствени уџбеници за: 1) Анатомију 2) Архитектуру 3) Педагогику 4) Историју уметности 5) Технологију 6) Нацртну геометрију.

3) Главне тешкоће у извођењу наставног програма: Недостатак просторија, недостатак учила, недовољан број стручних књига у библиотеци као и недостатак материјала за сликаре, вајаре и графичаре. Такође је недостатак и недовољна идејна координација у разради појединих предмета која је гор епоменута. Распоред часова састављен је према новом Наставном плану, узимајући у обзир све услов епод којима се ради (недостатак просторија, недовољан наставни кадар и др.) и по њему се поступа. План лекција из теориских предмета разрађује се према привременом програму (на основу новог наставног плана) за предавања из историје уметности служимо се пројекционим апаратом УЛУС-ове зграде.

4) У основним линијама Наставни програм идејно је правилно постављен и Наставнички савет као целина готов је да се заложи да се правилно и спроведе. Тенденција је програма да се расчисти са формалистичким схва-

тањима уметности и да се крене одлучно на пут социјалистичког реализма. Нажалост, из објективних разлога овај програм и поред најбоље воље не може да се спроведе у пуној мери.

5) У основи Наставнички савет сматра да је подела на сликарски, вајарски и графички отсек правилно постављена и да се ту не би имало шта мењати. У раду сликарског отсека осећа се нај већа оскудица у сликарском материјалу (платно, боје, хартија, оловке и др.) Код вајара се осећа нај већи недостатак за припреме арматура док графичари оскудевају у графичком материјалу. Велику тешкоћу за ова три отсека претставља питање ангажовања модела који, пошто не могу да добију индустријске карте због привремености посла, напуштају посао и тиме ометају редован рад.

6) До сада је издат само један део скрипата Историје Уметности, пошто наставник Историје уметности поступним проналажењем материјала даје и скрипте на штампање. Издата скрипта углавном стручно задовољавају а наставник настоји да историске догађаје правилно и идејно протумачи. Дефинитиван суд о овим скриптама моћи ће се дати тек кад буду у целини издате.

Професор Технологије припремио је материјал али га није дао студентима за штампање скрипата пошто мисли да штампа књигу. До сада нико од наставника ове Академије није прегледао ову књигу.

На крају напомињемо да наставнички савет сматра да је и 22 часа недељно сликања, вајања односно графика мало и да би требало настојати да се на неки начин направи такав план по коме би ови предмети били заступљени са 24 часа недељно.

Смрт фашизму- Слобода народу!

Секретар Академије ликовних уметности

Муњић Живојин

Иако је овај документ писан годину дана касније у односу на први који смо изнели Академија се поново враћа на предлог за укидање појединих предмета на смеровима. Нови проблем који овде настаје јесте недостатак уџбеника или боље речено непостојање уџбеника за поједине теоријске предмете. Наводи се да наставник историје уметности има скрипту која је задовољавајућа, али настоји да напише уџбеник, међутим не можемо са сигурношћу знати да ли је он у томе заиста и успео.

Неки од ових проблема су решени, наиме установљен је наставни план 1951. године, који је био у употреби све до 1978. када је усвојен нови наставни план, питање уџбеника је решено. Питање простора је решено, али то није урађено коначно, наиме Академија/Факултет ликовних уметности и даље нема своју зграду, иако су покушавали више пута да купе плац и започну са градњом, тако да студенти овог Факултета и даље имају сличне проблеме као и прве генерације које су студирале.

РЕЗИМЕ

Факултет ликовних уметности у Београду, односно тадашња Академија, настаје пре Другог светског рата, пре свега захваљујући тројици уметника: Петру Добровићу, Милу Милуновићу и Томи Росандићу. Проблеми са којима су се сусрели њих тројица провлаче се и данас.

Документа која смо навели, настала су десетак година касније у односу на оснивање Академије, међутим ту можемо видети, да имају проблема са простором, пошто ова образовна установа није поседовала своју зграду, већ је одређене просторије добијала под закуп. Тренутно је ситуација нешто боља, како Факултет ликовних уметности има одређене просторије које може да користи, али и даље нема зграду, која би била пројектована за овакав уметнички факултет и његове потребе.

Поред тога имали су у почетку проблема са „одговарајућим“ наставним планом. Многе предмете су избацивали из наставног плана, а друге додавали, како би студентима омогућили да се баве превасходно оним смером који су одабрали. Посебно су се залагали да наставнички смер ослободе одређених више практичних предмета, а остале смерове да ослободе наставничких предмета.

Осим недостатка одговарајућег простора и трагања за наставним планом који би био најпогоднији за студенте, Академија се истовремено сусретала са проблемом недостатка материјала. Наиме студентима је недостајало материјала на којима би радили, а како из једног документа видимо и одговарајућих уџбеника није било довољно или их није било уопште.

Иако су се неки од ових проблема задржали, Академија је ипак опстала и наредне године слави осамдесет година

постојања. За овакав развој догађаја можемо превасходно захвалити првим професорима Академије, који су осим своје опреме у ову установу уложили свој труд и пре свега упорност да опстану упркос свим потешкоћама. Током године су покушавали да реше један по један проблем, макар оно што је у њиховој моћи. Донели су наставни план 1951. године који није мењан до 1978., потом су набавили одређена наставна средства, неопходна за функционисање наставе, а нека од њих се и данас користе. Једино у чему нису успели је изградња зграде факултета, али се надамо да ће тај проблем бити решен у будућности.

lems have remained, the Academy has still survived and next year it is celebrating 80 years of existence. The first teachers at the Academy deserve the most ... for such a course of events, because, they had invested their equipment but, more importantly, their hard work and willingness to persist in spite of all obstacles. Over the years they tried to solve one problem at a time, as much as they could. (to their....) In 1951, they set up a curriculum which was not changed until 1978, after which they provided some teaching material necessary for the classes, some of which are still in use nowadays. The only thing they did not succeed was the Faculty building, but we hope that this problem will be solved in the future.

SUMMARY

THE BEGINNINGS OF CLASSES AT THE FACULTY OF FINE ARTS IN BELGRADE AND ISSUES ENCOUNTERED.

The Faculty of Fine Arts in Belgrade, i.e. the then-called Academy, was founded before the Second World War, mainly due to Petar Dobrović, Milo Milunović and Toma Rosandić. The problems that these three artists had encountered continue to exist today. The documents cited in this paper date back ten years after this educational institution had been founded, however they show that they had a space problem, because the Academy did not have its own building but was renting certain rooms. The current situation is somewhat better, because the Faculty of Fine Arts can use certain spaces, but it still does not have its own building projected specially for such and artistic faculty and meeting its needs.

In addition, in the beginning they had a problem with the „appropriate“ curriculum. Many subjects were excluded from it and others were added, so that students could work primarily on the fields that they had chosen. They were especially adamant about excluding certain practical subjects from the teacher training department, and free other students from teacher training subjects. In addition to the lack of appropriate space and the search of the most appropriate curriculum, the Academy simultaneously dealt with the lack of material. The students needed the materials to work on and, according to one document, they also did not have enough – or, sometimes, any – coursebooks. Even though some of these prob-

Минић Рената
Стокић Миланка
Народна Библиотека „Илија М. Петровић“ Пожаревац
Република Србија

UDK: 050ШКОЛСКИ ЖИВОТ“1988/1990“
014.3ШКОЛСКИ ЖИВОТ“1988/1990“

ЧАСОПИС „ШКОЛСКИ ЖИВОТ“

Сажетак: *Школски живот* је стручни часопис за праћење и унапређење васпитања и образовања који је излазио у Пожаревцу у периоду од 1988-1990. године. Био је намењен првенствено просветним радницима некадашње Југославије, али је био отворен и за остала питања везана за ову друштвену делатност. Уређивачки одбор часописа је настојао да часопис буде оригиналан по садржини, актуелан и користан и да окупи што већи број сарадника – просветних радника који су желели да пишу и раде на унапређењу своје струке и на методичком решавању школских проблема. Овај часопис је од велике вредности за историчаре, педагоге и научне истраживаче, јер представља сведочење залагања и културно-просветно-едукативног рада једног краја и људи који живе и раде у њему.

Кључне речи: Новине, часописи, образовање, култура, школа.

Школски живот: часопис за праћење и унапређење васпитања и образовања, је школски часопис, који је излазио у периоду од 1988-1990. године и био је намењен првенствено просветним радницима некадашње Југославије, али је тематски био отворен и за друге теме из друштвених делатности. Уредништво часописа чинили су: Славко Деспотовић, Радиша Ђорђевић, Миодраг Лазић, др Ђорђе Лекић, Миленко Матејић, Цветко Петровић и Радомир Радовановић. Главни и одговорни уредник био је Миодраг М. Лазић¹, просветни радник, који се упоредо бавио писањем стручне педагошке литературе, поезије и прозе. У току своје просветне каријере, Лазић је био и рецензент бројних уџбеника намењених ученицима основних и средњих школа, књига из завичајне литературе и из књижевности. Написао је оријентационе распореде наставног градива српског језика и књижевности са методичко-дидактичким упутствима Аутор је великог броја тестова за прове-

ру ученичких знања језика и књижевности у основним и средњим школама. Био је активни члан уредништва дечјих листова: *Бамби*, *Мали Бамби*, *Дечје новине*, *Кекец*, *Пионир*, *Реч младих*, *Наша школа*, *Сунце*, *Моравка*, *Млавске новине*. Написао је књигу *Кроз Србију и Црну Гору заједно са др Слободаном Ристановићем*², као и неколико монографија школа нашег краја. Објавио је осам књига лектира за ученике свих разреда основних школа.

Објективни повод за излагање овог часописа, према речима уредништва, јесте педагошко наслеђе, традиција јавне речи и просветних гласила овог краја и дугогодишња успешна сарадња са школама. Уређивачки одбор часописа је настојао да часопис буде оригиналан по садржини, актуелан и користан и да окупи што већи број сарадника – просветних радника који су желели да пишу и раде на унапређењу своје струке и на методичком решавању школских проблема. Часопис садржи рубрике о друштвеним и педагошким актуелностима, савременој настави, педагошким трибинама, јубилејима и годишњицама. Свака од рубрика има одређену педагошко-друштвену функцију коју треба схватити и уважавати при унапређивању школског живота.

Општи утисак о вредности часописа *Школски живот* може се изразити једним закључком др Ђорђа Лекића: „Добили смо нови часопис за праћење и унапређење образовања и васпитања на адекватним темама селективне дидактичке теорије и на иновативним методичким решењима у условима друштвене и педагошке стварности наше школе.”³

1 Миодраг М. Лазић (1935-2012) рођен у Сараорцу, завршио Гимназију у Пожаревцу. После завршених студија радио као професор српског језика и директор школе у родном селу, а после тога као професор у Основној школи „Доситеј Обрадовић“ у Пожаревцу.

2 Др Слободан Ристановић, рођен је 1932. године у селу Горња Бадања, где је и завршио основну школу; Гимназију и Учитељску школу завршио је у Шапцу, Филолошки факултет и последипломске студије у Београду. Објавио је преко 150 радова у домаћим и страним часописима и 19 књига. Радио као учитељ, директор основне школе, професор и директор средње школе, директор Републичког завода за инапређење васпитања и образовања. - Ристановић, Слободан, Први српски устанак у историји и традицији: Vukan 5, Београд, 2002.

3 Цитат је преузет из часописа *Школски живот* (бр, 2, год. 1989, стр. 4).

У току свог релативно кратког периода постојања, објављено је укупно 6 бројева часописа *Школски живот*, са веома пуно квалитетних радова, најзначајнијих теоретичара педагогије из наше земље и окружења. Овај часопис је од велике вредности за историчаре, педагоге и научне истраживаче, јер представља сведочење залагања и културно-просветно-едукативног рада једног краја и људи који живе и раде у њему.

Завичајно одељење Народне библиотеке „Илија М. Петровић“ у Пожаревцу, поседује и чува све бројеве овог почног и за наш крај веома вредног часописа.

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА:

1. СИБИНОВИЋ, Миодраг⁴: Наше образовање данас – актуелни задаци⁵.

У: *Школски живот*. – Год. 1, бр. 1 (децембар 1988), стр. 5-9.

2. ЛЕКИЋ, Ђорђе⁶: Наставник и ученик као фактори педагошког рада⁷.

У: *Школски живот*. – Год. 1, бр. 1 (децембар 1988), стр. 10-20.

3. РАДОВАНОВИЋ, Радомир⁸: Програмирање, плани-

4 Др. Миодраг Сибиновић,(1937-) рођен у Зајечару - слависта, књижевни преводилац, књижевни историчар, истраживач. Био је редовни професор Универзитета у Београду, председник Просветног савета СР Србије. Формирао је, као његов први управник, Центар за научни рад и публикације Филолошког факултета у Београду. Објавио је преко 250 стручних и ауторских радова и 14 ауторских књига из области науке о књижевности. - Подаци преузети са сајта: <http://riznicasrpska.net/knjizevnost/index.php?topic=915.0#top>

5 Чланак представља актуелне задатке за успешно остваривање наставних плана.

6 Др Ђорђе Лекић, педагог, рођен 1921. године. Досегао је највише домете педагошке културе и знања. Филозофски факултет у Београду је завршио 1948. године. Био је професор Учитељске школе у Вршцу и Више педагошке школе у Зрењанину. Аутор је Методике наставе познавања природе и друштва за VI разред педагошке академије, уџбеника из дидактике и педагогије и чланака. - Подаци преузети са сајта: https://www.researchgate.net/publication/277064530_Djordje_Lekic_A_pedagogue_of_wide_interests_and_curiosity

7 Чланак представља наставника и ученика као основне субјекте педагошког рада. Садржи два поглавља:
· Дидактичко одређивање улоге и односа наставника-ученика-градива.
· Могућност сарадње наставника и ученика у педагошкој делатности.

8 Радомир Мика Радовановић,(1919-1998), професор педагогије и психологије у Пожаревцу који је за собом оставио стручно и интелектуално богатство. Објавио је више књига из ове области, као што су: Како постићи бољи успеху учењу; Систем ефикасног самообразовања; Педагошко-дидактичка документација у школи; Идејност у настави; Сликарство пожаревачког краја.

рање и припремање образовно-васпитног рада⁹.

У: *Школски живот*. – Год. 1, бр. 1 (децембар 1988), стр. 21-28,

4. ЂОРЂЕВИЋ, Радиша¹⁰: Индиректна настава у пракси комбинованих одељења¹¹.

У: *Школски живот*. – Год. 1, бр. 1 (децембар 1988), стр. 29-36.

5. ПЕТРОВИЋ, Цветко¹²: Дидактичко-методичка организација утврђивања знања у настави природе и друштва¹³.

У: *Школски живот*. – Год. 1, бр. 1 (децембар 1988), стр. 37-41.

6. НИКОЛИЋ, Душанка: Неке могућности индивидуализације наставе српскохрватског језика у I разреду основне школе¹⁴.

У: *Школски живот*. – Год. 1, бр. 1 (децембар 1988), стр. 42-48.

7. МАЛЕШЕВИЋ, Живадинка: Коришћење наставних средстава у процесу учења прве десетице¹⁵.

У: *Школски живот*. – Год. 1, бр. 1 (децембар 1988), стр. 49-54.

- Радовановић, Р. Идејност у настави, Пожаревац, Просвета, Графичко издавачко предузеће, 1972.

9 Чланак објашњава колико наставна техника може да унапреди и олакша образовни процес. Представљен је следећим поглављима: Програмирање у новим условима Планирање и припремање за образовно-васпитни рад Припремање ће у савременим условима добити већи значај

10 Радиша Ђорђевић,(1950-) професор биологије Гимназије у Пожаревцу, професор у пензији . Објављивао је чланке и у другим часописима („Настава и васпитање“, „Учитељ“), писао је о унапређењу васпитно-образовног рада, као и чланке из области биологије.

11 Чланак говори о специфичним условима васпитно-образовног рада у ситуацијама када нема довољно ученика једног разреда који би били обухваћени истим одељењем. Представљен је следећим поглављима
· Значај индиректне наставе
· Скица за час.
· Задаци за IV разред.

12 Цветко Петровић, професор-педагог из Пожаревца. Поред овог чланка објављивао је чланке и у другим часописима (Настава и васпитање, Учитељ). Писао је о унапређењу васпитно-образовног рада. Подаци преузети из базе података Cobiss Орас.

13 О методичко-дидактичком утврђивању знања, провери механичког памћења чињеница и мисаоне активности ученика и представљен је савремени приступ настави природе и друштва.

14 О ефикасности и рационализацији наставе и ученицима као главним носиоцима рада настави. Поглавља: Допунски рад, Групни рад, Рад са наставним листићима, Индивидуална наставникова инструкција.

15 О корелацији наставе математике са другим наставним предметима. Чланак садржи следећа поглавља: Скуповни приступ у формирању појма броја и Формирање појма броја.

8. СТАНКОВИЋ, Славиша¹⁶: Припрема ученика млађих разреда Основне школе за успешно праћење наставе физике¹⁷.

У: *Школски живот*. – Год. 1, бр. 1 (децембар 1988), стр. 55-60.

9. ДЕСПОТОВИЋ, Славко¹⁸: Дидактичко-методички аспекти организације самосталног рада ученика из страног језика¹⁹

У: *Школски живот*. – Год. 1, бр. 1 (децембар 1988), стр. 61-66.

10. АДАМОВИЋ, Снежана²⁰: Значај и употреба географске читанке у настави²¹.

У: *Школски живот*. – Год. 1, бр. 1 (децембар 1988), стр. 67-70.

11. МАТЕЈИЋ, Миленко: Једна могућност обнављања и систематизације у настави математике средње школе²².

У: *Школски живот*. – Год. 1, бр. 1 (децембар 1988), стр. 71-74.

12. ЈОВАНОВИЋ, Радиша²³: Ефикасност индивидуализације наставе математике²⁴.

16 Славиша Станковић, (1952 -) наставник у Основној школи „Миша Живановић“ у Средњеви. Један је од аутора књиге „Образовни стандарди за крај обавезног образовања за наставни предмет Физика“. Подаци преузети из базе података Cobiss Орас.

17 Чланак објашњава да је изучавање кретања и енергије од изузетне важности у физици и представљен је кроз поглавља: Настава познавања природе у IV разреду и Формирање нових појмова.

18 Славко Деспотовић, професор руског језика из Пожаревца, директор Регионалног центра за таленте. Добитник је Повеље за животно дело (2011). Аутор је зборника, приручника и неколико књига из области образовања и васпитања.

19 Психолошко-педагошке и дидактичко-методичке основе самосталног рада ученика.

20 Мр Адамовић Снежана (1964 -), професор географије у Основној школи „Десанка Максимовић“ у Пожаревцу.

21 Говори се о географској читанци у настави географије. Два поглавља у оквиру чланка:

- Појам и значај географске читанке.
- Употреба географске читанке

22 Чланак говори о предностима представљеним начином рада и састоји се из поглавља:

- О индивидуалним разликама.
- О систематизацији.
- Састављање и решавање задатака на основу понуђене слике.
- Шта се постиже оваквим начином рада

23 Мр Радиша Јовановић, магистар педагогије, рођен је 1942. године у Кучеву, припада првој генерацији фудбалских судија у Кучеву. – Јовановић, Радиша. Фудбалске судије Кучево, Пожаревац: Просвета, 1997.

24 У чланку се говори о постизању бољих ефеката учења при примени фронталног и индивидуалног рада. Садржи прорачуне, графикон и табелу и следећа поглавља:

У: *Школски живот*. – Год. 1, бр. 1 (децембар 1988), стр. 75-81.

13. МИХАИЛОВИЋ, Душан²⁵: Диференцирана помоћ у функцији оспособљавања ученика разредне наставе за индивидуално учење²⁶.

У: *Школски живот*. – Год. 1, бр. 1 (децембар 1988), стр. 82-89.

14. ТРУДИЋ, Живан²⁷: Индивидуализација наставе биологије применом наставних листића²⁸.

У: *Школски живот*. – Год. 1, бр. 1 (децембар 1988), стр. 90-93.

15. СТОЈАНОВИЋ, Душан: Неке могућности иновирања наставе историје²⁹.

У: *Школски живот*. – Год. 1, бр. 1 (децембар 1988), стр. 94-97.

16. ЈЕРЕМИЋ, Бранка: Значај васпитања у предшколско доба³⁰.

У: *Школски живот*. – Год. 1, бр. 1 (децембар 1988), стр. 98-100.

17. НИКИЋ, Даница³¹; ЂОРЂЕВИЋ, Живкица³²: Воспи-

- Организација рада са задацима на различитом нивоу тежине
- Циљ и задаци истраживања
- Резултати истраживања

25 Душан Михаиловић (1933 -), био је учитељ у Баричу, потом у Кличевцу, па у Великом Градишту, где је уређивао и лист Либерална застава.

26 О начину савладавања наставног програма кроз диференцирану помоћ. Чланак садржи формуле, обрасце и задатке. Састоји се из поглавља:

- Диференцирана помоћ
- Врсте диференциране помоћи
- Облици невербалне помоћи
- Облици вербалне помоћи

27 Живан Трудић, рођен 1932. године у Смедеревској Паланци. Завршио је Природно-математички факултет у Београду. Као професор радио је у Пољопривредној школи, Гимназији и ОШ „Петар Петровић Његош“ и у Вишој техничкој школи у Пожаревцу.

28 Чланак представља радне листиће као значајно наставно средство. Садржи поглавља: Индивидуализација, Перманентност, Самообразовање.

29 О савременој настави историје, о квантуму знања који мора бити испод културе мишљења. Чланак садржи поглавље: Оспособљавање ученика за самостални рад у настави историје.

30 О правима родитеља и деце у овом осетљивом периоду у развоју детета.

31 Даница Никић (Матовић), психолог, објављивала радове у стручним часописима: Педагошка стварност, Енграми, Ривија образовања, Настава и васпитање, Учитељ, Иновације у настави. Подаци преузети из базе података Cobiss Орас .

32 Живкица Ђорђевић (1954 -), педагог, бавила се васпитно-образовним радом, објављивала стручне радове у часописима: Сцена, Настава и васпитање, Учитељ. Аутор је приручника Тајне успешног учења и књига: Информатор за упис у школу за 1997. и за 1998. годину. Подаци преузети из базе података Cobiss Орас.

тање у породици као допринос хуманизацији односа међу половима³³.

У: *Школски живот*. – Год. 1, бр. 1 (децембар 1988), стр. 101-110.

18. ЛАЗАРЕВИЋ-ВИЋИЋ, Вера³⁴: Школа у природи као облик иновирања наставе³⁵.

У: *Школски живот*. – Год. 1, бр. 1 (децембар 1988), стр. 111-117.

19. ЛАЗИЋ Миодраг М.³⁶: Сто седамдесет пет година од рођења Петра II Петровића Његоша³⁷.

У: *Школски живот*. – Год. 1, бр. 1 (децембар 1988), стр. 118-121.

20. ОСНОВНА школа „Иво Лола Рибар“ у Кусићу - школа цвећа³⁸.

У: *Школски живот*. – Год. 1, бр. 1 (децембар 1988), стр. 122-123.

21. УЧЕНИЧКА задруга „10. октобар“ у Великом Лаолу³⁹.

У: *Школски живот*. – Год. 1, бр. 1 (децембар 1988), стр. 124-125.

22. ЛЕТЊА школа страних језика „88“ у Пожаревцу⁴⁰.

У: *Школски живот*. – Год. 1, бр. 1 (децембар 1988), стр. 126-128.

23. РЕПУБЛИЧКО такмичење ученика основних школа у знању страних језика у Пожаревцу⁴¹.

У: *Школски живот*. – Год. 1, бр. 1 (децембар 1988), стр. 129-130.

24. ДВАДЕСЕТ година постојања и рада Завода из Пожаревца⁴².

33 О савременој породици и односима у истој. Чланак садржи поднаслов:

- Какви се културолошки модели нуде за бити девојчица (жена) и бити дечак (мушкарац)
- Практичне поруке као могуће интервенције у васпитном раду са децом

34 Вера Лазаревић-Вићић, професор из Пожаревца. Један је од аутора књиге *Наша школа најдража кућа: 275 година Основне школе „Доситеј Обрадовић у Пожаревцу (2009)*. Подаци преузети из базе података Cobiss Орас.

35 О облицима наставе ван учионице.

36 Миодраг М. Лазић, (1935-2012), професор из Пожаревца, уредник часописа *Школски живот*.

37 О животу и раду Петра II Петровића Његоша. Наводе се неколико његових стихова.

38 Чланак није потписан.

39 Исто.

40 Исто. Чланак садржи фотографије Н. И. Толстоја.

41 Чланак није потписан, садржи податке о организацији такмичења.

42 Исто.

У: *Школски живот*. – Год. 1, бр. 1 (децембар 1988), стр. 131-134.

25. Др ПРОДАНОВИЋ, Љубица⁴³: Ученици и њихови домаћи задаци⁴⁴.

У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 2 (1989), стр. 5-10.

26. МИЛОШЕВИЋ, Милан⁴⁵: Елементи стваралачке способности⁴⁶.

У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 2 (1989), стр. 11-13.

27. ЈОВАНОВИЋ, Тихомир⁴⁷: Марксистичка заснованост наставног процеса у школама усмереног образовања и васпитања⁴⁸.

У: *Школски живот*. – Год. 2, бр.2 (1989), стр.14-18.

28. ЏАМИЋ, Живорад⁴⁹: Увод у информатику о информатици⁵⁰.

43 Др Љубица Продановић, (1927-) рођена и школовала се у Београду (Учитељска школа и Филозофски факултет). Виши просветни саветник за разредну наставу у републичком заводу за унапређење васпитања и образовања СР Србије од 1979. године, све до одласка у пензију 1984. године.

44 Чланак говори о ставовима и учешћу ученика у изради домаћих задатака. Садржи поднаслов:

- Учешће ученика у планирању домаћег рада.
- Учешће ученика у процењивању урађеног домаћег задатка.
- Време за израду домаћег рада.

45 Милан Милошевић, рођен 1958. године у Прокупљу. Дипломирао, магистрирао и докторирао на Правном Факултету у Нишу. Објавио је велики број радова, уџбеника и монографија. Године 2005. добио је звање редовног професора за Кривично-процесно право. Руководилац је научно-истраживачког пројекта *Спречавање и сузбијање савремених облика криминала у периоду 2006-2010. године*. - Подаци преузети са сајта www.itvestak.org.rs/o-nama/clanovi/prof-dr-milan-z-milosevic

46 О стваралачкој способности.

47 Мр Тихомир Јовановић, свој радни век започео је као наставник у ОШ „Ђура Јакшић“ у Топоници, наставио у Сремској Митровици, Костолцу и Пожаревцу. Радио је као наставник и директор у основним и средњим школама. Аутор је више чланака из руковођења и програмирања рада у образовању објављених у часописима: *Ревизија образовања и Економика образовања*. Десетак година обављао је функцију начелника Одељења за друштвене делатности општине Пожаревац, шефа Кабинета председника општине и саветника градоначелника града Пожаревца. – Манојловић, Милорад, 125 година Основне школе „Вук Караџић“ у Пожаревцу: Пожаревац, 2012, стр. 146.

48 О променама у свим областима друштвеног живота и рада, а нарочито у сфери образовања и васпитања, као саставног дела самоуправног удруженог рада.

49 Живорад Џамић, професор математике, члан Управног одбора Друштва математичара Србије, Пожаревца.

50 Чланак представља информацију као први и најважнији појам у чаробном свету информатике (садржи и фотографију Генерација за XXI век, стр.21). У оквиру чланка су следећа поглавља:

- Шта је информација
- Мало историје
- Особине информација
- Мера информације.

- У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 2 (1989), стр. 19-22.
 29. ГАЈИЋ, Драгољуб⁵¹: Развијања ученичког стваралаштва на примеру обраде песме у разредној настави⁵².
 У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 2 (1989), стр. 23-25.
 30. ЈОВАНОВИЋ, Стојанка⁵³: Учење математике на три нова тежине⁵⁴.
 У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 2 (1989), стр. 26-31.
 31. ГОЈКОВ, Грозданка⁵⁵; КРЕЦУ, Тодор⁵⁶: Организација часа историје по моделу експлоративног приступа часу⁵⁷.
 У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 2 (1989), стр. 32-38.
 32. БЛАГОЈЕВИЋ, Часлав⁵⁸: Интерпретација приповет-

- ке⁵⁹ „Табакера“ Ђорђи Абацијева⁶⁰: чланак.
 У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 2 (1989), стр. 39-44.
 33. ВАСИЛЕВ, Слободан⁶¹: Начела предшколског васпитања⁶².
 У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 2 (1989), стр. 45-48.
 34. ПЕРИЋ, Драшко⁶³: Неки проблеми социјализације⁶⁴ деце наших радника у Савезној Републици Немачкој⁶⁵.
 У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 2 (1989), стр. 49-53.
 35. ТРУДИЋ, Живан: Улога друштва и школе на подизању еколошке свести⁶⁶.
 У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 2 (1989), стр. 54-57.
 36. МАРЈАНОВИЋ, Новица⁶⁷: Косово, историја, легенда, култ⁶⁸.
 У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 2 (1989), стр. 59-64.

- 51 Проф. др Драгољуб Гајић, објавио је велики број стручних радова из области књижевности у часописима: Домети – часопис за културу, Норма – образовање учитеља јуче, данас и сутра, Луча – часопис за културу, уметност и науку, Став - часопис за културу, друштвени живот и уметност, Педагошка стварност - часопис за школска и културно-просветна питања, Руковет - часопис за књижевност, уметност и друштвена питања, Детињство-часопис за књижевност за децу.
- 52 О развијању стваралачких способности ученика при обради књижевних дела. Дат је пример кроз песму српског песника Момчила Тешића (1911-1992) - Пролећно јутро у шуми.
- 53 Стојанка Јовановић, учитељица из Смедерева.
- 54 Чланак говори о организацији наставе која прилагођава наставне задатке групи ученика са истим способностима, особинама личности, мотивације и темпа напредовања. Садржи задатке, табелу и формуле а састоји се из више поглавља:
 · Неки облици учења на три нивоа тежине.
 · Наставна јединица: Усмено дељење троцифреног броја једноцифреним.
- 55 Грозданка Гојков, директорка „Високе школе за образовање васпитача Михаило Палов“ у Вршцу, члан је ЕСНЕ (Европска организација о даровитима), аутор је 37 књига и 190 стручних радова, 50 научних критика и полемика. Директор и главни и одговорни уредник издавачке делатности Високе школе струковних студија за образовање васпитача у Вршцу. – Преузето са сајта <http://www.uskolavrsac.edu.rs/Novi%20sajt%202010/Strаница/Profesori/Biografije/Gojkov.htm>
- 56 Тодор Крецу, објављивао је стручне радове у часопису Настава историје: часопис Савеза историчара Југославије. Објавио је драму на румунском језику: Omul' Dăn casa pustăie : comedie în grai bănăţean и роман на румунском George Gârda și Todor Creţu-Toşa. Подаци преузети из базе података Cobiss Орас.
- 57 О другачијем приступу рада кроз развијање стереотипа у настави и подстицање критичког мишљења према чињеницама у тексту. Дата је и Припрема за час историје VII разреда на тему интернационала. - Продановић, Т.; Ничковић Р. Дидактика: за II и IV годину педагошке академије, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1988
- 58 Часлав Благојевић, професор, директор школе „Бранко Радичевић“ у Голупцу.

- 59 Чланак представља анализу приповетке уз активну припрему ученика. Упознавањем са историјским чињеницама о животу нашег народа за време вишевековног ropства под Турцима. Са питањима у додатку, истовремено је извршена и провера знања ученика.
- 60 Ђорђи Абацијев (1910-1963) приповедач, писац, романијер и историчар.
- 61 Др Слободан Василев, бавио се васпитно-образовним радом, објављивао је чланке у часописима: Политика, Настава и васпитање, Педагошка стварност, Теме-часопис за друштвену теорију и праксу, Мисао, Методичка пракса-часопис за наставу и учење. Податак преузет и базе података Cobiss Орас.
- 62 Чланак објашњава начела предшколског васпитања и наводи начела без којих се не може замислити рад у вртићу. Садржи и фотографију Њихов осмех-наша радост на стр. 47.
- 63 Драшко Перић, професор из Пожаревца. Из области васпитања и образовања објавио чланке у часописима: Огледи и искуства и Економика образовања.
- 64 Социјализација је процес у којем појединац интеракцијом са својом друштвеном средином, усваја знање, вештине, навике, ставове, вредности, стандарде и друге спознаје, које су му потребне за успешно функционисање у средини у којој живи. - Звонаревић М., Социјална психологија: Загреб, 1978.
- 65 О социјализацији странаца и наводе се фактори од којих зависи: дужина боравка, старост субјекта и његов предобразовни ниво.
- 66 О проблемима и подизању еколошке свести у друштву.
- 67 Новица Марјановић (1951-), професор из Пожаревца, написао је више књижевних дела: Витезови безумља, Тајне прељубе, Богови посматрају, Трпеза лептира, Царство слободе, Осмех Емине, Рађање Теуге, Умирање љубави, Туга Бединије, Кафес судбине, Сумрак свитања, Кап истине, Увртута енциклопедија.... У својим делима храбро открива критичку свест о људима и њиховим заблудама, о њиховим слабостима и манама. - Марјановић, Новица, Црква Свете Петке у Пожаревцу: Пожаревац, 2011, стр.64
- 68 Чланак даје пресек историјских збивања и објашњава неке догађаје који у свести народа изграђују националну епiku. Састоји се из поглавља:
 · Везивање догађаја за одређену личност.
 · Бој на Косову као предмет легенде чије је стварање било олакшано драматичним појединостима самога сукоба.

37. ЈОКСИМОВИЋ, Велиша⁶⁹: Иван Гундулић⁷⁰ и Доситеј Обрадовић^{71,72}.

У: *Школски живот*. – Год. 2, бр.2 (1989), стр. 65-67.

38. ЛАЗИЋ, Миодраг М.: Позоришне игре пионира СР Србије у Жабарима.

У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 2 (1989), стр. 69-72.

39. НИКОЛИЋ, Душанка⁷³: Музичка школа - наш понос.

У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 2 (1989), стр. 73-76.

40. ПРОСВЕТНИ радници Јапана – наши гости⁷⁴.

У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 2 (1989), стр. 77-80.

41. ВЛАДИМИРОВИЋ, Младен⁷⁵: Школски листови и часописи пожаревачког краја⁷⁶.

69 Велиша Јоксимовић, (1961-), дипломирао на Филолошком факултету у Београду, на Групи за југословенске књижевности и српски језик. На истом факултету завршио је и докторске студије. Радио је као библиотекар, професор српског језика и књижевности у основној и у средњој школи, затим као инспектор Министарства културе, а од 1996. као надзорник за наставу српског језика и књижевности. Објављује поезију, прозу, и радове о српској књижевности 19. и 20. века. Радови су му преведени на словачки, бугарски, русински, руски, немачки и шведски језик. Добитник је бројних награда. – Јоксимовић, Велиша: Књижевност пожаревачког краја: од Григорија Синаита Млаћег до Србољуба Митића Пожаревац, Град Пожаревац, 2014, стр. 653.

70 Иван (Џиво) Гундулић, (1589-1638), књижевник, написао једно од најлепших дела наше средњовековне књижевности - Осман. – Станојевић, Станоје, Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка Књ.1: Сремски Карловци; Нови Сад, 2001, стр. 531.)

71 Доситеј Обрадовић, (1742-1811), књижевник, народни просветитељ, филозоф, преводилац са грчког, немачког, енглеског, француског. Најзначајније дело - Живот и прикљученија. - Станојевић, Станоје, Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка Књ. 2: Сремски Карловци; Нови Сад, 2001, стр.166-168.

72 Чланак даје информације о Ивану Гундулићу и Доситеју Обрадовићу, њиховим животима и њиховој улози и доприносу српском језику и књижевности

73 Душанка Николић, професорка из Пожареваца.

74 Чланак је дат у оквиру рубрике Информације и говори о групи од 25 професора средњих и основних школа који су дошли да се упознају са нашим образовним системом. У оквиру чланка је и писмо захвалности Масатара Кабајашиија, председавајућег Јапанске образовне делегације.

75 Младен Владимировић, објавио је већи број чланака у часопису Браничево о личностима и догађајима везаних за пожаревачки крај, књигу кратке прозе, поезије и књиге о библиотеци у Пожаревацу.

76 Чланак представља:

- Први пожаревачки школски лист Родољуб (1886-1887), власник и уредник Михајло Јовић (1856-1935)
- Учитељ, београдски часопис Удружења учитеља Србије
- Народна школа (1895-1898), лист за све учитеље и пријатеље основних школа, уредник Михајло М. Стевановић (1862-1920)
- Школица, илустровани дечји лист (1895-1898), Михајло М. Стевановић (1862-1920) уредник
- Наша школа (1907-1914), власник и уредник Војислав Р. Младеновић (1884-1964), учитељ у Мелници

У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 2 (1989), стр. 81-89.

42. ОБРАДОВИЋ, Љубиша⁷⁷: Револуционарна мисао браће Вујовић⁷⁸.

У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 3 (1989), стр. 5-10.

43.ЛЕКИЋ, Ђорђе⁷⁹: Могућност промене разредно-

- Забавник наше школе, (1907-1909), власник Војислав Р. Младеновић (1884-1964), учитељ у Мелници, уредник Драгољуб Ј. Филиповић (1884-1933), рођен у Лужници код Крагујевца
- Педагошки лист, (1908), излазио месечно у Великом Градишту
- Наша народна школа, (1909-1911), излазио у Кличевцу, уредник Душан Р. Михајловић, учитељ
- Учитељска борба (1911-1920), Драгутин-Драгиша М. Михајловић, учитељ (рођен 1879. године, стрељан 21. октобра 1941. у Крагујевцу)
- Браничевка, дечји лист, излазио у Пожаревацу (1929-1930), уредник лекар Александар Н. Милићевић
- Наша ризница, омладински лист ђачке гимназијске дружине „Развитак“ (1930-1931). Уредници Александар Н. Милићевић и Миленко Стојановић (1903-1975)
- Наш рад, (1955-1961), лист пионирског одреда „Козара“
- Лист младих, лист пионира и омладине Костолаца (1958), излази месечно, уредник професор Миленко Радошевић
- Реч пионира, лист ученика основне школе „Доситеј Обрадовић“ у Пожаревацу. Први лист изашао 1963. године
- Зврчак, лист литерарно-новинарске секције Основне школе у Голубцу (1966-1969)
- Реч народа за Основне школе Браничевске заједнице, као подлистак недељног часописа „Реч Народа“ (1967)
- Учитељац, лист учитељске школе „Вељко Дугошевић“ Пожаревац, (1968), уредник Слободан Антић
- Глас омладине, излазио у Костоцу (1969-1970)
- Млавска школа, лист колектива Основне школе „Бата Булић“ у Петровцу, уредник Драгослав Јевтић
- Наше дело, лист Основне школе „Бранко Радичевић“, Мелница, (1970)
- Кораци, издаје Литерарна секција Основне школе „Светислав Урошевић“ Трњане-Баре, (1969-1971)
- Глас пионира, лист пионира Основне школе „Моша Пијаде“ Костолац (1970-1973)
- Глас младих, информативни лист Техничког школског центра „13. октобар“ Костолац, (1974), уредник Миле Гутаљ
- Развитак, часопис за књижевност, друштвени живот, науку, културу и забаву (1954). Уредник у периоду 1954/55. био је Слободан Стојановић (1937-2000)
- *Школски живот*, (1988-1990), часопис за праћење и унапређење васпитања и образовања. Уредништво: Славоко Деспотовић, Радиша Ђорђевић, Миодраг Лазић, Др Ђорђе Лекић, Миленко Матејић.

77 Љубиша Обрадовић, професор историје у Пожаревацу.

78 Чланак је у оквиру рубрике Друштвене и педагошке активности и говори о браћи Вујовић: Радомир (1895-1938), Војислав (1897-1936) и Гргур (1901-1937), који су биле најзначајније личности у југословенском комунистичком покрету у Пожаревацу.

79 Др Ђорђе Лекић, дугогодишњи професор Учитељске школе у Вршцу и Више педагошке школе у Зрењанину. Аутор је Методике наставе познавања природе и друштва за VI разред педагошке академије, уџбеника из дидактике и педагогије и чланака. - Преузето са сајта https://www.researchgate.net/publication/277064530_Djordje_Le-kic_A_pedagogue_of_wide_interests_and_curiosity

часовно-предметног система образовања⁸⁰.

У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 3 (1989), стр. 11-18.

44. МАЗИЋ, Сенка⁸¹: Корекције у новим плановима и програмима средњих школа⁸².

У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 3 (1989), стр. 19-25.

45. НИКОЛИЋ, Душанка; НЕШИЋ, Јелица⁸³: Једнотемни часови српскохрватског језика у комбинованом одељењу основне школе⁸⁴.

У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 3 (1989), стр. 27-33.

46. ЂОРЂЕВИЋ, Радиша; МИЛОШЕВИЋ, Гојко⁸⁵: Диференцирана настава у млађим разредима као могућност припремања ученика за самостални рад⁸⁶.

У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 3 (1989), стр. 34-41.

47. ПЕТРОВИЋ, Цветко⁸⁷; РАМОВИЋ, Борислав⁸⁸: Припрема за час познавања друштва у IV разреду основне школе применом групног облика рада⁸⁹.

У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 3 (1989), стр. 42-45.

48. СТОЈАНОВИЋ, Душан⁹⁰: Групни облик рада у настави историје⁹¹.

У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 3 (1989), стр. 46-52.

49. АДАМОВИЋ, Снежана⁹²: Проблемска настава географије-фактор интензификације наставног процеса и мисаоне активности ученика⁹³.

У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 3 (1989), стр. 53-58.

50. ЈАЦИЋ Љубомир⁹⁴: Псеудоалгоритми и њихова примена у настави⁹⁵.

У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 3 (1989), стр. 59-62.

51. МИТИЋ, Владан⁹⁶: Глобално и оперативно планирање у настави машинских материјала за I разред машинске струке⁹⁷.

80 Чланак говори о важности система образовања. У оквиру чланка су следећи поднаслови:

- Педагошки садржај као конститутивни елемент
- Организационе јединице као конститутивни елемент
- Час као конститутивни елемент

81 Сенка Мазич, начелник Одељења за усмерено образовање у Републичком заводу за унапређивање васпитања и образовања у Београду. Објављивала чланке у часописима: *Огледи и искуства* и *Настава и васпитање*. Објавила више уџбеника из области естетике и козметологије и књиге из области образовно-васпитног рада здравствене струке. Подаци преузети из базе података *Co-biss Орас*.

82 Чланак говори о почетку измене у плановима и програмима образовно-васпитног рада. Састоји се из следећих поглавља:

- Потребне за увођење интервентних промена
- Преглед глобалних оцена и закључака о ваљаности уведених промена
- Преглед усвојених измена допуна у плановима и програмима образовања

83 Јелица Нешић, учитељица из Пожаревца.

84 Чланак је у оквиру рубрике *Савремена настава* и говори о условима и рационалном коришћењу времена у комбинованим одељењима. У оквиру чланка три прилога и поглавља:

- Услови рада у комбинованом одељењу
- Рационално коришћење времена на појединим часовима
- Говорне вежбе у комбинованом одељењу

85 Гојко Милошевић, учитељ из Пожаревца.

86 Чланак објашњава основно питање које се поставља у наставном процесу, а то је како наставни процес учинити ефикаснијим, рационалнијим и продуктивнијим. Садржи поглавља:

- Појам диференциране наставе
- Значај диференциране наставе
- Могућности примене диференциране наставе

87 Мр Цветко Петровић, професор из Пожаревца. Објавио више стручних радова у часописима: *Настава и васпитање*, *Учитель-часопис Савеза учитељских друштава СР Србије*.

88 Борислав Рамовић, учитељ из Пожаревца.

89 Овим чланком је представљена концепција организације часа применом групног облика рада.

90 Душан Стојановић (1933-), професор из Пожаревца. Завршио студије Историје на Филозофском факултету у Београду. 1959. године постављен за професора историје у Пољопривредној школи, а након две године пребачен у школу „Др Воја Дулић“ у Пожаревцу. Од 1992-1998 вршио је инспекцијски надзор у основним и средњим школама, учествовао у друштвено-политичком животу, био поротник, рецензент више уџбеника, а и добитник је Октобарске награде града Пожаревца за изузетна залагања у области образовања и васпитања. - Организациони одбор Јубилеја „45 година матураната треће генерације“ Средње Пољопривредне школе „Соња Маринковић“ Пожаревац, 2010.

91 Поглавља у оквиру чланка:

- Опредељење за нове облике рада
 - Идентификација прикладних програмских садржаја за примену групног облика рада
 - Припреме за увођење групног рада
 - Специфичност организације групног рада на часу
 - Врсте групног рада. Значај групног облика рада
 - Улога наставника
 - Општи осврт
- У оквиру чланка налази се скица наставног часа: *Босна и Херцеговина под аустроугарском управом-обрада применом групног рада*. Аутор скице: Стојићевић Љиљана, наставник из Пожаревца.

92 Мр Снежана Адамовић, (1964 -), професор географије у Основној школи „Десанка Максимовић“ у Пожаревцу.

93 Чланак говори да је један од стратешких циљева - повезивање наставе с токовима друштвеног живота. Садржи следећа поглавља:

- Могућности интензификације и рационализације наставе географије у савременим условима
- Примена проблемне наставе и учења у наставној пракси
- Географска наставна средства у функцији проблемске наставе и мисаоне активности ученика

94 Др Љубомир Јацић (1955 -), радио је у Гимназији у Пожаревцу, на Рударском факултету у Бору. Предаје на Високој техничкој школи у Пожаревцу. Аутор је више научних и стручних радова и пројеката из области машинства.

95 Чланак говори о корелативности на релацији алгоритам-програм. Садржи скице на стр. 59. и 61. и фотографију на стр. 62.

96 Мр Владан Митић, професор Високе техничке школе у Пожаревцу.

97 Процес припреме наставника за реализацију програмских садржаја.

- У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 3 (1989), стр.62-67.
 52. НИКИЋ, Даница: Васпитна запуштеност као индикатор школског неуспеха⁹⁸.
 У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 3 (1989), стр. 69-75.
 53. ГРОТЕ, Ханс: Зашто се деца много разликују?⁹⁹.
 У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 3 (1989), стр. 77-80.
 54. ПЕТРОВИЋ, Милорад¹⁰⁰: Сто шездесет година Основне школе „Угрин Бранковић“ у Кучеву¹⁰¹.
 У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 3 (1989), стр. 81-84.
 55. ВУЧКОВИЋ, Драгослав¹⁰²: Педесет година рада Основне школе „Вељко Дугошевић“ из Пожаревца¹⁰³.
 У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 3 (1989), стр. 85-86.
 56. ЛАЗИЋ, Миодраг М.: Неуморни педагог¹⁰⁴.
 У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 3 (1989), стр. 87-95.
 57. У ОВОЈ¹⁰⁵ години они су стекли звање педагошки саветник¹⁰⁶.
 У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 3 (1989), стр. 96.
 58. ЈЕРЕМИЋ, Бранко¹⁰⁷: Рад секције директора и стручних сарадника за предшколско васпитање¹⁰⁸.
 У: *Школски живот*. – Год. 2, бр. 3 (1989), стр. 97-98.

59. САМАРЏИЋ, Никола¹⁰⁹: Велика сеоба Срба 1690.¹¹⁰
 У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 4 (1990), стр. 5-14.
 60. ПЕТКОВИЋ, Миливоје¹¹¹: Школа у природи као облик васпитно-образовног рада¹¹²: чланак.
 У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 4 (1990), стр. 15-20.
 61. ЖИВАНОВИЋ, Лепосава¹¹³: Анализа домаћег писменог задатка на тему „Мај ме је позвао у шетњу“ у III разреду Основне школе¹¹⁴.
 У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 4 (1990), стр. 21-26.
 62. НИКОЛИЋ, Снежана¹¹⁵: Специјални случајеви писменог дељења троцифреног броја једноцифреним у III разреду Основне школе¹¹⁶.
 У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 4 (1990), стр. 27-30.
 63. ДИНИЋ Гордана¹¹⁷: Писмени задаци у настави страних језика, њихова улога и функција¹¹⁸.
 У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 4 (1990), стр. 31-37.
 64. ДЕСПОТОВИЋ, Славко¹¹⁹: Организација самосталног рада ученика из страног језика ван школе (код куће)¹²⁰.
 У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 4 (1990), стр. 38-46.
 65. ТРУДИЋ, Живан: Серија наставних листића из биологије у функцији праћења и вредновања рада ученика¹²¹.

- 98 Чланак разјашњава појам васпитне запуштености, када се јавља и од чега зависи, како отклонити. Садржи поглавља:
 • Појам васпитне запуштености или поремећаја понашања
 • Типови родитеља и поремећаји понашања
 • Поремећај понашања и неуспех у школи
 • Приказ случаја
 • Анализа тестовних резултата
 • Завршна разматрања
- 99 Чланак је превод са немачког (превео Драгиша Марковић). Говори о спољашњим утицајима на понашање и будући карактер једног детета.
- 100 Милорад Петровић, наставник из Кучева.
- 101 Историјски преглед настанка и развоја школе. У оквиру рубрике је Јубилеји-годишњице. На стр. 83 је фотографија нове школске зграде.
- 102 Драгослав Вучковић (1939-), професор из Пожаревца, објавио је монографију: Ореовица. Запис за потомство (2012).
- 103 Чланак нам даје историјски преглед настанка и развоја школе. На стр. 86 је фотографија Откривање спомен бисте В. Дугошевића.
- 104 Чланак представља Радомира Мику Радовановића, његов живот као и библиографију његових радова.
- 105 У потпису чланка стоји Уредништво.
- 106 Чланак приказује имена дванаесторице педагошких радника који су стекли звање Виши педагошки саветник.
- 107 Бранко Јеремић, професор из Кучева.
- 108 Чланак представља циљеве Секције директора и стручних сарадника вртића постављене на нивоу Републике,

- 109 Мр Никола Самарџић, (1961), професор на Филозофском факултету, Одељење за историју Универзитета у Београду. Објавио је већи број публикација из области историје.
- 110 Говори се о великој сеоби Срба и чињеници да је иста изазвала низ спорова у српској историјској науци.
- 111 Миливоје Петковић, професор из Зајечара.
- 112 О организацији наставе ван учионица у Основним школама региона Зајечар. Фотографија на стр.18.
- 113 Лепосава Живановић, учитељица из Крњева.
- 114 Представљена припрема за час, ток часа и завршни део часа.
- 115 Снежана Николић, учитељ из Лозовика.
- 116 Структура часа кроз индивидуални и фронтални рад ученика.
- 117 Мр Гордана Динић, професор француског језика, лектор за француски језик, професор у Медицинској школи „Др Миленко Хаџић“ у Нишу.
- 118 О начину провере знања страних језика кроз писмене задатке, постигнутим резултатима и оцењивању истих. Чланак садржи фотографију на стр. 32.
- 119 Славко Деспотовић, професор руског језика у Пожаревцу, директор Регионалног центра за таленте. Добитник Повеље за животно дело (2011). Аутор је зборника, приручника и неколико књига из области образовања и васпитања.
- 120 О самосталном раду ученика код куће у току школовања. Садржи фотографију на стр. 40. Чланак се састоји из поглавља:
 • Домаћа лектира
 • Домаћи задаци
- 121 О практикумима, њиховом увођењу у образовање као модел ефикасног стручног усавршавања наставника. У циљу побољшања наставе биологије 1986. год. уведе се радни листићи.

- У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 4 (1990), стр. 47-51.
 66. МАТЕЈИЋ, Миленко¹²²: Понављање и систематизација у настави математике¹²³.
 У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 4 (1990), стр. 52-61.
 67. ЂОРДИЋ, Александар¹²⁴: Рад са децом ометеном у развоју¹²⁵: елемент олигофренопедагогике¹²⁶.
 У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 4 (1990), стр. 62-65.
 68. ЗАФИРОВИЋ, Радомир¹²⁷: Организација литерарне групе¹²⁸.
 У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 4 (1990), стр. 66-71.
 69. САВИЋ, Андреја¹²⁹: Породица и школа у припремању деце за занимање¹³⁰.
 У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 4 (1990), стр. 72-74.

-
- 122 Миленко Матејић, професор из Пожаревца.
- 123 Чланак представља на који начин и како се врши систематизација грађе. Издваја првенствено оно што је најбитније, колико часова за то треба издвојити и каква је пракса у нашим школама. Поглавља у чланку:
 • Врсте (типови) часова
 • Неки наставни принципи и систематизација
 • О понављању и систематизацији наставне грађе на основу датих података
 • Могућност дистрибуције и систематизације наставне теме обртно тела у II разреду природно-математичке струке
 • Шта се постиже оваквом организацијом часова систематизације наставне теме
 • Понављање и систематизација у настави математике у нашим средњим школама
- 124 Др Александар Ђордић, професор Универзитета у Београду.
- 125 Чланак приказује да савремена олигофренологија себи поставља задатак да, у раду са децом до 15 година, у сваком свом сегменту примењује метод стимулације као и организованост психомоторике као пут за решавању проблема учења и социјализације деце. Садржи поглавља:
 • Дефиниција проблема
 • Клинички рад у тиму здравствених установа
 • Рад у редовним школама
 • Рад у специјалним школама
- 126 Олигофренологија – научна област дефектологије која обухвата комплексно питање менталне ретардације и осталих облика менталног хендикеп. - Бојанин, Светомир, Дефектолошки лексикон, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- 127 Радомир Зафировић, учитељ из Смољинца. Објавио је више стручних чланака на тему књижевног стваралаштва ученика основних школа у часописима: Настава и васпитање и Стиг.
- 128 О начину и условима рада литерарне групе, као и примању нових полазника. Садржи фотографију на стр. 70. Састојисе из поглавља:
 • Општи аспекти групе
 • Формирање литерарне групе
- 129 Андреја Савић, професор из Пожаревца.
- 130 О професионалној оријентацији кроз улогу школе и породице. Фотографија на стр.74. Садржи поглавља:
 • Улога породице у професионалној оријентацији
 • Улога школе

70. АНЂЕЛКОВИЋ, Угљеша¹³¹: Зашто смањивати деци упор на физичко вежбање и спорт¹³².
 У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 4 (1990), стр.75-76.
 71. ПЕРИЋ, Драгослав¹³³: Проблеми и конфликти југословенске породице у СР Немачкој¹³⁴.
 У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 4 (1990), стр. 77-85.
 72. ОСНОВНА¹³⁵ школа “Бранко Радичевић“ у Голубцу - 155 година центар образовања и културе¹³⁶.
 У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 4 (1990), стр. 87-89.
 73. ЛАЗИЋ, Миодраг М.: Професор-песник-културни и друштвени прегалац - Бранко Лазић¹³⁷.
 У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 4 (1990), стр. 91-92.
 74. ТРУДИЋ, Живан: Ученичко задругарство у Браничеву¹³⁸.
 У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 4 (1990), стр. 93-94.
 75. МИТИЋ, Војислав¹³⁹: Квалификациони испити - шта и како даље¹⁴⁰.
 У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 5 (1990), стр. 5-9.
 76. ЂОРЂЕВИЋ, Радиша: Узроци ученичког неуспеха у средњој школи¹⁴¹.
 У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 5 (1990), стр. 10-15.

-
- 131 Угљеша Анђелковић, професор из Пожаревца.
- 132 О значају часа физичког васпитања на раст и развој ученика као и основи даљег образовања. Фотографија на стр.75.
- 133 Драгослав Перић, професор из Пожаревца.
- 134 О проблемима и конфликтима који изазивају психосоматске стресове и кризе у породицама; о начинима којим радник може да се прилагоди новој средини, језику и култури и успешно интегрише у систем образовања и рада. Садржи поглавља:
 • Друштвено-економски статус
 • Социјални проблеми породице
 • Проблеми и конфликти
- 135 У потпису стоји Уредништво.
- 136 Историјски преглед развоја школе “Бранко Радичевић“ у Голубцу. Садржи фотографије: Стара школска зграда на стр. 88 и Нова школа на стр. 89.
- 137 О Бранку Радичевићу.
- 138 Чланак представља Ученичку задругу и њене активности при производњи здраве хране, подизању расада ораха, производњи раног воћа и поврћа и другим активностима. Садржи фотографију на стр. 94.
- 139 Војислав Митић, директор Републичког завода за унапређење васпитања и образовања, Београд.
- 140 О увођењу класификационих испита као корак унапређења начина уписа у први разред средњих школа.
- 141 О терминима успех и неуспех и о њиховим узроцима и последицама. Садржи поглавља:
 • Узроци који на ученике делују ван школе
 • Узроци који се налазе у самом ученику
 • Узроци који леже у организацији школског рада и наставе

77. РАДОВИЋ, Милош¹⁴²: Вишеразредна одељења у СР Србији¹⁴³.

У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 5 (1990), стр. 17-23.

78. ПЕТРОВИЋ, Цветко¹⁴⁴: Наставни листићи и њихова примена у настави природе и друштва¹⁴⁵.

У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 5 (1990), стр. 24-29.

79. РАДОВАНОВИЋ, Радомир¹⁴⁶: Развијање перцептивних способности – услов успешног остваривања задатака наставе ликовне културе¹⁴⁷

У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 5 (1990), стр. 30-36.

80. ШИНИК, Љиљана¹⁴⁸: Групни рад у настави књижевности¹⁴⁹.

У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 5 (1990), стр. 37-40.

81. ВЕЛИЧКОВИЋ Драгољуб¹⁵⁰: Занимљива парениолошка граматика у настави руског језика¹⁵¹.

У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 5 (1990), стр. 41-52.

82. АДАМОВИЋ, Владимир¹⁵²: Неки облици дидактичких

игара у настави физике¹⁵³.

У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 5 (1990), стр. 53-61.

83. МОГУЋНОСТИ програмираног учења садржаја из биологије у средњој школи¹⁵⁴.

У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 5 (1990), стр. 62-68.

84. МИЛЕНКОВИЋ, Љубомир¹⁵⁵; САВИЋ, Андреја¹⁵⁶: Програмски језици и појам програмирања¹⁵⁷.

У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 5 (1990), стр. 69-78.

85. СТАНИСАВЉЕВИЋ, Живадин¹⁵⁸: Улога школског педагога у иновирању наставе¹⁵⁹.

У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 5 (1990), стр. 79-81.

86. ЛАЗАРЕВИЋ, Славица¹⁶⁰: Сарадња породице и предшколске установе¹⁶¹.

У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 5 (1990), стр. 82-86.

87. ГЛИШИЋ, Калиопа¹⁶²: Очигледна средства у настави историје (истраживачки рад)¹⁶³.

У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 5 (1990), стр. 87-93.

- 142 Мр Милош Радовић, просветни саветник-педагог у Републичком заводу за унапређење васпитања и образовања, Београд.
- 143 Говори о сложеним и тешким условима у којима се организују ова одељења. Садржи поглавља:
- Приступ
 - Извориште проблема
 - Основна питања
 - Чињенице
 - Прогноза
 - Предлози
- 144 Цветко Петровић, професор из Пожаревца.
- 145 О могућности израде и начину примене радних листића у настави природе и друштва. Садржи поглавље: Израда и коришћење радних листића у настави природе и друштва.
- 146 Радомир Радовановић, професор-педагог у пензији из Пожаревца.
- 147 О променама поставки теорије опажања из 1985. године. Садржи поглавља:
- Природа перцептуалне организације
 - Како опажамо фигуру и позадину
 - Принципи груписања елемената
 - Принципи симетрије
 - Шта још утиче на наше опажање
 - Примена резултата психологије посматрања на процес ликовног стварања.
- 148 Љиљана Шиник, професор, Пожаревац.
- 149 О групном облику рада који омогућава активизацију и већу мотивацију ученика. Садржи скицу наставног плана и фотографију на стр. 37.
- 150 Др Драгољуб Величковић, професор из Врања.
- 151 О учењу руског језика.
- 152 Владимир Адамовић, професор физике из Кучева.

- 153 О увођењу дидактичких игара у наставу и утицај истих на расположење и задовољство ученика. Садржи формуле, скице и игре и следећа поглавља:
- Дидактичке игре
 - Дидактичке игре у настави физике
- 154 О програмираној настави која негира конвенционалне форме наставног рада, већ доприноси његовом развоју и рационализацији. Садржи шеме : Алгоритам по којем се усваја нова наставна јединица, стр. 64 и Структура модула провере знања, стр. 65.
- 155 Андреја Савић, професор из Пожаревца.
- 156 Љубомир Миленковић, професор из Пожаревца.
- 157 О програмским системима и програмирању. Садржи програмске шеме, програмске инструкције, примере израде програма.
- 158 Живадин Станисављевић, просветни саветник из Зајечара. Објављивао је чланке у часописима: Педагошка стварност, Учитељ, Унапређење васпитања и образовања, Одгојно-образовни систем у новим приликама. Објавио је три уџбеника из природе и друштва (1988, 1985, 1982). Подаци су преузети из базе Cobiss Орас.
- 159 Чланак објашњава да у основи рада школског педагога и психолога постоји оперативни, саветодавно-инструктивни, аналитичко-истраживачки и тимски рад.
- 160 Славица Лазаревић, дипломирани педагог из Чачка. Објављивала је чланке у стручном часопису *Огледи и искуства*.
- 161 О видовима могуће сарадње родитеља и предшколске установе.
- 162 Калиопа Глишић, професорка из Смедерева.
- 163 Чланак представља наставна средства која се користе у настави, резултате добијене коришћењем истих. Садржи табеле и поднаслов:
- Начин коришћења наставних средстава
 - Историјске карте, историјски атлас као наставно средство
 - Употреба дијаслике
 - Резултати коришћења наставних средстава на часу помоћу тестирања ученика

88. ДИКИЋ Станика¹⁶⁴: Рад са ученицима ометеним у развоју¹⁶⁵.

У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 5 (1990), стр. 94-97.

89. ЈЕРЕМИЋ, Бранка¹⁶⁶: Сто година од појаве првих педагошких група у срезу Звишком¹⁶⁷.

У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 5 (1990), стр. 98-102.

90. ЛАЗИЋ, Миодраг М.: Четрнаест деценија економског образовног центра „Жижа Лазаревић“ у Пожаревцу¹⁶⁸.

У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 5 (1990), стр. 103-105.

91. МИЛИЋ, Босиљка¹⁶⁹: Поводом 100 година литерарне дружине „Развитак“¹⁷⁰.

У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 5 (1990), стр. 106-108.

92. МИХАЈЛОВИЋ, Милош: Основна школа „Бата Булић“ у Петровцу на Млави¹⁷¹.

У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 5 (1990), стр. 109.

93. ЛАЗИЋ, Миодраг М.: Основна школа „Угрин Бранковић“ у Кучеву¹⁷².

У: *Школски живот*. – Год. 3, бр. 5 (1990), стр. 110.

94. ЛЕКИЋ, Ђорђе¹⁷³: Дидактичка улога трансфера у

процесу образовања¹⁷⁴.

У: *Школски живот*. – Год. 4, бр. 6 (1991), стр. 5-10.

95. ИГЊАТОВИЋ, Миодраг¹⁷⁵: „Политика“ школе без политике¹⁷⁶.

У: *Школски живот*. – Год. 4, бр. 6 (1991), стр. 11-18.

96. СТАНОЈЕВИЋ, Светлана¹⁷⁷: Неке од могућности реализације теме „деца у свету уметности“¹⁷⁸.

У: *Школски живот*. – Год. 4, бр. 6 (1991), стр. 19-21.

97. МИХАИЛОВИЋ, Душан¹⁷⁹: Облици рада у настави и њихово комбиновање на часу¹⁸⁰.

У: *Школски живот*. – Год. 4, бр. 6 (1991), стр. 22-30.

98. БУРКОВИЋ, Власта¹⁸¹: Интензивирање индивидуалног рада у школама са малим бројем ученика¹⁸².

У: *Школски живот*. – Год. 4, бр. 6 (1991), стр. 31-35.

99. СТОЈАНОВИЋ, Зорица¹⁸³: Лик Мајке Храбрости¹⁸⁴.

164 Др Станика Дикић, објављивала је стручне чланке који обрађују тему слабовиде деце и њихово место у васпитно-образовном систему, тешкоће у учењу у часописима: Педагошка стварност, Истраживања у дефектологији, Београдска дефектолошка школа, Дефектолошка теорија и пракса, Унапређење васпитања и образовања. Објавила је неколико књига: Специфичност визуелног опажања слабовидих ученика (1988), Методика васпитно-образовног рада са слабовидим ученицима (1991), Тифлологија (1997). Подаци узети из базе Cobiss Орас.

165 О ученицима са сметњама у развоју који се школују у редовној основној школи са децом без сметњи у развоју.

166 Бранка Јеремић, професорка из Кучева.

167 Кроз чланак се износи део података везаних за појаву првих припремних одељења у срезу Звишком у циљу праћења развоја предшколског васпитања, евентуалној компарацији добијених података као и на ангажовању да се изворна документација сачува од заборава. Садржи фотографије на стр. 99 и 100.

168 Чланак представља историјске услове настанка и развоја Привредно-економског центра „Жижа Лазаревић“ у Пожаревцу. Садржи фотографије на стр. 104. и 105.

169 Босиљка Милић (1930), професорка српског језика и књижевности из Пожаревца. Написала више књига и уџбеника из своје области рада.

170 О опстанку у узбурканом времену и средини, тешкоћама које су пратиле рад овог литерарног удружења.

171 О историјату школе у Петровцу на Млави. Садржи фотографију школе на стр. 109.

172 О историјату школе у Кучеву. Садржи фотографију школе на стр. 110.

173 Др Ђорђе Лекић, професор Универзитета у Београду.

174 О улози трансфера у процесу образовања као средству рада које је добро искоришћено у психологији а лоше у систему образовања. Чланак објашњава сам појам трансфер и услове његове примене у процесу образовања. Садржи поглавља:

- Поимање суштине и могућности трансфера
- Области и садржај трансфера
- Фактори трансфера у образовању
- Услови јављања трансфера у образовању

175 Мр Миодраг Игњатовић, подсекретар Министарства просвете Србије.

176 Чланак објашњава појам политика и повезаност школе са државним системом. Садржи поглавља:

- Школовање за државу или „раздржављање“
- Педагошки монизам и плурализам
- Реликвије и ритуали педагошке идеологије
- Школска, а не „политичка“ политика

177 Светлана Станојевић, васпитачица из Кучева.

178 О тежњама да се стечена знања преточе у праксу, а функција и задаци предшколског васпитања што успешније остваре кроз природну дечју радозналост. Садржи фотографије на стр. 20. и 21.

179 Душан Михаиловић, (1933 -) био је учитељ у Баричу, потом у Кличевцу, па у Великом Градишту, где је уређивао и лист Либерална застава.

180 О комбинованим облицима рада на часу који су предуслов остваривања концепције савремене наставе. Садржи фотографију на стр. 23 и поднаслов:

- Својства облика рада
- Извор и комбиновање облика рада

181 Власта Ђурковић, учитељица из Зајечара.

182 О специфичности рада у 750 школа у Србији, колико их има са комбинованим одељењима и о осавремењивању истих, ради постизања бољих резултата у васпитно-образовном раду. Садржи фотографију на стр. 32.

183 Зорица Стојановић, професорка из Пожаревца. Објављивала стручне радове у часопису Браничево.

184 Обрада лика „Мајка Храброст“ Бертолт Брехта (1898-1956), најзначајнијијег немачког песника, писца драма и позоришног теоретичара XX века.

- У: *Школски живот*. – Год. 4, бр. 6 (1991), стр. 36-42.
 100. ЈОКСИМОВИЋ, Велиша: Над делом Светог Саве¹⁸⁵.
 У: *Школски живот*. – Год. 4, бр. 6 (1991), стр.43-49.
 101. ЈАКОВЉЕВИЋ, Раде¹⁸⁶: Употреба разноврсних материјала и техника у настави ликовне културе¹⁸⁷.
 У: *Школски живот*. – Год. 4, бр. 6 (1991), стр. 50-55.
 102. САВИЋ, Љубомир¹⁸⁸: Рад са ученицима ометеним у развоју – наглуво дете у разреду¹⁸⁹.
 У: *Школски живот*. – Год. 4, бр. 6 (1991), стр. 56-59.
 103. ЛАЗИЋ, Светомир¹⁹⁰: Мишљења ученика о наставном раду наставника – резултати истраживања¹⁹¹.
 У: *Школски живот*. – Год. 4, бр. 6 (1991), стр. 60-68.

- 185 О Светом Сави и његовом месту у историји, књижевности и духовном наслеђу српског народа. Садржи слику Светог Саве на стр. 44.
- 186 Раде Јаковљевевић, аутор збирке песама. „Дивљака на синору“ (1989) и „Ја ко чика Јова“ (1990). Подаци преузети из базе Cobiss Орас.
- 187 Чланак представља начине употребе разних материјала и техника у настави ликовног. Садржи поглавља:
 • Упознавање различитих материјала за рад
 • Преобликовање материјала или предмета њиховим спајањем
 • Индивидуално коришћење различитих материјала за рад
 • Прављење покретних једнобојних и вишебојних предмета
 • Композиција употребних вредности
 • Коришћење разних материјала за компоновање
 • Коришћење потрошних материјала
 • Рад на колажу
 • Сликарски материјали и технике
 • Решавање тродимензионалног простора и везивање облика у том простору
- 188 Др Љубомир Савић (1921, професор из Београда.
- 189 Чланак представља специфичност рада са наглувом децом, како их препознати у разреду и како са њима треба поступати. Садржи поднаслов:
 • Које је дете наглуво?
 • Како ћемо препознати наглуво дете у разреду?
 • Како да поступамо са таквим дететом?
- 190 Светомир Лазич, професор из Смедерева.
- 191 О сазнањима добијеним истраживањем која су у директној функцији мењања и унапређења актуелног васпитно-образовног рада. Садржи поглавља:
 • Проблем и значај испитивања
 • Циљ и тадаци испитивања
 • Методе и технике испитивања и обрада података
 • Узорак испитивања
 • Резултати испитивања
 • Закључци

104. КЕКОВИЋ, Милан¹⁹²: Место и начин коришћења слободног времена и успех ученика¹⁹³.
 У: *Школски живот*. – Год. 4, бр. 6 (1991), стр. 69-73.
 105. ДР ЂОРЂЕ ЛЕКИЋ¹⁹⁴, професор Универзитета¹⁹⁵.
 У: *Школски живот*. – Год. 4, бр. 6 (1991), стр. 74-78.
 106. ПРЕДСТАВЉАМО¹⁹⁶ вам нову књигу: Методика разредне наставе¹⁹⁷.
 У: *Школски живот*. – Год. 4, бр. 6 (1991), стр.79-80.
 107. ПРВО¹⁹⁸ републичко такмичење средњих школа из српскохрватског језика и језичке културе¹⁹⁹.
 У: *Школски живот*. – Год. 4, бр. 6 (1991), стр. 81-84.

ЛИТЕРАТУРА

1. ОБРАДОВИЋ, М. Љубиша. Савременици у култури Пожареваца, Пожаревац: Центар за културу, 2014.
2. СТАНКОВИЋ, Борислав. Стваралачко мишљење, Београд: Рад, 1961.
3. ЏУДИТ Ејрин. Мишљење и језик, Београд: Нолит, 1975.
4. Др ПРОДАНОВИЋ, Тихомир; Ничковић, Радисав. Дидактика: за трећу и четврту годину педагошке академије, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1988.
5. ЗВОНАРЕВИЋ, М. Социјална психологија, Загреб: Школска књига, 1978.

- 192 Милан Кековић, професор, аутор више чланака из области педагогије.
- 193 О слободном времену као потреби, смислу и саставном делу живота младих, као и о његовом функционалном и рационалном распоређивању и прилагођавању потребама младих у складу са васпитно-образовним обавезама. Садржи поднаслов:
 • Неке карактеристике истраживања
 • Успех ученика и начин коришћења слободног времена
- 194 У потпису чланка стоји Уредништво.
- 195 Чланак представља живот и рад Др Ђорђа Лекића, као и његов допринос савременој педагошко-психолошкој струци. Дат је и шири приказ Лекићевих објављених радова из области педагогије, дидактике, методике и методологије.
- 196 У потпису чланка стоји Редакција.
- 197 О књизи др Ђорђа Лекића - Методика разредне наставе, Београд: Нова просвета, 1999.
- 198 Види 196.
- 199 Чланак описује такмичење четвртх разреда средњих школа, организацију и резултате. Садржи фотографије на стр. 81. и 82.

6. СТАНОЈЕВИЋ, Станоје. Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка. Књ.1: А-З, Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књижевна Зорана Стојановића, 2001.
7. СТАНОЈЕВИЋ, Станоје. Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка Књ.2.: Н-Р, Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књижевна Зорана Стојановића, 2001.
8. БОЈАНИН, Светомир. Дефектолошки лексикон, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
9. ПОРТРЕТИ просветних радника браничевског округа. Пожаревац: Виша техничка школа Пожаревац, 1994.
10. РИСТАНОВИЋ, Слободан. Први српски устанак у историји и традицији, Београд: Vukan's, 2002.
11. РАДОВАНОВИЋ, Р. Идејност у настави, Пожаревац: Просвета; Графичко издавачко предузеће, 1972.

12. МАРЈАНОВИЋ, Новица. Црква Свете Петке у Пожаревцу, Пожаревац: Црква Преподобне Мајке Параскеве, 2011.

13. ЈОКСИМОВИЋ, Велиша. Књижевност пожаревачког краја: од Григорија Синаита Млађег до Србољуба Митића, Пожаревац: Град Пожаревац, 2014.

14. МАНОЈЛОВИЋ, М. 125 [сто двадесет пет] година Основне школе „Вук Караџић“ у Пожаревцу, Пожаревац, „ОШ Вук Караџић“ Пожаревац, 2012.

SUMMARY:

School life is a journal for monitoring and improving upbringing and education that was published in Pozarevac in the period from 1988. to 1990. It was intended primarily for school teachers of the former Yugoslavia, but was open to other issues related to this social activity. The Editorial Board of the journal was trying to be original in content, up to date and useful to gather as many associates - teachers who wanted to write and work on improving their professional and methodical solving of the school problems. This journal is of great value to historians, pedagogists and scientific researchers, because it represents the testimony of commitment as well as a cultural-educational work of one area and the people who live and work in it.

из рада архива

iz rada arhiva

from the archives of

from the archives of
IZ rada arhiva
из рада архива

ПРИЛОГ ЗА БИБЛИОГРАФИЈУ РАДОВА О ИСТОРИЈСКОМ АРХИВУ ПОЖАРЕВАЦ У ЗАВИЧАЈНОЈ ПЕРИОДИЦИ (ноембар 2012- октобар 2016)

Сажетак: Рад је резултат истраживања завичајне периодике-локалне штампе и часописа у периоду ноембар 2012 - октобар 2016. године. Циљ овог рада је да се употпуни започета библиографија радова о Историјском архиву Пожаревац и тиме створи комплетна слика о праћењу рада Историјског архива Пожаревац у локалној периодици од његовог оснивања као Архивског средишта 1948. године, па до октобра 2016. године. Библиографија садржи 92 јединице, које су сређене по хронолошком редоследу објављивања.

Кључне речи: Историјски архив Пожаревац, пројекат, изложба, едиција, архивска грађа, манифестација, периодика.

Савремени друштвени развој и развој архивске делатности намеће потребу отварања архива према широј друштвеној јавности. У том циљу Историјски архив Пожаревац настоји да ефикасно информише јавност о значају и потреби постојања и рада ове установе, садржајима и вредностима архивске грађе коју чува и штити, као и могућностима које та грађа пружа, како у истраживањима прошлости, тако и у остваривању права појединаца. Медијско праћење активности Историјског архива Пожаревац пружа могућност информисања шире јавности о раду ове Установе, што доприноси популаризацији Архива, повећању броја корисника архивске грађе и истраживача, посетилаца изложби и промоција и схватању значаја ове Установе.

Овој библиографији радова, односно чланака о Историјском архиву Пожаревац објављених у локалној штампи и часописима, претходила су два рада са истом тематиком. Циљ овог рада је да се употпуни започета библиографија радова о Историјском архиву Пожаревац и тиме створи комплетна слика о праћењу рада Историјског архива Пожаревац од његовог оснивања као Архивског средишта 1948. године, па до октобра 2016. године у штампаним медијима. Приликом израде библиографије чланака о Историјском

архиву Пожаревац у завичајној периодици истражен је период од новембра 2012. до октобра 2016. године. Обрађене су пожаревачке новине „Реч народа“ (1945-), месечник за Браничевски, Подунавски и Поморавски округ „Нова реч“ (2009-), магазин „Сфера“ (2011-), лист Дома ученика Пољопривредне школе „Соња Маринковић“ у Пожаревцу „Поље снова“ (1997-), као и додатак листа „Данас“ за Браничевски округ „Браничево данас“ (2004-).

2013.

1. Демић, Д.: Из грађе Историјског архива -Сиротињи на дар/Д. Демић.

У: Сфера.-бр. 8 (децембар 2012/јануар 2013) стр. 16.

Текст Д. Демић о добротворима и задужбинарима. У раду је дат кратак историјат задужбинарства и објашњење значење ове речи. О значају задужбинарства говори и чињеница да је Устав из 1888. године гарантовао право на оснивање задужбина. Њихов циљ био је помоћ сиромашним ђацима у одећи, обући, књигама и школском прибору, штампање књига о народном здрављу и васпитању, издржавање цркве и певнице, школовање мушке деце из пољопривредне струке, куповина лекова и давање помоћи за бању за сиромашне, а болесне ђаке. Обичај задужбинарства се давно изгубио, али је ипак испунио своју сврху-помогао је када и коме је то било потребно и од заборава отргао све оне који су на овај начин помагали другима, јер чак и данашње генерације знају бар за неке добротворе и њихова дела.

2. Динић, Д.: Историјски архив Пожаревац-Богату делатност наставља у 2013./Д. Динић.

У: Реч народа.-Год. LXIII, бр. 3249 (29. јануар 2013.) стр. 11.

Текст о успесима Историјског архива Пожаревац у претходној 2012. години. У оквиру раније устројених едиција у 2012. години публикован је аналитички инвентар фонда „Пожаревачка трговачка омладина 1903-1947.“, као и први

број међународног часописа „Записи“, сет архивских фотографија „Љубичевске коњичке игре од 1964-1972. године“, изложбени каталог „Задругарство у Пожаревачком округу од 1898. до 1941. године“. Такође, приређене су две виртуалне изложбе „Филмови које смо волели 1947-1980“ и „Два века војске у Браничеву“. Осим богате издавачке делатности претходну годину је обележила и изложбена делатност. Изложба посвећена стогодишњици домаћег филма гостовала је у више градова Србије, остварено је и гостовање изложбе „Биоскоп од 1941-1945. године“. Током 2012. године остварено је учешће архивиста ове Установе на више међународних конференција - Међународној архивској конференцији у Словенији, Међународној архивској конференцији „Архивска пракса“ у Тузли, Међународној архивској конференцији „Архивски дани“ у Трсту, Међународном архивском скупу у Зајечару, Међународној конференцији „Заштита културне баштине у иностранству“ Међународног института за политику и привреду у Београду и учешће на Међународном архивском саветовању у Новом Саду, где су излагали своје реферате и широј јавности презентовали искуства Историјског архива Пожаревац. Поред потписаног протокола о сарадњи са Архивом Републике Српске, остварена је и сарадња са Интернационалним Институтом за архивску науку у Трсту, Архивом Тузланског кантона, архивима у Марибору, Љубљани и Птују.

3. М. А.: У 65. години постојања и рада Историјског архива Пожаревац-Српски бренд светске архивистике/М. А.

У: Реч народа.-Год. LXIII, бр. 3256 (19. март 2013.) стр. 7.

У Свечаној сали Скупштине Града Пожаревац потписан је Међународни протокол о сарадњи Историјског архива Пожаревац са Међународним институтом архивских наука Трст-Марибор и Међународним Институтом архивских наука Универзитета у Марибору. Тим поводом присутнима су се обратили потписници протокола мр Јасмина Николић и проф. др Петер Павел Класинц. Након тога је многобројним гостима представљен први број Међународног часописа „Записи“. У првом броју овог часописа објављени су стручни и научни радови чија је тема архивистика, али и историографија и друге научне дисциплине. Аутори су научни и културни посленици из Србије, Италије, Словеније, Хрватске, Босне и Херцеговине, Републике Српске, Македоније и Бугарске. О часопису су говорили директор Међународног института архивских наука Трст-Марибор проф. др Петер Павел Класинц, директор Архива Тузланског кантона доцент др Изет Шаботић и директорка Историјског архива Пожаревац мр Јасмина Николић.

4. Семинар у пожаревачком Вишем суду-Заштита архивске грађе.

У: Реч народа.-Год. LXIII, бр. 32560 (16. април 2013.) стр. 11.

У организацији Историјског архива Пожаревац и Вишег суда у Пожаревцу, у згради Вишег суда, одржан је семинар на тему „Заштита архивске грађе и регистратурског (документарног) материјала правосудних стваралаца“. Семинар су отворили председник Вишег суда у Пожаревцу Драган Вучићевић и директорка Историјског архива Пожаревац мр Јасмина Николић, а предавање је одржала виши архивист Одељења за заштиту архивске грађе ван архива Историјског архива Пожаревац, Јасмина Живковић, која је присутне упознала са потребом, значајем и методологијом заштите архивске грађе и регистратурског материјала правосудних стваралаца.

5. З. В. : Књига „Два века војске у Браничеву“/З. В.

У: Браничево Данас. Год. XVI, бр. 5681 (19. април 2013), стр. 2. и 3.

Текст о промоцији књиге „Два века војске у Браничеву“, одржаној поводом Дана Војске Србије, у Свечаној сали Дома војске у Београду. Поред аутора пуковника мр Миливоја Пајовића, начелника Центра за мировне операције и мр Јасмине Николић, директорке Историјског архива Пожаревац, о књизи су говорили историчари др Миле Бјелајац и др Бојан Димитријевић и директор Медија центра „Одбрана“ пуковник Славољуб Марковић. Свечаност је употпуњена са неколико војничких композиција у извођењу Уметничког ансамбла Министарства одбране „Станислав Бинички“.

6. Динић, Д.: Историјски архив Пожаревац у београдском Дому војске промовисао “Два века војске у Браничеву” - Исписани трагови јунаштва/Д. Динић.

У: Реч народа.-Год. LXIII, бр. 3261 (23. април 2013.) стр. 5.

Поводом Дана Војске Србије у свечаној сали Дома војске у Београду представљена је двојезична, мултимедијална монографска студија „Два века војске у Браничеву“ аутора начелника Центра за мировне операције, пуковника мр Миливоја Пајовића и директорке Историјског архива Пожаревац, мр Јасмине Николић. Издавачи су Историјски архив Пожаревац и Медија центар „Одбрана“, уз подршку Министарства одбране и Министарства културе Републике Србије. О монографији су, поред аутора, говорили историчари др Миле Бјелајац, др Бојан Димитријевић и директор Медија центра „Одбрана“ пуковник Славољуб Марковић. Књига је, уз неколико војничких композиција у извођењу

уметничког ансамбла Министарства одбране „Станислав Бинички“, промовисана пред многобројном публиком.

7. Е. М.: Историјски архив Пожаревац-Два века истине о Пожаревцу/Е. М.

У: Нова реч.-Год. 1, бр. 3 (април 2013.), стр. 6.

Текст о отварању изложбе поводом обележавања 65 година од оснивања Државне архиве у Пожаревцу. Историјски архив Пожаревац је годишњицу обележио свечано, али и радно, изложбом архивских фотографија из 19. века „Грађански Пожаревац на прелазу два века“, у Градској галерији у Пожаревцу. „Циљ изложбе и каталога није само представљање једне локалне средине и грађанског идентитета, већ и представљање фотографије као историјског извора и излагање јавности дела богате Збирке фотографија Историјског архива Пожаревац“, истакла је директорка Историјског архива Пожаревац мр Јасмина Николић, отварајући изложбу. О изложби су говориле ауторка изложбе и каталога Драгана Милорадовић-Николић, која је рекла да јој је жеља била да нас пресели у грађанску прошлост Пожареваца и Јасмина Живковић, која је између осталог истакла значај сарадње са другим установама и институцијама. Свечаност је оплеменио наступ професора Музичке школе „Стеван Мокрањац“ из Пожареваца.

8. Ј. Р.: Историјски архив Пожаревац-Чувари памћења, истине и завештања предака/Ј. Р.

У: Нова реч.-Год. 1, бр. 3 (април 2013.), стр. 6.

Поводом обележавања Међународног дана архива Историјски архив Пожаревац је отворио врата својих архивских депоа за све заинтересоване грађане, у жељи да им приближи Установу. Ове године манифестација „Дан отворених врата архива 2013.“ одржана је под слоганом „Сви смо део историје“. Знатижељне посетиоце су у највећем броју чинили ученици пожаревачких основних и средњих школа. Директорка Историјског архива Пожаревац мр Јасмина Николић, изразила је задовољство због великог интересовања суграђана и позвала их да дарују делове својих приватних архивских колекција Историјском архиву Пожаревац, јер бољег и сигурнијег места за чување завештања предака нема.

9. З. В. : Јубилеј Историјског архива /З. В.

У: Браничево Данас. Год. XVI, бр. 5702 (10. мај 2013), стр. 7.

Текст о обележавању 65 година постојања Историјског архива Пожаревац. Том приликом свечано је отворена изложба архивских фотографија из 19. века „Грађански Пожаревац на прелазу два века“ у Градској галерији у По-

жаревцу, уз присуство челних функционера локалне самоуправе и представника јавног живота. О досадашњем успешном раду и амбициозним плановима Историјског архива Пожаревац говорила је директорка мр Јасмина Николић, а о изложбеној поставци виши архивиста Драгана Милорадовић.

10. В. И.: 65. година од оснивања пожаревачког Историјског архива- Дан отворених врата архива/В. И.

У: Реч народа.-Год. LXIII, бр. 3268 (11. јун 2013.) стр. 4.

Поводом обележавања Међународног дана архива и 65 година од оснивања и рада Историјског архива Пожаревац организована је манифестација „Дан отворених врата архива 2013.“ под слоганом „Сви смо део историје“. У четвртом павиљону објекта Старе касарне, где је смештен депо Историјског архива Пожаревац, ученици пожаревачких основних и средњих школа, директори пожаревачких јавних предузећа и установа, као и многобројни грађани могли су видети чиме Архив располаже. Директорка Историјског архива Пожаревац мр Јасмина Николић, изразила је задовољство због великог интересовања суграђана и позвала их да дарују делове својих приватних архивских колекција Историјском архиву Пожаревац, јер бољег и сигурнијег места за чување завештања предака нема.

11. Арсеновић, А.: Историјски архив Пожаревац-Чувари истине и памћења/А. Арсеновић.

У: Нова реч.-Год. 1, бр. 7 (август 2013.), стр. 11.

Сходно усвојеном Програму рада и Финансијском плану који је одобрио Град Пожаревац, Историјски архив је у 2013. години реализовао много значајних пројеката, а припремио је и садржајан програм активности које ће се реализовати до краја године. Поводом обележавања Међународног дана архива Историјски архив Пожаревац је отворио врата својих архивских депоа за све заинтересоване грађане, у жељи да им приближи Установу. Поводом Дана Историјског архива Пожаревац у Градској галерији је отворена изложба „Грађански Пожаревац на прелазу два века“. На Дан Војске Србије у Свечаној сали Дома војске у Београду премијерно је представљена књига „Два века војске у Браничеву“, пуковника мр Миљивоја Пајовића и директорке Историјског архива Пожаревац мр Јасмине Николић. У Вишем суду у Пожаревцу одржан је семинар о заштити архивске грађе и регистратурског материјала правосудних регистратура у Браничевском управном округу. Поводом обележавања стогодишњице од Балканских ратова у сарадњи са Народном библиотеком „Илија М. Петровић“ из Пожареваца, Историјски архив је сачинио електронско из-

дање часописа „Балкански рат у слици и речи“. Почетком године презентован је јавности први број међународног архивистичког часописа „Записи“.

12. З. В. : Два века војске у Браничеву/З. В.

У: Браничево Данас. Год. XVI, бр. 5863 (18. октобар 2013), стр. 7.

Историјски архив Пожаревац, Медија центар „Одбрана“ Управе за односе са јавношћу Министарства одбране Републике Србије и Команда Гарнизона Пожаревац представиле су монографску студију „Два века војске у Браничеву“. Књига је двојезична са комплетним преводима текстова и легенди приказаних архивских докумената и фотографија. О монографији су говорили аутори пуковник мр Миливоје Пајовић, начелник Центра за мировне операције Војске Србије и мр Јасмина Николић, директорка Историјског архива Пожаревац, затим градоначелник Града Пожаревац Миомир Илић, командант Гарнизона Пожаревац и Центра за обуку Копнене војске пуковник Душко Шљиванчанин, директор Медија центар „Одбрана“ потпуковник Славољуб Марковић и рецензент књиге др Мирољуб Манојловић. Књига ће бити представљена на предстојећем Сајму књига у Београду на штанду Медија центра „Одбрана“.

13. М. А.: Министарство одбране и Историјски архив Пожаревац представили монографију – Два века војске у Браничеву/М.А.

У: Реч народа.-Год. LXIII, бр. 3287 (22. октобар 2013.) стр. 4.

Поводом обележавања Дана ослобођења Пожаревац и стогодишњице Балканских ратова представљена је монографија „Два века војске у Браничеву“, аутора пуковника мр Миливоја Пајовића, начелника Центра за мировне операције Војске Србије и мр Јасмине Николић, директорке Историјског архива Пожаревац. Промоција је приређена у Спомен соби Касарне „Генерал Павле Јуришић Штурм“ у Пожаревцу, у присуству представника војске, локалне самоуправе и привреде Браничевског округа и бројних гостију из читаве Србије. Издавачи ове двојезичне монографске студије су Медија центар „Одбрана“-Управа за односе са јавношћу Министарства одбране РС и Историјски архив Пожаревац, а покровитељи свечаности Град Пожаревац и Команда Гарнизона Пожаревац. На промоцији су поред аутора говорили градоначелник Пожаревац Миомир Илић, командант Гарнизона Пожаревац и Центра за обуку Копнене војске пуковник Душко Шљиванчанин, директор Медија центра „Одбрана“ потпуковник Славољуб Марковић и рецензент књиге др Мирољуб Манојловић.

14. Грујић, А.: Представљена монографија „Два века војске у Браничеву“ - Победили смо заборав/А. Грујић.

У: Нова реч.-Год. 1, бр. 9 (октобар 2013.), стр. 10.

Поводом обележавања стогодишњице од Балканских ратова, деведесетпет година од ослобођења Пожаревац у Првом светском рату и шездесетосам година од ослобођења Пожаревац у Другом светском рату, под покровитељством Града Пожаревац, Историјски архив Пожаревац, Медија центар „Одбрана“ и Команда Гарнизона Пожаревац, представили су пожаревачкој јавности монографију „Два века војске у Браничеву“. Промоција монографије одржана је у Спомен соби Касарне „Генерал Павле Јуришић Штурм“ у Пожаревцу. Многобројним гостима су се, поред аутора пуковника мр Миливоја Пајовића и директорке Историјског архива Пожаревац мр Јасмине Николић, обратили и градоначелник Пожаревац Миомир Илић, командант Гарнизона Пожаревац и Центра за обуку Копнене војске пуковник Душко Шљиванчанин, директор Медија центра „Одбрана“ потпуковник Славољуб Марковић и рецензент књиге др Мирољуб Манојловић.

15. Динић. Д.: У Центру за културу отворена изложба пожаревачког Историјског архива –“Задругарство у Пожаревачком округу до 1941.“/Д. Динић.

У: Реч народа.-Год. LXIII, бр. 3292 (26. новембар 2013.) стр. 7.

У Галерији „Обојена светлост“ у Центру за културу Пожаревац, отворена је изложба “Задругарство у Пожаревачком округу до 1941.“ Историјског архива Пожаревац. Изложба садржи више од 30 изложбених паноа са преко 200 архивских докумената о земљорадничким, сточарским, кредитним, набављачким, млекарским и другим задругама, које су постојале од доношења првих законских прописа, до 1941. године. Аутори изложбене поставке и каталога су архивисти Историјског архива Пожаревац Јасмина Живковић МА, Наташа Милошевић Дулић и Петар Винкић. Свечаности отварања изложбе присуствовали су градоначелник Пожаревац Миомир Илић, помоћник градоначелника Гордан Бојковић, председник Скупштине града Пожаревац Бане Спасовић, заменик председника градске Скупштине Милић Јовановић, као и директори јавних предузећа и установа.

16. З. В. : Историјски архив гостовао у Чачку/З. В.

У: Браничево Данас. Год. XVII, бр. 5926 (20. децембар 2013), стр. 7.

Поводом обележавања Дана ослобођења града Чачка, у Галерији „Рисим“ у Чачку, отворена је изложба Историјског архива Пожаревац „Биоскоп 1941-1945.“, аутора

мр Јасмине Николић и Драгане Милорадовић Николић. Организатор гостовања изложбе је Галерија „Надежда Петровић“ из Чачка. Изложбу је отворио Александар Дачић, помоћник градоначелника града Чачка.

17. Динић, Д.: Пожаревачки Историјски архив представља електронску архиву часописа „Балкански рат у слици и речи“/Д. Динић.

У: Реч народа.-Год. LXIII, бр. 3297/8 (30. децембар 2013.) стр. 17.

Поводом обележавања стогодишњице од Балканских ратова и објављивања првог илустрованог часописа штампаног у Пожаревцу „Балкански рат у слици и речи“ Историјски архив Пожаревац у сарадњи са Народном библиотеком „Илија М. Петровић“ представио је јавности електронско издање овог часописа у оквиру своје едиције „Електронска издања“. Приређивач овог електронског издања је мр Драган Шалер, дугогодишњи сарадник и врсни истраживач на пољу националне историје. Представљање овог електронског издања организовано је у Спомен соби Касарне „Генерал Павле Јуришић Штурм“ у Пожаревцу. На промоцији су говориле директорка Историјског архива Пожаревац мр Јасмина Николић, испред суиздавача директорка Народне библиотеке „Илија М. Петровић“ Беба Станковић и потпуковник доцент др Слободан Ђукић, професор војне историје на Војној академији у Београду.

18. Грујић, А.: Обиље активности у 2013. години-Сведок времена прошлог у времену будућем/А. Грујић.

У: Нова реч.-Год. 1, бр. 11 (децембар 2013.), стр. 24.

Текст о активностима Историјског архива Пожаревац током 2013. године. Протеклу годину обележила је богата издавачка делатност. Из штампе је изашло 6 нових наслова, отворене су две изложбе и забележена гостовања у Сомбору, Чачку и Петровцу на Млави. Када је у питању организација манифестација, у 2013. години је одржан семинар о заштити архивске грађе и регистратурског материјала правосудних регистратура у Браничевском управном округу и Међународни дан архива „Дан отворених врата“. Делегација пожаревачког Архива боравила је у Републици Српској на свечаности обележавања 60 година организоване архивске делатности у Републици Српској. Том приликом Историјском архиву Пожаревац уручена је захвалница због успешног очувања и заштите архивске грађе као историјског памћења. Почетком 2013. године потписан је протокол о сарадњи Историјског архива Пожаревац и Међународног Института архивских наука у Трсту/Италија и Универзитета архивских наука у Марибору/Словенија. Запослени ове

Установе имали су запажене реферате на конференцијама у Словенији, Босни и Херцеговини, Италији и Србији.

2014.

19. В, З. : Електронско издање „Балкански рат у слици и речи“/В. З.

У: Браничево Данас. Год. XVII, бр. 5947 (10. јануар 2014), стр. 7.

Захваљујући јединственој сарадњи Историјског архива Пожаревац и Народне библиотеке „Илија М. Петровић“ у Пожаревцу, у Спомен соби Касарне „Генерал Павле Јуришић Штурм“ у Пожаревцу, уприличена је промоција електронског издања часописа „Балкански рат у слици и речи“, приређивача мр Драгана Шалера, дугогодишњег сарадника и врсног истраживача на пољу националне историје, а који је Историјски архив Пожаревац објавио у оквиру своје едиције „Електронска издања“. Наведена промоција је организована поводом обележавања стогодишњице од Балканских ратова и објављивања првог илустрованог часописа штампаног у Пожаревцу „Балкански рат у слици и речи“.

20. Историјски архив Пожаревац-Чувар српског памћења.

У: Нова реч.-Год. 2, бр. 12 (јануар 2014.), стр. 8.

Текст је посвећен планираним активностима Историјског архива Пожаревац у 2014. години. Наиме, Историјски архив Пожаревац је успешно завршио 2013. годину и почео са припремама програма за 2014. годину. Као најзначајнији пројекат који ће се реализовати у овој години је обележавање стогодишњице од Првог светског рата. Тим поводом планиране су бројне активности. У разговору са директорком Историјског архива Пожаревац др Јасмином Николић представљени су и планови у области издавачке делатности, изложбене делатности, представљању књига и планираним манифестацијама у 2014. години.

21. Динић, Дарко: Представљен други број годишњака „Записи“-Стварање специфичног архивског идентитета/Д. Динић.

У: Реч народа.-Год. LXIX, бр. 3310 (1. април 2014.) стр. 5.

Историјски архив Пожаревац је у сарадњи са Епархијом браничевском представио другу свеску међународног стручног часописа-годишњака „Записи“. Ова промоција одржана је у новоотвореном образовном центру „Ecclesia Viminaciensis“, вишенаменском простору у цркви Свете Петке, намењеном окупљању теолога, филозофа, културолога, историчара, архивиста и научника других друштва.

них дисциплина. О часопису су говорили директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић, директор Међународног института архивских наука Трст-Марибор проф. др. Петер Павел Класинц и некадашњи директор Архива Југославије Јован Поповић.

22. Из Историјског архива -Тамбураш.

У: Сфера.-бр. 12 (март/април 2014) стр. 15.

Текст о породици Тамбураш и добротворном фонду „Тамбурашево А. Станојевића“. Наиме, малом броју становника Косовске улице у Пожаревцу је познато да је некада ова улица носила назив Тамбурашева улица, по својим најпознатијим становницима-породици Тамбураш. Најпознатији члан породице је Петар Тамбураш, који је у периоду 1885-1887. година био председник Општине пожаревачке. Последња из ове породице Љубица Станојевић, рођена Тамбураш, тестаментом је завештала сву своју имовину фонду који ће се звати „Тамбурашево А. Станојевића“. Имовина фонда се састојала од 91 хектара ораница и куће у Пожаревцу, а циљ фонда је био „помагање удомљења сиротих девојака и школовање мушке деце из пољопривредне струке“.

23. Грујић, Ана: Историјски архив Пожаревац навршио 66 година постојања и успешног рада-За Архив - стогодишњи рат велики изазов/А. Грујић.

У: Нова реч.-Год. 2, бр. 15 (април 2014.), стр. 6.

Текст настао као резултат разговора са директорком Историјског архива Пожаревац др Јасмином Николић поводом навршених 66 година постојања и успешног рада Историјског архива Пожаревац. Из текста се сазнаје о успешно реализованим програмима и пројектима, а најављују се и предстојеће активности ове успешне Установе. За 2014. годину планира се реализација мултимедијалног пројекта „Србија и Браничево у Великом рату, 1914-1918.“. У част обележавања двестогодишњице од Другог српског устанка планира се представљање зборника докумената под називом „Нахијски суд Пожаревац 1821-1839. године“. У мају се планира организовање семинара о заштити архивске грађе и регистратурског материјала насталог радом органа управе и локалне самоуправе на територији Браничевског управног округа, као и обележавање Међународног дана архива, сада већ традиционалном манифестацијом „Дан отворених врата архива“. Планира се гостовање изложби и представљање нових издања из едиција Историјског архива Пожаревац.

24. В, З. : Обележен Међународни дан архива – Отворена врата врхунског архива/В. З.

У: Браничево Данас. Год. XVIII, бр. 6101 (13. јун 2014), стр. 7.

Историјски архив Пожаревац, званично једна од најуспешнијих установа ове врсте у Србији, прикључио се обележавању Међународног дана архива. Том приликом је у објекту депоа одржана манифестација „Дан отворених врата архива“. Сви посетиоци Архива укључујући и бројне ученике пожаревачких основних и средњих школа, били су у прилици да сазнају чиме се архив бави и на који начин се чува архивска грађа. Посетиоцима се најпре обратила директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић и чланица Градског већа Весна Пејић, а затим је архивиста Слободанка Цветковић одржала кратку презентацију о Историјском архиву Пожаревац.

25. М, А: Међународни дан архива у Историјском архиву Пожаревац-Део светске породице архива/М. А.

У: Реч народа.-Год. LXIX, бр. 3321 (17. јун 2014.) стр. 4.

Историјски архив Пожаревац обележио је Међународни дан архива, 9. јун, отворивши врата свог депоа за све суграђане. Ове године манифестација Дан отворених врата организована је под слоганом „Сви смо део историје“. Депо Историјског архива Пожаревац посетили су бројни посетиоци, међу којима чланови Градског већа, Весна Пејић, Дејан Крстић и Владимир Петровић, председник Управног одбора Историјског архива Пожаревац Славко Митровић, као и представници актива директора основних и средњих школа, заједно са ученицима. Том приликом директорка др Јасмина Николић је указала на то да је Историјски архив Пожаревац члан велике светске породице културних и архивских посленика и подсетила да ова пожаревачка установа постоји 66 година, спајајући три века кроз архивску грађу коју чува и презентује. Руководилац депоа, архивист Слободанка Цветковић је за гостујуће школарце одржала презентацију о делатности, начину рада и значају Историјског архива Пожаревац. Након тога уследило је разгледање поставке и обилазак депоа са архивским документима.

26. Из Архива -Зграда трговачке омладине.

У: Сфера.-бр. 13 (мај/јун 2014) стр. 15.

Текст о подизању Дома Пожаревачке трговачке омладине, данашње Политехничке школе. Наиме, поменута зграда је подигнута за потребе школе трговачке омладине и коришћења сале за потребе чланова Соколског друштва. Плац за подизање ове зграде поклонила је Општина пожаревачка удружењу Пожаревачка трговачка омладина за

ову намену 1926. године, а зграду су сазидали 1930. године, о свом трошку, добротвори овог Удружења пожаревачки трговци Сава Мирковић и Михајло Ст. Павловић. Од дана отварања велика дворана у школи била је носилац културних дешавања у Пожаревцу. Она је најчешће издавана на једнодневно коришћење уз одређену надокнаду са инструментима или без, а тако зарађени новац коришћен је за одржавање зграде. Школа Пожаревачке трговачке омладине радила је до 1944. године, када је одузета и од тада се користи у друге намене.

27. Динић, Д.: Историјски архив Пожаревац у Великој галерији Дома Војске Србије- Велики успех изложбе „Србија у Великом рату“/Д. Динић.

У: Реч народа.-Год. LXIX, бр. 3324 (8. јул 2014.) стр. 7.

У сусрет обележавању стогодишњице почетка Првог светског рата у Великој галерији Дома Војске Србије у Београду отворена је изложба „Србија у Великом рату“, која је реализована у сарадњи Историјског архива Пожаревац, Војног архива, Војног музеја, Медија центра „Одбрана“ и Програмског архива РТС-а. Изложбу је отворио државни секретар Министарства одбране Зоран Ђорђевић. Основну структуру изложбе и пратећег каталога „Србија у Великом рату“ чини 18 тематско-хронолошких целина са изабраних 270 архивских докумената и фотографија које доприносе бољем разумевању обрађених тема. О изложби су говорили директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић, директор Војног архива пуковник Милорад Секуловић, начелник Управе за односе са јавношћу Министарства одбране пуковник Петар Бошковић и градоначелник Пожареваца Миомир Илић. Изложба је изазвала велико интересовање стручне и шире јавности.

28. В, З. : Репрезентативна изложба „Србија у Великом рату“/В. З.

У: Браничево Данас. Год. XVIII, бр. 6129 (11. јул 2014), стр. 3.

У Дому војске Србије у Београду отворена је изложба под називом „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918“. Изложба је реализована у сарадњи Историјског архива Пожаревац, Војног архива, Војног музеја, Медија центра „Одбрана“ и Програмског архива РТС-а. Изложба је приређена у сарадњи Историјског архива Пожаревац, Војног архива, Војног музеја, Програмског архива РТС-а, Медија центра „Одбрана“, а уз помоћ града Пожареваца и део је пројекта који обухвата и штампање монографије, каталога, сета разгледница и документарног филма. Свечаном отварању изложбе, пред препуном салом Дома војске

Србије, присуствовали су начелник Генералштаба Војске Србије генерал Љубиша Диковић, представници Министарства одбране, Војног архива, Војног музеја, Института за савремену историју и Историјског архива Пожаревац, као и градоначелник Пожареваца Миомир Илић са сарадницима.

29. Грујић, А.: Историјски архив Пожаревац-Капитална изложба српске епопеје/А. Грујић.

У: Нова реч.-Год. 2, бр. 18 (јул 2014.), стр. 6.

Поводом обележавања сто година од почетка Првог светског рата у Дому војске Србије у Београду отворена је изложба под називом „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918“. Изложба је део пројекта који обухвата и штампање монографије, каталога, сета разгледница и документарног филма. Приређена је у сарадњи Историјског архива Пожаревац, Војног архива, Војног музеја, Програмског архива РТС-а, Медија центра „Одбрана“, уз помоћ града Пожареваца. Свечаном отварању изложбе, пред препуном салом Дома војске Србије, присуствовали су начелник Генералштаба Војске Србије генерал Љубиша Диковић, представници Министарства одбране и Војске Србије, Војног архива, Војног музеја, Института за савремену историју и Историјског архива Пожаревац, као и градоначелник Пожареваца Миомир Илић са сарадницима.

30. Из Историјског архива -Добротворни фондови и задужбине за простора данашњег Браничевског округа.

У: Сфера.-бр. 14 (август/септембар 2014) стр. 15.

Текст Слободанке Цветковић из Историјског архива Пожаревац о добротворима и задужбинарима са територије Браничевског округа. У раду је дат кратак историјат задужбинарства и објашњено значење ове речи, а затим је дат приказ свих задужбина и фондова који су радили на територији овог округа до Другог светског рата. Њихов циљ био је помоћ сиромашнима, пре свега деци. После Другог светског рата одузима се имовина постојећим задужбинама, што доводи до њиховог гашења, а важећа законска регулатива спречава образовање нових задужбина све до 1972. године. На тај начин је држава својим односом угушила ову хуману и корисну навику српског народа.

31. Милошевић Дулић, Наташа: Стари Пожаревац – Споменик Кнеза Милоша/Н. Милошевић Дулић.

У: Поље снова.-бр. 18 (септембар 2014) стр. 8.

Текст Наташе Милошевић Дулић о постављању споменика Кнезу Милошу у Пожаревцу. У раду је укратко описан значај Кнеза Милоша за развитак града, односно његово прерастање од турске касабе у модеран град. У знак захвалности за све што је Кнез Милош урадио за Пожаревац

1896. године оформљен је Одбор за подизање споменика. Споменик је израдио тада млади вајар Ђорђе Јовановић, а открио тадашњи Краљ Србије Александар Обреновић, у присуству свог оца бившег Краља Милана Обреновића. Подизањем овог споменика Пожаревљани и становници Округа пожаревачког захвалили су се великом Кнезу за све што је урадио за град, почев од учешћа у борбама за ослобођење града, па до уређења града и поклона граду у виду имања „Морава“.

32. Васић, З.: Монографија са богатом историјском грађом и бројним фотографијама – Србија и Браничево у Великом рату/З. Васић.

У: Браничево Данас. Год. XVIII, бр. 6227 (17. октобар 2014), стр. 7.

У оквиру октобарских свечаности у Центру за културу отворена је изложба „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918“ и представљена истоимена монографија. Изложба је приређена у сарадњи Историјског архива Пожаревац, Војног архива, Војног музеја, Програмског архива РТС-а, Медија центра „Одбрана“, уз помоћ града Пожаревац и део је пројекта који обухвата и штампање монографије, каталога, сета разгледница и документарног филма. О монографији су говорили директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић, директор Војног архива пуковник Милорад Секуловић, начелник Одељења за војну историју Института за стратегијска истраживања Министарства одбране Републике Србије др Милан Терзић, а у име ауторског тима др Бојан Димитријевић и мр Драгана Милорадовић.

33. П. М: Историјски архив Пожаревац и београдски Војни архив промовисали монографију „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918“-Борба за слободу, правду и истину/П. М.

У: Реч народа.-Год. LXIX, бр. 3339 (21. октобар 2014.) стр. 9.

У оквиру обележавања седамдесетогодишњице од ослобођења града Пожаревац у Центру за културу организована је промоција монографије „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918“. Поменута монографија је настала као резултат заједничког пројекта Историјског архива Пожаревац и Војног архива Института за стратегијска истраживања Министарства одбране Републике Србије. О монографији су говорили директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић, директор Војног архива пуковник Милорад Секуловић, начелник Одељења за војну историју Института за стратегијска истраживања Министар-

ства одбране Републике Србије др Милан Терзић, а у име ауторског тима др Бојан Димитријевић и мр Драгана Милорадовић. Промоцији монографије су, поред многобројних грађана присуствовали и представници Града Пожаревац: начелник Браничевског управног округа Александар Ђокић, градоначелник Миомир Илић, заменик председника Скупштине Милић Јовановић и чланови Градског већа.

34. П. М: Изложба фотографија и архивских докумената у Пожаревцу- „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918“/П. М.

У: Реч народа.-Год. LXIX, бр. 3339 (21. октобар 2014.) стр. 9.

У оквиру обележавања стогодишњице од почетка Првог светског рата и седамдесетогодишњице од ослобођења града Пожаревац, у Центру за културу организована је изложба фотографија и архивских докумената у Пожаревцу - „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918.“. Поменута изложба је део пројекта под истим називом, а њена реализација је резултат сарадње Историјског архива Пожаревац и Војног архива. На свечаности отварања изложбе директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић истакла је да основну структуру исте, као и истоименог каталога, чини 18 тематско хронолошких целина, са изабраних 270 архивских докумената и фотографија које доприносе бољем разумевању обрађених тема и нуде нове погледе на Велики рат. Она је истакла огромну подршку пожаревачке локалне самоуправе у организовању и реализацији изложбе. Изложбу је отворио градоначелник града Пожаревац Миомир Илић.

35. Грујић, А: Мултимедијални пројекат Историјског архива Пожаревац- „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918.“/А. Грујић.

У: Нова реч.-Год. 2, бр. 21 (октобар 2014.), стр. 8.

У години у којој се обележава читав век од почетка Првог светског рата Историјски архив Пожаревац у сарадњи са Војним архивом Министарства одбране РС представио је јавности мултимедијални пројекат „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918.“. Изложба је реализована у сарадњи Историјског архива Пожаревац, Војног архива, Војног музеја, Медија центра „Одбрана“ и Програмског архива РТС-а. Изложба је део пројекта који обухвата и штампање монографије, каталога, сета разгледница и документарног филма. Филм је урађен у продукцији Историјског архива Пожаревац и Центра за културу Пожаревац, уз коришћење материјала из монографије „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918“ у издању Историјског архива Пожаревац и

Војног архива, односно, архивске грађе Историјског архива Пожаревац, Војног архива, Војног музеја и Програмског архива РТС-а. Премијера изложбе је одржана у Београду, премијера документарног филма и представљање монографије у Пожаревцу, а потом су уследила гостовања у Пријеполу, Новом Саду, Сомбору, Кучеву и Бања Луци у Републици Српској.

36. Васић, З. : Пожаревачки филм награђен у Русији/З. Васић.

У: Браничево Данас. Год. XVIII, бр. 6269 (28. новембар 2014), стр. 7.

На 11. Међународном фестивалу војно-патриотског филма „Сергеј Бондарчук-Волоколамски рубез“, у подмосковском граду Волоколамску, у конкуренцији 300 филмова из целог света, документарни филм „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918“ освојио награду Организационог комитета фестивала за режију у категорији документарног програма. Филм је урађен у продукцији Историјског архива Пожаревац и Центра за културу Пожаревац, уз коришћење материјала из монографије „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918“ у издању Историјског архива Пожаревац и Војног архива, односно архивске грађе Историјског архива Пожаревац, Војног архива, Војног музеја и Програмског архива РТС-а. Продуцент филма је др Јасмина Николић, режирао га је Драги Ивић, а монтажу потписује Бојан Николић.

37. Отварање изложбе, представљање монографије и приказивање документарног филма „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918“ у Пријеполу-Трагови Великог рата за заборав.

У: Нова реч.-Год. 2, бр. 22 (новембар 2014.), стр. 22.

Поводом обележавања сто година од Великог рата у Галерији Народног музеја у Пријеполу одржана је свечаност отварања изложбе, представљања монографије и приказивање документарног филма „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918“ Историјског архива Пожаревац и Војног архива, у организацији Народног музеја у Пријеполу и Општине Пријеполје. Свечаност отварања овог мултимедијалног пројекта окупила је грађане Пријеполја, Прибоја, Ужица и Херцег Новог. У име организатора гостовања мултимедијалног пројекта пожаревачког архива присутне је поздравио директор Народног музеја у Пријеполу Славољуб Пушица, а испред Историјског архива Пожаревац директорка др Јасмина Николић. Испред групе аутора о изложби и монографији говориле су виши архивисти Историјског архива Пожаревац, мр Драгана Милорадовић и Јасмина Живковић, МА. Изложбу је отворио председник

Скупштине Општине Пријеполје и председник Удружења за неговање традиција ослободилачких ратова Вукосав Томашевић.

38. А. М: Историјски архив Пожаревац и Војни архив Министарства одбране, поводом сто година од почетка Првог светског рата-Пројекат победоносно ходи Србијом/А. М.

У: Реч народа.-Год. LXIX, бр. 3345 (02. децембар 2014.) стр. 6 и 7.

Текст о великом успеху заједничког пројекта Историјског архива Пожаревац и Војног архива Министарства одбране РС, под називом „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918“. Наиме, овај мултимедијални пројекат Историјског архива Пожаревац и Војног архива РС победоносно обилази градове широм Србије, освајајући стручну и ширу публику мултимедијалним представљањем историје Великог рата и места Србије и Браничева у том светском сукобу. После успешног представљања документарног филма и монографије „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918“ у Пријеполу, Новом Саду и Пожаревцу, последње гостовање било је крајем новембра у Београду. Поред успешних гостовања у Србији, документарни филм „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918“, чији је продуцент директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић, режисер и сценариста директор Центра за културу Пожаревац Драги Ивић, а монтажу је радио Бојан Николић, освојио је награду Организационог комитета фестивала за режију на 11. Међународном фестивалу војно-патриотског филма „Сергеј Бондарчук-Волоколамски рубез“, у подмосковском граду Волоколамску, у категорији документарног програма.

39. З. В. : Историјски архив Пожаревац у Дому Војске Србије – Филм о Великом рату/З. В.

У: Браничево Данас. Год. XVIII, бр. 6296 (5. децембар 2014), стр. 7.

Још једна веома запажена активност Историјског архива Пожаревац, у сарадњи са еминентним стручњацима, реализована је поводом обележавања стогодишњице Великог рата у Свечаној сали Дома Војске Србије, где су представљени монографија и филм „Србија и Браничево у Великом рату“. О луксузно урађеној монографији са више од 300 страна и 287 фотографија и архивских докумената говорили су директор Војног архива пуковник Милорад Секуловић, директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић, професор на Војној академији потпуковник доцент др Слободан Ђукић и директор Института за

савремену историју проф. др Момчило Павловић. Након промоције монографије, емитован је документатни филм „Србија и Браничево у Великом рату, 1914-1918.“, који је на 11. Међународном фестивалу војно-патриотског филма „Сергеј Бондарчук-Волоколамски рубез“, у подмосковском граду Волоколамску, у конкуренцији 300 филмова из целог света, освојио награду у категорији документарног програма.

40. З. В. : Отворена изложба „Србија и Браничево у Великом рату, 1914-1918.“ - Архив у бањалучком Банском двору/З. В.

У: Браничево Данас. Год. XVIII, бр. 6297 (26. децембар 2014), стр. 5.

У великој галерији Банског двора у Бања Луци отворена је изложба „Србија и Браничево у Великом рату, 1914-1918.“ Историјског архива Пожаревац и Војног архива, у организацији Архива Републике Српске и града Бања Луке. У име организатора присутнима се обратио директор Архива Републике Српске Душан Поповић. Изложбу је отворио генерални конзул Републике Србије у Републици Српској Владимир Николић. Свечаности отварања изложбе Историјског архива Пожаревац присуствовали су министар просвете и културе Републике Српске Горан Мутаџија са сарадницима, заменик градоначелника града Бања Лука Горан Кочић, директори националних установа културе Републике Српске, професори са Филозофског факултета у Бања Луци, представници архива и Удружења архивских радника у Босни и Херцеговини, многобројни медији и грађани.

41. А. Г.:Историјски архив Пожаревац-Запамћена прошлост основа за будућност/А. Г.

У: Нова реч.-Год. 2, бр. 23 (децембар 2014.), стр. 13.

Рад Историјског архива Пожаревац обележио је у протеклој години мултимедијални пројекат „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918.“. Поменути пројекат је настао као резултат заједничког пројекта Историјског архива Пожаревац, Војног архива и Института за стратегијска истраживања Министарства одбране Републике Србије. Премијера изложбе је одржана у Београду, премијера документарног филма и представљање монографије у Пожаревцу, а потом су уследила гостовања у Пријепољу, Новом Саду, Сомбору, Кучеву и Бања Луци у Републици Српској.

2015.

42. Интервју – Из збирки и фондова.

У: Сфера.- бр. 16 (децембар/јануар 2014/2015) стр. 10.

Интервју са директорком Историјског архива Пожаревац др Јасмином Николић, вођен после презентовања јавности мултимедијалног пројекта „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918.“. Из разговора су читаоци могли да сазнају да је то пројекат који је обележио 2014. годину. Поменути монографија је настала као резултат заједничког пројекта Историјског архива Пожаревац, Војног архива и Института за стратегијска истраживања Министарства одбране Републике Србије. Само истраживање архивске грађе вршено је у Историјском архиву Пожаревац, Војном архиву и Програмском архиву РТС-а. Документатни филм који је део мултимедијалног пројекта „Србија и Браничево у Великом рату, 1914-1918.“, освојио је на 11. Међународном фестивалу војно-патриотског филма „Сергеј Бондарчук-Волоколамски рубез“, у подмосковском граду Волоколамску, у конкуренцији 300 филмова из целог света, награду у категорији документарног програма. Изложбу је видело око 1000 ученика из 16 школа са територије града Пожареваца.

43. З. В. : Објављен годишњак Историјског архива Пожаревац-Међународни научни часопис „Записи“/З. В.

У: Браничево Данас. Год. XVIII, бр. 6325 (23. јануар 2015), стр. 7.

Текст о објављивању трећег броја часописа „Записи“, међународног стручног часописа Историјског архива Пожаревац. Нови број овог часописа доноси 30 стручних радова који обрађују теме из архивистике, историографије, историје књижевности, историје културе, комуникација и медија. Поред аутора из Србије у овом броју су објављени радови аутора из Руске Федерације, Словеније, Италије и Босне и Херцеговине.

44. Историјски архив Пожаревац-Објављен нови број „Записа“.

У: Реч народа.-Год. LXX, бр. 3353 (27. јануар 2015.) стр. 2.

Текст о објављивању трећег броја часописа „Записи“, међународног стручног часописа Историјског архива Пожаревац. Овај часопис је основан са намером јачања стручног и научно-истраживачког капацитета не само запослених у Историјском архиву Пожаревац већ и из Србије и околине. У том смислу у овом броју су објављени радови аутора из Србије, Руске Федерације, Словеније, Италије и Босне и Херцеговине. Иначе, часопис „Записи“ је у процедури категоризације у Министарству науке Републике Србије и

Народне библиотеке Србије. Нови број овог часописа доноси 30 стручних радова који обрађују теме из архивистике, историографије, историје књижевности, историје културе, комуникација и медија.

45. З. В. : Признање Министарства одбране Историјском архиву/З. В.

У: Браничево Данас. Год. XVIII, бр. 6332 (30. јануар 2015), стр. 7.

На свечаности поводом Дана Медија центра „Одбрана“, Управе за односе са јавношћу Министарства одбране Републике Србије, одржаној у свечаној сали Дома Војске Србије у Београду, додељене су награде, повеље и захвалнице појединцима и институцијама за учешће у заједничким пројектима од значаја за Министарство одбране и Војску Србије у 2014. години. Захвалницу је директорки Историјског архива Пожаревац др Јасмини Николић уручио пуковник Стевица Карапанџин, директор Медија центра „Одбрана“.

46. Медија центар „Одбрана“–Захвалница Историјском архиву Пожаревац.

У: Реч народа.-Год. LXX, бр. 3354 (03. фебруар 2015.) стр. 14.

На свечаности поводом Дана Медија центра „Одбрана“, Управе за односе са јавношћу Министарства одбране Републике Србије, одржаној 23. јануара 2015. године у Свечаној сали Дома Војске Србије у Београду, додељене су награде, повеље и захвалнице појединцима и институцијама за учешће у заједничким пројектима од значаја за Министарство одбране и Војску Србије у 2014. години. Међу награђенима је и Историјски архив Пожаревац. Захвалницу је директорки Историјског архива Пожаревац др Јасмини Николић уручио пуковник Стевица Карапанџин, директор Медија центра „Одбрана“.

47. Отворена изложба Историјског архива Пожаревац и Војног архива у Галерији Народног универзитета у Врању-Велико интересовање врањанске публике.

У: Реч народа.-Год. LXX, бр. 3361 (24. март 2015.) стр. 4.

Текст о отварању изложбе „Србија и Браничево у Великом рату, 1914-1918.“ у Великој галерији Народног универзитета у Врању, у организацији Четврте Бригаде Копнене војске и Гарнизона Врање, града Врања, Народног универзитета и Историјског архива у Врању. Изложбу је отворио командант Четврте Бригаде Копнене војске и Гарнизона Врање бригадни генерал Зоран Лубура, а о изложби су говориле директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић и испред ауторског тима виши архивиста

Историјског архива Пожаревац мр Драгана Милорадовић. Свечаност отварања поставке започела је обраћањем директора Војног архива Министарства одбране Републике Србије пуковника Милорада Секуловића и пројекцијом документарног филма „Србија и Браничево у Великом рату, 1914-1918.“.

48. Историјски архив- „Србија и Браничево у Великом рату, 1914-1918.“ у Нишу.

У: Реч народа.-Год. LXX, бр. 3364 (15. април 2015.) стр. 2.

Текст о отварању изложбе „Србија и Браничево у Великом рату, 1914-1918.“ у свечаној сали Дома Војске Србије у Нишу. Организатор гостовања ове изложбе је Команда Копнене Војске Србије. О изложби су говориле директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић, директор Војног архива пуковник Милорад Секуловић и једна од ауторки изложбе виши архивиста Историјског архива Пожаревац мр Драгана Милорадовић. Изложбу је отворио генерал-потпуковник Милосав Симовић, командант Копнене Војске Србије.

49. Представљен нови наслов Историјског архива Пожаревац-Пожаревац дом првог нахијског суда у Србији.

У: Реч народа.-Год. LXX, бр. 3366 (28. април 2015.) стр. 3.

Поводом два века од Другог српског устанка и битке за Пожаревац, као и поводом 67 година од оснивања Историјског архива Пожаревац, у Свечаној сали Скупштине града Пожаревац, представљен је нови наслов у едицији „Зборници докумената“ Историјског архива Пожаревац „Нахијски суд Пожаревац 1821-1839.“, приређивача др Мирољуба Манојловића. О књизи су говорили директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић, др Ивана Крстић-Мистрицеловић и приређивач др Мирољуб Манојловић.

50. У Великој сали Крушевачког позоришта-„Србија и Браничево у Великом рату, 1914-1918.“

У: Реч народа.-Год. LXX, бр. 3366 (28. април 2015.) стр. 8.

Текст о отварању изложбе „Србија и Браничево у Великом рату, 1914-1918.“ у Великој галерији Позоришта у Крушевцу. Организатор гостовања ове изложбе је Историјски архив у Крушевцу и Крушевачко позориште. Свечаност отварања поставке започела је пројекцијом документарног филма „Србија и Браничево у Великом рату, 1914-1918.“ О изложби су говориле директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић, заменик директора Војног архива пуковник Небојша Цветковић и једна од ауторки изложбе виши архивиста Историјског архива Пожаревац

мр Драгана Милорадовић. Изложбу је отворио председник Скупштине града Крушевца Живан Николић.

51. Милорадовић, Драгана: Историјски архив Пожаревац-1915. у Пожаревцу и Округу/Д. Милорадовић.

У: Сфера.-бр. 17 (март/април 2015) стр. 18.

Текст мр Драгане Милорадовић из Историјског архива Пожаревац о догађајима који су претходили окупацији Пожаревца у Првом светском рату. У раду је дат кратак приказ рада Ваздухопловне команде у Пожаревцу, почетка Макензенове офанзиве и „бежанији“ и предаји града Аустроугарском команданту. Иначе, у часопису је представљен део рада који је објављен у монографији „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918.“, коју су 2014. године издали Историјски архив Пожаревац и Војни архив.

52. З. В. : Представљена нова публикација Историјског архива под називом Нахијски суд Пожаревац 1821-1839“ - Место устројства правног поретка/З. В.

У: Браничево Данас. Год. XVIII, бр. 6430 (8. мај 2015), стр. 2.

У свечаној сали Градског здања Историјски архив Пожаревац је, поводом обележавања два века од Другог српског устанка, представио нови наслов у едицији „Зборници докумената“ под називом „Нахијски суд Пожаревац 1821-1839“. Директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић је истакла да податак да је пожаревачки суд основан као први нахијски суд у Србији указује на значај који је варош Пожаревац тада уживала у привредном, политичком и социјалном миљеу државе. О књизи је говорио приређивач др Мирољуб Манојловић, који је напоменуо да је Кнез Милош Обреновић највише учинио на преображењу Пожаревца од варошице у другу престоницу Србије.

53. Историјски архив Пожаревац-Нови наслов у едицији „Научноинформативна средства о архивској грађи“.

У: Реч народа.-Год. LXX, бр. 3369 (19. мај 2015.) стр. 5.

Најава промоције наслова из едиције „Научно информативна средства о архивској грађи“, а поводом објављивања новог наслова ове едиције. До сада је објављено шест наслова и то: „Удружење пожаревачких занатлија и радника „Слога“ 1893-1950“, „Начелство Округа пожаревачког 1839-1922“, „Градско поглаварство Пожаревац 1922-1946“, „Пожаревачка трговачка омладина 1903-1947“, „Збирка Varia 1791-“ и „Начелство Среза звишког Кучево 1839-1918“. Поменути едиција је установљена пре шест година у циљу олакшавања истраживања архивске грађе корисницима са једне стране, односно заштите архивске грађе, са друге стране. Промоција поменуте едиције планирана је за 20.

мај 2015. године у Галерији „Милена Павловић Барили“ у Пожаревцу.

54. Представљена едиција Историјског архива Пожаревац-“Научноинформативна средства о архивској грађи“.

У: Реч народа.-Год. LXX, бр. 3370 (26. мај 2015.) стр. 7.

У Галерији „Милена Павловић Барили“ у Пожаревцу представљено је шест наслова из едиције „Научноинформативна средства о архивској грађи“ Историјског архива Пожаревац. Директорка др Јасмина Николић је истакла да је поменути едиција установљена пре шест година са намером да се током сваке године објави по један том архивског фонда који је сређен, обрађен, дигитализован и микрофилмован, а у циљу олакшавања истраживања архивске грађе корисницима са једне стране, односно заштите архивске грађе, са друге стране. О појединим насловима из едиције говориле су мр Драгана Милорадовић и Наташа Милошевић Дулић, архивисти Историјског архива Пожаревац.

55. Семинар у организацији Историјског архива Пожаревац и Браничевског управног округа-Обезбеђивање континуитета у заштити архивске грађе

У: Реч народа.-Год. LXX, бр. 3370 (26. мај 2015.) стр. 7.

У организацији Историјског архива Пожаревац и Браничевског управног округа у пожаревачкој Градској управи одржан је семинар на тему „Заштита архивске грађе и регистратурског (документарног) материјала у органима управе и локалне самоуправе“. Семинар су отворили начелник Браничевског управног округа Александар Ђокић и директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић, а предавање је одржала виши архивист Одељења за заштиту архивске грађе ван архива Историјског архива Пожаревац, Јасмина Живковић, МА, која је присутне упознала са потребом, значајем и методологијом заштите архивске грађе и регистратурског материјала управних стваралаца.

56. З. В. : Сачувати сведочанства прошлости за будуће генерације-Едиција из архива/З. В.

У: Браничево Данас. Год. XVIII, бр. 6458 (5. јун 2015), стр. 3.

У Галерији „Милена Павловић Барили“ представљено је шест наслова из едиције „Научноинформативна средства о архивској грађи“ Историјског архива Пожаревац. Директорка др Јасмина Николић је истакла да је поменути едиција установљена пре шест година у циљу олакшавања истраживања архивске грађе корисницима, односно заштите архивске грађе. О појединим насловима из едиције говориле су мр Драгана Милорадовић и Наташа Милошевић Дулић, архивисти Историјског архива Пожаревац.

57. З. В. : Историјски архив отворио врата за све грађане-Благо на дохват руке/З. В.

У: Браничево Данас. Год. XIX, бр. 6465 (12. јун 2015), стр. 7.

У оквиру обележавања Међународног дана архива Историјски архив Пожаревац је и ове године организовао манифестацију Дан отворених врата под слоганом „Ја волим архив“. Тим поводом депо Историјског архива Пожаревац био је отворен за све грађане. Поред промовисања архивске грађе, циљ ове манифестације је привлачење што већег броја корисника и дародаваца који ће из својих личних архива поклонити Историјском архиву Пожаревац важна архивска документа и на тај начин употпунити фондове пожаревачког архива. Као и прошле године, депо Историјског архива Пожаревац посетили су организовано ученици свих основних школа са подручја града, затим александровачка основна школа, Гимназија, Медицинска, Пољопривредна, Економска школа из Пожареваца и Техничка школа из Костолца.

58. Историјски архив Пожаревац-Дан отворених врата.

У: Реч народа.-Год. LXX, бр. 3374 (23. јун 2015.) стр. 9.

Међународни дан архива у Историјском архиву Пожаревац обележен је 9. јуна. Тада је организована манифестација Дан отворених врата под слоганом „Ја волим архив“. Тим поводом депо Историјског архива Пожаревац био је отворен за све грађане. Поред промовисања архивске грађе, циљ ове манифестације је привлачење што већег броја корисника и дародаваца који ће из својих личних архива поклонити Историјском архиву Пожаревац важна архивска документа. Депо Историјског архива Пожаревац посетили су организовано ученици свих основних и већина средњих школа.

59. З. В. : Сто година од борби за одбрану Стига у Првом светском рату-Почаст ратницима/ З. В.

У: Браничево Данас. Год. XIX, бр. 6479 (26. јун 2015), стр. 4 и 5.

Текст о припремама Браничевског управног округа, Града Пожареваца и Општине Велико Градиште за обележавање стогодишњице од борби за одбрану Стига у Првом светском рату. Тим поводом одржана је конференција за медије на којој је представљен програм обележавања ове важне годишњице. На конференцији су говорили градоначелник Пожареваца Миомир Илић, председник Општине Велико Градиште Драган Милић и чланови Организационог одбора. Сам програм одржавања почеће у јуну на Видовдан полагањем венаца на спомен обележје јунацима стра-

далим од 1912. до 1920. године и пројекцијом документарног филма и представљањем монографије Историјског архива Пожареваца, Војног архива Министарства одбране РС „Браничево у Великом рату 1914-1918. године“, а завршиће се у октобру откривањем споменика српским јунацима 9. Пешадијског пука првог позива Дунавске дивизије и изложбом и виртуелном изложбом Историјског архива Пожаревац „Стогодишњица одбране Стига 1915-2015.“

60. Милорадовић, Драгана: Историјски архив Пожаревац-Три тешке ратне пожаревачке године - Аустроугарска и Бугарска окупација Пожареваца и Округа 1915-1918. (2. део)/ Д. Милорадовић.

У: Сфера.-бр. 18 (јун/јул 2015) стр. 16.

Текст мр Драгане Милорадовић из Историјског архива Пожаревац о окупацији Пожареваца за време Првог светског рата, најпре од стране Немаца, а затим Бугара. Текст се бави животом у окупираном граду, даје осврт на привреду и насилну бугаризацију, која је спровођена од бугарских власти. Иначе, у часопису је представљен део рада који је објављен у монографији „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918.“, коју су 2014. године издали Историјски архив Пожаревац и Војни архив.

61. З. В.: Награђен филм „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918“ - Добитник специјалне дипломе/З. В.

У: Браничево Данас. Год. XIX, бр. 6521 (07. август 2015), стр. 5.

Филм „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918“ добио је специјалну диплому за учешће на 11. Међународном фестивалу документарних филмова и ТВ програма „Победили смо заједно“, који је одржан у Севестопољу од 11. до 15. маја 2015. године. Филм је рађен у продукцији Историјског архива Пожаревац и Центра за културу Пожаревац уз коришћење материјала Војног архива МО РС, Војног музеја и Програмског архива РТС-а. Продуцент филма је др Јасмина Николић. Филм је режирао Драги Ивић. Монтажу филма радио је Бојан Николић, а сниматељ тона је Ведран Лукић.

62. З. В. : Обележена 100. годишњица одбране Стига-Од Рама до Крфа/З. В.

У: Браничево Данас. Год. XIX, бр. 6584 (09. октобар 2015), стр. 1 и 7.

У селу Раму, Општина Велико Градиште одржана је централна манифестација за овај део Србије поводом обележавања стогодишњице од борби за одбрану Стига у Првом светском рату, под називом „Од Рама до Крфа-до последњег човека“. Тим поводом откривен је споменик српским јуна-

цима 9. Пешадијског пука првог позива Дунавске дивизије, који су погинули у херојској одбрани Стига 1915. године. На свечаности су говорили државни секретар у Министарству одбране Републике Србије Зоран Ђорђевић, председник Општине Велико Градиште Драган Милић, градоначелник Пожареваца Миомир Илић, председник Друштва за неговање традиције ослободилачких ратова од 1914-1918. пензионисани пуковник Драгољуб Јуришић и у име награђених директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић.

63. У Раму обележена стогодишњица одбране Стига у Првом светском рату- Опростимо, али не заборавимо.

У: Реч народа.-Год. LXX, бр. 3390 (13. октобар 2015.) стр. 17.

У селу Раму, Општина Велико Градиште одржана је свечаност поводом обележавања стогодишњице од борби за одбрану Стига у Великом рату под називом „Од Рама до Крфа-до последњег човека“. Тим поводом откривено је спомен обележје српским јунацима 9. Пешадијског пука првог позива Дунавске дивизије, који су погинули у херојској одбрани Стига 1915. године. На свечаности су говорили државни секретар у Министарству одбране Републике Србије Зоран Ђорђевић, председник Општине Велико Градиште Драган Милић, градоначелник Пожареваца Миомир Илић, председник Друштва за неговање традиције ослободилачких ратова од 1914-1918. пензионисани пуковник Драгољуб Јуришић и у име награђених директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић.

64. Миленковић Драган: Изложба Историјског архива Пожаревац-Од трагедије до васкрснућа/Д. Миленковић.

У: Реч народа.-Год. LXX, бр. 3391 (20. октобар 2015.) стр. 7.

Поводом обележавања стогодишњице Макензенове офанзиве на Србију и стогодишњице одбране Стига и Браничева у галерији „Обојена светлост“ Центра за културу Пожаревац, отворена је изложба Историјског архива Пожаревац под називом „Стогодишњица одбране Стига и Браничева, на копну, води и ваздуху, 1915-2015“. Ауторски тим пројекта чине др Јасмина Николић и мр Драгана Милорадовић из Историјског архива Пожаревац, мр Драган Шалер, професор Високе техничке школе струковних студија и мр Небојша Ђокић из Института за војно-политичке студије из Београда. Рецензент истоимене монографије је др Сузана Рајић, професор на катедри за историју Филозофског факултета Универзитета у Београду. Изложбу је отворио пуковник Милорад Секуловић, директор Војног архива у Бео-

граду, а о изложби су говорили иницијатор и аутор пројекта директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић и испред ауторског тима мр Драгана Милорадовић.

65. З. В. : Представљена најновија монографија Историјског архива Пожаревац- Јунаци балканског војишта/З. В.

У: Браничево Данас. Год. XIX, бр. 6612 (06. новембар 2015), стр. 2.

Текст о промоцији монографије „Стогодишњица одбране Стига и Браничева-на копну, води и ваздуху, 1915-2015.“, која је организована у Малој сали Центра за културу Пожаревац. У име издавача, Историјског архива Пожаревац, присутнима се обратила директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић. О монографији су говорили аутори мр Драгана Милорадовић и мр Небојша Ђокић. О књизи је говорила и рецензент проф. др. Сузана Рајић. Представљање књиге пратила је истоимена виртуелна презентација, а програм је музички оплеменио ансамбл „Мозаик“ школе за основно и средње музичко образовање „Стеван Мокрањац“ из Пожареваца.

66. Динић, Д: Представљена књига Историјског архива Пожаревац „Стогодишњица одбране Стига и Браничева, на копну, води и ваздуху, 1915-2015“-Откривање другачијег лица прошлости/Д. Динић.

У: Реч народа.-Год. LXX, бр. 3394 (10. новембар 2015.) стр. 7.

Поводом обележавања стогодишњице Макензенове офанзиве на Србију и стогодишњице одбране Стига и Браничева Историјски архив Пожаревац је представио монографију „Стогодишњица одбране Стига и Браничева, на копну, води и ваздуху, 1915-2015“. Књига је настала као резултат истраживања врских научних посленика, историчара и архивиста и посвећена је балканском војишту уочи и током Макензенове офанзиве на Србију у јесен 1915. године. У име издавача -Историјског архива Пожаревац, присутнима се обратила директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић. О монографији су говорили аутори мр Драгана Милорадовић и мр Небојша Ђокић. О књизи је говорила и рецензент проф. др. Сузана Рајић. Представљање књиге пратила је истоимена виртуелна презентација, а програм је музички оплеменио ансамбл „Мозаик“ школе за основно и средње музичко образовање „Стеван Мокрањац“ из Пожареваца.

67. Динић, Д: Историјски архив Пожаревац у 2015. години-Богата издавачка и изложбена делатност/Д. Динић.

У: Реч народа.-Год. LXX, бр. 3401/2 (30. децембар 2015.) стр. 12.

Текст о активностима Историјског архива Пожаревац током 2015. године. Активности архива биле су усмерене на издавачку делатност, изложбenu делатност, међународну сарадњу, дигитализацију и микрофилмовање архивске грађе... У претходној години раније устројене едиције допуњене су новим издањима. Што се тиче изложбене делатности претходну годину су обележила гостовања мултимедијалног пројекта „Србија и Браничево у Великом рату, 1914-1918.“, као и свечаност представљања мултимедијалног пројекта „Стогодишњица одбране Стига и Браничева, на копну, води и ваздуху, 1915-2015“ у Пожаревцу, Великом Градишту, Раму и Жабарима. У част обележавања двестогодишњице од Другог српског устанка у свечаној сали градског здања представљен је зборник докумената под називом „Нахијски суд Пожаревац 1821-1839. године“. У мају је организован семинар о заштити архивске грађе и регистратурског материјала насталог радом органа управе и локалне самоуправе на територији Браничевског управног округа, као и обележавање Међународног дана архива, сада већ традиционалном манифестацијом „Дан отворених врата архива“. Годину су обележила учешћа на Међународним конференцијама у Словенији и Трсту, а као резултат овако успешног рада уследила су бројна признања и награде.

2016.

68. Милорадовић, Драгана: Историјски архив Пожаревац-Три тешке ратне пожаревачке године (3. и 4. део)/Д. Милорадовић.

У: Сфера.-Год. II, бр. 20 (децембар/јануар 2015/2016.) стр. 18.

Текст мр Драгане Милорадовић из Историјског архива Пожаревац о животу у окупираном Пожаревцу за време Првог светског рата. Текст се бави животом у окупираном граду, исхраном становништва и положајем жене у овим условима. Иначе, у часопису је представљен део рада који је објављен у монографији „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918.“, коју су 2014. године издали Историјски архив Пожаревац и Војни архив.

69. Памћењем и чувањем архивске грађе против заборава.

У: Нова реч.-Год. 4, бр. 35 (јануар 2016.), стр. 14.

Текст је посвећен планираним активностима Историјског архива Пожаревацу 2016. години. У разговору са директорком Историјског архива Пожаревац, др Јасмином Николић представљени су планови у области издавачке делатности, изложбене делатности, представљању књига, учешћу на конференцијама, стручним и научним скуповима у земљи и иностранству и планираним манифестацијама у 2016. години.

70. М. П. У организацији Историјског архива Пожаревац – Изложба у част победе над фашизмом/М. П.

У: Реч народа.-Год. LXXI, бр. 3407 (09. фебруар 2016), стр. 21.

Најава отварања изложбе Историјског архива Пожаревац у част седамдесетогодишњице од победе над фашизмом, под називом „Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944.-Окупациона управа, избеглице и просвета-“ у галерији „Обојена светлост“ Центра за културу Пожаревац.

71. В.: Презентација поводом 70 година од победе над фашизмом-Пожаревац под окупацијом/В.

У: Браничево Данас. Год. XIX, бр. 6710 (12. фебруар 2016), стр. 4.

Текст је најава изложбе Историјског архива Пожаревац под називом „Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944.-Окупациона управа, избеглице и просвета-“ која ће бити отворена у Галерији „Обојена светлост“ Центра за културу Пожаревац, а поводом обележавања 70. годишњице од победе над фашизмом. Изложба је настала као резултат једногодишњег истраживања архивске грађе Војног архива Министарства Одбране Републике Србије, Архива Југославије, Архива Србије, Историјског архива Пожаревац, Историјског архива Београда и Програмског архива РТС. Поменута изложба је део мултимедијалног пројекта, који поред изложбе архивских докумената и фотографија, обухвата виртуелну изложбу, сет разгледница и монографију под истим називом. Изложбу ће отворити проф. др Предраг Марковић са Института за савремену историју у Београду.

72. Динић, Д: Отворена изложба „Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941- 1944.-Окупациона управа, избеглице и просвета“-Аутентични трагови времена/Д. Динић.

У: Реч народа.-Год. LXXI, бр. 3408 (18. фебруар 2016), стр. 1 и 5.

Поводом обележавања 70. годишњице од победе над фашизмом, у Галерији „Обојена светлост“ Центра за културу, отворена је изложба Историјског архива Пожаревац под називом „Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944.- Окупациона управа, избеглице и просвета-“, аутора Јасмине Живковић, Мср, Слободанке Цветковић, архивиста Историјског архива Пожаревац и др Маријане Мраовић из Војног архива Министарства Одбране Републике Србије. Настала је као резултат једногодишњег истраживања архивске грађе Војног архива Министарства Одбране Републике Србије, Архива Југославије, Архива Србије, Историјског архива Пожаревац, Историјског архива Београда и Програмског архива РТС. Изложбу је отворио историчар проф. др Предраг Марковић са Института за савремену историју у Београду, а о изложби су говорили директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић и испред ауторског тима др Маријана Мраовић и Јасмина Живковић, Мср.

73. З. В. : Изложба „Србија и Пожаревац у Другом светском рату“-Доба окупације у сликама/З. В.

У: Браничево Данас. Год. XIX, бр. 6717(19. фебруар 2016), стр. 4 и 5.

Текст о свечаности отварања изложбе Историјског архива Пожаревац поводом обележавања 70. годишњице од победе над фашизмом. Наиме, у Галерији „Обојена светлост“ Центра за културу, отворена је изложба Историјског архива Пожаревац под називом „Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944.- Окупациона управа, избеглице и просвета-“, аутора Јасмине Живковић, Мср, Слободанке Цветковић, архивиста Историјског архива Пожаревац и др Маријане Мраовић из Војног архива Министарства Одбране Републике Србије. Изложбу је отворио историчар проф. др Предраг Марковић са Института за савремену историју у Београду. Отварању су присуствовали градоначелник Миомир Илић, председник Скупштине Бане Спасовић, генерал-потпуковник Ђокица Петровић, командант Команде за обуку Војске Србије, представници Војске Србије Гарнизона Пожаревац, Епархије браничевске, медији, као и многобројни грађани.

74. Документарна поставка о Другом светском рату – Изложба отворена до 10. марта.

У: Реч народа.-Год. LXXI, бр. 3409 (23. фебруар 2016), стр. 2.

Текст о изложби „Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944.-Окупациона управа, избеглице и просвета-“, која је настала као резултат једногодишњег истраживања архивске грађе Војног архива Министарства Одбране Републике Србије, Архива Југославије, Архива Србије, Историјског архива Пожаревац, Историјског архива Београда и Програмског архива РТС, а која је доприноси Историјског архива Пожаревац чувању сећања на ратна страдања и подвиге ослободилаца.

75. Милановић, Д: Сарадња Историјског архива Пожаревац и Народне библиотеке у Жабарима-Изложба о задругарству/Д. Милановић.

У: Реч народа.-Год. LXXI, бр. 3410 (01. март 2016), стр. 11.

Текст о успешној сарадњи Историјског архива Пожаревац и Народне библиотеке „Проф. др Александар Ивић“ у Жабарима, која је настављена гостовањем изложбе ИАП „Задругарство у Пожаревачком округу до 1941. године“. Поменута изложба је настала на основу истраживања архивске грађе која се чува у Историјском архиву Пожаревац и у Архиву Србије, а која сведочи о оснивању и развијању задруга и задружних организација у Пожаревачком округу. Нарочиту пажњу привукла су документа која се односе на оснивање и рад Моравске задруге за кредит и штедњу у Александровцу, која је са територије Општине Жабари.

76. Историјски архив Пожаревац-Сведочење о страдањима.

У: Нова реч.-Год. 4, бр. 37 (март 2016.), стр. 10.

У част седамдесет година од победе над фашизмом, у малој сали Центра за културу Пожаревац одржана је промоција монографије „Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944.- Окупациона управа, избеглице и просвета-“, аутора Јасмине Живковић, Мср. и Слободанке Цветковић, архивиста Историјског архива Пожаревац и др Маријане Мраовић из Војног архива Министарства Одбране Републике Србије. О монографији су поред аутора говорили директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић и др Зоран Јањетовић, виши научни саветник Института за новију историју Србије.

77. М. П. : Нови издавачки подвиг Историјског архива Пожаревац – Допринос култури трајања и сећања/М. П.

У: Реч народа.-Год. LXXI, бр. 3415 (5. април 2016.) стр. 5.

У пожаревачком Центру за културу одржана је промоција монографије „Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944.-Окупациона управа, избеглице и просвета-“поводом обележавања седамдесетогодишњице од победе над фашизмом. Пројекат „Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944.- Окупациона управа, избеглице и просвета-“обухвата изложбену поставку, виртуалну презентацију докумената, сет разгледница из едисије „Културна баштина“ и монографију. Као иницијатор пројекта, идејни аутор и уредник монографије, о пројекту и монографији је говорила директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић и др Зоран Јањетовић, виши научни саветник Института за новију историју Србије у Београду. Испред ауторског тима о избеглицама и пресељеницима говорила је Јасмина Живковић, Мср, а о просветним приликама колаборационистичке владе говорила је Слободанка Цветковић.

78. З. В.: Историјски архив Пожаревац наставио стручну издавачку делатност – Представљен часопис „Записи“/З. В.

У: Браничево Данас. Год. XIX, бр. 6773 (15. април 2016), стр. 8.

У просторијама Историјског архива Пожаревац одржана је промоција часописа „Записи“, годишњака Историјског архива Пожаревац. О часопису је говорила директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић, виши архивиста мр Драгана Милорадовић и проф. др Ивана Крстић Мистрицеловић са Полицијско-криминалистичке академије у Београду.

79. Динић, Д.: Представљен нови број међународног часописа „Записи“-Својеврсни дијалог са прошлошћу и будућношћу/Д. Динић.

У: Реч народа.-Год. LXXI, бр. 3417 (19. април 2016.) стр. 15.

Текст о промоцији четвртог броја Међународног стручног часописа „Записи“, годишњака Историјског архива Пожаревац, одржаној у Историјском архиву Пожаревац на конференцији за медије. О часопису је говорила директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић. Истакла је да су при покретању првог броја часописа поред сарадника из Србије окупљени и сарадници из земаља у окружењу. Сва четири броја се састоје из пет тематских целина: архивистика; историографија; из рада архива; међународна архивска и културна сарадња и прикази и распра-

ве. Кроз сва четири броја до сада су објављена 134 стручна и научна рада. Испред сарадника о часопису су говорили виши архивиста Историјског архива Пожаревац мр Драгана Милорадовић и др Ивана Крстић Мистрицеловић са Катедре националне историје Криминалистичко-полицијске академије у Београду.

80. Динић, Д.: Представљена монографија и изложба „Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944-окупациона управа, избеглице, просвета“ у Дому војске у Београду-Сведочанство искушења и победе/Д. Динић.

У: Реч народа.-Год. LXXI, бр. 3418/9 (28. април 2016.) стр. 11.

Поводом 75 година од почетка Другог светског рата у Југославији и 70 година од победе над фашизмом, Медија центар „Одбрана“ и Историјски архив Пожаревац представили су, у Свечаној сали Дома Војске Србије у Београду, монографију и изложбу „Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944-окупациона управа, избеглице, просвета“, аутора др Маријане Мраовић, Јасмине Живковић, МА и Слободанке Цветковић. Монографија је дело групе аутора из Историјског архива Пожаревац и Војног архива Министарства одбране Републике Србије, настала као резултат једногодишњег истраживања архивске грађе Војног архива, Архива Југославије, Архива Србије, Историјског архива Пожаревац, Историјског архива Београда и Програмског архива Радио Телевизије Србије. Представљању монографије и изложбене поставке, осим бројних поштовалаца историје, ученика и студената, присуствовали су и представници Председништва Републике Српске, Генералштаба Војске Србије, Гарнизона Пожаревац, Министарства одбране, Војног архива, РТС-а, Архива Београда, Архива Србије, Архива Сомбора, Архива Пожареваца, питомци и професори са Криминалистичко-полицијске академије у Београду.

81. Др Јасмина Николић поново на челу Историјског архива Пожаревац – Искуство и стручност на првом месту.

У: Реч народа.-Год. LXXI, бр. 3424 (07. јун 2016.) стр. 8.

Текст посвећен именовану др Јасмине Николић за директорку Историјског архива Пожаревац. Приликом избора имало се у виду њено искуство, успешност у раду, организацији и руковођењу и висока стручност у области архивистике, етнологије и антропологије, што је поткрепљено објављивањем њене професионалне биографије.

82. Динић, Д. : Обележен Међународни дан архива-“Архиви, хармонија и пријатељство“/Д. Динић.

У: Реч народа.-Год. LXXI, бр. 3425 (14. јун 2016.) стр. 9.

Текст о обележавању Међународног дана архива у Историјском архиву Пожаревац. Тим поводом Историјски архив Пожаревац је отворио врата свог депоа за све заинтересоване. Циљ овог пројекта је информисање и подстицање информисања грађана, пре свега школске омладине о архивима и архивској грађи. Ове године је манифестација „Дан отворених врата архива 2016“ одржана под слоганом “Архиви, хармонија и пријатељство“. Манифестација је одржана у депоу Историјског архива Пожаревац-Стара касарна-Павиљон 4. Тим поводом депо су посетили и присуствовали поменутој манифестацији председник Скупштине града Пожареваца Бојан Илић, заменик председника Скупштине града Милић Јовановић, чланови Градског већа, али и бројни предшколци и ученици основних и средњих школа.

83. З. В.: Четврти пут за редом организована манифестација „Дан отворених врата архива 2016“-Пожаревачки архив за пример и углед/З. В.

У: Браничево Данас. Год. XX, бр. 6836 (17. јун 2016), стр. 3.

Поводом Међународног дана архива, 9. јуна, Историјски архив Пожаревац, као члан европске породице архива, четврти пут заредом, организовао је манифестацију „Дан отворених врата архива 2016“, под слоганом „Архиви, хармонија, пријатељство“. Циљ овог пројекта је информисање грађана, пре свега школске омладине, о архиву и архивској грађи. Манифестација је реализована у објекту депоа Историјског архива Пожаревац-Стара касарна-Павиљон 4, а скупу су поред предшколаца, ученика основних и средњих школа присуствовали и председник Скупштине града Пожареваца Бојан Илић, заменик председника градске Скупштине Милић Јовановић, као и чланови Градског већа.

84. Динић, Д. : Нова изложба Историјског архива Пожаревац – Осврт на историју својинских односа/Д. Динић.

У: Реч народа.-Год. LXXI, бр. 3426 (21. јун 2016.) стр. 7.

У Галерији „Обојена светлост“ Центра за културу Пожаревац отворена је изложба архивских докумената „Правно уређење и заштита својинских односа у Пожаревачком округу од 1833. до 1941. године“. Тиме је обележено 190 година правне регулације својинских односа и 180 година геодетске струке у Србији. Историјски архив Пожаревац је овом изложбом представио историјско-хронолошки преглед својинских односа на непокретностима у нашем крају,

утемељен на сачуваној архивској грађи. Поред бројних званица свечаности отварања изложбе присуствовали су заменик председника Скупштине града Пожаревац Милић Јовановић са сарадницима, чланови Градског већа, директори јавних предузећа и установа.

85. Д. М.: Поводом Међународног дана архива – Отворена врата историје/Д. М.

У: Нова реч.-Год. 4, бр. 40 (јун 2016.), стр. 5.

Текст посвећен обележавању Међународног дана архива у Историјском архиву Пожаревац манифестацијом „Дан отворених врата архива 2016“, ове године организованој под слоганом „Архиви, хармонија, пријатељство“. Циљ организовања овакве манифестације је да се грађанство и школска омладина непосредно упознају са пословима које обавља Архив, у смислу чувања и смештаја архивске грађе и информисања и подстицања интересовања грађана и школске омладине за архивску грађу и начине на које се она чува, као и начине прикупљања архивске грађе. Манифестација је реализована у објекту депоа Историјског архива Пожаревац-Стара касарна-Павиљон 4, а скупу су присуствовали предшколци, ученици основних и средњих школа, као и председник Скупштине града Пожаревац Бојан Илић, заменик председника градске Скупштине Милић Јовановић и чланови Градског већа.

86. Д. М.: Изложба Историјског архива Пожаревац – Пожутеле тапије у „Обојеној светлости“/Д. М.

У: Нова реч.-Год. 4, бр. 40 (јун 2016.), стр. 5.

У Галерији „Обојена светлост“ пожаревачког Центра за културу отворена је изложба Историјског архива Пожаревац под називом „Правно уређење и заштита својинских односа у Пожаревачком округу од 1833. до 1941. године“. Изложба је подељена на четири целине, у оквиру којих су представљене тапије од 1833. до 1906. године, тестаменти, уговори, сведочанства, судске „тербе“ као основ својинских односа, катастарски операт и премер од 1837. до 1937. године и земљишна књига из 1934. године. Аутори ове изложбене поставке су виши архивисти Историјског архива Пожаревац мр Драгана Милорадовић и Јасмина Живковић, а аутори каталога Живорад Сарафиновић и Нада Љушић. Изложбу је отворио члан Градског већа Дејан Крстић, а поред бројних гостију, свечаности отварања присуствовали су и заменик председника Скупштине града Пожаревац Милић Јовановић са сарадницима, чланови Градског већа, директори јавних предузећа и установа.

87. Милорадовић, Драгана: Историјски архив Пожаревац-Три тешке ратне пожаревачке године Живот у окупираном граду (5. део)/Д. Милорадовић.

У: Сфера.-Год. II, бр. 22 (јун/јул 2016.) стр. 14.

Наставак текста мр Драгане Милорадовић из Историјског архива Пожаревац о животу у окупираном Пожаревцу за време Првог светског рата. Текст се бави животом у окупираном граду, пословима којима се бавило становништво које је остало у окупираном граду, али и животом деце чије је безбрижно одрастање прекинуо рат и донео им изнуђено брзо одрастање. Иначе, у часопису је представљен део рада који је објављен у монографији „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918.“, коју су 2014. године издали Историјски архив Пожаревац и Војни архив.

88. З. В.: На смотри филмског сценарија у Врњачкој Бањи – Пожаревачки архив отвара Фестивал.

У: Браничево Данас. Год. XX, бр. 6892 (12. август 2016), стр. 8.

Изложба „Филмови које смо волели – 1947-1980“ Историјског архива Пожаревац отвара 40. Фестивал филмског сценарија у Врњачкој Бањи. Покровитељи фестивала су Министарство културе и Општина Врњачка Бања, а организатор гостовања изложбе је Културни центар Врњачке Бање. Изложба ће бити постављена у Замку културе – Дворац Белимарковић у Врњачкој Бањи.

89. У Врњачкој Бањи изложба Историјског архива Пожаревац-Филмови које смо волели, 1946-1980“.

У: Реч народа.-Год. LXXI, бр. 3435 (23. август 2016.) стр. 11.

Вест о отварању изложбе Историјског архива Пожаревац „Филмови које смо волели, 1946-1980“ у Врњачкој Бањи. Овом изложбеном поставком Историјског архива Пожаревац, као и пројекцијом филма „Дневник машиновође“ отпочео је 40. јубиларни Фестивал филмског сценарија. Изложба је постављена у Замку културе-Дворац Белимарковић у Врњачкој Бањи.

90. З. В.: Како се некада градило у Пожаревцу/З. В.

У: Браничево Данас. Год. XX, бр. 6913 (02. септембар 2016), стр. 5.

У Галерији савремене уметности на Старом корзоу у Пожаревцу, отворена је изложба Историјског архива Пожаревац „Архитектура Пожаревац у периоду између два светска рата“. Изложба је део мултимедијалног пројекта Историјског архива Пожаревац, кога поред изложбе чине виртуелна изложба, каталог и сет архивских фотографија-разгледница. Одабрани приватни и јавни објекти Пожаревац представљени су на изложбеним паноима, са основним

подацима везаним за објекат и оригиналном техничком документацијом и фотографијама. Ту су, између осталих, документа о изградњи Дома Трговачке омладине, основне школе „Краљ Александар Први“, Цветног трга, Споменика војнику, Пожаревачке гимназије-данас школа „Доситеј Обрадовић“, техничка документација о реконструкцији и доградњи Цркве Св. Николе, Саборне цркве, Задружног дома, као и изградњи бројних приватних пословних и приватних објеката. Свечаност отварања изложбе су музички оплеменили тамбураши, чији је наступ дочарао градски дух Пожаревац из периода коме је изложба посвећена.

91. Пројекат Историјског архива Пожаревац „Архитектура Пожаревац у периоду између два светска рата“ - Драгоцени извори сазнања о архитектури.

У: Реч народа.-Год. LXXI, бр. 3437 (06. септембар 2016.) стр. 9.

У оквиру пројекта под називом „Архитектура Пожаревац у периоду између два светска рата“, аутора Слободанке Цветковић, Наташе Милошевић Дулић и Петра Винкића, Историјски архив Пожаревац представио је у Градској галерији изложбу, виртуалну изложбу и публикацију под овим називом. Одабрани приватни и јавни објекти Пожаревац представљени су на изложбеним паноима, са основним подацима везаним за објекат и оригиналном техничком документацијом и фотографијама. Изложбу је отворио председник Скупштине града Пожаревац Бојан Илић, а свечаности отварања изложбе присуствовали су заменик председника Скупштине града Милић Јовановић, чланови Градског већа, представници Министарства правде, Министарства просвете, Војске Србије, Епархије Браничевске, Округа Браничевског, града Ваљева. Програм отварања изложбе употпуњен је наступом пожаревачког ансамбла „Мерак“.

92. Историјски архив -Архитектура између два рата.

У: Нова реч.-Год. 4, бр. 42 (6. септембар 2016.), стр. 18.

У Галерији савремене уметности у Пожаревцу отворена је изложба и представљен мултимедијални пројекат Историјског архива Пожаревац под називом „Архитектура Пожаревац у периоду између два светска рата“. Изложбу је отворио председник Скупштине града Пожаревац Бојан Илић, а о изложби су говориле директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић и испред ауторског тима архивиста Слободанка Цветковић. Програм отварања изложбе употпуњен је наступом пожаревачког ансамбла „Мерак“.

РЕЗИМЕ

Рад је резултат истраживања чланака о Историјском архиву Пожаревац, који су објављени у локалној периодици, а у циљу комплетирања раније започете библиографије и стицања комплетне слике о праћењу рада Историјског архива Пожаревац, као једне од најзначајнијих установа културе у Браничевском округу и шире, у штампаним медијима. На основу анализе објављених чланака може се закључити да је рад Историјског архива Пожаревац добро испраћен у штампаним медијима, односно да је шира јавност могла да се информише о веома успешном раду ове Установе у протекле четири године, захваљујући коме је сврстана у водеће архиве у Србији и добитник је бројних награда и признања која сведоче о успешном раду.

ДРЖАВНИ АРХИВ У РЕПУБЛИЦИ МАКЕДОНИЈИ – ОДЕЉЕЊЕ У ПРИЛЕПУ

Организација и развој

На подрачјето на Прилеп до формирањето на првата специјализирана архивска институција за архивската граѓа се грижи посебно одделение во Народниот музеј-Прилеп,

Со решение бр. 1.029 од 27.12.1955 година на Народниот одбор на општина - **Прилеп се оснива Градски архив при Народниот одбор на општината - Прилеп**, како установа на Народниот одбор.

Со решение бр. 01- 4291/ 1 од 27.08.1963 година на Градската општина - Прилеп променет е називот на **Градскиот архив при Народниот одбор на општината - Прилеп во Историски архив - Прилеп**, потврден со регистрација во Основниот суд- Битола Ус.бр. 84/65 од 11.01.1966 година.

Со актот за регистрирање на Основниот суд- Битола Ус.бр. 192/73 од 28.12.1973 година Историскиот архив- Прилеп е регистриран како Самостојна организација на здружен труд без организација на здружен труд.

Со актот за регистрација ФИ 53/78 на Основниот суд во Битола од 31.01.1978 година Историскиот архив - Прилеп се пререгистрира во: **Архив на Прилеп, Крушево и Македонски Брод - Прилеп**.

Според член 48 од Законот за архивската граѓа (“Сл. весник на СРМ бр. 36/90) и формирањето на Архивот на Македонија како единствена организација, Архивот на Прилеп, Крушево и Македонски Брод со решение на Окружниот стопански суд- Битола С.рег. 1554/91 престанува да работи и се бриши од судскиот регистар и продолжува да функционира како Подрачно одделение во состав на Архивот на Македонија без промени во организацијата на работата и територијалната надлежност.

Според Законот за организација и работа на органите на државната управа (“Сл. весник на РМ” 58/2000) Подрачното одделение Прилеп работи како Одделение во состав на Државниот архив на Република Македонија.

По донесувањето на актот за основање Градскиот архив официјално отпочнал со работа на 01.04.1956 година во две простории на Управата за градска чистота - Прилеп сместена во поранешниот Полициски учасок со површина од 20 м².

По извесно време Архивот бил преселен во зградата што ја користела Градската општина - Прилеп недалеку од денешната локација, каде на располагање имал повеќе простор (40 м² работни простории и 20 м² депо) за заштита и веќе се преминало на преземање на архивска граѓа.

Во 1957 година Архивот се сели во просториите на Радиостаницата - Прилеп - 120 м² (40 м² работни простории, 60 м² - депоа и 20 м² за прифаќање на граѓата).

Во 1964 година Архивот се сели во зградата на Народна техника, “Кеј 9-ти Септември” бр. 37 каде располага со 6 простории - 120 м² од кои по 60 м² наменети за работни простории и простории за заштита на архивската граѓа.

Во мај 1974 година Архивот се сели во адаптираната зграда на Општинскиот суд - Прилеп на ул. “Моша Пијаде” 134 каде и денес работи.

Објектот располагал со 150 м² депо; 80 м² работни простории; 25 м² за библиотека и читална; 10 м² фотолaborаторија и 40 м² изложбен простор.

Од 1982 година се користи и помала зграда во кругот на објектот за работни простории од 50 м² со што во постоечкиот простор 50 м² се пренаменети за депо.

Во 1985 година отпочнати се активности за доградба на нов објект во кругот на Архивот наменет за депоа и работни простории во површина од околу 600 м² корисна површина (150 м² работни простории; 150 м² помошни простории и 300 м² депо).

Основан како Градски архив - Прилеп во почетокот работи на територијата на Прилеп.

Со решението бр.03-3705/1 на Собранието на општина Македонски Брод од 28.12.1965 година, односно договорот бр. 01-1332/1 со Собранието на општина Крушево од

28.06.1966 година територијалната надлежност на Архивот се проширува и на општините Крушево и Македонски Брод која сеуште е актуелна.

Во почетокот на своето работење Архивот работи како установа на Народниот одбор на општината - Прилеп за „собирање, штитење и научно обработување на историско-архивскиот материјал од подрачјето на општината” без посебна организациона поставеност.

Со проширувањето на дејноста и на стручен и на територијален план организацијата на Архивот претрпува промени и дејноста се извршува во рамките на организациони единици:

- 1965 година:

Да собира, чува и научно обработува историско-архивски материјал од подрачјето на општина - Прилеп преку:

- а) група за иследување и заштита на архивскиот материјал;
- б) група за средување и обработка на архивскиот материјал;
- в) општ отсек.

- 1970 година:

Собирање, чување, научно обработување и издавање - публикување на архивската граѓа на територијата на Прилеп, Крушево и Македонски Брод во рамките на:

1. Сектор за заштита и евидентирање на архивската граѓа;
2. Сектор за средување и обработка на архивската граѓа;
3. Сектор за општи работи.

- 1982 година:

- Да ја заштитува, евидентира, собира, средува, обработува и стручно одржува архивската граѓа;

- да врши одбирање на архивската граѓа и излучување на регистратурскиот материјал што се наоѓа во Архивот;

- да ги проучува, истражува и со научни методи да ги обработува прашањата за развојот и унапредувањето на архивската дејност и да предлага преземање на мерки во оваа област;

- да да врши стручен надзор врз архивирањето, чувањето и стручното одржување на архивската граѓа и одбирање на архивската граѓа од регистратурскиот материјал што се наоѓа надвор од Архивот;

- да врши повремени прегледи на регистратурите во врска со извршувањето на законските обврски;

- да ја објавува архивската граѓа и научно-информативните помагала;

- да врши архивски истражувања за комплетирање на архивските фондови и збирки;

- да ја популаризира архивската дејност по пат на предавања, изложби и друг соодветен начин;

- да врши микрофилмување на архивската граѓа;

- да создава и чува фото и филмска документација од разни настани, во рамките на:

1. Одделение за евиденција и заштита на архивската граѓа;
2. Одделение за средување и обработка на архивската граѓа;
3. Одделение за општи работи;
4. Служба депо со стручна библиотека.

Од 1991 година Подрачното одделение Прилеп дејноста ја обавува преку одделенија во состав на секторите на Архивот на Македонија за:

- 1. Инспекциски надзор и заштита кај имателите;
- 2. Средување и обработка;
- 3. Заштита во Архивот;
- 4. Истражување, користење и публикување;
- 5. Општи работи.

Вработени, раководење и управување

Градскиот архив - Прилеп формиран во 1955 година ја отпочнал работата со управник и двајца архивисти.

Со проширувањето на дејноста и територијалната надлежност бројот на вработените постојано расте и од 3 вработени во 1956 година; 5 вработени во 1964 година, 13 во 1980 година, во 1990 година достигнува најголем број - 19 вработени. Во 2002 година бројот на вработени е 16, за да во 2016 година има вкупно 18 вработени.

Бројот на стручните-архивски работници и нивната квалификациона структура секогаш биле во рамките што ги бара вршењето на архивската дејност:

Од 13 вработени во 1980 година:

- 8 архивски работници;
- 2 административни работници;
- хигиеничар и 2 чувари.

Од 19 вработени во 1990 година:

- 14 архивски работници;
- 2 административни работници;
- хигиеничар и 2 чувари.

Од 16 вработени во 2002 година:

- 13 архивски работници;
- хигиеничар и 2 чувари.

Од 18 вработени во 2016 година:

- 13 архивски работници;
- 2 хигиеничари, 2 чувари и портир

Од вкупно 13 архивски работници - административни службеници: 12 се со високо образование и 1 со средно образование.

Во почетокот со работата на Архивот раководел управник именуван од Народниот одбор на општината Прилеп, во понатамошниот период директор именуван од Собирот на работниците и со согласност на Собранието на општината Прилеп, а од 1991 година Началник односно Раководител на Подрачното одделение именуван од Директорот на Архивот на Македонија, односно Државниот архив на република Македонија-Скопје.

Со Архивот, односно Подрачното одделение Прилеп раководеле:

1. Коце Јованоски—Солунски - управник: од основањето до 1959 година
2. Фиданка Георгиевска - (ВД управик): 1959 - 1963 година
3. Милан Ристески -управник, директор: 1963 - 1969 година
4. Стеван Велјаноски - директор: 1969 - 1973 година
5. Борис Конески - директор: 1973 - 1980 година
6. Фиданка Јорданоска (ВД-директор) : 1980 година
7. Милан Стојкоски - директор: 1980 - 1981 година
8. Благоја Елим (ВД- директор): 1981-1982 година
9. Михајло Атанасоски - директор, началник, раководител: 1982 - 2006 година,
10. Пане Петрески - раководител: 2006 година
11. Михајло Атанасоски - раководител: 2006 - 2012 година
12. Дејан Проданоски - раководител: 2012 - и денес

Прием на архивска граѓа

Преземањето на архивската граѓа заради трајна заштита во Архивот е финален резултат на Одделението за евиденција и заштита на архивската граѓа кај имателите со предходна примена на плановите на архивски знаци и лис-

тите, редовно вршење на одбирањето, евидентирањето на архивската граѓа и соодветната заштита кај имателот.

Во книгата на Влезниот инвентар заклучно со 2015 година евидентирани се 604 приеми на архивска материјал од кои:

- редовен прием - 564
- подарок - 30
- откуп - 4
- депонирање - 3
- истражување - 3

Приемот на архивска граѓа во почетните години на работење е симболичен заради недостаток на простор за заштита и се движи од 3 преземања во 1957 година; 5 преземања во 1960 година; 5 преземања во 1970 година.

Со адаптацијата на старата судска зграда во 1973 - 1974 година и новосоздадените услови се зголемува бројот на преземањата така да во 1979 година извршен е најголемиот прием - 68 фондови. Во 1980 година преземени се 27 фондови, во 1990 година 17 фондови, во 2000 година 10, за да конечно бројот на преземања во последниве 15 години се доведе до бројка од 6 фондови годишно.

Со формирањето на Архивот на Македонија како единствена организација преземањата се планираат на ниво на Архивот врз основа на приоритетите според значењето, реорганизацијата, трансформацијата, стечаите и другите промени на имателите.

Во почетокот на работењето Архивот располага со неколку фонда од управата.

Во 1967 година бројот на фондовите изнесува - 131;

Во 1977 година Архивот заштитува 192 фонда и 2 збирки;

Во 1994 година - 404 фондови и 7 збирки;

Во 2002 година - 526 фондови и 7 збирки. и

Во 2016 година - 591 фонд и 9 збирки.

Средување, обработка и изработка на информативни помагала

Средувањето и обработката на архивската граѓа континуирано трае и се реализира за цело време на постоењето на Архивот, а врз основа на приоритетите одредени по значење, хиерархија и Методологијата за средување и обработка на групи сродни фондови на Архивот на Македонија.

Во почетокот средување се вршело на фондовите со кои се располагало, за да подоцна со поголемиот прием на

фондови средувањето се врши според значењето, односно хиерархијата.

Со утврдувањето на единствената Методологија за средување и обработка на архивската граѓа од групите сродни фондови во Архивот на Македонија се пристапи кон целосна примена на истата и средување на несредените фондови и на пресредување и обработка на средените фондови по старите принципи.

Со воведувањето на специјализиран софтвер за средување и обработка поголемиот дел од фондовите кои се работени во периодот од 2003 година до денес се внесени во истиот, кој пак овозможува лесно пребарување во архивскиот материјал по клучни зборови и полесен начин за истражувачите да дојдат до материјалот, односно до содржината на актите која е предмет на нивното истражување.

Заради пристапот во средувањето и обработката во почетокот на работењето и податоците за средена и обработена граѓа не се евидентирани на годишно ниво.

1964 година - средени и обработени се 8 фонда со 44 книги и 63 а.к;

1971 година - средени и обработени се 24 фонда;

1980 година - средени и обработени се 14 фонда со 320 книги и 60 а.к; изработени се 2.437 регести на поважни документи;

1990 година - средени се 16 фонда со 243 книги и 177 а.к; 28.685 а.е; 115.497 листови; обработени се 8 фонда со 134 а.к; 3.695 регести;

2000 година - средени и обработени се 5 фонда со 180 книги; 151 а.к; 17.298 а.е; 102.811 листови; 17.25 страници - НИС;

2010 година - средени се 31 фонда со 356 книги; 519 а.к; 9.381 а.е; 67.608 листови; 689 страници - НИС; обработени

се 5 фонда со 97 книги; 28 а.к; 3.822 а.е; 20.135 листови; 1.047 страници - НИС

2015 година - средени се 13 фонда со 361 книги ; 176 а.к; 3.423 а.е; 31.446 листови; 657 страници - НИС; обработени се 39 фонда со 587 книги; 52 а.к; 2.956 а.е; 19.492 листови; 1.530 страници – НИС.

Од 602 фонда заштитени во Одделението Прилеп заклучно со 2015 година:

- Обработени со аналитичен попис или регести се - 321 фонда;

- Средени со Сумарен попис на архивската граѓа се - 244 фонда;

- Примени со евиденции на архивската граѓа се - 34 фонда, и

- Несредени се - 3 фонда.

Изложби и презентација на архивската граѓа

До 1985 година кога отпочнаа работите за доградба и адаптација на просторот на Архивот во холот на зградата имаше поставка на збирка од најзначајни документи на Архивот.

Во 1990 година по повод 35-годишнината на Архивот Прилеп беше поставена изложба “Најзначајни документи од фондовите на Архивот-Прилеп” во холот на Народниот театар-Прилеп каде се одржа свечената седница на Собирот на работниците во проширен состав.

Во 2015 година од страна на Државниот архив на Република Македонија е воведен настанот „Отворен ден на Архивите“ на 1 Август, во кој што настан учествуваше и Одделението во Прилеп со поставување на изложба на позначајните документи кои ги има заштитено во истото.

Стручна библиотека

Стручната библиотека на Архивот располага со над 2000 наслови добиени по пат на подароци, набавка и размена.

Од 1985 година заради недостаток на соодветен простор, односно опрема библиотеката престанува да функционира.

Од претходната година извршен е нов попис на библиотечниот фонд и планирано е да се изработи картотека и библиотеката да се стави во функција на корисниците.

Од тие причини бројот на корисниците на библиотечниот фонд е заокружен на околу 100 корисници заклучно со 1984 година.

Користење на архивската граѓа

Бројот на корисниците на годишно ниво е променлив и во зависност од периодот и условите е различен и се движи од 1 до 34 кој е максимален број на корисници во постоењето на Архивот.

- 1955-1966 година – 40 корисници
- 1971 година – 10 корисници;
- 1977 година – 34 корисници;
- 1980 година – 4 корисници;
- 1985 година – 22 корисници;
- 1990 година – 1 корисник;
- 1995 година – 12 корисници;
- 2000 година – 4 корисници;
- 2005 година – 5 корисници;
- 2010 година – 6 корисници; и
- 2015 година – 6 корисници

Вкупниот број на поднесени барања за издавање документи од архивската граѓа, на годишно ниво е променлив, и од незначителен број на почетокот од работењето, односно 200 за период 1955-1966 година, 120 во 1971 година, 200 во 1980 година, 498 во 1990 година, за да во 1992 година го достигне максимумот од 1920, па 425 во 2000 година, 819 во 2010 година и 933 во 2015 година.

Издавачка дејност

Самостојна издавачка дејност Архивот нема организирано, а учествува во заеднички изданија, пред се на Државниот архив на Република Македонија и Друштвото на архивските работници на Македонија.

Изданија во кои учествувал Архивот

- „Научно-информативни помагала за архивската граѓа во архивите на Македонија“; Книга 5; Водич низ архивските фондови во Историскиот архив- Прилеп; 1977 година; Скопје;
- „Архивски фондови и збирки во СФРЈ; СР Македонија; Сојуз на архивските работници на Југославија; Белград 1982 година;
- „Архивски фондови и збирки во Република Македонија“ Архив на Македонија; Скопје 1994 година.
- Монографија „Државен архив на Република Македонија 1951-2006 година“; Државен архив на РМ; Скопје 2006 година;
- „60 години Државен архив на Република Македонија(1951-2011) - Документи“ Државен архив на РМ; Скопје 2011 година
- „Прилеп Милениумско Пулсирање (1014-2014)“; Друштво за наука и уметност – Прилеп и Локална самоуправа на Општина Прилеп; Прилеп 2014 година
- „Државен архив на Република Македонија (1951-2016)“; Државен архив на РМ; Скопје 2016 година

Прилеп, ул. “Александар Македонски” бр. 134
 Телефон: (048) 424-192 ; Телефакс: (048) 424-334.
 Работно време: од 08:30 – 16:30 часот.
 Работно време за корисници: 09:00 – 14:30 часот
 Раководител на одделението: Дејан Проданоски

Фотографије у чланку: Дејан Проданоски.

ПРИЛОГ ЗА БИБЛИОГРАФИЈУ АРХИВСКИХ ИЗДАЊА ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ПОЖАРЕВАЦ (2012-2016)

Сажетак: Циљ овог рада је да се употпуни започета библиографија архивских издања Историјског архива Пожаревац и тиме створи комплетна слика о издавачкој делатности Историјског архива Пожаревац, од његовог оснивања као Архивског средишта 1948. године, па до краја 2016. године. Библиографија садржи двадесетдевет архивских издања за период од јануара 2012. до децембра 2016. године.

Кључне речи: Историјски архив Пожаревац, издавачка делатност, библиографија архивских издања, едиције Архива.

Овој библиографији архивских издања Историјског архива Пожаревац претходио је један рад са истом тематиком.¹ Циљ овог рада је да се употпуни започета библиографија архивских издања Историјског архива

Пожаревац и тиме створи комплетна слика о издавачкој делатности Историјског архива Пожаревац, од његовог оснивања као Архивског средишта 24. априла 1948. године, па до краја 2016. године.

Публиковањем архивске културне баштине пропагира се значај и развија одговарајући однос према овој врсти културних добара, као и према Архиву као институцији који та добра штити, чува, публикује и ствара услове за њено коришћење. Водећи издавачки пројекти Историјског архива Пожаревац јесу едиције „Зборници докумената“ и „Научноинформативна средства о архивској грађи“. Према дугорочном плану и програму рада Архива, сваке године објављује се по један том у оквиру сваке ове едиције. Осим публиковања архивске грађе, Историјски архив Пожаревац објављује каталоге изложби, монографије, посебна издања, зборнике научних радова, електронске публикације и виртуелне изложбе, часопис „Записи“ – Годишњак Историјског архива Пожаревац, као и разгледнице, фотографије, писма, плакате и др. у оквиру едиције „Културна баштина“. Идејни творца, покретач, оснивач и први главни и одговорни уредник свих едиција Историјског архива Пожаревац је др Јасмина Николић.

¹ Прва библиографија архивских издања Историјског архива Пожаревац за период од 1948. до 2012. године, објављена је у: Јасмина Николић, *Издавачка делатност Историјског архива Пожаревац-библиографија архивских издања (1948-2012)*, часопис „Записи“ – Годишњак Историјског архива Пожаревац, година I, број 1, Историјски архив Пожаревац, Пожаревац, 2012, 197-201.

У периоду који нас овде интересује, обogaћена је издавачка делатност пожаревачког Архива објављивањем 29 архивских издања, и то пет монографија, једног посебног издања, три научноинформативна средства о архивској грађи, два изложбена каталога, једног зборника докумената, седам електронских издања/виртуелних изложби, четири Годишњака – часописа „Записи“ и шест сетова архивских фотографија.

Библиографија архивских издања 2012-2016.

Едиција „Посебна издања“ (2004 -)

1. Два века војске у Браничеву, монографија (српски/енглески), аутори мр Јасмина Николић и мр Миливоје Пајовић, Пожаревац-Београд, 2013.
2. Заштита архивске грађе ван архива у Браничевском округу, аутор Јасмина Живковић, Пожаревац, 2013.
3. Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918, монографија, група аутора, Пожаревац, 2014.

4. Стогодишњица одбране Стига и Браничева – на копну, води и ваздуху, 1915-2015, монографија, група аутора, Пожаревац, 2015.
5. Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944 – окупациона управа, избеглице и просвета, монографија, аутори др Маријана Мраовић, Јасмина Живковић и Слободанка Цветковић, Пожаревац, 2015.
6. Казнено-поправни заводи у Србији – пример Казнено-поправни завод Забела у Пожаревцу 1853-1918“, монографија, група аутора, Пожаревац, 2016.

Едиција „Изложбени каталози“ (2003 -)

1. Архитектура Пожаревца у периоду између два светска рата, аутори Слободанка Цветковић, Наташа Милошевић Дулић и Петар Винкић, Пожаревац, 2016.
2. Окупирани Пожаревац 1941-1944 – слике из свакодневног живота, аутори Јасмина Живковић и Слободанка Цветковић, Пожаревац, 2016.

Едиција „Научноинформативна средства о архивској грађи“ (2009 -)

1. VARIA 1791- /, Аналитички инвентар 5, приредила Наташа Милошевић Дулић, Пожаревац, 2013.
2. Начелство среза Звишког Кучево 1839-1918, Аналитички инвентар 6 (1839-1844), приредили Живислав Антонијевић, Петар Винкић и Милан Станковић, Пожаревац, 2014.
3. Начелство среза Звишког Кучево 1839-1918 – Аналитички инвентар 7 (1845-1849)“, приредили Милан Станковић, Живислав Антонијевић и Петар Винкић, Пожаревац, 2016.

Едиција „Зборници докумената“ (2011 -)

1. Записници са седница органа Окружног народноослободилачког и народног одбора Пожаревац 1944-1947, приредила Јасмина Живковић, Мср, Пожаревац, 2015.

Едиција „Електронска издања и виртуелне изложбе“ (2007 -)

1. Два века војске у Браничеву, виртуелна изложба српски/енглески, (аутор е-издања мр Драган Шалер), Пожаревац-Београд, 2013.
2. Грађански Пожаревац на прелазу два века, виртуелна изложба, (аутор е-издања мр Драган Шалер), Пожаревац, 2013.
3. Балкански рат у слици и речи – електронска архива часописа из 2013. године, (аутор е-издања мр Драган Шалер), Пожаревац, 2013.
4. Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918 – документарни филм српски/енглески, (група аутора), Пожаревац, 2014.
5. Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944 – окупациона управа, избеглице и просвета, виртуелна изложба, (аутор е-издања мр Драган Шалер), Пожаревац, 2015.

6. Архитектура Пожареваца у периоду између два светска рата, виртуелна изложба, (аутор е-издања мр Драган Шалер), Пожаревац, 2016.
7. Окупирани Пожаревац 1941-1944 – слике из свакодневног живота, виртуелна изложба, (аутор е-издања мр Драган Шалер), Пожаревац, 2016.

Часопис (2012 -)

1. „Записи“ – Годишњак Историјског архива Пожаревац, Година 2/број 2, Пожаревац, 2013.
2. „Записи“ – Годишњак Историјског архива Пожаревац, Година 3/број 3, Пожаревац, 2014.
3. „Записи“ – Годишњак Историјског архива Пожаревац, Година 4/број 4, Пожаревац, 2015.
4. „Записи“ – Годишњак Историјског архива Пожаревац, Година 5/број 5, Пожаревац, 2016.

Едиција „Културна баштина“ (2004 -)

1. Грађански Пожаревац на прелазу два века, сет архивских фотографија/разгледница, (српски/енглески), Пожаревац, 2013.
2. Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918, сет архивских фотографија/разгледница, (српски/енглески), Пожаревац, 2014.
3. У част седамдесет година победе над фашизмом, сет архивских фотографија/разгледница, (српски/енглески), Пожаревац, 2015.
4. Архитектура Пожаревца у периоду између два светска рата, сет архивских фотографија/разгледница, (српски/енглески), Пожаревац, 2016.
5. Окупирани Пожаревац 1941-1944 – слике из свакодневног живота, сет архивских фотографија/разгледница, (српски/енглески), Пожаревац, 2016.
6. Стопедесет година од оснивања Казнено-поправног завода Забела у Пожаревцу 1865-2015, сет архивских фотографија/разгледница, (српски/енглески), Пожаревац, 2016.

РЕЗИМЕ

Вишегодишњи рад Историјског архива Пожаревац на прикупљању и обради архивске грађе резултирао је публиковањем значајне грађе за завичајну историју, традицију и културу. Објављивањем архивске грађе омогућена је првенствено заштита оригиналних докумената, пружена могућност приближавања архивске грађе и другим читаоцима, а не само научним радницима и истраживачима, подстакнут је интерес за коришћење архивске грађе у научне, публицистичке, књижевне и друге сврхе.

Издавачка делатност омогућила је Историјском архиву Пожаревац да прерасте основну функцију – чување и заштита културне баштине – и да у великој мери прошири свој рад на поље музеја, библиотеке и издавачке куће, што је донело отварање према јавности и створило широку лепезу корисника архивске грађе, посетилаца изложби и промоција књига, чиме се Историјски архив Пожаревац на најбољи начин афирмисао као установа културе не само у Србији, већ и ван ње.

Фотографије у чланку: Историјски архив Пожаревац, (снимио: Милан Станковић)

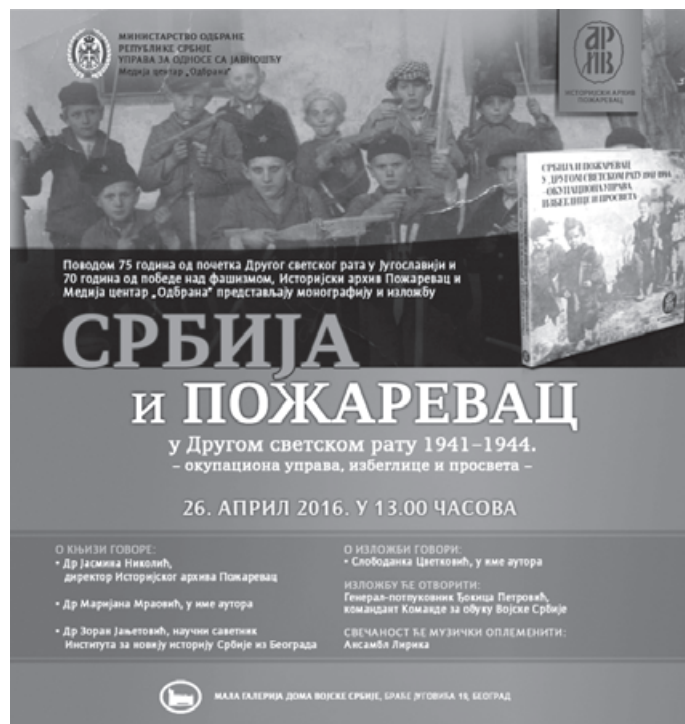

„СРБИЈА И ПОЖАРЕВАЦ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ 1941-1944. – ОКУПАЦИОНА УПРАВА, ИЗБЕГЛИЦЕ И ПРОСВЕТА“ -ПРОГРАМ СВЕЧАНОСТИ ПРЕДСТАВЉАЊА МОНОГРАФИЈЕ И ИЗЛОЖБЕ-

Свечана сала Дома Војске Србије
Београд, 25. април 2016.

„Изложбом „Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944 – окупациона управа, избеглице и просвета“, Историјски архив Пожаревац даје свој допринос чувању сећања на рат и подвиге ослободилаца, учвршћивању антифашизма као дубоког опредељења за мир и слободу, као и допринос обележавању седамдесет година од победе урезане у народно памћење као путоказ патриотизму и националном идентитету“.

Др Јасмина Николић

Др Драгана Милорадовић: Господине изасланиче Начелника Генералштаба Војске Србије, господе генерали и официри Војске Србије! Ваше Екселенције, војни аташеи, даме и господе,

Поводом обележавања 70 година од победе над фашизмом, од завршетка најкрвавијег и најсвирепијег рата светских размера и у славу и помен небројених жртава, овде смо да вас подсетимо на године када живот

припадника једног народа за неке друге ништа није вредео, када је Југославија раскомадана...

Овог априла, пуних 75 година од почетка светске страхоте и свеопштег покрета против фашизма као најгорег зла против човечанства, представљамо још једно сведочанство искушења и победе. Да се не заборави!

Нема бољег пута да се историја једног народа осветли, објасни и покољењима приближи од објављивања истражене архивске грађе и излагања и описа материјалних историјских извора. Историјски архив Пожаревац је у последњих десет година поставио три пројекта осветљавајући период Другог светског рата – пројекат „Априлски рат“ проистекао је из сарадње са Војним архивом 2006. године, Плакат „визуелни скандал“, одјек стварности и гласник пропаганде – представио је збирку плаката Историјског архива Пожаревац 2009. године, док је пројекат „Биоскоп 1941 – 1945“ осветлио културне прилике у Србији на основу збирке филмских плаката сведока идеолошког утицаја одређеног времена.

Пројекат Историјског архива Пожаревац обухвата изложбу, монографију, сет архивских фотографија - разгледница и виртуелну презентацију. Пред Вама су данас монографија и изложба архивских докумената и фотографија „Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941 – 1944 – окупациона управа, избеглице и просвета“, пројекат настао на основу истраживане архивске грађе, која на својствен начин испитује чињенице, ревалоризује прошлост, али не врши њену ревизију.

Већ више од деценије Историјски архив Пожаревац успешно сарађује са Медија центром „Одбрана“. И овом приликом, љубазношћу наших домаћина, Историјски архив има изузетну прилику да се представи у престижном галеријском простору наше престонице. Молим директора Медија центра „Одбрана“, пуковника Стевицу Карапанџина, да нам се обрати.

Пуковник Стевица Карапанџин, директор Медија центра „Одбрана“: Господине генерале, даме и господо, поштовани пријатељи, драго ми је што сте данас са нама овде у Ратничком дому на отварању изложбе, која је „сведочанство искушења и победе“. Својим присуством не само да исказујете подршку организаторима овог догађаја, већ – што је важније – тиме сви заједно негујемо културу сећања на једно време које је оставило дубок траг у историји наше земље и, усуђујем се рећи, на све нас.

У Србији, такорећи, нема породице која није положила жртву у Другом светском рату, или пропатила током окупације. Сви памтимо приче наших дедова или родитеља о ропству у логорима, масовним стрељањима, одмаздама за убиства окупаторских војника, о нашем унутрашњем расколу. И то је аманет који треба пренети потомцима.

Временска дистанца од седам деценија, без обзира на још увек присутне табуе и теме спорења, помаже нам да данас јасније сагледамо историјска дешавања и наше место у њима. Зато не смемо дозволити да протекло време буде копрена која прекрива наше појединачно и колективно памћење. Потребни су понекад и натчовечански напори да се опрости, али је то једини исправан избор како зло не би било одговор злу и тиме се патње и несреће умножавале. Али опростити не значи и заборавити. Заборавимо ли жртве наших предака, оне ће бити поништене, а ми ћемо искочити из сопственог кода. На то нас, између осталог, подсећа и опомиње један натпис у некадашњем нацистичком концентрационом логору Дахау, који гласи: „Народ који не познаје своју историју, осуђен је да је понови!“

пуковник Стевица Карапанџин

Србија памти много ратова, много рана, много жртава. Сећајмо се, да не бисмо дошли у ситуацију да нам се историја понови, а ако се неком вишом силом и то догоди, онда треба достојно одговорити на искушење. Гледано из те перспективе, истраживање архивске грађе, која на специфи-

чан начин, без ревизије, ревалоризује прошлост, јесте од непроцењивог значаја, као и постојање институција које се баве прикупљањем, чувањем и изношењем ове грађе на увид јавности. Једна од таквих институција је и Историјски архив Пожаревац. Ове године навршава се својеврстан јубилеј – десет година сарадње Медија центра „Одбрана“ са Историјским архивом у овом граду. Поклопило се да наш мали јубилеј буде обележен сарадњом на изложби уприличеној поводом значајних јубилеја – 75 година од почетка Другог светског рата и 70 година од победе над фашизмом. Жеља ми је да и у будућности добро сарађујемо, као и до сада, заједнички доприносећи ширењу културе сећања у нашој земљи.

Др Драгана Милорадовић: Седамдесета публикација Историјског архива Пожаревац, дванаеста у едицији Посебна издања, монографија која је пред Вама говори о озбиљности подухвата са којом архивисти Историјског архива Пожаревац прилазе свом задатку. Иницијатор пројекта и идејни аутор „Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941 – 1944 – окупациона управа, избеглице и просвета“ је директор Историјског архива Пожаревац, др Јасмина Николић. Молим директорку да нам се обрати.

Др Јасмина Николић, директор Историјског архива Пожаревац: Даме и господо, Србија и Пожаревац поносни су на своју антифашистичку прошлост. Силна отпора и јачина жртве које су наш народ и грађани Србије дали током Другог светског рата, стављају нас у ред највећих хероја борбе над фашизмом. Монографијом и изложбом „Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944 – окупациона управа, избеглице и просвета“, Историјски архив Пожаревац даје свој допринос чувању сећања на рат и подвиге ослободилаца, учвршћивању антифашизма као дубоког опредељења за мир и слободу, као и допринос обележавању седамдесет година од победе урезане у народно памћење као путоказ патриотизма и националног идентитета.

Монографија која је пред Вама, дело групе аутора из Историјског архива Пожаревац и Војног архива Министарства одбране Републике Србије, настала је као резултат једногодишњег истраживања архивске грађе Војног архива, Архива Југославије, Архива Србије, Историјског архива Пожаревац, Историјског архива Београда и Програмског архива РадиоТелевизије Србије. Монографија, подељена тематски на три целине „Србија и Пожаревачки округ под немачком окупацијом 1941-1944“, „Избеглице и пресељеници у Србији и Пожаревачком округу 1941-1944“ и „Пожаревац

и његове школе у периоду немачке окупације 1941-1944“, посебан је облик комуникације која у наше сећање делимично враћа ужас свих људских патњи, огромних страдања људи и пожртвоване борбе за очување основних хуманих вредности, што и јесте суштина антифашизма. На тај начин обнавља се заборављена култура сећања везана за антифашистичку борбу. Тако презентовани документи добијају посебну афирмативну улогу, животну снагу и нова значења у измењеном контексту наше свакодневице. Приређена монографија, као посебна, потпуно нова целина и комуникацијски канал, омогућава спознају прошлости и обликовање наше свести о историји Другог светског рата и значају победе над фашизмом. Памћење настаје у времену и пролази са њим. Памћење живи и одржава се кроз комуникацију, а монографија као комуникацијски канал, чува памћење супротстављајући се заборау.

Др Јасмина Николић

Сећање на Други светски рат и антифашизам у архивистичком смислу наслања се на питање баштине. Појам наслеђа има значење трезора запамћених материјалних и нематеријалних носилаца вредности и норми, и управо оно

представља оквир књиге посвећене седамдесетогодишњици победе над фашизмом.

Поштовани грађани, модеран архив није само простор за смештај и заштиту архивских докумената. Он је и установа од које се очекује да покрене важна питања везана за културу сећања, идентитет, основне вредности на којима почива друштво у којем се живи. Архив је простор за преиспитивање нашег односа према прошлости. Такав концепт имају и ова монографија и изложба. Наша дужност је да наставимо традицију обележавања победе над фашизмом, победе која је отворила ново цивилизацијско поглавље у историји Европе. Стога смо ставили на увид јавности архивска документа и фотографије о ратним, избегличким и просветним приликама у Пожаревцу и Србији током Другог светског рата и тако успели да дамо значајан допринос култури трајања и сећања.

Др Драгана Милорадовић: „Тамна је ноћ, само меци звижде преко степе“ писао је Владимир Агатонов подаривши ове стихове 1942. године, а музичку душу удахнуо им је Никита Богословски, начинивши једно од најпрепознатљивих

Гости на свечаности представљања монографије

вијих симбола совјетског отпора фашизму. „Тамна је ноћ“ најбоље преноси атмосферу тог доба и најверније симболизује вредности за које је умирао бољи део човечанства. Песма је изведена у ратном филму „Два војника“, 1943. године, а данас ће нам извести ансамбл Лирика који чине

професори Пожаревачке музичке школе, које морам посебно представити: Теодора Димитријевић и Марија Илић – виолине, Каролина Спречаковић и Јулијана Јанковић – флаутисткиње, Миша Богдановић – труба, Саша Станојевић – кахон, Павле Благојевић – бас-гитара, Илија Рајковић – клавијатуре и аранжмани, Марта Благојевић и Љубица Милорадовић, сопрани. Драгана Милорадовић

Др Драгана Милорадовић: Истраживачки рад носи посебну вредност пројекта „Србија и Пожаревац у Другом светском рату“. Резултати истраживања, аутентична архивска грађа, њено представљање јавности, даје нову димензију неиспричаном делу историје која се односи на обичне грађане затечене у тешкоћама и грозотама рата. Пред вама је аутентична историја презентована кроз печате и потписе, фотографије страдалих, ђачке књижице, кроз сведочења деце остале без родитеља, сведочења избеглица расутих далеко од својих огњишта у бегу од смрти, и прича о отпору окупатору и фашизму. Др Маријана Мраовић је придружени члан из Војног архива у тиму Историјског архива Пожаревац за реализацију овог пројекта. Молим др Маријану Мраовић да нам се обрати.

Др Маријана Мраовић, виши архивиста Војног архива Министарства одбране РС: Господо генерали, господо официри, поштоване колеге, даме и господо, дозволите ми да вам у име аутора монографије пожелим добродошлицу. Истраживања историје Другог светског рата и појава окупације и колаборације која су обављена у последњој деценији указују на пораст интересовања за теме које се односе на делатност институција културе и просвете у време окупације, различите аспекте пропаганде, процесе памћења и заборављања, механизме контроле у животу заједнице и појединаца, свакодневни живот становништва под окупацијом и место појединца у ратом захваћеним подручјима. Пажња домаће историографије била је посвећена проучавању делатности владе Милана Недића. Велики број идеолошких одређења о Недићевој влади из пера историчара и публициста, као и припадника струје у емиграцији, опстао је до данас. Милан Недић је некритички глорификован подједнако као што је, без да се целовито сагледају околности у којима је формирана и радила његова влада, негативно оцењиван. Ставове је одређивала перспектива из које су Милан Недић и његова историјска улога посматрани и изучавани, што је данас, у време покретања поступка за рехабилитацију Милана Недића, добило нову историографску, али и политичку димензију.

Почетна замисао којом смо се као аутори руководили приликом израде монографије била је да се уз један општи приказ ситуације у окупираној Србији и Пожаревцу под немачком влашћу, јавности презентују теме из локалне историје Пожаревца у Другом светском рату, са акцентом на избегличко и просветно питање. Имајући у виду да су главни аспекти немачке окупације и последице које је присуство немачких трупа оставило на организацију и функционисање целокупног српског друштва, пуног нерешених проблема, супротности, опортунизма и дефетизма, без самосталности и могућности управљања, као и однос немачких окупатора према српском становништву проткан неповерењем и одлуком о обавезном кажњавању Срба због 27. марта, познати и проучени у домаћој историографији, пажњу бисмо усмерили на теме из локалне историје.

Поглавље аутора Јасмине Живковић, под насловом: „Избеглице и пресељеници у Србији и Пожаревачком окру-

Др Маријана Мраовић

гу 1941-1944“ својеврстан је приказ избеглиштва и ратног страдања српског становништва и рада централних и локалних власти на решавању избегличког питања и организовању живота становништва пристиглог у окупирану Србију. Велику улогу у наведеном процесу имали су *Генерални комитет за насељавање и Комесаријат за избеглице и пресељенике*. Колегиница Живковић анализира

је, уз коришћење до сада необјављене архивске грађе, проблематику збрињавања избеглица и пресељеника у унутрашњости Србије, на примеру Пожаревачког округа, почевши од статистике, преко решавања животних питања смештаја, исхране, кретања, запошљавања избеглих лица и бриге о деци избеглицама. Обиље нових докумената и фотографија, уз критичко тумачење политике колаборационистичких власти према избеглицама, вредан су допринос истраживању историје окупиране Србије у Другом светском рату.

Поглавље аутора Слободанке Цветковић, под насловом: „Пожаревачке школе у периоду немачке окупације 1941-1944“ аутентичан је приказ и анализа просветног рада централних и локалних власти. У уводном делу поглавља обрађен је историјат пожаревачких школа пред Други светски рат, а потом је дат један општи приказ стања српске просвете у време немачке окупације. Ситуација у школству у Пожаревцу у време трајања Другог светског рата, уз анализу положаја ученика и просветних радника у пожаревачким школама, као и обилато коришћење архивске грађе и документације настале у раду просветних власти, представљају драгоцене тематске целине поглавља колегинице Цветковић. Напоменули бисмо да су сва три поглавља написана на основу коришћења 19 архивских фондова, међу којима првенствено из Војног Архива, Историјског архива Пожареваца и Архива Србије. Пред генерацијом историчара која данас настоји да се бави истраживањем историје окупиране Србије у Другом светском рату, налази се обимно историјско градиво, које тражи темељно и систематично преиспитивање, које је могуће само уз нова истраживања и систематичан приступ анализи историјских извора. Надамо се да је монографија која је данас пред вама испунила горе наведени задатак и да представља конкретан допринос богатом историографском наслеђу рата 1941-1945. године.

Др Драгана Милорадовић: Као извор првог реда, архивска грађа пружа историчарима премисе за доношење недвосмисленог закључка. Пројекат „Србија и Пожаревац у Другом светском рату“ доноси посебно виђење свакодневног живота у градској средини, реакције и понашање људи стављених у тескобу ратних ситуација, немаштине, неизвесности, глади, несигурности за сопствени живот и живот својих ближњих. Ово је други угао виђења Другог светског рата, гледан очима деце, жена, старца, припадника разних нација, омаловажаваних и нежељених, избеглих, мучених и убијаних. О монографији – о страдањима и вредновању ве-

личине жртава, говориће др Зоран Јањетовић, виши научни саветник Института за новију историју Србије, из Београда.

Др Зоран Јањетовић, научни саветник Института за новију историју Србије: У обележавању седамдесето-годишњице завршетка Другог светског рата укључио се и велики број научних и културних установа. У многим случајевима то је учињено пригодничарски – тек толико да се датум обележи, али у неким случајевима је евоцирање прошлости предузето са већим амбицијама и са жељом да се поводом значајне годишњице остави нешто што ће трајати и кад сама годишњица буде већ давно заборављена. Књига Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944 – окупациона управа, избеглице и просвета у издању Историјског архива из Пожаревца спада у такве подухвате. После увода директорке Архива др Јасмине Николић, следи уводна студија др Маријане Мраовић, Србија и Пожаревачки округ под немачком окупацијом 1941-1944. Она обухвата око сто страна и представља својеврсну синтезу сазнања о Србији под немачком окупацијом у Другом светском рату. Њен је задатак да укратко упозна читаоца са судбином Србије под немачком окупацијом и да да контекст за наредна два рада која следе. Излагање почиње предвечерјем рата на Балкану и тече све до ослобођења земље, односно до одласка српске колаборационистичке владе у Аустрију. На јасан и прегледан начин ауторка упознаје читаоца са замршеном организацијом немачке власти, њеним често међусобно супротстављеним установама и руководићим појединцима, као и са организацијом немачке пропаганде. Потом прелази на продужену руку окупаторске власти – домаћу управу – испрва оличену у Савету комесара, а потом у „Влади народног спаса“ генерала Милана Недића. Др Мраовић указује на задатке једне и друге колаборационистичке администрације, као и на све тешкоће са којима су се оне сусретале у њиховом испуњавању. Хитлер, као неприкосновени господар окупираних Европе, био је највећи непријатељ Срба и саме српске управе. Србе је сматрао одговорнима за југословенски шамар моћном Рајху и за неизлечиве заверенике. Ту чињеницу није успела да промени ни Недићева посета Немачкој у септембру 1943. године, а Хитлеров став је охрабривао суседе Србије да на својим територијама бесомучно прогоне Србе и уништавају све што је српско.

Будући да су модерни ратови масовна појава, за мобилисање маса да у њима учествују, односно да дају свој допринос ратним напорима својим радом и материјалним

давањима, потребно је те масе придобити и убедити у исправност циљева за које се дотичне власти боре. Због тога ауторка посвећује велику пажњу пропаганди – пре свега немачкој, а потом све више и оној колаборационистичких власти.

Друга студија у овој књизи, Избеглице и пресељеници у Србији и Пожаревачком округу 1941-1944, Јасмине Живковић, бави се веома важном темом о којој је доста писано. Упркос томе, Живковић је успела да да потпуно нов и оригиналан рад пун нових података извучених из до сада мало или нимало коришћене архивске грађе. Проблем избеглица, прогнаника и пресељеника је био један од најважнијих током трајања Другог светског рата на тлу Југославије. Окупирана Србија је била та која је морала да збрине до 400.000 несрећних људи који су бежали да спасу голи живот, или који су били протерани (еуфемистично: исељени) због припадности „погрешној“ нацији или веро-

Гости на свечаности представљања монографије

исповести. Живковић јасно показује узроке избеглиштва, и као нико до сада описује структуру српских органа који су се старали о прогнаницима и избеглицама. При том, за разлику од неких аутора, апологета колаборационистичког режима, она ни у једном тренутку не идеализује ствари. Посао збрињавања јесте био огроман, али се нису сви слојеви србијанског друштва у њега подједнако укључили.

Цитирајући документе она показује да је тада, као и у свако време, било случајева себичности и затварања очију и срца пред бедом оних који су највише пропатили и којима је помоћ била најпотребнија. Такође, насупрот апологетама самог Милана Недића, она показује да је улога комесара за избеглице, Томе Максимовића била несравњиво већа од „српске мајке“. Сем тога, она недвосмислено указује на то да иницијатива за збрињавање прво словеначких принудних пресељеника, а потом и српских избеглица, није дошла од српских органа власти већ немачких – дакако не због хуманости, већ због потребе да се огромни прилив осиротелих и измучених људи стави под контролу, да се онемогући њихово придруживање устаницима и да се они укључе у привредну активност. Користећи и често цитирајући архивске документе, Живковић је показала сву сложеност феномена избеглица и њиховог збрињавања, с једне стране, лишивши га сваке идеализације, а с друге, дајући драгоцен допринос социјалној историји Србије током окупације у Другом светском рату.

Трећи део монографије, из пера Слободанке Цветковић, бави се пожаревачким школама у периоду немачке окупације. У ствари, наслов овог дела је прескромно дат: ауторка се подухватила једне вечне и увек важне теме, али се при том није бавила само школама у Пожаревцу и околини, већ је као сваки добар историчар дала шири друштвени и историјски контекст њиховог деловања. Тај контекст обухвата како обнову рада школа у тек окупираној Србији, тако и организацију школства, нормативу и посебно идеологију који су одређивали функционисање школа под окупацијом. Ауторка добро идентификује незадовољство водећих колаборационистичких функционера некадашњим југословенским школским системом - који је наводно школовао непатриотске и себичне младе људе – те њихове жеље да под туђом влашћу створе „Новог Србина“ по свом укусу. Он би морао да буде пре свега национално свестан, пун пожртвовања за заједницу, послушан и дакако, антикомунистички настројен. Поред тога, школе је требало да пруже више практичног образовања и моралног васпитања. То су биле вредности које су пропагирани колаборационистички креатори просветне и културне политике (Велибор Јонић и Владимир Велмар-Јанковић пре свега), приказујући их као важне за српски народ, а прећуткујући да су и просветном политиком у крајњој линији дириговали њихови немачки господари у свом интересу. Јасно је да оваква просветна политика није могла да се спроведе без великог и сваковрсног притиска,

како на наставнике, тако и на ученике и на њихове родитеље. Наставнички редови су „прочишћени“ од свих про-комунистичких елемената, Јевреја, национално-непоузданих кадрова, али и очишћени од „сувишка“ женског персонала. Опсежно наводећи речите цитате из историјских извора, ауторка верно осликава депримирајућу атмосферу у којој су радили наставници у окупираној Србији. Не заборавља ни материјалну страну проблема: описује штете на школама, заузетост школских зграда од стране разних војних јединица, као и бедне услове живота и рада наставника и ђака: недостатак хране, одеће, обуће, огрева, немогућност слободног кретања итд. Ауторка се осврће на типове школа, поклањајући посебну пажњу онима у Пожаревцу. На том релативно малом узорку она успева да покаже скоро све слабости од којих је патило српско школство у условима окупације. Ђаци су посебна велика тема овог дела. Детаљно се описују идеолошки притисци којима су били изложени, покушаји индоктринације и дисциплинске мере које су их претварале у мање од полу-слободних бића која су смела да се крећу само на релацији кућа-школа, школа-кућа, којима је било прописано како ће се облачити и чешљати, која су била обавезна на принудни рад на школским имањима и у Националној служби за обнову Србије, која нису смела да се препуштају било каквим младалачким разонодама и која су морала да пазе на сваку изговорену реч. Све те репресивне мере нису успевале да слома српску омладину. Она је не само стално показивала своју самосталност и жељу за слободом, већ се знатан број омладинаца и омладинки придружио народноослободилачком покрету. Одговор власти на овакво понашање је био слање у концентрационе логоре или на губилиште, а у лакшим случајевима у Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци, коме ауторка такође посвећује одређену пажњу. Целокупна слика коју ауторка ствара је, баш као и рад Јасмине Живковић, сјајно насликана друштвено-историјска минијатура која много говори о претешком ратном времену.

У целини узевши, монографија *Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944*, по много чему надилази не само бројне пригодне монографије издаване поводом разних годишњица завршетка Другог светског рата, већ и многе чисто научне радове који су настајали без пригодничарских намера. Сва три рада у монографији су на највишем научном нивоу и изузетно добро поткрепљени необјављеним и објављеним историјским изворима, као и навођењем бројне релевантне историографске литерату-

Ансамбл Лирика

ре. Радови се добро допуњују, тако да чињеница да потичу из пера три различите ауторке не крњи целовитост књиге. Поред тога, монографија плени и својим изгледом, који је такође много више од само добро дизајниране публикације: кроз целу књигу је посејан огроман број факсимила докумената, као и фотографија. Документи су дати у врло доброј резолуцији, што историчарима који узму књигу у руке омогућава да их и они користе као објављене историјске изворе, а лаичким читаоцима омогућава да из прве руке „осете“ дух тог тешког времена. Фотографије по правилу нису оне које се могу увек наћи у публикацијама са

темом Србије у Другом светском рату. И оне представљају историјске изворе, а нипошто „украш“ књиге – утолико пре што неке приказују заиста потресне призоре. Коначно, за жаљење је и то што је тираж књиге тако мали. На то су свакако утицале финансијске околности, али се треба надати да ће се сада када је књига објављена и када је стављена на увид јавности, увидети њене вредности и да ће се наћи финансијер за бар још толики број примерака колико је првобитно одштампан.

Др Драгана Милорадовић: Миховил Павлек, изузетно надарен сељак-писац своја дела донео је под псеудонимом Мишкина – да му се ко не наруга због писања. Мишкина је народни трибун Хрватске сељачке странке, није био комуниста али био је учесник Народноослободилачког покрета и антифашиста. Павелић је лично захтевао да се Мишкина ликвидира, што се и догодило јуна 1942. управо када су макови у цвету. Сусревши се са Мишкиним и његовим „Маковима“ Никола Херцигоња је овим изузетним стиховима додао ноте давши једној песми бесмртност. Чућемо „**Црвене макове**“.

Др Драгана Милорадовић: Слика Пожаревца из окупације налик је судбини других градова у окупираној Србији. Попут врата у плодну Стишку равницу, Пожаревљани и житељи Браничевског округа пружили су помоћ и утеху многим избеглима од преко Дунава и Дрине. И Пожаревљани су своју крв и животе оставили међу ланцима и бодљикавим жицама Бањице и многих других логора, своје кости на многим планинским косама и у леденим токовима река. У граду су сејали терор Гестапо и Полиција, али Пожаревљани су наставили своје свакодневне обавезе показујући своју снагу и на тај начин. Државна народна школа, Трговачка академија, Пожаревачка гимназија, Женска занатска школа и друге образовне установе, наставиле су своју просветну мисију и током година окупације. Сетимо се филма „Саша“ који је сниман у самом центру града, а који кроз инспирисану причу доноси једну од могућих верзија живота под окупацијом у Пожаревцу. Причу о просветним приликама у Пожаревцу, храбрим младим животима који су заступљени у годинама рата, у монографији доноси архивист Слободанка Цветковић. Молим колегиницу Цветковић да нам се обрати.

Слободанка Цветковић, архивист Историјског архива Пожареваца: Поштована публико, част ми је да вас поздравим испред ауторског тима који је радио на изложби и монографији Србија и Пожаревац у Другом светском рату

и захвалим на Вашем присуству. Свака архивска изложба има двоструку функцију – прво одговор науке на постављену истраживачку тему и другу - скретање пажње на архиве, њихов значај и богатство које они чувају. Изложба која је пред вама на 32 паноа, са преко 160 различитих докумената, фотографија, новинских исечака, требало би да Вас приближи нимало пријатним тренуцима током четворогодишње окупације Србије у Другом светском рату. О том периоду као аутори говоримо у три тематске целине.

Прва целина пружа нам на увид документа, фотографије, плакате, који сведоче о окупационој управи у Србији у периоду 1941-1944. – почев од атмосфере пред потписивање Тројног пакта, страха априлског рата, формирања немачког управног војног апарата у Србији и Пожаревцу, формирања колаборационог Савета комесара, потом и владе народног спаса Милана Недића, преко спровођења пропаганде колаборационе власти у корист окупатора, гушења сваког отпора, запаљивих и пуних наде говора и обећања о Новој Србији и њеном новом месту у свету. Кроз ову тематску целину видећете виђене, али и мање познате потресне слике бомбардованог Београда 1941. и 1944, документа која осликавају однос власти према оружаном отпору Драгољуба Михајловића и комунистичком покрету, али и сличице из свакодневног живота – издвајамо наредбе о затварању сеоских кафана, обавезном поздрављању заставе, забрани играња домина, карата, свирања музиканата по локалима.

Други део изложбе „баца“ нову светлост на тему избеглица и пресељеника који су од почетка окупације, па до окончања рата уочиште са окупираних територија бивше Краљевине Југославије налазили у Србији. Кроз документа и још потресније фотографије ауторка износи сведочанства о трагичној судбини обичних људи који су бежали од окупатора, али и од дојучерашњих комшија са подручја Хрватске, Босне и Херцеговине, Словеније, Македоније, са Косова. Иако је у нашем историјском сећању Независна држава Хрватска и оно што су њене власти спроводиле према Србима, Јеврејима и Ромима највише урезано, не могу се занемарити ни муке свих оних који су из других крајева морали да напусте своје домове. Из докумената који су изложени уочава се да је исељавање свих који су национално или политички неприхватљиви у овим областима ишло плански, под контролом немачког апарата. Ауторка презентује и документа која илуструју однос према избеглима у Пожаревачком округу. Посебна пажња је усмерена

Слободанка Цветковић

на приказивање положаја избегле деце као најрањивијих, њиховог збрињавања по домовима и породицама, њихове исхране, школовања.

Прича о деци и њиховом свакодневном животу наставља се кроз трећу изложбену целину која обрађује рад пожаревачких школа и школски живот у Србији. Просветна политика владе Милана Недића и министра просвете Велибора Јонића била је у служби окупатора, пронемачка, антисемитска и наглашено националистичка. Изложена документа говоре о апсурдима тога доба, на пример, Свети Сава се прослављао као највећи српски светитељ, али у исто време на зградама школа и школским печатима и документима није смео стајати државни натпис - Краљевина Југославија, као ни државни симболи. Школе су радиле у неусловним просторијама, кафанама и по приватним кућама, без огрева и основних хигијенских услова, јер су школске зграде заузеле за војне потребе. Ученички живот и рад су били под строгом контролом власти и у школи и код куће. Ученицима је било ограничено кретање, осим под надзором наставника, забрањено је седење у посластичарницама, биоскопи-

ма. Власти су прописале које књиге су прихватљиве за читање, које представе и филмови. Посебно надзирана била су женска деца, над чијом се чашћу бдело. Политички или морално посрнули ученици и ученице слати су у специјално формиран Завод за принудно васпитање у Смедеревској Паланци. Неки од ученика пожаревачких школа изгубили су животе по затворима који су се налазили у истим тим школама које су пре рата похађали, само зато што се нису слагали са постојећим стањем. У истом положају били су и њихови наставници који су ради опстанка морали властима да показују и доказују своју лојалност, на ивици егзистенције, без обуће и одеће, без достојанства, у сталном страху од отпуштања, али и затварања и слања у логоре. Творци просветне политике у окупацији омладину су видели као материјал од кога је требало изградити будућег грађанина Србије у оквиру Трећег Рајха, а наставници су били моделари који су то требало да спроведу. Кроз просветну политику провејавале су идеје фашистичке Немачке, живот чија је сврха служба држави и народу, омладинац - будући човек на кога се гледа као на шраф у државном механизму, наметнута и захтевана одговорност, посвећеност, преданост на изградњи Нове Србије по мери и интересима окупатора. Од народа у целини, посебно од омладине очекивало се да одушевљено сарађује на остварењу „величанственог циља“ у служби окупатора. Колаборациона власт је имала задатак да наведе или натера свој народ да прихвати да је такав положај једино могућ и једино добар, у интересу народа – како би то модерним политичким речником рекли.

Тема Другог светског рата је све само не једноставна. Несрећа овог раздобља српске историје, ако она уопште може бити мања или већа у било ком рату, јесте што у овом рату у Србији појам непријатеља није био дефинисан. Непријатељи су у овом сукобу, за разлику од Првог светског рата, осим окупатора, били и дојучерашње комшије, браћа, очеви и синови. Други светски рат је више него икад пред грађане Србије, пред сваког појединца, ставио питање избора, људског, политичког, моралног. На крају желим да захвалим колегиницама ауторкама на одличној сарадњи, да у своје и у њихово име захвалим Историјском архиву Пожаревац и директорки на указаном поверењу, граду Пожаревцу, Медија центру који нас је данас угостио, директору и запосленима у Војном архиву, колегама из Архива Србије и Историјског архива Пожаревац на помоћи током истраживања, као и Програмском архиву РТС-а. Захваљујемо и

свима онима који су саветима, сугестијама, уступљеним материјалима помогли да овај пројекат приведемо крају.

Др Драгана Милорадовић: Једна од најупечатљивијих песама новијег периода, која је сублимирала и страх и очај, и храброст, инат и пркос који смо и ми осетили 1999, је песма Боре Ђорђевића. „Погледај дом свој, анђеле“ извешће ансамбл Лирика у аранжману проф. Илије Рајковића.

Др Драгана Милорадовић: Драги професори, хвала вам на данашњем изузетном музичком доживљају. Посебну захвалност за покровитељство при реализацији пројекта изражавамо Граду Пожаревцу, без чије подршке и разумевања за нашу делатност и стремљења пројекат не би могао бити представљен јавности. Историјски архив Пожаревац с поштовањем захваљује Војном архиву, Архиву Југославије, Архиву Србије, Програмском архиву РТС-а и Историјском архиву града Београда на уступљеној архивској грађи и изузетној помоћи при реализацији овог пројекта. Захваљујемо се и аутору виртуелне презентације коју посматрамо, мр Драгану Шалеру, професору Високе школе струковних студија у Пожаревцу. Захваљујемо се и нашим данашњим домаћинима – директору са тимом сарадника из Медија центра „Одбрана“, који су нам помогли да вам данас представимо нашу нову публикацију и изложбу. Имам изузетну част да замолим изасланика Начелника Генералштаба генерала Љубише Диковића, генерал-потпуковника Ђокицу Петровића, команданта Команде за обуку Војске Србије, да нам се обрати и отвори изложбу. Господине Генерале, изволите.

Генерал-потпуковник Ђокица Петровић, командант Команде за обуку Војске Србије: Поштовани, поводом 75. година од бомбардовања Београда и Србије, од почетка Другог светског рата у Краљевини Југославији, али и у част 70 година од победе над фашизмом, Историјски архив Пожаревац подсећа нас изложбом „Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941 – 1944 – окупациона управа, избеглице и просвета“. Архивска документа и фотографије које су пред нама сведоче о апокалиптичном злу које се надвило над целим светом, о страхотама фашизма као најгорег зла против човечанства. Други светски рат, помутивши законе мишљења и перцепције, изменивши систем вредности и слику центара моћи, оставио је за собом велике жртве неразумљивих порива умова измењене свести. Кроз сачувану архивску сведочанства сагледавамо и причу о судбинама обичних људи, њиховој патњи током година рата, лого-

Генерал-потпуковник Ђокица Петровић

рима, избеглиштву, глади, смрти, борби, победи. Посебна вредност овог пројекта Историјског архива Пожаревац је управо представљање и експлицитно тумачење оригиналних докумената. Већи број представљених архивалија потиче из фондуса Војног архива. Документа која чува ова војна установа, представљају изузетно сведочанство о напорима српског народа за стварање и очување државе и о жртвама које су поднете у тој борби. Историја је увек изнова представљана и тумачена. Архивска документа су непроменљива истина, а свако ново читање и представљање носи њихову ревалоризацију. Архивисти у свом свакодневном раду дужни су да презентују јавности документа која су аутентични трагови времена, историја их анализира, даје им смисао у целокупној димензији времена и следу догађаја.

Снага једног народа је у његовом памћењу, стога је идеја и труд Историјског архива Пожаревац уложен у реализацију пројекта „Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944“ постигао свој циљ и испунио своју мисију. Сматрамо да је реализацијом овог изузетно пројекта Историјски архив Пожаревац, објављујући архивска сведочанства која поседује, уз велики допринос Војног архива и истражене архивске грађе, учинио да схватимо величину

националне историје и допринос житеља Пожареваца и Србије који су својој Отаџбини дали оно највредније што су поседовали – свој живот за нашу слободу. Као потомци храбрих осећамо одговорност да памтимо, а храброст наших предака и нама је подстрек да истрајемо на путу одбране наших националних интереса. Проглашавам изложбу „Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944 – окупациона управа, избеглице и просвета“ отвореном!

Др Драгана Милорадовић: Даме и господо, присуствовали сте изузетном тренутку давања једног великог рада на суд и оцену јавности, али и оцену будућих времена и догађања. Хвала вам што сте се одазвали нашем позиву и дошли на свечаност, хвала вам што сте нам посветили време, надам се да смо вам понудили грађу за попуњавање евентуалне белине овог тешког периода у историји Србије. Разговор о монографији „Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941 – 1944 – окупациона управа, избеглице и просвета“ можемо наставити у неформалној атмосфери коктела, и позивам ауторке – др Маријану Мраовић, Јасмину Живковић и Слободанку Цветковић, да проведу уважене госте кроз изложбну поставку.

Др Драгана Милорадовић

Фотографије у чланку: Медија центар „Одбрана“

„ДАН ОТВОРЕНИХ ВРАТА АРХИВА 2016“, ПОЖАРЕВАЦ, 9. ЈУН 2016.

Плакат манифестације 2016.

Ако желите да просветите и „описмените“ један народ важно је у том процесу кренути од најмлађег узраста. У систему основног образовања, са некаквим учењем историје почиње се од четвртог разреда основне школе, у узрасту деце од око десет година у оквиру предмета „Природа и друштво“. Тек од петог разреда ученици се срећу са наставом историје у правом смислу речи. На самом почетку, по плану и програму образовања, се упознају са историјским изворима. Просветни радници ће се сложити да најбољи начин упознавања са било каквим градивом јесте показна метода. На жалост, због услова у којима се образовни систем остварује, није увек могуће организовати едукативне часове и користити показну методу за сваки предмет и сваку наставну јединицу.

За предмет историја, најбољи начин за сусрет са историјом јесте свакако одлазак ученика у архиве и музеје. С обзиром на едукованост нашег становништва, па и самих просветних радника, одлазак у музеј у току осмогдишњег или средњошколског образовања се некако и подразумева, док је посета архиву нешто што је још увек и за саме просветне раднике непознаница. Архиви су у перцепцији просечно образованог, па често и високо образованог грађанина нека мрачна, затворена места са огромним гомилама папира. Тако су архиви на жалост и даље недовољно препознати као сарадници у едукацији у оквиру образовног система, али и уопште. Из тог разлога Историјски архив Пожаревац, организује сусрете младих са историјом и са архивима. Повод је Међународни дан архива, 9. јун, дан када се у целом свету организују сличне манифестације са циљем да скрену пажњу јавности на архиве, на њихов значај и посао који они обављају.

„Архиви, хармонија и пријатељство“ мото је овогдишњег обележавања Међународног дана архива, проглашен од стране Међународног архивског савета. Међународни архивски савет је ову тему изабрао и за основну тему овогдишњег Међународног конгреса архивиста који се

Насловна страна презентације

одржава у Сеулу. Историјски архив Пожаревац је под овим слоганом четврти пут за редом организовао „Дан отворених врата архива 2016“. Манифестација је реализована у депоу Историјског архива Пожаревац.

Циљна група целе манифестације јесте школска омладина а циљ је едукација најмлађих. Сарадња са директорима основних и средњих школа, професорима историје, професорима разредне наставе, као и претходних година била је врло добра. Ове године новину су представљали наши најмлађи гости деца предшколског узраста из пожаревачких вртића „Невен“ и „Душко Радовић“. Тако су овом манифестацијом и едукацијом обухваћена деца узраста од 6 до 18 година. Укупно је у манифестацији учествовало 8 школа, средњих и основних из Пожареваца и околине, али и бројни грађани, политичке и јавне личности града Пожареваца. Кроз просторије депоа нашег архива пошло је преко 300 грађана тог дана.

Наше госте је на почетку поздравила директор Архива др Јасмина Николић директор ИАП¹, пригодним говором. Архивист Слободанка Цветковић, аутор ове манифестације, одржала је презентацију о Архиву. Она је посетиоце упознала са архивом, архивском грађом, послом архивисте и Историјским архивом Пожаревац као установом културе. Посетиоцима је објашњена функција архива и његова основна делатност и значај.

1 Фотографије у тексту: збирка фотографија Историјског архива Пожаревац (снимио: Милан Станковић, Мср).

Уз стручно вођење архивиста, сви посетиоци су прошетали кроз архивске депое где су кроз мини-изложбене поставке у свакој од просторија била презентована интересантна документа које Архив чува. Овом приликом посетиоци су могли да виде фотографије са најстаријих Љубичевских коњичких игара, манифестације која се везује за наш град. Затим, најстарије црквене матичне књиге са нашег подручја, старе фотографије Пожареваца и околине, деловодни протокол интабулација из 1882. године, архивски фонд Павла Богдановића Душманића (1813-1838) у оквиру којег су драгоцене документа преписке, личне и пословне из периода пре и за време Другог српског устанка, преписка са кнезом Милошем Обреновићем и устаничким правцима и кнезовима. Занимљивост овог фонда јесу и бројна документа на којима је извршен процес конзервације и рестаурације, па је посетиоцима предочен и тај вид послова у архивима на заштити докумената. Посетиоци су чули и занимљиве податке о производњи папира, утврђивању његове старости, воштаним печатима. Ученицима су представљене и фотографије Кнеза Михаила Обреновића, кнеза и краља Милана Обреновића, фотографије са Солунског фронта у Првом светском рату и бројне друге. У соби депоа у којој се чува претежно грађа предузећа преузета након стечаја, представљена је архивска грађа тих предузећа, плакете, повеље, похвалнице, памфлети са производним програмом, што је изазвало посебно занимање присутних, с обзиром да већина тих привредних субјеката више не постоји, а по њима је Пожаревац био препознатљив. Посетиоцима су приказани и грађевински пројекти значајних објеката у граду – пројекат реконструкције Више техничке школе у Пожаревацу, некадаша оштинска зграда коју је крајем 19. века пројектовао Никола Пашић, касније један од најзначајнијих политичара српске историје.

Присутнима су дате информације и о техничкој заштити архивске грађе, условима чувања, температуре, влажности ваздуха. За све посетиоце били су припремљени пригодни поклони а за школске библиотеке школа које су учествовале у манифестацији Архив је обезбедио поклон пакете најновијих издања Историјског архива Пожаревац „Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944“.

Не можемо да не споменемо несобичну помоћ наших колега како у организацији, тако и током реализације. Свакако, без подршке директора др Јасмине Николић и Града Пожареваца ова манифестација не би заживела.

Др Јасмина Николић, директор ИАП

Представници власти у обиласку депоа

Слободанка Цветковић држи презентацију ученицима

Поставка старе и ретке књиге ИАП

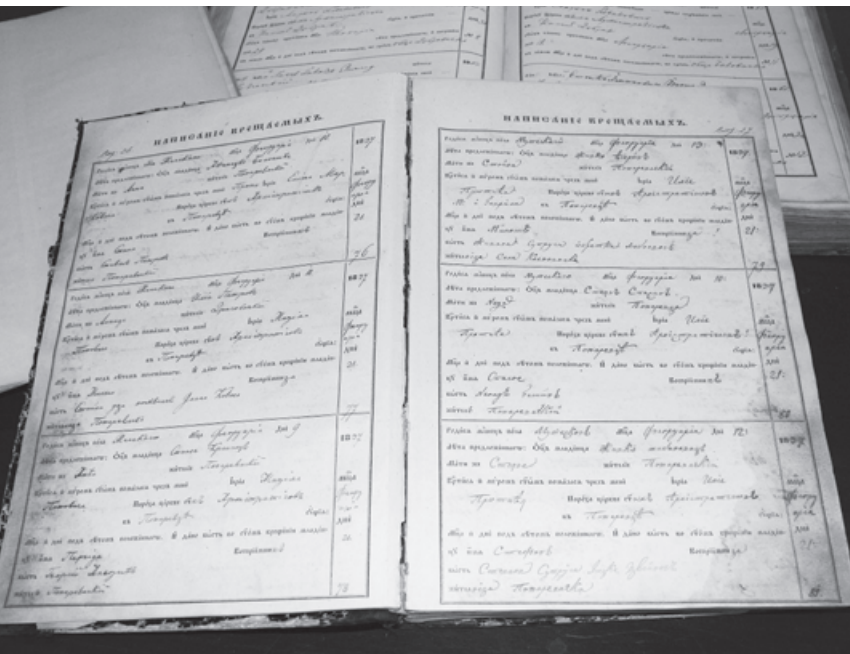
„Остаци“ предузећа у стечају

Поставка дела збирке фотографија ИАП

Поставка дела збирке фотографија ИАП

Из збирке црквених матичних књига

Поставка у Делуу В ИАП

Ученици основних и средњих школа у разгледању поставки у Делуима ИАП

Ученици основних и средњих школа у разгледању поставки у Деоима ИАП

Деца из вртића „Душко Радовић“ из Пожареваца у обиласку депоа ИАП

Деца из вртића „Душко Радовић“ из Пожаревца у обиласку депоа ИАП

Деца из вртића „Невен“ из Пожаревца у обиласку депоа ИАП

Колектив ИАП на дан манифестације

међународна
архивска
и културна
сарадња

međunarodna
arhivska
i kulturna saradnja
international
archival and cultural
cooperation

international

archival and cultural

cooperation

међународна

архивска

и културна

сарадња

međunarodna

arhivska

i kulturna

saradnja

KONFERENCIJA „ARHIVI SLAVENSKIH DRŽAVA“ -KRATAK PREGLED KONFERENCIJA ODRŽANIH U PERIODU OD 2010. DO 2015. GODINE-

Veliki trud, entuzijazam i upornost za pokretanje i kontinuitet održavanja ovih konferencija pokazao je Peter Pavel Klasinc i International Institute for Archival Science of Trieste and Maribor. Potreba i želja za poboljšanje, osavremenjavanje i unapređenje arhivistike povezala je arhiviste a to se pokazalo kroz ovih šest godina uspješnog zajedničkog rada i isto toliko održanih konferencija arhiva slavenskih država u Ljubljani, Lipicama i Trstu.

U periodu od 2010. do 2015.godine održano je 6 konferencija arhiva 13 slavenskih zemalja i to: Bjelorusije, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Češke Republike, Crne Gore, Hrvatske, Makedonije, Poljske, Rusije, Slovačke, Slovenije, Srbije, Ukrajine.

U početku sjednice su održavane zajedno sa Forumom slavenskih kultura (FSK), iznošene su inicijative, prijedlozi, postizani dogovori. Naknadno se izdvojila Konferencija direktora nacionalnih arhiva slavenskih država. Na konferenciji Arhiva slavenskih država su predstavnici arhiva koji su arhivisti te najbolje poznaju praktičnu arhivistiku i probleme sa kojima su suočeni arhivisti i arhivistika.

Organizacija, podrška i saradnja pružena je od Međunarodnog instituta arhivskih znanosti (MIAZ), Univerziteta u Mariboru (CIMRS), Foruma slavenskih kultura (FSK), Arhiva Republike Slovenije, Zgodovinskog arhiva Ljubljana, Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) i Alma mater Europaea- Evropski centar Maribor (AME-ECM).

Propozicije konferencija predviđaju, da nakon pozdravnih govora, svaki od učesnika pojedinačno se predstavi sa osnovnim podacima o sebi i arhivu koji predstavljaju, te o funkcionisanju arhivske službe u državi iz koje dolazi. Predstavljanje traje do 5 minuta.

Na utvrđene teme konferencija učesnici izlažu radove u trajanju od 15 minuta nakon čega su vođene diskusije.

Tokom konferencija zaključeno je da arhivi u svim ovim državama uglavnom boluju od istih ili sličnih boljki i da su svi ma problem neodgovorajući prostor i standardizacija obrade arhivske građe i digitalizacija.

Učesnici svih ovih konferencija su aktivno učestvovali i u radu Međunarodnog arhivskog dana u Trstu, u hotelu NH.

I konferencija

Na I konferenciji koja je započela u Ljubljani a nastavljena u Lipicama od 07.-10. oktobra 2010. godine bile su prisutne delegacije arhiva slavenskih država, osim predstavnika Češke: Bjelorusije, Andrej Rybakov; Bosne i Hercegovine: Dušan Popović, Bojan Stojnić i Sejdalija Gušić; Crne Gore: Stevan Radunović; Hrvatske: Vlatka Lemić i Borut Guli; Makedonije: Bogeski Dimitar i Dimovski Zvonko, Rusije: Mihail Larin, Mihailo Groshev i Yuri Eskin; Srbije: Miroslav Perišić, Tatjana Jovanović i Jelica Reljić; Slovenije: Peter Pavel Klasinc Katja Zupančič, Jože Skofljanec; Ukrajine: Rostislav Melnyk, Yuri Legun; Bugarska: Petar Peikov, Nikolaj Stoimenov; Poljske: Magdalena Marosy; Slovačke: Jozef Hanus, Monika Pekova, Lenka Pavlikova. Među učesnicima konferencije bio je pravni savjetnik Instituta IAS-a Jovan P. Popović iz Beograda. Takođe su konferenciji prisustvovali i uzeli učešća u radu: Andreja Rihter, Matevž Košir, Miran Novak, Ivan Fras i Tjaša Plavšič iz Slovenije.

Prvog dana je održana sjednica u Ljubljani i to je ujedno bila i konstituirajuća sjednica.

Izabran je Organizacioni odbor u sastavu: Peter Pavel Klasinc iz Slovenije, Jozef Hanus iz Slovačke, Magdalena Marosz iz Poljske, Andrej Rybakov iz Belorusije i Mihail Larin iz Rusije.

Tema I konferencije bila je: „Aktuelni problemi arhiva“. To je bilo upoznavanje, iznošenje problema i uspjeha u arhivskoj djelatnosti-struci u kojoj učesnici rade.

Učesnici su radove izlagali svako na svom jeziku, što je većina učesnika razumjela i zauzet je stav da se tako i nastavi.

Nakon održane I konferencije, Organizacioni odbor se sastao u Bratislavi, Slovačka, 03.12.2010.godine i nakon toga u Minsk-u, Bjelorusija, 07.-08. 07.2011.godine.

Rezolucija: konferencije arhiva slavenskih država
Učesnici 1. Konferencije arhiva slavenskih država, koju je organizovao Međunarodni institut za arhivsku nauku, Univer-

zitet u Mariboru, su na zaključku konferencije usvojili ovu rezoluciju.

U vezi s činjenicom da su sve slavenske države u određenom periodu bile dio tzv. Istočnog bloka, neke od njih su postale države članice Evropske unije, dok neke nisu. Bez obzira na tu činjenicu, problemi na polju arhivistike u ovim državama su veoma slični, uprkos tome što se mogućnosti i uslovi za rješavanje ovih problema razlikuju. Sve veća količina arhivske dokumentacije u periodu posljednjih decenija, naročito iz perioda nakon Drugog svjetskog rata, stvara prostor za intenzivniju saradnju među svim ovim državama.

Na konferenciji je predstavljeno da zajednička komunikacija omogućava bolje razumijevanje i identifikovanje problema, i time – na temelju zajedničkog iskustva – stvara preduslove za njihovo brže i efikasnije rješavanje. Zajednička rješenja problema arhiva slavenskih država stoga omogućavaju kvalitetniju i fleksibilniju saradnju i komunikaciju i sa drugim arhivima u svijetu i drugim državama, a istovremeno omogućava zadržavanje sopstvenog identiteta.

U vezi s datim činjenicama, učesnici konferencije će:

- *Težiti intenzivnijoj saradnji i tražiće mogućnosti za finansiranje ovih aktivnosti u okviru zajedničkih projekata;*
- *Tražiti mogućnosti za organizovanje budućih konferencija u cilju rješavanja zajedničkih problema na polju arhivistike;*
- *Tražiti mogućnosti i oblike za intenzivniju saradnju s Međunarodnim arhivskim savjetom*

Resolution: From the 1st conference of archives of the Slavic countries

Participants of the 1st conference of archives of the Slavic countries, organized by the International Institute for Archival Science, University of Maribor, at the conclusion of the conference have adopted this resolution.

In relation to the fact that all the Slavic countries formed a part of so called Eastern block in the certain period of time, some of them have become members of the European Union while the others have not yet. Regardless to this fact the problems in the field of archives in these countries are very similar despite that the possibilities and conditions of solution these problems differ in the countries. Continuously rising quantity of archival documents in the period of the last decades, especially from the period after the World War II, creates space for more intensive cooperation of all these countries.

The conference presented that the common discussions enable better understanding and identifying the problems and thus – on the basis of common experience – creates preconditions for their faster and more effective solution. Common solutions of problems of archives of the Slavic countries thus enable more quality and more flexible cooperation and communication also with the other world archives and countries and simultaneously give possibility to preserve their own identity.

In relation to the given facts the participants of the conference:

- will strive for more intensive cooperation and will look for possibilities of financing these activities within the framework of common projects
- will look for possibilities of organizing further conferences in the interest of solution of common problems in the field of archives
- will look for possibilities and forms of more intensive cooperation with the International Council on Archives

Rezoluciju su sačinili: dr. Peter Pavel Klasinc, prof. France M. Dolinar, dr. Miroslav Novak, dr. Matevž Košir, prof. dr. Jedert Vodopivec i dr. Jelka Melikr. Rezolucija je u cijelosti prihvatljiva.

II konferencija

Druga konferencija arhiva slavenskih država održana je u Ljubljani 03.11.2011. i Lipicama u vremenu od 04.-06. 11. 2011. godine.

Sastanak je održan u organizaciji Međunarodnog instituta arhivskih znanosti (IIAS) Univerze v Mariboru-Slovenija (CIMRS), Forum slovenskih kultura (FSK), Arhivom Republike Slovenije (ARS), Arhivskim društvom Slovenije (ADS), Zgodovinskim arhivom Ljubljana i Državnim arhivom u Trstu.

Sastanku su prisustvovala delegacije Bjelorusije, Andrej Rybakov; Bosne i Hercegovine, Dušan Popović, Bojan Stojnić, Sejdalija Gušić i Milena Gašić; Bugarske, Petar Peikov, Nikolaj Stiomenov; Crne Gore, Stevan Radunović; Hrvatske, Vlatka Lemić; Makedonije, Svetlana Usprcova, Dimitar Bogeski i Zvonko Dimovski; Rusije, Mihail V.Larin; Slovačka, Jozef Hanus, Lenka Pavlikova; Slovenije, Peter-Pavel Klasinc i Bojan Cvelfar; Srbije, Miroslav Perišić, Miroslav Dučić; Sastanku je prisustvovao učestvovao u njenom radu i Jovan P. Popović iz Beograda-Srbija, u svojstvu pravnog savjetnika IIAS-a pa time i Konferencije.

Pored predstavnika arhiva slavenskih država konferenciji su prisustvovali dr. Grazia Tato, direktor Državnog arhiva u Trstu i Antonio Moteduro (CEI).

Ljubljana, 03.11.2011.

Lipica, 04.11.2011.

Teme ove konferencije bile su: 1. „Iznošenje aktuelnih problema u vezi sa prenosom informacija među arhivima“ 2. „Predstavljanje aktuelnih tehničkih problema u arhivima“.

Na početku konferencije Dušan Popović je istakao da puno priznanje treba odati lucidnom i energičnom organizatoru i domaćinu Peteru Pavlu Klasincu.

Dr. Peter Pavel Klasinc, direktor Međunarodnog instituta arhivskih nauka Univerziteta u Mariboru, govorio je o temi konferencije i nakon toga pročitao prijedlog rezolucije o „Arhivima i njihovim zahtjevima u današnjem vremenu“.

Nakon toga učesnici su podneli svoja izlaganja. U diskusijama su učestvovali svi prisutni.

Tim ljudi iz firme “Mikrografija” iz Novog Mesta u sastavu: Boštjan Gaber, Tadej Vozelj i Saša Baždar, održali su prezentaciju savremene tehničko-tehnološke opreme.

III konferencija

Treća po redu konferencija arhiva slavenskih država održana je u Ljubljani i Lipicama, u vremenu od 18.-21.10.2012. godine. Konferencija se 18.10. održala u Ljubljani u zgradi Forum-a slavenskih kultura a od 19.-21.10.2012.godine u Lipici u hotelu Maestoso u organizaciji IIAS-a, Univerziteta u Mariboru, Forum-a slovenskih kultura, Arhiva Slovenije i Zgodovinskog arhiva Ljubljana.

Sastankom u Ljubljani, su rukovodili Peter Pavel Klasinc, Bojan Cvelftar direktor Zgodovinskog arhiva Ljubljana i Jože Dežman v.d. direktor Arhiva Republike Slovenije

Na konferenciji u Ljubljani bila je samo jedna tačka dnevnog reda a to je priprema izložbe pod naslovom „Bogatstvo arhivâ glavnih gradova slavenskih država“ koja će se pripremiti i otvoriti u mjesecu maju 2013 u zgradi UNESCO-a u Parizu. Pripremu i koordinaciju preuzima Forum slavenskih kultura (FSK).

Teme ove konferencije u Lipici bile su: 1. „Aktuelna tehnička pitanja arhivskih zgrada“ i 2. „Novi mediji kao arhivska građa“.

Tema „Aktuelna tehnička pitanja arhivskih zgrada“ koja se odnosi na goruća arhivska pitanja, vezana su za svakodnevne teškoće u radu arhiva, a koja se najčešće iskazuju kao „vječiti problemi“.

Druga tema „Novi mediji kao arhivska građa“ je izazov današnje savremene tehnologije, posebno iskazane u elektroniци, pa je potrebno da i arhivisti svakodnevno prate njen razvoj.

Sastanku su prisustvovala delegacije: Bjelorusije, Zarytka Aleksandar; Bosne i Hercegovine, Dušan Popović, Bojan Stojnić, Sejdalija Gušić i Gašić Milena; Crne Gore, Stevan Radunović; Hrvatske, Danijela Milovac; Makedonija, Dimitar Bogeski, Zvonko Dimovski; Rusije, Nina Khimina; Srbije, Miroslav Perišić, Dragan Gačić i Jelica Reljić; Slovenije, Klasinc Peter-Pavel, Tatjana Hajtnik, Zdenka Selmič Rajh i Miran Novak. Među učesnicima konferencije bili su i: Jovan P. Popović iz Srbije, Grazia Tato i Antonio Monteduro iz Trsta-Italija, Gordane Ševe-

Lipica, 19.10.2012.

geš, predsjednica Arhivskog društva Slovenije, Nika Plesec iz Ljubljane.

Konferenciju u Lipici vodilo je radno predsjedništvo u sastavu: Peter Pavel Klasinc, Sejdalija Gušić i Jovan Popović.

Grazia Tato, Antonio Montedura, Gordana Ševegeš i Nike Plesec su pozdravili učesnike konferencije a nakon toga rad je nastavljen predstavljanjem prisutnih učesnika.

Peter Pavel Klasinc je govorio o osnovnim pitanjima novih i adaptiranih zgrada za arhive, a Jovan Popović o pravnoj regulativi kod podizanja novih, rekonstrukciji i adaptaciji postojećih arhivskih zgrada.

O temi „Aktuelna tehnička pitanja arhivskih zgrada“ izlagali su gotovo svi prisutni učesnici.

Drugu temu „Novi mediji kao arhivska građa“ obradili su: Tatijana Hajtnik, Miroslav Novak i Nika Plesec. O ovoj sada vrlo aktuelnoj temi uzeli su učešće svi prisutni.

Zaključci III konferencije su da za IV Konferenciju budu dvije teme i to: 1. „Arhivska građa Prvog svjetskog rata“ i 2. „Afirmacija i popularizacija arhiva“.

IV konferencija

Glavna tema IV konferencije arhiva slavenskih država bila je „Arhivi i njihovi zahtjevi u današnjem vremenu“. Naime, za ovu konferenciju u zaključcima Treće konferencije bile su predviđene dvije teme i to : 1. „Arhivska građa Prvog svjetskog rata“ i 2. „Afirmacija i popularizacija arhiva“ Međutim naknadno je predložena i podržana jedinstvena tema pod naslovom „Arhivi i njihovi zahtjevi u današnjem vremenu“

IV konferencija arhiva slavenskih zemalja, održana je u hotelu Maestozo-Lipice u periodu od 17.10. - 20.10. 2013. godine.

Sastanak je održan u organizaciji Međunarodnog instituta arhivskih znanosti Univerze v Mariboru-Slovenija u saučestvovanju sa Forum slavenskih kultura (FSK), Arhivom Republike Slovenije (ARS), Arhivskim društvom Slovenije (ADS) i Zgodovinskim arhivom u Ljubljani.

Sastanku su prisustvovala delegacije slavenskih država i učesnici: Peter-Pavel Klasinc, Bojan Cvelfar, Jovan P. Popović. Konferenciji je prisustvovala i gospođa Andreja Rihter, direktorica Foruma slovenskih kultura koja je pohvalila dosadašnji rad i aktivnosti koje preduzima i realizuje Konferencija arhiva slavenskih država.

Bojan Cvelfar je govorio koje su sve aktivnosti obavljene između dvije konferencije, ističući uspješnu izložbu pod naslovom „Bogatstvo arhiva glavnih gradova slavenskih država“ koja je otvorena u maju 2013. u sjedištu UNESCO u Parizu te da

je planirano da ova izložba bude postavljena u svim glavnim gradovima slavenskih država.

Među učesnicima konferencije bili su i mr. Antonio Monteduro (CEI-Central European i Inicijative Executive Sekretarat) iz Trsta-Italija, koji je pozdravio skup i bio aktivni učesnik u radu iznoseći dalje mogućnosti rada Konferencije u skladu sa međunarodnim pravilima. Govorio je o saradnji između Evropske inicijative i Konferencije. Iznio je kakve su mogućnosti učešća na međunarodnim konkursima za dobijanje sredstava, te da treba učestvovati i da će nas on podržati.

Nakon toga su se predstavili učesnici IV konferencije, a zatim je svaki od prisutnih pojedinačno predstavio arhivsku službu zemlje iz koje dolazi i iznio probleme sa kojima se susreću u svakodnevnom radu.

Dr. Peter Pavel Klasinc, govorio je o temi ovog skupa i nakon toga pročitao prijedlog rezolucije o „Arhivima i njihovim zahtjevima u današnjem vremenu“.

Rezimirajući dvodnevna izlaganja i diskusije donešeni su zaključci: 1. da Konferencija arhiva slavenskih država zbog izuzetne važnosti i neophodnosti treba da preraste u stalnu konferenciju; 2. da se na slijedeću V konferenciju arhiva slavenskih država pozovu direktori nacionalnih arhiva; 3. da se u cjelini prihvata podnijeta rezolucija; 4. da se intenzivnije nastavi sa digitalizacijom u arhivima država sa prostora nekadašnje SFRJ iz razloga da sve države dobiju dio nasljeđa koji im pripada u digitalnom obliku. Samo se ovakvom odlukom može postići cjelovita obrada arhivske građe i time bude omogućeno da svaka država koja je nasljednica konkretne građe dobije svoj pripadajući dio. Troškovi koji bi nastali kod izrade tog projekta i njenog primjenjivanja bi bio daleko niži nego kada bi svaka država to radila pojedinačno. Prihvatanje ovakvog prijedloga omogućilo bi združenim snagama arhivista, tehnike i tehnologije da se pojave na konkursu radi dobijanja sredstava za izvođenje predloženog projekta. To bi bio interes svih država.

V Konferencija

V konferencija arhiva slavenskih država održana je u hotelu Maestoso u Lipicama i u hotelu NH u Trstu, gdje se održavala i 24. Konferencija Međunarodni arhivski dan u periodu od 18. do 21.10. 2014. godine.

Sastanak je održan u organizaciji Međunarodnog instituta arhivskih znanosti (MIAZ), uz sudelovanje sa Javnom agencijom za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, Arhiv Republike Slovenije (ARS), uz podršku Alma mater Europea-Eu-

Lipica, 20.10.2014.

ropsega centra Maribor (AME-ECM), Katedre za arhivistiko in dokumentologiju.

Sastanku su prisustvovala delegacije Bjelorusije: Andrej Rybakov; Bosne i Hercegovine: Dušan Popović, Bojan Stojnić, Sejdalija Gušić i Milena Gašić; Crne Gore: Stevan Radunović; Hrvatske: Živana Heđbeli; Makedonije: Zvonko Dimovski; Rusije: Mihail Larin; Slovenije: Peter Pavel Klasinc, Katja Zupančič i Jože Skofljanec; Poljska: Magdalena Marosy; i Slovačka: Jozef Hanus. Među učesnicima konferencije bio je i pravni savjenik Instituta IIAS-a Jovan P. Popović, Zdenka Semlič Rajh i Miroslav Novak.

Glavna tema konferencije je bila: „Arhivi i zaštita ličnih podataka i ljudskih prava“

Kolege iz Slovenije su iznijeli primjer gdje su primajući arhivsku građu Ministarstva unutrašnjih poslova Slovenije, uveli novinu: „anonimizaciju“ dokumenata poštujući Zakon o zaštiti ličnih podataka.

Zadovoljstvo je bilo slušati sa kojom energijom, znanjem i upornošću prisutni učesnici u svojim radovima iznose probleme sa kojima se susreću i kako iznalaze najbolja rješenja i predlažu da ih u sličnim slučajevima primjenju ostali.

VI konferencija

Konferencija je održana od 16.-20. oktobra 2015.godine u hotelu Maestozo, Lipica, Slovenija i hotelu NH, Trst Italia, u organizaciji Međunarodnog Instituta za arhivske znanosti Trst/Maribor, Arhiva Republike Slovenije i Odjeljenja za Arhivistiku i dokumentologiju na Alma Mater Europea, European Centre Maribor/ARHDOK.

Prisutni su bili: Rusija: Mihail Larin; Bjelorusija: Andrej Ribakov; Republika Češka: Marie Ryantova; Slovačka: Jozef Hanus; Slovenija: Jelka Melik, Miroslav Novak, Zdenka Semlič-Rajh i Aida Škoro-Babić; Bosna i Hercegovina: Bojan Stojnić, Vladan Vukliš, Milena Gašić, Amela Bedaković, Izet Šabotić, Omer Zulić i Azem Kožar; Hrvatska: Živana Heđbeli, Vlatka Lemić i Zlatko Draganović; Srbija: Jovan Popović i Jasmina Nikolić; Crna Gora: Mile Bakić, Vukota Vukotić; Makedonija: Zvonko Dimoski, Svetlana Usprcova i Dejan Prodanoski; Peter Pavel Klasinc, ispred Međunarodnog Instituta za arhivske znanosti Trst/Maribor;

Obzirom da ove, 2015.godine Međunarodni Institut za arhivske znanosti Trst/Maribor obeležava 30 godina postojanja, a časopis „Atlanti“ 25-to izdanje, Peter Pavel Klasinc je učesnicima poklonio bedževe povodom tog jubileja. Prisutni su čestitali profesoru Klasincu jer je on najzaslužniji što Međunarodni Institut i časopis Atlanti uopšte postoje. Predstavnik Mikrografije, je uručio profesoru Klasincu Priznanje i skromni poklon u znak zahvalnosti za dugogodišnju dobru saradnju.

Nakon toga Peter Pavel je konstatovao da na žalost, nije ostvaren dogovor da se prikupe radovi sa predhodnih konferencija kako bi bili publikovani.

Kolega Jovan Popović je pokrenuo pitanje formiranja neke vrste udruženja ili asocijacije Arhiva i arhivista slavenskih država te je priložio nacrt prijedloga Statuta čiji je koncept uradio i predložio da pravni stručnjaci sa prostora Slovenije pregledaju i dorade koncept, sa međunarodnog aspekta, čije bi se odredbe razmatrale na jednoj od narednih konferencija. Nacrt statuta je prosljeđen kolegici Jelki Melik, pravnici iz Arhiva Republike Slovenije na doradu i usaglašavanje

Ovaj prijedlog je prihvaćen od strane svih prisutnih, uz napomenu da se iznađu i sagledaju mogućnosti za pravno i finansijsko funkcionisanje takvog Udruženja odnosno Asocijacije.

Nakon toga je kolega Peter predložio da se krene sa izlaganjem radova i diskusiju na temu „Valorizacija arhivske građe“ koja je osnovna tema ove konferencije.

Nakon izlaganja svakog rada razvijala se vrlo konstruktivna diskusija u kojoj su iznošeni primjeri iz svakodnevne prakse. Diskutovalo se o tome koliko je valorizacija bitna. Kolega Peter je je pohvalio ovakav rad, jer pokazuje koliko mladi arhivisti mogu da nauče iz iskustva starijih arhivista.

Milena Gašić je u diskusiji konstatovala da imamo dobre temelje kad je valorizacija u pitanju i u knjigama Olge Giler koja je o tome pisala i koja je napravila Orjentacione Liste kategorija. Ove Liste su dobra osnova, za valorizovanje građe socijalističkog perioda, koja je specifična za područje nekadašnje Jugoslavije.

Živana Hedbeli i Vladan Vukliš su diskutovali na temu „zašto dokument odrediti za trajno čuvanje – zbog potrebe kao dokaz ili kao informaciju“

Tokom konferencije je predstavljena knjiga dr.sci. Mila Bakića „Valorizacija arhivske građe“.

U nastavku je Jasmina Nikolić, direktorica Istorijskog arhiva Požarevac, predstavila časopis „Zapisi“ godišnjak Istorijskog arhiva Požarevac. Predstavila je prva 3 broja ovog stručnog i naučnog časopisa, uz napomenu da je četvrti broj trenutno u štampi i da već pripremaju materijal za peti broj.

Nakon predstavljanja časopisa prikazan je dokumentarni film „Srbija i Braničevo u I. svjetskom ratu“ koji je nastao saradnjom Istorijskog arhiva Požarevac, Vojnog arhiva Srbije i filmske produkcije. Ovaj film je osvojio mnoga priznanja.

Završnica skupa je protekla u dogovoru da na slijedećoj konferenciji glavna tema bude arhivska građa „Ureda Državne bezbednosti –UDBE“ sa područja nekadašnje SFRJ i o sudbini građe političkih partija te specijalnih arhiva.

Konstatovano je da Arhivi sa područja cijele bivše SFRJ ni danas nemaju kompletan uvid u stanje tih fondova pa bi zbog toga više pažnje morali posvetiti tom pitanju.

Lipica, 18.10.2015.

Trst, hotel NH, 20.10.2015.

прикази и расправе
prikazi i rasprave
views
and discussions

views

and discussions

prikazi i rasprave

трикази и расправе

ПУТ ДОКУМЕНТА МЕТОДЕ И РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА ВРЕМЕНА НАСТАНКА НАЈСТАРИЈИХ АРХИВСКИХ ДОКУМЕНАТА

У АРХИВУ ВОЈВОДИНЕ

Пут документа. Методе и резултати истраживања времена настанка најстаријих архивских докумената у Архиву Војводине, приредили Зоран Стевановић, Весна Башић, Архив Војводине, Нови Сад 2016, 202 стр.

У оквиру библиотеке „Посебна издања” Архив Војводине је 2016. године објавио књигу *Пут документа. Методе и резултати истраживања времена настанка најстаријих архивских докумената у Архиву Војводине* коју су приредили архивиста Зоран Стевановић и виши архивиста Весна Башић из Архива Војводине. Књига је објављена у години јубилеја – 90 година од оснивања Архива Војводине. У књизи Пут документа приказани су резултати истраживања и анализа архивске грађе која је била смештена у једној инвентарној јединици (кутији) у депоу Архива Војводине а која до сада није архивистички и стручно обрађивана. Ова грађа је била предмет крађе током Другог светског рата и реституције након рата, а након спроведених анализа показало се да је изузетне старости и изузетно ретка.

Архивска грађа која је била предмет истраживања састоји се од пет рукописних кодекс на папиру (немачки језик) и шест пергаментних листова (латински језик) од којих четири представљају повезе кодексa. За ове пергаментне листове утврђено је да су различите провенијенције од кодексa и постали су такође предмет истраживања и анализа заједно са још два пергаментна листа која су се налазила самостално у инвентарној јединици. Истраживања су спроведена са циљем утврђивања порекла, времена и места настанка као и садржаја архивске грађе. Иста је постала предмет детаљних истраживања и анализа између осталог и због претпоставке да је по свом времену настанка старија од документа који је до сада сматран, евидентиран и презентован као најстарији документ који се чува у Архиву Војводине а у питању је диплома цара Максимилијана II из 1565. године, којом се Јовану Мустафи потврђује плем-

ство и право на поседе (Збирка повеља и диплома). Током 2015/16. године извршене су археографско-палеографске и филигранолошке анализе архивске грађе, као и радио-карбонска анализа методом угљениковог изотопа ^{14}C , а поред тога грађа је и архивистички обрађена (ишчитана, анализирана, описана и историјски валоризована). Крајњи резултати потврдили су почетну претпоставку. Утврђено је да један од шест пергаментних листова, који садржи фрагмент рукописа Бревијара, тј. богослужбеног текста за дане прве и друге седмице Четрдесетнице временски припада 12–13. веку. Осталих пет пергаментних листова представљају фрагменте три рукописа: Јустинијанове институције (14. век); Мисала (14–15. век) и Библије са тумачењима (14–15. век). Што се тиче кодекса утврђено је да од њих пет један потиче из 1559, два из 1580. и по један из 1599. и 1640. године. Најстарији кодекс представља службену евиденцију копова сребра и калаја на Рудној гори, који су се у то време налазили под управом рударског центра Санкт Јоахимстала (данас Јахимов у Чешкој Републици) док осталих четири представљају службену евиденцију града Хала у Тирољу у којем се налазила царска ковница новца. На основу изнетог закључено је да је најстарији документ који се чува у Архиву Војводине Бревијар, фрагмент рукописа на пергаментном листу, чије је време настанка 12–13. век. Овај фрагмент рукописа на пергаменту представља и један од најстаријих докумената у свим архивима у Србији а може се убројати и у ред раритета који се чувају у установама заштите културних добара у Републици Србији. Поред тога, са осталом анализираним архивском грађом, може се категорисати као културно добро од изузетног значаја на основу закона Републике Србије.

Књига Пут документа је настала сарадњом са научним радницима различитих профила, установама културе, науке и образовања у земљи и иностранству. Етапе истраживања и анализа архивске грађе као и њихови резултати представљени су у књизи кроз више састава различитих аутора подељених у четири дела: Уводни део, Документ – време – подлога, Резултати и Прилози.

У **Уводном делу** (Бранимир Андрић, директор Архива Војводине; Весна Башић; Зоран Стевановић) дати су основни подаци из историјата Архива Војводине од његовог оснивања 1926. године актом Министарства унутрашњих дела Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца до данашњих дана. На сажет начин дат је приказ задатака, улоге и значаја архива као установе заштите архивске грађе и регистратурског материјала. Посебан акценат је стављен на значај архива у

друштву, његовог места у истом и с тим у вези потребом популарисања архивске службе. У вези са тим истакнуто је да Архив Војводине посебну пажњу у свом садашњем раду поклања културно-просветној делатности, изложбеним активностима и организовању научних скупова као и издавачкој делатности. Као посебно значајним у раду Архива наводи се отварање лабораторије за рестаурацију и конзервацију докумената 2015. године. У овом делу књиге поред наведеног дати су и општи подаци о архивској грађи, која је представљала предмет истраживања и анализа, али се прави и кратак осврт на документа архивских фондова и збирки Архива Војводине хронолошких оквира као анализирана архивска грађа. Наводе се архивски предмети и документи са временом настанка закључно са крајем 17. века који се налазе, како је наведено, у Збирци повеља и диплома, Збирци Србика, Збирци Варија, архивским фондовима Бачко-бодрошке жупаније и Илирске дворске комисије и депутације.

Други део књиге **Документ – време – подлога** (Зоран Стевановић; проф. др Наташа Тодоровић, Природно-математички факултет у Новом Саду; Радмила Петровић, конзерватор саветник у пензији, Архив Србије; мр Лидија Мустеданагић, музејски саветник, Музеј Војводине) посвећен је питању, значају и методама утврђивања времена настанка докумената. Истакнут је значај времена настанка докумената и његовог утврђивања при обављању различитих архивистичких послова као што је израда историјата ствараоца архивске грађе, вредновање архивске грађе, формирање архивског фонда и структурисање архивске грађе. Посебна пажња се поклања односу времена настанка документа као једног од критеријума за валоризацију архивске грађе и осталих критеријума за валоризацију (место настанка, значај ствараоца архивске грађе, садржај архивске грађе, количина грађе, спољна и друга обележја докумената). У вези са тим наводи се и значај питања времена настанка докумената за категоризацију архивске грађе којом се документа (фондови и збирке) проглашавају за културна добра, културна добра од великог значаја и културна добра од изузетног значаја. Пажња је поклоњена и методама и начинима утврђивања времена настанка докумената посебно у случајевима уколико сама документа на себи немају никаква хронолошка обележја или садрже непотпун или непоуздан датум настанка. У таквим случајевима од значаја за утврђивање времена настанка истиче се садржај докумената, али и коришћење других метода односно анализа дипломатичких, сфрагистичких, палеографских и других обележја

докумената. У овом смислу, како се наводи, од значаја би била и анализа подлоге на којој је документ настао (папир, пергамент) као и анализа мастила којим је документ писан. Због могућности добијања непрецизних и непоузданих информација о времену настанка докумената истакнута је важност упоређивања резултата добијених различитим методама анализа. Овај део књиге садржи и састав у којем је дат кратак приказ методе утврђивања старости узорака радиоактивним изотопом угљеника ^{14}C (проф. др Наташа Тодоровић) иначе коришћене приликом одређивања времена настанка архивске грађе која је била предмет истраживања. Поред тога, а у два одвојена састава (Радмила Петровић, мр Лидија Мустеданагић) дати су основни подаци који се односе на историјат настанка пергамента и папира, начин њихове производње и употребу водених знакова.

Део књиге **Резултати** (Зоран Стевановић; Весна Башић; др Небојша Порчић, доцент на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду; Владан Тријић, археограф, Народна библиотека Србије; др Доминик Стуцман, Институт за истраживање и историју текста у Паризу; др Инес Крајцар Бронић, Институт „Руђер Бошковић“ у Загребу; др Нада Хорватинчић, Институт „Руђер Бошковић“ у Загребу; Ђерђ Мор, филигранолог у пензији) приказује резултате извршених истраживања и анализа архивске грађе током 2015/16. године у земљи и иностранству. Истраживања и анализе су спроведене у сарадњи архивиста са стручним радницима других установа културе и науке и нису обухватала само утврђивање времена настанка архивске грађе него и осталих њених карактеристика. Добијени резултати су представљени у виду дневничких бележака, односно хронолошким следом и описом сваког корака вршених истраживања. Дати су кратки извештаји са свих састанака који су одржавани овом приликом, наведени контакти који су остваривани са стручњацима из области палеографије, археографије, филигранологије. Приказана су добијена стручна мишљења и извештаји о архивској грађи послати Архиву Војводине од стране др Небојше Порчића, Владана Тријића, др Доминика Стуцмана, др Инес Крајцар Бронић и др Нада Хорватинчић. У посебном саставу (Ђерђ Мор) дата је анализа водених знакова папира на којем су исписани кодекси. Након тога дат је сумарни приказ добијених резултата и то за сваки кодекс појединачно. Подаци који се наводе за сваки од кодекса се односе на физички опис кодекса, његова хронолошка обележја, језик и писмо, садржај, маргиналије и запис. Исти подаци су наведени и за сваки од пергаментних листова. Опис пергаментних листова који представљају повез одређеног

кодекса дат је уз приказ припадајућег кодекса а опис два пергаментна листа која су се налазила посебно у инвентарној јединици дат је посебно. Кодексима и пергаментним листовима дате су привремене ознаке (К1-К5 за кодексе; П1-П2 за два самостална пергаментна листа) коришћене у књизи, уз напомену да је проучавање, сређивање и обрада ове грађе и даље у току, а да конзерваторско-реставраторска заштита и њена категоризација тек предстоје.

Последњи део књиге **Прилози** садржи снимке рукописне грађе на пергаменту као и делова рукописне грађе на папиру (кодекса). Осим дела Прилози треба напоменути да је књига опремљена са већим бројем слика и фотографија које се односе на Архив Војводине и архивску грађу која се у њему чува.

Књига *Пут документа. Методе и резултати истраживања времена настанка најстаријих архивских докумената у Архиву Војводине* свечано је презентована на прослави 90 година Архива Војводине одржаној 9. јуна 2016. године. Презентацију књиге и обележавање 90 година Архива пратила је изложба **Најстарија рукописна баштина Архива Војводине, 12–17. век**. Свечаност су својим присуством увеличали председник Републике Србије, господин Томислав Николић, као и други политички званичници, колеге архивисти и колеге из других установа културе и образовања, и други драги гости и пријатељи. Присутнима се поред председника Републике обратио и директор Архива Војводине господин Бранимир Андрић као и др Небојша Порчић, један од рецензента објављене књиге. Овом приликом председник Николић је одликовао Архив Војводине Сретењским орденом, а одликовање ће бити уручено на празник Сретења следеће године, који се обележава као Дан државности Републике Србије. Књига **Пут документа** представља прави показатељ карактера, улоге и мисије архива и архивских радника. Изражавамо наду да ће иста наћи пут до шире читалачке публике и допринети популарисању архивске службе и подизању свести о значају и улози архива у друштву.

ALEKSANDAR STOJANOVIĆ, KOLABORACIONISTIČKA ŠTAMPA U SRBIJI 1941 – 1944, BEOGRAD 2015, 450.

U izdanju kuće Filp Višnjić nedavno se pojavila knjiga „Kolaboracionistička štampa u Srbiji 1941 – 1944“ koju je priredio Aleksandar Stojanović, saradnik Instituta za noviju istoriju Srbije. Priređivač i osam autora (Marijana Mraović, Nebojša Stambolija, Rade Ristanović, Ljubinka Škodrić, Dragomir Bondžić, Dejan Zec, Zoran Janjetović i Aleksandar Stojanović) su se našli pred velikim izazovom, obzirom da je štampa imala važnu propagandnu ulogu u okupiranoj Srbiji.

Paradoksalno, uprkos sve većem interesovanju za istraživača za period Drugog svetskog rata, štampa, navodi Aleksandar Stojanović, nije „u većoj meri bila predmet istraživačkog interesovanja istoričara, politkologa i sociologa“. Štaviše, napisane su samo dve studije koje delimično dodiruju ovu važnu temu – neobjavljena doktorska disertacija Milana B. Matića *Štampa u Srbiji u Drugom svetskom ratu* i monografija Olivera Milosavljević *Potisnuta istina: Kolaboracija u Srbiji 1941 – 1944*. Ovu historiografsku prazninu popunjava knjiga „Kolaboracionistička štampa u Srbiji 1941 – 1944“. U dvanaest poglavlja, na preko 400 strana, autori su, polazeći od metoda „dubinske kvalitativne analize sadržaja, uz kritičko ukrštanje novinskih tekstova sa arhivskom i memoarskom građom“ analizirali članke objavljene u listovima „Novo vreme“, „Obnova“, „Kolo“, „Naša borba“, „Srpski narod“, „Naša žena“, „Srpski narod“, „Srpsko selo“, „Srpski radnik“, „Srpska scena“, „Bodljikavo prase“ i dr. U mnoštvu tema koje je pokrivala štampa, autori su posebnu pažnju posvetili vojnim formacijama pod Nedićevom komandom, slici komunističkih ilegalaca stvorenoj u kolaboracionističkoj štampi, antisemitskoj propagandi, kulturoj i prosvetnoj politici, sportu, prinudnom radu i izbeglicama.

Knjigu otvara odlično uvodno poglavlje u kome autori (Aleksandar Stojanović, Marijana Mraović) teoretski razmatraju pojam propagande, analiziraju propagandnu mašineriju totalitarnih režima i sužavanje medijskih sloboda u međuratnoj Evropi, govore o svakodnevnici i mestu i ulozi propagande u okupiranoj Srbiji. Slede poglavlja „Draga braćo i sestre, govori vam vaš brat armijski general Mi-

lan Nedić“: Propaganda vlade Milana Nedića“ (Marijana Mraović); „Na braniku otadžbine“: Oružane snage generala Milana Nedića“ (Nebojša Stambolija, Marijana Mraović); „Komunistička neman“: Izveštavanje kolaboracionističke štampa o Narodnooslobodilačkom pokretu (Rade Ristanović); „Naša duhovna orijentacija“: Nacionalna i kulturna politika vlade Milana Nedića i pitanje „preobražaja“ na stranicama kolaboracionističke štampe (Aleksandar Stojanović); „Stvaranje idealnog tipa srpskog mladića i srpske devojke“: Prosvetna politika u kolaboracionističkoj štampi“ (Ljubinka Škodrić, Dragomir Bondžić); „Sveta kuća vaskolikog srpskog naroda“ i „hram naše nacionalne prosvete“: Beogradski univerzitet u kolaboracionističkoj štampi“ (Ljubinka Škodrić, Dragomir Bondžić); „Jazbina iz koje su potekla sva zla i sve nesreće“: Antisemitska i antimasonska propaganda na stranicama kolaboracionističke štampa (Aleksandar Stojanović, Dejan Zec); „Društvena odgovornost srpske žene za naš državni slom“: Žensko pitanje u kolaboracionističkoj štampi“ (Ljubinka Škodrić); „Normalan život u Srbiji ulazi u svoju poslednju fazu: obnova sportskog života, na želju nemačkih vlasti i na želju celog našeg naroda“: Sportska štampa u okupiranoj Srbiji 1941 – 1944. godine“ (Dejan Zec); „Na radnim zadacima“: Rad na stranicama kolaboracionističke štampe (Zoran Janjetović); „Naši ratni zarobljenici u Nemačkoj nikad ne zaboravljaju svoju dragu Srbiju“: Kolaboracionistička štampa o životu srpskih ratnih zarobljenika u Nemačkoj (Marijana Mraović) i „Kako žive izbeglice“: Izbegla i raseljena lica u okupiranoj Srbiji na stranicama kolaboracionističke štampe“ (grupa autora).

Zbog izbora tema, otvaranja novih pitanja i problema knjiga *Kolaboracionistička štampa u Srbiji 1941 – 1944* interesantna je i široj čitalačkoj publici, a ne samo stručnoj javnosti, pa ovo delo nikako ne bi trebalo zaobići.

GRUPA AUTORA, SRBIJA I BRANIČEVO U VELIKOM RATU 1914-1918, POŽAREVAC (ISTORIJSKI ARHIV POŽAREVAC) 2014, 303 STR.

S tota godišnjica početka Prvog svetskog rata je pokrenula lavinu novih knjiga o toj temi. Neke od njih su bila prigodničarske, a neke su imale ambiciju da daju potpuno nova viđenja i tumačenja. Knjiga grupe od osam autora, *Srbija i Braničevo u Velikom ratu 1914-1918*, se ne bi mogla lako svrstati ni u jedne, ni u druge. Podeljena je na dva dela. Prvi je (bar nominalno) opštiji, dok je drugi više posvećen Braničevu. U prvom delu knjige, koja nije puku zbornik radova već monografija, ima deset članaka, dok drugi sadrži devet. Na kraju sledi rezime. Tri autora su napisala po četiri članka, dvoje su dali jedan zajednički članak, a dve autorke imaju po dva članka, što je doprinelo koherenciji monografije.

Knjigu otvara članak Bojana Dimitrijevića *Početak svetskog rata i operacije Srpske vojske 1914. godine* (str. 9-42). U njemu autor prikazuje događaje od Sarajevskog atentata do izbijanja rata, te bitke koje je srpska vojska vodila tokom prve ratne godine. Izlaganje je jasno i pregledno, sa dosta, ali ne suviše vojnistorijskih detalja. Ono što se svakako oseća kao veliki nedostatak je to što pozadina Prvog svetskog rata (stanje u Austro-Ugarskoj, planovi i težnje centara moći u njoj, ambicije Nemačke, međusobni odnosi i povezanost velikih sila, njihove reakcije na atentat u Sarajevu itd.) gotovo nisu ni dotaknuti. Bilo je neophodno napraviti osvrt i na ova pitanja – ili u okviru ovog članka, ili (što bi bilo bolje) u vidu zasebnog uvodnog rada. Na osnovu radova Andreja Mitrovića (koje Dimitrijević za čudo uopšte ne spominje u ovom članku) i na osnovu nekih drugih koje koristi, to je moglo da bude lako urađeno, čak i bez ulaženja u najnoviju istoriografsku produkciju.

Članak Marijane Mraović, *Srbija i njena vojska u ratnoj 1915. godini* (str. 43-65), se hronološki nadovezuje na Dimitrijevićev i napisan je u sličnom stilu. On prati ratno zatišje tokom prvih devet meseci 1915. godine, epidemiju tifusa, te borbe u jesen te godine, sve do epskog povlačenja srpske vojske preko Albanije do Krfa. Članak Danila Šarenca, *Saveznici i Srbija 1914-1916*. (str. 66-81) je možda najslabiji u monografiji. Tačnije rečeno on tako izgleda zbog nesrećno izabranog naslova koji obećava mnogo više nego što članak zaista nudi. Odnosi sa Saveznicima su suviše kratko opisani, nešto više je rečeno o prisustvu stranih vojnih predstavnika u Srbiji, a deo članka koji govori o slici Srbije u savezničkoj štampi ispada prevelik u odnosu na druge. Propuštena je prilika da se dublje uđe u odnose Srbije sa Saveznicima, kao i u njihove memudusobne odnose i tako nadoknadi spomenuti propust sa početka knjige.

Sadržaj drugog članka Marijane Mraović, *Rehabilitacija i reorganizacija vojske Kraljevine Srbije na Krfu* (str. 82-95) takođe ne odgovara sasvim svom naslovu, ali za razliku od prethodnog, nudi više nego što obećava. Pored opisa oporavka i reorganizacije srpske vojske na Krfu, on govori i o delovanju srpske vlade i intelektualnom stvaralaštvu na tom ostrvu

spasa. Pri tom je o organizaciji i aktivnostima srpske vlade, kao i o suprotnostima među političarima moglo da bude rečeno i nešto više radi boljeg razumevanja značaja vojnih operacija.

Članak Jasmine Živković *Savezničke sanitetske misije i lečenje srpske vojske* (str. 96-116) govori o dosta brojnim medicinskim misijama iz savezničkih zemalja koje su uzele učešća u lečenju srpskih ranjenika i bolesnika. Za razliku od prethodnih članaka koji se baziraju prevashodno na istoriografskoj literaturi, ovaj je velikim delom napisan na osnovu arhivske građe, što je njegova posebna vrlina. On predstavlja neku vrstu zaslužnog istoriografskog spomenika tim hrabrim i humanim ljudima, a jedina zamerka je to što su domaći zdravstveni radnici u ovom slučaju nehotično pomalo pali u njihovu senku.

Drugi članak Bojana Dimitrijevića, *Srpska vojska na Solunskom frontu 1916-1917*. (str. 117-134) nastavlja sa praćenjem ratnih operacija. On opisuje prebacivanje srpskih jedinica sa Krfa, njihovo razvijanje na Solunskom frontu, kao i borbena dejstva – od kojih je posebno značajno bilo zaustavljanje bugarske ofanzive u avgustu 1916. godine (prva srpska pobjeda posle povlačenja iz otadžbine) i pobjeda na Kajmakčalanu tokom narednog meseca koja je srpskim vojnicima omogućila da ponovo stupe na tlo Kraljevine Srbije. Nažalost, savezničke snage nisu iskoristile ovu pobjedu za dalje potiskivanje neprijatelja. Kruna srpskog vojevanja 1916. godine bilo je oslobođenje Bitolja 19. novembra. Nasuprot ovome, naredna godina je prošla uglavnom u rovovskom ratovanju, a isto je važno i za veći deo 1918- godine. U okviru ovog članka, Dimitrijević na sažet način govori i o ustanku u južnoj Srbiji, kao i o dva vežna politička događaja: nastanku Krfske deklaracije koja je udarila temelje zajedničke južnoslovenske države i o Solunskom procesu pukovniku Dragutinu Dimitrijeviću Apisu i njegovim saradnicima – koji je predstavljao obračun regenta Aleksandra Karađorđevića sa tzv. „Crnom rukom“. Tamo gde se govori o Krfskoj deklaraciji posebno pada u oči nedostatak objašnjenja šireg političkog konteksta o kome je već bilo reči. Prilikom opisa Solunskog procesa, Dimitrijević uglavnom sledi verziju američkog istoričara Mekenzija, ne osvrćući se na kontroverze koje do danas okružuju taj slučaj.

Naredni članak Jasmine Živković, *Heroine Prvog svetskog rata* (str. 135-144) na nekonvencionalan način razbija tradicionalno izlaganje vojne istorije koja se bavi ratnim operacijama i bitkama, okrećući se nekolicini likova žena (Milunki Savić, Flori Sends i slikarki Nadeždi Petrović) koje su kao borci ili bolničarke dale veliki doprinos borbi srpske vojske i naroda. Nadežda Petrović je u toj borbi dala i život, a ovaj članak je omaž njoj i

svim drugim znanim i neznanim velikim ženama koje su stajale ne iza velikih muškaraca, već rame uz rame sa njima.

Članak *Dobrovoljci u srpskoj vojsci i njihov dolazak na Solunski front* (str. 145-152) koji su zajednički napisali Jasmina Živković i Bojan Dimitrijević govori o specifičnom fenomenu dobrovoljaca koji su se tokom Prvog svetskog rata, a posebno od osnivanja Solunskog fronta, priključivali srpskoj vojsci. Rad predstavlja dobar pregled ove tematike, iako je trebalo reći nešto više o političkom aspektu te pojave.

Vojni deo prve polovine knjige završava članak Bojana Dimitrijevića *Proboj Solunskog fronta i oslobođenje Srbije 1918*. (str. 153-171) govore o ratovanju tokom 1918. godine. Posle pregleda dešavanja tokom prvih osam ipo meseci, autor prikazuje ofanzivu srpskih (i francuskih kolonijalnih) snaga koje su dovele do proboja Solunskog fronta. Kao i u prethodnim člancima iz ove knjige, autor jasno izlaže tok vojnih operacija prateći njihov tok i političke posledice: kapitulaciju Bugarske, oslobođenje Srbije i zauzimanje granica buduće jugoslovenske države. Na kraju, Dimitrijević se kratko kritički osvrće na tu državu, odnosno na teškoće njenog stvaranja i srastanja različitih političkih i kulturnih tradicija. Na samom kraju članka izneti su ukratko gubici Srbije u Prvom svetskom ratu i konstatacija da je ona iskrvarivši u njemu, postala nesposobna da brani Jugoslaviju koju je stvorila.

Ratnim gubicima se mnogo opštirnije bavi Jasmina Živković u članku *Gubici srpske vojske u Prvom svetskom ratu* (str. 172- 181) koji zatvara prvi deo knjige. Rad konstatuje da se ukupan broj žrtava ne zna, ali autorka na osnovu relevantne literature i izvora jasno pokazuje ogromnost gubitaka – kako vojnika, tako i civila, kako u borbenim dejstvima, tako i od epidemija, gladi i reperesalija okupatora.

Drugi deo knjige je nominalno posvećen Braničevu, iako se i radovi u njemu delom bave celom Srbijom. Prvi je onaj Gordana Bojkovića, *Srpska vojska u Braničevskom kraju do „Markenzenove“ ofanzive 1915*. (str. 185-192). Rad predstavlja dragocen prilog lokalnoj vojnoj istoriji – utoliko pre što se zasniva na arhivskoj građi koja omogućava rekonstrukciju rasporeda jedinica i njihovih aktivnosti. Autor sledi građu i ne prećutkuje pri tom ni negativne pojave u vojsci, kao što je dezerterstvo. Sličan ovome je i sledeći članak Dragane Miloradović, *Vazduhoplovna komanda u Požarevcu 1915*. (str. 193-201). On rekonstruiše borbena dejstva srpske i neprijateljske avijacije u požarevačkom kraju tokom druge ratne godine. Iako je ratno vazduhoplovstvo tek bilo u povelju, ono nije bilo beznačajno: informacije koje su prikupljali izviđači iz vazduha su bile veoma važne, a gubici koje su nanosile bombe bačene iz „ae-

ПРОМОЦИЈА

ДОКУМЕНТАРНОГ ФИЛМА И МОНОГРАФИЈЕ

СРБИЈА И БРАНИЧЕВО У ВЕЛИКОМ РАТУ 1914–1918.

На промоцији говоре:

- Проф. др Момчило Павловић,
директор Института за савремену историју
- Доц. др Слободан Ђукић, потпуковник
- Милорад Секуловић, пуковник
директор Војног архива
- Др Јасмина Николић,
директорка Историјског архива Пожаревац

Свечана сала Дома Војске Србије, Брате Југовића 19, Београд
28. новембар 2014. у 13 часова

roplana“, iako zanemarljivi u poređenju sa onima iz Drugog svetskog rata, bili su dovoljni da i kod stanovništva u pozadini unesu strah i nesigurnost.

Nastavljajući hronološki izlaganje svojih prethodnika, Miroљub Manojloviћ u člancima „Makenzenova“ ofanziva i okupacija Branićeva 1915. (str. 202-208), Okupatorska uprava u Srbiji 1916-1918. (str. 209-218) i Bugarska okupacija u Požarevaćkom okrugu 1916-1918. (str. 219-228) prikazuje sudbinu Branićeva tokom poslednje tri godine Velikog rata. Prvi govori o vojnim operacijama i okupaciji Branićeva, dok se drugi na pregledan naćin bavi politićkim i ekonmским ciljevima okupatora i okupacionim sistemom u Srbiji 1915-1918, tj. podelom okupacionih zona i ponašanjem okupatora u njima, kao i stradanjem stanovništva koje je bilo njegova posledica. Treći ćlanak spušta fokus na nivo Požarevaćkog okruga, opisujući denacionalizatorske i teroristićke mere bugarskih okupatora.

Skladnu dopunu ovom ćlanku ćini drugi rad Dragane Miloradoviћ u ovoj monografiji, *Tri teške ratne požarevaćke godine* (str. 229-255). Iako naslov ukazuje na Požarevac, autorka se bavi celom Srbijom, taćnije svakodnevnim životom u okupiranoj Srbiji: nasilnom bugarizacijom, privredom, snabdevanjem, stanovanjem, odećom, zdravljem, položajem žena, detinjstvom, ratnim zarobljenicima i logorašima. Reć je o sveobuhvatnom društveno-istorijskom prikazu života pre svega civilnog stanovništva koji je moćda trebalo staviti u prvi deo knjige. Završetak rada govori kratko o oslobođenju Požarevca.

Ćetvrti ćlanak Miroљuba Manojlovića, *Grćki izgnanici u vreme bugarske okupacije Požarevca* (str. 256-259), predstavlja istovremeno dopunu ovom ćlanku Dragane Miloradoviћ i izvesan ekskurs. Bavi se grupom Grka koje su bugarske vlasti na silu iselile iz Donje Džumaje i posle nekoliko etapa, doveli u Požarevac. Na osnovu grćke literature autor kratko opisuje boravak ovih prognanika u Požarevcu. Reć je o maloj temi, ali u kontekstu ratnih zbivanja, zanimljivom doprinosu lokalnoj socijalnoj istoriji.

Ćlanak Jasmine Živković, *Branićevski odred i borci VIII puka na Solunskom frontu* (str. 260-270) je takođe lep doprinos lokalnoj istoriji. U prvom delu ćlanka se govori o rasporedu jedinica i vojnim operacijama u Branićevu, kao i na Solunskom frontu, a u drugom se na osnovu arhivske graće navodi niz imena vojnika iz ovog kraja sa kratkim karakteristikama iz njihovih vojnićkih kartona. Rad, koji je najvećim delom napisan na osnovu arhivske graće, se završava i osvrtom na medicinske radnike branićevskog kraja u Prvom svetskom ratu. U celini uzevši, i on je neka vrsta malog istoriografskog spomenika ljudima o kojima govori.

Poslednji rad u knjizi je članak Nebojše Đokića, *Oslobođenje Požarevca i okoline 1918.* (str. 271-175). On predstavlja pregled vojnih operacija koje su dovele do oslobođenja Požarevca i okoline na kraju Prvog svetskog rata i napisan je na osnovu objavljenih izvora.

Na kraju knjige se nalazi i Rezime iz pera Bojana Dimitrijevića (str. 276-283). On u stvari ne predstavlja sažetak sadržaja cele knjige, već uglavnom samo pregled vojnih operacija opisanih u njoj. Sledi isti tekst na engleskom, pod u literaturi neuobičajenim naslovom, Resume (str. 284-291). Čini se da je bilo bolje da su svi tekstovi praćeni zasebnim rezimeom na engleskom, jer bi to strane čitaoce upoznalo sa sadržajem svih radova, dok su im ovako neki, ne manje značajni, ostali „sakriveni“. Na samom kraju knjige je spisak ilustracija na engleskom (budući da su ispod samih slika već data objašnjenja na srpskom). Cela monografija je, inače, jako bogato ilustrovana, što predstavlja njenu dodatnu vrednost.

U celini uzevši, knjiga *Srbija i Braničevo u Velikom ratu 1914-1918.* se može oceniti kao veoma uspela sinteza sa nekoliko vrednih ekskursa u manje ili lokalne teme. Budući da je izlaganje jasno, ne neopravdano pojednostavljeno, ali i ne preterano detaljno, te da je pokrivena kako vojna, tako i društvena istorija, da je dodat i jedan tekst o uzrocima i toku Prvog svetskog rata u Evropi, ili da su ti aspekti dati hronološki kroz članke koji obrađuju pojedine ratne godine, knjiga bi se mogla preporučiti kao dodatna literatura za nastavu istorije u srednjim i osnovnim školama, ali i na studijama kojima izučavanje istorije nije glavna struka, ali koji ne mogu bez poznavanja istorije – kao što su vojne škole, novinarstvo, sociologija, antropologija, nauka o književnosti itd. Zbog svojih neospornih kvaliteta, ona i u ovom obliku može u velikoj meri da posluži i toj svrsi, a zainteresovanom laičkom čitaocu će svakako pružiti bogatu sliku jednog teškog i slavnog razdoblja srpske istorije.

ДР ДРАГО ЊЕГОВАН, ДР БИЉАНА РАТКОВИЋ ЊЕГОВАН „СЛОБОДА ШТАМПЕ У СРПСКОЈ ВОЈВОДИНИ (1848 – 1849)“ ИЗДАВАЧ: „ДРУШТВО НОВИНАРА ВОЈВОДИНЕ“ И „МАЛО ИСТОРИЈСКО ДРУШТВО“ – НОВИ САД

Мало историјско друштво – Нови Сад и надаље оставља упечатљив допринос у презентацији историјског наслеђа у Војводини, својим трудом да све оно што може да презентује културно наслеђе обележи издавањем својих публикација. Тако и издавањем ове књиге потврђује да достојно прати своју издавачку политику и у сарадњи са „Друштвом новинара Војводине“ ова публикација је штампана и понуђена стручној и општој јавности на увид.

Није случајно што је баш аутор ове књиге у наднаслову Др Драго Његован, један од аутора, јер је он у свом опусу као аутор стручних публикација и радова, до сада показао и доказао да је спреман и квалификован да се суочи са проблемима који се баве и архивистичким и историографским темама.

Уз свесрдну помоћ своје супруге др Биљане Ратковић Његован, из њихових пера изнедрена је ова значајна публикација, која сведочи о напорима „пречанских Срба“ (Срби у Војводини) у борби за аутономију и слободу штампе и изражавање слободе јавне речи.

На примерима новина које су у то време излазили: листови „Вестник“ и „Напредак“ као и „Позорник Војводства Србије“, који је излазио као службено гласило, аутори горе наведене публикације су анализирали стање слободе штампе у време трајања Војводства Србије.

Наравно неизоставно је било, а аутори то нису пропустили, да наведу и сва српска гласила која су до конституисања Војводства Србија излазили: „Славено – Србски Магазин“, Беч (1792 – 1794); „Новине Србске“, Беч (1813 – 1822); „Србски народни лист“ (1835), „Србске народне новине“, Пешта – Будим (1835 – 1848); „Србске Летописи, Будим, 1824 и „Пештанско – Будимски Скоротеча“ (1842 – 1844).

У публикацији је објављен текст „Привремена Уредба за печатњу Војводине Србије“, у оригиналној ортографији и ксерокопија исте, као и фотокопије текстова из листова „Вестник“ и „Напредак“, као и службеног гласника „Позорник Војводства Србије“, а који се односе на слободу штампе. Такође је објављен и текст који је написао Данило Медакковић, који се односи на слободу штампе, а који је објављен у листу „Напредак“.

На крају публикације објављен је и регистар имена који се наводе у уводном (ауторском) тексту.

Без сумње ова публикација је вредан допринос проучавању развоја штампарске делатности на тлу данашње Војводине, поготову на територији коју је покривало Војводство Србија (Банат, Бачка Барања и Срем). С тога ауторима ове публикације дугујемо неизмерну захвалност за напоре које су уложили приликом осмишљавања и писања ове књиге и као рецензент је најтоплије препоручујем свим будућим истраживачима који се баве темом покретања и излажења листова у Срба.

ДР ДРАГО ЊЕГОВАН

„ЗЛОЧИНИ ОКУПАТОРА И ЊИХОВИХ ПОМАГАЧА У ВОЈВОДИНИ 1941 – 1944“

VI ГРУПА МАСОВНИХ ЗЛОЧИНА (БАЧКА И БАРАЊА) ПРИНУДНИ РАД

ИЗДАВАЧ: ИК „ПРОМЕТЕЈ“ И „МАЛО ИСТОРИЈСКО ДРУШТВО“ – НОВИ САД

У издању Издавачке куће „Прометеј“ и Малог историјског друштва – Нови Сад објављена је књига 9, из едиције „Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини 1941 – 1944“, насловљена као **VI група масовних злочина (Бачка и Барања) ПРИНУДНИ РАД**, коју као и претходних осам потписује музејски саветник и кустос за политичку и привредну историју у Музеју Војводине, др Драго Његован.

Цењени колега је приређивач и стручни коментатор овог елабората, који је сачинила Анкетна комисија, а који су потписали Коста Хаџи, као секретар, др Богдан Матић, као председник и др Милорад Попов, као референт Анкетне комисије. Елаборат је оверен печатом, уз својеручне потписе Стевана Илића, секретара и Петра Мијачевића, председника Покрајинске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини, и чува се у Музеју Војводине у посебној Збирци историјских докумената Музеја Војводине (ЗИД МВ).

У наведеној Збирци налазе се 22 елабората, разврстаних у десет (I – X) група масовних злочина. Приређивач је до сада приредио и објавио девет књига (9 елабората), а у припреми је објављивање десете књиге (10 елаборат), који ће носити назив **Политичка власт у „НДХ“, њихов претставник у Срему** др. Јакоб Еликер и њихови злочини. Наведени елаборат је сврстан у IV групу масовних злочина.

Оставши доследан у раду на приређивању ових књига, колега др Драго Његован је као и до тада, објективно и без трунке субјективности, стручно коментарисао садржај овог елабората. У коментарима по поглављима овог Елабората,

приређивач акценат ставља на циљеве окупатора и службену организацију на позивање становништва на принудни рад. Веродостојним документима приређивач успева да прикаже и докаже крајни циљ окупатора а то је да ангажовањем локалног становништва на принудни рад, појача своју ратну производњу и самим тим олакша и поставке учешће војно способног становништва за учешће у ратним операцијама, што им је био крајњи циљ. Поступком насилног одстрањивања Срба, осталог словенског и јеврејског становништва извршен је други циљ окупаторских власти, да се измени демографска структура становништва Бачке и Барање, насељавањем мађарског становништва на та подручја, након чега је извршено одузимање непокретне имовине, превасходно лицима који су колонизирани на ове просторе после Првог светског рата.

Надаље, приређивач коментарише и врсту радова које су вршили принудни радници: постављање бодљикаве жице и чишћење минских поља, копање шанчева, градња бункера и остали војни фортификацијски радови, радови у индустријским предузећима који су радили за ратну индустрију и остали радови за осигурање непосредне позадине.

Посебна поглавља су посвећена питању смештаја принудних радника и поступку окупаторских војних власти према њима (казнене мере).

У Елаборату је посебно обрађен рад принудних радника који су предати Немцима, и то су махом били Јевреји, који су депортовани у логоре у Биркенау и Аушвицу, где су махом сви убијени.

На крају студије приређивач у посебним поглављима даје следеће податке:

1. Жртве – оштећеници и штета
2. Одговорна лица за VI групу масовних злочина „Принудни рад“ (ред. бр. 1 – 562)

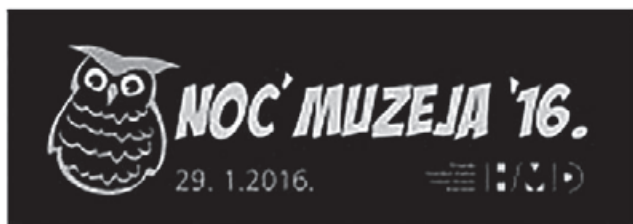
Посебан прилог је „Албум фотографија“ који веродостојно документује страдања жртава злочина који је почињен спровођењем окупаторских власти увођењем и спровођењем акције Принудног рада.

Рад колеге др Драга Његована на овим пројектима је од изузетне важности и представља изузетан допринос у откривању, истраживању и презентацији истине о злочинима које су вршиле окупаторске власти у Војводини. Радом на овим пројектима (објављивање елабората), аутор као приређивач, пледира да овакви злочини никада не застаревају.

Познавајући његову упорност у раду, његову приврженост и опредељење ка научној и стручној објективности, не сумљам да ће истрајати у припреми за објављивање преосталих 12 елабората, пошто 10 очекујемо у скоријој будућности. Као колега, у томе му желим пуно успеха и у будуће му дајем моју пуну подршку, као архивиста и заговорник да сви ми који радимо на заштити културних добара, имамо обавезу да као стручни радници (архивисти, музеолози и радници на заштити непокретних споменика културе) заједнички радимо на заштити и презентацији културних добара која су нам наши претходници оставили у аманет.

NOĆ MUZEJA U DRŽAVNOM ARHIVU U ZAGREBU I PROMOCIJA ELEKTRONIČKE PUBLIKACIJE „IZVJEŠTAJI GRADSKOG POGLAVARSTVA U ZAGREBU, ZAGREB GODINE 1913-1925.”

NOĆ MUZEJA U DRŽAVNOM ARHIVU U ZAGREBU

Noć muzeja

Prvi put u povijesti Državnog arhiva u Zagrebu, postali smo domaćini poznate kulturne manifestacije u Hrvatskoj – *Noći muzeja*. Već jedanaest godina zaredom, posljednji petak u mjesecu siječnju, rezerviran je za posjet muzejima i drugim kulturnim institucijama koje tu noć otvaraju svoja vrata javnosti te prikazuju svoje uratke, stalne i nove postavne. Tako je i ove godine svoja vrata širom otvorilo gotovo 250 institucija:

muzeja, galerija, arhiva i knjižnica u više od stotinu gradova u Hrvatskoj.

Svake godine od 18h do 01h svaka institucija organizira prigodan program, uz besplatan ulaz za sve posjetitelje. Događanja su raznolika: otvaranje izložbi, predavanja, radionice, koncerti i drugi performansi, promocije, specijalno osmišljena vodstva, kazališne predstave, besplatno dijeljenje ili prodaja publikacija i suvenira, te druga prigodna događanja.

U Državnom arhivu u Zagrebu se na *Noć muzeja* moglo sudjelovati na promociji prve elektroničke publikacije Državnog arhiva u Zagrebu – *Zagreb godine 1913.-1925., Izvještaji Gradskog poglavarstva u Zagrebu*.

Na promociji su o samoj publikaciji govorili dr.sc. Željko Holjevac, dr.sc. Hrvoje Stančić, glavna urednica Katarina Horvat i suradnik u digitalizaciji Žarko Ament. Za vrijeme promocije moglo se uživati u glazbenom nastupu članova Zbora studenata latinskog jezika s Hrvatskih studija, koji su za ovu prigodu uglazbili neke od najljepših stihova na latinskom jeziku.

Posjetitelji su mogli razgledati izložbu hrvatskih i slovenskih arhiva *Vlakom preko granice/ Z vlakom čez mejo* uz koju je Klub željezničkih modelara postavio mobilnu maketu željeznice koja je bila glavna atrakcija svima, pogotovo našim najmlađim posjetiteljima.

Na *Noć muzeja* se u Državnom arhivu u Zagrebu izvlačila Nagradna pitalica koja je organizirana uz postav izložbe *Vlakom preko granice* pod sponzorstvom HŽ putničkog prijevoza, HŽ infrastrukture i Slovenskih željeznica.

Proglašeni su pobjednici Nagradnog natječaja za srednje škole u Zagrebu za najbolji literarni rad na temu *Arhiv, arhivsko gradivo, arhivist*.

Organizirana su i specijalno osmišljena vodstva po Arhivu, koji je smješten u prostor nekadašnje palače obitelji Erdödy – Drašković.

Bila je omogućena i kupovina izdanja Državnog arhiva u Zagrebu.

Zagreb
godine 1913. - 1925.

Izveštaji
Gradskog poglavarstva
u Zagrebu

Za sve posjetitelje pripremljen je i gastronomski kutak s toplim napitcima i domaćim fritulama, čemu su se svi posjetitelji razveselili.

Sa zadovoljstvom možemo reći da je *Noć muzeja* u Državnom arhivu u Zagrebu iznimno uspješna. S obzirom na to da smo se manifestaciji pridružili prvi put, odaziv je bio velik. Od 18h do 22h ugostili smo oko 750 građana zainteresiranih za arhivsku baštinu. Veselimo se budućem sudjelovanju u ovoj važnoj kulturnoj manifestaciji.

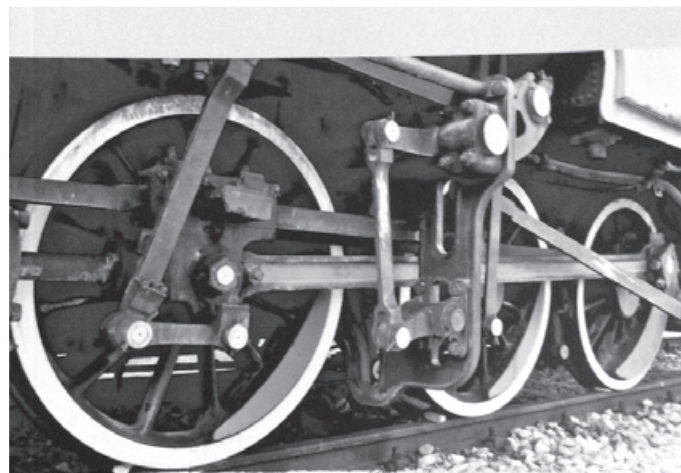
Zagreb godine 1913-1925, Izveštaji Gradskog poglavarstva u Zagrebu

Izveštaji predstavljaju vrijedan izvor za sve istraživače povijesti grada Zagreba, ali i Hrvatske. Vrijedan su izvor za povjesničare i djelatnike u kulturi, kao i za širi krug korisnika Državnog arhiva u Zagrebu. Izveštaji sadrže važne podatke o (samo)upravi grada Zagreba, o radu gradskih odsjeka, ureda i zavoda (kao što su Gradska električna centrala, Gradski vodovod i Gradska plinara, Gradska pučka knjižnica, muzej i arhiv, Dječje oporavilište grada Zagreba u Selcima, Dječjačko uzgajalište zaklade Marije i Katarine Amruš pod upravom grada Zagreba u Klinča Selima i dr.) te pojedinih društava. Iz njih možemo saznati o važnijim odlukama Gradskog zastupstva, o zdravstvenom stanju u Zagrebu, o opskrbi zagrebačkog pučanstva živežnim namirnicama, o provedenim izborima, o vjerozakonskim prijelazima, o gradnji općinskih građevina i regulaciji grada, o statističkim podacima vezanim uz gradsko stanovništvo, meteorološkim prilikama, ratarskoj produkciji itd. Predstavljaju preliminarni izvor za istraživače te vodič za daljnje istraživanje (upućuju na druge cjeline u arhivskim fondovima Gradskog poglavarstva u Zagrebu).

Ovom smo elektroničkom publikacijom htjeli ostvariti dva vrlo važna cilja: približiti ovaj izvor što širem krugu korisnika kao i sačuvati sam izvornik od mogućeg oštećenja učestalim korištenjem. Glavna smjernica bila je spomenuto gradivo

učiniti efikasnijim za upotrebu korisnicima. Iz toga razloga se kolega Ament odlučio za izradu pretraživog pdf dokumenta s hiperlinkovima koji omogućavaju brzi pristup naslovima i podnaslovima unutar teksta te se sav digitalizirani sadržaj obradio OCR tehnologijom. Ovom vrstom pdf dokumenta uspjelo se u isto vrijeme sačuvati izvorni izgled gradiva te ujedno omogućiti pretraživanje teksta na istoj platformi, sve s ciljem omogućavanja jednostavnijeg rukovanja digitaliziranim gradivom.

Pretraga dokumenta je iznimno jednostavna. Kako biste pronašli željeni pojam, dovoljno je odabrati opciju pretrage teksta ili pritisnuti CTRL + F te tako aktivirati prozor za pretragu. Prednost pretraživih digitalnih publikacija nad klasičnim analognim publikacijama je trenutna dostupnost informacije i izlistavanje svih pojmova koji se pretražuju i nalaze unutar same publikacije. Kod analognih publikacija to nije moguće jer se pretraga ne može napraviti automatski. Upravo ova funkcionalnost smanjuje vrijeme i povećava učinkovitost istraživanja, a do tog će zaključka zasigurno doći i korisnici publikacije.

Z VLAKOM ČEZ MEJO / VLAKOM PREKO GRANICE

SIHER 2.0

АЛЕКСАНДРА ПАВЛОВИЧА
САМОДЕРЖДА ВСЕРОССИЙСКАГО

и прочая, и прочая, и прочая.

Объявляем сего, Российски — подданным отставным Кавалером
Кресте Вюртембергскому Магистру Кавалеру
которому для свободного туда и обратно проезда, данъ сей паспортъ
за подписаниемъ и съ приложениемъ сего лоску лоску
съ срокомъ на проездъ въ мѣсяцъ *Апреля 4* АПРЯ 1804. ГОДА.

ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛІЧЕСТВА
Всемилоушійшаго Государя моего Алы-
свишительный Спавейк Савинникъ, Хер-
сонскій Гражданскій Губернаторъ и Кавалеръ *А. Окуловъ.*

*у Господина
а. Нико. Кавалера Кавалера,
Миссави Кавалера*

*Пароду Окружна Овен збѣ зрнечен
око малом величана Мана Купра
всѣм се одо стране Мана Купра
а въ то по планту при сана з
на изданой уредов Пароду Овен
Оруженно объявлено тако, како онъ
на время збѣ, и на проездъ кон
при кетти мотти, кон не се
милъ м. Е. П. О. м. отбориши.*

*у Окуловъ
Телогородному Господину
Писару Овен Нико. Свиндскѣв
Зорну Богдановичу.*

Ловални Никола Обвилосав Милославичи
Господарь и Князь Павль, да се на
художіе и курави брао и обдѣлаетъ
подъ 14 мѣк. С. Н. 1803. Високашій
славному Ловални Обвилосаву
да се не исаравосав ота
Искаравосави дакимъ
Високо славной Ловални Обвилосаву
одъ 14 мѣк. Л. № 4007
се Обвилосав
Наравиче

*№ 958
Апринія 810
у Монареху.*

*Кавалера
Окружна Овен
Миссави Кавалера*

*Писару Мана
Миссави Кавалера*

МИХАИЛЪ МОВРЕНОВИЧЪ III
ПО МИЛОСТИ БОЖІОЙ И ВОЛЫИ НАРОДА
КНЯЗЬ СРВСКІИ

*Писарю
делали у раму
у Мана
ко кетти*

*Велю Савиничу
Кавалера за кетти
за кетти
Мана Купра
с пресави*

библиографија

bibliografija

bibliography

bibliography

bibliografija

библиографија

ПРЕГЛЕД СРПСКЕ БИБЛИОГРАФИЈЕ АЕРОКОСМОНАУТИКЕ 2009 – 2016. REVIEW OF SERBIAN AEROSPACE BIBLIOGRAPHY 2009 – 2016

Сажетак: Овај рад је наставак прегледа који покривају период од 1991. године до данас. Ранији прегледи објављени су у часопису „Лет“ број 1 из 1998, број 2 из 2000. и број 3 из 2004. године као и у „Годишњаку српског ваздухопловства“ за 2007. и 2008-2009. Као и у ранијим насловима и овде су укључене публикације страних аутора на тему агресије НАТО пакта на СР Југославију а и неке домаће монографске публикације из ранијих година које нисам поменуо у претходним радовима.

Abstract: This work is continuation of the overview which covers the period from 1991 till present time. Former overview was published in the magazine „Let“ no. 1 in 1998, no. 2 in 2000, and no. 3 in 2004, as well as in the „Yearbook of the Serbian aviation“ for 2007 and 2008-2009. As in the previous texts, included are the publications of the foreign authors dealing with the subject of NATO aggression against FR Yugoslavia as well as some domestic monographies from earlier period which have not been mentioned before.

Кључне речи: аеросмонаутика, авион, ваздухопловна библиографија, Србија.

Key words: aeroplane, aerospace, aviation bibliography, Serbia.

Summary: When I started to collect data about domestic monographies and serial editions from the field of aeronautics in 1991, I have not thought at all what I am going into. To present day, my wish has been to present, in short, at one place, to all interested readers the informations what has been published recently. At the time, there was no internet or anything brought by IT revolution, thus such and overview was very helpful in presenting this sort of published works. Today, in an overflow of information, sometimes it is difficult to find certain works, and such reminders can be helpful for their quick search.

М оја област интересовања је ваздухопловство: у почетку кроз макетарство и аероклуб, затим рад у ваздухопловном музеју, касније у ваздухопловном издаваштву и на крају прикупљање података за ваздухопловну библиографију. Свака библиографија има своју корист и сврху па тако и овај преглед. У њему нису пописани ваздухопловни чланци јер та листа превазилази могућности аутора. Свеобухватан преглед српске (и југословенске) ваздухопловне библиографије још увек није урађен. Када је, својевремено, Народна библиотека Србије објавила у више томова српску библиографију од 1868. до 1944, тадашњи директор Музеја југословенског ваздухопловства, Чедомир Јанић, нашао им је око 200 недостајућих наслова само из области ваздухопловства. За период до 1991. године, поред поменуте библиографије, требало би истражити и друге изворе. Пре појаве Интернета проток информација био је знатно спорији. Тако на пример, током седамдесетих па и осамдесетих година прошлог века, у иностраним ваздухопловним часописима, читаоци би, на претходно објављени чланак, реаговали писмом после више месеци, па и преко годину дана. Упркос распаду земље и рату који је уследио, ваздухопловно издаваштво у Србији је преживело све невоље и наставило са објављивањем својих издања. Највеће заслуге за то иду ауторима, који су често морали да постану и коректори, лектори, илустратори, редактори, технички уредници а на крају и издавачи. У последњих неколико година на руку им делимично иду и благодети технолошке и информатичке револуције, где захваљујући дигиталној штампи више нису у обавези да унапред одштампају већу количину него само онолико колико им је тренутно потребно, са могућношћу накнадног доштампавања тиража када год им затреба.

Информатичка револуција и појава Интернета довела је и до смањења обима класичног издаваштва уопште, како у свету тако и код нас. Платформе као што су данас ЦД/ДВД или електронски читач, а сада и мобилни телефон,

допринеле су пребацивању књига у други, виртуелни формат у дигиталном запису. То је такође омогућило спајање различитих аудио и визуелних медија са књигом на једном носачу. Такве мултимедијалне презентације, које су у себи имале филмске записе, књиге и остале облике комуникације, у почетку су збуњивале људе, који нису знали где да их сврстају. Када сам, крајем деведесетих година прошлог века, почео у ваздухопловним библиографским прегледима да наводим и мултимедијалне ЦД-ове, неки академици САНУ, рекли су да то не спада у библиографију. Млађе генерације, одрасле на рачунарима, нису ни стекле навику читања издања у класичном појавном облику као што су штампани медији - књиге и часописи. Беспарица и сиромаштво, натерало их је (као и старије генерације) на бесплатно презиманье наслова у дигиталном формату са Интернета. Тако се сужава обим свих дела, а нарочито класичне књиге, која због смањеног тиража постаје скупља и све мање доступна ширем кругу читалаца. Део овог проблема су и ауторска права, чијим кршењем се аутори дестимулишу да наставе свој рад.

Приликом сабирања података о изашлим делима суочио сам се и са неким ограничењима. Требало је одредити шта би се у оваквом прегледу могло навести из области астрономије, јер је и она део космонаутике. У разговору са стручњацима дошли смо до закључка да би се могла уврстити најопштија дела о планетама и звездама (ако су у њима описани и космички летови), монографске публикације о историји астрономије у Срба и неке књиге које се односе на ваздухопловну и космичку навигацију. Било је примедби и на објављивање наслова за децу, као што су сликовнице и бојанке. Међутим, та дечија литература сасвим је посвећена ваздухопловству, а критичари су заборавили на једноставну чињеницу да су и они некад били деца, као и то да се општа и техничка култура усађује од малих ногу. Карактеристичан је пример књиге „Мали принц“ од Антоана де Сент Егзиперија. Ово ванвременско класично дело често је сврставано у дечију литературу, али и у љубавну и ваздухопловну, јер је неодојиви део пишевог књижевног опуса, где су његови преостали наслови искључиво ваздухопловни и намењени одраслима. Научна фантастика је такође област која је овде делимично заступљена. Током времена, нека од класичних дела овог жанра постала су стварност, нарочито аутора као што су Жил Верн или Артур Кларк.

У бази података, на сајту Народне библиотеке Србије, наведено је преко хиљаду домаћих и иностраних монографских публикација на тему агресије НАТО пакта на СР

Југославију. Овде је наведен само мањи део, а основни критеријум за уврштење био је да та дела у себи садрже више ваздухопловног садржаја као и истакнут опис ваздухопловних дејства на све што се догађало током овог рата. Последње одступање од класичне националне библиографије у овом прегледу је навођење часописа који су продавани уз макете авиона и хеликоптера на киосцима у Србији пре неку годину. Они нису штампани у Србији, издавач и аутори нису домаћи, а превод је рогобатан као да је урађен компјутером. Међутим, иако су штампани латиницом, текстови су на српском језику и ако ништа друго, макар и уз лош превод, те серије публикација уз макете, подигле су општи ниво техничке културе неколико генерација.

Када сам 1991. почињао са прикупљањем података о домаћим монографским и серијским издањима из области аерокосмонаутике нисам уопште размишљао у шта се упуштам. Моја жеља до данас је остала иста - да заинтересованој јавности на једном месту укратко пружим обавештење шта је ново код нас изашло у овој области. У то време није постојао Интернет и све оно што је донела информатичка револуција, па је овакав преглед добродошао и као помоћ у етаблирању ове врсте издаваштва. Данас, у обиљу информација, понекад је тешко уочити одређено издање, а оваква подсећања могу бити корисна ради њиховог бржег проналажења.

ПЕРИОДИКА:

1. Air Serbia Review, Beograd, novembar-decembar/2013, januar-februar/2014.
2. Аеробилтен, српски ваздухопловни гласник, Београд, бројеви 102-103/2010, 104-105/2011, 106-109/2012, 110/2015.
3. Аеробилтен додатак, бројеви 1-11/2010, 12-16/2011, 17/2013.
4. Аеромагазин, часопис за популаризацију ваздухопловства без граница, Београд, бројеви 79-82/2010, 83-85/2011, 86-90/2012, 91-94/2013, 95-98/2014, 99-100/2015.
5. Ваздухопловни билтен, Удружење пензионисаних војних летача и падобранаца Србије, Земун, бројеви 1-12/2012, 13-24/2013, 25-36/2014, 37- 48/2015, 49-53/2016.
6. Ваздухопловни билтен, Удружење пензионисаних војних летача и падобранаца Србије, Земун, ванредни бројеви I/2014, II/2015.

7. Годишњак српског ваздухопловства 2008-2009, Београд, 2010.
8. Државно првенство ракетних моделара Србије, Београд 2015. године, Ваздухопловни савез Србије, Спортски полигон „Арадац“, Зрењанин, 03. – 04. октобар 2015. године, Билтен бр. 1.
9. Elevate, The inflight magazine of Air Serbia, Beograd, avgust-decembar/2014, januar-decembar 2015, januar-jun/2016.
10. Зрењанински куп 2011 у ваздухопловном једриличарству, Аероклуб Зрењанин, Зрењанин фебруар 2011, билтен бр. 1/2011.
11. Информатор УКЛОС, удружење кабинско-летачког особља Србије, Београд, бројеви 67-69/2010, 70-71/2011, 72-73/2012, 74/2013.
12. ЈАТ (нова) ревија, Београд, бројеви јануар-децембар/2010, јануар-децембар/2011, јануар-децембар/2012, јануар-октобар/2013.
13. ЈАТ Ред летења Timetable, летњи / summer, Београд, 2010, 2011, 2012, 2013.
14. ЈАТ Ред летења Timetable, зимски / winter, Београд 2010/2011, 2011/2012, 2012/2013.
15. Једриличарски кемп у прелетима / Soaring Cross Country Camp, Ваздухопловни Савез Србије, Београд, Савез ваздухопловних једриличара Србије, Аероклуб „Зрењанин“, Аероклуб „Долењски Леталски Центер“ Требње, Зрењанин мај 2010, Билтен бр. 1.
16. Макетар плус, билтен за популаризацију макетарства, Нови Сад, бројеви 1/2012, 1-3/2013, 1-2/2014. (он лајн)
17. 54. Национално отворено првенство Србије у ваздухопловном једриличарству, Ваздухопловни Савез Србије, Београд, Савез ваздухопловних једриличара Србије, Ваздухопловни савез Војводине, Аероклуб „Зрењанин“, Зрењанин, фебруар 2008, Билтен бр. 1.
18. Ред летења Timetable, Аеродром Никола Тесла Београд, 25. март 2012 – 27. октобар 2012, 30. март 2014 – 25. октобар 2014, 26. октобар 2014 – 28. март 2015.
19. Спортско ваздухопловство, издаје Ваздухопловни Савез Србије, Београд, бројеви 3/2010, 4/2011, 5/2012, 6/2013, 7/2014, 8/2015, 9/2016.
20. Fly & Travel magazine, Часопис о цивилном ваздухопловству, путовањима, туризму, Београд, бројеви 1-12/2011, 13-24/2012, 25-35/2013, 36-47/2014, 48-59/2015, 60-65/2016.
21. 60. Државно Првенство Републике Србије у ваздухопловном једриличарству, Ваздухопловни савез Србије, Аеродром Ечка, Зрењанин 11. 07. – 22. 07. 2014, Билтен 01.
22. 61. Отворено Државно Првенство Србије у ваздухопловном једриличарству, Ваздухопловни савез Србије, Аеродром Ечка, Зрењанин 01. – 10. Август 2015. године, Билтен #1, верзија 1.0.
23. 3. Државно првенство Србије пилота ултраликих летилица у класи WL, Локална правила, Београд 2009, Билтен 1.

БИБЛИОГРАФИЈА:

1. Авиоград, Небеске враголије, О-Прес сп. з.о.о, Београд, 2016.
2. Agata Marvel Vrelin, I was in Kosovo, Обележја, Београд, 1999.
3. Albert Atkins, Air War Over Kosovo, Operational and Logistical Issues of the Air Campaign, Writers Club Press, ?, 2000.
4. Александар Дероко, Мангуплуци око Калимегдана, Дерета, Београд, 2014.
5. Александар Микић, Авиони за обуку, фактографске свеске број 150, Војнотехнички институт, Београд, 2009.
6. Aleksandar Ognjević, Bristol Blenheim, The Yugoslav Story, Operational Record 1937-1958, Leadensky Books, Beograd, 2014.
7. Огњевић Александар, Ратни дневник ваздухопловства Војске Краљевине Југославије, Leadensky Books, Београд, 2016.
8. Александар Радић, Ваздухопловство и противваздухопловна одбрана војске Србије, Air Force and Air Defence of Serbian Armed Forces, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2012.
9. Александар Радић, Орао, поглед из југословенског угла, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2012.
10. Александар Симић, Људске перформансе и ограничења у ваздухопловству, Адмирал букс, Београд, 2014.
11. Александар Симић, Несреће које су промениле авио-индустрију, Адмирал букс, Београд, 2015.

12. Александра Дабижић, Зграда Команде ваздухопловства / Air Force Command Building, Завод за заштиту споменика културе града Београда, Београд, 2012. (каталог)
13. Andru Wall, Legal and Ethical Lessons of NATO's Kosovo Campaign, Naval War College, Newport, 2002.
14. Антоан де Сент Егзипери, Мали принц, Акиа М. Принц, Београд, 2015.
15. Антоан де Сент Егзипери, Мали принц, Бабун, Београд, 2009.
16. Антоан де Сент Егзипери, Мали принц, Беографија, Београд, 2010.
17. Антоан де Сент Егзипери, Мали принц, Вулкан, Београд, 2015.
18. Антоан де Сент Егзипери, Мали принц, Драганић, Београд, 2010.
19. Антоан де Сент Егзипери, Мали принц, 9. издање, ЈРЈ, Земун, 2011.
20. Антоан де Сент Егзипери, Мали принц, Лагуна, Београд, 2015.
21. Антоан де Сент Егзипери, Мали принц, Лагуна, Београд, 2016.
22. Антоан де Сент Егзипери, Мали принц, Мерлин компани, Ваљево, 2003.
23. Антоан де Сент Егзипери, Мали принц, Моно и Мањана/Ружно паче, Београд, 2010.
24. Антоан де Сент Егзипери, Мали принц, Отворена књига, Београд, 2009.
25. Антоан де Сент Егзипери, Мали принц, Партедон, Београд, 2015.
26. Антоан де Сент Егзипери, Мали принц, Пи-Прес, Пирот, 2008.
27. Антоан де Сент Егзипери, Мали принц, Српска књижевна задруга, Београд, 2008.
28. Антоан де Сент Егзипери, Мали принц, Школска књига, Нови Сад, 2008.
29. Антоан де Сент Егзипери, Пошта за југ, Ноћни лет, Земља људи, Ратни пилот, Писмо таоцу, Паидеиа, Београд, 2015.
30. Бертолд Кнабе, Колатерална штета, Југославија, 78 дана између дворишта и подрума, Еден, Нови Сад, 2013.
31. Béatrice Cante Guillaumin, L'action internationale au Kosovo depuis 1999, De la coercition à la democratisation, Éditions Universitaires européennes, Saarbrücken, 2014.
32. Бранка Ђуровић, Весна Спасић-Јокић, Слободан Петковић, Драгутин Фортуна, Весна Селаковић Мићуновић, Недељка Атлагић, Осиромашени уранијум, Методе детекције, санирања непосредних ефеката и превенција касних последица, Ђуровић Бранка, Београд, 2011.
33. Бојан Димитријевић и Јовица Драганић, Ваздушни рат над Србијом 1999. године, Институт за савремену историју, Београд, 2010.
34. Бојан Димитријевић и Јовица Драганић, Ваздушни рат над Србијом 1999. године, Друго измењено и допуњено издање, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2013.
35. Бојан Димитријевић, Век српске противваздушне одбране, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2015.
36. Бојан Димитријевић, Извиђачи југословенског ратног ваздухопловства, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2011.
37. Бојан Димитријевић, Милан Мицевски, Предраг Миладиновић, Југословенско поморско ваздухопловство 1918-1991, Институт за савремену историју, Београд, 2014.
38. Бојан Димитријевић, Југословенско ратно ваздухопловство 1942-1992, Треће измењено издање, Институт за савремену историју и Медија центар „Одбрана”, Београд, 2012.
39. Бојан Димитријевић, Милан Мицевски, Предраг Миладиновић, Краљевско ваздухопловство 1918-1944, Институт за савремену историју, Београд, 2012.
40. Бојан Димитријевић, Милан Мицевски, 117. ловачки авијацијски пук, 352. извиђачка авијацијска ескадрила, 200. ваздухопловна база, Галаксија, Ниш, 2015.
41. Бојан Димитријевић, Херојска одбрана неба, сто година ПВО у Србији, специјални прилог број 128, Одбрана, Београд, 2015.
42. Бојан Милосављевић, Беспилотне летелице, фактографске свеске број 152, Војнотехнички институт, Београд, 2011.
43. Бојана Мирковић, Војин Тошић и Обрад Бабић, Ваздухопловна пристаништа, Практикум, Универзитет у Београду, Саобраћајни Факултет, Београд, 2010.

44. Бојана Мирковић, Војин Тошић, Ваздухопловна пристаништа II, Универзитет у Београду, Саобраћајни Факултет, Београд, 2012.
45. Бојанка, Авиони, [Егмонт], Београд, [2014].
46. Boris Ciglić, Seaplanes of Bocche, The Story of Austro-Hungarian Naval Aviation in Southern Adriatic 1913-1918, Jeroplan books, Beograd, 2014.
47. Boris Ciglić, Dragan Savić, Milan Micevski, Predrag Miladinović, Messerschmitt Bf 109, The Yugoslav Story, Operational Record 1939-1953, Volume I, Jeroplan books, Beograd, 2016.
48. Boško Dukanac, Dans le collimateur de l'OTAN, la face cachée de l'agression contre la Yougoslavie le 24 mars 1999, L'âge d'homme, Lausanne, 2009.
49. Бошко Рашуо, Ваздухопловнотехничко обезбеђење, Изабрана поглавља, Машински факултет универзитета у Београду, Београд, 1999.
50. Бранислав Јовановић, 1. децембар 1918, сећања, Бранислав Јовановић, Београд, 2001/2006.
51. Бранко Надовеза, Небојша Ђокић, Ваздухопловна команда 1914. године и Сепаратни мир 1915, Метафизика, Београд, 2015.
52. Бранко Хабуш, Љубо Пејановић, Милутин Атељевић, Тајне и футуризам цивилне авијације, АШ дело, Земун, 2013.
53. Бранко Хабуш, Љубо Пејановић, Милутин Атељевић, Тероризам у цивилном ваздухопловству, АШ дело, Земун, 2013.
54. Бранко Хабуш, Љубо Пејановић, Милутин Атељевић, Удеси и катастрофе авиона у цивилном ваздухопловству, АШ дело, Земун, 2013.
55. Бранислава Милошевић, Да се не понови, 78 дана НАТО агресије 24. март – 9. јун 1999, изложба фото-документарног материјала из збирки историјског архива Крушевац, Историјски архив, Крушевац, 2015. (каталог)
56. Бранко Најхолд, На крилима роде и змаја, Прича о земунској индустрији, Траг, Земун, 2013.
57. Браћа Рајт, 100 личности, Људи који су променили свет, број 59, ДеАгостини, Београд, 2009.
58. Вања Стефановић, Војни транспортни авиони, фактографске свеске број 153, Војнотехнички институт, Београд, 2012.
59. Васко Фотев, Ваздухопловни пропулзори, практикум, Универзитет у Београду, Машински факултет, Београд, 2011.
60. Веља Ђорђевић, Бомбардовали су нас али нас нису убили, Просвета, Ниш, 2000.
61. Вељко Лековић, Крагујевачки аеромитинзи, Кораца, Београд, 2012.
62. Вељко Лековић, Авијатичари Шумадије 1912-1944, Друштво историчара Шумадије, Крагујевац, 2014.
63. Весли Кларк, Модерно ратовање, Самиздат Б92, Београд, 2003.
64. Вид Видовић, Сјај зарђалих ракета, концепт ваздушно-космичке битке, Еколошки покрет града Новог Сада, Нови Сад, 2011.
65. Владета Војиновић, Властимир М. Војиновић, Портрет једног ваздухопловца, Владета Војиновић, Београд, 2014.
66. Владимир Арсенијевић, Лет, Лагуна, Београд, 2013.
67. Владимир Милошевић, Авион МИМА-2, Теовид, Београд, 2011.
68. Војин Тошић, Бојана Мирковић, Ваздухопловна пристаништа I, Универзитет у Београду, Саобраћајни факултет, Београд, 2011.
69. Војислав Гледић, Бесмртни Гагарин, Унирекс/ЦИП/Јаникс, Подгорица/Београд, 2012.
70. Војислав Ескић, Трећа димензија...обичне приче, о небу, животу и осталим крупним ситницама, Народна библиотека „Иво Андрић”, Челинац, 2012.
71. Војислав Филиповић, Новак Недић, Air Traffic Control: Stability of switched stochastic nonlinear systems, Машински факултет, Краљево, 2010.
72. Вук Милатовић (приређивач), Вожња на месец, научно-популарни и информативни текстови, Српска школа, Београд, 2008.
73. Георгије Нинчић, Мој живот, Војислав Г. Нинчић, Београд, 2011.
74. Гојко Беара, Ноћи пуног месеца / Nights of the full moon, 2. издање, Чигоја штампа, Београд, 2004.
75. група аутора, Аеромитинг Батајница 2012, Одбрана, Арсенал 80, Специјални прилог, Београд, 2012.
76. група аутора, Војнотехнички институт баштеник знања, Технички аспекти развоја домаћег ваздухопловства, Одбрана, Арсенал 68, Специјални прилог, Београд, 2012.

77. група аутора, „100 година српског војног ваздухопловства”, Одбрана, Специјални прилог 78, Београд, 2012.
78. група аутора, Зборник радова, Сто година српског војног ваздухопловства, књига I, историјски развој, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2014.
79. група аутора, Зборник радова, Сто година српског војног ваздухопловства, књига II, технолошки и стратегијско-доктринарни аспекти развоја В и ПВО, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2014.
80. Да се не заборави, Агресија НАТО, Сумрак запада, Београдски форум за свет равноправних и Милениум груп, Београд, 2010.
81. Далиборка Станковић и Марко Раковић, Небески ловци, Природњачки музеј, Београд, 2010. (каталог)
82. Данијела Стил, Крила, Евро-Ћунти, Београд, 2008.
83. Данко Боројевић, Драги Ивић, Енциклопедија млазних ловачких авиона, ауторско издање, Београд, 2012.
84. Данко Боројевић, Драги Ивић, Орлови са Врбаса, историја војног ваздухопловства на територији Републике Српске, д.о.о. „Штампа”, Рума 2014.
85. Данко Боројевић, Драги Ивић, Жељко Убовић, МиГ-21 Легенда хладног рата, д.о.о. „Штампа”, Рума 2015.
86. Дејвид Гибс, Хуманитарно разарање Југославије, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 2010.
87. Делфин Гринберг, Свемир, Пчелица, Чачак, 2012.
88. Дизни авиони, Егмонт, Београд, 2013.
89. Дијана Дамљановић, Ђорђе Вуковић, Јован Исаковић, Стандардни аеротунелски модели и њихова примена у аеротунелима, Кумулативна научнотехничка информација број 2, Војнотехнички институт, Београд, 2012.
90. Documents of the Serbian P.E.N. Center on Civil Rights, The University and Media Laws, Kosovo Crisis and NATO's Destruction of Serbia, September 1998 – September 1999, Serbian P.E.N. Centre, Beograd, 1999.
91. Драган Алексић и Небојша Ђокић, Француски ваздухоплови у наоружању војске и морнарице Краљевине Југославије, Институт за новију историју Србије, Београд, 2008.
92. Драган Колунџић, Утва фабрика авиона, производња авиона 1940-2012, ауторско издање, Панчево, 2013.
93. Драган Колунџић, Утва 56, ауторско издање, Панчево, 2013.
94. Драган Колунџић, Ласта 95, прототип П1, ауторско издање, Панчево, 2014.
95. Драган Колунџић, Ласта 95, прототип П2, ауторско издање, Панчево, 2015.
96. Драган Колунџић, Утва 60X, ауторско издање, Панчево, 2014.
97. Драган Колунџић, Ласта, ауторско издање, Панчево, 2015.
98. Драган Колунџић, 213 Утва, ауторско издање, Панчево, 2015.
99. Драган Колунџић, Утва фабрика авиона, производња једрилица 1937-1955, ауторско издање, Панчево, 2016.
100. Драган Томић, НАТО разорио Србе, ауторско издање, Књажевац, 2014.
101. Драган Томић, САД и Србија 1999. године, ауторско издање, Књажевац, 2014.
102. Драган Цветковић, Борбени хеликоптери, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2012.
103. Драган Цветковић, Млазни борбени авиони, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2013.
104. Драган Цветковић, Површинско ракетно наоружање, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2011.
105. Драган Шалер, Цепелини над Србијом, Висока техничка школа струковних студија, Пожаревац, 2009.
106. Драгана Крстић, Авион, Пиком, Нови Сад, 2009.
107. Драгана Ружић, Аеродром у Панчеву, Париз-Панчево-Букурешт, Завод за заштиту споменика културе у Панчеву, Панчево, 2011.
108. Драгана Ружић, Од славе до заборава, аеродром у Панчеву, Завод за заштиту споменика културе у Панчеву, Панчево, 2013.
109. Драгољуб Вујић, Милан Бајовић, Мини беспилотне летелице за осматрачко-извиђачке задатке, Научнотехничка информација број 4, Војнотехнички институт, Београд, 2012.
110. Душан Јанићијевић, Савезничко бомбардовање Краљева 1944, Рижа, Краљево, 2009.
111. Душан Медан, Владимир Марковић, Прича о летењу. Оригами авиони, Душан Медан, Београд, 2007.
112. Душан Николиш, Рат САД против Југославије 1999, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2000.

113. Душан Теодоровић, Транспортне мреже, Универзитет у Београду, Саобраћајни Факултет, Београд, 2007.
114. Ђуро Ступар, Звонко Јурјевић, Мирко Вуксановић, Владан Марјановић, Горан Радосављевић, 172. авијацијски пук, Прометеј, Нови Сад, 2011.
115. Елена Гуськова, Агресија НАТО против Југославије у 1999 году и процес мирног урегуловања, Индрик, Москва, 2013.
116. Енди Вир, Марсовац, 1. издање, Евро-Ђунти, Београд, 2014.
117. Енди Вир, Марсовац, 2. издање, Евро-Ђунти, Београд, 2015.
118. Енди Вир, Марсовац, 3. издање, Евро-Ђунти/Блиц, Београд, 2015.
119. Ефрем Левитан, Деци о звездама и планетама, Грађевинска књига, Београд, 2006.
120. Жак Огар, Европа је скончала у Приштини, рат на Косову, пролеће-лето 1999, Ксенија, Београд, 2014.
121. Жељко Вулетић, 100 година од првих летова авионом у Србији, Иван Сарић, јун-октобар 1910, Нови Сад, 2010. (каталог)
122. Златко Рендулић, Енигма живота у космосу, од науке до фантастике, Теовид, Београд, 2011.
123. Златко Рендулић, Ловачка авијација 1914-1945, део 1, Теовид, Београд, 2014.
124. Златомир Грујић, Сребрних галебова лет, 21. класа ВВА, 1970.-2010, ауторско издање, Београд, 2010.
125. Златомир Грујић, Ваздухопловство у априлском рату 1941, Удружење пензионисаних војних летача и падобранаца Србије, Београд, 2016.
126. Златомир Грујић, Век српске авијације, уз 100. годишњицу Ваздухопловства и ПВО 1912-2012, Удружење пензионисаних војних летача и падобранаца Србије, Београд, 2012.
127. Златомир Грујић, XXXI класа Ваздухопловне војне академије, поводом 30. годишњице завршетка школовања 1982-2012, Удружење пилота 31. класе ВВА, Београд, 2012.
128. Златомир Грујић, Лет у вечност, прича о првом пилоту Србије, Удружење пензионисаних војних летача и падобранаца Србије, Београд, 2014.
129. Зоран Аврамовић, Демократија и бомбардовање, каква је будућност демократије, Катена Мунди, Београд, 2014.
130. Зоран Вранешевић, У паклу Милосрдног анђела, Биндер, Београд, 2015.
131. Зоран Јанић, Тишина у Абердаревој, Дан граф, Београд, 2006.
132. Зоран Модли, Пилотска књига, Водич кроз основну школу летења, Младинска књига, Београд, 2012.
133. Зоран Модли, Пилотска књига, Водич кроз основну школу летења, друго издање, Младинска књига, Београд, 2014.
134. Зоран Новаковић, Никола Медар, Лансирни системи беспилотних летелица, фактографске свеске број 156, Војнотехнички институт, Београд, 2015.
135. Иван Саватић, У авиону над градом, прва књига прича, Графопапир, Шабац, 2002.
136. Имке Рудел, Авиони и летење, Вулканчић/Вулкан, Београд, 2013.
137. Јелена Гускова, Косово и Метохија: рат и услови мира, Филозофски факултет универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 2014.
138. Јован Вагенхалс, Камиказе пилоти самоубице, Укронија/Нова Искра, Београд, 2010.
139. Јован Давидовић, Како је човек полетео, истинита бајка о летењу, ауторско издање, Београд, 2008.
140. Јован Стојић (ед.), Ефекти НАТО агресије на Ваљево, СО Ваљево, Ваљево, 1999.
141. Јовица Тишма, Драган Мрдаковић, Књига њихове срамоте, 73 дана протеста "Смедерево – срцем за Отаџбину", Скупштина општине Смедерево, Смедерево, 1999.
142. Јосип Лукашек Јоца, Летење као судбина, моја пилотска сећања, Вршалица доо, Вршац, 2012.
143. Јосип Стипановић (ур.), Монографија 17. класе ВТВА Рајловац: 1966 – 1969, Санимекс, Београд, 2014.
144. Kovács Mária, Élet a bombák alatt, napló, 1999. március 23. – 1999. június 17, Kovács Mária, Szabadka, 2010.
145. Колекција борбени авиони, Број 1: Месершмит Бф 109, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2012.
146. Колекција борбени авиони, Број 2: Супермарин Спитфајер, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2012.
147. Колекција борбени авиони, Број 3: П-51 Мустанг, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2012.
148. Колекција борбени авиони, Број 4: Фоке-Вулф Фв 190, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2012.

149. Колекција борбени авиони, Број 5: Хериер, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2012.
150. Колекција борбени авиони, Број 6: Месершмит Ме 262, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2012.
151. Колекција борбени авиони, Број 7: Хокер Харикен, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2012.
152. Колекција борбени авиони, Број 8: Фокер Др.1, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2012.
153. Колекција борбени авиони, Број 9: Грамен Ф4Ф Вајлдкет, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2012.
154. Колекција борбени авиони, Број 10: Јункерс Ју 87 Штука, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2012.
155. Колекција борбени авиони, Број 11: Грамен Ф6Ф Хелкет, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2012.
156. Колекција борбени авиони, Број 12, Албатрос Д.5, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2012.
157. Колекција борбени авиони, Број 13, Локид Ф-117, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2012.
158. Колекција борбени авиони, Број 14, Бериев А-50, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2012.
159. Колекција борбени авиони, Број 15, ПБИпс-5 Каталина, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2012.
160. Колекција борбени авиони, Број 16, ПЗЛ П-37 Лос, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2012.
161. Колекција борбени авиони, Број 17, Дорниер До 17, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2012.
162. Колекција борбени авиони, Број 18, Панавиа Торнадо, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2012.
163. Колекција борбени авиони, Број 19, Јункерс Ју 88, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2012.
164. Колекција борбени авиони, Број 20, МиГ 21, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2012.
165. Колекција борбени авиони, Број 21, Хендли Пејџ Халифакс, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2012.
166. Колекција борбени авиони, Број 22, Ф4У Корзер, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2012.
167. Колекција борбени авиони, Број 23, Локид Старфајтер, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2013.
168. Колекција борбени авиони, Број 24, Еурофајтер Тајфун, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2013.
169. Колекција борбени авиони, Број 25, Хајнкел Хе 162, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2013.
170. Колекција борбени авиони, Број 26, Ф-22 Рептор, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2013.
171. Колекција борбени авиони, Број 27, Фејри Свордфиш, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2013.
172. Колекција борбени авиони, Број 28, Боинг Ф/А-18 Хорнит, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2013.
173. Колекција борбени авиони, Број 29, Грамен Ф-14 Томкет, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2013.
174. Колекција борбени авиони, Број 30, Сопвит Кемел, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2013.
175. Колекција борбени авиони, Број 31, СЕПЕКАТ Јагуар, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2013.
176. Колекција борбени авиони, Број 32, Боинг Б-17 Флајинг Фортрис, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2013.
177. Колекција борбени авиони, Број 33, Авро Ланкастер, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2013.
178. Колекција борбени авиони, Број 34, Боинг П-26А Пишутер, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2013.
179. Колекција борбени авиони, Број 35, Микојан МиГ-29, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2013.
180. Колекција борбени авиони, Број 36, Рипаблик Ф-84 Тандерџет, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2013.
181. Колекција борбени авиони, Број 37, Нортроп Грамен Б-2 Спирит, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2013.
182. Колекција борбени авиони, Број 38, Локид АЦ-130, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2013.
183. Колекција борбени авиони, Број 39, Ројал Еркرافт Фектори СЕ5а, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2013.
184. Колекција борбени авиони, Број 40, Боинг Е-3 Сентри, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2013.
185. Колекција борбени авиони, Број 41, Мицубиши А6М Зеро, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2013.
186. Колекција борбени авиони, Број 42, де Хевиленд Вампир, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2013.
187. Колекција борбени авиони, Број 43, А-10 Тандерболт 2, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2013.
188. Колекција борбени авиони, Број 44, Глостер Метерор, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2013.
189. Колекција борбени авиони, Број 45, Боинг Ц-97 Стратофрејтер, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2013.
190. Колекција борбени авиони, Број 46, Боинг Б-29 Суперфортрес, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2013.
191. Колекција борбени авиони, Број 47, Џенерал Дајнемикс Ф-111 Ардварк, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2013.
192. Колекција борбени авиони, Број 48, Глостер Гладигатор, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2013.

193. Колекција борбени авиони, Број 49, Микојан-Гурјевић МиГ-15, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2013.
194. Колекција борбени авиони, Број 50, Мекдонел Даглас Ф-4 Фантом, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2014.
195. Колекција борбени авиони, Број 51, Микојан-Гурјевич МиГ-3, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2014.
196. Колекција борбени авиони, Број 52, Боинг Ф-15 Игл, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2014.
197. Колекција борбени авиони, Број 53, Хокер Хантер, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2014.
198. Колекција борбени авиони, Број 54, Ф-100 Супер Сејбр, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2014.
199. Колекција борбени авиони, Број 55, Сопвит 1.Б1, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2014.
200. Колекција борбени авиони, Број 56, СПАД С.13, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2014.
201. Колекција борбени авиони, Број 57, Блох МБ.210, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2014.
202. Колекција борбени авиони, Број 58, Инглиш Илектрик Лајтнинг, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2014.
203. Колекција борбени авиони, Број 59, БАе Системс Хоук, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2014.
204. Колекција борбени авиони, Број 60, Бристол Булдог, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2014.
205. Колекција борбени авиони, Број 61, Моран-Солније МС406, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2014.
206. Колекција борбени авиони, Број 62, Боинг Б-52 Стратофортрис, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2014.
207. Колекција борбени авиони, Број 63, Викерс Валиант, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2014.
208. Колекција борбени авиони, Број 64, Боинг Б-24 Либератор, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2014.
209. Колекција борбени авиони, Број 65, Боинг Ц-17 Глоубмастер 3, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2014.
210. Колекција борбени авиони, Број 66, Локид СР-71 Блекберд, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2014.
211. Колекција борбени авиони, Број 67, Блом унд Фос БВ222 Викинг, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2014.
212. Колекција борбени авиони, Број 68, Јункерс Ју52/3м, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2014.
213. Колекција борбени авиони, Број 69, Месершмит Ме 163, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2014.
214. Колекција борбени авиони, Број 70, Грамен А6 Интродер, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2014.
215. Колекција борбени авиони, Број 71, Јункерс Ју 290А, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2014.
216. Колекција борбени авиони, Број 72, П-47 Тандерболт, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2014.
217. Колекција борбени авиони, Број 73, Даглас А-4 Скајхоук, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2014.
218. Колекција борбени авиони, Број 74, СПАД С.7, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2015.
219. Колекција борбени авиони, Број 75, Месершмит Бф 110, Амерком и Јан Алан, Познањ, 2015.
220. Колекција хеликоптери, Број 1, АХ-1 Кобра, Де Агостини Хелас, 2013.
221. Колекција хеликоптери, Број 2, Вестленд Весекс, Де Агостини Хелас, 2013.
222. Колекција хеликоптери, Број 3, Апач, Де Агостини Хелас, 2013.
223. Колекција хеликоптери, Број 4, Х-34 Чокто, Де Агостини Хелас, 2013.
224. Колекција хеликоптери, Број 5, Си Кинг, Де Агостини Хелас, 2013.
225. Колекција хеликоптери, Број 6, Еурокоптер ЕЦ-135, Де Агостини Хелас, 2013.
226. Колекција хеликоптери, Број 7, Агуста Вестленд Линкс, Де Агостини Хелас, 2014.
227. Колекција хеликоптери, Број 8, Агуста А109, Де Агостини Хелас, 2014.
228. Колекција хеликоптери, Број 9, Пјасецки Х-21 Шони, Де Агостини Хелас, 2014.
229. Колекција хеликоптери, Број 10, Бел 206 Це-тренџер, Де Агостини Хелас, 2014.
230. Колекција хеликоптери, Број 11, Еурокоптер Тајгер, Де Агостини Хелас, 2014.
231. Колекција хеликоптери, Број 12, Вестленд Вајрлвинд, Де Агостини Хелас, 2014.
232. Колекција хеликоптери, Број 13, Бел УХ-1 Хјуи, Де Агостини Хелас, 2014.
233. Колекција хеликоптери, Број 14, ЦХ-46 Си Најт, Де Агостини Хелас, 2014.
234. Колекција хеликоптери, Број 15, Еурокоптер Дофен/Пантер, Де Агостини Хелас, 2014.
235. Колекција хеликоптери, Број 16, Алует 3, Де Агостини Хелас, 2014.
236. Колекција хеликоптери, Број 17, Мил Ми -24 Хајнд, Де Агостини Хелас, 2014.

237. Колекција хеликоптери, Број 18, Агуста А119 Коала, Де Агостини Хелас, 2014.
238. Колекција хеликоптери, Број 19, Супер Кобра / Вајпер, Де Агостини Хелас, 2014.
239. Колекција хеликоптери, Број 20, Бел ОХ-58 Кијова, Де Агостини Хелас, 2014.
240. Колекција хеликоптери, Број 21, Алует 2, Де Агостини Хелас, 2014.
241. Колекција хеликоптери, Број 22, БК117 / ЕЦ145, Де Агостини Хелас, 2014.
242. Колекција хеликоптери, Број 23, Чинук, Де Агостини Хелас, 2014.
243. Колекција хеликоптери, Број 24, ОХ-6 Кајуз, Де Агостини Хелас, 2014.
244. Константин Циолковски, Наука будућности, Логос, Београд 2007.
245. Kosovo and Operation Allied Force After-Action Report – Report to Congress, Slobodan Milosevic, Complete Review of the Campaign, U.S. Government/Department of Defense/U.S. Military, 2013. (kindle)
246. Коста Велимировић, Авион са турбоелисном погонском групом: прорачун перформанси лета, научнотехничке информације број 2, Војнотехнички институт број 2, Београд, 2015.
247. Коста Велимировић, Тактичка беспилотна летелица са клипно-елисном погонском групом: прорачун перформанси лета, научнотехничке информације број 2, Војнотехнички институт, Београд, 2013.
248. Леонардо да Винчи, О летењу, Букефал Е.О.Н, Београд, 2015.
249. Летећи чунови, чамци који лете, летелице које плове, Галерија науке и технике САНУ, Београд, 24.02-01.04.2010. (проспект)
250. Лети не лети, Маг, Београд, 2011.
251. Лијана Шнајдер, Каћа први пут лети, Моно и Мањана/Ружно паче/Слабадони/Народна књига, Београд/Нови Сад/Бањалука/Подгорица, 2012.
252. Љиљана Јелисавац, Хемијска стабилност и век употребе барута и ракетних горива, научнотехничке информације број 2, Војнотехнички институт, Београд, 2009.
253. Љубиша Васов, Инструменти пито-статичког система, Универзитет у Београду, Саобраћајни Факултет, Београд, 2008.
254. Љубиша Васов, Оља Чокорило, Петар Милосављевић, Бранимир Стојиљковић, Слободан Гвозденовић, Енергетска ефикасност ваздухоплова, Универзитет у Београду, Саобраћајни факултет, Београд, 2014.
255. Љубомир Матић, Одређивање путање противградне ракете у реалној атмосфери помоћу модификованог ојлеровог модела: теоријско и софтверско решење, Научнотехничке информације 1/2006, Војнотехнички институт, Београд, 2011.
256. Људи са небом у оку, 50 година ракетних јединица ПВО, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2012.
257. Маринко Угрчић, Милорад Благојевић, Јовица Богданов, Методолошки приступи конструисању, изradi и испитивању пројектила и бојних глава кумулативног дејства, научнотехничке информације број 4, Војнотехнички институт, Београд, 2013.
258. Марко Андрејевић, Влада Соколовић, Техничка подршка у В и ПВО, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2014.
259. Матија Воркапић, Ваздухопловни приручник, Водич кроз прописе, стандарде, дозволе и овлашћења, Академска мисао, Београд, 2015.
260. Матијас Брекер, Кристијан Валтер, 11.09. Десет година касније, рушење једне грађевине саздане од лажи, Лагуна, Београд, 2012.
261. Миладин Живковић, Одржавање самоходног ракетног система за противваздухопловна дејства, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2013.
262. Миле Лекић, Аеродинамика лаких авиона, књига 7, ЛеМ Аеропро, Нови Сад, 2011.
263. Миле Лекић, Спашавање падобраном, књига 8, ЛеМ Аеропро, Нови Сад, 2010.
264. Military Studies of Operation Allied Force, The Kosovo Intervention – Religious and Ethnic Warfare, Targeting, Naval Forces, Air Mobility, Clausewitz, Information Operations, Aviation, U.S. Government/Department of Defense/U.S. Military/U.S. Army/U.S. Navy/U.S. Air Force, 2013. (kindle)
265. Милица Јаковљевић Мир-Јам, Рањени орао, Бео књига, Београд, 2009.
266. Милица Јаковљевић Мир-Јам, Рањени орао, прва књига, Народна књига-Алфа, Београд, 2009.
267. Милица Јаковљевић Мир-Јам, Рањени орао, друга књига, Народна књига-Алфа, Београд, 2009.

268. Милица Јаковљевић Мир-Јам, Рањени орао, Отворена књига, Београд, 2010.
269. Милица Јаковљевић Мир-Јам, Рањени орао, Пи-Прес, Пирот, 2008.
270. Милица Јаковљевић Мир-Јам, Рањени орао, Просвета, Београд, 2010.
271. Милица Калић, Планирање превозења и експлоатације ваздухоплова I, Универзитет у Београду, Саобраћајни факултет, Београд, 2012.
272. Милован Стојковић, Плави хоризонт Пожеге, Културни центар Пожеге, Пожега, 2011.
273. Милорад Милић, Да се не заборави, ауторско издање, Београд, 2012.
274. Милорад Милић, Да се не заборави, II део, ауторско издање, Београд, 2013.
275. Милорад Милић, За незаборав, ауторско издање, Београд, 2015.
276. Милорад Милић, Ово је мој ђедо, ауторско издање, Београд, 2002.
277. Милорад Милић, Ово је мој ђедо, ауторско издање, Београд, 2010.
278. Милорад Петковић и Душан Сенћански, Сто година српске авијатике у Нишу 1912-2012, Удружење пензионисаних подофицира Ниша – градски одбор Ниш и Академија Хомо Туристичус, Ниш, 2013.
279. Милослав Самарџић, Крвави васкрс 1944, савезничка бомбардовања српских градова, Уна прес, Београд, 2011.
280. Милутин Миланковић, Кроз васиону и векове, 2. издање, Дерета, Београд, 2008.
281. Милутин Миланковић, Кроз васиону и векове, 3. издање, Дерета, Београд, 2014.
282. Милутин Миланковић, Кроз васиону и векове, Популарна наука књига 26, Истраживачки центар ИЦНТ, Београд, 2006.
283. Милутин Миланковић, Кроз васиону и векове, Завод за уџбенике, 1. издање, Београд, 2008.
284. Милутин Миланковић, Кроз васиону и векове, Завод за уџбенике, 2. издање, Београд, 2011.
285. Милутин Миланковић, Кроз васиону и векове, Завод за унапређивање образовања и васпитања ИЦНТ, Београд, 2009.
286. Милутин Никачевић, Љубица Радовић, Ротационо ваљање: специфична технологија за израду делова ракете, Војнотехнички институт, Београд, 2011.
287. Мино Милани, Прича о Дедалу и Икару, Прополис плус, Београд, 2011.
288. Миодраг Гордић, Иван Петровић, Ракетни системи у одбрани малих држава, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2014.
289. Миодраг Томић, Споменица српског војног ваздухопловства/Serbian Air Force Memorial, Leadensky Books, Београд-Крушевац, 2015.
290. Мирко Грлица, Иван Сарић, Градски музеј, Суботица, 2010.
291. Мирко Козић, Примена нумеричке динамике флуида у аеронаутици, научнотехничке информације број 3, Војнотехнички институт, Београд, 2013.
292. Мирослава Вукчевић, Нелинеарна динамика флуида у дисперзивним срединама, научнотехничке информације број 3, Војнотехнички институт, Београд, 2015.
293. Михајло-Миша Дугић, Ветерани сомборских ваздухопловаца, Ваздухопловни наставни центар Сомбор, Удружење војних пензионера, градски одбор Сомбор и Градска библиотека „Карло Бијелички”, Сомбор, 2013.
294. Михајло-Миша Дугић, Ветерани сомборских ваздухопловаца, Ваздухопловни наставни центар Сомбор, Друго допуњено издање, Градска библиотека „Карло Бијелички”, Сомбор, 2015.
295. Митар Коњевић и Мирослав Јандрић, Стратегијски ракетни системи, фактографске свеске број 148, Војнотехнички институт, Београд, 2007.
296. Момчило Минић, Небеска ружа, Тискарна С-тиск, Белтинци, 2013.
297. Момчило Минић, 63. Тренутак вечности, Свен, Ниш, 2014.
298. Момчило Митровић, Милосрдни анђеоло међу Србија, дневник 1999, ауторско издање, Београд, 2013.
299. Muñoz Candil, Santiago Ramón, El papel de la Alianza Atlántica en la reconstrucción de la antigua Yugoslavia, un análisis de las claves políticas, jurídicas y militares del proceso de paz en los Balcanes, Dykinson, Madrid, 2008.
300. Неђељко Плећаш, Ратне године, Институт за савремену историју, Београд, 2004.
301. Ненад Миклушев, СОКО J-22 Орао, Аеропокси, Нови Сад, 2010.

302. Never to forget, NATO Aggression, The twilight of the West, The Belgrade forum for a world of equals and Millennium group, Belgrade, 2010.
303. Нешић Бранимир и Никола Маринковић (ур.), Тајна осиромашеног уранијума, последице НАТО бомбардовања Србије, Катена Мунди, Београд, 2014.
304. Никола Витас, Магични папирни авиони, како да направите авионе од папира, ЈРЈ, Земун, 2014.
305. Никола Глигоријевић, Структурна анализа погонских пуњења ракетних мотора са чврстим горивом, научнотехничке информације број 1, Војнотехнички институт, Београд, 2013.
306. Никола Глигоријевић, Славко Дивац, Драган Лемић, Андреј Петрић, Милорад Савковић, Милош Чолаковић, Обрад Вучуровић, Велибор Јовановић, Ракетни мотори са чврстом погонском материјом, Изабрана поглавља, Војнотехнички институт, Београд, 2013.
307. Обрад Бабић, Феђа Нетјасов, Контрола летења, Универзитет у Београду, Саобраћајни факултет, Београд, 2011.
308. Оља Чокорило, Управљање безбедношћу ваздухоплова, Задужбина Андрејевић, Београд, 2012.
309. Оља Чокорило, Слободан Гвозденовић, Петар Миросављевић, Ваздухопловна превозна средства, Практикум, Универзитет у Београду, Саобраћајни факултет, Београд, 2011.
310. Падобранац, специјални прилог магазина Одбрана, број 4, Београд, 2010.
311. Падобранац, специјални прилог магазина Одбрана, број 5, Београд, 2010.
312. Падобранац, специјални прилог магазина Одбрана, број 6, Београд, 2011.
313. Падобранац, специјални прилог магазина Одбрана, број 7, Београд, 2012.
314. Падобранац, специјални прилог магазина Одбрана, број 8, Београд, 2012.
315. Падобранац, специјални прилог магазина Одбрана, број 9, Београд, 2013.
316. Падобранац, специјални прилог магазина Одбрана, број 10, Београд, 2014.
317. Папирни авиони, Скенер студио, Београд, [2014].
318. Паул Бибер, Бранко Аврамовић, Немилосрдни анђео, Свен/Зограф, Ниш, 2009.
319. Пејоо, Астроштрумпф, Евро-Ћунти, Београд, 2013.
320. Пепин пут у свемир и тедијев дан у природи, Луксор, Београд, 2010.
321. Петар Ђапа, Немилосрдни анђео, Петар Ђапа, Нови Сад, 2009.
322. Петар Миросављевић, Слободан Гвозденовић, Увод у перформансе транспортних ваздухоплова, Универзитет у Београду, Саобраћајни Факултет, Београд, 2013.
323. Пјер Клостерман, Велики циркус, Алгоритам, Београд, 2014.
324. Пола века ракетних јединица ПВО, Хероји одбране, Специјални прилог 82, Београд, 2012.
325. Предраг Вулић, Четврта класа Ваздухопловног војног училишта, 1. XI 1947 – 1. XI 1950, самиздат, Београд, 2004/2006.
326. Предраг Лажетић, 100 година Војног ваздухопловства Србије 1912-2012, Народни музеј Краљево и Музеј југословенског ратног ваздухопловства, Краљево, 2012. (каталог)
327. Предраг Лажетић, 100 година Војног ваздухопловства Србије 1912-2012, друго издање, Народни музеј Краљево и Музеј југословенског ратног ваздухопловства, Краљево, 2012. (каталог)
328. Предраг Лажетић, Александар Андрић, Генерал-пуковник Виктор Бубањ, Медија центар „Одбрана” и Музеј југословенског ратног ваздухопловства, Београд, 2015. (каталог)
329. Предраг Мартић, Војни ваздухоплови 1912-2012, Краљевина Србија, Република Србија, ауторско издање, Београд, 2013.
330. Предраг Стојаковић, Бошко Рашуо, Моделирање динамике лета авиона за потребе пројектовања система управљања, научнотехничке информације број 1, Војнотехнички институт, Београд, 2015.
331. Приручник о раду техничке службе за одржавање ваздухоплова, издање 1, Аерокомерц, Нови Сад, 2009.
332. Програм симпозијума, научни симпозијум са међународним учешћем, „100 година српског војног ваздухопловства”, 12- 13. јун 2012. године, Команда В и ПВО, Земун.
333. Раде Ерац, Здравствени центар „Студеница”у ратном пролећу 1999, ауторско издање, Краљево, 2007.
334. Радмила Тонковић, Тадија Сондермајер, Аеромагазин доо, Београд, 2010.

335. Радован Радиновић (ур.), Нови „Хладни рат”, агресија НАТО – 15 година после, Међународна конференција Глобални мир против глобалног интервенционизма и империјализма, зборник, Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2014.
336. Радун Јеремић, Структурни интегритет ракетних горива, Војноиздавачки завод, Београд, 2009.
337. Ралф Бучков, Имам другара који је пилот, Вулканчић/Вулкан, Београд, 2013.
338. Ратко Булатовић, Немилосрдни анђео, Принцип прес, Београд, 2011.
339. Ричард Бах, Изван себе, Откриће Саундерс-Виксена, Народна књига Алфа, Београд, 2006.
340. Robert C. Owen, Deliberate Force – A Case Study in Effective Air Campaigning: Final Report of The Air University Balkans Air Campaign Study, CreateSpace Independent Publishing Platform, North Charleston , 2012.
341. Роберто Делакроче, Прича једног борбеног пилота, Стилос, Нови Сад, 2013.
342. Саво Самарџић, Невесињски соколи, Графо-сан, Београд, 2014.
343. Садик Ташаковић, VIII класа Војне ваздухопловне гимназије „Маршал Тито”, Графостил, Београд, 2015.
344. Сара Дејвис, Свемир, енциклопедија с налепницама, Лагуна, Београд, 2012.
345. Саша Олуић, Горан Антић, Бојан Димитријевић, 204. ловачки авијацијски пук, Друго допуњено издање, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2011.
346. Саша Пајић и много коаутора, Ратни дневник (24.3. – 10.6.1999), Одисеја, Београд, 1999.
347. Serbian Aerospace Industry, Serbian Development Agency (RAS) / Association of Serbian Aerospace Professionals (ASAP), Belgrade, 2015.
348. Синиша Јованчић, Самоходна вишецевна ракетна артиљерија, фактографске свеске број 155, Војнотехнички институт, Београд, 2014.
349. Синиша Мијатовић, Морско и небеско царство Милана Вукобратовића, Савез књижевника у отаџбини и расејању – СКОР, Београд, 2008.
350. Славиша Влачић, Вишенаменски борбени авиони, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2012.
351. Славиша Ђурђевић, Кинезиолошка процена пилота и падобранаца са мерама медицинске превенције, ауторско издање, Београд, 2012.
352. Слободан Вуковић, Етика западних медија, анти-српска пропаганда и „хуманитарна” интервенција, 2. проширено и допуњено издање, Издавачка књижарница Зорана Стојановића/Институт друштвених наука, Сремски Карловци/Београд, 2014.
353. Слободан Гвозденовић, Петар Миросављевић, Оља Чокорило, Перформансе транспортних ваздухоплова, Универзитет у Београду, Саобраћајни факултет, Београд, 2011.
354. Слободан Крстић, Небом изнад Републике Српске / By the Air over the Republic of Srpska, ауторско издање, Бијељина, 2010.
355. СМАТСА, Годишњи извештај о пословању 2008 , СМАТСА, Београд, 2008.
356. СМАТСА, Годишњи извештај о пословању 2009 , СМАТСА, Београд, 2009.
357. СМАТСА, Годишњи извештај о пословању 2010, СМАТСА, Београд, 2010.
358. СМАТСА, Извештај о пословању 2011. годину, СМАТСА, Београд, 2011.
359. СМАТСА, Извештај о пословању 2012 , СМАТСА, Београд, 2012.
360. СМАТСА, Извештај о пословању за 2013. годину, СМАТСА, Београд, 2013.
361. СМАТСА, Извештај о пословању за 2014. годину, СМАТСА, Београд, 2015.
362. Споменка Јовановић, Алманах генерација стјуардеса и стјуарда ЈАТ-а 1954-1990, Удружење кабинско-летачког особља Србије, Београд, 2011.
363. Срђан Живковић, Координатна метрологија у производњи сложених просторних облика са применом на аеродинамичке површине, научнотехничка информација број 2, Војнотехнички институт, Београд, 2014.
364. Срђан Марковић, Превентивни и противдиверзиони прегледи у авио саобраћају, превентивне мере у одбрани од терористичких напада на авионе и путнике, ауторско издање, Београд, 2011.
365. Срђан Томић, Милосрдни анђео, Врањске књиге, Врање, 2010.
366. Станоје Ивановић (ур.), Ефекти осиромашеног уранијума на људе и околину проузроковани НАТО бомбардовањем, Бела бреза и Трајал корпорација, Крушевац, 1999.

367. Стеван Максимовић, Анализа чврстоће структуре авиона са аспекта замора, научнотехничка информација број 4, Војнотехнички институт, Београд, 2010.
368. Стевица Граовац, Аутоматско вођење објеката у простору, Академска мисао, Београд, 2005.
369. 105th FAI General Conference Belgrade 2011, Aeronautical Union of Serbia, Belgrade, 2011.
370. 105th FAI General Conference 11th – 16th, October 2011 Belgrade, Serbia, Aeronautical Union of Serbia, Belgrade, 2011.
371. 105th General Conference, October 25th-30th, Aeronautical Union of Serbia, Belgrade, 2009. (каталог)
372. Такаши Нагаи, Звона Нагасакија, после друге атомске бомбе, Магелан Прес, Београд, 2014.
373. Теа Стилтон, Бродолом на Месецу, Евро-Ћунти, Београд, 2010.
374. Тијери Месан, Велика превара, 11. септембар 2001, Драганић, Београд, 2002.
375. Tihomir Nešić (ed.), An open book, against Aggression, Prosveta, Niš, 1999.
376. The Final Status of Kosovo and its Implications for Balkan Stability – Scenarios, Post-Conflict Society, Security, Governance, Well-being, Justice and Reconciliation, U.S. Government/Department of Defense/U.S. Military, 2013. (kindle)
377. Томислав Томић, Злочин „Милосрдног анђела“, бомбардовање РТС 1999, Итака, Београд, 2004.
378. Failed Intervention, The United States in the Balkans – Origins of war, Disintegration, U.S. Strategic Lessons, Legacy of Yugoslavia, U.S. Government/Department of Defense/U.S. Military/U.S. Army, 2013. (kindle)
379. Феђа Нетјасов, Обрад Бабић, Контрола летења 2 – поступци инструменталних прилаза и одлета, Универзитет у Београду, Саобраћајни Факултет, Београд, 2014.
380. Филип Арда, Свемир, Евро-Ћунти, Београд, 2011.
381. Херберт Џорџ Велс, Рат светова, Пчелица, Чачак, 2011.
382. Цветко Црнојевић, Механика флуида, Универзитет у Београду, Машински факултет, Београд, 2014.
383. Christopher Haave, Phil Haun, A-10 over Kosovo – The Victory of Airpower Over Fielded Army as told by the Airmen Who Fought in Operation Allied Force, Maxwell Air Force Base, Alabama, 2003.
384. Christopher Haave, Phil Haun, A-10 over Kosovo – The Victory of Airpower Over Fielded Army as told by the Airmen Who Fought in Operation Allied Force, Maxwell Air Force Base, Alabama, 2012.
385. Complete Guide to 1999 Operation Allied Force in Kosovo – After Action Report to Congress, Studies, Serbian Atrocities, Milosevic, Balkan Stability, A-10 over Kosovo, Victory of Airpower, U.S. Government/Department of Defense/U.S. Military/U.S. Army/U.S. Navy/U.S. Air Force, 2013. (kindle)
386. Чарлс Линдберг, 100 личности, Људи који су променили свет, број 46, ДеАгостини, Београд, 2009.
387. Чедо Вуковић, Летилица професора Бистроума, Пчелица, Чачак, 2011.
388. Чедомир Јанић и Огњан Петровић, Век авијације у Србији 1910-2010, 225 значајних летелица, Аерокомуникације, Београд, 2010.
389. Чедомир Јанић и Огњан Петровић, Кратка историја ваздухопловства у Србији, Аерокомуникације, Београд, 2011.
390. Čedomir Janić, Ognjan Petrović, Short History of Aviation in Serbia, Aeroкомуникације, Beograd, 2011.
391. Čedomir Janić, Ognjan Petrović, The Century of Sport Aviation in Serbia, aeroкомуникације, Belgrade, 2011.
392. Чедомир Крунић, Цивилно ваздухопловство краљевине Југославије, Прва књига, ауторско издање, Београд, 2010.
393. Чедомир Крунић, Цивилно ваздухопловство краљевине Југославије, Друга књига, ауторско издање, Београд, 2013.
394. Џерард Вилијамс, Колдиц: пројект Америка, Адмирал букс, Београд, 2014.
395. Џеронимо Стилтон, С.О.С! Миш у свемиру, Евро-Ћунти, Београд, 2011.
396. Џон Херси, Човек који је волео рат, Алгоритам, Београд, 2010.
397. Џон Херси, Хирошима, Најстрашнија светска катастрофа, Магелан Прес, Београд, 2014.
398. Упут пилоту Ласте 95.

ДВД:

1. Бошко Рашуо, Механика лета, Машински факултет универзитета у Београду, Београд, 2011.
2. Данко Боројевић, Лексикон авијације, Глас Српске, Бањалука, 2000.
3. Драгослав Симић, Априлски рат 1941. године у сећањима pilota југословенског краљевског ваздухопловства, ауторско издање, Београд, 1996.
4. Емил Милојевић, Живота Ђурић – живот, јунаштво, памћење, РТВ Канал М, Параћин, 2009.
5. Жарко Пекез, Кобре, падобранци 63. падобранске бригаде, ВФЦ Застава филм, Београд, 2009.
6. Зоран Модли, Пилотска књига, Водич кроз основну школу летења, друго издање, Младинска књига, Београд, 2014.
7. Изложба, Век авијације у Србији, Иван Сарих 1910-2010, Музеј ваздухопловства-Београд, Београд, 2010.
8. Jan M. Berge, Glory Days: Yugoslavia's National Airline Through Communism, LLC, 2013.
9. Милица Калић, Борис Беговић, Вера Петровић-Ђокић, Јована Куљанин, Никола Иванов, Студија одрживости ваздушног саобраћаја за Аеродром „Константин Велики“ у Нишу, Универзитет у Београду, Саобраћајни факултет, Ниш, 2013.
10. Ненад Миклушев, ДН 60G Gipsy Moth u PVKJ, ДН 60G Gipsy Moth in Royal Yugoslav Naval Aviation service, Аеропокси, Нови Сад, 2010.
11. Ненад Миклушев, Spartan Cruiser, Аеропокси, Нови Сад, 2011.
12. Ненад Миклушев, Физир ФТ-1 Небојша, Аеропокси, Нови Сад, 2011.
13. Предраг Мартић, Војни ваздухоплови 1912-2012, Краљевина Србија, Република Србија, ауторско издање, Београд, 2013.
14. Предраг Стаменковић, Novi Sad Airshow Ћенеј 2007, ауторско издање, Нови Сад, 2010.
15. Предраг Стаменковић, Novi Sad Airshow Ћенеј 2008, ауторско издање, Нови Сад, 2010.
16. Предраг Стаменковић, Novi Sad Airshow Ћенеј 2009, ауторско издање, Нови Сад, 2010.
17. Феђа Нетјасов, Основи безбедности ваздушне пловидбе, Универзитет у Београду, Саобраћајни факултет, Београд, 2011.
18. Феђа Нетјасов, Методи оцене безбедности ваздушне пловидбе, Универзитет у Београду, Саобраћајни факултет, Београд, 2013.
19. Феђа Нетјасов, Основи безбедности ваздушне пловидбе, друго издање, Универзитет у Београду, Саобраћајни факултет, Београд, 2015.
20. 40 година Утве 75, ВФЦ Застава филм, Београд, 2016.

ВЛАДЫКА ГОСУДАРЯ ИМПЕРАТОРА
АЛЕКСАНДРА ПАВЛОВИЧА
 САМОДЕРЖДА ВСЕРОССИЙСКАГО
 и прочая, и прочая, и прочая,

No. 330

Объявляем сего, Российск — поданнымъ отъ Императора
 Кресте Византийскаго Императора
 котораго для свободнаго тура и обратно прозда, данъ сей паспортъ
 за подписаниемъ и съ приложениемъ герба по сему паспору
 съ срокомъ на проездъ въ мѣсяцъ *Апрель 4* для 1804 года.

ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛІЧЕСТВА
 Всемилостивѣйшаго Государя моего Алы-
 свительный Спавскій Совѣтникъ, Хер-
 совскій Гражданскій Губернаторъ и Кавалеръ *А. Орловъ*

*Ваше Высокоблагородіе
 и Князь Николай Павловичъ
 Милославскій*

*Варогу Окружна Офицеръ зрительнаго
 Офицеръ величавна Мана Гурья
 вѣдѣе се его стране. Милостивѣйше
 да вы то по н. части при вѣдѣе
 да изданой уредѣе Варогу Офицеръ
 Врученно объявлено тако, какъ онъ вѣдѣе
 на вѣдѣе зрѣти, и на преданъ кон сего у зрѣи
 при кетти мѣти, кон не се Мана Гурья у зрѣи
 нѣкъ м. Е. В. О. м. отворити.*

*у дѣду Т. Павловича
 Телогородному Послудити
 писару Офицеръ Офицеръ
 Зорку Богдановичу.*

Ловчанскій Князь Объявлено Милостивѣйшимъ
 Государю и Князю Павлу, да се на нѣмъ вѣдѣе
 турѣи и турѣи бра и вѣдѣе вѣдѣе
 одѣ 18. мѣк. С. М. К. К. Милостивѣйшимъ Князю Офицеръ
 славному Ловчанскій вѣдѣе вѣдѣе
 да се не исправити отъ сего у зрѣи до вѣдѣе
 Исполнѣеи да кетти по вѣдѣе
 Офицеръ славному Ловчанскій вѣдѣе
 одѣ 18. мѣк. Л. № 4808
 Се Объявлено
 Кавалеръ

*№ 958
 Окружна Офицеръ
 у Монареху.*

*Кавалеръ
 Окружна Офицеръ
 Милостивѣйше*

МИХАИЛЪ ПЕТРОВИЧЪ III
 ПО МИЛОСТИ ВОЛІИ И ВОЛІИ НАРОДА
КНЯЗЬ СРВСКІИ

*Велю Славянину иже ва,
 Милостивѣйше за сего да вѣдѣе
 за сего вѣдѣе вѣдѣе вѣдѣе
 Милостивѣйше вѣдѣе вѣдѣе
 с прѣсвѣтѣеи вѣдѣе вѣдѣе*

*Милостивѣйше
 Милостивѣйше*

*Писаръ Милостивѣйше
 Милостивѣйше*

о ауторима

o autorima

about authors

o autorima

o ауторима

about authors

DR JASMINA NIKOLIĆ, direktor Istorijskog arhiva Požarevac, Požarevac, Republika Srbija; pokretač i glavni i odgovorni urednik časopisa „Zapisi“.

Dr Jasmina Nikolić rođena je 1968. godine. Gimnaziju je završila u Požarevcu, a studirala, diplomirala, magistrirala i doktorirala na Odeljenju za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Posle završetka studija (prosečna ocena 9.20) radila je dve godine na Odeljenju za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, potom pet godina u Ministarstvu kulture Republike Srbije. Od 2001. godine radi u Istorijskom arhivu Požarevac kao arhivist-rukovodilac odeljenja. Na dužnosti direktora Istorijskog arhiva Požarevac nalazi se od oktobra 2003. godine. Zvanje arhivski savetnik stekla u 2015. godini.

Idejni tvorac, pokretač, osnivač i prvi glavni i odgovorni urednik sedam edicija Istorijskog arhiva Požarevac: „Posebna izdanja“, „Zbornici dokumenata“, „Izložbeni katalozi“, „Naučnoinformativna sredstva o arhivskoj građi“, „Zbornici naučnih radova“, „Elektronske publikacije i virtuelne izložbe“ i „Kulturna baština“. U okviru ovih edicija objavljeno je, u periodu od 2004. do 2016. godine, 80 izdanja.

Idejni tvorac, pokretač, osnivač i prvi glavni i odgovorni urednik stručnog časopisa „Zapisi“ – Godišnjak Istorijskog arhiva Požarevac.

U dosadašnjem stručnom i naučnom radu dr Jasmina Nikolić je najveće interesovanje iskazala za istoriju društva, posebno za istoriju grada i kulture 20. veka i modernizacijske procese. Ogledala se u različitim vrstama radova sa širokom tematskom razuđenošću. Autor je ili koautor više stručnih i naučnih radova, od čega 5 monografija, više od 30 članaka u stručnim časopisima, zbornicima saopštenja sa naučnih i stručnih konferencija iz zemlje i inostranstva, kao i odeljaka u knjigama. Autor je ili koautor većeg broja arhivističkih izložbi, stalne izložbene postavke i pratećih publikacija. Učesnik je većeg broja domaćih i međunarodnih naučnih i stručnih skupova i konferencija u zemlji i inostranstvu (Kanada, Norveška, Italija, Slovenija, Srbija).

Organizator je tri naučna skupa sa međunarodnim učešćem na temu „Braničevo kroz vojnu i kulturnu istoriju Srbije“, predsednik ili član više organizacionih odbora za obeležavanje značajnih jubileja (Dva veka vojske u Braničevu, Dva veka državnosti Srbije, 190 godina sudstva u Srbiji, 175 godina bolnice u Požarevcu, 175 godina lokalne (samo) uprave u Požarevcu, 150 godina Gimnazije, Sto godina od Prvog svetskog rata, Stogodišnjice odbrane Stiga i Braničeva 1915-2015., Sedamdeset godina od pobede nad fašizmom) i dr. Član je više redakcija.

Inicijator je, idejni tvorac i rukovodilac projekta istraživanja i publikovanja arhivske građe o Požarevcu i Braničevskom regionu koja se nalazi u drugim institucijama u zemlji.

Inicijator je i rukovodilac projekta mikrofilmovanja i digitalizovanja arhivske građe fondova i zbirki Istorijskog arhiva Požarevac.

Autor je i urednik web portala www.arhivpozarevac.org.rs

Autor je idejnih projekata izgradnje, rekonstrukcije i adaptacije objekata za Istorijски arhiv.

Dobitnik je Povelje kulture za postignute izvanredne rezultate u kulturi i nauci Kulturno-prosvetne zajednice Požarevac i Povelje Grada Požarevca.

E-mail:
jasminanikolic@arhivpozarevac.org.rs

DOC. DR PETER PAVEL KLASINC, direktor Mednarodnog Instituta arhivskih nauka Trst-Maribor, Maribor, Republika Slovenija.

Prof. dr Peter Pavel Klasinc je bil rojen v Mariboru. Po končani osnovni šoli in Gimnaziji Tabor Maribor je leta 1965 pričel študirati zgodovino in umetnostno zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani in si pridobil naslov profesor zgodovine in profesor umetnostne zgodovine. Prva zaposlitev je bila v Zgodovinskem arhivu na Ptuju, kjer je bil ravnatelj od leta 1972 do 1976. V Pokrajinskem arhivu Maribor se je zaposlil leta 1976 in bil med leti 1982 do 1994 direktor. Do upokojitve (16. 9. 2007) je bil vodja oddelka za fonde s področja gospodarstva.

Podiplomski študij je opravil na Univerzi v Zagrebu, kjer je leta 1986 magistriral in leta 1991 na isti Univerzi doktoriral na temo Materialno varovanje klasičnih in novih nosilcev informacij v arhivih.

Poleg rednih podiplomskih študijskih obveznosti se je strokovno izpopolnjeval v arhivih, arhivskih službah ter v drugih arhivom sorodnih ustanovah v Angliji, Avstriji, Italiji, Nemčiji, Nizozemski, Franciji, Kanadi, Združenih državah Amerike, Kitajski, Madžarski, Češki, Slovaški, Poljski, v skandinavskih državah in v državah nekdanje Jugoslavije na področjih; mednarodnih strokovnih stikov, zgodovine, arhivistike, arhivskih strokovno - tehničnih vprašanj, uvajanja novih informacijskih tehnologij v arhivsko znanstveno raziskovalno in strokovno delo, itd. Najvišji možen strokovni naziv »arhivski svetnik« si je pridobil leta 1997 nekaj let prej pa tudi »znanstveni svetnik«. Objavil je okoli štiristo strokovnih, znanstvenih in arhivsko praktičnih ter teoretičnih prispevkov v slovenščini, mnoge pa tudi v tujih jezikih v številnih domačih in mednarodnih znanstvenih arhivskih revijah. Kot angažiran arhivist je bil imenovan v različne naše in tuje strokovne komisije, med drugim tudi v komisije za pridobivanje znanstvenih nazivov.

Pred leti je bil imenovan za »konzultanta« Okrogle mize arhivov sveta, bil je redni član sekcije profesionalnih arhivistov pri Mednarodnem arhivskem svetu s sedežem v Parizu bil je član opazovalec Mednarodnega komiteja za gradnje in oprem in član Mednarodnega komiteja za zgradbe in opremo v zmernih klimatskih razmerah pri Mednarodnem arhivskem svetu.

Je predstojnik Mednarodnega instituta arhivskih znanosti Univerze v Mariboru in direktor izpostave tega inštituta v Trstu, predsednik Arhivskega društva Maribor in podpredsednik društva Heraldica Slovenica – Ljubljana in član Programskega sveta in komisij RTV SLO ter raziskovalec sodobne zgodovine in arhivistike. Kot profesor zgodovine in umetnostne zgodovine, kot arhivski in znanstveni svetnik ter kot doktor informacijskih znanosti s področja humanističnih znanosti je opravil vrsto predavanj doma in v tujini in je nosilec ali sodelavec v mnogih slovenskih in mednarodnih projektih.

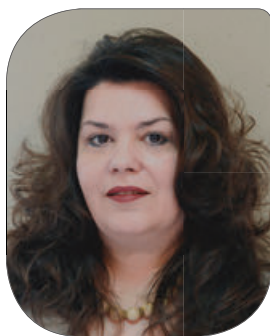
ЈАСМИНА ЖИВКОВИЋ, МСР, дипл.правник и мастер историчар, виши архивист Историјског архива у Пожаревцу, Пожаревац, Република Србија.

Стручно звање виши архивист. Запослена је у Историјском архиву у Пожаревцу Србија, са непрекидним радним искуством у архивској струци у трајању од преко 16 година. Више од десет година радила је на пословима руководиоца одељења заштите архивске грађе у архиву, сада ради на пословима руководиоца одељења заштите архивске грађе и регистратурског материјала ван архива (спољна служба).

Одбранила је мастер рад на Филозофском факултету Универзитета у Београду – одељење за историју, на тему „Заштита архивске грађе ван архива у Браничевском округу“. Завршава докторске студије на Одељењу за историју овог факултета, из области заштите архивске грађе и њеног значаја за изучавање историје, тема одобрене докторске дисертације гласи „Заштита архивске грађе савезних органа власти у Југославији, 1945-1991“.

Објавила је више од 30 самосталних или коауторских стручних архивистичких и научних историографских радова. Такође је и аутор више архивских изложби, каталога и студијских каталога, на основу архивске грађе која се чува у Историјском архиву у Пожаревцу, Архиву Србије, Архиву Војводине и Архиву Југославије. Учествовала је на више стручних и научних скупова из архивистике и историје, на којима је презентovala своје радове.

e –mail: jasminazivkovic@arhivpozarevac.org.rs
jasminazivkovic@yahoo.com

ДР ДРАГАНА МИЛОРАДОВИЋ, доктор етнологије и антропологије, виши архивист и руководилац Одељења за културно-просветну, информативну, издавачку делатност, коришћење архивске грађе и рад са истраживачима у Историјском архиву Пожаревац, Пожаревац, Република Србија.

Дипломирала, магистрирала и докторирала на Одељењу за Етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду. Теме магистарског рада и докторске тезе управо су проистекле из сталног контакта са архивским фондovima и збиркама Историјског архива Пожаревац, засноване на истраживању архивских фондова и збирки, тумачене са позиција културне историје, кроз етнологију и антропологију анализу.

Последњих 18 година ради на пословима архивисте/вишег архивисте односно руководиоца Одељења културно-просветне, информативне, издавачке делатности, коришћења грађе и рад са истраживачима.

Ангажована на пројектима који обухватају истраживања архивске грађе при реализацији пројекта Историјског архива Пожаревац, и имала је бројна истраживања у Архиву Србије, Архиву Војводине, Архиву Југославије и Војном архиву. Аутор је или коаутор већег броја архивистичких изложби, научних радова, чланака и саопштења, као и учесник међународних и домаћих стручних скупова и конференција. Члан је редакција, уредник је или технички уредник већег броја издања из едисија Историјског архива Пожаревац.

draganamiloradovic@arhivpozarevac.org.rs
ddraganamiloradovic@gmail.com

тел. 063/877 23 70
012/ 223 082

DR MILE BAKIĆ, Službeni list Crne Gore, Podgorica, Republika Crna Gora.

Rođen u Žabljaku 11.02.1951. godine. Gimnaziju završio u Invangradu, današnjim Beranama 1969. godine, a Fakultet političkih nauka (međunarodni smjer) 1973. godine u Beogradu. Magistrirao na Fakultetu informacijskih znanosti 1990. godine, doktorirao 2004. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Rukovodilac Arhiva CKSK Crne Gore od 1975. godine, a od 1991. do 1996. godine direktor Državnog arhiva Crne Gore.

Glavni i odgovorni urednik časopisa Arhivski zapisi, 1994-1996. godine i član Redakcije časopisa Biblioški vjesnik 2004-2006. godine. Od 1997. godine u JU Službeni list Crne Gore odgovorni urednik izdavačke djelatnosti i izdanja Službeni list Crne Gore - Međunarodni ugovori.

Osvojena priznanja i nagrade: prva nagrada za izdavački poduhvat godine na međunarodnim sajmovima knjiga: Herceg Novi (2000), Podgorica (2011). Predsjednik Predsjedništva Društva arhivskih radnika Crne Gore, 1985-1989. godine.

Priradio više knjiga istorijskih izvora: Drugi kongres SK Crne Gore, koautor (1987), Crnogorsko kraljevsko narodno pozorište (2001), i dr.

Važnija djela: Arhivistika (2007), Crnogorsko arhivsko zakonodavstvo (2008), Razvoj arhivske službe Crne Gore (2010), Valorizacija arhivske građe (2014).

U Moskvi oktobra 1992. godine izučavao arhivsko zakonodavstvo, organizaciju i rad arhivske službe Rusije; juna 1996. godine istraživao arhivsku građu o Crnoj Gori u arhivima u Moskvi - Arhiv MID, Osobij arhiv, i dr.

Bio član jugoslovenske državne arhivske delegacije koja je u Moskvi 1994. i u Beogradu 1995. godine vodila pregovore sa odgovarajućom ruskom državnom delegacijom o povraćaju arhivske građe jugoslovenske provenijencije, i potpisala Protokol o arhivskoj saradnji.

Bavi se i književnošću, objavio: Zgrade (drama), 2001, Lišće, 2012, Majci, 2014, (poezija).

MR DEJAN JAKŠIĆ, историчар и виши архивиста, Архив Војводине, Нови Сад, Република Србија.

Рођен је у Новом Саду 1973. године. Дипломирао је на Филозофском факултету у Новом Саду – Катедра за историју (1998). Завршио је постдипломске студије смера Национална историја средњег века и магистрирао са тезом Белопољски летопис (2009). Од 2001. године ради у Архиву Војводине где се бави старијим архивским фондовима и обрадом грађе на латинском језику; стекао је звање вишег архивисте.

Аутор је већег броја научних и стручних радова, приказа и био је сарадник/редактор/уредник у припреми и објављивању више публикација. Радове објављује у часописима: Архивски анали, Годишњак Историјског архива Града Новог Сада, Истраживања, Споменица Историјског архива „Срем“, Архив, часопис Архива Југославије, „Записи“, годишњак Историјског архива Пожаревац, Темишварски зборник, као и у посебним зборницима радова.

Појединачна издања/књиге: Бачко-бодрошка жупанија 1688–1849, Каталог одабраних садржаја докумената (1801–1805) (Св. 10), 2005; Торонталска жупанија 1731–1849, Каталог одабраних садржаја докумената (1731–1785) (Св. 1), 2008; Приручни вишејезични речник за архивисте (коаутор), 2012; Бачко-бодрошка жупанија 1688–1849, Каталог одабраних садржаја докумената из фонда број 2 (1806–1809) (Св. 11), 2014.

dejan.j@arhivvojvodine.org.rs
+381 21 4891824

ВЕРА ЗАРИЋ МИТРОВИЋ, виша дипломирана библиотекарка, Народна библиотека „Илија М. Петровић“, Пожаревац, Република Србија.

Референткиња Одељења за развој библиотечког система Браничевског округа – Матичног одељења. Основну школу и гимназију завршила у Пожаревцу. Дипломирала на Филозофском факултету у Београду, Група за историју уметности. Запослена у Народној библиотеци «Илија М. Петровић» Пожаревац од 1996. године.

До 2009. године радила у Одељењу каталожке обраде као шеф овог одељења. Од 26.08. 2009. године запослена на месту референткиње Матичне службе за Браничевски округ на коме је ангажована на вршењу матичних функција дефинисаних *Законом о библиотечко-информационој делатности*. Председница је Подружнице библиотекара Браничевског округа у оквиру Библиотечког друштва Србије од 2012. год.

Чланица је Комисије за каталогизацију и Секције за матичне библиотеке БДС-а. Администраторка електронске базе података – Cobiss.

ТАТЈАНА ЈОВАНОВИЋ НЕГОИЦИЋ, дипломирана библиотекарка-информатичарка, референткиња Службе набавке књига, Народна библиотека „Илија М. Петровић“, Пожаревац, Република Србија.

Рођена је 1980. године у Пожаревцу. Основну школу и Гимназију завршила у Пожаревцу. Дипломирала на Филолошком факултету у Београду на Катедри за Библиотекарство и информатику.

У Народној библиотеци „Илија М. Петровић“ Пожаревац ради од децембра 2006. године.

Ауторка је стручне монографске публикације *Информатичко описмењавање старих лица: приручник за библиотекарке*.

Од септембра 2014. године са Ренатом Минић води обуку информатичког описмењавања за пензионере и незапослена лица *Упознајте се са виртуелним светом рачунара у библиотеци у Пожаревцу*.

Уредница је сајта/блога за библиотекарке под називом Од књиге до душе (<http://odknjigedoduse.wordpress.com/>).

Активна је чланица Библиотечког друштва Србије и Комисије за класификацију.

МИРЈАНА СТЕПАНОВИЋ, дипломирани географ-туризмолог, архивист, Историјски архив Пожаревац, Пожаревац, Република Србија.

Рођена је у Пожаревцу 1972. године, где је стекла основно и средње образовање. Дипломирала је на Природно-математичком факултету у Новом Саду на департману за географију, туризам и хотелијерство и стекла звање дипломирани географ-туризмолог.

У периоду од 1998. до 2010. године радила је у ДП „Водопривреда“ Пожаревац као пословни секретар, а од 2010. до децембра 2013. године у ДОО „Гемакс“ у Београду као референт за пословну сарадњу.

Од 5. децембра 2013. године ради у Историјском архиву Пожаревац у Одељењу за културно-просветну, издавачку, изложбenu и информативну делатност, на пословима архивисте.

mirjanastepanovic@arhivpozarevac.org.rs
+381 12 223 082

JOVAN P. POPOVIĆ, Beograd, Republika Srbija.

Rođen u Lipi cuckoj-Cetinje. Gimnaziju učio u Cetinju i Kotoru, a Pravni fakultet, poslediplomske studije i pravosudni ispit u Beogradu. Bio rukovodioc u privredi Cetinja i Beograda. Od 1977. do 2000 godine bio na funkciji pomoćnika odnosno direktora Arhiva Jugoslavije.. Ima preko 150 objavljenih stručnih i naučnih radova u domaćoj i stranoj periodici. Autor ili koautor je 15 publikacija. Ušao je u leksikografske i druge domaće i strane enciklopedije.

Član je udruženja pravника, advokata, arhivista, književnika i istoričara. Dobitnik je većeg broja domaćih i stranih priznanja, plaketa, povelja, odlikovanja. Nakon odlaska iz Arhiva, bavi se advokaturom, publicistikom, nastavom i arhivistikom. U 2007 godini dobitnik je četiri priznanja i to: statuete „Atlanti“, koju dodeljuje Međunarodni institut arhivskih nauka iz Trsta; Povelje-Universitas Iuris Naturalis Kopaonic, i Počasne diplome Sveruskog Naučno istraživačkog instituta „za poseban doprinos i naučne zasluge u oblasti arhivske teorije i prakse i za aktivnu i uspešnu saradnju sa ruskim arhivistima“. U 2009 godini nagrađen je: Diplomom- od strane Međunarodnog instituta arhivskih nauka Trst-Maribor“ i od strane Pokrajinskog arhiva Maribor diplomom „Listino - za višegodišnju aktivnu saradnju na području pripreme i podnošenju radova iz oblasti-pravnih propisa arhivske deletnosti raznih država.“

Beograd, Bulevar despota Stefana 34,
tel./faks +381 11- 322 465, mob: 063-216501;
E-mail: popovic.j@open.telekom.rs

ПРОФ. ДР РАДОВАН В. РАДОВАНОВИЋ, Криминалистичко-полицијска академија у Београду, Београд, Република Србија.

Редовни професор за ужу научну област Техничко-технолошки системи и шеф Катедре форензике на Криминалистичко-полицијској академији у Београду.

Аутор и коаутор 6 уџбеника, 5 монографија и више од 150 оригиналних научних, прегледних и стручних радова. Члан истраживачких тимова у више научних и стручних пројеката. Руководилац пројекта Криминалистичко-полицијске академије Форензички методи у криминалистици. Члан уређивачких одбора научних и стручних часописа и зборника радова.

E-mail: radovan.radovanovic@kpa.edu.rs

MR НЕБОЈША ЂОКИЋ (1959. Призрен), Београд, Република Србија.

Војни историчар, почео да објављује текстове још 1977. године у Фронту и Народној армији. Од средине деведесетих година се бави и историјом српске цркве. До данас објавио је, као аутор и коаутор, више од хиљаду текстова (не рачунајући новинарске текстове) у готово свим домаћим и многим страним војним, црквеним и историјским часописима. Аутор и коаутор 47 монографских публикација (Српска авијатика, Београд 1993; Министарство и министри полиције у Србији 1811 – 2001, Београд 2002; Ослобођење Поморавља октобра 1918. године, Крушевац 2003; Браничевска епархија у првој половини XIX века, Пожаревац 2005; Свети Нестор код Витковца, Крушевац 2006; Миљков манастир, Крушевац 2006; Манатир Свети Роман, Крушевац 2006; Француски ваздухоплови у наоружању војске и морнарице Краљевине Југославије, Београд 2007; Манастир Света Петка Изворска, Београд 2009; Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља, Београд 2010. итд). Учествовао и у изради двадесетак правила, упута и уџбеника за потребе војске (Настава гађања за самоходни топ 76 мм М-18, Бања Лука 1993, Настава гађања за тенк М-84, Београд 1995. итд). Учествовао у око 150 научних скупова у земљи и око 40 у иностранству. Од тога је у отприлике трећини домаћих и исто толико страних научних скупова био у редакционим одборима. Био је у уредништву у десетак часописа (Весник војног музеја, Београд; Саборност, Пожаревац; Расински анали, Крушевац итд; раније: Војни информатор, Фронт, Народна армија, Војска, Метак, Оружје ...) и тридесетак тематских зборника. Веома је много ангажован и на локаним културним манифестацијама (Јухорско око, Својново; Дани Драгића Јоксимовића, Бачина; Петрус, Лешје, итд као и разним другим манифестацијама у Страгарима, Влакчи, Белој Води, Јасици, Каонику, Ђунису, Црквенцу, Свилајнцу, Сурчину итд). Био је аутор тридесетак изложби (Стрељачко наоружање XX века, Крушевац 1991; Српско турски рат 1876, Крушевац 1996; Страдање Алексинца 1999, Алексинац 1999; Ваздухопловни плакат, Београд 2002; Лепа варош Алексинац, Београд 2003 итд). Магистрирао радом Српско-турски рат 1876. године – однос снага.

МИЛОРАД РАДОЈЧИЋ (1948, Попучке, Ваљево), дипломирани специјални педагог у пензији, потпуковник у резерви и публициста, Ваљево, Република Србија.

Највећи део радног века радио је на одговорним дужностима у регионалним, републичким и савезним органима управе у Ваљево и Београду. Обављао је више значајних политичких функција и био директор Новинско и радио установе „Напред“ у Ваљево. Сада је председник Удружења потомака ратника ратова 1912-1920. Колубарског округа. Од школских дана бавио се новинарством и објавио је око 3 500 текстова у тридесетак медија. Посебно се бави писањем биографија знаменитих и познатих личности. Само за Биографски лексикон ваљевског краја написао је преко 350, за Српски биографски речник који издаје Матица српска написао је преко 120 биографија итд. Носилац је више награда, одликовања и других признања.

Милорад Радојчић, рођен је 10. марта 1948. године у Попучкама код Ваљева. По занимању је дипломирани специјални педагог. Завршио и Школу резервних официра ОМЈ ЈНА и има чин потпуковника у резерви. Радио је као председник Општинске конференције Савеза омладине Ваљево (1968-71), управник Дома омладине (1971-74), инспектор РСУП СР Србије (1974-83), директор Новинске и радио установе „Напред“ у Ваљево (1983-86), секретар Општинског већа Савеза синдиката Ваљево (1986-89), регионални секретар за народну одбрану Подрињско-колубарске међуопштинске заједнице у Ваљево (1989-91), потом у Министарству одбране Србије (као саветник министра и шеф кабинета министра), а професионалну каријеру завршио као саветник и начелник одељења у Савезном министарству одбране у Београду (1991- 2006).

Пуне четири деценије интензивно истражује завичајну прошлост. Учествовао је у раду осам научних скупова. Цитиран је у више десетина књига и других радова. Објавио књиге: Стеван Марковић Сингер (Ваљево, 1985), На путу хуманости (Ваљево, 1996), Ђура Козарац први ваљевски професор (Ваљево, 2004), Војвода Мишић и његови Колубарци у ратовима 1912-1918 (Београд, 2006 и 2014); Завичај војводе Мишића – Мионичка општина (Београд, 2008), Увек у служби грађана – Споменица о десет година рада Удружења пензионера унутрашњих послова Ваљево (Ваљево, 2012), Доња Буковица, село код Ваљева (Београд, 2013): Ваљево које нестаје (Ваљево, 2014) и Бесмртни ратници ваљевског краја 1912-1918: Витезови Карађорђевог звезда (Ваљево, 2014). У току су завршне припреме за штампање његове књиге Др Милош Миша Пантић, лекар и револуционар за коју је добио трећу награду на 44. анонимном конкурс за историографију Драгојло Дудић. уприличеном поводом 70. година од победе над фашизмом. Као коаутор објавио је књиге: Трагом издаје (Ваљево, 1987), Споменица палим борцима и жртвама фашистичког терора општине Ваљево 1941-1945 (Ваљево, 1995), Основна школа „Милан Муњас“ Уб 1820-2010 (Уб, 2010), и Фотомонографију Мионице (Београд, 2011).

Своја сазнања објављивао је у још двадесетак књига у чију припрему је био укључен већи број аутора. Посебно се бави изучавањем и писањем биографија. Само у Биографском лексикону ваљевског краја до сада је објавио преко 350 биографија, а сарађује и у Српском биографском речнику, који издаје Матица српска из Новог Сада.

Добио је више награда, одликовања и других јавних признања, међу којима су: Орден рада са сребрним венцем, Орден за заслуге у области одбране и безбедности II степена, Медаља заслуга за народ, Сребрна плакета одбране Републике Србије, Сребрна плакета општине Ваљево и многа друга.

Ожењен је Добрилом рођ. Вукадиновић, социјалним радником у пензији. Имају две кћери: Биљану Золотарев, дипломираног архитекту у Београду и Бојану Ковачевић, дипломирани правник - заменика јавног тужиоца у Ваљево и четворо унучади.

ИНЖ. ОГЊАН М. ПЕТРОВИЋ, Београд, Република Србија.

Рођен 1946. у Крушевцу. Радио 30 година у Развојном бироу Фабрике „Процесна опрема“ у Индустији 14. октобар, Крушевац, као машински инжењер на конструкторско-пројектантским пословима. Од 1968. бави се истраживањем ваздухопловне историје српског и југословенског ваздухопловства а од 1982. објављује чланке и цртеже у војним и ваздухопловним часописима, домаћим и страним. Аутор је више стотина техничких цртежа, преко 750 цртежа у боји (colour artworks) српских и југословенских типова авиона и око 150 научних, стручних и популарних чланака о авионима и авијацији, објављених у часописима Фронт, Народна армија, Војска, Оружје, Метак, YUVAM Аероплан, Аероплан, AERO magazin, Scale Models, Лет/Flight, Расински анали, Весник, Браничевски гласник, Air-Britain Archive, Avions. Учествовао на више научних скупова са текстовима о ваздухопловству. Сарадник је Air-Britain Archive и Весника. Коаутор је у монографској публикацији Српска авијатика, Београд 1993 (и аутор 31 колор-цртежа). Са Чедомиром Јанићем објавио књиге Век авијације у Србији – 225 значајних летелица, Београд, 2010; Кратка историја авијације у Србији, Београд 2011 (101 колор-цртеж), Short History of Aviation in Serbia, Belgrade, 2011 (101) и The Century of Sport Aviation in Serbia, Belgrade 2011 (16). Са Александром Огњевићем и Ненадом Миклушевим приредио и објавио књигу Споменица Српског војног ваздухопловства / Serbian Air Force Memorial, Београд 2015 (мемоари пуковника Миодрага П. Томића). Илустровао више чланака и књига других аутора од којих су најважније: Aleksandar Ognjević Bristol Blenheim – The Yugoslav Story, 2014 (32 колор-цртежа); Boris Ciglić Seaplanes of Bocche, 2014 (33) и Boris Ciglić Messerschmitt Bf 109 – The Yugoslav Story, 2016 (37).

ДРАГАНА МИШИЋ, наставник историје, педагошки саветник, Шеста београдска гимназија, Београд, Република Србија.

Рођена је 1962. у Пожаревцу. Основну школу завршила у Пољани, а Гимназију у Пожаревцу. Дипломирала на Филозофском факултету Универзитета у Београду на групи за историју. Живи и ради у Београду. Предаје историју у Шестој београдској гимназији и ОШ „Јелена Ћетковић“. Бави се питањима наставе и аутор је више часова примера добре праксе у базама знања „Креативна школа“ и „Дигитални час“. Коаутор, реализатор и координатор више семинара за усавршавање наставника. Оснивач Удружења наставника „Доситеј Обрадовић“.

misic62@gmail.com
+00381 64 2828154

MR МИРЈАНА БОГОСАВЉЕВИЋ, архивист, Архив Србије, Београд, Република Србија.

2014. Последипломске студије, Економски факултет, одсек Демографија, магистарски рад: “Демографски и социоекономски спекти становништва Београда за време окупације 1941-1944“ ; Основне студије, Филозофски факултет у Београду, Смер социологија; дипломски рад из области демографије „Стари Београђани“. 1990 – 1995 Институт за социолошка истраживања, Филозофски факултет у Београду: припрема упитника и анкетирање обрада добијених података и анализа 1995 – 2016.

Архив Србије: сређивање архивске грађе фондова старог периода сређивање архивске грађе фондова новог периода; Припрема каталога и поставка изложби објављивање чланака и текстова у часописима, информативна средства и инвентари. Важни радови и пројекти: “Демографски и социоекономски аспекти становништва града Београда за време окупације 1941-1944“. Методологија истраживања занована на обради и анализи статистичких података пописа становништа и статистичких годишњака из периода од 1921 до 1948 године и обимне литературе, као и анализа архивске грађе и доступних писаних докумената из фондова Архива Србије, Историјског архива Београда, Архива Народне Банке и Архива Војноисторијског института. Анкетирање 2000 испитаника (студената) из Београда, Новог Сада, Крагујевца и Ниша. Истраживања из архивистике објављена као чланци: Школе у Краљевачком округу за време окупације 1941-1944, (народне школе и гимназије), Зборник радова Наша прошлост, бр 13, Народни музеј Краљево и Историјски Архив Краљево 2012, стр. 189 Осврт на порески систем у Србији 1891. год. Књига архивска грађа извор за историју, Међународни научни скуп 15-16 мај 2000, стр. 553 Група фондова финансија и привреде, споменица Архива Србије 1900-2000, Београд 2000, стр. 113 Правилник друштва за уређење града Београда из 1890 године, Архивски преглед, Београ, ,1998-1999, 1-4.

email: bogosavljevicmirjana@yahoo.com
11000 Београд, Србија GSM: +381637770713

DR МАРИЈАНА МРАОВИЋ, историчар, виши архивиста, Војни архив Министарства одбране Републике Србије, Београд, Република Србија.

Др Маријана Мраовић запослена је у Војном архиву Министарства одбране. Дипломирала је на Одељењу за историју Југославије на Катедри за историју Филозофског факултета у Београду на тему: „Антијугословенска кампања италијанске штампе у другој половини 1929. године“. Магистарску тезу одбранила је на поменутој катедри 2010. године на тему: “Југословенско-совјетски војни односи од 1945. до 1948. године“. Докторску тезу одбранила је у јулу 2015. године на тему: „Пропаганда владе Милана Недића 1941-1944. године“.

Бави се савременом политичком, војном и друштвеном историјом, темама из области архивистике, као и истраживањем историјата војно-архивске делатности. Ангажована је на текућим дужностима вишег архивисте у које спада међународна архивска сарадња, учествовање на семинарима и конференцијама на теме из области архивистике и историје, припреме изложби и приређивање зборника докумената. Стручни је сарадник документарних емисија на РТС-у (серијал „Велики рат“).

Живи и ради у Београду.

СЛОБОДАНКА ЦВЕТКОВИЋ, дипломирани историчар, архивист, Историјски архив Пожаревац, Пожаревац, Република Србија.

Рођена је 3.9.1975. године у Шапцу. Дипломирала је на Филозофском факултету – Одељење за историју 2003. године, под менторством проф. др Љубодрага Димића. Као професор историје ради од 2000. године у основним и средњим школама. У Историјски архив Пожаревац прелази 2006. године, а 2007. полаже стручни испит за звање архивист. У Архиву је радила на пословима Одељења заштите ван архива - Спољна служба (2006-2007), а од 2007. године је руководилац Одељења заштите архивске грађе у архиву.

Од 2004. године до данас објавила је преко 30 радова из историје и архивистике. Област интересовања су јој друштвена и културна историја Србије и Југославије, као и бројна стручна питања из области архивистике.

У периоду од 2006. до данас учествовала је на више домаћих и међународних научних и стручних скупова из историје и архивистике.

Аутор је и уредник веб портала Архивистика (од 2011. године) (www.arhivistika.edu.rs), као и истоимене странице на Фејсбуку (<https://www.facebook.com/pages/Arhivistika/213350848695936?ref=hl>).

+381 12 223 082
slobodankasasa@gmail.com

ADRIJANA TURAJLIĆ, MSR, Centar za grafiku i vizuelna istraživanja - Fakultet likovnih umetnosti Beograd, Pančevo, Republika Srbija.

Radi polaganja kustoskog ispita stažirala godinu dana. Prikupljajući dokumentaciju koja bi dopunila već postojeću o zbirci grafika, koja se nalazi u ovoj instituciji. Učeći pri tom kako se rade određene grafičke discipline, takođe pomagajući pri postavci izložbi.

Master istoričar umetnosti-filozofski fakultet 2015.

Tema master rada: Grafiti kao mogući predmet proučavanja istorije umetnosti

Kustoski ispit položen u maju 2016, u Narodnom muzeju u Beogradu.

Tema rada: Boško Karanović; profesor i umetnik.

adrijanaturajlic@yahoo.com

РЕНАТА МИНИЋ, МСР, дипломирани библиотекар-информатичар-мастер, Референт Одељења периодике, Народна библиотека „Илија М. Петровић“, Пожаревац, Република Србија.

Рођена је 1973. године у Пожаревцу. Основну школу завршила у Костолцу, гимназију у Пожаревцу. Дипломирала и мастер студије завршила на Филолошком факултету Универзитета у Београду на Катедри за Библиотекарство и информатику

Запослена у Народној библиотеци „Илија М. Петровић“ у Пожаревцу од 2000. године.

Своје стручне радове објављивала је у панчевачком *Читалишту* и *Бележници*. Коаутор је монографије о библиотеци у Пожаревцу и ауторка стручне монографске публикације „Информатичко описмењавање старих лица: приручник за библиотекаре“.

Ауторка је и уредница сајта/блога за библиотекаре под називом Од књиге до душе (<http://odknjigedoduse.wordpress.com/>). Администраторка је сајта Народне библиотеке у Пожаревцу (<http://www.bibliotekapozarevac.org/>) и задужена је за надзор компјутерске опреме у Библиотеци. Заједно са Катарином Бели води обуку информатичког описмењавања за пензионере и незапослена лица „Упознајте се са виртуелним светом рачунара“ у библиотеци у Пожаревцу. Активни је члан Библиотекарског друштва Србије, Комисије за слободан приступ информацијама и интелектуалне слободе, и Комисије за серијске публикације.

MILANKA STOKIĆ, samostalni viši knjižničar, Narodna biblioteka „Ilija M. Petrović“, Požarevac, Republika Srbija.

Rodjena 1970. godine u Požarevcu. Gimnaziju završila u Smederevu. Diplomirala na Visokoj tehničkoj školi u Požarevcu, na smeru za prehrambenu tehnologiju.

Zaposlena u Narodnoj biblioteci „Ilija M. Petrović“ u Požarevcu od 1997. godine. Radi na Stručnom odeljenju kao samostalni viši knjižničar. Član je Bibliotekarskog društva Srbije.

НАТАША МИЛОШЕВИЋ ДУЛИЋ, архивист, Историјски архив Пожаревац, Република Србија.

Рођена је 1973. године у Пожаревцу, где је завршила основну школу и гимназију. Дипломирала је на Високој техничкој школи струковних студија у Пожаревцу, где је 2015. године завршила и специјалистичке студије, и стекла звање инжењер пољопривреде за заштиту биља - специјалиста струке. Од 2007. године ради у Историјском архиву Пожаревац, у Одељењу за сређивање и обраду архивске грађе. Звање архивист стекла у 2016. години.

Приредила је за публикавање, у оквиру едиције „Научноинформативна средства о архивској грађи“, аналитичке инвентаре са регистрима и напоменама архивских фондова „Начелство Округа пожаревачког 1839-1922.“, „Удружење пожаревачких занатлија и раденика Слога, 1839-1950“, „Пожаревачка трговачка омладина, 1903-1947.“ и „Varia 1791-“.

Коаутор је више изложби „Општенародна имовина у Пожаревачком округу: 1945-1960“ - пројекат Историјског архива Пожаревац, „Пожаревачки Магистрат - Први нахијски суд у Србији 1821-2011“, „Задругарство у Пожаревачком округу до 1941. године“ и „Србија и Браничево у Великом рату, 1914-1918“ и „Архитектура Пожаревац у периоду између два светска рата“.

Аутор је више чланака у часописима, новинама и магазинима. Предмет интересовања су јој теме из друштвене и културне историје Србије с краја 19. и прве половине 20. века.

natasamilosevicdulic@gmail.com
+381 12 223 082

MILENA GAŠIĆ, JU Historijski arhiv Sarajevo, Sarajevo, Bosna i Hercegovina.

Radi u JU Historijski arhiv Sarajevo. Do sada kao koautor ili samostalno objavila 6 knjiga, priredila 8 izložbi (sa 25 postavki u raznim gradovima i državama), objavila 24 stručna rada. Učestvovala u više međunarodnih projekata -sa Muzejom Holokausta iz Vašingtona, sa ambasadam Republike Češke na projektu „arhitekta Karl Paržik“. Autor logo-a JU Historijski arhiv Sarajevo 1978.,2003. i 2008.godine Pohađala seminar „Podučavati historiju Holokausta“ u Memorial de la Shoah u Parizu 2013.godine, te dobila certifikat za predavača o historiji Holokausta.

MR.SC. SEJDALIJA (ISMETA) GUŠIĆ, arhivski savjetnik, JU Historijski arhiv Sarajevo, Sarajevo, Bosna i Hercegovina.

Rođen je 25. 11. 1956 . godine u Plani - Han Pijesak. Osnovno i gimnazijsko školovanje završava u Sarajevu. Na Odsjeku orijentalistike Filozofskog fakulteta u Sarajevu diplomirao je 1980. godine i stekao zvanje diplomiranog orijentaliste (arabista i turkolog). Od 1981. godine radi u J. U . Historijski arhiv u Sarajevu kao arhivist i rukovodilac Orijentalne zbirke Arhiva. U ovoj ustanovi od 2001. do septembra 2011.godine obavlja dužnost direktora. Od septembra 2011. do decembra 2013. godine na poziciji arhivskog savjetnika i šefa Odsjeka za naučnu, kulturnu, prosvjetnu i izdavačku djelatnost. Od februara 2012. godine do decembra 2013. godine član je Upravnog odbora Historijskog arhiva u Sarajevu iz reda uposlenih. Od 2013. do marta 2016. godine v.d. direktor Historijskog arhiva Sarajevo.Trenutno je šef Odsjeka za naučno-istraživačku, izdavačku i kulturno-obrazovnu i propagandnu djelatnost Historijskog arhiva Sarajevo.

U decembru 2003. godine bio je inicijator formiranja Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine. Nakon formiranja udruženja, izabran je za predsjednika Upravnog odbora. Od 2009. do maja 2013. godine godine je predsjednik Skupštine Arhivskog udruženja Bosne i Hercegovine. U aprilu 2005. godine izabran je u najveće stručno zvanje - arhivski savjetnik.

Učesnik je na više međunarodnih skupova (Slovenija, Hrvatska, Njemačka, Austrija, Turska, Mađarska, Srbija i dr.). Takođe je bio zvanični predstavnik Bosne i Hercegovine na dva Kongresa ICA (Međunarodnog arhivskog vijeća) koji su održani u avgustu 2004. godine u Beču - Austrija i jula 2008. godine u Kuala Lumpuru - Malezija.

Član je redakcija: „Arhivska praksa“, Tuzla, „Prilozi za istoriju Sarajeva“, Sarajevo, „Malo poznata zanimanja“, Historijski arhiv Sarajevo, Muzej Sarajeva, Sarajevo i drugih. Aktivno govori ili se služi arapskim, turskim, engleskim i ruskim jezikom.

Godine 2013. magistrirao na Filozofskom fakultetu u Sarajevu na temi „Obnova i razvoj Sarajeva u prvim decenijama 18. stoljeća“.

Senat Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru 26.02.2015. godine prihvatio mu je temu doktorke disertacije pod nazivom Sarajevo i Sarajevski kadiluk u 18. stoljeću.

U prethodnom periodu Sejdalija Gušić napisao je objavio kao autor i koautor osam monografija i stručnih publikacija, 15 stručnih i naučnih radova, 13 izložbi i kataloga izložbi. Glavni je i odgovorni urednik tri publikacije, te recenzent šest knjiga.

ЗАГОРКА АВАКУМОВИЋ, дипл. професор историје, архивиста, Архив Војводине, Нови Сад, Република Србија.

Poђена у Сремској Митровици 1981. године. Дипломирала на Филозофском факултету у Новом Саду - Катедра за историју (2005). У периоду 2006-2007. године волонтирала у Историјском архиву Града Новог Сада, а од 2008. године ради у Архиву Војводине као архивист на обради и сређивању старије архивске грађе (латински језик).

DR IVANA DOBRIVOJEVIĆ, Institut za savremenu istoriju u Beogradu, Beograd, Republika Srbija.

Ivana Dobrivojević (1975) je diplomirala na Filozofskom fakultetu u Beogradu, na katedri za istoriju Jugoslavije.

Na istoj katedri odbranila je magistarski rad Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929 – 1935, a zatim i doktorirala sa temom Selo i grad. Transformacija agrarnog društva Srbije 1945 – 1955. Zaposlena je kao naučni saradnik na Institutu za savremenu istoriju. Bavi se istraživanjem državne represije, procesa urbanizacije i modernizacije, migracija selo – grad, kao i svakodnevnice običnih ljudi u socijalističkoj Jugoslaviji. Gostovala je kao visiting fellow u Imre Kertesz Kolleg u Jeni, Institutu za proučavanje istorije istočne i jugoistočne Evrope u Regensburgu i Institutu za istoriju istočne i jugoistočne Evrope u Gracu. Autorka je dve monografije i 37 članaka objavljenih u domaćim i međunarodnim časopisima.

DR ZORAN JANJETOVIĆ, naučni savetnik, Institut za noviju istoriju Srbije u Beogradu, Beograd, Republika Srbija.

Rođen u Zagrebu 1967. godine. Studirao istoriju na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu 1987-1993. Postdiplomske studije završio na istom fakultetu na grupi za opštu savremenu istoriju 1993-1997. i na Srednjeevropskom univerzitetu u Budimpešti 1994/95. Magistarski rad na temu „Iseljavanje nemačke manjine iz Vojvodine 1944-1948.“ odbranio na oba univerziteta.

Od 1994. godine zaposlen kao istraživač u Institutu za noviju istoriju Srbije u Beogradu. Doktorsku disertaciju „Nacionalne manjine u Kraljevini SHS/Jugoslaviji 1918-1941.“ odbranio krajem 2004. na grupi za opštu savremenu istoriju kod profesora Andreja Mitrovića i Milana Ristovića.

Do sada objavio šest knjiga i preko 100 članaka u domaćim i stranim naučnim i stručnim časopisima i zbornicima sa tematikom nacionalnih manjina u Jugoslaviji, jugoslovensko-nemačkih diplomatskih odnosa, popularne kulture u socijalističkoj Jugoslaviji i Drugog svetskog rata. Učestvovao na velikom broju međunarodnih naučnih skupova u zemlji i inostranstvu, kao i na nekoliko međunarodnih projekata. Na studijskim boravcima u Nemačkoj boravio je tri puta (1997, 2000. i 2007.) u renomiranim ustanovama u Majncu, Tibingenu i Minhenu. Trenutno ima zvanje naučnog savetnika i predsednik je Naučnog veća Instituta za noviju istoriju Srbije, član Udruženja za društvenu istoriju, Naučnog saveta Centralnog podunavskošvapskog muzeja u Ulmu, Istorijske komisije za Jugoistočnu Evropu fondacije Pro Oriente, redakcije Časopisa za savremenu povijest iz Zagreba i Priloga iz Sarajeva. Govori engleski i nemački, a služi se francuskim, italijanskim, makedonskim i slovenačkim jezikom.

НЕНАД ПРЕДОЈЕВИЋ, архивски саветник, Архив Војводине, Нови Сад, Република Србија.

Рођен у Зајечару, 11.12.1951. године. Од 1953. године живи у Новом Саду, где је завршио своје основно, средњешколско и високо образовање на Филозофском факултету, смер Југословенска књижевност и општа књижевност. Још као студент је сарађивао у Редакцији Српски биографски речник, као сарадник, што га је уз препоруку проф. др. Попов Чедомира, одредило да 20.10.1980, године заснује радни однос у Историјском архиву Града Новог Сада, када у суштини и почиње његова архивистичка делатност.

Од тада се активно бавио струком и усавршавањем у стручном раду. После положеног Стручног испита, 1981. године, када је добио звање архивист, захваљујући радовима које је презентовао на стручним саветовањима и исте објављивао, стекао је звање вишег архивисте, 1992. године и звање архивски саветник, 1997. године.

Био је члан Комисије за избор у виша стручна звања у периоду од 2000. – 2004. године.

Од 2003 – 2005. године био је на функцији директора Историјског архива Града Новог Сада.

Покретач је и главни одговорни уредник часописа Друштва архивских радника Војводине „Архивски анали“ (1991 – 1992.) и часописа Годишњак Историјског архива Града Новог Сада (2004 – 2005.). Од 2005. године ради у Архиву Војводине.

До сада је објавио 8 књига аналитичких инвентара за фондове које је сређивао и обрадио, и преко 30 стручних радова, приказа и рецензија, које је објављивао у домаћим и страним стручним часописима.

ŽELJKA DMITRUS, arhivistica, Specijalistica za starije arhivsko gradivo, Državni arhiv u Zagrebu, Zagreb, Republika Hrvatska.

Rođena u Slavonskom Brodu, živi u Zagrebu. Ondje je 2014. završila sveučilišni diplomski studij Hrvatskog latiniteta, i time stekla akademsku titulu magistre edukacije latinskog jezika, rimske književnosti i hrvatskog latiniteta. U Državnom arhivu u Zagrebu radi od 2014. godine, a specijalnost joj je rad na starijem arhivskom gradivu.

ПРЕДРАГ МИЛАДИНОВИЋ, Музеј ваздухопловства у Београду, Београд, Република Србија.

Предраг Миладиновић рођен је 1964. године у Ријеци. Средњу економску школу завршио је у Београду 1983. године. Живи и ради у Београду. Био је сарадник и члан редакција многих ваздухопловних часописа. У исто време сарађивао је на многим књигама и пројектима из области ваздухопловне историје. Током деведесетих година радио је у Музеју ваздухопловства у Београду. Објавио је на десетине чланака а са Бојаном Димитријевићем и Миланом Мицевским је коаутор недавно изашле књиге „Краљевско ваздухопловство 1918-1944”.

ВЛАДЫКА ГОСУДАРЯ ИМПЕРАТОРА
АЛЕКСАНДРА ПАВЛОВИЧА
 САМОДЕРЖДА ВСЕРОССИЙСКАГО
 и прочая, и прочая, и прочая,

No. 330

Объявляем сего, Российск — поданнымъ отъ Императора
 Кресте Вислицево Свѣдѣннѣ въ мѣсѣдъ мѣсяцъ Января сего года
 котораго для свободнаго тула и обратнаго прозда, данъ сей паспортъ
 за подписаниемъ и съ приложениемъ герба по слоу писма отъ Императора
 съ срокомъ на проездъ въ мѣсѣдъ Января сего года для 1804 года.

ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛІЧЕСТВА
 Всемилостивѣйшаго Государя моего Алексан-
 дровича Императора Всероссийскаго, Хер-
 сонскій Гражданскій Губернаторъ и Кавалеръ

Въ Дворянствѣ
 а Кресте Вислицево Кавалеръ,
 Миссави Крестъ

Варогу Окружна Овен збѣдъ зрѣнѣнѣи
 Ово малой величана Мана Крестъ
 вѣдѣе се одо стране Мана Крестъ
 а въ то по н. части при вѣдѣе зрѣнѣнѣи
 а изданой уредѣе Варогу Овен вѣдѣе
 Врученое вѣдѣе тако, како онъ вѣдѣе зрѣнѣнѣи
 на вѣдѣе зрѣнѣнѣи, и на вѣдѣе зрѣнѣнѣи
 при вѣдѣе зрѣнѣнѣи, како онъ вѣдѣе зрѣнѣнѣи
 нѣкъ м. Е. П. О. м. вѣдѣе зрѣнѣнѣи.

у вѣдѣе зрѣнѣнѣи
 Телогородному Послѣднѣ
 писару Овен Крестъ Вислицево
 Зоргу Богдановичу.

Ловчанскіи Крестъ Вислицево Миссави Крестъ
 Послѣднѣ и Крестъ Вислицево, да се на мѣсѣдъ мѣсяцъ
 Января и мѣсѣдъ мѣсяцъ Января сего года вѣдѣе зрѣнѣнѣи
 одо 10 мѣсѣдъ мѣсяцъ Января сего года вѣдѣе зрѣнѣнѣи
 славноу Ловчанскіи вѣдѣе зрѣнѣнѣи вѣдѣе зрѣнѣнѣи
 да се не исправителствѣе ота вѣдѣе зрѣнѣнѣи
 Указаваннѣи дакле по вѣдѣе зрѣнѣнѣи
 вѣдѣе зрѣнѣнѣи вѣдѣе зрѣнѣнѣи
 одо 10 мѣсѣдъ мѣсяцъ Января сего года вѣдѣе зрѣнѣнѣи
 Се вѣдѣе зрѣнѣнѣи
 Крестъ Вислицево

№ 958
 Варогу Овен
 у Монарѣвѣи.

Варогу Овен
 Окружна Овен
 Миссави Крестъ

Писару Миссави
 Миссави Крестъ

МИХАИЛЪ ПЕТРОВИЧЪ III
 ПО МИЛОСТИ БОЖІОЙ И ВОЛЫ НАРОДА
КНЯЗЬ СРВСКІЙ

Велю Свѣдѣннѣи
 Миссави Крестъ Вислицево
 Миссави Крестъ Вислицево
 Миссави Крестъ Вислицево

Миссави Крестъ Вислицево
 Миссави Крестъ Вислицево
 Миссави Крестъ Вислицево

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА

Рукопис (граматички и правописно исправан) за Годишњак Историјског архива Пожаревац Записи, треба послати електронским путем на адресу: info@arhivpozarevac.org.rs **најкасније до 1. јуна текуће године** у којој ће бити штампан. Уз то, треба доставити и један примерак текста одштампаног на папиру, као и Изјаву да рад није (нити ће бити) објављиван или понуђен неком другом за објављивање, на адресу Уредништва: Историјски архив Пожаревац, 12000 Пожаревац, за **Годишњак** ИАП, др Воје Дулића 10.

Рад треба да буде написан ћирилицом у Microsoft Word-у, дужине (укључујући сажетак и резиме на српском и/или на енглеском, слике, табеле и друге прилоге) до 28.500 словних знакова; врста слова: Times New Roman; проред: 1,5; величина слова: 12. Раду приложити и резиме (од 10 до 15 редака) на српском и/или на енглеском са четири до шест кључних речи, у прореду 1, величине слова 11. Фусноте (напомене уз текст, спуштенице): проред 1, величине слова 10.

Страна имена у раду писати онако како се изговарају, с тим што се при првом навођењу у загради име даје изворно.

Илустративни прилози уз радове (фотографије, графикони, географске карте, ...) морају бити адекватно скенирани (300 dpi). Свака илустрација мора бити означена бројем, мора да има легенду и назначено место унутар текста где ће се наћи. Формат илустрације може бити: jpg или tiff.

Структура радова:

- име и презиме;
- адреса аутора и установе у којој ради;
- наслов рада;
- сажетак (50–100 речи);
- кључне речи (3–10 речи);
- текст рада (обима до једног ауторског табака – 16 страница);
- резиме (300–500 речи).

Форма текста:

- текст процесор Word;
- стил Normal;
- формат стране А4;
- маргине (цм): горе –2.5, доле – 7.2, лево – 2, десно – 6.3, гутер – 0;
- фонт Times New Roman, 20pt наслов, 16pt поднаслов, 11pt основни текст, 9pt напомене;
- проред Single,
- напомене Footnotes у непрекинутом низу од 1 даље.

Радови које је Уредништво часописа одобрило за публикавање, биће штампани са УДК бројем Народне библиотеке Србије. Примљени радови се не враћају.

ПРАВИЛА ЗА НАВОЂЕЊЕ

МОНОГРАФСКЕ ПУБЛИКАЦИЈЕ се наводе на следећи начин: пуно име и презиме аутора, назив дела – курзивом, место издања, година издања. Ако се наводи и број странице, пише се без икаквих додатака (стр., р., pp., ff., dd. и слично). После места издања ставља се запета.

Пример: Славко Гавриловић, **Војводина и Србија у време Првог устанка**, Нови Сад, 2004, 218.

Уколико књига има више издања, може се навести број издања у суперскрипту (на пример 2008²).

Уколико се у књизи помиње више места где је издата, наводе се прва два раздвојена цртом (дугачка).

Пример: Борислав Јанкулов, **Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку**, Нови Сад–Панчево, 2003, 43.

ОБЈАВЉЕНА ГРАЂА се наводи на исти начин као и монографске публикације, а **НЕОБЈАВЉЕНА** (архивска) грађа се наводи на следећи начин: при првом навођењу пун назив архива, место архива, редни број и назив фонда, сигнатура предмета. У загради на крају обавезно написати скраћеницу под којом је води одређени архив и под којом ће се појављивати у следећим навођењима.

Пример: Архив Војводине, Нови Сад, Ф. 23, Земаљска управа за Српско Војводство и Тамишки Банат, Президијални списи, бр. 1964 (АВ, СВТБ).

ЧЛАНЦИ се наводе на следећи начин: пуно име и презиме аутора, назив чланка – курзивом, назив часописа,

новина или друге серијске/периодичне публикације, број и годиште, место издања, година, број странице без икаквих додатака (као и код навођења књига).

Пример: Слободан Бјелица, **Трансформације идеје о аутономији Војводине**, Зборник Матице српске за друштвене науке, 137, Нови Сад, 2011, 509–520.

Пример: Andrej Mitrović, **Deutschland und Jugoslawien 1919–1933**, Зборник Филозофског факултета, Књ. 12, 1, Београд, 1974, 567–575.

Уколико је назив часописа дугачак, приликом првог навођења у заградама се наводи скраћеница под којом ће се даље појављивати.

Пример: Васа Стајић, **Нови Сад, његов магистрат и културна прегнућа новосадских Срба**, Гласник Историског друштва у Новом Саду (ГИДНС), 6, 1–2 (14–15), Нови Сад, 1933, 1–159.

Уколико постоји више аутора монографије или чланка (до четири), раздвајају се запетом. За више од четири аутора наводи се само први, а затим et. al.

Пример: Петер Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, **Историја Мађара**, Београд, 2002, 555.

Уколико се у раду цитира само један рад одређеног аутора, код поновљеног навођења тог текста, може се скратити име аутора на почетно слово иза којег стоји тачка, уз презиме аутора, следи скраћеница **нав. дело** (за српски језик) или скраћеница **op. cit.** (за стране језике).

Пример: Мелхиор Ердуђељи, **Историја Новог Сада**, Нови Сад, 1894, 341.

Скраћено: М. Ердуђељи, **нав. дело**, 428.

Уколико се у цитирању дела једног аутора текст налази на истој страници, а употребљен је у следећој фусноти, користи се реч Исто (српски језик), односно Ibidem (страни језици).

Пример: Мелхиор Ердуђељи, **Историја Новог Сада**, Нови Сад, 1894, 341.

Скраћено: Исто.

Уколико се цитира више радова истог аутора (књига или чланка), а пошто је први пут назив сваког рада наведен у пуном облику, при поновном навођењу, после скраћеног имена и пуног презимена аутора, ставља се скраћени назив монографије или чланка, број странице.

Пример: Димитрије Кириловић, **Помађаривање у бившој Угарској; Асимилациони успеси Мађара у Бачкој, Банату и Барањи**, Нови Сад, 2006, 72.

Скраћено: Д. Кириловић, **Помађаривање**, 84.

Уколико се цитира текст са више страница које су тачно одређене, оне се раздвајају цртом, а после тога следи тачка. Уколико се цитира више страница које се не одређују тачно, употребљава се реч **passim**.

Пример: Васа Стајић, **Грађа за политичку историју Новог Сада**, Нови Сад, 1951, 41–49.

Скраћено: В. Стајић, **Грађа за политичку историју**, **passim**.

Када се цитира чланак у зборнику радова на страном језику, после назива зборника, у загради се наводе имена уредника. Уколико их је више ставља се ознака **eds.** пре њихових имена, ако је један уредник, испред имена је назнака **ed.**, односно одговарајућа скраћеница у другом језику (нпр. у немачком **Hrsg.**). Када се цитира чланак у зборнику радова на српском или јужнословенском језику, после назива зборника, у заградама се наводи име или имена уредника са знаком **ур.** пре имена. После ових података наводи се издавач и година издања, број странице и тачка.

Пример: Ненад Лемајић, **О неким нејасним питањима из историје породице Белмужевић, Балкан и Панонија кроз историју** (ур. Славко Гавриловић), Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за историју, Нови Сад, 2009, 387–403.

Пример: Barbara Graziosi, **The Ancient Reception of Homer**, A Companion to Classical Reception (Eds. Lorna Hardwick and Christopher Stray), Blackwell Publishing, Oxford, 2008, 29/33.

Цитирање текстова с интернета треба да садржи назив цитираног текста, адресу интернет странице исписану италиком и датум приступања страници.

Пример: Југослав Вељковски, **Прва сређивања грађе новосадског магистрата**, <http://www.arhivns.rs/lat/28jug2.html>, 25. април 2012.

Страна имена транскрибују се ћирилицом на српском језику како се изговарају, а приликом првог помињања у тексту њихово презиме се наводи у заградама у изворном облику на страном језику курзивом, нпр. Ришеље (Richelieu).

UPUTSTVO SARADNICIMA

Rukopis (gramatički i pravopisno ispravan) za Godišnjak Istorijskog arhiva Požarevac **Zapisi**, treba poslati elektronskim putem na adresu: info@arhivpozarevac.org.rs **najkasnije do 1. juna tekuće godine** u kojoj će biti štampan. Uz to, treba dostaviti i jedan primerak teksta odštampanog na papiru, kao i Izjavu da rad nije (niti će biti) objavljivan ili ponuđen nekom drugom za objavljivanje, na adresu Uredništva: Istorijски архив Пожаревац, 12000 Požarevac, za **Godišnjak** IAP, dr Voje Dulića 10.

Rad treba da bude napisan ćirilicom u Microsoft Word-u, dužine (uključujući sažetak i rezime na srpskom i/ili na engleskom, slike, tabele i druge priloge) do 28.500 slovnih znakova; vrsta slova: Times New Roman; prored: 1,5; veličina slova: 12. Radu priložiti i rezime (od 10 do 15 redaka) na srpskom i/ili na engleskom sa četiri do šest ključnih reči, u proredu 1, veličine slova 11. Fusnote (napomene uz tekst, spuštence): prored 1, veličine slova 10.

Strana imena u radu pisati onako kako se izgovaraju, s tim što se pri prvom navođenju u zagradi ime daje izvorno.

Ilustrativni prilozi uz radove (fotografije, grafikoni, geografske karte, ...) moraju biti adekvatno skenirani (300 dpi). Svaka ilustracija mora biti označena brojem, mora da ima legendu i naznačeno mesto unutar teksta gde će se naći. Format ilustracije može biti: jpg ili tiff.

Struktura radova:

- ime i prezime;
- adresa autora i ustanove u kojoj radi;
- naslov rada;
- sažetak (50–100 reči);
- ključne reči (3–10 reči);
- tekst rada (obima do jednog autorskog tabaka – 16 stranica);
- rezime (300–500 reči).

Forma teksta:

- tekst procesor Word;
- stil Normal;
- format strane A4;
- margine (cm): gore –2,5, dole – 7,2, levo – 2, desno – 6,3, gutter – 0;
- font Times New Roman, 20pt naslov, 16pt podnaslov, 11pt osnovni tekst, 9pt napomene;
- prored Single,
- napomene Footnotes u neprekinutom nizu od 1 dalje.

Radovi koje je Uredništvo časopisa odobrilo za publikovanje, biće štampani sa UDK brojem Narodne biblioteke Srbije. Primljeni radovi se ne vraćaju.

PRAVILA ZA NAVOĐENJE

MONOGRAFSKE PUBLIKACIJE se navode na sledeći način: puno ime i prezime autora, naziv dela – kurzivom, mesto izdanja, godina izdanja. Ako se navodi i broj stranice, piše se bez ikakvih dodataka (str., r., rr., ff., dd. i slično). Posle mesta izdanja stavlja se zapeta.

Primer: Slavko Gavrilović, **Vojvodina i Srbija u vreme Prvog ustanka**, Novi Sad, 2004, 218.

Ukoliko knjiga ima više izdanja, može se navesti broj izdanja u superskriptu (na primer 2008²).

Ukoliko se u knjizi pominje više mesta gde je izdata, navode se prva dva razdvojena crtom (dugačka).

Primer: Borislav Jankulov, **Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku**, Novi Sad–Pančevo, 2003, 43.

OBJAVLJENA GRAĐA se navodi na isti način kao i monografske publikacije, a **NEOBJAVLJENA** (arhivska) građa se navodi na sledeći način: pri prvom navođenju pun naziv arhiva, mesto arhiva, redni broj i naziv fonda, signatura predmeta. U zagradi na kraju obavezno napisati skraćenicu pod kojom je vodi određeni arhiv i pod kojom će se pojavljivati u sledećim navođenjima.

Primer: Arhiv Vojvodine, Novi Sad, F. 23, Zemaljska uprava za Srpsko Vojvodstvo i Tamiški Banat, Prezidijalni spisi, br. 1964 (AV, SVTB).

ČLANCI se navode na sledeći način: puno ime i prezime autora, naziv članka – kurzivom, naziv časopisa, novina ili druge serijske/periodične publikacije, broj i godište, mesto izdanja, godina, broj stranice bez ikakvih dodataka (kao i kod navođenja knjiga).

Primer: Slobodan Bjelica, **Transformacije ideje o autonomiji Vojvodine**, Zbornik Matice srpske za društvene nauke, 137, Novi Sad, 2011, 509–520.

Primer: Andrej Mitrović, **Deutschland und Jugoslawien 1919–1933**, Zbornik Filozofskog fakulteta, Knj. 12, 1, Beograd, 1974, 567–575.

Ukoliko je naziv časopisa dugačak, prilikom prvog navođenja u zagradama se navodi skraćenica pod kojom će se dalje pojavljivati.

Primer: Vasa Stajić, **Novi Sad, njegov magistrat i kulturna pregnuća novosadskih Srba**, Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu (GIDNS), 6, 1–2 (14–15), Novi Sad, 1933, 1–159.

Ukoliko postoji više autora monografije ili članka (do četiri), razdvajaju se zapetom. Za više od četiri autora navodi se samo prvi, a zatim et. al.

Primer: Peter Rokai, Zoltan Đere, Tibor Pal, Aleksandar Kasaš, **Istorija Mađara**, Beograd, 2002, 555.

Ukoliko se u radu citira samo jedan rad određenog autora, kod ponovljenog navođenja tog teksta, može se skratiti ime autora na početno slovo iza kojeg stoji tačka, uz prezime autora, sledi skraćenica **nav. delo** (za srpski jezik) ili skraćenica **op. cit.** (za strane jezike).

Primer: Melhior Erdujhelji, **Istorija Novoga Sada**, Novi Sad, 1894, 341.

Skraćeno: M. Erdujhelji, **nav. delo**, 428.

Ukoliko se u citiranju dela jednog autora tekst nalazi na istoj stranici, a upotrebljen je u sledećoj fusnoti, koristi se reč Isto (srpski jezik), odnosno Ibidem (strani jezici).

Primer: Melhior Erdujhelji, **Istorija Novoga Sada**, Novi Sad, 1894, 341.

Skraćeno: Isto.

Ukoliko se citira više radova istog autora (knjiga ili članaka), a pošto je prvi put naziv svakog rada naveden u punom obliku, pri ponovnom navođenju, posle skraćenog imena i punog prezimena autora, stavlja se skraćeni naziv monografije ili članka, broj stranice.

Primer: Dimitrije Kirilović, **Pomađarivanje u bivšoj Ugarskoj; Asimilacioni uspesi Mađara u Bačkoj, Banatu i Baranji**, Novi Sad, 2006, 72.

Skraćeno: D. Kirilović, **Pomađarivanje**, 84.

Ukoliko se citira tekst sa više stranica koje su tačno određene, one se razdvajaju crtom, a posle toga sledi tačka. Ukoliko se citira više stranica koje se ne određuju tačno, upotrebljava se reč **passim**.

Primer: Vasa Stajić, **Građa za političku istoriju Novog Sada**, Novi Sad, 1951, 41–49.

Skraćeno: V. Stajić, **Građa za političku istoriju, passim**.

Kada se citira članak u zborniku radova na stranom jeziku, posle naziva zbornika, u zagradi se navode imena urednika. Ukoliko ih je više stavlja se oznaka **eds.** pre njihovih imena, ako je jedan urednik, ispred imena je naznaka **ed.**, odnosno odgovarajuća skraćenica u drugom jeziku (npr. u nemačkom **Hrsg.**). Kada se citira članak u zborniku radova na srpskom ili južnoslovenskom jeziku, posle naziva zbornika, u zagradama se navodi ime ili imena urednika sa naznakom **ur.** pre imena. Posle ovih podataka navodi se izdavač i godina izdanja, broj stranice i tačka.

Primer: Nenad Lemajić, **O nekim nejasnim pitanjima iz istorije porodice Belmužević, Balkan i Panonija kroz istoriju** (ur. Slavko Gavrilović), Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za istoriju, Novi Sad, 2009, 387–403.

Primer: Barbara Graziosi, *The Ancient Reception of Homer, A Companion to Classical Reception* (Eds. Lorna Hardwick and Christopher Stray), Blackwell Publishing, Oxford, 2008, 29/33.

Citiranje tekstova s interneta treba da sadrži naziv citiranog teksta, adresu internet stranice ispisanu italicom i datum pristupanja stranici.

Primer: Jugoslav Veljkovski, *Prva sređivanja građe novosadskog magistrata*, <http://www.arhivns.rs/lat/28jug2.html>, 25. april 2012.

Strana imena transkribuju se ćirilicom na srpskom jeziku kako se izgovaraju, a prilikom prvog pominjanja u tekstu njihovo prezime se navodi u zagradama u izvornom obliku na stranom jeziku kurzivom, npr. Rišelje (Richelieu).

INSTRUCTIONS TO COLLEAGUE AUTHORS

The manuscript for the Historical Archives of Pozarevac Yearbook - **Zapisi**, should be sent electronically to the address jasminanikolic@arhivpozarevac.org.rs till June 1st at the latest, in the year that it is planned to be published. You are kindly requested to send one copy of the printed text (followed by the written statement that the text has not been previously published or given to someone to publish it) to the following address of the Editorial: The Historical Archive of Požarevac, 12000 Požarevac, Voje Dulića 10, Serbia - za Godišnjak IAP-

If the manuscript is written in English, the font should be Times New Roman, not more than 28.500 characters; space 1,5; font size 12. The work should have a summary (10 to 15 lines) in English with four to six key words, space 1, font size 11. Various footnotes: space 1, font size 10.

The illustrative attachments to the work/manuscript (photos, charts, maps ...) should be properly scanned (300 dpi). Each illustration should be numbered and should have a legend and its place in the text. The illustration type can be: jpg or tiff.

The Structure of the work:

- name and surname;
- author address and institution (work) address;
- title;
- abstract (50–100 words);
- key words (3–10 words);
- text (16 pages);
- summary (300–500 words).

The Text Form:

- text procesor Word;
- style Normal;
- page A4;
- margins (cm): up –2.5, down – 7.2, left – 2, right – 6.3, gutter – 0;
- font Times New Roman, 20pt tittle, 16pt subtitle, 11pt basic text, 9pt notes;
- space Single,
- Footnotes in continuous stream from 1(and on).

The works that have been approved by the Editorial will be published UDC (Universal Decimal Classification) number of The National Library of Serbia. The accepted manuscripts will not be returned.

HOW TO ADD REFERENCES/BIBLIOGRAPHY

MONOGRAPH should have: the author's full name and surname, name of the book/work (in italic), place and year of publishing. If number of the page is mentioned, please do not add **p, pp, ff, dd etc.** After the place of publication please put a comma (,).

THE PUBLISHED SOURCE is stated in the same way as monograph publication, and **THE UNPUBLISHED (ARCHIVE) SOURCE** is stated in the following way: when first stated – full name of the archive, place of archive, serial number and name of the fund, case signature. Please write in the brackets () the abbreviation under which a certain archive is and the abbreviation under which it will appear in the statements.

Example:

M Argles, **British Government Publications in Education during the Nineteenth Century** (1971)

J Vaughan, **Board of education Circulars: A Finding List and Index** (1972)

J M McCarthy, **An International List of Articles in the History of Education, Published in Non-Educational Serials, 1965-69** (1973)

D W Thomas, **The History of Technical Education in London 1904-40** (1976)

S M Parkes, **Irish Education in the British Parliamentary Papers 1801-1920** (1978)

V F Gilbert and C Holmes, **Theses and Dissertations on the History of education Presented at British and Irish Universities between 1900-1976** (1976)

M Argles and J E Vaughan, **British Government Publications Concerning Education during the Twentieth Century** (1982)

J S Hurt, **Education and the Working-Classes from the Eighteenth Century to the Twentieth Century** (1985)

R Szreter, **The History of Education in Non-Education Learned Journals 1939-1984** (1986)

A R Allan, **University Bodies: a Survey of inter- and Supra- University Bodies and Their Records** (Liverpool c1990). Includes an extensive bibliography of sources useful for the history of higher education.

M C Britton (ed), **Improved Visibility: An International Bibliography on the Education of Women and Girls 1978-1989** (Librarians of Institutes and schools of education 1991).

J D Browne and G R N Smart, **Colleges of Education: A Checklist of Archives** (History of Education Society c1981).

C R Chapman, **The Growth of British Education and its Records**, (Dursley Lochin 1992).

J Craigie, **A Bibliography of Scottish Education before 1872** (University of London Press 1970).

D Crook, 'Net gains? The Internet as a research tool for historians of education' in D. Crook and R. Adrich (eds) **History of Education for the Twenty-first Century** (London, Institute of Education) pp.36-49.

J C Davies, 'Documents relating to the History of Education,' in **Durham Research Review**, 2 (Sept 1951), pp 1-10.

History of Education Society, **Archives and the Historian of Education** (1975).

A Morton, **Education and the State 1833-1966** (PRO 1997).

T A O'Donoghue, 'Sources for the Study of the History of the Secondary School Curriculum: A Survey of the Irish Scene, 1921-62,' in **HES Bulletin**, (Autumn 1990), pp. 46-51.

Public Record Office of Northern Ireland, **Guide to Educational Records** (1993). Includes an appendix listing all state schools with surviving records held at PRONI.

Sources for Tracing School Teachers in the National Society Archives and Library (Church of England Record

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

930.25(497.11)

ЗАПИСИ : годишњак Историјског архива Пожаревац
= **Zapisi** : The Historical Archives of Požarevac Yearbook /
главни и одговорни уредник Јасмина Николић. -
Год. 1, бр. 1 (2012)- . - Пожаревац : Историјски архив
Пожаревац, 2012- (Ниш : Sven). - 23 x 23 cm

Годишње. - Текст на више светских језика.
ISSN 2334-7082 = Записи (Пожаревац)
COBISS.SR-ID 196053772

